

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERGİSİ

Journal of Academic Researches and Studies

YIL 15 | SAYI 29 | KASIM 2023

YEAR 15 NUMBER 29 NOVEMBER 2023

E-ISSN 2149-1585

AKAD

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERĐİŐİ
JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCHES AND STUDIES

Yıl 15 • Sayı 29 • Kasım 2023
Year 15 • Number 29 • November 2023

e-ISSN: 2149-1585

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilisiibfakademik>
iibfdergi@kilis.edu.tr

Bu dergi Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

This journal is published by Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kilis 7 Aralık
University.

İndeksler / Indexes

Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi (AKAD), ULAKBİM TR DİZİN, Index Copernicus, Open Academic Journals Index (OAJI), International Scientific Indexing (ISI), CiteFactor, Infobase Index, Cosmos, Research Bible, Systematic Impact Factor (SIF), Arastirmax, Türk Eğitim İndeksi, SOBİAD veri tabanlarında taranmaktadır.

AKADEMİK ARAŞTIRMALAR VE ÇALIŞMALAR DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCHES AND STUDIES

Sahibi (Owner)

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı Adına
Prof. Dr. Mehmet ŞENTÜRK

Baş Editör (Editor in Chief)

Doç. Dr. Mehmet Vahit EREN

Editörler (Editors)

Doç. Dr. Ali KESTANE
Doç. Dr. Bayram KOCA
Doç. Dr. Onur AKKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Haydar KARAMAN
Dr. Öğr. Üyesi Özcan ÖZKAN

Yabancı Dil Editörleri (Foreign Language Editors)

Dr. Öğr. Üyesi Elif KAYA

Mizanpaj Editörü (Layout Editor)

Arş. Gör. Orhan BALIKÇI

Yayın Kurulu (Publication Board)

Prof. Dr. Fevzi Serkan ÖZDEMİR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sumru BAKAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Engin SELÇUK (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Kadir DEDE (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÖZÇALICI (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa SOBA (Uşak Üniversitesi)
Dr. Christopher MCQUADE (University of Portsmouth)
Dr. David DAVIES (University of Sussex)
Dr. Pedro Rafael Constantino ECHEVERRIA (El Colegio de Mexico)

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Adem ESEN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin SABAN (Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ (Mustafa Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Müslüme NARİN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi KURNAZ (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner AKÇACI (Gaziantep Üniversitesi)

Adres (Address)

Kilis 7 Aralık Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
79100 Kilis / TÜRKİYE

Tel: +90 348 813 93 34

Fax: +90 348 813 93 36

E-mail: iibfdergi@kilis.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilisiibfakademik>

Bu Sayının Hakemleri* / Referees

Prof. Dr. Bekir GÖVDERE	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz DURAN	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Eda Yaşa ÖZELTÜRKAY	(Çağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Filiz GÖLPEK	(Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. Gözde EMEKLİ	(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice EROL	(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AKTAŞ	(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Rasim YILMAZ	(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Taner AKÇACI	(Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe ERGİN ÜNAL	(Tarsus Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşenur ALTINAY	(Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Dursun BOZ	(İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Doç. Dr. Kadir TUTKAVUL	(Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut İNAN	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali POLAT	(Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Metin DAM	(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ŞENGÜR	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Melike ATAY POLAT	(Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK	(Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Ümit DOĞRUL	(Mersin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ekin Kadir SELÇUK	(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hilal BARAN	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İmren Pınar DÜLGAR	(Gümüşhane Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SEYHAN	(Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Bilge GÜNGÖRDÜ	(Atılım Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pelin ALİYEYEV	(Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pınar AYDOĞAN	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sinan YILMAZ	(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Veysel ERGÜÇ	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Dr. Kerem YAVAŞÇA	(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. Nurettin KALKAN	(Bingöl Üniversitesi)

* Hakemler; unvan ve isim esas alınarak alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

Akademik Araştırmalar ve alışmalar Dergisi yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmeksizin kısmen ya da tamamen iktibas edilemez.

Bu dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimize gönderilen çalışmalar, alanında uzman iki ayrı hakem tarafından incelendikten sonra uygun görülenler yayınlanmaktadır.

Yazım kurallarına ilişkin bilgilere dergimizin web adresinde yer verilmiştir.

Bu derginin tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin almaksızın hiçbir iletişim ve kopyalama sistemi kullanılarak yeniden kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve satılamaz.

Journal of Academic Researches and Studies

is a peer-reviewed journal which is published twice a year in May and November.

The articles cannot be cited partly or entirely without showing resources.

The responsibility about scientific and grammatical issues is belong to authors.

The papers sent to the journal are reviewed by two referees and after their approval, they will be sent to edit before being published.

Writing & Publishing Policies can be found in the journal's website.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system without prior written permission.

MAKALELER / ARTICLES

Araştırma Makalesi / Research Paper

Political Violence: An Evaluation of Turkey's 1970s And 1990s

Politik Şiddet: Türkiye'nin 1970'li ve 1990'lı Yılları Üzerine Bir Değerlendirme

Emre TEKİN & Ayşem SEZER ŞANLI

237-251

Türkiye'de İşsizlikle Mücadele Politikalarında UMEM(Beceri'10): Seçilen İller Bazında Değerlendirmeler

The UMEM (Skills'10) Project in Policies Against Unemployment in Turkey: Evaluations on Provincial Basis

Betül GÜMÜŞ

252-269

Duygusal Zekânın İşgörenlerin Performansı Üzerindeki Etkisinde Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü: Perakende Sektöründe Bir Araştırma

The Mediating Role of Leader-Member Exchange in the Effect of Emotional Intelligence on Employee Performance: A Study in the Retail Industry

Şilan ÖZDAMAR & Burcu Şefika DOĞRUL

270-292

Ekolojik Ayak İzi ve Turizm İlişkisinin GUW Eşbütünleşme Testi ile Analizi

Analysis of Ecological Footprint and Tourism Relationship with GUW Cointegration Test

Oğuzhan SUNGUR & Eda BOZKURT & Ali ALTINER

293-308

Avatar Görünümünün Etkili Olduğu Unsurların Müşteri Olma Niyeti Üzerine Etkisinin İncelenmesi

Investigating The Impact of Factors Influenced by Avatar Presence on Customer's Patronage Intention

Nil Esra DAL & Muhammed Furkan TAŞCI

309-330

Kaynak Temelli Bilgi Teknolojilerinin Dijital Muhasebe Okuryazarlığı Üzerine Etkisi

The Effect Of Resource-Based Information Technologies On Digital Accounting Literacy

Ali ÖZBEK

331-345

Kamu Sosyal Harcamaları ve Gelir-Servet Eşitsizliği: Küresel Eğilim ve Türkiye

Public Social Expenditures and Income-Wealth Inequality: Global Trend and Turkey

Alparslan AKARCA

346-366

Karbon Salınımının, Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme ile İlişkisi: Türkiye Örneği

Carbon Emission's Relationships with Economic Growth and Financial Development: The Case of Turkey

Cumhur ŞAHİN & Seyfettin ÜNAL

367-376

Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Karl Marx'ın Düşüncesinde Devlet Kavramı

State Concept in the Thought of Georg Wilhelm Friedrich Hegel and Karl Marx

Veysel ERGÜÇ

377-385

Güvenlik Teorileri Bağlamında Türkiye'deki Düşünce Kuruluşlarının 2011 Suriyeli Göçüne Yaklaşımları

Approaches for Think Tanks in Türkiye to The 2011 Syrian Migration in The Context of Security Theories

Tuğba YOLCU & Melis İlayda YARŞI

386-400

Dış Ticaret İktisadi Büyüme Etkileşimine İlişkin Hipotezlerin Geçerliliği: Türkiye Örneği

The Validity of the Hypothesis on the Interaction between Foreign Trade and Economic Growth: The Case of Türkiye

Erdal ALANCIOĞLU & Yusuf BAYRAKTUTAN

401-410

Perakende Mağazalarında Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi: Beyaz Eşya Sektöründe Bir Uygulama

The Effect of Service Quality on Customer Satisfaction in Retail Stores: An Application in White Goods Sector

Aysel ÇETİNDERE FİLİZ

411-436

The Nexus of Structural Change, Trade Openness, Renewable Energy and Economic Growth in Türkiye, 1970-2020

Türkiye'de Yapısal Değişim, Ticari Açıklık, Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme Bağlantısı, 1970-2020

Şahin NAS & Ebru ARICIOĞLU

437-454

Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) Uygulanan Dil Politikalarına Yönelik Liberal Bir Eleştiri

A Liberal Critique of the Language Policies Implemented during the Early Republican Period (1923-1950)

Zeynep ŞAHİN

455-470

“City Break” Hareketi Yerel Kalkınmada Etkili Bir Kamu Politikası Olabilir mi? Isparta İli Örneği

Can “The City Break” Movement be an Effective Public Policy for Local Development? Isparta Province Example

Zişan ÖZCAN KORKMAZ & Mertcan ÖZTÜRK

471-494

Political Violence: An Evaluation of Turkey's 1970s And 1990s*

Politik Şiddet: Türkiye'nin 1970'li ve 1990'lı Yılları Üzerine Bir Değerlendirme

Emre TEKİN¹, Ayşem SEZER ŞANLI²

Abstract

Purpose: The aim of this research is to examine the relationship between political violence and political power in Turkey. In this respect, the study focuses on the periods of the 1970s and 1990s, when violence was most intense in Turkish political history.

Design/Methodology: Secondary data analysis is carried out in the research, and the equivalent of political violence in the Turkish sample is examined based on the literature on Turkish political life and political theory. In this respect, the violence between the 1970s and the 1990s is qualitatively compared with the comparison method.

Findings: As a result of the analyzes, it was concluded that there is a positive relationship between political instabilities and political violence, and it was seen that economic crises and fragile coalitions increased social marginalization and unrest and led to an increase in political violence.

Limitations: The sample is limited to the 1970s and 1990s, which are the two periods when political violence was experienced most intensely in the political history of Turkey and the two periods most associated with violence in the literature on political life.

Originality/Value: Although political violence is a subject that is studied theoretically and especially based on individual acts of violence, studies of the period as a whole are very limited in terms of violence. However, there is no study in the literature comparing two different historical periods. In this respect, the study has a unique quality and claims to fill a gap in the literature.

Keywords: Political Violence, Political Power, Anarchy, Terror

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, politik şiddet ve siyasal iktidar ilişkisinin Türkiye özelinde incelenmesidir. Bu bakımdan çalışma, Türk siyasi tarihinde şiddetin en yoğun olduğu 1970'ler ve 1990'lar dönemlerine odaklanmaktadır.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada ikincil veri analizi yapılmakta, Türk siyasal yaşamına ve siyaset kuramına ilişkin literatürden yola çıkılarak politik şiddetin Türkiye örneklemindeki karşılığı incelenmektedir. Bu bakımdan karşılaştırma yöntemi ile 1970'li yıllar ve 1990'lı yıllar arasındaki şiddet niteliksel bakımdan mukayese edilmektedir.

Bulgular: Analizler sonucunda siyasi istikrarsızlıklar ile politik şiddet arasında bir pozitif ilişki olduğu sonucuna varılmış, ekonomik krizlerin ve kırılan koalisyonların toplumsal ötekileştirmeyi ve huzursuzluğu artırarak politik şiddetin yükselmesine neden olduğu görülmüştür.

Sınırlılıklar: Örneklem dönemsel olarak sadece politik şiddet olaylarının Türkiye siyasi tarihinde en yoğun olarak yaşandığı ve siyasal hayata ilişkin literatürde şiddetle en fazla ilişkilendirilen iki dönem olan 1970'li ve 1990'lı yıllarla sınırlanmaktadır.

Özgünlük/Değer: Politik şiddet kuramsal olarak ve özellikle tekil şiddet olaylarından hareketle çalışılan konular olmakla birlikte, şiddet özelinde dönem çalışmaları oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte, literatürde iki farklı tarihsel periyodu karşılaştırdığı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan çalışma özgün bir nitelik taşımakta, literatürdeki bir boşluğu doldurma iddiası taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Politik Şiddet, Siyasal İktidar, Anarşi, Terör

* This article was produced from Emre Tekin's master thesis entitled "Political Violence as a political and social concept in 1970s and 1990s of Turkey" accepted in Erzincan Binali Yıldırım University Institute of Social Science in 2021.

¹ Yüksek lisans mezunu, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, emretekn24@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7936-850X.

² Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, aysensezer@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9954-4811.

1. INTRODUCTION

Violence is generally evaluated as the excessive use of a certain physical force. Political violence, on the other hand, as a special type of violence, is a special type of violence that has a political-social quality in the relations between the state, society and citizens. Harold Leonard Nieburg defined political violence as follows: “actions that are disruptive, destructive, damaging, aimed at changing the behaviour of others in a compromise situation whose purpose, choice of targets and victims, surrounding conditions, implementation and effects have or may have political significance, that is, consequences for the social system” (Keleş ve Ünsal, 1996). When the political history of Turkey is analysed, the 1970s and 1990s are seen as the most important periods in which political violence came to the fore. What these two historical periods have in common is the presence of unstable coalitions in government, ongoing economic crises and the atmosphere of social polarisation triggered by this environment.

It is seen that the political violent acts of the 1970s were partly formed by right-left conflicts around the polarizations to which the governments of the period were also parties. This period stands out as a period in which ideological factionalization has diversified and the struggle of the working class has also sharpened. In this period, when both nationalist-nationalist and leftist groups actively used the streets, the number of protests increased significantly compared to the previous period and some protests witnessed violent incidents. In the 1970s, the parties of incidents of political violence were determined according to ideological distinctions; the original name of violence in this period was “anarchy”.

By 1990s, a social environment in which the influence of leftist and nationalist groups had declined after the 1980 coup, emerged. In this period, it is seen that political Islam and the Kurdish movement started to rise. In this respect, while the subjects of political actions were mainly workers and students in the 1970s, it was observed that in the 1990s, Kurdish and Islamic groups such as women, mothers, students with headscarves and peasants became politicized. In this period, violent incidents were revealed especially in the actions of Hezbollah and PKK organizations. As in the 1970s, the governments of the periods caused an escalation of political violence in some periods. In the 1990s, political violence was called with the concept of “terror(ism)”, especially based on the actions of radical organizations.

The main claim of the study is that politics cannot be explained without talking about the concept of political violence in the two historical periods discussed. In this respect, the aim of the study is to characterize the violent events of the periods and to evaluate both periods in comparison. With this purpose, the study is structured in three main sections. In the first part of the study, the basic definitions and approaches to political violence are discussed, and in the second and third parts, the incidents of violence in Turkey in the 1970s and 1990s are analysed respectively. In the conclusion section, the nature of the violent incidents in the two periods is evaluated comparatively and the position of these incidents in terms of definitions and approaches to violence is discussed.

2. POLITICAL THOUGHTS ON POWER AND VIOLENCE

Under this title, which constitutes the theoretical part of the study, the definitions, approaches and typologies developed in the literature regarding political violence are going to be evaluated. It is possible to trace the origins of political science's interest in political violence back to the 15th century. For example, in the 16th century, which is considered a threshold in the history of political ideas, Nicola Machiavelli (1994) stated, in his work *Prince*, that the ruler who holds political power can resort to violence if necessary. Machiavelli, who used the figures of lions and foxes while describing the ruler metaphorically, recommended that a good ruler should be as cunning as a fox when necessary, as strong as a lion when necessary. Again, if we look at the history of political thought, it will be seen that Thomas Hobbes also affirms politics of power. In Hobbes's (2007) hypothetical approach, in the state of nature where there is no state, chaos will emerge, and war and conflicts will be inevitable in an order where man is the wolf of man. For this reason, people established the state on the basis of a contract and transferred the monopoly of the legitimate use of violence to the government. In the 18th century and onwards, literature, dealing with the state or political power by associating it with legitimate violence, has diversified. One of the most typical examples of these approaches is Max Weber. Weber, who defines the state as “a human community that monopolises the legitimate use of physical violence within

a certain territory”, considers it normal for the state to resort to violence when necessary in order to maintain power (Cited in Vergin, 2018).

In the 20th century, Carl Schmitt (2018) was one of the names who contributed to the approaches that evaluate the relationship between violence and the state from a positive perspective with a contemporary narrative. Schmitt states that power and conflict are the basis of politics, and that the only way to determine whether an event or phenomenon is political is to distinction between friend and enemy. Accordingly, every state has enemies “inside” and “outside”, and politics is shaped by the dynamics that emerge in the conflict between friends and enemies. In this context, in the political levelarising from these moments of conflict, states may clash with each other, as well, different citizen groups within the state may be parties to the conflict.

In the historical period extending from the history of political thought to modern political theory, one name that should be mentioned when dealing with the relationship of violence and power is the contemporary political theorist Giorgio Agamben. Placing the concept of “biopolitics” at the center of his approach, Agamben (2017) argues that the “naked lives” that individuals had before they became citizens of a state were become objects of an order by the state power. Agamben focuses in particular on the unusual moments of exception in politics, when violence peaks. In such periods, governments make the naked lives of citizens the object of politics through the bodies of individuals, and the concept of “bio-politics” becomes the centre of politics. So much so that, the citizens whom the governments characterise as dangerous are excluded from the legal protection area during these extraordinary periods and all kinds of unlawful practices applied on them are considered legitimate (Agamben, 2017). While the relationship between power and violence is legitimised in Schmitt's approach, Agamben does not consider this violence as natural and criticises it. As it can be seen, political science has handled the concept of political violence together with state power for a long time, and discussions have been conducted on the legitimacy of the violence used. Some thinkers have affirmed this violence in the name of maintaining power, while others have criticised the legitimacy of the violence originating from the state. Here, one of the most important points is that the relationship of violence and power, whether it is considered as legitimate or not, is critical to the understanding of political violence.

Taking advantage of the rich legacy left by the history of political thought, political thinkers and theorists developed a number of typologies relating to political violence in the 20th century. The most important issue that draws attention to these contemporary approaches has been the two-way handling of the relationship between the state and violence. The separation of violence from power to the citizen and from citizen communities to violence directed against the state is encountered in almost every approach. Another point to be noted is that political violence is a collective kind of violence. Of course, it may be possible for an individual to commit an act of political violence, but in general, the approaches reveal that political violence involves a collectivity. Again, in the literature, it is seen that political and structural violence are often used as synonyms for each other. However, structural violence is more often used to characterise the actions that the state resorts to in order to maintain its power and shows a single aspect of violence. Aykut Çelebi (2014) characterises structural violence as “a product of the state and sovereign power.” Similarly, Doğu Ergil (2001) points out that this violence is more common in anti-democratic societies by emphasizing the link between structural violence and state power.

The most comprehensive typologies of political violence have been developed by Jean-Claude Chesnais, Fred R. von der Mehden and Yves Michaud. Chesnais divides violence into private and collective violence and categorises political violence under collective violence. He divided collective violence into three parts: violence from citizens to power, violence from power to citizens, that is, violence against society, and wars. Accordingly, while wars refer to interstate relations, the other two classifications evaluate the state both as the perpetrator of violence and as the element to which violence is directed. Chesnais, who exemplifies the violence directed from society to the state as terror, strikes and revolutions, groups the violence applied by the state to the society as power terror and capitalist violence (Özerkmen, 2012; Ünsal, 1996). Artun Ünsal (1996) proposes a new typology of political violence inspired by this typology of Chesnais. First, they divided political violence into group violence and state violence, and then they subclassified in both groups. Accordingly, group violence was examined under subheadings such as the violence of the group against the individual, the violence of the group itself, the violence of the group against the opposite group and the violence of the group

against power. The group's violence against the individual can take the form of terror. The violence that develops within the group itself refers to organizational conflicts. The violence of the group against the other group is conveyed with examples such as showdown between the mafias and tribal fighting. The group's violence against power can develop in environments such as revolution and civil war. The other main heading, state violence, is given under the subheadings of state terror, industrial violence and war. The most striking subheading under this heading is state terrorism, and here human rights violations are encountered the most. Industrial violence is manifested in the improper working conditions and accidents at work, and war is common to other typologies. Another typology of political violence in political literature was developed by Mehden. Mehden examines political violence by dividing it into six, and provides examples for each category. Accordingly, the first type of political violence is violence that originates from the unique culture of the society or the country. This includes acts of violence that involve all kinds of marginalization and hostility in societies. In the third group, the violence unleashed during events such as the military coup, military intervention and memorandum are defined. Fourth, the political actions stemming from the students are enumerated. In the fifth heading of the typology, separatist actions are defined. This is exemplified by violent acts resorted to by groups seeking independence within countries. Finally, the acts of violence that occur during election periods are listed (Keleş and Ünsal, 1996).

Finally, here, Yves Michaud's classification of violence should be evaluated. Michaud (1991), who undertook a detailed categorization in his work *Violence*, handled political violence in five different groups. Accordingly, the first group includes scattered incidents of political social violence; brawls, sudden actions and riots exemplify this category. In the second group, the violence against the government is conveyed with examples of revolution and coup. Third, power violence is accompanied by acts of tyrannical power, intimidation, and terror. In the fourth title, terrorist acts involving radical and radical changes are defined, and in the fifth and final title, civil war events are evaluated.

3. POLITICAL VIOLENCE IN TURKEY'S 1970S: ANARCHY

After the theoretical introduction of the study, we will briefly discuss Turkey's pre-1970s before looking at the political conjuncture and acts of violence in the 1970s and 1990s. In fact, throughout the long history of the Republic, different cultural groups have had their share of the violence created by othering processes. In this respect, it is necessary to look for the history of the separation and marginalization between different ethnic groups, political poles and religious identities in the roots of the modernization of the Republic. In almost every period of our history, a concrete manifestation of the understanding of governing has been to invent enemies inside and outside.

It is possible to deal with the cultural history from the early Republican period to the 2020s with a Schmittian perspective. While interpreting the Weimar Constitution during his lifetime, Schmitt added a legal/state dimension to a structural ethno-nationalism. Considering national homogeneity as a necessary prerequisite for political sovereignty, Schmitt was fed from a kinship-based understanding of citizenship by excluding the universal equality and human rights doctrine. Feeding on the principle of "a nation to prove, approve and realize itself in its own way", Schmitt legitimized the doctrine of national independence instead of democracy and human rights (Habermas, 2012). From this perspective of Schmitt, even recalling the debates on how to define Turkishness during the proclamation of the Republic and the early modernization period (Berkes, 2002) is enough to confirm that modern cultural history is a history of marginalization, -inclusion and exclusion-. For example, the policies and practices carried out on Greek, Armenian and Jewish minorities before the 1970s, especially in the 1940s and 1950s, serve the purpose of adopting minorities as an internal enemy. In this respect, Wealth Tax (*Varlık Vergisi*) and the Events of 6/7 September (*6/7 Eylül Olayları*) constitute the most typical examples of othering in the context of violence (Benlisoy, 2015).

However, the most important issue that makes the 1970s and 1990s worth examining is the fact that the violence triggered by othering is experienced in many different groups and the acts of violence are diversified qualitatively and quantitatively. During these periods, cultural groupings, religious divisions, ethnic divisions and ideological polarizations determined the dimensions of acts of violence, and a multiple and destructive spiral of violence emerged. Therefore, it is not possible to discuss these

two periods in a political sense without making reference to the concept of violence. For this purpose, the third part of the study examines the characteristics of violence in the 1970s and 1990s, respectively.

3.1. The Political Atmosphere of the 1970s: Coalitions, Memorandums and Street Activism

Turkey's 1970s were a historical period that was between two coup experiences and is often referred to in literature with anarchy events. The concept of anarchy has been a frequently used concept by especially written and visual media organs and political authorities (Sayarı, 2010). Before characterizing the acts of political violence of this period, it is necessary to consider the political conjuncture of the period. The 1970s, like the 1990s, takes a shape in a political atmosphere in which coalitions and governing are fundamental. If we look briefly at the right-wing and left-wing policies of the period, it is seen that the center-right was represented by the Justice Party (*Adalet Partisi-AP*) led by Süleyman Demirel and the Democratic Party (*Demokratik Parti-DP*) led by Ferruh Bozbeyle. In this period when the right was generally strong, the National Vision movement, which was based on an Islamist line, was first represented by the National Order Party (*Milli Nizam Partisi-MNP*) and then by the National Salvation Party (*Milli Selamet Partisi-MSP*) with the closure of this party. The Nationalist Movement Party (*Milliyetçi Hareket Partisi-MHP*), on the other hand, continues to exist and periodically gets closer to other right-wing parties (Koca, 2020). In addition to parties, right-wing politics also makes its influence felt on non-party organisations. The National Turkish Student Union (*Milli Türk Talebe Birliği*), Akıncılar, Idealist Hearths Association (*Ülkü Ocakları Birliği*), Idealist Road Association (*Ülkü Yolu Birliği*), Idealist Young Association (*Ülkü Genç Derneği*) and the Student organizations, especially the Bozkurt, show that the right is also active in the street (Ozan, 2016; Sayarı, 2010).

The left politics of the 1970s were much more influential on the street, along with being represented in parliament. This period is a period in which the left was represented by different factions, as in the 1960s, and it became mass within a wide area of activism. In the words of Tanıl Bora and İlker Aytürk (2020), "the great hopes and great disappointments of the center-left belong to the 1970s." In this period, the center-left is represented by the Republican People's Party (*Cumhuriyet Halk Partisi-CHP*). With Bülent Ecevit's takeover of the chairmanship from İsmet İnönü in 1972, the idea of the middle left, which is the doctrine of the party, has been replaced by the democratic left and the CHP has shifted from the center left to the moderate left (Ozan, 2016). The Republican Trust Party (*Cumhuriyetçi Güven Partisi-CGP*), founded under the leadership of Turhan Feyzioğlu by deputies who were dissatisfied with this leftist tendency, was organised along a more rigid Kemalist line. In this period, the socialist left displays a fragmented structure in terms of both social opposition organisations and party politics. Looking at the parties, it is seen that the left was represented by the Workers' Party of Turkey (*Türkiye İşçi Partisi-TİP*), the Socialist Workers' Party of Turkey (*Türkiye Sosyalist İşçi Partisi-TSİP*), the Socialist Revolution Party (*Sosyalist Devrim Partisi-SDP*), the Labour Party of Turkey (*Türkiye Emekçi Partisi-TEP*), the Workers' and Peasants' Party of Turkey (*Türkiye İşçi Köylü Partisi-TİKP*) and the Vatan Party (*Vatan Partisi*) (Ersan, 2014: 21). The Communist Party of Turkey (*Türkiye Komünist Partisi-TKP*) was not organised in a legal structure during this period (Ozan, 2016: 712). Unlike the leftist organisations of the 1960s, the non-party leftist organisations of the period engaged in more radical struggles and sometimes adopted the armed action style. The People's Liberation Army of Turkey (*Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu/THKO*), the People's Liberation Front Party of Turkey (*Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi/THKP-C*) and the Workers' and Peasants' Liberation Army of Turkey (*Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist/TİKKO*) are among the leading organizations engaged in acts of violence (Ozan, 2016). In this period, the separation between the left groups occurred because of the adoption of the lines of different countries in the idea of revolution. In this respect, there are sharp divisions between the 1974-76s between those who embrace the Soviet experience, the Maoists, and the middle-passenger groups who advocate the Latin American experience (Sezer Şanlı, 2020a).

During this period, Turkey was ruled by coalitions and political instability led to an intense increase in street protests. The 1971 military memorandum dealt a heavy blow to the left, and after 1974 the left entered a new recovery process. During this period, violence began during the Erim government, which was the first government of the period and was established after the coup, and continued uninterruptedly until the 1980 coup (Zürcher, 2020). The first act of the Erim government was the prune the libertarian articles of the 1961 constitution. After the Erim I government, which lasted only 5 months,

the Erim II government was formed, which was also not stable. Then Ferit Melen formed a new government, and with his resignation, the Naim Talu government was formed. During this short-lived period of four coalition governments (1971-73), Turkey was exposed to military rule and suffered the pains of transition to civilian politics after the memorandum (Çavdar, 2019).

The first post-memorandum general elections were held in 1973. As a result of a long government crisis, the CHP-MSP Coalition was able to get a vote of confidence in 1974. The life of this coalition was short as a result of the blood discord between different ideological orientations; the Sadi Irmak government ruled the country for four and a half months. This was a time when right-wing parties often accused the CHP and left-wing parties of communism, and all the colors of the right came together under the banner of anti-communism (Ozan, 2016). In 1977, the elections were renewed, the CHP came first in the elections although it could not get a vote of confidence, and in 1977, the Second National Front government was established without the CGP. This period was again a period in which the left did not take part in the parliament, and violence incidents increased during this 5-month government period (Zürcher, 2020). In fact, under the Front governments, right-wing politicians and militants, who saw themselves as the real owners of the state, labelled the left as enemies of the state. Therefore, political violence in the second period of the 70s was fuelled by an atmosphere in which extreme right-wing or extreme left-wing groups wanted to seize public resources and state administration. The winner of this friction was the right-wing parties that excluded the left from parliament (Genç Yılmaz, 2015).

After the fall of the Second Front government, Ecevit formed the new government in 1978, but this government did not last long either. In 1979, the last coalition government of the period was formed as a minority government under the prime ministership of Demirel, and the military seized power in 1980 (Ahmad, 2019). As it can be seen, the politically unstable and highly fragile coalitions of the 1970s led to a crisis of governance, and especially the second phase of the 1970s was recorded as a historical period of intense right-left conflicts. Organisations that thought that the parliament was dysfunctional turned to street activism, and violent conflicts between right and left organisations gained momentum. The anti-democratic environment brought about by the memorandum, the crisis and unrest created by the coalitions in disagreement were also reflected on the streets, and the politics of the 1970s was shaped through the streets. The next section deals with the political violence of the 1970s.

3.2. Political Violence Incidents in 1970s Turkey

Violent incidents, which constitute the basic material of the political atmosphere of the 1970s, include both mass and individual actions. The main acts of violence of this period are shaped through conflicts between right-wing and left-wing organisations; it is observed that the governments of the period were frequently involved in these events, and it is even claimed that some state officials supported right-wing militants. These unofficial connections gain meaning especially within the MHP- Idealist Hearts (*Ükü Ocakları*) relationship (Gümrukçü, 2023). The main centre of the politics of the 1970s was not the parliament but the streets. In this period, it is known that students and workers were the main subjects of protests, and the forms of protest of the period were street protests, strikes and occupations (Gümrukçü, 2023).

We are going to cover the violence events of the 1970s under three headings: Right-left conflicts, violence against Alevis and unsolved murders. The kidnapping and murder of Israeli Consul General Elfraim Elrom by THKP-C militants after the formation of the first government in 1971 shows that violence was active in the early 1970s. In 1972, the execution of Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan and Hüseyin İnan, the student leaders of the 68 generation, caused the atmosphere to become even more tense (Ozan, 2016). An operation was organized in Kızılder as a result of THKP-C leader Mahir Çayan and a group of his friends kidnapping three technicians, one Canadian and two British, to remove the executions; Along with 10 students, 3 hostages lost their lives (Ozan, 2016; Sayarı, 2010). The first period of the 1970s was shaped within a circle of violence consisting of guerrilla activities of student-militants in the city and countryside (Sayarı, 2010). In the second period, between 1977-80, there was a great increase in acts of violence, and the left, which had been erased from the parliament during the Front governments, turned to armed struggle. While the number of deaths in the conflicts between the poles of different ideologies between 1971-72 was only 60, in 1977 it was 315, in 1978 it was 1095, in 1979 it was 1362, and in 1980 it was recorded as 2206 (Keleş and Ünsal, 1982; Sayarı, 2010). These

conflicts started on university campuses as intellectual conflicts that took their origin from the events of 1968, spread from campuses to different neighborhoods of the city, and then extended to rural guerrilla activities carried out with right and left groups in many regions of Anatolia (Sayarı, 2010).

Just like the first half of the 1970s, conflicts and actions among dissident students during the 1977-80 period became one of the central issues of politics. After the events of 1977, first at Istanbul University and later at a student dormitory in Adana, in 1978, 7 left-wing students at Istanbul University were the victims of a bomb attack (Tombak, 1988). In addition to university campuses and dormitories, coffee houses where right- and left-wing students socialize are another area of violence. In 1978, a leftist coffee house in Balgat, Ankara, was scanned by fire from a vehicle. In the same year, 7 TİP students living in the Bahelievler district of Ankara were killed by raiding their homes (Aydın and Taşkın, 2018). As it can be seen, the political conflicts in which students were at the center of 1977-80 took place in the form of acts of physical violence. In this period, it is estimated that 10,000 female and male students were active members of right-wing, left-wing or Kurdish separatist groups (Sayarı, 2010).

In the 1970s, Alevi also took part in the right-left conflict with their leftist identities (akmak, 2020). During this period, the first act of violence against the Alevi community was committed in Erzincan on 23-24 February 1975. The second act of violence took place in Malatya in 1977, and a similar provocation took place in Sivas in 1978 (Ozan, 2016). The most extensive act of violence took place in Maraş province in 1978, and due to the extent of the acts of violence there, the incident went down in political history under the name ‘‘Maras Massacre’’ (*Maraş Katliamı*) (Ozan, 2016). The last act of violence against Alevi took place in orum shortly before the coup d'tat. The characteristics of all the organised actions are similar; in all of them, provocations against Alevi are fuelled by discourses such as ‘‘they set mosques on fire’’. Incidents such as the marking of Alevi houses, the destruction of their workplaces and residential buildings, the deaths of many people in the attacks, and attacks on the funerals of the dead people were observed especially in orum and Maraş (Dinler, 2020; Sayarı, 2010). The hope of these violent incidents was to eradicate the Alevi community in these cities and turn the provinces into ‘‘liberated areas’’. In this respect, the violent incidents in which Alevi have become targets are the ones in which the right-left conflicts are characterized the most. These events have been also influential in the rise of social polarisation.

The most important act of mass violence of the period, in which ideological conflicts were at the centre, was the workers' holiday in 1977, which went down in political history as ‘‘Bloody May Day’’ (*Kanlı 1 Mayıs*). In an atmosphere of fear created by sound bombs thrown at Taksim Square, bullets raining down on the area and panzers fuelling panic, 36 people lost their lives, some injured and some crushed on Kazancı Slope, in an atmosphere where a mass of more than 200 thousand people celebrated 1 May with enthusiasm. Although the government of the period tried to portray this event as a fractional conflict between two different leftist groups, it became a more frequent thesis in the literature that the Bloody May Day was a deep state operation. For the first time in the history of the Republic, the ‘‘Deep State’’ was pronounced loudly after this incident, and Bülent Ecevit pointed to the existence of groups originating from within the state and using state power (Sezer şanlı, 2020a). Both other left-right conflicts and the example of Bloody May Day make it compulsory to place the state (periodically governments) at the centre of the analysis as the source or target of political violence.

In addition to the collective acts of violence discussed so far, the 1970s was a period when influential people from the right and left were become targeted individually. Some of the names of those who fell victim to unsolved murders between 1977-79 are academics Orhan Yavuz, Bedrettin Cmert, Bedri Karafakioğlu, Necdet Bulu, Fikret nsal, Yaşar Doğanay, Cavit Orhan Ttengil, Prosecutor Doğan z, Istanbul lk-Bir President Hilmi Sakarya, MHP Istanbul Provincial Chairman Reşat Haşatlı, journalist Abdi İpeki, former DISK President Kemal Türkler, writer İlhan Darendelioğlu, MHP Deputy Chairman Gn Sazak and Nihat Erim, the symbol of the 12 March memorandum (Aydın and Taşkın, 2018; Ozan, 2016). Apart from Erim, all of the sacrificed names are known by their right-wing or left-wing identity and are respected in their own circles. As can be seen, especially the last period of the 1970s has a social environment in which citizens have no safety, streets have become uncanny and the main subject of politics is acts of violence.

4. POLITICAL VIOLENCE İN TURKEY’S 1990S: TERROR

4.1. The Political Atmosphere of the 1990s: Coalitions, 28 February and Identity Politics

Turkey's involvement in the 1990s has been under the shadow of the September 12 coup and the coup regime that consolidated in its aftermath. The term "dark" or "lost" years of Turkish political life is often used for the 1970s and 1990s. However, the nature of the political violence expressed by the darkness differs in two periods. While the violence of the 1970s was caused by ideological polarizations; it developed in the 1990s through identity politics. The 1990s, like its predecessor, the 1970s, witnessed fragile coalitions. The 1990s, just like its predecessor, the 1970s, witnessed fragile coalitions. When it is looked at the party politics of the period, there were dominating parties centred on different currents of thought rather than sharp ideological differentiation as in the 1970s. In this period, the centre-right was represented by the Motherland Party (*Anavatan Partisi-ANAP*) led first by Turgut Özal and then Mesut Yılmaz and the The True Path Party (*Doğru Yol Partisi-DYP*) led first by Süleyman Demirel and then by Tansu Çiller. It is possible to evaluate these parties as a mix of nationalist, conservative and liberal tendencies (Çavuşoğlu, 2010). In the right-wing politics of the period, the national view made a great breakthrough and the Welfare Party (*Refah Partisi-RP*) led by Erbakan achieved great success in both general and local elections. It is possible to evaluate these developments and the rise of political developments together. In this respect, one of the main axes in the thought map of the 1990s composes the conflict of ideas between political Islam and the secular sector that is opposed to it (Saraçoğlu, 2016). In this period, nationalist thought is again represented by the MHP; after the death of the party Alparslan Türkeş in 1997, Bahçeli administration gains a new momentum (Bora, 2017).

In 1990s Turkey, there is a party diversity that has never been seen on the center-left. The center left is represented by Erdal İnönü's Social Democratic People's Party (*Sosyaldemokrat Halkçı Parti-SHP*), Ecevit's Democratic left Party (*Demokratik Sol Parti-DSP*), which was formed by leaving the CHP, and Deniz Baykal's CHP. Just like the RP, we can see the left parties as coalition partners (Bora, 2017). In this respect, the coalitions of the 1990s can be formed by the coming together of parties that are at very different extremes in terms of ideas compared to the coalitions of the 1970s. The 1980 coup dealt a major blow to leftist organisations, and the leftist factions, which constituted one of the most vibrant veins of social opposition, failed to have a major political impact in the 1990s. In this respect, the most effective formation of the period was the Freedom and Solidarity Party (*Özgürlük ve Demokrasi Partisi-ÖDP*), which managed to bring together different components of the left in 1996 (Öngider, 2008).

One line that feeds the intellectual clashes of the 1990s is political Islam and the other is the Kurdish movement. In this period, the Kurdish movement, which started to make politics with its own independent parties and candidates, is represented by many parties that were closed and reopened by changing their names. These parties are the People's Labour Party (*Halkın Emek Partisi-HEP*), the Democracy Party (*Demokrasi Partisi-DEP*), the People's Democracy Party (*Halkın Demokrasi Partisi-HADEP*) (Zürcher, 2020: 146). In addition to legal party politics, one of the parties on the Kurdish question is the PKK. Having carried out its first armed action in 1984, the PKK's terrorist acts in the 1990s became one of the main agendas of politics. Another violent actor of the period was Hezbollah, a radical Islamic terrorist organisation (Yılmaz, 2015).

Looking at the coalitions of the period, it is seen that the first coalition formed as a result of the 1991 elections was the DYP-SHP coalition. After an uninterrupted period of ANAP power from 1983 to the 1991 elections, a new period of coalitions began just like in the 1970s. The first coalition appears to be a fragile union of two different ideological poles, the center-left and the center-right. This coalition was introduced to the society with the right and the left ascribed peace (Akşin, 2020). This coalition, which was dissolved, was once again carried out in 1993 with different general presidents in partnership with the DYP-SHP. Tansu Çiller took over the head of the DYP with the election of Süleyman Demirel as the President, and Murat Karayalçın became the leader of the SHP with the resignation of Erdal İnönü (Saraçoğlu, 2016). After a short DYP-ANAP experiment with the completion of the second coalition, the Rafah-Yard coalition was established in 1996 under the partnership of RP and DYP. The end of this coalition, where political Islam is represented at the highest levels of the state, was February 28. While the 1970s witnessed a memorandum, the 1990s saw a "post-modern" coup, and the coalition dissolved

when the National Security Council (MGK), which convened on 28 February 1997, made Erbakan sign an 18-article package containing measures to be taken against anti-secular actions (avdar, 2019). In this process, Erbakan was forced to resign from his post and a closure case was filed against the RP. Unlike the classical military coups in terms of its structure, 28 February is referred to as a post-modern coup in the literature due to its intense support from some segments of the public such as the media and professional chambers. One of the most important outcomes of this process was the beginning of the headscarf ban in universities³. This situation has increased the polarization between secular-religious or open-headscarf sections in the society and the right to education of women with headscarves has been taken away from them. Another important political event that developed during this coalition period was the ‘‘Susurluk incident’’, in which the dirty relations in the state-mafia-politics triangle were publicly exposed (Börklüoğlu, 2019). This event has caused a great outrage in the society, and actions have been organized with the demand for a transparent administration that is not involved in crime⁴.

After the fall of the Refah-yol government, the Democratic Turkey Party (*Demokrat Türkiye Partisi-DTP*), formed by the MPs who broke with the DYP, and the ANASOL-D government, a coalition formed by the ANAP and DSP, were formed. This coalition, which carried out the February 28 resolutions exactly, fell when Mesut Yılmaz submitted his resignation over corruption allegations against him (Ahmad, 2019). The last coalition of the 90s was the DSP-MHP-ANAP coalition, which was formed in 1999 and is known as the tripartite coalition. As can be seen, although the management pattern of the 1990s is similar to the coalitions of the 1970s, it differs in terms of the basic dynamics of social and political life. The 1980 coup partially nullified the ideological polarizations in society and left its place to identity-based polarizations with the post-modernist paradigm in the 1990s. In this respect, in this period, acts of political violence emerged out of the tensions between Turks and Kurds, Alevis and Sunnis, Islamists and secularists. In this period, faith identities and ethnic identities formed the basic mortar of social struggles.

Another unique point of the 1990s is that peaceful protests and acts of civil disobedience entered Turkish political life in this period⁵. The transformation from ideologies to identity politics has caused some groups to change their repertoire of actions, and in this respect, non-violence has become as much a tool of social opposition as acts of violence. Many examples, such as the One Minute Darkness protests in reaction to the Susurluk Incident, are based on a nonviolent opposition style (Tunahan, 2015). Another characteristic of the postmodern period is that activist identities (rightist or leftist), which were very sharp in the 1970s, became invisible in the 1990s. In fact, many citizen groups such as women, students, mothers⁶ and peasants, who were not considered as the subjects of politics, became politicised in this period and mostly turned to nonviolent actions. In this respect, although the 1990s was as dark a period as the 1970s, the fact that social reactions could be organised through peaceful means as well as violent actions reveals the unique aspect of the period. This preference to engage in nonviolent actions can be considered as a rational tactic preferred by activists to protect themselves in the violent atmosphere of the period, as well as by the fact that the violence of the 1990s was too intense to be met with violence.

4.2. Political Violence Incidents in 1990s Turkey

The 1990s in Turkey, just like the 1970s, witnessed both individual patterns of violence and different forms of collective violence. Although the 1990s share some commonalities with the 1970s, such as economic crises and unstable coalitions, the spirit of the periods diverges from each other when

³ Students wearing headscarves organised sit-ins on university campuses in protest against this ban and received mass support. See also Sezer şanlı, A. ve Cořđun, B. (2020b). Yeni toplumsal hareketlerin yeni aktörleri: 90’lı yıllar Türkiye’inde başörtülü öğrencilerin mücadelesi. *Mukaddime*, 11(2), 382-409.

⁴ The protests, which started with the name ‘‘One Minute of Darkness for Perpetual Brightness’’ and the demand for a transparent rule of law, continued in the process as a reaction to 28 February. For these protests organised by citizens as acts of civil disobedience, see also: Sezer şanlı, A. (2022). Bir yurttaş protestosu olarak sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 23-45.

⁵ Peaceful protest actions are excluded from the scope of the study as they constitute a separate heading apart from the acts of violence that constitute the problematic of the study.

⁶ The movement initiated by the Saturday Mothers against the policy of disappearances under custody became the longest civil disobedience action in Turkey. For detailed information, see: Sezer şanlı, A. (2018). *Günelik hayatın dönüşümünde bir imkân olarak toplumsal muhalefetin değerlendirilmesi: Cumartesi anneleri üzerine bir araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

the incidents of political violence are analysed, and the dynamics of social polarisation that fuelled violence differ. While the violent acts of the 1970s are referred to as anarchy, the acts of violence in the 1990s are conceptualised with the term terrorism. The two main sources of terrorism in this period are political Islam, which constitutes the political spirit of the 1990s, and the radical organisations Hezbollah and PKK, which are associated with the Kurdish movement. In this respect, many studies have shown that the 1990s have removed the 1970s as a fundamental reference in terms of political violence; it is described as a much darker period (Uysal, 2016). Many sources includes the claim that the anti-democratic articles in the 1982 constitution legitimised the polarisation and violence of this period. Although some articles of the constitution were amended in 1973 after the 1971 memorandum and a basis for an authoritarian regime was established, the 1982 constitution was built on a much more antidemocratic basis in spirit. Therefore, when the constitutional basis of the two periods is analysed, the more radical form of violence in the 1990s becomes more understandable (Ortaylı, 2011).

We are going to analyse the violent events of the 1990s under four different headings: PKK and Hezbollah terrorism, human rights violations in the Southeastern provinces, violence against Alevis and unsolved murders. In the 1990s, the state appears to be an actor at the centre of political violence, just as it was in the 1970s. The state sometimes appears as a direct source of violence and sometimes as an organisation towards which violence is directed. The fact that the governments of the 1990s perceived the Kurdish problem as a security problem rather than a sociological problem and that the governments left the solution of the problem to the Turkish armed forces paved the way for the intense emergence of violence (Yılmaz, 2015). During this period, the PKK carried out intensive terrorist activities and became a direct source of violence. Looking at the period between 1984-1997, it is seen that 29,487 people lost their lives, 4329 of whom were security officers, 4276 of whom were civilians and 20,882 of whom were members of the organisation (Kongar, 2018).

While the armed struggle of the army against the organisation continued, the Southeastern provinces also experienced intense human rights violations. In this respect, it is seen that human rights violations in the region, which occur in different patterns of political violence, are a result of the policies of the governments. The implementation of many practices such as unsolved murders, torture, evacuation of villages and exodus, and loss in detention in parallel with the armed struggle has created a victimization on civilian citizens (Human Rights Association Report, 2021). As a result of the 1990 intensive operation of the village guard system started in 1985, it is seen that the PKK has declared the village rangers as collaborators. Therefore, the civilian population in the region was caught between the state and the organisation and was subjected to intense violence (Aydın and Taşkın, 2018). Another grievance was the strategy of evacuating villages in order to clear the organisation from rural areas, and thousands of people were subjected to forced migration. It is estimated that approximately 3000 villages were evacuated in the period extending until 1996 (Yılmaz, 2015; Zürcher, 2020).

It is claimed in many studies that Hezbollah, another influential organization of the time, was heavily supported by the deep state in its struggle for supremacy with the PKK (Saraçoğlu, 2016). Hezbollah, a fundamentalist organization that defends radical Islam, has existed in Southeast Anatolian provinces just like the PKK and has engaged in political activities. Hezbollah has declared itself an Islamic organization, claiming that the PKK has a claim to establish an atheist social order (Karmon, 1998). During this period, Hezbollah has been heavily involved in terrorist incidents, especially associated with unsolved killings directed at the intellectuals of the secular sector. The discovery of the tortured body of Islamist writer Konca Kuriş in 1998 in a Hezbollah cell house after days of searches, and the execution of Diyarbakır Police Chief Gaffar Okkan in 2001 are some of the terrorist acts committed (Saraçoğlu, 2016). When we evaluate the 1990s so far, we see that all forms of violence are more intertwined than in the period of the 1970s. For example, Hezbollah's actions both lead to collective terrorism and some of the names it targets are associated with the category of unsolved murders. The governments of the period, especially while fighting against PKK terrorism, indirectly led to human rights violations on civilian citizens.

The only form of violence in the 1990s that can be seen as a similar continuation of the 1970s is violence directed at Alevis. Although the Alevis, who were parties to the right-left conflict in the 1970s, experienced an identity awakening in the 1990s, the practices of incitement and marginalization applied on the Alevi community show similarity in both periods. . In this period, two events that

exemplify the violence against Alevis were the “Madımak” and “Gazi” Incidents. In July 1993, 33 people were burned to death as a result of the fire in the hotel where intellectuals from different professional groups who came to the city within the scope of Pir Sultan Abdal cultural festivals were staying (Ertan, 2016). A similar provocation took place in March 1995 in the Gazi neighborhood of Istanbul, where Alevi citizens lived intensively, and businesses belonging to Alevis were ransacked. Three days of incidents clashed with the police, 3. At the end of the day, things were brought under control. 23 people lost their lives in the clashes (Yılmaz, 2015).

Another point where political violence in the 1970s and 1990s showed continuity is the unsolved murders. In this context, there has been a differentiation in the identities of the individuals who became victims of violence. In the 1970s, those who were assassinated were influential figures on the right or the left, whereas in the 1990s, the victims of this violence were Kurdish opinion leaders and secular intellectuals. The murder of Muammer Aksoy caused the terror stemming from radical Islam to be discussed intensively in the public opinion for the first time (Karmon, 1998). This murder was followed by the murders of etin Eme, Bahriye ok, Uğur Mumcu, Onat Kutlar and Ahmet Taner Kışlalı, and these assassinations caused indignation in the secular sector (Saraoğlu, 2016). The murder of Gaffar Okkan aimed the arrows directly at Hezbollah. In this period, the murders of Musa Anter, one of the leading intellectuals of the Kurdish society, and Vedat Aydın, the provincial chairman of HEP Diyarbakır, increased the polarization in the society (Yavaşa, 2013). These murders have further deepened the Alevi-Sunni, Turkish-Kurdish, religious-secular divisions in society.

5. CONCLUSION

In this study, which aims to compare the political dimensions of the violent events in Turkey in the 1970s and 1990s with the differences and similarities between the two periods, theoretical approaches that deal with political violence theoretically are based on. Revealing similar points before evaluating the specific points of both periods will constitute a functional starting point.

In both periods, which are considered to be Turkey’s “dark years,” governments seem to be made up of fragile coalitions. Although it is not possible to establish a direct cause-and-effect relationship between coalitions and the escalation of political violence, it is seen that these unstable coalitions seem to be inadequate in combating political violence. Some of the coalitions of the 1970s were organised as technocratic-military governments, and four different civilian governments were formed during this period. In the 1990s, on the other hand, there was no military government and there were six different coalitions. In the coalitions of the 1990s, the convergence of different ideological poles is more evident. The previous period, on the other hand, consists of unions of intellectually close parties, as seen in the example of the Front Governments.

In both periods, it is seen that the military was in close relationship with politics, and this situation became overt in the cases of the 1971 memorandum and the 28 February coup. Although there were differences between the two coups, in both periods politics was conducted under the shadow of the military. Another commonality between the two eras is the increasingly authoritarian spirit of constitutions. After the 1971 memorandum, significant changes were made to the libertarian 1961 constitution, and these authoritarian steps increased the pressure on the opposition. The 1990s, on the other hand, as a period in which the 1982 constitution, whose anti-democratic nature is not disputed, was in force, was a period in which the pressure on the subjects of social opposition was much more pronounced.

When the sociological structure of the two periods is examined, the dimensions of social polarisation, which is another similarity, come to the fore. It is observed that social unrest, marginalisation and polarisation increase the incidents of violence. Although the targets of polarisation differed in the 1970s under the title of “anarchy and right-left conflicts” and in the 1990s under the title of “terrorism and identity conflicts”, the lives of dissidents were transformed into “naked lives” by the sovereign powers in Agamben’s words, and those who thought differently were marginalised. From another point of view, identities that went out of the comfort zone of power were turned into “internal enemies” in Schmitt’s conceptualisation. In both periods when intellectual conflicts were accompanied by acts of violence, unsolved murders continued and the identities of the victims targeted in these murders reveal the dimensions of otherisation.

Despite the many commonalities between the 1970s and the 1990s, the spirit of both periods is quite different from each other. The differentiation of the subjects of social opposition and the repertoire of actions used by these subjects reveals the changing political atmosphere. Starting from the 1970s, it is seen that the opposition was structured in more rigid forms such as rigid organisations and organisational discipline and armed struggle. It is seen that the violent incidents of this period were structured within a pendulum from society to power and from power to society, which is characterised by the structural elements of collective violence, as Chesnais and, inspired by him, Artun's approach. As seen in the Idealist Hearts example, the support of right-wing militants, especially from the Front Government, is known, and the deep state debates during the Bloody May Day are again examples of state-sponsored violence. It is seen that the violent incidents of this period were structured within a pendulum from society to power and from power to society, which is characterised by the structural elements of collective violence, as Chesnais and, inspired by him, Artun's approach. On the other hand, based on the armed rural and urban struggles of the hard left factions, it is clear that violence was directed from the society to the state with the idea of revolution. The four items of Mehden's typology directly explain the political violence of the 1970s. The unique culture of the society and the dynamics of enmity are reflected in the term "anarchic" under the heading of anti-communism, revolutionary and counter-revolutionary violence explains the relationship between the government and the opposition, and the actions originating from the military are seen in the 1971 memorandum. Another category of Mehden's, political actions arising from students, gains meaning within right-left conflicts. Michaud's approach, on the other hand, shows that violent incidents sometimes include dispersed violent incidents such as brawls and sudden actions as seen in the student protests, and in the case of Bloody May Day, they are included in organised violence under the heading of intimidation and tyrannical power. As it can be seen, the political atmosphere of the 1970s was shaped by rigid political organisations and the active forms of action determined by them in an environment of ideological polarisation, and violent incidents developed bidirectionally between the state and society.

The 1990s, on the other hand, are shaped in a different political spirit in which violent and peaceful forms of action coexist. The acts of violence of this period, in line with Ünsal's approach, also include the actions of individuals and groups against the state and the violence directed from the governments to the citizens in a bidirectional manner. In the acts of violence of the 1990s, from the perspective of Chesnais's approach, we observe the terrorism directed from society to the state in the examples of PKK and Hezbollah, while the violence directed from the state to society is seen in the human rights violations especially in the Southeast. In terms of Mehden's typology, the subjects of internal enmity dynamics in this period are sometimes Islamists, sometimes secular figures and Kurds. In this period, which also saw the formation of a military coup, it is not observed that 28 February directly led to an incident of violence; however, as in the case of students wearing headscarves, it had outcomes that damaged social peace and tranquility. However, the category of radical separatist actions in Mehden's typology is a heading that did not exist in the 1970s but manifested itself with intense terrorist incidents in the 1990s. This item is explanatory in the case of PKK terrorism. Again, unsolved murders can be read as an output of enmity within the periodic continuity. These assassinations and the Madımak Incident can be evaluated in Michaud's category of disorganised violence. On the other hand, the organised actions of the PKK and Hezbollah gain meaning under the heading of terrorism. As can be seen, political violence constitutes a concept of central importance in order to comprehend the politics and social structure of the 1970s and 1990s. Just as it is not possible to explain the sustainability or unsustainability of the governments of the period without resorting to the concept of political violence, it is also not possible to comprehend the relationship between citizen-society-state without discussing the relationship between social polarisation and violence.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %..., 2. Yazarın katkı oranı ise %.. 'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur. **Author Contributions Statement:** 1st Author's contribution rate is ..%, 2nd author's contribution rate is ..%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2017). *Kutsal insan, egemen iktidar ve çıplak hayat*. (ev. İ. Türkmen). Ayrıntı Yayınları.
- Ahmad, F. (2019). *Bir kimlik peşinde Türkiye* (6. bs). (ev. S. C. Karadeli). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akşın, S. (2020). *Kısa Türkiye tarihi* (27. bs). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Artun, . (1996). Genişletilmiş bir şiddet tipolojisi. *Cogito*, 6- 7, 29-36.
- Aydın, S. & Taşkın, Y. (2018). *1960'tan günümüze Türkiye tarihi*. İletişim Yayınları.
- Aytürk, İ. & Bora, T. (2020). Yetmişli yıllarda sağ ve sol kutuplaşmasında siyasi düşünceler. İçinde M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (s. 307-329). İletişim Yayınları.
- Benlisoy, F. (2015). Ellili yıllar Türkiye'sinin tarihi: Azınlıkların tarihi. İçinde M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1950'li yılları* (s. 355-376). İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de ağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar, Türkiye'de siyasi ideolojiler*. İletişim Yayınları.
- Börklüoğlu, L. (2019). *Tanzimat'tan günümüze Türk siyasal hayatı*. Dora Yayıncılık.
- akmak, Y. (2020). İtikattan kimliğe: Dinamikler ve karşı dinamikler bağlamında yetmişli yıllarda Aleviler. İçinde M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (s. 645-671). İletişim Yayınları.
- avdar, T. (2019). *Türkiye'nin demokrasi tarihi*. (6. bs). İmge Kitabevi Yayınları.
- avuşoğlu, H. (2010). Anavatan partisi ile Doğru Yol partisi'nin karşılaştırmalı analizi, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 19-33. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223545>.
- Çelebi, A. (2014). Bir parıltı... Sonra gece. İçinde A. Çelebi (Ed.), *şiddetin eleştirisi üzerine* (s. 9-19). Metis Yayınları.
- Dinler, V. (2020). Yangın yeri, katliam: Maraş ve orum. İçinde M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (s. 671-689). İletişim Yayınları.
- Ergil, D. (2001). şiddetin kültürel kökenleri, *Bilim ve Teknik Dergisi*, 399, 40-41.
- Ersan, V. (2014). *1970'lerde Türkiye solu*. İletişim Yayınları.
- Ertan, M. (2016). 90'lar Türkiye'sinde değişen siyaset dilini Aleviler üzerinden okumak. İçinde A. Uysal (Ed.), *İsyen şiddet yas* (s. 259-287). Dipnot Yayınları.
- Genç Yılmaz, A. (2015). I. milliyetçi cephe hükümeti: Siyasal şiddet ve devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3(2), 221-246. DOI: 10.14782/sbd.2015216098
- Gmrk, B. (2023). Ideology, discourse, and alliance structures: Explaining far-right political violence in Turkey in the 1970s. *Terrorism and Political Violence*, 35(1), 210-224. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09546553.2021.189512>.
- Habermas, J. (2012). "teki olmak", "teki"yle yaşamak (6. bs). (ev. İ. Aka). Yapı Kredi Yayınları.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan* (6. bs.). (ev. S. Lim). Yapı Kredi Yayınları.
- Human Rights Association. (2021). *1996 balance sheet of human rights violations*. https://www.ihd.org.tr/wpcontent/uploads/2007/11/1996_yili_%20insan_haklari_ihlalleri_bilan_cosu.pdf
- Human Rights Association. (2021). *1997 balance sheet of human rights violations*. https://www.ihd.org.tr/wpcontent/uploads/2007/11/1997_yili_%20insan_haklari_ihlalleri_bilan_cosu.pdf
- Karmon, E. (1998). Islamic terrorist activities in Turkey in the 1990s, *Terrorism and Political Violence*, 10(4), 101-121. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09546559808427484>.

- Keleş, R. & Ünsal, A. (1982). *Kent ve siyasal şiddet*. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Keleş, R. & Ünsal, A. (1996). Kent ve siyasal şiddet, *Cogito*, 6-7, 91-105.
- Koca, B. (2020). Yetmişli yıllarda merkez sağ: milliyetçilik ve anti-komünizm. İçinde M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (s. 373-395). İletişim Yayınları.
- Kongar, E. (2018). *21. yüzyılda Türkiye tarihi* (49. bs.). Remzi Kitabevi.
- Machiavelli, N. (1994). *Prens* (2. bs.). (Çev. N. Güvenç). Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Michaud, Y. (1991). *Şiddet* (Çev. C. Muhtaroglu). İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2011). *Türkiye'nin yakın tarihi* (9. bs.). Kültür Bakanlığı Yayıncılık.
- Ozan, E. D. (2016). İki darbe arasında kriz sarmalı. İçinde G. Atılgan, C. Saraçoğlu ve A. Uslu (Eds.), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat* (s. 663-753). Yordam Kitap.
- Öngider, S. (2018). Solda birlik ve yeniden yapılanma süreci. İçinde T. Bora ve M. Gültekingil (Eds.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce cilt 8- Sol* (s. 999-1004). İletişim Yayınları.
- Özerkmen, N. (2012). Toplumsal bir olgu olarak şiddet. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 1-19. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423868082.pdf>.
- Saraçoğlu, C. (2016). Tank paletiyle neoliberalizm. İçinde G. Atılgan, C. Saraçoğlu ve A. Uslu (Eds.), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat* (s.753-846). Yordam Kitap.
- Sayarı, S. (2010). Political violence and terrorism in Turkey, 1976–80: A retrospective analysis, *Terrorism and Political Violence*, 22(2), 198-215. <http://dx.doi.org/10.1080/09546550903574438>.
- Schmitt, C. (2018). *Siyasal kavramı* (4. bs.). (Çev. E. Göztepe). Metis Yayınları.
- Sezer Şanlı, A. & Coşğun, B. (2020b). Yeni toplumsal hareketlerin yeni aktörleri: 90'lı yıllar Türkiye'sinde başörtülü öğrencilerin mücadelesi. *Mukaddime*, 11(2), 382-409. DOI: 10.19059/mukaddime.789439.
- Sezer Şanlı, A. (2018). *Gündelik hayatın dönüşümünde bir imkân olarak toplumsal muhalefetin değerlendirilmesi: Cumartesi anneleri üzerine bir araştırma* (Yayın No. 508343) [Doktora Tezi], Hacettepe Üniversitesi. Yükseköğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Sezer Şanlı, A. (2020a). İşçinin emekçinin bayramı'ndan kanlı 1 mayıs'a. İçinde M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li yılları* (s. 563-581). İletişim Yayınları.
- Sezer Şanlı, A. (2022). Bir yurttaş protestosu olarak sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 23-45. 10.30794/pausbed.947847.
- Tombak, Z. (1988). 1978-1980 faşist terör ve anti-faşist direniş. İçinde U. Baker & T. Bora (Eds.), *Sosyalizm ve toplumsal mücadeleler ansiklopedisi- cilt 7* (s. 2324-2335). İletişim Yayınları.
- Tunahan, Ö. (2015). 28 Şubat süreci: Post-modern darbe'nin sosyo-politik dinamikleri ve toplum desteği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 23-41. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/301322>.
- Uysal, A. (2016). 90'larla hesaplaşmak: Bir on yılın siyasal ve toplumsal yapısını tekrar düşünmek. İçinde A. Uysal (Ed.), *İsyan şiddet yas* (s. 7-19). Dipnot Yayınları.
- Ünsal, A. (1996). Genişletilmiş bir şiddet tipolojisi, *Cogito*, 6-7, 29-37.
- Vergin, N. (2018). *Siyasetin sosyolojisi* (14.bs.). Doğan Kitap.
- Yavaşca, K. (2013). *Kürt milliyetçiliği tartışmaları çerçevesinde Musa Anter*. (Yayın No. 339115) [Yüksek Lisans Tezi], Hacettepe Üniversitesi. Yükseköğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.

Yılmaz, A. (2015). *Karanlık vardiya*. Doğan Kitapçılık.

Zürcher E. J. (2020). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (4. bs.) (Çev. Y. Saner). İletişim Yayınları.

Türkiye'de İşsizlikle Mücadele Politikalarında UMEM(Beceri'10): Seçilen İller Bazında Değerlendirmeler¹

The UMEM (Skills' 10) Project in Policies Against Unemployment in Turkey: Evaluations on Provincial Basis

Betül GÜMÜŞ²

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı Türkiye'de işsizlikle mücadele kapsamında uygulanan programlardan biri olan Uzmanlaşmış Meslek Edindirme Merkezleri (UMEM) Beceri'10 projesinin belirlenen illerdeki faaliyetlerini incelemek ve projenin seçilen illerdeki başarısını değerlendirmeye çalışmaktır.

Tasarım/Yöntem: Bu projenin seçilen illerdeki faaliyetleri projenin uygulandığı 2011-2015 döneminde illerdeki proje sonrası istihdam oranları, kursiyer sayıları, meslek grupları gibi göstergeler göz önüne alınarak incelenmiştir.

Bulgular: Yapılan incelemeler ile elde edilen sonuçlar, bu illerdeki projenin faaliyetlerinin illerin ekonomik yapısına ve sanayisinde ağırlıklı üretim yapılan sektöre göre farklılaştığını göstermektedir.

Sınırlılıklar: UMEM Beceri'10 projesinin faaliyetleri Aksaray, Karaman, Kayseri, Denizli, Konya illeri için incelenmiştir.

Özgünlük/Değer: Türkiye'de işsizlik ve işsizlikle mücadelede uygulanan politikalar konusunda pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak UMEM Beceri'10 projesi hakkında yapılmış çalışmalar oldukça azdır. Yapısal işsizliğin ön plana çıktığı Türkiye'de bu çalışma, UMEM Beceri'10 projesinin incelenmesi ve istihdam sağlama konusunda yapılan değerlendirmelerin, uygulanması planlanan diğer programlarda dikkate alınabilecek olması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlikle Mücadele, İşsizlik, UMEM, Mesleki Eğitim

Abstract

Purpose: Specialized Vocational Training Centers (UMEM) Skill'10 project is one of the programs implemented within the scope of combating unemployment in Turkey. The aim of this study is to examine the activities of the (UMEM) Skill'10 project in the selected provinces and to try to evaluate the success of the project in the selected provinces.

Design/Methodology: The activities of this project in the selected provinces were examined by considering indicators such as employment rates, number of trainees, occupational groups after the project in the provinces during the period of 2011-2015, when the project was implemented.

Findings: The results obtained through the examinations show that the activities of the project in these provinces differ according to the economic structure of the provinces and the sector in which the industry is predominantly produced.

Limitations: The activities of the UMEM Skill'10 project were examined for the provinces of Aksaray, Karaman, Kayseri, Denizli and Konya.

Originality/Value: There are many studies on unemployment and policies applied in the fight against unemployment in Turkey. However, there are very few studies on the UMEM Skill'10 project. In Turkey, where structural unemployment has come to the fore, this study is important in terms of examining the UMEM Skill'10 project and considering the evaluations made on employment creation in other programs planned to be implemented.

Keywords: Combating Unemployment, Unemployment, UMEM, Vocational Education

¹ Bu çalışma Betül GÜMÜŞ'ün "Türkiye'de İşsizlikle Mücadele Politikalarında UMEM (Beceri'10): Konya, Ankara, Kayseri, Karaman, Aksaray, Denizli Örneği" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD Kırsal Kalkınma (100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri), b.avci42@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6939-2557

1. GİRİŞ

Bir ülkede cari ücret düzeyinde çalışmak isteyen, iş arayan ancak istihdam edilmeyen çalışma çağındaki bireylere işsiz, ülkede bu durumun oluşması işsizlik olarak tanımlanmaktadır. İşsizlik ülke ekonomisini ve aynı zamanda bireyleri olumsuz etkileyen, sosyal ve ekonomik sonuçları ağır olan önemli bir problemdir. İşsizlik işsiz olan birey için gelir kaybını ifade eder. Gelir kişiler için yaşamını sürdürmenin bir gereğidir. Yaşamı için gerekli olan geliri sağlayamayan veya kaybeden insan hem maddi hem manevi pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunlara örnek olarak geçim sıkıntısı çekmek, aile içinde huzursuzluk ve şiddet problemleri ile karşılaşmak, sağlığından olmak, çeşitli psikolojik sorunlar yaşamak gösterilebilir. Ülke ekonomisi anlamında değerlendirildiğinde, işsizlik ülkenin üretim potansiyelinden tam olarak fayda sağlayamadığını ifade etmektedir. Bu nedenlerle ülkeler işsizlik konusunun üzerinde önemle durmaktadırlar.

İşsizlik ülkelerin ekonomik yapılarına göre değişkenlik göstermektedir. İşsiz nüfusun özelliklerini, işsizlik türlerini, nedenlerini ve boyutunu belirlemek önem arz etmektedir. İşsizlik problemine kalıcı çözümler getirebilmek için bu özelliklerin belirlenmesi oldukça önemlidir. Türkiye’de iş arama süresi genellikle kısadır ve işsizlik daha çok yapısal niteliktedir. Türkiye’de en çok işsiz olan kesim genel işsizlik oranının iki katına ulaşan oranı ile gençlerdir. Bunun nedenlerini yapısal ve demografik konular ile açıklamak mümkündür. Türkiye’de eğitim sisteminde aksaklıkların olması, genç nüfus sayısının fazla olması genç işsizliğinin yüksek olmasının temel nedenleridir.

İstihdam politikaları işsizliğin nedenlerini ve neden olduğu olumsuz sonuçları bertaraf edebilmek üzerine geliştirilmektedir. Türkiye’de işsizlikle mücadele politikaları; işsizliğin nedenlerine yönelik aktif istihdam politikaları ve işsizlere gelir desteği veren, işsizliğin sonuçlarına odaklanan pasif istihdam politikalarından oluşmaktadır. Türkiye’de işsizlere gelir desteği sağlamaya yönelik politikalar; kısa çalışma ödeneği, ücret garanti fonu, iş kaybı tazminatı, işsizlik sigortası ve kıdem tazminatı uygulamalarını kapsamaktadır. İşsizliğe neden olan etmenlere odaklanan ve onları çözmeye ve ortadan kaldırmaya yönelik oluşturulan politikalar ise istihdam sübvansiyonu, Türkiye İş Kurumunun (İŞKUR) iş ve işçi bulma ile danışmanlık hizmetleri ve mesleki eğitim programları gibi işsizlerin iş bulmalarına yardımcı olan ve istihdam olanaklarının gelişmesini ve artmasını sağlayan uygulamaları içermektedir. Türkiye’de bu istihdam politikalarının önemli bir kısmı İŞKUR tarafından uygulanmaktadır. İŞKUR istihdam olanaklarını geliştirmek ve arttırmak amacıyla programlar ve projeler hazırlamakta ve uygulamaktadır. Bu uygulamalar, çalışanların mesleki eğitimi, toplum yararına programlar, işbaşı eğitim programları, girişimcilik eğitim programları, mesleki eğitim kursları, eski hükümlü ve engelliye kendi işini kurma desteği, korumalı işyerleri projesi, özel politika ve uygulamalar, Uzmanlaşmış Meslek Edindirme Merkezleri (UMEM) Beceri’10 Projesi gibi proje ve programlardan oluşmaktadır (İŞKUR, 2017).

Türkiye’de oluşturulan bu projelerden biri olan ve 5 yıl yürürlükte kalan UMEM Beceri’10 projesi 2011 ile 2015 yılları arasında Türkiye’nin tüm illerinde uygulanmıştır. Projenin hazırlanması ve yürütülmesi TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı işbirliği ile gerçekleşmiştir (UMEM, 2015).

UMEM Beceri’10 projesi ile ilgili ilk akademik çalışma 2011’de Bursa ili örneği kapsamında Işığışık (2011) tarafından yapılmıştır. Erdem (2012) tarafından yapılan tez çalışması ile Dinççağ (2011) tarafından yapılan çalışma UMEM Beceri’10 projesi hakkında yapılmış diğer çalışmalara örnektir. Konya ili kapsamında UMEM Beceri’10 projesi konusunda yapılmış olan ilk akademik çalışma ise Buluş (2014) tarafından yapılmıştır.

Bu çalışma kapsamında projenin Aksaray, Karaman, Kayseri, Denizli, Konya illerindeki faaliyetleri incelenmiştir. Eğitim sağlanan iş kolları, eğitim alan kişilerin cinsiyetleri gibi nitel özelliklerin yanısıra eğitimlere katılan kursiyer sayıları, başarılı olan kursiyer sayıları ve istihdam edilen kişi sayısı ve oranı gibi nicel özellikler yardımıyla bu iller için projeye ait değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmada ele alınan şehirlerin kendilerine özgü sektörel üretimleri bulunmaktadır. Karaman gıda, Kayseri mobilya, Denizli tekstil, Konya ağır sanayi ve tarım makineleri üretiminde,

Aksaray gıda ve otomotiv sektöründe öne çıkan bir sanayi yapısına sahiptir. Bu durumda illerin sanayi yapılarının farklılaşması ile birlikte illerde açılan kurslar da illerin sanayi yapılarına göre farklılaşmaktadır. Program kapsamında illerde açılan kurslarda eğitim alanlar ve istihdam edilenler bu duruma göre değişmektedir. Örneğin tekstil yoğun sanayisi bulunan Denizli'de kadın kursiyer fazladır ve bu nedenle eğitimler sonucu kadınlara istihdam sağlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin işsizlik sorununu sosyal ve ekonomik yönleriyle incelemek, ele alınan illerde UMEM Beceri'10 projesinin faaliyetlerini değerlendirmesi ve projenin istihdam özelinde sonuçlarını görmektir. Bu çerçevede çalışmada ilk olarak işsizlikten bahsedilmekte ve Türkiye'nin işsiz nüfusun özellikleri ve işsizliğin yapısı incelenmektedir. Sonrasında Türkiye'de işsizlikle mücadele kapsamında yapılan uygulamalara değinilmektedir. Ardından UMEM Beceri'10 projesi ele alınmakta ve projenin Karaman, Aksaray, Kayseri, Denizli ve Konya illerine ait faaliyetleri incelenmektedir. Son olarak proje ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

2. İŞSİZLİK KAVRAMI VE TÜRKİYE'DE İŞSİZ NÜFUSUN ÖZELLİKLERİ

İşsizlik genellikle çalışabilecek yaşta olan, bir işte çalışmaya engeli olmayan, çalışma gücü ve isteği olan insanların istihdam olanağına erişememesi durumu biçiminde tanımlanmaktadır. Uluslararası tanımlamalarda işsizlik aktif nüfus içinde yer alan bireylerin, iş arıyor, işe başlamaya hazır ancak işinin olmaması durumu olarak belirtilmektedir.

TÜİK'in işsizlik tanımı ise çalışma çağında olan kurumsal olmayan nüfus içinde bulunan, on beş gün içerisinde çalışabilecek ve son dört hafta içerisinde iş arama kanallarını kullanmış olan bireylerin referans döneminde istihdam edilememeleri şeklindedir (TÜİK, 2023). En basit haliyle, işsizlik insanların yaşam şartlarının kötüleşmesi ve sosyal ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya gelmesi anlamına gelmektedir. Bu sebeplerden ötürü politika yapıcılarının işsizliğe çok önem vermeleri, çözebilmek için politikalar geliştirmeleri ve bu konuda vaatler vermeleri şarttır (Mankiw, 2009).

Neo-Klasik ve Klasik iktisadi düşünceye göre ekonomi tam istihdam seviyesindedir ve üretim sürecinde üretim faktörlerinin tümü bulunmaktadır. Bu nedenle ekonomilerde işsizlik olmayacaktır onlara göre işsizlik iradidir. Bir ekonomide eğer işsiz kişiler var ise bunlar kendileri istemedikleri için çalışmamaktadırlar. Keynesyen iktisadi düşünceye göre ekonomiler eksik istihdamdadır ve talep yetersizliği durumunda işsizlik oluşacaktır ve işsizlik gayri iradidir (Dinler, 2004). İşsizliğe yol açan nedenler her ülkede farklılık göstermektedir. İşsizliğin farklı türleri vardır ve her ülke için bunları belirlemek ve bilmek işsizliğin çözümünde kilit öneme sahiptir.

İşsizliği farklı şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Mevcut tanımlar da genel anlamda gizli işsizlik ve açık işsizlik ayrımı yapılmaktadır. Gizli işsizlik; çalışıyor durumda görünen bireylerin bir kısmı işten ayrıldığında üretimde bir düşüş yaşanmaması olarak tanımlanmaktadır (Bayraktar, 2021). Yani aslında işte çalışan kişiler vardır ancak bu kişilerin üretime katkıları yoktur (Zaim, 1997). Açık işsizlik, bir kişinin çalışma saati ve cari ücret vb. şartları kabul ederek iş aradığı halde çalışmıyor olması durumunda oluşan işsizliktir (Çelik, 2013). Açık işsizliğin türleri (Biçerli, 2004; Koray, 2000; Pekin, 2012; Köklü, 1976; Zaim, 1997):

- Arızı -friksiyonel (geçici) işsizlik; emek piyasasının hareketliliğinden kaynaklanan işsizlik türüdür. Genel olarak bir işten ayrılıp başka bir işte çalışmaya başlamadan önce veya yeni mezun olan kişilerin çalışmaya başlamalarından önce geçen süreyi ifade eder. İşsizliğin süresi kısadır. Bu işsizlik ekonomilerde hep vardır ve olacaktır.
- Yapısal işsizlik; emek piyasasında çalışmak isteyen işsizlerle hali hazırda olan işlerin uyumsuzluğu durumunda ortaya çıkan işsizlik türüdür. Gelişmekte olan ülkelerde çok sık karşılaşılmaktadır. Bu işsizliğe strüktürel işsizlikte denilmektedir.
- Konjonktürel işsizlik; piyasa ekonomilerinde görülür. İktisadi faaliyetlerin düzeyi hep aynı kalmaz dalgalanmalar meydana gelir. Daralma dönemlerinde oluşan durgunluk, kriz ile genişleme dönemlerinde oluşan refah, yükseliş gibi aşamaları olan konjonktür hareketleri görülür. Durgunluk aşamasında iktisadi faaliyetlerde düşüşler yaşanır ve işsizlik yükselir. Refah aşamasında iktisadi faaliyetlerde artış görülür ve işsizlik azalır.

- Mevsimsel işsizlik; iklim koşullarına bağlı olarak ortaya çıkar. Yılın belirli mevsimlerinde iş varken diğer mevsimlerinde işin olmaması durumunda görülür. Kişi kendi iradesi ile işin olduğu dönemde çalışmayı, olmadığında ise işsiz olmayı kabul etmektedir.
- Teknolojik işsizlik; işgücünün yerini makinelerin almasıyla oluşan işsizlik türüdür. İşçilerin yaptığı işleri artık makinelerin yapması ile o işi yapan işçiler işsiz kalmaktadırlar. Üretim sürecinde gelişen teknolojilerin kullanılması üretimin artmasına yol açarken bazılarının işlerinden ayrılmalarına neden olmaktadır. Uzun vadede düşünöldüğünde ise teknolojiadaki ilerlemeler yeni işlerin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu durumda var olan işgücünü yeni mesleklere hazırlayabilmek önemlidir.

Türkiye nüfusu artan, hızlı şehirleşme yaşayan bir ülke olması dolayısıyla istihdam olanakları zayıflamakta ve işsizlik artmaktadır. Hızlı nüfus artışıyla birlikte kişi başına gelirin düşmesi ve tasarrufların azalması yatırımları ve istihdamı olumsuz etkilemektedir. Bu durumda devletin sosyal güvenliğe yaptığı harcamalar artacak, bu da devletin bütçesinin yükünü artıracaktır (Taş ve Bozkaya, 2012). Türkiye’de işsizliğin temelinde, tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine geçişten kaynaklanan sorunlar yer almaktadır. Türkiye’de işsizliğin artmasında ve derinleşmesinde özel sektör ve kamu sektörü yatırımlarının yetersizliği, istikrarsız ekonomik ortam, nitelikli işgücü eksikliği, mevcut işgücünün işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu nitelikte olmaması, ilerleyen teknoloji, eksik kapasite kullanımı, işgücünün piyasa özellikleri ve işleyişi ile ilgili eksiklikler öne çıkmaktadır (Özdemir vd. 2006). Türkiye’de kırsaldan kentlere doğru göçlerin olması özellikle kırsaldaki genç nüfusun şehirlere göç etmeleri şehirlerin nüfusunu önemli ölçüde arttırmıştır. Bu durumun işgücü piyasaları üzerine büyük etkileri olmuştur. Daha güzel işlerde çalışabilmek amacıyla kırsaldan göç eden bu insanlar ilerleyen teknoloji ve bilgi düzeyine uyum sağlayamadıkları için iş bulamamaktalar (Yüceol, 2007).

Türkiye’de işsiz nüfusun özellikleri incelendiğinde işsizliğin en yüksek olduğu yaş grubu 15-24 yaş arasındaki gençlerden oluştuğu ve genç nüfus içerisinde işsizlik oranının yüksek olduğu görölmektedir. 2021 Aralık ayı itibariyle 15-24 yaş grubunun işsizlik oranı %22’dir. İşsizlik oranları cinsiyetler bakımından değerlendirildiğinde kadınlar erkeklere göre daha kötü durumdadır. 2021 yılında erkeklerin işsizlik oranı %9, kadınlarda ise aynı oran %14,5 ve 15 yaş üstü işsizlik oranı %11’dir. İşsizlerin eğitim durumuna göre incelendiğinde ise işsizlik oranları; lise mezunlarında %14,1 mesleki veya teknik lise mezunlarında %12,9 ve yüksek-öğretim mezunlarında %12,4’tür (TÜİK, 2022).

3. TÜRKİYE’DE İŞSİZLİKLE MÜCADELE İLE İLGİLİ UYGULAMALAR

Türkiye’de aktif ve pasif istihdam politikaları işsizlikle mücadele kapsamında uygulanan temel politikalarıdır. Türkiye’de ekonomik büyümenin sağlanması ile işsizliğin azaltılabileceği ve istihdamın artırılabilceği düşüncesi hakîmdir. Bu düşünce zamanla yerini sorunun temelini teşkil eden yapısal problemlerin çözümüne odaklanan aktif istihdam politikalarının uygulanması gerektiği fikrine bırakmıştır (Şahin ve Sevimli, 2013). İşsizliğin yol açtığı sorunları telafi etmeyi amaçlayan pasif istihdam politikaları ile de işsiz kalan bireylere yaşamlarını sürdürebilmeleri için gelir desteği sağlanmaktadır (Uçkan, 1998). İşsizlik sigortası gelir desteği sağlanan bu politikaların temelini oluşturmaktadır (Çondur ve Bölükbaş, 2014). İşsizlik ödeneği, ücret garanti fonu, iş kaybı tazminatı, kıdem tazminatı Türkiye’de uygulanan diğer pasif istihdam politikalarıdır. İşsizlere gelir desteği sağlanan pasif istihdam politikalarına ek işsizliğin nedenlerine odaklanan işsizliği sınırlandırıcı ve önleyici, problemi azaltmayı ve çözmeyi amaçlayan aktif istihdam politikaları da uygulanmaktadır (Uçkan, 1998).

Türkiye’de gençlerin yüksek oranlarda işsiz olması, işsizliğin yapısal bir özellik göstermesi durumu eğitim sisteminin iş piyasasının ihtiyaç duyduğu nitelikli elemanları yetiştirecek biçimde düzenlenmesi, gençlerin iş bulmaları konusunda yönlendirilmesi, mesleki niteliklerini geliştirecek eğitimlerin sağlanması gibi istihdam politikaların uygulanmasını gerektirmektedir. Bu nedenlerle aktif istihdam politikaları öne çıkmaktadır. Aktif istihdam politikalarının hedefinde en çok kadınlar, engelliler, gençler, uzun süreli işsizler gibi işgücü anlamında toplumun en kırılgan kesimini oluşturan gruplar yer almaktadır. Ayrıca bu politikalar kapsamında iş deneyimi kazandıracak, girişimciliği özendircek uygulamalar gibi proje ve programlar bulunmaktadır. Türkiye’de bu programların büyük

bir kısmı İŞKUR tarafından yürütülmektedir (Bozdağlıoğlu, 2008). İşsizlik probleminin sebepleri ve sonuçlarını göz önüne alan aktif istihdam politikalarının Türkiye'deki ilk uygulamasına 1993 yılında uygulamaya başlanılan "Eğitim ve İstihdam" projesi örnek verilebilir. Bu uygulamanın amacı istihdama yönelik uygulamaların daha etkin olmasını sağlamaktır (Ay, 2012). Bu programın diğer amaçları ise kadınların istihdam edilebilirliğini artırmak, düşük nitelikli ve mesleki eğitimi eksik işsizlerin niteliklerini geliştirmektir (Karabulut, 2007).

Aktif istihdam politikalarına bir başka örnek özelleştirmelerdir. Özelleştirme uygulamaları teknik yardım ve sosyal güvenliği sözleşmesine 1994 yılında Dünya Bankası ile Hazine Müsteşarlığı imza atmıştır. Bu sözleşme kapsamında işgücü uyum programı oluşturulmuştur. Bu programda belirlenen konulara göre farklılaşan programlarda devletin farklı kurumları sorumlu olmuştur. Bunlar; yerel ekonomiyi geliştirme programlarından TOBB, küçük işletmelere danışmanlık programından Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme Dairesi Başkanlığı (KOSGEB), kamu yararına çalışma programları ve istihdam konularından İŞKUR sorumludurlar (Karabulut, 2007). 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'de işsizliği çözmek konusunda aktif istihdam politikalarına daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda oluşturulan politikalar, artan kamu harcamaları, canlanma politikaları, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'lerin) oluşturduğu istihdam olanakları, vergi indirimi gibi uygulamalardan oluşmaktadır (Ay, 2012). Aktif İstihdam Tedbirleri ve Yerel Düzeyde Türkiye İş Kurumu'na Destek Projesi 2006 yılında yürütülmüştür. Aktif İşgücü Program Projesine benzeyen bu projenin hedefi; gençlerin ve kadınların işgücü piyasasına daha fazla dâhil olmalarını sağlamak ve istihdam olanaklarını artırmaktır (Taş ve Bozkaya, 2012).

Türkiye'de istihdamın geliştirilmesine yönelik çabalardan biri de Ulusal İstihdam Stratejisi'nin oluşturulmasıdır. Ulusal İstihdam Stratejisi Resmî Gazete'de 30 Mayıs 2014 tarihinde yayımlanmıştır. Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) ile işsizlik problemini çözmek, orta ve uzun vadede istihdam oluşturan büyümeyi sağlamak, işgücü piyasa yapısındaki problemlere çözüm bulmak amaçlanmıştır. Strateji üçer yılı kapsayan eylem planları ile uygulanmaktadır. Son hazırlanan 2021 de yürürlüğe giren eylem planı 2021-2023 yıllarını kapsamaktadır. Bu strateji kapsamında belirlenen temel politika eksenleri ise şöyledir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2015):

- *Eğitim-istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi*
- *İşgücü piyasasında güvence ve esnekliğin sağlanması*
- *Özel politika gerektiren grupların istihdamının artırılması*
- *İstihdam-sosyal koruma ilişkisinin güçlendirilmesi*

Ulusal İstihdam Stratejisi'nde 2023 itibariyle işsizlik oranının %5'e düşürülmesi, istihdam oranının %55 seviyelerine çıkartılması ve tarım sektörü dışında kayıt dışı istihdam oranının %15 oranını aşmaması hedeflenmiştir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2015). Bir başka istihdam stratejisi olan Ulusal Genç İstihdam Stratejisi 2021 yılında yürürlüğe girmiştir. Ulusal Genç İstihdam Stratejisi'nde 2023 itibariyle genç işsizlik oranının %17,8 seviyesine, gençlerin işgücüne katılma oranının %46 seviyesine, ne eğitimde ne de istihdamda olanların oranının %20 seviyesine getirilmesi hedeflenmiştir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2021a). İşsizlikle mücadele kapsamında Türkiye'de yapılan diğer uygulamalar olarak mesleki eğitim programları ve İŞKUR tarafından sağlanan hizmetlere de değinmek gerekmektedir.

Mesleki eğitim kursları işverenlerin ihtiyaç duyduğu elemanları etkin ve hızlı bir biçimde yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu kurslar işverenin talep ettiği mesleklerde yetiştirilecek işgücünün nitelikli olmasını sağlamaktadır (İŞKUR, 2022). Türkiye'de mesleki eğitim programları kapsamında pek çok meslek edindirme kursu açılmış ve bu kurslar aracılığıyla işsizlere mesleki eğitim sağlamak amaçlanmıştır. Bu kursları oluşturan ve yürüten kurumlar başta İŞKUR olmak üzere, Milli Eğitim Bakanlığı, üniversiteler, KOSGEB, belediyeler ve vakıflar, özel eğitim kurumlarıdır. Bu kurslar içerisinde en bilinenlerinden biri Lise Mezunlarına Meslek Edindirme Projesi (LİMME) projesidir. LİMME projesi Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğunda yürütülmüştür (Biçerli, 2004). Gençler için çıraklık eğitimi, bazı özel kurslar, meslek kursları, kız pratik sanat okulları, halk eğitim merkezleri Milli Eğitim Bakanlığı'nın uyguladığı diğer mesleki eğitim kurslarıdır (Varçın, 2004).

İŞKUR'un istihdama yönelik sağladığı hizmetlerden biri olan iş ve meslek danışmanlığı, işverenlerin, iş arayanların ve öğrencilerin istihdam konularına yoğunlaşarak verilen danışmanlık

hizmetlerini ifade etmektedir. Bu hizmetler dahilinde işverenin talep ettiği nitelikte işgücüne erişimine yardımcı olunmakta, firmaların istihdam ve etkinliklerini artırma ve geliştirmelerine destek verilmekte, işverenler gerekli mevzuat hakkında bilgilendirilmektedir. Ek olarak İŞKUR'da kaydı olan ve iş sahibi olmak isteyenlere işlerini ve mesleklerini değiştirmelerine, mesleki becerilerini ilerletmelerine yardımcı olunmaktadır. Yükseköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinin ise meslek seçimlerinde kendi kişisel nitelikleri ile uyumlu meslekler tercih etmeleri gibi kariyerlerini planlama konularında rehberlik sağlanmaktadır (İŞKUR, 2017).

İŞKUR'un istihdama yönelik sağladığı hizmetlerden bir diğeri de iş ve işçi bulma hizmetidir. 1946 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulmuştur. Kurumun kuruluş amacı temel olarak, işverenlerin aradığı nitelikte çalışan, işsizlere de niteliklerine uygun işler bularak işgücü piyasasının aktörleri olan işveren ve işsizleri bir araya getirebilmektir. Yeni adıyla Türkiye İş Kurumu olan kurumun yasal dayanağı 2003 yılında oluşturularak, görevleri genişletilmiş ve kurumun yetkileri artırılmıştır (İŞKUR, 2017). Türkiye'de iş ve işçi bulma hizmetleri 2004 yılına kadar sadece kamu sektörü sorumluluğunda iken 2004 yılından sonra özel istihdam büroları yönetmeliği ile özel sektörde iş ve işçi bulma hizmeti sunabilmektedir (Biçerli, 2004). İş ve işçi bulma faaliyetlerinin özel sektör ayağını oluşturan özel istihdam büroları işgücü piyasası aktörleri olan işsizler ile işverenleri bir araya getirerek istihdamın artmasına yardımcı olan tüzel veya gerçek kişilerden oluşmaktadır. Özel istihdam bürolarına, işçi bulma hizmeti karşılığında işverenler belirli bir miktar ödeme yapmaktadırlar. Bu hizmet karşılığında iş arayanlar ise herhangi bir ücret ödememektedirler. Türkiye'de hizmet veren tüm Türkiye toplamında 612 özel istihdam bürosu bulunmaktadır. Geçici iş ilişkisi faaliyetinde bulunmak üzere izinli olan özel istihdam bürosu ise 33 adettir (İŞKUR, 2023a). Özel istihdam büroları yönetmeliğinde büroların faaliyetlerine ilişkin olarak iş ve işçi bulma konusunda aracılık hizmeti verebilecek, insan kaynakları, istihdam ve işgücü piyasası ile ilgili hizmetler sunabilecek ve mesleki eğitim sağlayabilecekleri belirtilmektedir. Özel istihdam büroları aracılık hizmetini kamu kurum ve kuruluşları için yapamaz yani yalnızca özel sektöre yönelik aracılık hizmeti gerçekleştirebilmektedirler. Özel istihdam bürolarının bir diğer faaliyeti geçici iş ilişkisi kurabiliyor olmalarıdır. Özel istihdam bürosunun kurumun izni dahilinde bir işçisini geçici işçi sağlama sözleşmesi yoluyla bir işverene devretmek şeklinde geçici iş ilişkisi kurabilir (Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği, 2016 md.4).

İstihdam sübvansiyonu uygulamalarıyla Türkiye'de çıkarılan çeşitli teşvik edici kanunlar ile istihdamı artırmak amaçlanmıştır. İstihdam sübvansiyonu programları ile iş bulma konusunda dezavantajlı olan engelliler, kadınlar, uzun dönemli işsizler ve gençler hedef alınmakta ve onların istihdam edilmelerine yardımcı olunmaktadır (Bulut, 2010). Bu dezavantajlı grupta yer alan kişilere kamu kurumlarında istihdam imkânı sağlanmaktadır. Özel sektör işvereni ise kanunla belirlenen sayıca dezavantajlı grupta yer alan insanları istihdam etmekle yükümlüdür (Karabulut, 2007).

1998 yılında yürürlüğe giren 4325 sayılı yasa ile Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen kalkınmada önceliğe sahip alanlar ve olağanüstü hâl ilan edilen bölgelerde yatırım yapılmasını teşvik ederek bu bölgelerde istihdam olanaklarını artırmak amaçlanmıştır. Bu yasada işverenin yapacağı istihdamlarda işverenin sosyal sigorta primi paylarının devletın karşılayacağı hükmü yer almaktadır (4325 sayılı kanun md.1-6). Bu istihdam teşvikine benzer şekilde 4447 sayılı kanuna 2018 yılında eklenen geçici 19. Madde kapsamında işverene teşvik sağlanacağı belirtilmektedir (4447 sayılı kanun geçici md.19). Türkiye İş Kurumu'nun yürüttüğü işbaşı eğitim programları istihdama yönelik teşvik programlarının bir örneğini oluşturmaktadır. Bu programa 2016 yılı aralık ayı sonuna kadar katılarak eğitim programlarını tamamlayanları istihdam eden işverenlerin sosyal sigorta primlerini devlet üstlenmiştir (İŞKUR, 2017). Asgari ücret desteği, işsizlik ödeneği alanların istihdam edilmesi için teşvik ve kadın, genç ve mesleki yeterlilik belgesi olanların istihdam edilmesinin teşviki günümüzde Türkiye İş Kurumu tarafından sağlanan istihdam teşvikleridir (İŞKUR, 2023c).

Günümüzde İŞKUR tarafından uygulanan aktif işgücü hizmetlerine yönelik faaliyetler şöyledir (İŞKUR, 2023b):

- Mesleki Eğitim Kursları
- İşbaşı Eğitim Programları
- Toplum Yararına Programlar

Bu faaliyetlere ek olarak İŞKUR'un yürüttüğü diğer programlar ise şöyledir (İŞKUR, 2023b):

- *Çalışanların Mesleki Eğitimi*
- *Sosyal Çalışma Programı*
- *Özel Politika ve Uygulamalar*
- *Korumalı İşyerleri Projesi*
- *Engelli ve Eski Hükümlüye Kendi İşini Kurma Desteği*
- *Engellinin İş Bulmasını Sağlayacak Destek Teknolojilerine İlişkin Projeler*
- *Engellinin İşe Yerleştirilmesi, İşe ve İşyerine Uyumunun Sağlanmasına Yönelik Projeler*
- *Engellilerin İstihdam Edilebilirliklerini Artırmayı Amaçlayan Mesleki Eğitim ve Rehabilitasyon Projeleri*

Türkiye'de KOSGEB tarafından yürütülen programlar ile girişimcilere ödemeler yapmak suretiyle destekler sağlanmaktadır. KOSGEB'in yürüttüğü destek programları (KOSGEB, 2022):

- İŞGEM/TEKMER programı, KOBİ Finansman Destekleri,
- İşletme Geliştirme, Büyüme ve Uluslararasılaşma Destekleri,
- AR-GE, Teknolojik Üretim ve Yerleştirme Destekleri,
- Mikro ve Küçük İşletmelere Hızlı Destek Programı,
- Rehberlik ve Danışmanlık Hizmetleri ve
- Girişimcilik Destekleri programlarından oluşmaktadır.

KOSGEB'in sağladığı destekler aynı zamanda zamanın koşullarını da dikkate alarak hazırlanmakta ve gerekli güncellemeler yapılmaktadır. Mikro ve küçük işletmelere hızlı destek programı buna örnek verilebilir. Bu programın amacı Covid-19 salgınından büyük ölçüde etkilenen ticaret ve hizmet sektörleri ile imalat ve imalat sektörünün tamamlayıcısı olan önceliğe sahip sektörlerdeki mikro ve küçük işletmelerin istihdam seviyelerinin salgın öncesi dönem ile aynı kalmasına hatta yeni çalışanlar işe almalarına ve bu işletmelerin çalışmalarına devam etmelerine yardımcı olmaktadır.

Türkiye'de salgının işgücü piyasasına olan olumsuz etkilerini bertaraf edebilmek için istihdama yönelik çeşitli önlemler hayata geçirilmiştir. İşsizliğin kontrolü, istihdamı korumak ve işgücü piyasasına salgının olumsuz yansımalarını azaltmak amacıyla Sosyal Koruma Kalkanı programı oluşturulmuştur. Bu program kapsamında yapılan uygulamalar şöyledir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2021b):

- Kısa Çalışma Ödeneği
- Nakdi Ücret Desteği
- İşsizlik Ödeneği
- Normalleşme Desteği

Kısa Çalışma Ödeneği uygulamasından faydalanılması için koşullar iyileştirilmiştir. Nakdi Ücret Desteği, Türkiye'de ilk defa 2020 yılında uygulanmıştır. İş sözleşmesi feshedilen fakat işsizlik ödeneği hakkı olmayan veya işverenin ücretsiz izne ayırdığı işçiler içerisinde kısa çalışma ödeneği hakkına sahip olmayanlar için işsiz kaldıkları veya ücretsiz izinde oldukları zaman süresince işsizlik sigortası fonundan ve İŞKUR tarafından ödeme yapılmıştır. Normalleşme Desteği, bu destekle özel sektörde çalışanların nakdi ücret desteği veya kısa çalışmanın bitmesi ile normal çalışma sürelerine geçmelerinin ardından gelen süreçte belirli bir süreliğine prim desteği sağlanmıştır (İŞKUR, 2020). Ayrıca Covid-19 döneminde Türkiye'de işten çıkarılma yasağı uygulanmıştır. 4857 sayılı İş Kanunu'na geçici madde eklenmek suretiyle işverenin haklı bir gerekçe olmaksızın iş veya hizmet sözleşmesini feshetmesi yasaklanmıştır. Bu ek maddede iş veya hizmet sözleşmesini fesheden işverene idari para cezası verileceği belirtilmiştir (4857 sayılı Kanun ek md. 10). Türkiye'de Covid-19 döneminde istihdama yönelik gerçekleşen diğer uygulamalar ise şöyledir: (İŞKUR, 2020).

- Uzaktan ve esnek çalışma modelinin geliştirilmesi
- İşverenin sosyal güvenlik primi ödemelerinde kolaylık sağlanması

- İstihdama Dönüş Teşviki
- Artı İstihdam Teşviki

Son yıllarda gençlere kodlama, oyun geliştirme uzmanı, bulut bilişim ve siber güvenlik gibi mesleklerde işbaşı eğitim programları ile eğitimler verilmiştir (İŞKUR, 2020). Bu programlar göz önüne alındığında Türkiye’de uygulanan mesleki eğitim programlarında zamanın koşullarına göre değişimlerin olduğunu ifade etmek mümkündür.

Tüm bu açıklamalar ışığında Türkiye’de istihdamı artırmaya ve işsizliği azaltmaya, işsizliğin sebeplerine ve sonuçlarına yönelik İŞKUR başta olmak üzere diğer kurum ve kuruluşlar tarafından ve bu kuruluşların işbirliğinde olan pek çok program ve projenin uygulandığı görülmektedir.

4. UMEM BECERİ’10 PROJESİ

Türkiye’de istihdam imkânlarının geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi, artırılması ve işsizlikle mücadele kapsamında çeşitli projeler yapılmakta ve politikalar yürütülmektedir. Bu projelerin önemli bir bölümünü İŞKUR üstlenmektedir. İŞKUR’un yürütmüş olduğu destek ve eğitim programları ve düzenlediği kurslar; işbaşı ve girişimcilik eğitim programları, toplum yararına programlar, hükümlülere yönelik kurslar, engellilere yönelik kurslar, özel politika kurslar, istihdam garantili istihdam garantisiz kurslar, meslek edindirme kursları gibi çeşitli programlardan oluşmaktadır (İŞKUR, 2014a). Bu projelerden biri de UMEM Beceri’10 projesidir. Ayrıca UMEM projesi dışında UMEM-İEP kursları işbaşı eğitim programları, UMEM Beceri’10 projesi işbirliğinde mesleki eğitim programı da uygulanmıştır. İşbaşı eğitim programı temelinde uygulanmakta olan bu program iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada kursiyerler UMEM kurslarında eğitim almakta ve bu kursları başarılı bir şekilde bitirenler ikinci aşamada işbaşı eğitim programına katılabilmişlerdir. İşbaşı eğitim programlarına katılan ve bu kursları başarıyla tamamlayan kursiyerler istihdam edilmişlerdir (İŞKUR, 2017).

Türkiye’de işsizliğin büyük ölçüde yapısal nitelikte olması, işsizlik probleminin çözümünde mesleki eğitimin yetersizliği başta olmak üzere işgücü piyasasının çeşitli yapısal sorunlarının çözülmesi gereğini öne çıkarmaktadır. Yapısal işsizliğin çözümünde piyasada işgücü talep ve arz uyumunun sağlanması oldukça önemlidir. UMEM Beceri’10 projesinin ortaya çıkışı, önemli ölçüde arz ve talep uyumsuzluğına dayanan yapısal işsizliğin çözümüne katkıda bulunulması fikrine dayanmaktadır. Bu projenin amacı işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu niteliğe sahip işgücünün yetiştirilmesi ve işsizlere mesleki eğitim vermek yoluyla mesleki becerilerini geliştirmek ve onların istihdamını sağlamaktır. Bu amaçlar doğrultusunda oluşturulan UMEM Beceri’10 Projesi 23.06.2010 tarihinde imzalanan protokol ile yürürlüğe girmiş ve proje sanayi sektörünü kapsayacak biçimde uygulanmaya başlanmıştır (UMEM, 2015). Bu protokolde firmaların ihtiyacı olan nitelikte elemanları yetiştirmek konusunda kamu ve özel sektörün işbirliğinin artırılması ve eğitim istihdam ilişkisinin ortaya konmasının önemi vurgulanmıştır (UMEM, 2014a).

Tarım, sanayi, hizmet sektörlerini kapsayacak biçimde projenin uygulanacağını ifade eden ek protokol ise 29.03.2012 tarihinde imzalanmıştır. Projenin uygulandığı süreçte Uygulama Genelgesi ve Protokollerin revize edilmesi ihtiyacı nedeniyle 08.05.2014 tarihinde UMEM Beceri’10 Projesi Sanayi, Hizmet ve Tarım Sektörleri Uygulama Protokolü imzalanmıştır (UMEM, 2014a). Bu protokolün imzalanmasını takiben 2 yıl sonra projenin sonlanacağı protokolün 11. maddesinde yer almaktadır. Bu doğrultuda proje 2016 yılında tamamlanmıştır. Bu protokolü imzalayan taraflar (UMEM, 2014b).

- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı- İŞKUR Genel Müdürlüğü
- Milli Eğitim Bakanlığı- Meslekî ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü ile Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
- TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi’dir.

Bu protokol ile;

- UMEM Beceri’10 Projesinin tarım, hizmet ve sanayi sektörlerini kapsayacak biçimde geliştirilmesi

- Yerel işgücü piyasasının gerektirdiği nitelikte elemanların yetiştirilmesi
- Aldıkları eğitimler sonucu mesleki niteliği gelişen kişilerin istihdam edilmesi ve böylece işsizliğin azaltılması
- Proje kapsamında eğitim verilecek olan okulların araç-gereç, makine-teçhizat ihtiyaçları karşılanıp, teknik altyapılarının geliştirilmesi ve yenilenen teknolojik donanımına uyacak şekilde bu okulların eğitimcilerinin eğitim almalarının sağlanması
- Programın yönetiminde etkinlik sağlanması için bağımsız bir kurs yönetiminin kurulması amaçlanmıştır (UMEM, 2014b).

Proje kapsamında eğitim verilecek olan okullar Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü ve İŞKUR tarafından belirlenmiştir. İllerin yerel işgücü piyasasına ait ihtiyaçları göz önüne alınarak belirlenecek kişilerin seçimi İŞKUR'a kayıtlı işsizler arasından yapılmıştır ve bu kişiler belirlenen meslek okullarında eğitim almalarının yanısıra TOBB'a üye işyerlerinde de işbaşı eğitimi alabilmişlerdir (UMEM, 2014b).

Pek çok kişinin mesleki bilgi edinmelerinin ve mesleki becerilerini geliştirmelerinin, mesleki eğitim almalarının ve onların iş sahibi olmalarının sağlanmasının amaçlandığı UMEM Beceri'10 projesi başlangıçta 19 ilde uygulanmış ve sonrasında Türkiye'nin bütün illerinde uygulama alanı bulmuştur (UMEM, 2015). Türkiye'nin 81 ilindeki İŞKUR il müdürlükleri proje kapsamında mesleki eğitim planı yapmıştır. Bu planın hazırlanma aşamasında kurumlar işgücü piyasasını incelemiş ve hangi mesleklerde eğitim sağlamaya ihtiyaç varsa o mesleklere yönelik eğitim programı oluşturmuştur (UMEM, 2015). İŞKUR İl Müdürlüğü, her ilin ticaret borsası, ticaret odası, sanayi odası ve T.C. Millî Eğitim Bakanlığı'ndan oluşan kurs yönetimleri kendi ilinde bulunan firmalardan işgücüne yönelik talepleri alır ve bu firmaların talepleri doğrultusunda belirli mesleklerde belirli bir sayıdaki işsize eğitim vermek üzere talepte bulunan firmalarda veya meslek liselerinde kurslar açılması kararı alınır. Eğitim verilecek mesleğe uyan niteliğe sahip, 15 yaşını aşmış ve İŞKUR'a kayıtlı işsizler arasında mülakat yapılır ve eğitim alacak kursiyerler bu mülakat sonucunda belirlenir. Bu kursiyerler firmaların talepleri doğrultusunda açılmış olan kurslara 6 ay süresince katılırlar ve eğitimini başarılı bir şekilde tamamlayan kursiyerler sertifika alırlar. Bu kursiyerlerin bir kısmı söz konusu firmalar tarafından işe alınır ancak firmaların bu kişileri işe alma yükümlülüğü yoktur (KSO, 2014). Ancak 2014 yılında imzalanan protokole kurs açılması talebinde bulunan firmalara, açılan kurslarda eğitimlere katılan ve kurslarını başarı ile tamamlayan kursiyerlerden en az yarısını işe almakla yükümlü olduğu hükmü eklenmiştir. Proje kapsamında açılan kurslara katılan kursiyerler firmalarda veya meslek liselerinde gereken eğitimi almışlardır (UMEM, 2015).

Bu programlar kapsamında açılan kursların masraflarını İŞKUR karşılamıştır. Kurslara katılan kişilerin aldıkları eğitim karşılığında yapmaları gereken bir ödeme bulunmamaktadır. Bu kurslara katılanların yol yemek gibi zorunlu ihtiyaçlarından oluşan masraflarını karşılamak amacıyla onlara günlük 25 TL ile 54 TL arasında cep harçlığı verilmiştir. Kursa devam ettiği süre boyunca bu kişilere genel sağlık sigortası, meslek hastalığı ve iş kazası sigortası hizmetleri sağlanmıştır (UMEM, 2015).

Firmalar nitelikli çalışana gerek duyduğu mesleklerde kurs açtırma imkanına sahiptir. Ayrıca firmaların kursiyerlerin eğitim aldıkları esnada yanlarında bulunma, kursların müfredatına katkıda bulunma ve kursiyerler için düzenlenen mülakatta bulunma hakları vardır. Bu kurslarda verilen eğitimler ile ilgili olarak firmaların mali sorumluluğu yoktur ve devletin teşviklerinden de faydalanabilirler. Firmalar bu kursiyerleri işe aldıklarında işverenin sigorta primini belirli bir süre İŞKUR karşılamıştır. Bu ödemelerin süresi; kadınların ve 18-29 yaş grubunda olan erkeklerin istihdam edilmesi durumunda 42 ay, 30 yaşını aşmış erkeklerin istihdam edilmesi halinde ise 30 aydır (UMEM, 2015).

5. UMEM BECERİ'10 PROJESİ FAALİYETLERİ: KARAMAN, AKSARAY, KAYSERİ, DENİZLİ, KONYA İÇİN DEĞERLENDİRMELER

Bu çalışmada, ilk uygulaması 2011 yılında yapılan ve 2016 yılına kadar uygulanmaya devam eden UMEM Beceri'10 projesinin uygulandığı dönemde Aksaray, Denizli, Karaman, Kayseri, Konya illerindeki faaliyetleri incelenmiş ve bu projenin seçilen illerdeki faaliyetlerine ilişkin değerlendirme yapılmıştır. Bu illerin seçilmesinde illerin sanayi sektörü yapıları dikkate alınmıştır. Karaman sanayisinde gıda sektörü önemli bir yere sahiptir. Aksaray ili sanayisinde otomotiv ve gıda sektörü ön

plandadır. Denizli sanayisinde tekstil sektörü öne çıkmaktadır ve ilin sanayisinde gıda sektörü de yer tutmaktadır. Kayseri ili sanayisinde mobilya sektörü önemli bir yere sahiptir. Konya ili sanayisinde tarım makineleri ve gıda sektörü üretimde öncelikli sektörler arasındadır. Karaman ve Aksaray illerinin sanayileri benzer sektörel yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Diğer illerin ise kısmen farklı sektörel üretimleri bulunmaktadır. Bu çalışmada seçilen iller arasında projeye ilişkin faaliyetler kıyaslanmıştır. Bu projeye dair faaliyetler proje kapsamında eğitim alan kadın ve erkek kursiyerlerin sayısı, proje sonrası istihdam sayısı ve oranı ve eğitim verilen kursların iş alanları açısından incelenmiştir.

5.1. Karaman

Karaman'da tarım sektörü ekonomik faaliyetler de önemli bir yer tutmaktadır. Karaman'ın sanayi yapısı incelendiğinde ilk üç işletme sırasıyla gıda ürünleri (%21), makine ve ekipmanlar (%18) ve elektrik gaz ve buhar (%12) sektörleri bulunmaktadır. Karaman'ın sanayi sektörü istihdamında yer alan ilk üç sektör ise sırasıyla gıda ürünleri (%72), diğer madencilik taş ocakçılığı (%3) ve makine ve ekipmanlar (%3) sektörleridir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019). İlin sanayisinde gıda ürünleri imalatı önemli bir yere sahiptir. İmalat sanayi istihdamının %97'si gıda ürünleri imalatında gerçekleşmiştir. Ticareti yapılan ürünler ise arpa ve buğday gibi tarım ürünleri ile helva, un, bulgur gibi gıda ürünleridir (Türkiye Cumhuriyeti, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013).

Karaman'da UMEM Beceri'10 projesi kapsamında açılan kurslar yoğun olarak gıda sektöründe olmakla birlikte farklı sektörlerde de eğitimlerin verildiği ifade edilebilir. Hiç kuşkusuz ki yoğunluğun gıda sektöründe olmasının nedeni Karaman'da üretimin tarım sektörü ağırlıklı olması ve sanayi sektörünün gıda temelli yapıya sahip olmasıdır. UMEM kursları aracılığıyla eğitim verilen diğer iş alanları, Makineci (Dikiş) işleri, Ayakkabı İmalatçısı (Sayacı) işleridir (Karaman Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, 2016).

Tablo 1: UMEM Projesi Karaman Faaliyetleri (2011-2015)

Yıllar	Kurs Sayısı	Kursiyer sayısı			Mezun olanlar			İstihdam sayısı			İstihdam oranı	
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	Kursiyer	Mezun
2011	14	145	240	385	97	198	295	2	152	154	%47,7	%52,2
2012	24	115	1032	1147	68	840	908	36	786	822	%71,6	%90,5
2013	6	214	66	280	162	53	215	103	41	144	%51,4	%66,9
2014	1	32	37	69	14	28	42	12	22	34	%49,2	%80,9
2015	1	6	0	6	6	0	6	3	0	3	%50	%50
Toplam	46	512	1375	1887	347	1119	1466	156	1001	1157	%61,3	%78,9

Kaynak: Karaman Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, 2016

Karaman ilinin 2011 ile 2015 yılları arası dönemde UMEM Beceri'10 projesi kapsamında gerçekleşen faaliyetleri Tablo 1'de gösterilmektedir. Buna göre bu yıllarda toplam 46 ayrı kursta kursiyerlere eğitim imkânı sağlanmıştır. Bu kurslarda 1357'si kadın 512'si erkeklerden oluşan toplam 1887 kursiyer eğitim almıştır. Kurslarını başarı ile tamamlayan 1466 kursiyer olmuştur ve bunların 1119'u kadın, 347'si erkek kursiyerlerden oluşmuştur. Bu eğitimler sonrasında proje dönemi boyunca tüm yıllarda toplamda 1001'i kadın kursiyerlerden, 156'sı erkek kursiyerlerden oluşan toplam 1157 kişi istihdam edilmiştir. Bu sonuçlar bize eğitim alan kursiyerlerin %61'inin kurslarını tamamlayanların ise %78'inin istihdam edildiğini göstermektedir. Karaman'da proje kapsamında en fazla faaliyet 2012 yılında gerçekleşmiştir, istihdam oranı ve sayısı, mezun olan kişi ve kursa katılan kursiyer sayısı en fazla bu yılda olmuştur. 2012 yılında istihdam oranı %90, istihdam edilen kişi sayısı 822, mezun olan kişi sayısı 908 ve kursa katılan kişi sayısı 1147 olmuştur. Karaman ilinde projeden en çok kadınların yararlandığını ifade etmek mümkündür. İstihdam edilenlerin, eğitim alanların büyük bölümünü kadın kursiyerler oluşturmuştur. Proje sonrasında başarılı olan erkek kursiyerlerin %44,9'u kadın kursiyerlerin ise %89'u istihdam edilmiştir. Bu durumu açılan kursların ve verilen eğitimlerin gıda sektörüne yoğunlaşması ile izah etmek mümkündür.

Hizmet sektörü Türkiye'de kadın istihdamının en çok olduğu sektördür ve ev işlerine en yakın işlerin gıda, tekstil gibi iş alanlarını kapsıyor olması kadınların yoğun olarak bu iş alanlarında çalışmasına etken olduğu ifade edilebilir (Duruoğlu, 2007). Bu sektörlerde istihdam edilen kadınların ücretleri erkeklerin ücretine kıyasla daha düşük olmaktadır. Bu nedenle işverenler için kadınların

çalıştırılması daha cazip olmaktadır. Kadınların kazançlarının genellikle evin tüm maddi sorumluluğunu üstlenen eşlerinin kazançlarına ek kazanç olarak görülmesi, kadınların daha düşük ücretlerle çalışmaya razı olmalarına etken olduğu söylenebilir. Buna ek olarak kadınların düşük ücretlerle daha kolay çalışmalarına başka bir gerekçe olarak onların yetersiz eğitim düzeyine sahip olmaları gösterilebilmektedir (Özaktaş ve Konur, 2012).

5.2. Aksaray

Aksaray ilinde ekonomik faaliyetler ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılık sektörlerinde olmaktadır. Başta arpa, buğday olmak üzere ayçiçeği, fasulye, mısır, soğan, patates, şeker pancarı vb. ürünlerin üretimi yapılmaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019). Aksaray'da motorlu kara taşıtları ve ekipmanları birinci rekabet gücü yüksek sektördür. Makine imalat sanayi sektörü ise ilde ikinci rekabet gücü en yüksek sektördür (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013). Aksaray ilinde sanayi işletmelerinin çalışan sayısına göre ölçek dağılımı incelendiğinde %1,81'inin büyük, %6,45'inin orta, %33,87'sinin küçük, %57,86'sının mikro ölçekli işletmelerden oluştuğu görülmektedir. Sanayi işletmelerinin %19,76'sı gıda ürünleri, %13,31'i elektrik gaz, buhar ve %12,50'si metalik olmayan ürünler sektörleri ilk üç sektördür. İstihdam da ise ilk üç sırada yer alan sektörler gıda ürünleri (%21,81), otomotiv ve treyler (%17,83) ve giyim eşyaları (%16,55) sektörleridir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019).

Aksaray'da proje kapsamında kalite kontrolcü, gaz altı kaynakçılığı, giysi tadilatçılığı, dokuma konfeksiyon makineciliği, el ve makine dikişçiliği işlerinde kurslar açılmış ve eğitimler verilmiştir (Aksaray Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, 2016). Aksaray ilinde UMEM Beceri'10 projesi kapsamında gerçekleşen faaliyetler incelendiğinde diğer illere kıyasla söz konusu faaliyetlerin oldukça az gerçekleştiği görülmektedir. Proje kapsamında eğitimlerini tamamlayanların istihdam edilme oranları ise diğer illere kıyasla yüksektir. Proje kapsamında eğitimlerini tamamlayanların toplamda %88'i istihdam edilmiştir. Her yıl için istihdam edilme oranları ise 2013 yılında %97, 2014 yılında %95 ve 2015 yılında %79'dur. Proje kapsamında Aksaray'da 22 tane kurs açılmış ve bu kurslarda 536 kursiyer eğitim almıştır. Bu kursiyerlerin 260'unu kadınlar 276'sını erkekler oluşturmuştur. Bu eğitimleri 137'si erkek, 173'ü kadın kursiyerlerden oluşan toplam 310 kursiyer başarı ile tamamlamıştır. Aldıkları eğitimler ile kurslarını tamamlayan ve sonrasında istihdam edilen kişi sayısı 274'tür. Bunların 166'sını kadın, 108'ini erkek kursiyerler oluşturmuştur. Bu kurslarda eğitim alan kadın kursiyer sayıları ile erkek kursiyer sayıları birbirine yakındır ve erkeklerde istihdam edilen kişi sayısı istihdam edilen kadın sayısından azdır. Kurslarını başarı ile tamamlayan kadınlarda istihdam oranı %96 olmuştur. Kurslarını başarıyla tamamlayan erkeklerde ise istihdam oranı %78 olmuştur. Aksaray ilinde proje desteği ile üç yılda eğitim alan ve istihdam edilen kişi sayısı 2015 yılında en çoktur. 2014 yılında ise istihdam oranı %97 oranı ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Tablo 2).

Tablo2: UMEM Beceri'10 Projesi Aksaray Faaliyetleri (2013-2015)

Yıllar	Kurs Sayısı	Kursiyer Sayısı			Mezun Olanlar			İstihdam Sayısı			İstihdam Oranı	
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	Kursiyer	Mezun
2013	6	76	90	166	48	58	106	46	57	103	%62	%97
2014	3	50	47	97	26	37	63	25	35	60	%61	%95
2015	13	150	123	273	63	78	141	37	74	111	%40	%79
Toplam	22	276	260	536	137	173	310	108	166	274	%51	%88

Kaynak: Aksaray Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, 2016

Aksaray'da yoğunlukla tekstil sektöründe kursların açılması ilde bu kurslara kadınların katılımını ve proje sonrası kadın istihdamının yüksek olmasını açıklamaktadır. Bu çalışmanın önceki bölümünde ifade edildiği gibi Türkiye'de konfeksiyon ve tekstil sektöründe kadın istihdamı yüksektir bu nedenle bu sektörlerde kurslar açıldığında kurs sonrası kadın istihdamı yüksek olmaktadır.

Türkiye'de kadın istihdamı konfeksiyon sektöründe yaklaşık olarak %40, tekstil sektöründe yaklaşık %37'dir. Kadın istihdam oranı Türkiye genelinde ise %25'tir. Bu sektörlerde yapılan işlerin nitelikleri çok da farklı olmamasına rağmen bu işlerin bir kısmı erkeklerin bir kısmı kadınların yatkın olduğu işler gibi düşünülmektedir. Örneğin ütü ve boya yapma işleri erkeklerin daha iyi yaptığı işler,

kesim ve dikim yapmak ise daha çok kadınların yapabildiği işler gibi algılanmaktadır (Gültekin, 2016).

5.3. Kayseri

Kayseri ilinde sanayi işletmelerinde öne çıkan sektörler mobilya imalatı, fabrikasyon metal ürünleri imalatı ve gıda ürünleri imalatı sektörleridir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019). Sanayi işletmeleri sektörel dağılımında ilk üç sektör mobilya (%24,29), metal ürünleri (%13,34) ve gıda ürünleri (%7,21) sektörleri yer almaktadır. Sanayi sektörü istihdamında yer alan ilk üç sektör mobilya (%26), elektrikli teçhizat (%14,49) ve tekstil (%12,1) sektörleridir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019).

UMEM Beceri'10 projesi kapsamında Kayseri ilinde gerçekleşen faaliyetler açısından incelenen diğer iller arasında öne çıkmaktadır. Proje ile gerçekleşen istihdam oranı ve sayısı, kursiyer sayısı, açılan kurs sayısı bu ilde yüksek oranlara ve miktarlara ulaşmıştır. 2011 ile 2015 yılları arasında proje kapsamında her yıl pek çok iş kollarında ve mesleklerde 173 ayrı kurs açılmıştır. Bu proje ile Kayseri'de kurslar aracılığıyla mesleki eğitim verilen iş kolları çoğunlukla sentetik çuval imal makinesi operatörlüğü, dikiş makinesi operatörlüğü, tekstil terbiye işçiliği, dokumacı/dokuma makineleri operatörlüğü, metal levha işçiliği, iplik eğirme operatörlüğü (ring/vater/vargel), tel halat imal işçiliği, kablo imal makinesi operatörlüğüdür (Kayseri Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, 2016).

Proje kapsamında açılan kurslarda 84'ü kadınlar 2290'ı erkeklerden oluşan 2374 kursiyer mesleki eğitim almıştır. Bu kurslardan 1698 kişi başarılı olarak mezun olmuştur. Bu mezun olanların 63'ü kadın kursiyerlerden 1635'i erkek kursiyerlerden oluşmuştur. İlde proje ile toplam 1021 kişi istihdam edilmiştir ve istihdam edilenlerin 994'ü erkek, 27'si kadın kursiyerdir. Mezun olan kadınların %42'si, erkeklerin ise %60'ı istihdam edilmiştir ve toplam istihdam oranı ise %60'tır (Tablo 3).

Tablo 3: UMEM Kayseri Faaliyetleri (2011-2015)

Yıllar	Kurs Sayısı	Kursiyer sayısı			Mezun olanlar			İstihdam sayısı			İstihdam oranı	
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	Kursiyer	Mezun
2011	35	546	8	554	406	7	413	171	0	171	%30,8	%41,4
2012	43	572	6	578	430	4	434	270	4	274	%47,4	%63,1
2013	46	608	32	640	389	29	418	190	17	207	%32,3	%49,5
2014	32	356	30	386	259	19	278	224	3	227	%58,8	%81,6
2015	18	208	8	216	151	4	155	139	3	142	%65	%91,6
Toplam	173	2290	84	2374	1635	63	1698	994	27	1021	%43	%60

Kaynak: Kayseri Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, 2016

5.4. Denizli

Denizli sanayisinde işletmelerin önemli bir bölümü tekstil sektöründe faaliyet göstermektedir. İşletmelerin sektörel dağılımında ilk üç sırada %41,69 tekstil, %16,28 gıda ve %7,02 metalik ürünler sektörleri bulunmaktadır. Sanayi sektörü istihdamında ise ilk üç sırada %50,74'lük oranla tekstil, %10,96'lık oranla metalik olmayan ürünler ve %8,79'lük oranla gıda sektörü vardır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019). Denizli sanayisinde tekstil sektörü rekabet gücü yüksek birinci öncelikli sektördür ve gıda sektörü ise rekabet gücü yüksek ikinci öncelikli sektördür (İŞKUR, 2014b).

Denizli'de proje kapsamında en çok eğitim verilen ve en fazla istihdam sağlanan iş alanları, ayakkabı imalatçılığı, kalite kontrolcü-tekstil, örtüaltı sebze yetiştiriciliği (seracı), kumaş paketleme işçiliği, makineci (dikiş) işleridir. Denizli'de proje 2013, 2014 ve 2015 yıllarında faaliyet göstermiştir ve ilde proje kapsamında 61 tane kurs açılmıştır. Açılan bu kurslara 1048 kişi katılmış ve bunların 764'ünü kadınlar ve 287'sini erkekler oluşturmuştur. Kurslarını başarı ile tamamlayan 752 kişinin 570'i kadın kursiyerler 182'si erkek kursiyerlerdir. İlde proje sonrası 399'u kadın kursiyerlerden, 123'ü erkek kursiyerlerden oluşan toplam 522 kişiye istihdam sağlanmıştır. Proje ile kadın kursiyerlerin %76'sı istihdam edilmiştir. İlde proje ile toplam istihdam edilen kişiler kurslarını başarı ile tamamlayanların %69'unu oluşturmaktadır (Tablo 4). Bu ilde proje kapsamında açılan kurslara katılanların daha çok kadınlardan oluştuğu ve haliyle kadın istihdamının da erkeklere kıyasla fazla

olduğu görülmektedir. Bu durumu daha öncesinde projenin Karaman ilindeki faaliyetleri açıklanırken ifade edildiği gibi kurslarda eğitimi verilen işlerin nitelikleri ile açıklamak mümkün olmaktadır.

Denizli'de tekstil sektörü öne çıkan bir ildir ve bu sektörün de yoğun emek gücü gerektirmesi proje dahilinde de kadın kursiyerin fazla olması kadın istihdamının yüksek olması beklenen bir durumdur. Türkiye genelinde tekstil sektörünün yaklaşık %37'si kadın çalışanlardan oluşmaktadır (Dedeoğlu, 2012). Denizli ilinde ise tekstil sektöründe istihdam edilenlerin yaklaşık olarak yarısını kadın çalışanlar oluşturmaktadır (DSO, 2013; Yavuzçehre, 2014).

Tablo 4: UMEM Beceri'10 Projesi Denizli Faaliyetleri (2013-2015)

Yıllar	Kurs Sayısı	Kursiyer Sayısı			Mezun Olanlar			İstihdam Sayısı			İstihdam Oranı	
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	Kursiyer	Mezun
2013	23	117	294	411	81	215	296	60	189	249	%61	%84
2014	22	106	265	371	64	181	245	47	121	168	%45	%69
2015	16	64	205	266	37	174	211	16	89	105	%39	%50
Toplam	61	287	764	1048	182	570	752	123	399	522	%49	%69

Kaynak: Denizli Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, 2016

5.5. Konya

Konya'da ticareti yapılan ürünler tarımsal ve hayvansal ürünler, tarım makineleri, otomotiv yan sanayi, mermer, alüminyum, tuz, dokuma giyim, imalat makineleri, demir-çelik ürünleri, tarıma dayalı işlenmiş ürünler, mobilya, ayakkabı, lastik plastik ürünleridir. Sektörel bazda sanayi işletmeleri dağılımında ilk üç sırada yer alan sektörler; %17,23'lük oranla makine ve ekipmanlar, %16,26'lık oranla metal ürünleri ve %11,13'lük oranla gıda sektörüdür (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019). Konya ilinde sanayi sektörü istihdamı incelendiğinde ilk üç sırayı %20,72'lik oranla gıda ürünleri, %19,58'lik oranla makine ekipmanlar ve %10,59'luk oranla metal ürünler almıştır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019).

Plastik enjeksiyon, konfeksiyon, gaz altı kaynakçılığı ve CNC operatörlüğü Konya ilinde eleman ihtiyacının en çok olduğu ve en fazla kursun açıldığı iş alanlarıdır (KSO, 2014). UMEM projesi dahilinde Konya ilinde 2011-2015 yıllarında farklı sektörler ve mesleklerde toplamda 100 ayrı kursta eğitim verilmiştir. Bu kurslara katılan kişi sayısı 1638'dir ve bunların 597'si kadınlardan 1041'i erkeklerden oluşmuştur. Eğitimlerini başarıyla tamamlayan kişi sayısı ise 1291'dir ve bu kursiyerlerin 557'sine istihdam sağlanmıştır (Tablo 5). Kurslarını başarıyla bitiren kursiyerlerin sadece %43'ü istihdam edilmiştir. Bu oranla Konya ili için proje faaliyeti sonucunun, projenin başvuru şartları arasında yer alan kurslarında başarılı olanların %50'sinin istihdam edilmesi hedefinden uzak olduğunu açıkça göstermektedir. Projenin uygulandığı her yıl için incelenecek olursa yıllara göre istihdam oranları değişkenlik göstermektedir. Konya ilinde proje kapsamında mezun olanlar arasından istihdam edilme oranı 2011 yılında %38, 2012 yılında %52, 2013 yılında %48, 2014 yılında %12 ve 2015 yılında %51 olarak gerçekleşmiştir. İstihdam oranı 2014 yılında %12 ile en düşük orandadır ve en yüksek orana ise %52 ile 2012 yılında ulaşılmıştır. Diğer yıllarla kıyaslandığında 2012 yılı aynı zamanda istihdam edilenlerin sayısı ve kursa katılanların sayısının en fazla olduğu yıl olmuştur. 2014 yılında ise İstihdam edilenler en az sayıdadır (Tablo 5).

Tablo5: UMEM Konya Faaliyetleri (2011-2015)

Yıllar	Kurs Sayısı	Kursiyer sayısı			Mezun olanlar			İstihdam sayısı			İstihdam oranı	
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	Kursiyer	Mezun
2011	30	384	69	453	292	60	352	104	30	134	%29	%38
2012	35	376	255	631	295	206	501	153	110	263	%41	%52
2013	16	121	111	232	91	101	192	35	58	94	%40	%48
2014	11	119	72	191	96	61	157	0	20	20	%10	%12
2015	8	41	90	131	28	61	89	20	26	46	%35	%51
Toplam	100	1041	597	1638	802	489	1291	312	244	557	%34	%43

Kaynak: Konya Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, 2016

5.6. İller Düzeyinde UMEM

UMEM Beceri'10 projesinin Karaman, Aksaray, Kayseri, Denizli ve Konya illerindeki faaliyetlerine ilişkin bilgiler Tablo 6'da gösterilmektedir. Buna göre proje kapsamında en fazla meslek edindirme kursu Kayseri ilinde açılmıştır. Kayseri'de açılan kurs sayısı toplam 173 olmuştur. Kayseri'den sonra en fazla meslek edindirme kursu açılan il Konya ilidir. Konya'da toplam 100 farklı kurs açılmıştır. Proje ile diğer illerde açılan kurs sayıları Denizli'de 61, Karaman'da 46, Aksaray'da 22 olmuştur. Bu mesleki eğitim kurslarında Kayseri'de 2374 kursiyer, Karaman'da 1887 kursiyer, Konya'da 1638, Denizli'de 1048, Aksaray'da 536 kursiyer eğitim almıştır. Kurslarda eğitimlerini tamamlayanların istihdam edilme durumları incelendiğinde Karaman'da 1157 kursiyerin, Kayseri'de 1021 kursiyerin, Konya'da 557 kursiyerin, Denizli'de 522 kursiyerin ve Aksaray'da 274 kursiyerin istihdam edildiği görülmektedir. İllerde proje aracılığıyla sağlanan kurslarını tamamlayanların istihdam oranları Aksaray'da %88, Karaman'da %78, Denizli'de %69, Kayseri'de %60 ve Konya'da %43 olmuştur.

Tablo 6: İl Düzeyinde UMEM Faaliyetleri

İller	Kurs Sayısı	Kursiyer Sayısı			Mezun Olanlar			İstihdam Sayısı			İstihdam Oranı
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	
Karaman	46	512	1375	1887	347	1119	1466	156	1001	1157	%78,9
Aksaray	22	276	260	536	137	173	310	108	166	274	%88
Kayseri	173	2290	84	2374	1635	63	1698	994	27	1021	%60
Denizli	61	287	764	1048	182	570	752	123	399	522	%69
Konya	100	1041	597	1638	802	489	1291	312	244	557	%43

Kaynak: Konya alışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, 2016

Projede oluşturulan kurslar ve verilen eğitimler ve illerde faaliyet gösteren firmaların çalışma alanlarına, illerin ekonomilerine, sanayisine ve işgücünün yapısına göre farklılık göstermektedir. Her ilde kurslarda verilen eğitimler birbirinden farklılaşan mesleklerde olmuştur. Dokuma ve konfeksiyon makineciliği Aksaray'da, unlu mamller paketleme işçiliği Karaman'da, kablo imal makinesi operatörlüğü Kayseri'de, dikiş ve dokuma makineciliği Denizli'de, gaz altı kaynakçılığı ve CNC operatörlüğü Konya'da öne çıkan meslekler olmuştur.

İstihdam oranları açısından bakıldığında istihdam oranı en düşük olan il Konya ilidir. Konya ilinde kurslara katılan kişi sayısı ile istihdam edilen kişi sayısı çalışma kapsamında proje faaliyetleri incelenen diğer illere kıyasla yüksek olmasına rağmen istihdam oranının düşük olduğu görülmektedir. Aksaray'da istihdam edilen kişi sayısı ile eğitim alanların sayısı düşük olmasına rağmen istihdam oranı en fazla olan il olmuştur. Bu durumdan mesleki eğitim alan kişi sayısının yüksek olmasından ziyade verilen eğitimlerin neticesinde istihdam sağlanabilmesinin gereği açığa çıkmaktadır. Kaynakların israf olmaması bağlamında istihdam sağlanabileceği ölçüde eğitimlerin verilmesinin önemi ortadadır. Ancak aldıkları bu mesleki eğitimler sonucu daha yüksek bir mesleki niteliğe ve beşeri sermayeye ulaşması nedeniyle projeden faydalanan bu işsizlerin başka firmalarda iş bulabilme imkânları artmaktadır.

7. SONUÇ

İşsizlik Türkiye'de en temel ekonomik ve sosyal problemlerinden biridir. İşsizliğe neden olan pek çok etmen vardır ve işsizlik bu nedenlere göre eşitlenebilmektedir. İşsizliğin nedenlerini bilmek uygulanacak politika ve programların etkinliği açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda incelendiğinde Türkiye'de işsizlik büyük ölçüde yapısal niteliktedir ve iş piyasasının ihtiyaç duyduğu nitelikte elemanı karşılamakta zorluk çekilmektedir. İşgücü piyasasında emek arzı ile emek talebi arasında hem sayısal olarak hem de nitelik bakımından oluşan farklılığın işsizliğin derinleşmesine ve çözümünün zorlaşmasına neden olabileceğini söylemek mümkündür. Yani işveren nitelikli eleman ararken işsizler de iş ararken karşılıklı olarak uyum sağlanamamaktadır. Bu durum Türkiye'nin işsizlikte karşı karşıya kaldığı en temel problemlerden biridir. Bu sorunu eğitim sistemimizde yaşanılan aksaklıklar ile temellendirmek mümkündür. İş piyasasının aradığı nitelikte insanları eğitim

sistemimiz yetiştirebilmekte yetersiz kalmaktadır. Türkiye'nin eğitim sisteminde ciddi reformların yapılmasına ihtiyacı vardır. Bu kapsamda mesleki eğitimin niteliğinin teknolojiye ilerlemeler gibi işgücü piyasasında değişen koşullara uygun biçimde revize edilmesi ve mesleki eğitim verecek okul veya kurumların sayısının artırılması gerekmektedir. Meslek seçimi için yönlendirmelerin ortaokul seviyesinde ve doğru bir biçimde yapılması önem arz etmektedir.

Türkiye'de işsizliğin nedenlerine odaklanan politikalar ile işsizliğin yol açtığı sorunları telafi etmeye yönelik politikalar uygulanmaktadır. İşsizliğin nedenlerini dikkate alarak geliştirilen politikalar kapsamında mesleki eğitim programları önemli bir yere sahiptir. UMEM Beceri'10 projesi bu programlara bir örnek teşkil etmektedir. UMEM Beceri'10 projesi 2011 ile 2015 yılları arasında Türkiye'nin tüm illerinde uygulanan bir projedir.

Bu çalışmada UMEM Beceri'10 projesinin Aksaray, Karaman, Denizli, Kayseri ve Konya illerine ilişkin yapılan incelemelerde Karaman ilinde 1887 kişinin, Aksaray ilinde 536 kişinin, Kayseri ilinde 2374 kişinin, Denizli ilinde 1048 kişinin, Konya ilinde 1638 kişinin proje kapsamında mesleki eğitim aldığı görülmüştür.

İşsizlikle mücadele kapsamında pek çok proje ve programların yapıldığı Türkiye'de işsizliğin büyük ölçüde yapısal nitelik göstermesi, mesleki eğitimi ön plana çıkaran UMEM projesinin önemini ortaya koymaktadır. UMEM Projesinin işgücü piyasasında işgücü talebinin olduğu iş alanları için gereken mesleki niteliği sağlayacak kişilerin yetiştirilmesine olanak sağlayan bir eğitim programı olduğu ifade edilebilir. Hangi mesleklerde nitelikli işgücüne ihtiyaç varsa o meslek gruplarında eğitimler verilmesinin, meslek okullarının makine araç gereç bakımından donanımlarının artırılmasının projenin önemli bir katkısı olduğu söylenebilir. Projenin bir diğer katkısı da işsizlerin beceri kazanması ile istihdam edilebilirliklerinin artması olarak ifade edilebilir. Projenin kurs ve kursiyer masrafları ile eğitimlerini tamamlayan kursiyerler arasından istihdam sağlanması sonucu belli sürelerle sigorta primlerini üstlenenin devlet olması işverenleri projeden faydalanmaya ve proje sonrası istihdam sağlamaya teşvik edeceğini söylemek mümkündür. Türkiye'de işgücünün en kırılgan kesimini oluşturan kadın ve gençlerin proje sonrası istihdam edilmesi durumunda İŞKUR'un işverenin sigorta prim ödemesini diğerlerinden daha uzun süreler için karşılıyor olması da işverenleri bu kişileri istihdam etmeye teşvik edebilecektir.

UMEM Beceri'10 projesi kapsamında gerçekleşen eğitimler sonucu eğitimlerini tamamlayanlar arasından Aksaray'da 274, Karaman'da 1157, Kayseri'de 1021 ve Konya'da 557 kişi için istihdam sağlanmıştır. Proje sonrası istihdam oranları Aksaray'da %88, Karaman'da %78, Denizli'de %69, Kayseri'de %60 ve Konya'da %43'tür. Proje sonrası istihdam oranı en yüksek olan il Aksaray iken en düşük istihdam oranına sahip il ise Konya'dır. Bu anlamda incelenen iller arasında UMEM Beceri'10 projesinin en başarılı olduğu ilin Aksaray ili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

UMEM Beceri'10 projesinin iş piyasasının aradığı niteliklere sahip kişileri yetiştirmeye işsizlerin mesleki becerilerini geliştirmeye ve onların iş bulmalarını kolaylaştırmaya odaklanan bir projedir. Bu nedenle işsizliğin çözümünü zorlaştıran ana konulardan biri mesleksizlik olan Türkiye'de amaçları bakımından önemli bir projedir. Türkiye'de eğitim sisteminin işgücünün ihtiyacı olan nitelikte elemanları yetiştirmekte yetersiz kalması böyle proje ve programlara olan gereksinimi artırmaktadır. Bu bağlamda UMEM gibi projeleri istihdam artırmakta daha başarılı hale getirebilmek için, iller arasındaki başarı farkının irdelenmesi ve bu farklılıkların yeni uygulanacak projelerde dikkate alınması gerekmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

Aksaray Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, (2016). Aksaray Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü veri tabanı.

Ay, S. (2012). Türkiye'de işsizliğin nedenleri: İstihdam politikaları üzerine bir değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi*, 19(2), 321-341.

- Bayraktar, Y. B. (2021). *Makro İktisat* (12. Baskı). 4T Yayınevi.
- Biçerli, M. K. (2004). *İşsizlikle mücadelede aktif istihdam politikaları*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1563.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2008). Türkiye’de işsizliğin özellikleri ve işsizlikle mücadele politikaları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 45-65.
- Buluş, A. (2014). *Youth employment in Turkey and a new approach to unemployment reduction policies unem the project of specialized Professional training centres*. Symposium on Business and Economics in Times of Crisis 2014, Lupcon Center for Business Research, Lizbon.
- Bulut, S. (2010). *Türkiye’de aktif istihdam politikası aracı olarak düzenlenen işgücü eğitim kurslarının istihdam açısından belirleyiciliği*. [Yüksek Lisans Tezi, Gazi niversitesi].
- elik, K. (2013). *Makro İktisada Giriş* (5. Baskı). Derya Kitapevi.
- ondur, F. ve Bölükbaş, M. (2014). Türkiye’de işgücü piyasası ve genç işsizlik-büyüme ilişkisi üzerine bir inceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2), 77-93.
- Dedeoğlu, S. (2012). *Türkiye’de tekstil sektörü ve kadın işçiler Gaziantep Kahramanmaraş, Malatya, Adıyaman araştırması*. ILO Yayınları.
- Denizli alışma Ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, (2016). Denizli alışma Ve İş Kurumu İl Müdürlüğü veri tabanı.
- Denizli Sanayi Odası (DSO), (2013). Denizli ve Türkiye’de tekstil sektörü ve toplam işçi sayısı.
- Dinççağ, A. (2011). OECD beceri stratejisi ve UMEM projesi. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Politika Notu*, 1325252508-2.
- Dinler, Z. (2004). *İktisada Giriş*. Ekin Yayınevi.
- Duruoğlu, T. (2007). Emek piyasasında cinsiyetçi ücret ayrımı: Bursa organize sanayi bölgesinde bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (24), 61-76.
- Erdem, K. (2012). *İşsizlikle Mücadelede Mesleki Eğitimin nemi: Uzmanlaşmış Meslek Edindirme Merkezleri Projesi*. [Yüksek Lisans Tezi].
- Gültekin, M. (2016). Denizli tekstil sanayisinde sosyal sermaye: Baskın aile firmalarının üretim ve emek örgütlenmesinde akrabalık ve hemşehrilik ilişkileri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 236-263.
- Işığıok, . (2011). Türkiye’de işsizlikle mücadelede bir aktif emek piyasası politikası aracı olarak uzmanlaşmış meslek edindirme merkezleri projesi (Umem/Beceri'10): Bursa rneği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (61), 21-38.
- İşKUR, (2014a). Türkiye İş Kurumu Aktif işgücü programları.
- İşKUR, (2014b). Türkiye İş Kurumu, İşgücü temel göstergeleri.
- İşKUR, (2017). Türkiye İş Kurumu, Aktif işgücü programları.
- İşKUR, (2020). 2020 Yılı faaliyet raporu.
- İşKUR, (2023a). Özel istihdam büroları. <https://www.iskur.gov.tr/ozel-istihdam-burolari/>
- İşKUR, (2023b). Aktif işgücü programları. <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-igucu-programlari/>
- İşKUR, (2023c). Teşvikler. <https://www.iskur.gov.tr/isveren/tesvikler/>
- Karabulut, A. (2007). *Türkiye’deki işsizliği önlemede aktif istihdam politikalarının rolü ve etkinliği*. [Uzmanlık Tezi] T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.

- Karaman Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, (2016). Karaman Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü veri tabanı.
- Kayseri Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, (2016). Kayseri Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü veri tabanı.
- Konya Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü, (2016). Konya Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü veri tabanı.
- Konya Sanayi Odası (KSO), (2014). UMEM kursları. <http://www.kso.org.tr>
- Koray, M. (2000). *Sosyal politika* (I. Baskı). Ezgi kitabevi.
- KOSGEB, (2022). KOSGEB destekleri. <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekler/3/destekler>
- Köklü, A. (1976). *Makro iktisat*. S yayınları.
- Mankiw, G. N. (2009). *Makroekonomi*. (Ö. F. Çolak, Çev.), Eflatun Yayınevi.
- Özaktaş, F. D. ve Konur, F. (2012), Türkiye'de kadının işgücüne katılımında bölgesel kalkınma ajanslarının rolü ve uygulama örnekleri, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,12(2), 63-82.
- Özdemir, S., Ersöz, H. Y. ve Sarıoğlu. İ. (2006). *İşsizlik sorununun çözümünde KOBİ'lerin desteklenmesi*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği, (2016). Türkiye İş Kurumu, Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161011-1.htm>
- Pekin, T. (2012). *Makro Ekonomi* (6. Baskı). Zeus Kitabevi.
- Şahin, B. E. ve Sevimli, Y. (2013). Aktif istihdam politikaları kapsamında uygulanan işgücü yetiştirme kursları ve İşkur'un önemi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-10.
- Taş, S. ve Bozkaya, G. (2012). Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Türkiye'de uygulanan istihdam politikaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,2(1), 151-176.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, (2015). Ulusal İstihdam Stratejisi. <https://www.csgeb.gov.tr/media/56914/uis-2014-2023.pdf>
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2021a). Ulusal genç istihdam stratejisi (2021–2023). <https://www.csgeb.gov.tr/media/86869/ulusal-genc-istihdam-stratejisi-ve-eylem-plani-2012-2023.pdf>
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2021b). Haberler. <https://www.csgeb.gov.tr/haberler/bakan-selcuk-sosyal-koruma-kalkani-kapsaminda-yaptigimiz-yardimlerin-tutari-45-5-milyar-liraya-yaklasti/>
- Türkiye Cumhuriyeti Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2013). 81 İl sanayi durum raporları. <http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/usefullink/6131533781-il-sanayi-durum-raporupdf.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2019). 81 İl sanayi durum raporları. <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/81-il-sanayi-durum-raporlari/mu2603011644>
- TÜİK, (2022). TÜİK İş gücü istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2022-45644>
- TÜİK, (2023). TÜİK İşgücü istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-202349386#:~:text=Mevsim%20etkisinden%20ar%C4%B1nd%C4%B1r%C4%B1lm%C4%B1%C5%9F%20istihdam%20oran%C4%B1,%31%2C%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.>
- Uçkan, B. (1998). Küreselleşme ve devletin iş piyasasındaki rolü. *Çimento İşveren Dergisi*, 12(2), 4-15.

- UMEM, (2014a). Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, UMEM Beceri'10 Projesi Sanayi, Hizmet ve Tarım Sektörleri Uygulama Genelgesi.
- UMEM, (2014b). Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, UMEM Beceri'10 Projesi Sanayi, Hizmet ve Tarım Sektörleri Uygulama Protokolü.
- UMEM, (2015). UMEM Beceri'10 programı.
- Varçın, R. (2004). *İstihdam ve işgücü piyasası politikaları*. Siyasal Kitabevi.
- Yavuzçehre, P. S. (2014). Tekstil sektöründe çalışan kentli kadın işçilerin yoksulluk halleri. *alışma İlişkileri Dergisi*, 5(1), 22-37.
- Yüceol, H. M. (2007). Türkiye'de bölgesel işgücü hareketleri, işsizlik ve ekonomik kalkınma. *İş, Gç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 9(1), 108-128.
- Zaim, S. (1997). *alışma ekonomisi* (10. Baskı). Filiz Kitabevi.

Duygusal Zekânın İşgörenlerin Performansı Üzerindeki Etkisinde Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü: Perakende Sektöründe Bir Araştırma¹

The Mediating Role of Leader-Member Exchange in the Effect of Emotional Intelligence on Employee Performance: A Study in the Retail Industry

Şilan ÖZDAMAR², Burcu Şefika DOĞRUL³

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, duygusal zekânın, işgörenlerin performansı üzerindeki etkisinde lider-üye etkileşiminin rolünü araştırmaktır.

Tasarım/Yöntem: Perakende hizmet sektöründe yer alan işletmelerin çalışanlarından oluşan bir örnekleme 289 katılımcıdan anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılmış, değişkenler arasındaki ilişkilerde etkinin yönü ve şiddeti tespit edilmiştir.

Bulgular: Duygusal zekânın tüm alt boyutlarının işgörenlerin performansı üzerindeki etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolü olduğu saptanmıştır.

Sınırlılıklar: Çalışma evreninin Mersin ile sınırlı olması araştırmanın genelleştirilebilirliğini sınırlamaktadır. Ayrıca CV-19 pandemi ortamı nedeniyle veri toplamada kullanılan yüz yüze anket yöntemi daha fazla katılımcıya erişimi sınırlandırmıştır.

Özgünlük/Değer: Literatürde duygusal zekâ, LÜE ve performans kavramlarının bir arada çalışıldığı sınırlı sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. Mevcut çalışmaların aksine bu çalışmada liderin değil çalışanların duygusal zekaya sahip olmalarının iş performanslarına etkisinde liderleriyle olan etkileşimlerinin aracılık etkisinin incelenmesi bu çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Duygusal zekâ, Lider-üye etkileşimi, İş performansı, Perakende sektörü, PLS-SEM

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to investigate the role of leader-member exchange in the effect of emotional intelligence on employee performance.

Design/Methodology: Data was collected from 289 participants by survey method in a sample consisting of employees of businesses in the retail service sector. Partial Least Squares Structural Equation Modeling was used to analyze the data obtained, and the direction and severity of the effect in the relationships between variables were determined.

Findings: Leader-member interaction was found to have a mediating role in the effect of all sub-dimensions of emotional intelligence on the performance of employees.

Limitations: The fact that the study population is limited to Mersin limits the generalizability of the research. In addition, due to the CV-19 pandemic environment, face-to-face survey method used in data collection, limited the access to more participants

Originality/Value: It has been determined that there are a limited number of studies in the literature in which the concepts of emotional intelligence, LMX and performance are studied together. Contrary to the existing studies, in this study, examining the mediating effect of the employees' having emotional intelligence, not the leader, on their job performance, and their interactions with their leaders, constitutes the original value of this study.

Keywords: Emotional intelligence, Leader-member exchange, Job performance, Retail industry, PLS-SEM.

¹ Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Burcu Şefika Doğrul'un danışmanlığında Şilan Özdamar tarafından 2022 yılında tamamlanan "Duygusal Zekânın Performans Üzerindeki Etkisinde Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü: Perakende Sektöründe Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Doktora öğrencisi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, silanozdamar33@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6977-6120

³ Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sburcudogrul@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8285-6683

1. GİRİŞ

İnsanların belli hedefler doğrultusunda bir araya gelerek ilişkiler geliştirdiği, canlı ve sosyal yapılar olan örgütlerde duyguların önemi yadsınamaz. Çalışanların ve yöneticilerin teknolojik gelişmelere ve küreselleşmeye uyum sağlayabilme, rekabet avantajı elde ederek örgütsel başarıyı yakalayabilme girişim ve çabalarında duygusal zekâ becerilerinin gelişmiş olması önemlidir. Üstelik son zamanlarda yapılan çalışmalar, duygusal zekânın özellikle örgütsel amaçlara ulaşmada çalışanların kendilerinden bekleneni yerine getirebilme düzeylerini artırdığını göstermektedir (Carmeli, 2003; Gürbüz & Yüksel, 2008; Sanchez-Gomez & Bresó, 2020; Alsufyani vd., 2022).

Sosyal bilimlerin farklı alanlarında araştırılmaya başlanan duygusal zekâ, bireylerin hayattaki başarılarında etkili bir unsur olarak görülen bilişsel zekâ kavramına alternatif olarak ele alınmış ve çalışılmıştır. Esas olarak bireylerin kendilerinin ve başkalarının duygularını anlamaya ve bu duygu durumlarını denetim altında tutarak yönetebilme becerisine odaklanan duygusal zekâ, gerek sosyal hayatta gerekse örgüt içerisinde önemli ve gerekli bir kavram olarak görülmektedir.

Örgütsel başarıda etkili olan bir diğer önemli kavram ise liderliktir. Liderlik ile ilgili çok sayıda kuramsal çalışma yapılmış ve teoriler geliştirilmiştir. Son yıllarda geleneksel liderlik yaklaşımlarına alternatif olarak geliştirilen ve dikkat çeken bir başka teori de lider-üye etkileşimi teorisidir. Bu teoriye göre, lider ve üyeler arasında gerçekleşen birebir ve farklılaşan düzeyde etkileşim ilişkisi, geleneksel liderlik anlayışının göz ardı ettiği önemli bir konudur. Bu etkileşimin farklı düzeylerde gerçekleşebilmesi, hem liderin hem de çalışanın örgütsel alandaki çalışma ilişkilerini ve ortaya çıkan örgütsel sonuçları etkileyebilmektedir.

Dolayısıyla hem duygusal zekânın hem de lider-üye etkileşiminin (LÜE) örgütsel düzeyde nasıl bir ilişki içinde olduklarının ve çalışanların performansları üzerinde nasıl bir etki yarattıklarının anlaşılması yerinde olacaktır. Literatürde duygusal zekâ ile çalışanların iş performansları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar olmakla birlikte LÜE'nin, söz konusu iki kavramla birlikte ele alındığı sınırlı sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca duygusal zekâ ve LÜE arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarda, daha çok yöneticinin duygusal zekâ becerilerinin gelişmiş olması ve liderlik özelliklerinin gerekliliklerini yerine getirmesi arzu edilen bir durum olarak görülmüş; araştırmalarda liderin duygusal zekâsının, çalışanların duygusal zekâsına göre daha fazla ölçüldüğü ve araştırıldığı belirlenmiştir (Wong & Law, 2002). Oysaki LÜE teorisi, geleneksel liderlik modellerinin dayandığı varsayımlardan biri olan ve liderin takipçilerinin benzer ve homojen olduğu yönündeki varsayımına karşılık, üyelerin kişilik özellikleri, algıları, tutumları, tercihleri ve beklentileri sebebiyle benzer özellik göstermeyebileceğini öne sürmüştür. Bu durum liderin de üyeleriyle farklılaşan düzeylerde etkileşim kurabileceğini göstermektedir. Bu doğrultuda hemen her dönem güncelliğini koruyan ve önemli kavramlar olarak görülen duygusal zekâ, LÜE ve performans değişkenleri arasındaki ilişkinin işgörenler üzerinden araştırılacağı bir çalışmanın, literatürdeki eksiklikleri dolduracağı ve ilerde gerçekleştirilecek olan araştırmalara kaynaklık edeceği öngörülmektedir.

Çalışmada duygusal zekânın, kendi duygularını değerlendirme, başkalarının duygularını değerlendirme, duygu kullanımı ve duygu düzenlemesi alt boyutlarına değinilerek, söz konusu boyutların çalışanların performansları üzerindeki etkisinde LÜE'nin aracılık rolünün birinci bölümde araştırılması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede ikinci bölümde LÜE, duygusal zekâ ve performans kavramsal olarak ele alınmış, üçüncü bölümde ilgili kavramların birbirleriyle ilişkileri incelenerek bu araştırmanın metodolojisi oluşturulmuştur. Dördüncü bölümde araştırmaya yönelik analizler ve bulgular, son bölümde ise sonuçlara yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Lider-Üye Etkileşimi

Tarih boyunca efsanelerden, mitolojilerden ve dinlerden aktarılanlarda akılda kalanlar hep kahramanlar ve liderler olmuştur (Bass, 1990). Liderlik, ifade etmenin zor olduğu ve tek bir evrensel tanıma sığmayan kavramlardan biridir. Liderlik sürecinde lider, hem kendisinin hem de izleyicilerin değer ve motivasyonlarını, istek ve ihtiyaçlarını, beklentilerini temsil eden ve belirli amaçlara ulaşabilmek için harekete geçmeye teşvik eden kişiler olarak tanımlanmaktadır. Lider-izleyici ilişkisinin özü, farklı beceri ve motivasyon düzeyleri dahil olmak üzere güç potansiyeline sahip

olanların asgari ortak bir amaç noktasında etkileşimde bulunma aşaması olarak ifade edilmektedir (Burns, 1978).

Graen vd. (1982), örgütlerdeki liderlik çalışmalarına yeni bir bakış açısı getirerek, ilk zamanlarda Dikey İkili Bağlantı Teorisi olarak ifade ettikleri yaklaşımlarını (Dansereau vd., 1973), daha sonra Lider-Üye Etkileşimi olarak yeniden adlandırmışlardır (Graen vd., 1982). Diğer liderlik yaklaşım ve teorilerinden farklı olarak, LÜE teorisine göre lider (üst, yönetici) bütün çalışanlarına (üye, ast) ortalama bir liderlik tarzı göstermemektedir çünkü lider ile üye arasındaki karşılıklı ilişkiden doğan farklı etkileşim düzeyleri bulunmaktadır. Dolayısıyla LÜE'nin temel prensibini, liderlerin üyelerle farklı türlerde ilişkiler geliştirmesi ve bu ilişkilerin kalitesinin, lider ve üyenin tutum ve davranışlarını etkilemesi oluşturmaktadır (Gerstner & Day, 1997; Liden vd., 1997; Sparrowe & Liden, 1997).

Kuramsal temellerini rol teorisi ve sosyal değişim teorisinden alan LÜE teorisine göre, LÜE'nin kalitesi, bir çalışan ve lider arasındaki kişilerarası etkileşim ilişkisinin kalitesini ifade etmektedir (Graen & Uhl- Bien, 1995). Lider, çalışanı ile arasındaki yüksek derecede karşılıklı güven, saygı ve sorumluluk içeren kaliteli etkileşim ilişkisini “grup içi” olarak değerlendirirken; çalışanı ile düşük güven, saygı ve yükümlülük içeren düşük kaliteli etkileşim ilişkisini “grup dışı” olarak değerlendirmektedir. Zira bu etkileşim, genellikle etkileşim döngülerinin lider tarafından başlatıldığı (Graen & Scandura, 1987) bir süreç olarak ifade edilmektedir. Yüksek kaliteli etkileşim ilişkisinde üyeler lidere karşı güvenilir davranmakta, tanımlanmış görevlerin ötesinde sorumluluklarını yerine getirmekte ve karşılığında sözleşme dışı kaynaklardan (destek, bilgi, para, statü gibi fırsatlar) yararlanmaktadırlar. Aksine, düşük kaliteli etkileşim ilişkisinde üyeler, yalnızca iş tanımları için gerekli olanı yapmakla yükümlü işe alınmış eller gibi davranmakta ve karşılığında liderlere daha geç ulaşmakta, daha az kaynak ve sınırlı bilgiyle yetinmek durumunda kalmaktadırlar (Zalesny & Graen, 1987). Literatürde lider ve çalışan arasındaki etkileşim, lider ve üye arasındaki yetkinliğin, sadakatin, etkinin ve profesyonel saygının derecesi olan bazı boyutlarla karakterize edilmektedir.

2.2. Duygusal Zekâ

Geçmişten bugüne duygularla ilgili çok sayıda araştırma yapılmış olsa da duygusal zekâ kavramını 90'lı yıllarda yeniden gündeme getiren ve çalışma konusu yapan Salovey ve Mayer (1990) olmuştur. Salovey ve Mayer'in duygusal zekâ kuramının temelini duyguları yönetebilme becerisi oluşturmaktadır (Newsome vd., 2000). Ardından Goleman (1996), *Duygusal Zekâ* isimli eserinde iki boyutlu insan zihninden söz etmiştir. Bu boyutlar akılcıl (bilişsel) ve duygusal zihin olarak adlandırılmakta ve bunlar zihinsel yaşama şekil vermek amacıyla sürekli etkileşim kurmaktadırlar. Salovey ve Mayer (1990), duygusal zekâyı sosyal zekânın alt kümesi olarak ifade etmekte ve bu kavramı, kişinin kendisinin ve başkalarının duygularını izleme, kişinin düşünmesini ve eylemlerini yönlendirecek bilgiler arasında ayırım yapma ve bunları kullanma olarak tanımlamaktadırlar.

Salovey ve Mayer (1990) tarafından dört farklı alt boyutla kavramsallaştırılan duygusal zekâ kavramının, öz farkındalık, empati, öz düzenleme, motivasyon ve sosyal beceriler gibi temel bileşenler üzerinden açıklandığı görülmektedir. Bu boyutlar:

Kendi duygularını değerlendirme (KDD): Bireyin derin duygularını anlama ve bu duyguları doğal bir şekilde ifade edebilme yeteneği ile ilgilidir. Bu alanda büyük bir yeteneğe sahip olan insanlar, kendi duygularını çoğu insandan önce algılayıp kabul ederler.

Başkalarının duygularını değerlendirme (BDD): Bireylerin çevrelerindeki insanların duygularını algılama ve anlama yetenekleriyle ilgilidir. Bu yeteneğe sahip kişiler, başkalarının duyguları ve hislerine karşı çok daha duyarlı olup aynı zamanda onların zihinlerini okuyabilirler.

Duygu kullanımı (DK): Bireylerin duygularını kullanarak yapıcı davranışlara yönlendirme becerisi, aktiviteler ve kişisel performansla ilgili bir kavramdır.

Duygu düzenlemesi (DD): İnsanların kendi duygularını düzenleme yeteneği ile ilgilidir, bu da psikolojik sıkıntılardan daha hızlı bir şekilde iyileşmeyi mümkün kılmaktadır.

Son dönemlerde yapılan çalışmalarla duyguların örgütsel yaşamdaki yerine odaklanılmış ve duygular örgütsel yaşamın önemli bir parçası olarak kabul edilmiştir. İşgörenlerin mutluluğu ve

başarısı için bilişsel zekânın yanı sıra duygusal zekâya da sahip olmaları gerektiği anlayışı üzerinde durulmuştur (Gürbüz ve Yüksel, 2008). Bu yaklaşıma göre yüksek duygusal zekâ düzeyine sahip insanlar, iş yaşamında hem kendi duygularını hem de başkalarının duygularını anlayıp bu duyguları yöneterek gerek kendileriyle gerekse başkaları ile iyi ilişkiler geliştireceklerdir (Goleman, 2000).

İş ortamı, duyguların algılanması ve kontrol edilmesi (Mayer vd., 2000) gibi duygusal zekâ becerilerine ilişkin özelliklerin iyileştirilmesi ve yeniden düzenlenmesi için uygun bir ortamdır (Cherniss, 2000). Carnevale, Gainer ve Meltzer (1988)'in belirttikleri gibi iş ortamında oluşabilecek olası problemler karşısında uyum, kişilerarası etkinlik, özyönetim, farklı görüşler ve anlaşmazlıklar karşısında tartışma yeteneklerini içeren bazı duygusal ve sosyal beceriler önemlidir. Duygusal zekâ örgütsel performansı iyileştirmekte, kuruluşların üretkenliğinde ve etkililiğinde önemli bir rol oynamaktadır; bundan dolayı çalışanlar yüksek duygusal zekâsı olan değerli varlıklar olarak kabul edilmektedir (Carmeli, 2003).

2.3. İşgören Performansı

Örgütler, ortak hedef ve amaçlar doğrultusunda belirli bir vizyon yaratarak işgörenleri aynı değer ve inanç sistemi etrafında toplayan yapılardır. Dolayısıyla örgütler başarılı olmak ve varlıklarını sürdürebilmek için vizyonlar oluşturup, bunlara ulaşabilmek için çaba gösterirler (Barutçugil, 2002). Örgütsel başarı işaretlerinden biri olan performans kavramı da gösterilen çabanın bir sonucu olarak, belli bir zaman diliminde üretilen mal ve hizmet miktarı şeklinde tanımlanmaktadır. Literatürde verim, çıktı ve etkinlik kavramlarıyla birlikte kullanılmakta, buna ek olarak kişinin motivasyonu ve becerileri arasındaki etkileşim ilişkisi sonrası ortaya çıkan durum olarak da ifade edilmektedir (Torrington & Hall, 1995; Kalkandelen, 1997). Literatürde farklı kapsam ve türlerde ele alınmış olsa da, bu çalışmada belirli bir zaman diliminde üretilen mal ve hizmet miktarı olarak çalışanların kendilerinden bekleneni yerine getirebilme düzeyi şeklinde kullanılmaktadır.

3. LİTERATÜR TARAMASI VE HİPOTEZLERİN OLUŞTURULMASI

3.1. Duygusal Zekâ ve Lider-Üye Etkileşimi

LÜE teorisi, lider ve çalışanlarının birbirleriyle kurduğu iletişim, sosyal temas ve bunun sonucunda oluşan etkileşimin, üstün bireysel ve örgütsel sonuçlar yarattığını ileri sürmektedir (Mayer & Salovey, 1997). LÜE, doğası gereği sosyal bir etkileşim süreci olduğundan çalışanların, yöneticilerin ve hatta örgüt ortamının, bu etkileşime eşlik eden çeşitli duyguların gösterildiği yerler olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla duyguların gösterimlerinin önemli olduğu sosyal durumlarda, duygusal zekânın bazı rollerinin olabileceğine ilişkin çıkarımlar yapmak mümkündür. Jordan ve Troth (2011), duygusal zekânın LÜE'nin özü olan ilişki konularını anlamada ve ele almada faydalı olabilecek geniş bir yetenek yelpazesi sunduğunu vurgulayarak, bireylerin sahip olduğu bazı duygusal özelliklerin, başkalarıyla ilişki geliştirme sürecinde doğrudan etki edebildiğini ifade etmişlerdir.

Literatürde duygusal zekâ ve liderlik davranışları arasında daha çok bağlantı kurulduğu görülmektedir (Barbuto & Burbach, 2006). Örneğin, Carmeli (2003), bir kamu sektöründe üst düzey yöneticilerin sahip olduğu duygusal zekâ ve iş tutumları arasında bir bağlantı bulmuştur. Buna göre, duygusal olarak zeki olan bireyler iyimserdir, bu ise onların kimin hatalı olduğunu ortaya çıkarmakla uğraşmak yerine çözüme odaklanmalarını sağlayan bir özelliktir. Bu özellik, işyerinde olumsuz duygularla sonuçlanabilecek zorlukları yönetme, kurum içindeki ve dışındaki çıkar gruplarının çatışan duygularını uzlaştırma gibi sorumlulukları olan yöneticiler için gereklidir. Araştırmanın sonuçları, daha yüksek duygusal zekâya sahip yöneticilerin, çalışanların streslerini iyi yönettiklerini ve işten ayrılmalarına neden olabilecek sorunları büyük oranda çözüme kavuşturduklarını göstermektedir. Duygusal zekâ düzeylerini yöneticilerin kendilerinin değerlendirdikleri bir başka çalışmada Barbuto ve Burbach (2006), astlarının liderlik algılarını da ölçümlenmiş ve duygusal zekâları yüksek düzeyde olan yöneticilerin, çalışanlarına gösterdiği liderlik davranışının çalışanlar açısından daha tatminkâr olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır. Ordun ve Beyhan Acar (2014), LÜE'de üyelerin sahip olduğu duygusal zekânın grup içi ve grup dışı üyeler üzerindeki etkisini perakende sektörü çalışanları üzerinde gerçekleştirmişler ve üyelerin duygusal zekâ düzeylerinin grup içinde ve grup dışında farklılık gösterdiği ayrıca duygusal zekâ bileşenleri ile LÜE değişkenleri arasında ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Bu tespit doğrultusunda, üyelerin liderleriyle yüksek kaliteli LÜE ilişkisinin olması işten ayrılma niyetini azaltırken, örgütsel bağlılık düzeyini arttırmakta; duyguları kontrol ve koordine

edebilmek, LÜE kalitesinin yüksek olmasına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra LaBo (2005), Murdoch (2015) ve Karim (2011) de çalışmalarında söz konusu değişkenler arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya çıkartmıştır. Buradan hareketle, duygusal zekâ ve LÜE değişkenleri arasındaki ilişkiye yönelik oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H1a: Çalışanların kendi duygularını değerlendirme düzeylerinin yüksek olması LÜE’yi olumlu yönde etkiler.

H1b: Çalışanların başkalarının duygularını değerlendirme düzeylerinin yüksek olması LÜE’yi olumlu yönde etkiler.

H1c: Çalışanların duygu kullanım düzeylerinin yüksek olması LÜE’yi olumlu yönde etkiler.

H1d: Çalışanların duygu düzenleme düzeylerinin yüksek olması LÜE’yi olumlu yönde etkiler.

3.2. Lider-Üye Etkileşimi ve İşgören Performansı

LÜE teorisine göre, çalışanlar ve liderleri arasında kaliteli ilişkinin gelişmesi performansla ilgili iş sonuçlarını etkilemektedir (Janssen & Yperen, 2004). Liderleri ile etkileşimi yüksek olan çalışanlar, yöneticileri tarafından desteklendiğini hissederek üstlerinden daha çok sorumluluk alacakları görevler talep ederler. Buna bağlı olarak da çalışanların iş performansı düzeyleri yükselir (Schyns vd., 2005). Özutku vd. (2008), LÜE teorisi doğrultusunda yönetici ve çalışanlar arasındaki ilişki ile örgütsel bağlılık boyutları ve iş performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Buna göre astların performansının, liderleriyle kurdukları kaliteli ilişkide belirleyici bir unsur olduğunu ve iki değişken arasında anlamlı ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Akdoğan, Cingöz ve Mirap (2009), LÜE kalitesinin çalışanların görev, bağlamsal ve yenilikçi iş performanslarına etkisini araştırmışlardır. Sonuçlar, alışanların olası sorunları çözebilme ve fırsatları iyi bir şekilde kullanabilme yeteneğine sahip olmalarının, yöneticileriyle olumlu ilişkiler ve kaliteli etkileşim kurmalarını sağladığını, yüksek ve kaliteli etkileşim ilişkisinin de performans türlerini arttırdığını göstermiştir. Michael (2011), LÜE ve çalışanların iş tutumları ve performansları arasındaki ilişkide, yöneticinin sahip olduğu iletişimin rolünü araştırmıştır. Astlarıyla etkili iletişim becerisi geliştiren yöneticilerin daha kaliteli LÜE ilişkisi gerçekleştirdiği ve kaliteli LÜE’nin de çalışanların görev ve bağlamsal performanslarını arttırdığı saptanmıştır. Karayel vd. (2018)’nin örgütsel, sosyal ve lider desteğinin iş performansına etkisinde LÜE’nin aracılık rolünü test ettikleri araştırmalarında, çalışanların performans düzeyinin LÜE vasıtasıyla arttığı dolayısıyla LÜE’nin aracılık rolünün iş performansının artmasında belirleyici unsur olduğu saptanmıştır. Lider ve çalışanlar arasında kurulan olumlu yöndeki etkileşimden dolayı çalışanlar, lider tarafından desteklendiklerini ve örgütte önemli olduklarını hissederek yüksek performans göstermektedirler. Buradan hareketle LÜE ve performans arasındaki ilişkiye yönelik şu hipotez oluşturulmuştur:

H2: Lider-üye etkileşiminin yüksek olması çalışan performansını olumlu yönde etkiler.

3.3. Lider-Üye Etkileşimi, Duygusal Zekâ ve İşgören Performansı

Literatürde LÜE ve duygusal zekâ kavramlarının çeşitli örgütsel süreç ve sonuçlarla ilişkilendirildiği çalışmalar mevcuttur. Örneğin Karim (2008), duygusal zekâ ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide LÜE’nin aracılık etkisini araştırmış ve bu ilişkide LÜE’nin tam aracı bir etkiye sahip olduğunu saptamıştır. Buna göre, çalışanların duygusal zekâlarının gelişmiş olmasının örgütsel bağlılığa etkisi, liderleriyle kurdukları ilişkinin kalitesine bağlıdır. Yunus vd. (2010) ise yöneticilerin duygusal zekâsının ve LÜE’nin, örgütsel vatandaşlık davranışına etkisini incelemişler, LÜE’nin duygusal zekâ ve diğer değişkenler arasındaki ilişkide önemli ölçüde aracı bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Buna göre liderlerin kendi duygularını, çalışanların derin duygularını anlama ve bu duyguları ifade edebilme yeteneklerinin, çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışı geliştirmesine etkisi, liderle kurulan ilişkinin kalitesine bağlıdır. Liderin, alışanların duygu ve davranışlarını anlaması, çalışanların rollerinin gerekliliklerini yerine getirme sürecini olumlu yönde etkileyerek uzun vadeli kurumsal başarı için gerekli olan örgütsel vatandaşlık davranışını geliştirmektedir.

Yaşlıoğlu vd. (2013), duygusal zekâ ile çatışma yönetimi yöntemleri arasındaki ilişkide LÜE'nin aracılık rolünü araştırmışlar; katılımcıların duygusal zekâ düzeyleri ile LÜE arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu, LÜE'nin bu ilişkide kısmi dolaylı bir aracılık etki gösterdiğini tespit etmişlerdir. Belli bir düzeyin üzerinde gelişmiş ve yetkinleşmiş duygusal zekâyâ sahip çalışanların, olası bir çatışma ortamında bütünleştirme yöntemi ile çözüm üretebildiklerini, çalışanların liderleriyle olumlu, açık iletişime ve paylaşımaya dayalı ilişkiler kurmasından ve çatışmayı yönetebilme becerisinden ötürü aralarında kaliteli bir ilişki oluştuğunu gözlemlemişlerdir.

Öte yandan, duygusal zekâ, LÜE ve performans kavramlarının bir arada çalışıldığı sınırlı sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan biri olan ve Hesselgreaves (2007)'nin yöneticilerin, astların LÜE kalitesi ve duygusal zekâ düzeylerini değerlendirdiği çalışmasının sonucunda, yüksek duygusal zekânın, LÜE kalitesini arttırdığı ve bu ortamın yüksek performans düzeyine neden olduğu belirlenmiştir. Buna göre, duygusal olarak zeki olan astlar örgütsel hedeflere ulaşma ve ilerleme aşamasında yüksek performans göstermektedir. Duygusal zekâ bileşenlerinden olan ilişkileri yönetebilme becerisinden dolayı ikna etme ve etkileme yeteneğine sahip astların, yüksek performans çıktısı olmakta ve bu durum kaliteli LÜE ilişkilerinin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Chen vd. (2012) ise, astların duygusal zekâ düzeylerinin iş performansı ve LÜE üzerindeki etkisini, üstlere duyulan güven kapsamında ve yöneticilerin değerlendirmeleri neticesinde incelemişler ve astların yöneticiler tarafından algılanan duygusal zekâ düzeyinin, kaliteli LÜE sağladığı ve iş performansını arttırdığını saptamışlardır. Ayrıca iş performansı konusunda yöneticiye duyulan güven ve duygusal zekâ arasındaki etkileşimde, LÜE'nin tam aracılık etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Buna göre, çalışanların gelişmiş duygusal zekâlarının olması, yöneticilere güven duyulmasında etkili bir unsur olmaktadır. Yüksek düzeyde güven ilişkisi içerisinde olan astlar düşük düzeyde güven ilişkisi içerisinde olanlara göre yöneticileriyle daha kaliteli bir LÜE ilişkisi kurmaktadır. Buradan hareketle, duygusal zekânın, performans üzerindeki etkisinde LÜE'nin aracılık rolüne ilişkin oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H3a: Çalışanların kendi duygularını değerlendirme düzeyinin çalışan performansına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolü vardır.

H3b: Çalışanların başkalarının duygularını değerlendirme düzeyinin çalışan performansına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolü vardır.

H3c: Çalışanların duygu kullanımı düzeyinin çalışan performansına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolü vardır.

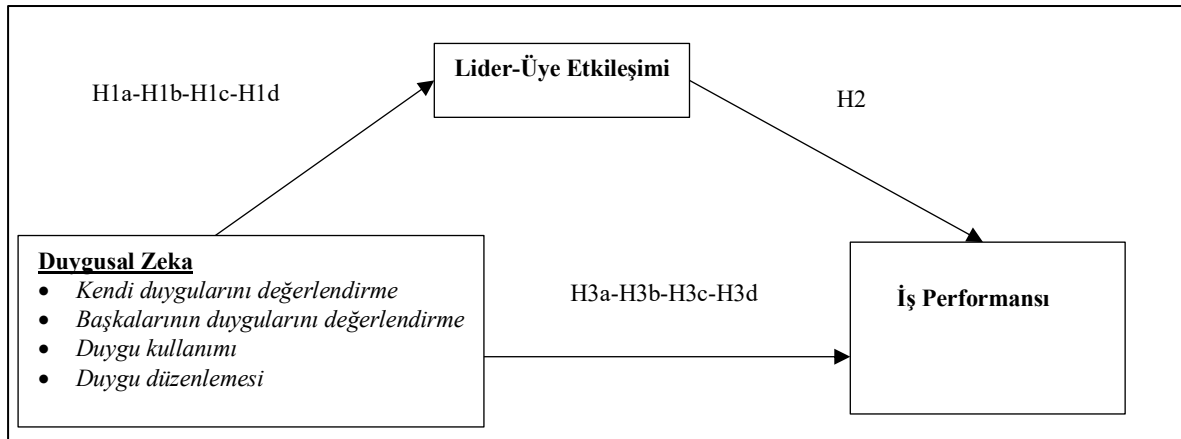
H3d: Çalışanların duygu düzenleme düzeyinin çalışan performansına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolü vardır.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Örneklemi

Bu kısımda araştırmanın amacı, modeli ve örnekleme ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırmanın temel problemi, çalışanların duygusal zekâ düzeyleri ile performansları arasındaki ilişkinin incelenmesi ve çalışanların liderleriyle olan etkileşimlerinin duygusal zekâ-performans ilişkisini ne derece etkilediğinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu çerçevede çalışmanın amacı duygusal zekânın çalışanların performansları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu belirleyerek, bu etkide LE'nin rolünü perakende sektörü çalışanları üzerinden ortaya koymaktır.

Perakende hizmet sektörü; çalışanların duygularının, performanslarının ve yöneticileriyle olan ilişkilerinin anlık bir biçimde ve yerinde gözlemlenebildiği sektör olması açısından araştırmanın örneklem grubu olarak belirlenmiştir. Bu araştırmanın evreni, Türkiye'de faaliyet gösteren tüm perakende işletmelerini ve bu işletmelerdeki çalışanları kapsamaktadır. Maliyet, zaman ve mevcut koşulların ana kütlenin tamamına ulaşmaya elverişli olmaması sebebiyle, çalışmanın rneklemine Mersin ilinde faaliyet gösteren mağaza ve market (alışveriş merkezi içinde yer alan giyim mağazaları ve bir market zincirinde yer alan mağazalar) gibi perakende hizmet sektöründe yer alan işletmelerin çalışanları oluşurmaktadır. Kolayda rnekleme yöntemiyle uygulanan anket alışması 1 Nisan-1 Mayıs 2021 tarihleri arasında yürütülmü olup, analize elverişli 289 ankete ulaşılmıştır. Anketler yüz yüze ve bırak-topla yöntemiyle toplanmıştır.

Araştırmanın rneklemine oluşturan katılımcıların, kendilerine anketler aracılığıyla yöneltilen soruları doğru, tarafsız ve samimi bir şekilde yanıtladıkları varsayılmıştır. Öte yandan çalışma evreninin Mersin ile sınırlı olması araştırmanın genelleştirilebilirliğini sınırlamaktadır. Ayrıca korona virüs salgınının geliştiği pandemi ortamında, verilerin toplandığı mağaza ve market çalışanlarının normale göre daha az sayıda olması ve verilerin yüz yüze anket yöntemiyle elde edilmeye çalışılması daha çok katılımcıya ulaşılmasını sınırlamıştır.

4.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiye yönelik hipotezlerin test edilebilmesi için veriler anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Ankette yer alan değişkenlerin ölümünde, önceden geçerlilik ve güvenilirliği tespit edilmiş ölçeklere yer verilmiştir. Anket formunda çalışanların duygusal zekâlarını, iş performanslarını ve LE düzeylerini belirlemeye yönelik sorular ile demografik bilgilere yönelik kişisel sorular yer almaktadır. Beşli Likert leği kullanılarak ölçmüş olan anket yanıtlarında; "1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle Katılıyorum'u" ifade etmektedir. Çalışmanın etik açıdan uygunluğu için etik kurul izni alınmıştır (Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Komisyonu, Karar Tarihi: 05/04/2021, Karar Sıra Sayısı: 4).

Duygusal zekâ değişkeni için, Wong ve Law (2002) tarafından geliştirilmiş olan her biri dört madde ve dört alt boyutlu 16 maddeden oluşan ve Özbezek ve Paksoy (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Duygusal Zekâ leği kullanılmıştır. LE düzeyini ölçmek için, Liden ve Maslyn (1998) tarafından lider ve ye arasındaki ilişkinin etki, sadakat ve profesyonel saygı (er ifade) ve katkı (iki ifade) boyutlarıyla ele alındığı 11 maddelik LE leğinden ve onu Türkçe'ye uyarlayan Aslan ve zata (2009)'un çalışmasından yararlanılmıştır. Performans değişkeni için ise Kirkman ve Rosen (1999)'nın çalışmalarında kullandığı, l (2008) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ve dört maddeden oluşan Performans leği kullanılmıştır. Bu lek maddelerine ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 1 ile gösterilmiştir.

Tablo 1: Araştırma Ölçekleri

Değişkenler	MADDE
Duygusal Zekâ (DZ) Wong ve Law (2002)	DZ 1. Çoğu zaman belirli duyguları neden hissettiğimi anlarım.
	DZ 2. Kendi duygularımı iyi anlarım.
	DZ 3. Kesinlikle ne hissettiğimi anlarım.
	DZ 4. Her zaman mutlu olup olmadığımı bilirim.
	DZ 5. Her zaman arkadaşlarımdan davranışlarından duygularını anlarım.
	DZ 6. Başkalarının duygularını iyi gözlemlerim.
	DZ 7. Başkalarının duyguları ve hislerine karşı hassasım.
	DZ 8. Etrafımdaki insanların duygularını iyi anlarım.
	DZ 9. Her zaman kendimle ilgili hedefler belirlerim ve sonra başarmak için elimden gelenin en iyisini yapmaya çalışırım.
	DZ 10. Her zaman kendime yetenekli bir kişi olduğumu söylerim.
	DZ 11. Kendimi motive edebilen bir kişiyim.
	DZ 12. Her zaman kendimi en iyisini yapmak için teşvik ederim.
	DZ 13. Öfkemi kontrol edebilirim ve zorlukları mantıklı bir şekilde ele alabilirim.
	DZ 14. Kendi duygularımı kontrol etme konusunda oldukça yetenekliyim.
	DZ 15. Çok kızgın olduğum zaman çabuk sakinleşirim.
	DZ 16. Kendi duygularımı iyi bir şekilde kontrol edebilirim.
Lider-Üye Etkileşimi (LÜE) Liden ve Maslyn (1998)	LÜE 1. Bir birey olarak yöneticimi çok severim.
	LÜE 2. Yöneticim, herkesin arkadaş olarak isteyebileceği türden bir insandır.
	LÜE 3. Yöneticimle çalışmak oldukça keyif vericidir.
	LÜE 4. Başkaları tarafından aleyhimde davranışlar söz konusu olduğunda, yöneticim beni savunur.
	LÜE 5. Yöneticim işle ilgili konularda, konu hakkında tam bir bilgisi olmasa dahi amirime karşı beni savunur.
	LÜE 6. Dürüstlük içinde bir hata yapacak olsam, yöneticim başkalarına karşı beni savunacaktır.
	LÜE 7. İş tanımında yer alan görevlerden daha fazlasını yöneticim için üstlenirim.
	LÜE 8. İş grubumdan daha fazla kazanç elde etmek için, normalden daha fazla çaba harcamaya istekliyimdir.
	LÜE 9. Yöneticimin mesleğine ilişkin bilgisinden etkilenirim.
	LÜE 10. Yöneticimin işe ilişkin bilgisine ve yeteneğine saygı duyarım.
	LÜE 11. Yöneticimin mesleki becerisine hayranım.
Çalışan Performansı (PER) Kirkman ve Rosen (1999)	PER 1. Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.
	PER 2. İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.
	PER 3. Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim.
	PER 4. Bir problem gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim.

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizinden, güvenilirlik analizinden, katılımcılara ilişkin bilgiler için tanımlayıcı analizlerden ve hipotezlerin test edilmesinde yapısal eşitlik modellemesinden, faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi ile hipotezlerin ve aracılık etkisinin test edilmesinde kullanılan yöntemlerden yararlanılmıştır.

5. BULGULAR

5.1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Araştırmanın bulgularında öncelikle araştırmaya dâhil edilen katılımcılara ilişkin özelliklerin frekans analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Buna göre, araştırmaya katılanların %62'si kadın, %38'i ise erkektir. Katılımcıların, %82'sinin 35 yaş ve altında, %18'inin ise 36 yaş ve üzerinde oldukları belirlenmiştir. Medeni hal dağılımında katılımcıların %59'u bekâr, %41'i evlidir. Eğitim durumlarına göre lise mezunlarının %46'lık bir oran ile daha yoğun katılım sağladığı görülmektedir. Katılımcıların %59'unun 1000-3000 TL, %35'inin 3001-6000 TL arası, %4'ünün 1000 TL'den az ve %2'sinin 6001 TL ve üzeri aylık gelir düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların işletmedeki unvanlarına bakıldığında %65 oranında satış temsilcilerinin en büyük grubu temsil ettiği belirlenmiştir. Mesleki hizmet sürelerine ilişkin verilere göre 10 yıl ve altında hizmet süresi olan katılımcıların oranı %77'dir. İşletmedeki çalışma süresi bakımından değerlendirilen katılımcıların %26'sının 2 yıldan az, %58'inin 2-5 yıl arası, %12'sinin 6-10 yıl arası, %3'ünün 11-15 yıl arası, 1 kişinin ise işletmede 16-20 yıl arası faaliyet gösterdiği belirlenmiştir.

5.2. Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2’de kullanılan ölçeklere yönelik ortalama, standart sapma, basıklık ve arpıklık katsayılarına yer verilmiştir. Verilerin normal dağılıma uyup uymadığı kontrol edilmiştir. Tabloda yer alan arpıklık katsayısı, veri dağılımının ortalama merkezden ne kadar uzaklaştığını yani simetrik olmama derecesini gösterirken, basıklık katsayısı ise dağılımın tepe noktası hakkında bilgi vermektedir. Buna göre tüm değişkenlerin arpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında olduğu tespit edilmiş ve veri dağılımı için normallik varsayımı sağlanmıştır (George & Mallery, 2010).

Tablo 2: Ölçek Maddelerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	lek Maddeleri	N=245			
		Ort.	S.S.	Basıklık	arpıklık
Kendi Duygularımı Değerlendirme (KDD)	DZ 1	3,89	1,042	0,785	-1,076
	DZ 2	4,03	1,077	1,212	-1,3
	DZ 3	3,92	1,111	0,466	-1,021
	DZ 4	3,78	1,06	0,064	-0,762
Başkalarının Duygularımı Değerlendirme (BDD)	DZ 5	3,72	1,064	-0,181	-0,649
	DZ 6	3,83	1,001	0,21	-0,741
	DZ 7	3,9	1,019	0,452	-0,953
	DZ 8	3,74	1,01	0,472	-0,807
Duygu Kullanımı (DK)	DZ 9	3,98	1,094	0,219	-0,974
	DZ 10	3,72	1,119	-0,176	-0,739
	DZ 11	3,76	1,075	0,014	-0,747
	DZ 12	3,94	1,046	0,331	-0,921
Duygu Düzenlemesi (DD)	DZ 13	3,56	1,148	-0,495	-0,529
	DZ 14	3,6	1,123	-0,404	-0,552
	DZ 15	3,35	1,149	-0,735	-0,321
	DZ 16	3,63	1,043	-0,136	-0,59
Lider-ye Etkileşimi (LE)					
	LE 1	3,94	1,121	0,547	-1,104
	LE 2	3,97	1,06	0,198	-0,93
	LE 3	3,98	1,037	0,3	-0,955
	LE 4	3,82	1,083	-0,048	-0,749
	LE 5	3,56	1,085	-0,323	-0,485
	LE 6	3,71	1,106	-0,027	-0,779
	LE 7	3,92	1,087	0,582	-1,077
	LE 8	3,89	1,109	0,27	-0,978
	LE 9	3,9	1,096	0,498	-1,074
	LE 10	4,11	1,006	1,998	-1,472
alışan Performansı (PER)					
	PER 1	4,07	0,991	1,384	-1,24
	PER 2	3,99	1,003	1,347	-1,211
	PER 3	4,03	1,003	1,128	-1,172
	PER 4	4,07	0,925	1,944	-1,277

Tablo 2’ye baktığımızda duygusal zekânın boyutları itibariyle ortalama skorlarının ysek olduğu, özellikle de bireylerin kendi duygularını değerlendirme düzeylerinin görece ysek olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcılar liderleriyle olan etkileşimlerini ortalamanın üzerinde ve ysek nitelikli olarak algıladıkları gibi kendi performanslarını da ortalamanın üzerinde ve iyi olarak algılamaktadırlar.

5.3. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Hipotez testleri yapılmadan önce araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğinin ve geçerliliğinin değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Ölçek geçerliliklerin test edilmesinde öncelikle açıklayıcı faktör analizi yapılmış, elde edilen ölçek yapılarının geçerliliği ise kontrol seti üzerinden doğrulamalı faktör analizi (DFA) kullanılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın leklerine ilişkin boyutları kontrol etmek ve araştırma örneklemini bağlamında bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla, leklere Varimax Rotasyonlu Temel Bileşenler Faktör Analizi uygulanmış, verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığını belirleyebilmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett küresellik testlerinden yararlanılmıştır. Tablo 3’te de duygusal zekâ, LE ve performans lğine ilişkin faktör yüklerine yer verilmiştir.

Buna göre; Duygusal Zekâ Ölçeğinde, Özbezek ve Paksoy (2017)'un çalışmasına paralel olarak dört faktör altında toplanan boyutlar, değişkenlerin özellikleri de dikkate alınarak ve literatüre uygun biçimde; kendi duygularını değerlendirme (DZ2, DZ3, DZ1, DZ4), başkalarının duygularını değerlendirme (DZ6, DZ8, DZ7, DZ5), duygu kullanımı (DZ13, DZ14, DZ15, DZ16), duygu düzenlemesi (DZ11, DZ10, DZ12, DZ9) olarak adlandırılmıştır. Tablo 3 incelendiğinde örneklem büyüklüğünün yeterliliğini gösteren KMO değerinin 0,924 olduğu bulunmuştur. KMO değer aralığının 0,60 ve 0,70 arasında kabul edilebilir olduğu belirtilmektedir (Hair, vd., 2013). Bartlett küresellik testi için $\chi^2=3138,704$ ve serbestlik derecesi (df)=120 olarak hesaplanmıştır. Tablodaki anlamlılık değeri olan p 'nin ise ($p=0,000<0,05$) koşulunu sağlayarak anlamlı bir sonuç verdiği ve değişkenler arasında yeterli korelasyon ilişkisinin olduğu söylenebilir. Ayrıca duygusal zekâ değişkenine ait boyutların toplam varyansın % 76'sını açıkladığı görülmektedir.

Tablo 3'te dört alt boyuttan oluşan LÜE ölçeğinin bu çalışmada tek faktör altında toplandığı, KMO değerinin 0,933 olarak hesaplandığı, Bartlett küresellik testi sonucunda $\chi^2=2405,126$, serbestlik derecesi (df)=55 ve sig.(value) değeri olan p 'nin ise ($p=0,000<0,05$) koşulunu sağlayarak anlamlı bir sonuç verdiği söylenebilir. LÜE değişkeninin toplam varyansın %64'ünü açıkladığı görülmektedir

Tablo 3: Ölçeklere İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bileşenler											
Ölçek madde-leri	1	2	3	4	Özde- ğer	Açıkla- nan varyans	Açıkla- nan Toplam varyans	Kaiser- Meyer- Olkin (KMO)	Bartlett testi	Df	Anlam lılık
DZ2	0,842				7,744	48,399	75,925	0,924	3138,704	120	0,000
DZ3	0,836						(%)				
DZ1	0,815										
DZ4	0,750										
DZ6		0,826			1,817	11,354					
DZ8		0,815									
DZ7		0,808									
DZ5		0,780									
DZ13			0,822		1,457	9,219					
DZ14			0,814								
DZ15			0,807								
DZ16			0,797								
DZ11				0,819	1,112						
DZ10				0,742							
DZ12				0,727		6,953					
DZ9				0,725							
LÜE3	0,868				7,002	63,657	63,657	0,933	2405,126	55	0,000
LÜE9	0,851						(%)				
LÜE10	0,845										
LÜE11	0,838										
LÜE4	0,832										
LÜE1	0,802										
LÜE7	0,795										
LÜE6	0,761										
LÜE5	0,756										
LÜE2	0,756										
LÜE8	0,648										
PER2	0,860				2,742	68,556	68,556	0,803	472,615	6	0,000
PER3	0,829						(%)				
PER1	0,826										
PER4	0,795										

Performans leğinin de faktör yüklerinin orijinal halindeki gibi tek boyutlu olduğu bulunmuştur. Tablo 3'te KMO değerinin 0,803 bulunduğu, Bartlett küresellik testi sonucunda $\chi^2=472,615$, serbestlik derecesi (df)=6 ve sig.(value) değeri olan p 'nin ise ($p=0,000<0,05$) koşulunu sağlayarak anlamlı sonuç verdiği ayrıca performans değişkeninin toplam varyansın %69'unu açıkladığı görülmektedir.

Çalışmada ayrıca duygusal zekâ, LE ve iş performansı ölçeklerine ilişkin faktör yapılarını doğrulamak ve yapı geçerliliğini ve güvenilirliklerini değerlendirmek amacıyla DFA yapılmıştır. DFA analizi için kk örneklem hacimlerinde bile başarılı sonuçlar veren kısmi en kk kareler regresyon analizi (PLS_SEM) yöntemi kullanılmıştır (Chin, 1998). Bu doğrultuda Smart PLS 3 programı tercih edilmiştir.

DFA analizi çerçevesinde ölçüm modelinin yapı geçerliliği, yakınsama ve ayırma geçerliliğinin sınanması yoluyla geerleştirilmiştir. Fornell ve Larcker (1981)'e göre, ölçeğin yakınsama geçerliliğinin sağlanması için birleşik güvenirliğe sahip olması ve açıklanan ortalama varyansın belirli kriterleri sağlaması gerekir. Bu sebeple analiz edilen ölçüm modeline ait boyutların birleşik güvenirlik katsayılarının (CR) 0.70 değerinin üzerinde ve açıklanan ortalama varyans (AVE) değerlerinin ise 0.50 üzerinde olması gerekmektedir (Hair vd., 1995). Ölçeklere ilişkin yakınsama geçerliliğinin değerlendirilmesinde AVE ve CR değerleri incelenmiş ve AVE değerlerinin 0,50 ve üzerinde, CR değerlerinin 0,70 ve üzerinde olduğu görülmüştür (Tablo 4). Bu duruma göre çalışmanın ölçekleri yakınsama geçerliliğine sahiptir.

Tablo 4: lm Modeline İlişkin Doğrulatoryı Faktör Analizi, Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi Sonuçları

Ölçekler	İfade-ler	(n=289)			
		SRK*	α	CR	AVE
Kendi Duygularını Değerlendirme	DZ1	0,8912	0,916	0,917	0,736
	DZ2	0,9325			
	DZ3	0,8482			
	DZ4	0,7485			
Başkalarının Duygularını Değerlendirme	DZ5	0,7898	0,901	0,902	0,699
	DZ6	0,8447			
	DZ7	0,8087			
	DZ8	0,8966			
Duygu Kullanımı	DZ9	0,7877	0,859	0,860	0,608
	DZ10	0,6724			
	DZ11	0,8153			
	DZ12	0,8335			
Duygu Düzenlemesi	DZ13	0,8317	0,884	0,886	0,662
	DZ14	0,8655			
	DZ15	0,7058			
	DZ16	0,8418			
Lider-ye Etkileşimi	LE1	0,7710	0,942	0,942	0,598
	LE2	0,6666			
	LE3	0,8369			
	LE4	0,7863			
	LE5	0,6762			
	LE6	0,7154			
	LE7	0,7564			
	LE8	0,7707			
	LE9	0,8090			
	LE10	0,8982			
	LE11	0,7928			
alışan Performansı	PER1	0,7293	0,847	0,846	0,579
	PER2	0,7229			
	PER3	0,7993			
	PER4	0,7890			

CR = Birleşik Güvenirlik

VE = Açıklanan Varyans

*Standard yk ve hata değerlerinin tamamı 0,01 düzeyinde anlamlıdır

Yapılar arası ayrışma geçerliliğinde, yapılar arasında çoklu doğrusallık probleminin olmaması temel kriterdir. Geçerlilik analizlerinden olan yapılar arası ayrışma geçerliliğini test edebilmek için birbirinden farklı yapılar arası analizlerdeki ölçeklere ilişkin korelasyon katsayılarına bakmak gerekmektedir. Değişkenler arasındaki ikili kombinasyon katsayıları, yapılar arasında doğrusal bağlantı olup olmadığını göstermektedir. Korelasyon katsayısının 0,85 değerinden yüksek olması durumunda, ikili değişkenler arasında çoklu doğrusallık probleminden söz edilir ve bu değişkenlerden biri analizden çıkartılır (Raykov & Marcoulides, 2006). Değişkenlere ilişkin korelasyon analizleri sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir. Tablo 5’te görüleceği üzere, yapılar arasındaki korelasyon katsayılarının hepsi 0,85’ten küçüktür. Bu durumda çoklu doğrusallık probleminin olmadığı ve analizden değişken çıkartmaya gerek bulunmadığı yargısına ulaşılabilir.

Tablo 5: Yapılar Arası Korelasyonlar Tablosu

Korelasyonlar						
	KDD	BDD	DK	DD	LÜE	PER
KDD	1					
BDD	0,558**	1				
DK	0,623**	0,519**	1			
DD	0,429**	0,489**	0,484**	1		
LÜE	0,585**	0,557**	0,585**	0,539**	1	
PER	0,551**	0,507**	0,648**	0,539**	0,609**	1

**Korelasyon katsayısı 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Ayrışma geçerliği, bir modelde yer alan faktörlerin birbirlerinden ne derece ayrıştığını gösterir. Yapılar arası ayrışma veya ayırt edici geçerlilik olarak da kullanılan geçerlilik analizinde, yapı içerisindeki göstergelerin hepsinin korelasyonlarının istatistiksel olarak anlamlı olması ve değişkenlerin her birinin başka bir değişkenin korelasyonundan daha büyük olması durumu gerekmektedir (Campbell & Fiske, 1959). Bu doğrultuda yapılar arası ayrışma geçerliği için Fornell-Larcker (1981) kriteri ve Henseler vd. (2015) tarafından geliştirilmiş olan Heterotrait-Monotrait oranı (HTMT) değerleri gösterilmiştir. Henseler, HTMT oranının 0,85 sınır değerinden küçük olması gerektiğini, böyle bir durumda yapılar arasındaki artırılmış korelasyonların iyi ve güvenilir bir biçimde tahmin edildiğini belirtmektedir. Bazıları ise HTMT kat sayısı için 0,90 değerini sınır olarak kabul etmektedir (Gold vd., 2001; Teo vd., 2008).

Tablo 6’da takip edileceği üzere hesaplanan Açıklanan Ortalama Varyans (AVE) değerlerinin karekökleri, değişken boyutlarının birbirleriyle olan korelasyonlarından büyük çıkmıştır. Bu tespitler doğrultusunda ayrışma geçerliliğinden söz edilebilir.

Tablo 6: Fornell-Larcker Ayrışma Geçerlilik Analizi

	BDD	DD	DK	KDD	LÜE
DD	0,5484				
DK	0,5891	0,5575			
KDD	0,6144	0,4781	0,7022		
LÜE	0,6048	0,5916	0,6514	0,6300	
PER	0,5836	0,6268	0,7616	0,6271	0,6832

HTMT ayrışma geçerliliğine yönelik bulguların yer aldığı Tablo 7’de hesaplanan HTMT değerlerinin tamamı belirlenen sınır oran olan 0,85 ve 0,90’dan küçük çıkmıştır. Elde edilen bu sonuçlardan yola çıkarak belirlenen kriterler çerçevesinde ayırt edici geçerliliğin sağlandığı söylenebilir.

Tablo 7: Heterotrait-Monotrait (HTMT) ile Ayrışma Geçerliliğine İlişkin Bulgular

	BDD	DD	DK	KDD	LÜE	PER
BDD	0,836**					
DD	0,548*	0,813**				
DK	0,586*	0,559*	0,779**			
KDD	0,613*	0,475*	0,696*	0,857**		
LÜE	0,605*	0,589*	0,655*	0,631*	0,773**	
PER	0,585*	0,629*	0,763*	0,627*	0,688*	0,760**

*p<0,01

** $\sqrt{VE}$

Doğrulatoryı faktör analizinden elde edilen sonuçlar ölçüm modelinin geçerliliğinin doğrulandığını ve hipotezlerin test edilmesi için gerekli zeminin oluştuğunu göstermiştir. Son olarak ölçeğin güvenilirliğini ve iç tutarlılığını ölçmek için yaygın olarak kullanılan bir yöntem olan Cronbach alfa değerinin hesaplanması yoluna gidilmiştir. Bu değerin 0.70 veya üzerinde olması beklenmektedir (Hair vd., 2013). Tablo 4'te alfa değerlerinin 0,847 – 0,942 arasında ve güvenilir oldukları görölmektedir.

5.4. Hipotezlerin Testine Yönelik Analizler

Bu kısımda araştırmanın hipotezlerinin test edilmesine yönelik olarak yapılan analizler yer almaktadır. Hipotezlerin test edilmesine ilişkin bulgular çerçevesinde ilk aşamada araştırma modelinde yer alan H1a, H1b, H1c, H1d ve H2 hipotezlerinin test edilmesi yoluna gidilmiştir.

Tablo 8'de yapısal eşitlik modeli aracılığıyla regresyon katsayısı, t istatistik değerı, açıklanan varyans değerı olan determinasyon katsayısı (R^2), bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etki derecesini gösteren (f^2) değerleri ile araştırmaya yönelik geliştirilen hipotez testi sonuçlarına ait bilgiler görölmektedir.

Tablo 8: Araştırma Modeli Sonuçları (bootstrapping=500)

HiP.	İlişki	Kat-sayı	t değerı	p.	Anl.	Hipotez Testi	f^2 etki büyük-lüğü	Etki derecesi (f^2 değerlen-dirmesi)	R^2
H1a	KDD -> LÜE	0,226	2,122	0,034	$p < 0,05$	Kabul	0,053	Düşük etki	0,556
H1b	BDD -> LÜE	0,187	2,074	0,038	$p < 0,05$	Kabul	0,042	Düşük etki	
H1c	DK -> LÜE	0,256	2,496	0,013	$p < 0,05$	Kabul	0,065	Düşük etki	
H1d	DD -> LÜE	0,237	2,785	0,005	$p < 0,01$	Kabul	0,053	Düşük etki	
H2	LÜE -> PER	0,689	13,04	0,000	$p < 0,01$	Kabul	0,670	Yüksek etki	0,472

Yol katsayısı olan beta (β) değerı göstergesi yapısal model analizinde incelenen bir diğer unsurdur. Bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasında anlamlı bir ilişkinin oluşu yol katsayısı (β) ile yorumlanmaktadır. İki değişken arasında kurulan ilişkide yol katsayısı değerı $\beta=0,1$ 'in üzerinde ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiden söz edilebilir (Wong, 2013). Tablo 8 incelendiğinde, kendi duygularını değerlendirme boyutunun ($\beta=0,226$, $t=2,122$, $p<0,05$), başkalarının duygularını değerlendirmenin ($\beta=0,187$, $t=2,074$, $p<0,05$), duygu kullanımının ($\beta=0,256$, $t=2,496$, $p<0,05$) ve duygu düzenlemesi boyutunun ($\beta=0,237$, $t=2,785$, $p<0,01$) LÜE'ni olumlu yönde etkilediği görölmektedir. Ayrıca LÜE'nin ($\beta=0,689$, $t=13,04$, $p<0,01$) performans üzerinde olumlu yönde bir etki sağladığı söylenebilir. Buna göre H1a, H1b ve H1c hipotezleri 0,05 anlamlılık düzeyinde, H1d ve H2 hipotezleri ise 0,01 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir.

Hair vd. (2013) yapısal modelin incelenmesinde R^2 , beta (β), t değerlerinin yanı sıra PLS-SEM'de Q^2 ve f^2 'nin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. R^2 dışsal değişkenler tarafından açıklanan varyans miktarını belirten determinasyon katsayısıdır (Barclay ve Smith., 1995: 2). Araştırmadaki göstergelerin açıklayıcı gücünü gösteren R^2 değerı 0 ile 1 arasında değişmekte olup, 1'e yakın değerler modelin tahmin etme gücü doğruluğunun yüksek olduğunu ifade eder. R^2 değerleri sonuçlarının özetlendiği Tablo 8'de görölebileceği üzere duygusal zekânın gizil değişkenlerinden olan kendi duygularını değerlendirme, başkalarının duygularını değerlendirme, duygu kullanımı ve duygu düzenlemesi değişkenlerinin LÜE'ndeki varyansı ($R^2=0,556$) ile yüksek oranda, LÜE değişkeninin ise performans değişkenindeki varyansı ($R^2=0,472$) oranında açıkladığı belirtilebilir. Elde edilen bu bulgular yapısal model için belirlenen sınır değerlerin üzerinde olduğundan, gerekli koşulun sağlandığı ve uyum iyiliği değerlerini işaret ettiği söylenebilir.

Yapısal modelin incelenmesinde gereken diğer bir boyut ise f^2 (etki boyutu)'dur. f^2 değerinin 0,02'de düşük; 0,15'te orta 0,35'te ise yüksek düzeyde etki yarattığı belirtilmiştir (Cohen, 1988; Hair vd., 2013). Tablo 8'de göröldüğü gibi LÜE, performansı ($f^2=0,67$) yüksek etki düzeyinde açıklamaktadır. Duygusal zekâ alt boyutlarından olan duygu kullanımının LÜE'yi ($f^2=0,065$) düşük etki, kendi duygularını değerlendirmenin LÜE'yi ($f^2=0,053$) düşük etki, duygu düzenlemesinin LÜE'yi ($f^2=0,053$) düşük etki, başkalarının duygularını değerlendirmenin LÜE'yi ($f^2=0,042$) düşük etki düzeyinde açıkladığı tespit edilmiştir.

Araştırma modelinin açıklama ve tahmin gücünü belirlemeye yönelik incelenmesi gereken bir diğer unsur da Stone Geisser's Q^2 değerleri olan çapraz doğrulanmış artıklık ölçümleridir. Smart PLS programında Q^2 değerleri Blindfolding yöntemi kullanılarak hesaplanır. Bu hesaplama, örneklem dışındaki değişkenlerin geçerliliğini açıklamak ve değerlendirmek için kullanılmaktadır. Değerlendirme kriterleri olarak sıfırın üzerinde değerler elde etmek önemlidir (Hair vd., 1995). Tablo 9'da Q^2 değerleri verilmiştir. Stone-Geisser Q^2 testi sonuçlarına göre $Q^2(1-SSE/SSO)$ değerleri 0,2549 ile 0,3166 arasındadır. Dolayısıyla açıklayıcı dışsal gizli değişkenlerin doğru ve modelin yapısını tahmin etmede etkili bir unsur olduğu belirlenmiştir.

Tablo 9: Stone-Geisser Q^2 İstatistiği Değerleri ile Hipotezlerin Değerlendirilmesi (bootstrapping=500)

Değişken	SSO	SSE	$Q^2 (1-SSE/SSO)$
Kendi Duygularını Değerlendirme	1156,000	1156,000	
Başkalarının Duygularını Değerlendirme	1156,000	1156,000	
Duygu Kullanımı	1156,000	1156,000	
Duygu Düzenlemesi	1156,000	1156,000	
Lider-Üye Etkileşimi	3179,000	2172,649	0,3166
Çalışan Performansı	1156,000	861,3374	0,2549

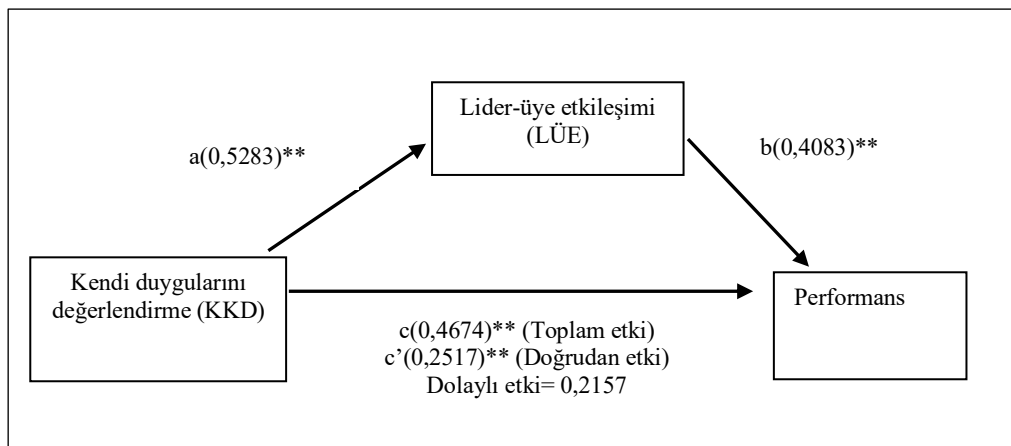
Araştırmada, kendi duygularını değerlendirme, başkalarının duygularını değerlendirme, duygu kullanımı ve duygu düzenlemesi değişkenlerinin performans üzerindeki etkisinde, LÜE'nin aracılık rolünü ölçen **H3a**, **H3b**, **H3c** ve **H3d** hipotezlerini test etmek amacıyla Baron ve Kenny (1986) tarafından geliştirilen yöntem uygulanmıştır. Bu yöntem, SPSS Statistics 25 programında SOBEL testi ve Hayes'in Process makro eklentisi kullanılarak ölçülmüştür.

Baron ve Kenny tarafından tanımlanan aracı değişken modeli yöntemiyle, aracılık ilişkisi belirlendikten sonra, aracı değişkenin analize dâhil edilmesiyle, bağımsız değişken etkisinde ortaya çıkan düşüşü, yani aracı etkinin anlamlılığını test etmek için Sobel testinden yararlanmak gerekmektedir (Sobel, 1982). Sobel testi sonrasında elde edilen Z skor katsayısının 1,96'dan büyük olması ön koşuldur. Bu değer üzerinde çıkan sonuçlar, aracı etkinin varlığını ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir (Frazier vd., 2004).

H3a hipotezini test etmek amacıyla Şekil 2'deki sonuçlar incelendiğinde, KDD(bağımsız) ve LÜE (aracı) arasında ($a=0,5283$, $p<0,001$); LÜE (aracı) ile PER (bağımlı) arasında ($b=0,4083$, $p<0,001$) ve KDD(bağımsız) ile PER(bağımlı) arasında ($c=0,4674$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu söylenebilir. Bu durumda aracı etkinin varlığından söz edebilmek için gerekli şartların sağlandığı görülmekle birlikte, bağımsız değişken ve aracı değişkenin modele birlikte dâhil olmasıyla, bağımsız ve bağımlı değişken arasında ilişkinin anlamlı olup olmadığına ya da ilişki düzeyinin azalıp azalmadığına bakmak gerekmektedir. Şekil 2'de de görüleceği üzere KDD (bağımsız) ile LÜE (aracı) modele birlikte eklendiğinde, bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu ($c'=0,2517$, $p<0,001$) ancak gücünün azaldığı görülmektedir. Bu sonuca göre kısmi aracılık etkisinin varlığından söz edilebilir.

Sobel testi ile aracı etkinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre Z skorun 6,6188 olarak hesaplandığı, aracılık etkisinin anlamlı olması için sınır değer olan 1,96'dan büyük çıktığı ve $p<0,001$ düzeyinde anlamlı olduğu ifade edilebilir. Şekil 2 incelendiğinde dolaylı etkinin "0,2157", toplam etkinin "0,4674" ve doğrudan etkinin ise "0,2517" olduğu görülmektedir. Çıkan sonuçlar doğrultusunda, "kısmi aracılık etkisinin" olduğu belirlenmiştir. **H3a** hipotezi kabul edilmiştir.

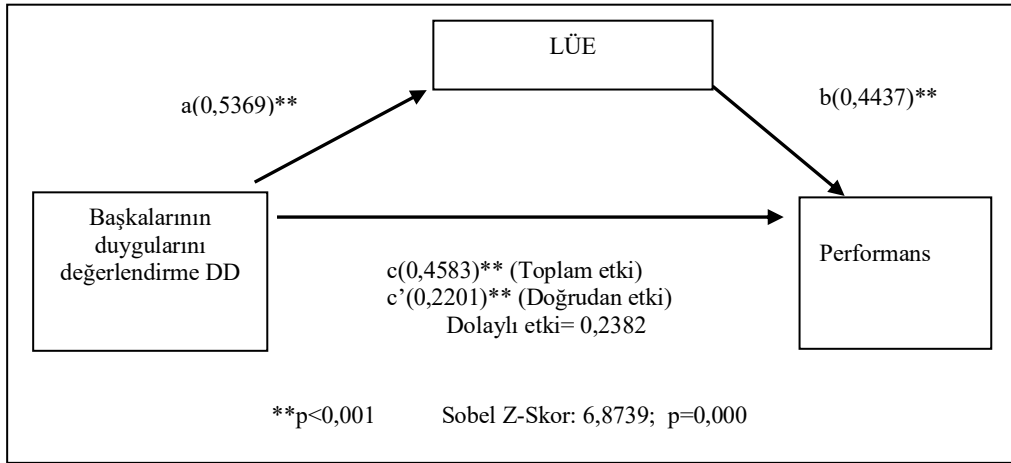
Şekil 2: KDD'nin Performans Üzerindeki Etkisinde LÜE'nin Aracılık Modeli

H3b hipotezini test etmek amacıyla Şekil 3'teki sonuçlar incelendiğinde, BDD ve LE arasında ($a=0,5369$, $p<0,001$); LE ile PER arasında ($b=0,4437$, $p<0,001$) ve BDD ile PER arasında ($c=0,4583$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu söylenebilir. Şekil 3'te görüleceği üzere BDD ile LE modele birlikte dahil olduğunda, bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu ($c'=0,2201$, $p<0,001$) ancak gücünün azaldığı görülmektedir. Bu sonuca göre kısmi aracılık etkisinin varlığından söz edilebilir.

Sobel testine göre Z skorun 6,8739 olarak hesaplandığı, aracılık etkisinin anlamlı olması için sınır değer olan 1,96'dan büyük çıktığı ve $p<0,001$ düzeyinde anlamlı olduğu ifade edilebilir. Şekil 3'te dolaylı etkinin "0,2382", toplam etkinin "0,4583" ve doğrudan etkinin ise "0,2201" olduğu görülmektedir. ıkan sonuçlar doğrultusunda "kısmi aracılık etkisinin" olduğu belirlenmiştir. **H3b** hipotezi kabul edilmiştir.

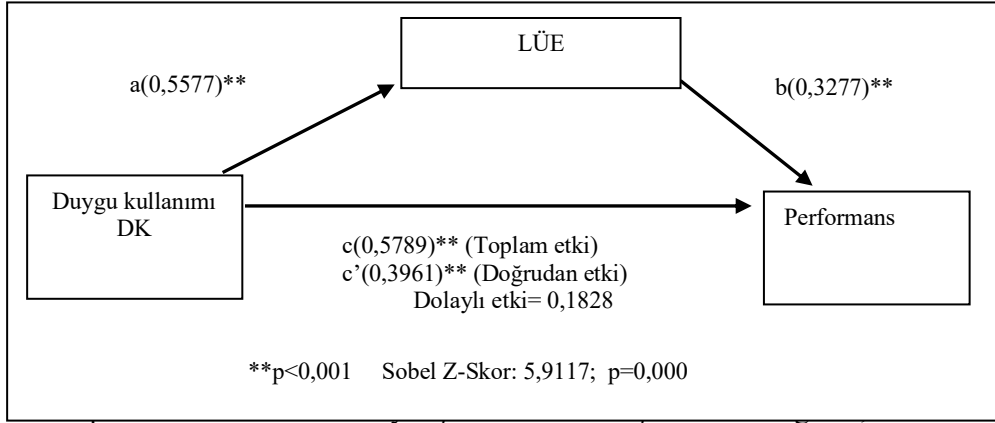
Şekil 3: BDD'nin Performans zerindeki Etkisinde LE'nin Aracılık Modeli

H3c hipotezini test etmek amacıyla Şekil 4'teki sonuçlar incelendiğinde, DK ve LE arasında ($a=0,5577$, $p<0,001$); LE ile PER arasında ($b=0,3277$, $p<0,001$) ve DK ile PER arasında ($c=0,5789$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu söylenebilir. Şekil 4'te görüleceği üzere DK ile LE modele birlikte dahil edildiğinde, bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu ($c'=0,3961$, $p<0,001$) ancak gücünün azaldığı görülmektedir. Bu sonuca göre kısmi aracılık etkisinin varlığından söz edilebilir.

Sobel testine göre Z skorun 5,9117 olarak hesaplandığı, aracılık etkisinin anlamlı olması için sınır değer olan 1,96'dan büyük çıktığı ve $p<0,001$ düzeyinde anlamlı olduğu ifade edilebilir. Şekil 4'te dolaylı etkinin "0,1828", toplam etkinin "0,5789" ve doğrudan etkinin ise "0,3961" olduğu görülmektedir. ıkan sonuçlar doğrultusunda "kısmi aracılık etkisinin" olduğu belirlenmiştir. **H3c** hipotezi kabul edilmiştir.

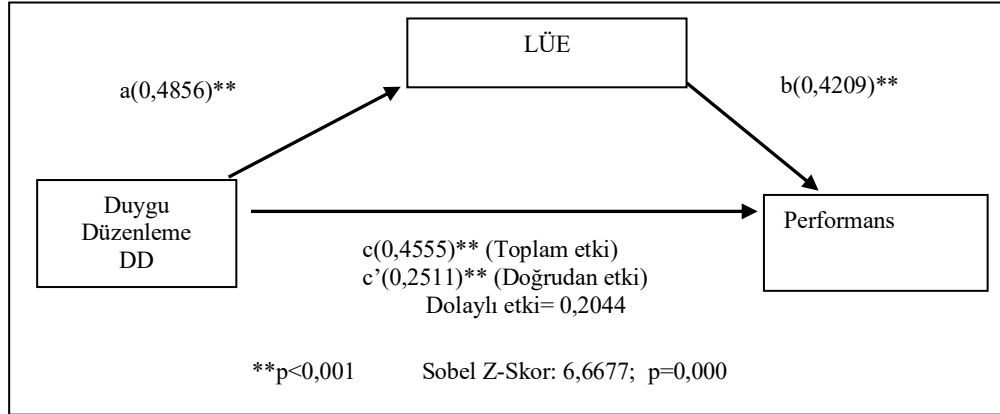
Şekil 4: DK'nın Performans Üzerindeki Etkisinde LÜE'nin Aracılık Modeli

E arasında (a=0,4856, p<0,001); LÜE ile PER arasında (b=0,4209, p<0,001) ve DD ile PER arasında (c=0,4555, p<0,001) istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu söylenebilir. Şekil 5'te görüleceği üzere DD ile LÜE modele birlikte katıldığında, bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu (c'=0,2511, p<0,001) ancak gücünün azaldığı görülmektedir. Bu sonuca göre kısmi aracılık etkisinin varlığından söz edilebilir.

Sobel testine göre Z skorun 6,6677 olarak hesaplandığı, aracılık etkisinin anlamlı olması için sınır değer olan 1,96'dan büyük çıktığı ve p<0,001 düzeyinde anlamlı olduğu ifade edilebilir. Şekil 5'te dolaylı etkinin "0,2044", toplam etkinin "0,4555" ve doğrudan etkinin ise "0,2511" olduğu görülmektedir. Çıkan sonuçlar doğrultusunda "kısmi aracılık etkisinin" olduğu belirlenmiştir. H3d hipotezi kabul edilmiştir.

Şekil 5: DD'nin Performans Üzerindeki Etkisinde LÜE'nin Aracılık Modeli

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarihsel süreçte çalışma ortamında duyguların ve davranışların öneminin ve kişilerin bireysel başarılarında bilişsel unsurlar dışında başka faktörlerin de etkili olabileceğinin anlaşılmasıyla bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalardan biri de duygusal zekâ üzerinedir. Gelişmiş duygusal zekâ becerilerine sahip kişiler, duygularını akıl süzgecinden geçirerek kontrollü bir şekilde davranırlar. Ayrıca başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurarak bu ilişkileri iyi bir şekilde yönetirler.

Örgütler için hedeflere ulaşmak ve başarı elde etmek önemli amaçlardır. Bu amaçlar doğrultusunda, örgütsel başarı göstergelerinden biri olup çalışanların kendilerinden bekleneni yerine getirebilme düzeyi olarak da tanımlanan performans kavramı önemsenen ve sıklıkla çalışılan bir konu olmuştur. Kurum içerisinde iyi bir performansın gerçekleştirilmesi için teknik becerilerin ve bilişsel yetkinliklerin yanında, duygusal zekâyı da gereksinim duyulduğu çoğu araştırmada vurgulanmaktadır. Diğer yandan lider ve üyenin aralarında geliştirdikleri farklılaşan düzeydeki ilişkiyi konu alan LÜE

yaklaşımının, liderlikte ikili ilişkileri liderliğin bir parçası haline getirdiği söylenebilir. Liderliğin, rgtsel sonuçlar üzerinde oldukça etkili olduğu ise pek çok araştırmanın ortak sonucudur.

Bu çalışmada örgütsel hedeflere ulaşabilmek için çalışanların, örgüt içerisindeki duygusal zekalarının, performans düzeylerinin ve çalışanların liderleriyle kurdukları ilişkinin kalitesinin gerekliliği inceleme konusu yapılmıştır.

Perakende sektörü işletmelerindeki çalışanlardan, anket aracılığıyla sağlanan verilerle analizler gerçekleştirilmiştir. Perakende hizmet sektörü, çalışanların duygularının, performanslarının ve yöneticileriyle olan ilişkilerinin yerinde ve anlık bir biçimde gözlemlenebildiği işletmelerdir; zira mağazalar genellikle kk ölçeklidir ve lider- çalışan ilişkisinin incelenmesinde fırsat yaratır. Bu işletmelerde, hareketliliğin ve yoğun tempoda iş rutininin olması sebebiyle, farklı nitelikte davranışların ortaya çıkması olası bir durumdur. Örgütsel faaliyetlerini gerçekleştiren çalışanların; diğer çalışma arkadaşlarıyla, müşterilerle ve bağlı olduğu yöneticisiyle sürekli bir koordinasyon halinde olduğu söylenebilir. Emek yoğun bir sektör olarak, çalışanların üzerinde hem performans baskısı hem de müşterilere karşı güler yzly davranma yönünde bir baskı vardır. Dolayısıyla böyle bir yapı içerisindeki bireylerin, iş tanımında belirlenen sorumlulukları yerine getirme sürecinde duygu durumları ve bu duyguları yönetebilme becerisi önemlidir.

Bu çalışmada yapılan analizler neticesinde kendi duygularını ve başkalarının duygularını değerlendirmenin, duygu kullanımının ve duygu düzenlemesi boyutlarının LE' ni olumlu yönde etkilediği tespit edilerek; duygusal zek kavramının LE üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Liderler, zaman baskısı ve kaynakların kısıtlı olması sebebiyle, gelişmiş duygusal zek becerilere sahip, örgüte daha fazla katkıda bulunan ve formal iş tanımının da ötesinde davranışlar sergileyen çalışanlarla kaliteli etkileşime dayalı bir ilişki kurmaktadırlar. Yüksek düzeyde duygusal zeksı olan çalışanların, gelişmiş sosyal becerileri ve güçlü iletişimleri sayesinde örgütsel kararlar hızlı bir Şekilde alınır. Liderler iyi bir etkileşim ilişkisi içerisinde oldukları çalışanlarla kolayca bilgi paylaşımında bulunabilirler. Ayrıca duygusal zeksı yüksek çalışanlar, gelişmiş empati yeteneklerinden dolayı liderin iş stresi ve iş yoğunluğunu yakından hissedebilir ve anlayabilirler. Böylece alışanlar, fazladan çalışma davranışı sergileyebilir ve liderle güçlü etkileşime dayalı bir ilişki inşa edebilirler. Dolayısıyla, bu araştırmanın sonuçları da literatürde yer alan, LaBo (2005), Barbuto ve Burbach (2006), Karim (2008), Yunus vd. (2010), Jordan ve Troth (2011), Karim (2011), Yaşlıoğlu vd. (2013), Ordun ve Beyhan Acar (2014) ve Murdoch (2015)'un, duygusal zeknın LE' ni olumlu yönde etkilediği görüşünü destekler sonuçlar elde etmiştir.

Diğer yandan, LE ve performans değerkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu, LE'nin çalışma performansı üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu ve performansı artırdığı saptanmıştır. Liderleriyle biçimsel yetkinin, kuralların ve prosedürlerin ötesinde; saygı, güven ve sorumluluk olarak sıralanan resmi olmayan tutum ve davranışlarda bulunan çalışanların, yüksek performans gösterdiği söylenebilir. Ayrıca liderleriyle güçlü bir iletişime ve etkileşime dayalı ilişkilerin, kurum içi atmosfere olumlu yansiyarak örgütsel performans düzeyini ve krlılığı artırdığı da belirtilebilir. Örneğin Xu vd. (2019), perakende hizmet sektöründe çalışanların hem meknsal bir kalabalığa hem de mağaza içindeki ekip çalışmasının olumsuz yönlerine maruz kaldıklarını, bu durumun onların işteki başarılarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Bu durumda mağaza müdürleriyle geliştirdikleri yüksek etkileşim sayesinde deneme yanılma yaparak geçmiş hatalarından ders alma konusunda kendilerini daha güvende hissedebildiklerini, bu sayede iş yerinde başarılı olmanın temel göstergeleri olan öğrenme ve enerjik hissetme duygusuna sahip olabildiklerini bulgulamışlardır. Bu doğrultuda, Janssen ve Yperen (2004), Stewart ve Johnson (2005), zutku vd. (2008), Akdoğan vd. (2009), Michael (2011), Akkoç (2012), Bal Taştan (2014), Luo ve Cheng (2014), Gürbüz ve Ayhan (2017), Tekin (2018), Tarım (2018), Karayel vd. (2018), zer (2019), Uludağ (2019), Aslaner ve Artan (2019)'nın çalışmaları da bu araştırmanın sonuçlarıyla paralel bir Şekilde, LE' nin yüksek olmasının çalışan performansını olumlu yönde etkilediği görüşünü desteklemektedir.

Bu araştırmada duygusal zek alt boyutlarının performans üzerindeki etkisinde, LE' nin aracılık rolü araştırılmış ve söz konusu değerkenler arasındaki ilişkide, LE'nin kısmi aracılık etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmadaki aracı değişken modeline ilişkin ölçüm sonuçlarına göre, duygusal zekâ alt boyutlarının performansı arttıran unsurlar olduğu belirlenmiştir. Ayrıca duygusal zekânın, LÜE aracılığıyla da performans üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim, LÜE aracı değişkeni dışında başka örgütsel değişkenlerin de duygusal zekâ ile birlikte modele dahil edilmesiyle performans üzerinde anlamlı bir etkinin sağlanabileceği söylenebilir.

Duygusal zekânın yüksek olması, LÜE'ni ve dolaylı olarak da performansı arttırmaktadır. Gelişmiş ve yetkinleşmiş duygusal zekâ becerileri olan çalışanlar, kendilerinin ve ilişki kurduğu kişilerin duygularını anlayabilir, olası kriz ve çatışma ortamında bu ilişkileri iyi bir şekilde yönetebilirler. Mevcut fırsatların en iyi şekilde kullanılması ve yeni fırsatların yaratılması sürecinde liderler, duygusal zekâsı yüksek iş görenlerle iyi bir koordinasyon ile işleri yürütebilirler. Duygusal zekâsı yüksek çalışanlarla kurulan kaliteli etkileşim ilişkisinden dolayı çalışanlarda, yüksek örgütsel ve işe bağlılık davranışı ortaya çıkabilir ve motivasyonda artış gözlemlenebilir. Bu motivasyon sayesinde yüksek düzeyde performans çıktısı elde eden çalışanlar, kendilerine sunulan çok daha iyi olanak ve teklifleri kabul etmeyip işe devam etme kararlılığıyla örgütte varlıklarını sürdürebilirler.

Örgütler için hızla değişen koşullara uyum sağlayabilme ve yenilikleri yakalayabilme sürecinde iş ortamındaki ilişkilerin niteliği önemli olmaktadır. Duygusal zekâ kavramı, gerek sosyal hayatta gerekse takım çalışmasındaki ilişkilerin iyi bir şekilde yürütülebilmesinde, kurum kültürünün oluşturulmasında ve yönetim felsefesinde belirleyici bir unsur olarak görülebilir. Bu anlamda, insanların duygusal zekâlarını arttırmalarına yardımcı olmak için yapılması gerekenlere yönelik yeni bir düşünce tarzı geliştirmek gerekmektedir. Duygusal zekânın, doğuştan sahip olunan bir beceri olmayıp daha sonradan öğrenme yoluyla edinilebilen bir beceri olduğu söylenebilir. Dolayısıyla duygusal zekâ kavramını yaşam boyunca iyileşme gösterebilen bilimsel bir vaka olarak ele almak gerekmektedir. Nitekim liderler/yöneticiler, duygusal zekâ eğitim programları ile çalışanların duygusal zekâlarını geliştirici faaliyetlerde bulunarak örgütsel başarıyı ve toplam performansı arttırmaya ilişkin çaba göstermelidirler. Ayrıca belli zaman dilimlerinde düzenlenecek olan duyarlılık ve drama eğitimleri, özdenetim, duygusal okuryazarlık, stres yönetimi, sözlü iletişim, kişilerarası beceriler gibi eğitim programlarına çalışanların yanı sıra mesleki bilgiye ve deneyime sahip liderlerin de katılımları sağlanmalıdır.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan anket yöntemi için Mersin Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 15/04/2021 tarihli ve 04 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Mersin University with the decision number 04 at the meeting dated 15/04/2021. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A., Cingöz, A., & Mirap, S. O. (2009). Lider-üye etkileşiminin/değişiminin yenilikçi iş performansı, görev performansı ve bağlamsal performans üzerindeki etkisinin belirlenmesi. 17. Ulusal yönetim ve organizasyon kongresi bildiriler kitabı içinde (ss. 379-386). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Akkoç, İ. (2012). Grup ve hiyerarşik alt kültürlerinin iş performansına etkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 17-44.

- Alsufyani, A. M., Aboshaiqah, A. E., Alshehri, F. A., & Alsufyani, Y. M. (2022). Impact of emotional intelligence on work performance: The mediating role of occupational stress among nurses. *Journal of Nursing Scholarship*, 54(6), 738-749. <https://doi.org/10.1111/jnu.12790>
- Aslan, ř., & zata, M. (2009). Lider-ye etkileşiminin (LMX) yöneticiye duyulan güven düzeyine etkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 94-116.
- Aslaner, F., & Artan, . H. (2019). Pozitif psikolojik sermayenin lider-ye etkileşimi vasıtasıyla bireysel performansı etkilemedeki rolü: Perakende sektöründe bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1657-1689. <https://doi.org/10.15295/bmij.v7i4.1195>
- Bal Taştan, S. (2014). Lider-ye etkileşimi kalitesi ile çalışanların iş performansı arasındaki ilişkinin algılanan rol belirsizliğinin düzenleyici etki rolü ile birlikte incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 211-233.
- Barbuto, J. E., & Burbach, M. E. (2006). The emotional intelligence of transformational leaders: A field study of elected officials. *The Journal of Social Psychology*, 146(1), 51-64. <https://doi.org/10.3200/SOCP.146.1.51-64>
- Barclay, M. J., & Smith Jr, C. W. (1995). The maturity structure of corporate debt. *The Journal of Finance*, 50(2), 609-631. <https://doi.org/10.2307/2329421>
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.51.6.1173>
- Barutugil, . (2002). *Performans yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Bass, B. M. (1990). From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision. *Organizational dynamics*, 18(3), 19-31. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(90\)90061-S](https://doi.org/10.1016/0090-2616(90)90061-S)
- Burns, J. (1978). *Leadership*, Harper and Row, New York.
- Campbell, D. T., & Fiske, D. W. (1959). Convergent and discriminant validation by the multitrait-multi- method matrix. *Psychological Bulletin*, 5(2), 81-105. <https://doi.org/10.1037/h0046016>
- Carmeli, A. (2003). The relationship between emotional intelligence and work attitudes, behaviour and outcomes: An examination among senior managers. *Journal of Managerial Psychology*, 18(8), 788- 813. <https://doi.org/10.1108/02683940310511881>
- Carnevale, A. P., Gainer, L. J., & Meltzer, A. S. (1988). *Workplace basics: The essential skills employers want. (1Eds.)*, San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Chen, Z., Lam, W., & Zhong, J. A. (2012). Effects of perceptions on lmx and work performance: Effects of supervisors' perception of subordinates' emotional intelligence and subordinates' perception of trust in the supervisor on lmx and, consequently, performance. *Asia Pacific Journal of Management*, 29(3), 597-616. <https://doi.org/10.1007/s10490-010-9210-z>
- Cherniss, C. (2000). Social and emotional competence in the workplace. In R. Bar-On & J. D. A. Parker (Eds.), *The Handbook of Emotional Intelligence*. New York: Jossey-Bass.
- Chin, W. W. (1998). Issues and Opinion on Structural Equation Modeling. *MISQ Archivist*, 22(1), 7-16.
- Cohen, E. (1988). Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371-386. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(88\)90028-X](https://doi.org/10.1016/0160-7383(88)90028-X)
- l, G. (2008). Algılanan glendirmenin işgren performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Dansereau Jr, F., Cashman, J., & Graen, G. (1973). Instrumentality theory and equity theory as complementary approaches in predicting the relationship of leadership and turnover among

- managers. *Organizational Behavior and Human Performance*, 10(2), 184-200. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(73\)90012-3](https://doi.org/10.1016/0030-5073(73)90012-3)
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Frazier, P. A., Tix, A. P., & Baron, K. E. (2004). Testing moderator and mediator effects in counseling psychology research. *Journal of Counseling Psychology*, 51(1), 115-134. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.51.1.115>
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference*, 17.0 Update, 10th Edition, Boston: Pearson.
- Gerstner, C. R., & Day, D. V. (1997). Meta-Analytic review of leader-member exchange theory: Correlates and construct issues. *Journal of Applied Psychology*, 82(6), 827-844. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.82.6.827>
- Gold, A. H., Malhotra, A., & Segars, A. H. (2001). Knowledge management: An organizational capabilities perspective. *Journal of Management Information Systems*, 18(1), 185-214. <https://doi.org/10.1080/07421222.2001.11045669>
- Goleman, D. (1996). Emotional intelligence. Why it can matter more than IQ. *Learning*, 24(6), 49-50.
- Goleman, D. (2000). *İş başında duygusal zekâ*, (Çev. H. Balkara). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Graen, G. B., & Scandura, T. A. (1987). Toward a psychology of dyadic organizing. *Research in Organizational Behavior*, 9, 175-208.
- Graen, G. B., & Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-based approach to leadership: Development of leader-member exchange (LMX) theory of leadership over 25 years: Applying a multi-level multi-domain perspective. *The Leadership Quarterly*, 6(2), 219-247. [https://doi.org/10.1016/1048-9843\(95\)90036-5](https://doi.org/10.1016/1048-9843(95)90036-5)
- Graen, G., Novak, M. A., & Sommerkamp, P. (1982). The effects of leader-member exchange and job design on productivity and satisfaction: Testing a dual attachment model. *Organizational Behavior and Human Performance*, 30(1), 109-131. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(82\)90236-7](https://doi.org/10.1016/0030-5073(82)90236-7)
- Gürbüz, S., & Yüksel, M. (2008). Çalışma ortamında duygusal zekâ: İş performansı, iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı ve bazı demografik özelliklerle ilişkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 174-190.
- Gürbüz, S., & Ayhan, Ö. (2017). Lidere yakın olmanın dayanılmaz hafifliği: Lider-üye etkileşimi, görev performansı, tecrübe ve terfi edebilirlik arasındaki ilişkilerin testi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 32(80), 1-19.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., & Black, W. C. (1995). *Multivariate data analysis with readings*. New Jersey: Prentice Hall.
- Hair Jr, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C., & Sarstedt, M. (2013). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. USA: Sage publications.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of The Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- Hesselgreaves, H. (2007). *A study of emotional intelligence, leader member dyads and employee outcomes in the British national health service*. Doctoral dissertation, University of Strathclyde, Glasgow, Scotland.
- Janssen, O., & Van Yperen, N. W. (2004). Employees' goal orientations, the quality of leader-member exchange, and the outcomes of job performance and job satisfaction. *Academy of Management Journal*, 47(3), 368-384. <https://doi.org/10.48730/4wke-2q55>

- Jordan, P. J., & Troth, A. (2011). Emotional intelligence and leader member exchange: The relationship with employee turnover intentions and job satisfaction. *Leadership & Organization Development Journal*, 32(3), 260–280. <https://doi.org/10.1108/01437731111123915>
- Kalkandelen, H. (1997). *Örgütlerde yeniden yapılanma ve norm kadro*. Ankara: Anı Yayınları.
- Karayel, M., Akkoç, İ., & Birer, İ. (2018). Örgütsel destek, sosyal destek ve lider desteğinin iş performansına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 301-332. <https://doi.org/10.24889/ifede.457738>
- Karim, J. (2008). The relationship between emotional intelligence, leader-member exchange and organizational commitment. *Euro Asia Journal of Management*, 18(2), 153-171.
- Karim, J. (2011). Emotional intelligence, leader-member exchange, organizational justice, and outcome variables: A conceptual model. *International Journal of Leadership Studies*, 6(3), 390-411.
- Kirkman, B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74. <https://doi.org/10.2307/256874>
- LaBo, T. P. (2005). *The relationship between leader-member exchange (lmx) and emotional intelligence (EI) in public schools: A regression approach*. Doctoral dissertation, Barry University-Adrian Dominican School of Education, Miami Shores, Florida.
- Liden, R. C., Sparrowe, R. T., & Wayne, S. J. (1997). Leader-member exchange theory: The past and potential for the future: In G. R. Ferris (Ed.), *Research in personnel and human resources management* (pp. 47–119). Elsevier Science/JAI Press.
- Liden, R. C., & Maslyn, J. M. (1998). Multidimensionality of leader-member exchange: An empirical assessment through scale development. *Journal of Management*, 24(1), 43-72. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(99\)80053-1](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(99)80053-1)
- Luo, B., & Cheng, S. (2014). Leader-member exchange, efficacy and job performance: A cognitive perspective interpretation. *Canadian Social Science*, 10(5), 244-248. <https://doi.org/10.3968/4984>
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. J. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications* (pp. 3–34). Basic Books.
- Mayer, J. D., Caruso, D. R., & Salovey, P. (2000). Selecting a measure of emotional intelligence: The case for ability testing. In R. Bar-On & J. D. A. Parker (Eds.). *Handbook of emotional intelligence* (pp. 320-342). New York: Jossey-Bass.
- Michael, D. (2011). Supportive supervisor communication as an intervening influence in the relationship between lmx and employee job satisfaction, turnover intentions, and performance. *Journal of Behavioral Studies in Business*, 4, 1-28.
- Murdoch, S. C. (2015). *The effect of leaders' and subordinates' emotional intelligence and the effect of their similarity of emotional intelligence on leader-member exchange quality*. Doctoral dissertation, The Chicago School of Professional Psychology, Los Angeles, California.
- Newsome, S., Day, A. L., & Catano, V. M. (2000). Assessing the predictive validity of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 29(6), 1005-1016. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(99\)00250-0](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(99)00250-0)
- Ordun, G., & Beyhan Acar, A. (2014). Impact of emotional intelligence on the establishment and development of high quality leader member exchange (LMX). *Advances in Management & Applied Economics*, 4(2), 111-129. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2568198>

- Özbezek, B. D. & Paksoy, H. M. (2017). Liderlik etme motivasyonu ve duygusal zekâ arasındaki ilişkide öz yeterliliğin rolü üzerine bir araştırma. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 3(4), 248-269. <https://doi.org/10.26728/ideas.42>
- Özer, Ö. (2019). Hemşirelerde lider-üye etkileşimi ve çalışan performansının incelenmesi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 1(6), 11-21. https://doi.org/10.52222/SHYD.2019.64426_
- Özutku, H., Ağca, V. & Cevrioğlu, E. (2008). Lider-üye etkileşim teorisi çerçevesinde, yönetici-ast etkileşimi ile örgütsel bağlılık boyutları ve iş performansı arasındaki ilişki: Ampirik bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 193-210.
- Raykov, T., & Marcoulides, G. A. (2006). *A first course in structural equation modeling* (2nd Ed.). Manhaw, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185-211. <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CD>
- Sanchez-Gomez M, Bresó E. In Pursuit of Work Performance: Testing the Contribution of Emotional Intelligence and Burnout. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. (2020); 17(15):5373. <https://doi.org/10.3390/ijerph17155373>
- Schyns, B., Paul, T., Gisela, M., & Hartmut, B. (2005). Comparing antecedents and consequences of leader-member exchange in a German working context to finding in the US. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 14(1), 1-22. <https://doi.org/10.1080/13594320444000191>
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. *Sociological Methodology*, 13, 290-312. <http://dx.doi.org/10.2307/270723>
- Stewart, M. M., & Johnson, O. E. (2005). Workgroup demography and group performance: The moderating effect of leader-member exchange. In *Academy of Management Proceedings*, 2005(1), F1-F5. Briarcliff Manor: Academy of Management. <https://doi.org/10.5465/ambpp.2005.18778667>
- Sparrowe, R. T., & Liden, R. C. (1997). Process and structure in leader-member exchange. *Academy of Management Review*, 22(2), 522-552. <https://doi.org/10.2307/259332>
- Tarım, M. (2018). Lider-üye ilişkilerinde kurulan bağın üyelerin bağlılık ve performansları üzerindeki etkileri: Nitel bir çalışma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(33), 407-419.
- Tekin, E. (2018). Lider-üye etkileşiminin çalışan performansı üzerindeki etkisinde örgütsel vatandaşlık davranışının aracılık rolü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 343-364.
- Teo, T., Lee, C. B., & Chai, C. S. (2008). Understanding pre-service teachers' computer attitudes: applying and extending the technology acceptance model. *Journal of Computer Assisted Learning*, 24(2), 128-143. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2729.2007.00247.x>
- Torrington, D., & Hall, L. (1995). *Personnel management: HRM in action*. 3rd Edition, London: Prentice Hall.
- Uludağ, G. (2019). Lider üye etkileşiminin işgören performansına etkisi üzerine bir alan araştırması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 719-739.
- Wong, C. S., & Law, K. S. (2002). The effects of leader and follower emotional intelligence on performance and attitude: An exploratory study. *The Leadership Quarterly*, 13(3), 243-274. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(02\)00099-1](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(02)00099-1)
- Wong, K. K. K. (2013). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) techniques using SmartPLS. *Marketing Bulletin*, 24(1), 1-32.

- Yaşlıoğlu, M., Pekdemir, I. & Toplu, D. (2013). Duygusal zeka ve atışma ynetimin yöntemleri arasındaki ilişki ve bu ilişkide lider ye etkileşiminin rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(22), 191-220.
- Yunus, N. H., Ishak, N. A., Mustapha, R. M. R., & Othman, A. K. (2010). Displaying employees' organisational citizenship behaviour at the workplace: The impact of superior's emotional intelligence and moderating impact of leader-member exchange. *Vision*, 14(1-2), 13-23. <https://doi.org/10.1177/097226291001400102>
- Xu, A. J., Loi, R., & Chow, C. W. (2019). What threatens retail employees' thriving at work under leader-member exchange? The role of store spatial crowding and team negative affective tone. *Human Resource Management*, 58(4): 371– 382. <https://doi.org/10.1002/hrm.21959>
- Zalesny, M. D., & Graen, G.B. (1987). Exchange theory in leadership research. In A. Kieser, G. Reber, & R. Wanderer (Eds.), *Handbook of Leadership* (pp. 714-727). Stuttgart, Germany: C.E. Paeschel, Verlag.

Ekolojik Ayak İzi ve Turizm İlişkisinin GUV Eşbütünleşme Testi ile Analizi

Analysis of Ecological Footprint and Tourism Relationship with GUV Cointegration Test

Oğuzhan SUNGUR¹, Eda BOZKURT², Ali ALTINER³

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, turizm ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) Hipotezi çerçevesinde ele almaktır.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada ekolojik ayak izi en yüksek 10 ülke 1995-2020 periyodu için ele alınmıştır. Çalışmanın yönteminde Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilmiş GUV eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Uzun dönem katsayı tahminleri ise Ortak İlişkili Etkiler (Common Correlated Effect-CCE) testi ile yapılmıştır.

Bulgular: Bulgular gelen uluslararası turist sayısının ekolojik ayak izi üzerinde bazı ülkeler için pozitif bazı ülkeler için negatif etkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca Japonya ve Güney Kore’de Kuznets Eğrisinin ters U şeklinde olduğu sonucuna varılmıştır.

Sınırlılıklar: Araştırmanın en önemli sınırlılığını, ekolojik ayak izi en yüksek 10 ülkenin analize dahil edilmiş olması ve araştırmanın örneklem grubunu oluşturan ülke seti açısından veri temini oluşturmaktadır. Sonraki çalışmalarda ülke sayısının artırılması ve daha uzun zamanı içeren verilerin elde edilebilmesiyle ile daha kapsamlı çalışmalar yapılabilir.

Özgünlük/Değer: EKC hipotezi birçok çalışmada çoğunlukla karbon emisyonu ele alınarak incelenmiştir. Ekolojik ayak izi değişkeni son yıllarda çevre kalitesini ölçmede kullanılan önemli bir göstergedir. Diğer taraftan turizm ülkeler için önemli bir gelir getirici kalem olarak görülmektedir. Ekolojik ayak izi ve turizmin EKC Hipotezi ile incelenmesi araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Ayak İzi, GUV Eşbütünleşme Testi, Çevresel Kuznets Hipotezi, Turizm.

Abstract

Purpose: The aim of this research is to examine the relationship between tourism and ecological footprint within the framework of the Environmental Kuznets Curve (EKC) Hypothesis.

Design/Methodology: In the study, the 10 countries with the highest ecological footprints were discussed for the period 1995-2020. The GUV cointegration test developed by Gengenbach, Urbain, and Westerlund (2016) was used. Long-term coefficient estimates were made with the Common Correlated Effect (CCE) test.

Findings: The findings showed that tourist arrivals are positive for some countries and negative for others on the ecological footprint. In addition, it was concluded that the Kuznets Curve is inverted u-shaped in China, Russia and Japan. On the other hand, renewable energy consumption was found to be significant for all countries.

Limitations: The most important limitation of the research is the inclusion of the 10 countries with the highest ecological footprint in the analysis and the data supply in terms of the country set that constitutes the sample group of the research. In future studies, more comprehensive studies can be conducted by increasing the number of countries and obtaining data covering a longer period of time.

Originality/Value: EKC Hypothesis has been studied in many studies, mostly by considering carbon emissions. The ecological footprint variable is an important indicator used to measure environmental quality in recent years. On the other hand, tourism is seen as an important income generating item for countries. Examination of ecological footprint and tourism with the EKC Hypothesis constitutes the original value of the research.

Keywords: Ecological Footprint, GUV Cointegration Test, Kuznets Hypothesis, Tourism.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, oguzhan.sungur@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6897-4926

² Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Dış Ticaret, edabozkurt@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7158-8049

³ Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, ali.altiner@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7362-8198

1. GİRİŞ

Turistik seyahatler, yüzyıllardır insanların sosyal hayatında olmasına rağmen özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyo-kültürel etkiler turizm sektörünün önemini her geçen yıl artırmaktadır. Turizm sektörüne ilginin artmasında sivil havacılık, ulaşım, medya ve iletişim alanında yaşanan teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan maliyet düşüşleri ile insanların gelir seviyelerinin yükselmesi etkili olmuştur. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO, 2011) 2030 yılına yönelik hazırlamış olduğu hedef raporunda, uluslararası turist sayısının 1.8 milyar insana ulaşmasının amaçlandığı belirtilmiştir. Bu amaca ulaşılması durumunda uluslararası turizm faaliyetlerinin parasal değerinin 2030 yılında 12,5 trilyon USD seviyelerine yükseleceği ve bu pazar payının %57'sine gelişmekte olan ülkelerin hâkim olacağı tahmin edilmektedir. Bu doğrultuda uluslararası turizm faaliyetleri 2019 yılında 1,469 milyar kişi ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak ortaya çıkan Covid pandemisi nedeniyle 2020 yılında yüzde 72 oranında azalarak 406 milyon kişi seviyesine gerilemiştir (UNWTO, 2023).

Hızlı ekonomik büyümenin sürdürülebilir kalkınma kapsamında ortaya çıkarabileceği en önemli tehlike, çevre kirliliğidir. İktisat literatüründe ekonomik büyümenin çevre kirliliği üzerindeki etkisi Grossman ve Krueger tarafından geliştirilen Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi (*Environmental Kuznets Curve-EKC*) ile açıklanmıştır. EKC Hipotezi, ekonomik büyümenin bir seviyeye kadar çevresel kirlenmeyi artıracığını, bu seviyeden sonra ise ekonomik büyümeyle birlikte çevresel kirlenmenin azalacağını ileri sürmektedir (Grossman ve Krueger, 1991:35). Ekonomik büyümenin çevresel kirlenme üzerinde ortaya çıkaracağı etkinin öncelikli olarak sanayi sektörü kaynaklı olacağı düşünülmektedir. Buna rağmen 'bacasız endüstri' olarak tanımlanan turizm sektörünün de çevresel kirlenme üzerinde ciddi etkilerinin bulunduğunu ileri süren çok sayıda araştırma (Leon vd., 2014; Gössling ve Peeters, 2015; Raza, 2017; Nosheen, 2021; Lee vd., 2022) literatürde yer almaktadır. Bu çalışmalarda turizmin öncelikli olarak ulaşım, konaklama, turistik faaliyetler ve turizmle ilgili inşaat yapıları üzerinden çevre kirliliğine neden olduğu vurgulanmaktadır (Özsoy, 2021). Buna karşın, turizm sektöründen elde edilen gelirin devamlılığı ve ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin istikrar kazanması turizm alanlarının çeşitlendirilmesi ve çevrenin korunması sayesinde mümkün olabilecektir. Bu nedenle çevreye duyarlılığın ve bilincin yüksek olduğu toplumlarda, turizm faaliyetlerinin çevreyi kirletmeyeceği hatta çevre üzerinde olumlu etkiler yaratması da mümkündür (Leitao ve Shahbaz, 2016; Khan ve Hou, 2021). Özellikle Sanayi Devriminden günümüze kadar üretim süreçlerinde fosil enerji kaynaklarının kullanılarak ekonomik büyümenin sağlandığı görülmektedir. Fosil enerji kaynaklarının kullanılması ortaya çıkardığı CO₂, CH₄ ve N₂O gibi gazlar nedeniyle çevresel kirlenmeye yol açmaktadır (IPCC, 2013: 1455). Gelişmekte olan ülkeler, çevre üzerinde neden olduğu olumsuz etkiye rağmen ekonomik büyüme için fosil kaynakların kullanımını kabullenmişlerdir. Ekonomik büyümeyle birlikte sürdürülebilir kalkınma aşamasına geçişi sağlayabilen ülkeler ise fosil kaynaklar yerine hidroelektrik, güneş, rüzgâr, jeotermal, biyokütle ve biyogaz, hidrojen ile dalga enerjisi gibi yenilenebilir kaynakların kullanımını önemsemişlerdir (Irps, 2009: 202). Fosil kaynaklar yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması doğaya daha az oranda zararlı gaz salınımı gerçekleştirmektedir. Böylelikle ekonomik büyüme sağlanırken sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevresel kirlenme de minimum seviyeye indirgenebilmektedir (Kongbuamai, Bui, Yousaf ve Liu, 2020).

2019 yılında Birleşmiş Milletler İklim Zirvesi kapsamında Madrid'de düzenlenen 'One Planet Sustainable Tourism Programme' sonucunda turizmle ilgili taşımacılıktan kaynaklanan CO₂ emisyonunun, taşımacılıktan kaynaklanan toplam CO₂ emisyonu içerisinde %22 oranında bir paya sahip olduğu vurgulanmıştır. 2016 yılında dünyadaki toplam emisyonun ise %5'i turizm faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. 2030 yılına kadar uluslararası turizmin %45, yurtiçi turizmin ise %21 oranında artacağı ve turizme olan bu ilginin 2030 yılında turizm sektörünün dünyadaki toplam emisyon miktarı içerisindeki payını %5,3 oranına yükselteceği öngörülmektedir (UNWTO, 2019). Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) ve Uluslararası Taşımacılık Forumu (ITF) tarafından ortaklaşa gerçekleştirilen bu programda turizmin sadece taşımacılık üzerinden çevresel kirlenmeye olan etki öngörülerini ortaya koyulmuştur.

Turizmin taşımacılık dışında kullanılan enerji, su, atıkları, ekolojik faaliyetler üzerinden de vresel kirlenmeye neden olduğu bilinmektedir. Turizmin vresel kirlenmeye neden olduğu bütün kanallar göz önüne alınarak dünya genelinde turizmle ilgili vreyi korumaya yönelik tedbir ve farkındalıkların artırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda 2009 yılında UNWTO, Dünya Ekonomik Forumu (WEF), Uluslararası Sivil Havacılık rgt (ICAO), Birleşmiş Milletler vre Programı (UNEP) iş birliğinde ‘Towards a Low Carbon Travel and Tourism Sector’ başlıklı bir çalışmada turistik faaliyetler sonucunda ortaya çıkan enerji tüketimi ve CO₂ emisyonunun azaltılması gerektiği vurgulanmıştır (Oğul, 2022: 99). Turizmde sürdürülebilirliği sağlamak için turizm işletmecileri ‘Yeşil Pazarlama’ çalışmalarının rneği olarak dünyada ‘Eco Hotels of the World’ (Yeşil Dostu Ekolojik Oteller) sınıflandırma organizasyonunu hayata geçirmişlerdir. Türkiye ve dünyada birçok Avrupa lkesi tarafından da uygulanan Mavi Bayrak Projesi ile turizm odağında sürdürülebilir bir vrenin sağlanması amaçlanmaktadır (Kızılırmak, 2011:6).

vre ve ekonomi iki farklı bilim dalıdır. Bu iki bilim dalının sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde bütünleşmesi ilk defa Roma Kulübü’nün Massachusetts Teknoloji Enstitüsü’nde (MIT) Dennis Meadows (1972) direktrlğinde hazırlanmış olduğu ‘Limits to Growth’ isimli araştırma sayesinde olmuştur (Bardi, 2011:49). Bu alışma sonrasında enerji tüketimi, GSYH, ticari açıklık, kentleşme, finansal kalkınma, doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ihracat, ithalat ve nüfus gibi birçok iktisadi faktörün vresel kirlenme üzerindeki etkisi ampirik olarak test edilmiştir. Bu çalışmalarda vresel kirlenmeyi temsilen genellikle CO₂, CH₄, N₂O ve sera gazı emisyon değerleri kullanılmıştır (Al-Mulali ve Ozturk, 2015:383). Son yıllarda ise vresel kirlenme ile ilgili çalışmalarda emisyon değerleri yerine sıklıkla ekolojik ayak izi endeksinin ampirik çalışmalarda kullanılmaya başlandığı dikkat çekmektedir. Ekolojik ayak izi, mevcut teknoloji ve kaynak imkanları ile bir bölgenin, bir topluluğun ya da bir faaliyetin tükettiği kaynakları üretmek ve ortaya çıkan atığı bertaraf etmek için gerekli verimli toprak ve su alanı byklğu olarak ifade edilmektedir (Rapport, 2000: 367). vresel kirliliği temsilen birçok ampirik çalışmada kullanılan CO₂ emisyon değeri, havadaki kirliliği ölçmesine rağmen su ve topraktaki kirlilik hakkında bilgi vermediği için eleştirilmektedir. Bu nedenle ekolojik ayak izi değeri daha kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır (Solarin, 2019:6167).

Bu çalışmada, 1995-2020 dönemi için ekolojik ayak izi değerinin en yüksek olduğu on ülke rnekleminde EKC Hipotezi çerçevesinde ekolojik ayak izi ve turizm ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Turizm faaliyeti, gelen uluslararası turist sayısı ile temsil edilmiştir. Çalışmanın araştırma modelinde, turizm faaliyeti, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi değişkeni üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu model kapsamında çalışmanın ana hipotezi ‘‘turizm faaliyeti ekolojik ayak izini artırmaktadır’’ şeklinde oluşturulmuştur. Ayrıca çalışmada teorik altyapıya uygun olarak ‘‘yenilenebilir enerji kullanımı ekolojik ayak izini azaltmaktadır’’ ve ‘‘ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırmaktadır’’ hipotezleri de test edilmektedir. Araştırma yöntemi olarak Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilmiş GUV eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Uzun dönem katsayı tahminleri ise Ortak İlişkili Etkiler (Common Correlated Effect-CCE) testi ile tahmin edilmiştir. Çalışmanın içeriği, giriş bölümünü takiben literatür zeti, veri seti ve ekonometrik yöntemin tanıtılması, bulgular ve son olarak sonuç bölümünden oluşmaktadır. Çalışmanın en önemli sınırlılığını ekolojik ayak izi en yüksek 10 ülkenin analize dahil edilmiş olması ve araştırmanın örnekleme grubunu oluşturan ülke seti açısından veri temini oluşturmaktadır. Veri temini konusundaki sınırlılık araştırma döneminin 1995-2020 olarak tercih edilmesinde belirleyici olmuştur. Bu alışma, turizm ve vresel kirlilik ilişkisini ampirik olarak araştıran çalışmaların kapsamlı bir literatür özetini sunmaktadır. vresel kirlenmeyi temsilen ekolojik ayak izi değişkeninin kullanılması çalışmayı turizm ve vresel kirlenmeyi araştıran birçok ampirik çalışmadan ayırılmaktadır. Bu faktörlerin yanı sıra çalışmanın seçilen örnekleme grubu ve kullanılan yöntem açısından da mevcut literatüre katkı sağlayacağı dşnlmektedir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

1980’li yıllardan itibaren dünyada küreselleşme eğilimindeki hızlanmaya bağlı olarak lkeler arasındaki mal ve hizmet akımlarında yüksek oranda artışlar yaşanmıştır. Bu çerçevede lkeler arasında turizm faaliyetleri de yaygınlaşmış olup, turizm ekonomiler için özellikle ekonomik büyüme hedeflerine ulaşabilmek açısından kritik öneme sahip bir sektör haline gelmiştir. Sonraki süreçte

turizm faaliyetlerinin bir ülke ekonomisi için önemli faydalar sağladığı kabul edilmekle birlikte çevresel sürdürülebilirlik konusunda yoğunlaşan tartışmalara bağlı olarak, çevre üzerinde yaratacağı etkiler de teorik ve ampirik düzeyde tartışılmaya başlanmıştır. Turizm ve çevre kirliliği arasındaki ilişkinin ampirik olarak incelenmesi, verilerin daha ulaşılabilir hale geldiği 1990'lı yıllardan itibaren artış göstermiştir. Özellikle pek çok ülke için çevre kirliliğine ait veriler 1995'ten itibaren süreklilik arz ettiğinden ampirik araştırmalar bu yıllardan sonra yoğunlaşmıştır. Çalışmalarda turizmi temsil etmek üzere ülkeye gelen turist sayısı, turizm gelirleri, turizm harcamaları, ülkeden giden turist sayısı ve bu değişkenlerin bileşiminden oluşan turizm gelişme endeksi verilerinden faydalandığı belirlenmiştir. Çevre kirliliğinin temsilcisi olarak ise genellikle kişi başına ya da toplam karbondioksit (CO₂) emisyonu kullanıldığı ancak son yıllarda çevreye dair daha geniş kapsamlı bilgi verdiğinden ekolojik ayak izi (EFP) verilerinden yararlanıldığı görülmüştür.

İki değişken arasındaki ilişki daha çok Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) Hipotezi çerçevesinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkisinin de çoğunlukla analize dahil edildiği gözlenmiştir. Ayrıca enerji kullanımının çevre üzerinde önemli etkiler yarattığı kabul edildiğinden, regresyon analizlerinde yenilenebilir ya da yenilenemez enerji kaynakları tüketiminin de turizm faaliyetleriyle birlikte çevre üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Bu temel değişkenlere ek olarak, nüfus, kentleşme, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ticari dışa açıklık, finansal gelişme ve küreselleşme gibi etkili olabileceği düşünülen değişkenlerin ampirik olarak incelendiği tespit edilmiştir. Uygulanan analiz teknikleri açısından bir değerlendirme yapıldığında, çalışmalarda çoğunlukla panel veri ve zaman serisi yöntemleri kapsamında regresyon analizi yapıldığı ve göz ardı edilemeyecek düzeyde nedensellik analizlerine başvurulduğu saptanmıştır. Pek çok farklı ülke ve ülke grubu üzerine analizler yapıldığı ancak özellikle son yıllarda en çok ziyaretçi çeken ülkeler için daha ağırlıklı olarak araştırma yapıldığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlar itibarıyla ise genellikle turizm faaliyetlerinin çevre üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğu belirlenmiştir. Yapılan incelemede doğrudan ya da dolaylı olarak turizm faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkisini inceleyen çok sayıda çalışmanın olduğu görülmüş olup, tüm çalışmaların özetini sunmak mümkün olamamıştır. Bundan dolayı yapılan çalışmalardan bazılarına ait özet bilgiler aşağıdaki Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Ampirik Literatür Özeti

Yazar(lar)	Dönem/Ülke	Değişkenler	Yöntem	Bulgular
Bağımlı Değişken: CO₂ Emisyonu				
Lee ve Brahmasrene (2013)	1988-2009/AB Ülkeleri	CO ₂ , Turizm Gelirleri, GSYH ve DYY.	Panel Sabit Etkiler Modeli	Turizm gelirlerindeki artış CO ₂ 'yi azaltmaktadır.
Katircioglu vd. (2014)	1970-2009/ Kıbrıs	CO ₂ , Gelen Turist Sayısı ve Enerji Tüketimi.	ARDL Yöntemi	Ülkeye gelen turist sayısındaki artış CO ₂ 'yi artırmaktadır.
Solarin (2014)	1972-2010/Malezya	CO ₂ , Gelen Turist Sayısı, Reel GSYH, Finansal Gelişme ve Kentleşme.	ARDL Yöntemi	Ülkeye gelen turist sayısındaki artış CO ₂ 'yi artırmaktadır.
De Vita vd. (2015)	1960-2009/ Türkiye	CO ₂ , Gelen Turist Sayısı, Enerji Tüketimi ve Reel GSYH.	DOLS	Ülkeye gelen turist sayısındaki artış CO ₂ 'yi artırmaktadır.
Zaman vd. (2016)	2005-2013/ 34 Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke	CO ₂ , Turizm Endeksi, Kişi başı GSYH, Enerji Tüketimi, Sabit Sermaye Yatırımları ve Sağlık Harcamaları.	Statik Panel Veri Analizi, Panel Dumitrescu-Hurlin (2012) Nedensellik Testi	Turizm endeksindeki artış CO ₂ 'yi artırmaktadır. Turizmden CO ₂ 'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Doğan vd. (2017)	1995-2010/ OECD Ülkeleri	CO ₂ , Gelen Turist Sayısı, GSYH, Enerji Tüketimi ve Dışa Açıklık.	Panel DOLS	Gelen turist sayısındaki artış CO ₂ 'yi artırmaktadır.
Gamage vd. (2017)	1974-2013/ Sri Lanka	CO ₂ , Kişi başı GSYH, Kişi başı Enerji Tüketimi ve Kişi başı Turizm Geliri.	DOLS ve ECM	Turizm gelirlerindeki artış CO ₂ 'yi artırmaktadır.
Paramati vd. (2017)	1995-2012/ 26 Gelişmiş ve 18 Gelişmekte Olan Ülke	CO ₂ , Turizm Gelirleri, Kişi başı GSYH, Enerji Tüketimi, Sanayi/GSYH, İşgücü, Nüfus ve Hizmetler/GSYH.	Panel FMOLS	Turizm, CO ₂ 'yi Doğu Avrupa ülkelerinde artırırken Batı Avrupa ülkelerinde azaltmaktadır.
Shakouri vd. (2017)	1995-2013/ Seçilmiş Asya-Pasifik Ülkeleri	CO ₂ , Gelen Turist Sayısı, Ekonomik Büyüme ve Enerji Tüketimi.	Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik	CO ₂ 'den gelen turist sayısına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Testi				
Danish ve Wang (2018)	1995-2014/ BRICS Ülkeleri	CO ₂ , Kişi başı GSYH, Turizm Gelirleri, Turizm Yatırımları ve Küreselleşme.	Panel DSUR Yöntemi	Turizm gelirlerindeki artış CO ₂ 'yi artırmaktadır.
Ballı vd. (2019)	1995-2014/ 15 Akdeniz Ülkesi	CO ₂ , Kişi başı GSYH ve Kişi başı Turizm Gelirleri.	Emirmahmut oğlu ve Köse (2011) Panel Nedensellik Testi	Turizm gelirlerindeki artış CO ₂ 'yi artırmaktadır.
Gerçeker vd. (2019)	1995-2014/ 16 Akdeniz Ülkesi	CO ₂ , Turizm Gelirleri, Reel GSYH ve Küreselleşme.	Panel AMG Yöntemi	Fransa'da turizm gelirlerindeki artış CO ₂ 'yi azaltmaktadır. Ancak Arnavutluk, İtalya, Fas, Slovenya ve İspanya'da artırmaktadır.
Jebli vd. (2019)	1995-2010/ 22 Merkez ve Güney Amerika Ülkesi	CO ₂ , Gelen Turist Sayısı, Reel GSYH, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Ticari Dışa Açıklık ve DYY.	FMOLS, DOLS ve VECM	Gelen turist sayısındaki artış CO ₂ 'yi azaltmaktadır. Kısa dönemde değişkenler arasında ilişki yok iken uzun dönemde çift taraflı ilişki bulunmuştur.
Satrovic ve Muslija (2019)	1995-2016/ En Fazla Turist Çeken 10 Ülke	CO ₂ , Turizm Gelirleri ve Kentleşme.	VECM Granger Nedensellik	Turizm gelirlerinden CO ₂ 'ye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Shaheen vd. (2019)	1995-2016/ 10 Turizm Ülkesi	CO ₂ , Gelen Turist Sayısı, Giden Turist Sayısı, GSYH, Enerji Talebi, Ticari Açıklık ve DYY.	Panel FMOLS ve Panel Granger Nedensellik Testi	Gelen turist sayısı ve giden turist sayısındaki artış CO ₂ 'yi azaltmaktadır. Gelen turist sayısı ve CO ₂ arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, giden turist sayısından CO ₂ 'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Tandoğan ve Genç (2019)	1980-2014/ Türkiye	CO ₂ ve Gelen Turist Sayısı	RALS-Engle ve Granger Eşbütünlük Testi	Uzun dönemde gelen turist sayısı ve CO ₂ arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Eyuboglu ve Uzar (2020)	1960-2014/ Türkiye	CO ₂ , Gelen Turist Sayısı, Kişibaşı GSYH ve Enerji Tüketimi.	Fourier ADL Eşbütünlük ve ARDL Yöntemi	Gelen turist sayısındaki artış CO ₂ 'yi artırmaktadır
Arı (2021)	1990-2015/ Türkiye	CO ₂ , Gelen Turist Sayısı, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Reel GSYH.	FMOLS	Gelen turist sayısındaki artışın CO ₂ üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.
Nosheen vd. (2021)	1995-2017/ 10 Asya Ülkesi	CO ₂ , Gelen Turist Sayısı, Reel GSYH, Enerji Tüketimi, Ticari Dışa Açıklık, Kentleşme ve Finansal Gelişme.	Panel FMOLS ve DOLS	Gelen turist sayısındaki artış CO ₂ 'yi pozitif etkilemektedir.
Duran ve Bozkaya (2022)	1995-2020/ Asya-Pasifik Ülkeleri	CO ₂ , Turizm Gelirleri, Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme	Emirmahmut oğlu ve Köse (2011) Panel Nedensellik Testi	CO ₂ 'den turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Liu vd. (2022)	2000-2017/ 70 Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke	CO ₂ , Turizm Gelişme Endeksi, Kişi başı GSYH, Finansal Gelişme, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Nüfus Yoğunluğu, Ticari Dışa Açıklık ve Eğitim Harcamaları	Mekansal Panel Veri Analizi	Turizm gelişme endeksi, CO ₂ 'yi pozitif etkilemektedir.
Yurtkuran (2022)	1995-2018/ En Çok Turist Çeken 10 Ülke	CO ₂ ve Gelen Turist Sayısı	Panel AMG Yöntemi ve Panel Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Gelen turist sayısındaki artış Fransa, Çin, İtalya ve Türkiye'de CO ₂ 'yi artırır. İspanya, Türkiye ve Meksika'da turizmden CO ₂ 'ye doğru ve Çin ve Almanya'da CO ₂ 'den turizme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca ABD'de turizm ile CO ₂ arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Bağımlı Değişken: Ekolojik Ayak İzi (EFP)				
Ozturk vd. (2016)	1988-2008/ 144 Ülke	EFP, Turizm Büyümesi, Ticari Dışa Açıklık, Kent Nüfusu ve Enerji Tüketimi	GMM	Yüksek gelirli ve üst-orta ülkelerde turizm ile EFP arasında bir ilişki vardır.
Katircioğlu vd. (2018)	1995-2014/ 10 Turizm Ülkesi	EFP, Gelen Turist Sayısı, Turizm Gelirleri, Turizm Harcamaları, Turizm Endeksi, GSYH, Enerji Tüketimi, Kentleşme ve Reel Efektif Döviz Kuru	Panel Rassal Etkiler Modeli	Turizm değişkenleri EFP'yi negatif etkilemektedir.
Godil vd. (2020)	1986-2018/ Türkiye	EFP, Turizm, GSYH, Finansal Gelişme ve Küreselleşme.	Kantil ARDL Yöntemi	Turizm değişkenleri EFP'yi pozitif etkilemektedir.
Kongbuamai vd. (2020)	1995-2016/ ASEAN Ülkeleri	EFP, Gelen Turist Sayısı, Kişi başı GSYH, Enerji Tüketimi ve Doğal	Panel Sabit Etkiler	Gelen turist sayısındaki artış EFP'yi azaltmaktadır.

		Kaynaklar.	Modeli	
Alola vd. (2021)	1995-2016/ En Çok Ziyaret Edilen 10 Ülke	EFP, Gelen Turist Sayısı, Küreselleşme, Kişi başı GSYH ve Biyokapasite.	PMG Tahmincisi, Dumitreescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Testi	Gelen turist sayısındaki artış EFP'yi pozitif etkilemektedir. Turizm'den EFP'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Karadağ (2021)	1990-2016/ Türkiye	EFP ve Gelen Turist Sayısı	FMOLS ve DOLS	Gelen turist sayısındaki artış EFP'yi pozitif etkilemektedir.
Ansari ve Villanthenko dath (2022)	1995-2017/ En Çok Ziyaret Edilen 5 Ülke	EFP, Gelen Turist Sayısı, Turizm Gelirleri, Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Kentleşme.	Panel ARDL, Nonlinear ARDL	Gelen turist sayısındaki artış EFP'yi pozitif etkilerken, turizm gelirlerindeki artış negatif etkilemektedir.
Bölük ve Güven (2022)	1963-2015/ Türkiye	EFP, Gelen Turist Sayısı, Reel GSYH ve Enerji Tüketimi	FMOLS, DOLS ve CCR, VECM	Gelen turist sayısındaki artış EFP'yi artırmaktadır.
Guan vd. (2022)	1995-2019/ G-10 Ülkeleri	EFP, Gelen Turist Sayısı, Teknolojik Yenilik, Küreselleşme, GSYH ve DYY.	CS-ARDL	Gelen turist sayısındaki artış EFP'yi artırmaktadır.
Han vd. (2022)	1995-2017/ Türkiye	EFP, CO ₂ , Gelen Turist Sayısı, Enerji Tüketimi ve Reel GSYH.	FMOLS ve DOLS	Gelen turist sayısındaki artış CO ₂ 'yi artırmaktadır. Ancak EFP ile herhangi bir ilişki mevcut değildir.
İlban ve Liceli (2022)	1995-2018/ En Fazla Turist Çeken 10 Ülke	EFP ve Gelen Turist Sayısı.	Dumitreescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Testi	EFP ve gelen turist sayısı arasında çift yönlü nedensellik vardır.
Khoi vd. (2022)	1978-2016/ Singapur	EFP, Gelen Turist Sayısı, Kişi başı Reel GSYH ve Enerji Tüketimi.	Nonlinear ARDL	Gelen turist sayısındaki artış EFP'yi azaltmaktadır.
Kutlu ve Kutlu (2022)	1970-2017/ Türkiye	EFP, Turizm Gelirleri, Turizm Harcamaları, Enerji Tüketimi, Kişi başı Reel GSYH ve Doğal Kaynak	ARDL	Turizm gelirlerindeki artış EFP'yi negatif etkiler iken, turizm giderlerindeki artış pozitif etkilemektedir.
Lee vd. (2022)	2006-2017/ 99 Ülke	EFP, Turizm Gelişmesi, Ekonomik Karmaşıklık Endeksi, Ülke Güvenliği, Reel Döviz Kuru, Kişi başı GSYH Büyüme Oranı, Sanayi/GSYH, Enflasyon Oranı, Nüfus Yoğunluğu, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve İşsizlik Oranı.	Kantil Regresyon Analizi	Turizmdeki gelişme EFP'yi pozitif yönde etkilemektedir.
Li vd. (2022)	1995-2021/ En Fazla Turist Çeken 10 Ülke	EFP, Turizm Gelirleri, GSYH, Enerji Tüketimi, Altyapı Yatırımları ve Su Kaynakları.	Panel Dinamik Eşik Regresyon Analizi	Turizm gelirleri belirli bir eşik kadar EFP'yi negatif etkiler. Ancak belirli bir eşikten sonra pozitif etkilemektedir.
Liu vd. (2022)	1980-2017/ Pakistan	EFP, Turizm ve Seyahat Gelirleri/GSYH, GSYH, Enerji Tüketimi, DYY ve Ticari Dışa Açıklık.	ARDL	Turizm sektörünün GSYH içindeki payının artması EFP'yi pozitif yönde etkilemektedir.

Not: ARDL: Gecikmesi Dağıtılmış Ototregresif Model; DOLS: Dinamik EKK; ECM: Hata Düzeltme Modeli; FMOLS: Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler Yöntemi; DSUR: Dinamik Görünürde İlişiksiz Regresyon; AMG: Genişletilmiş Ortalama Grup tahmincisi; VECM: Vektör Hata Düzeltme Modeli; Fourier ADL: Fourier Ototregresif Gecikmesi Dağıtılmış Eşbütünleşme; GMM: Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi; CS-ARDL: Yatay Kesit Genişletilmiş ARDL.

3. VERİ SETİ ve EKONOMETRİK YÖNTEM

3.1. Veri ve Model

EKC Hipotezine dayalı olarak ekolojik ayak izi ve turizm ilişkisini ele alan bu çalışmada gelen uluslararası turist sayısı, yenilenebilir enerji ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerini ölçmek amaçlanmıştır. Çevre ile ilgili araştırmalar incelendiğinde genellikle çevre göstergesi olarak karbondioksit (CO₂) emisyonu ile ilgili verilerin kullanıldığı görülmektedir. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda ise ülkelerin çevre kalitelerinin ölçümünde daha spesifik olarak kabul edilen ekolojik ayak izi verisi tercih edilmeye başlanmıştır. Ekolojik ayak izi verileri Global Footprint Network veri tabanından elde edilmiştir. Ekolojik ayak izi değişkeni ampirik analiz boyunca EFP kısaltması ile gösterilmiştir. Tahminlerde bağımsız değişken olarak gelen uluslararası turist sayısı (ARR), sabit fiyatlarla gayri safi yurtiçi hasıla (GDP) ve gayri safi yurtiçi hasılanın karesi (GDPP), ayrıca kontrol değişken niteliğinde yenilenebilir enerji tüketimi (REN) kullanılmıştır. Bu veriler Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından sağlanmıştır. Panel veri analizlerinde ekolojik ayak izi en yüksek 10 ülke seçilmiştir. Ekolojik ayak izi en yüksek 10 ülke, analizin

gerçekleştirildiği anda Global Footprint Network veri tabanında yayınlanan listeden alınmıştır (<https://data.footprintnetwork.org/#/>, 2023). Söz konusu ülkeler Çin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Hindistan, Rusya, Japonya, Brezilya, Endonezya, Almanya, Güney Kore ve Meksika'dan oluşmaktadır. Analizler ilgili verilerin mevcudiyetine bağlı olarak 1995-2020 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan model formu aşağıdaki gibidir:

$$LEFP = f(ARR, GDP, GDPP, REN) \quad (1)$$

$$LEFP = \beta_0 + \beta_1 LARR_{it} + \beta_2 LGDP_{it} + \beta_3 LGDPP_{it}^2 + \beta_4 LREN_{it} + e_t \quad (2)$$

β 'lar katsayı değerlerini ifade etmekte olup, bağımsız değişkenlerde meydana gelen değişimin bağımlı değişkendeki etkisini göstermektedir. i ve t alt indisleri ülke ve yılları göstermek üzere tahminler değişkenlerin logaritmik formları ile yapılmıştır. Bu sebeple değişkenlerin önünde L simgesi bulunmaktadır. e ise hata terimini göstermektedir.

3.2. Ekonometrik Yöntem

Ampirik analiz beş aşamalı bir prosedürü içermektedir. Ekonometrik analizlerin birinci, ikinci ve üçüncü üç adımında ön kontrol niteliğindeki testler yapılmaktadır. İlk test yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır.

Panel veriye dayalı tahminlerde, hata terimlerinin birimler için bağımsız olduğu varsayımı kabul edilmektedir. Yani paneldeki birimlerden birine gelen bir şoktan bütün birimlerin etkilendiği ya da hiç etkilenmediği varsayılmaktadır. Fakat günümüzde küreselleşme hızı dikkate alındığında ülkelerin ticaret ve finans alanlarındaki bağımlılığın ülkelere gelen bir şokun diğer ülkeleri etkilememesini gerçekçi kılmamaktadır. Yani, seriler arasında bir yatay kesit bağımlılığı düşünülmekte bu durum ise analiz sonuçlarının sapmalı ve tutarsız olmasına neden olmaktadır. (Tatoglu, 2013; Mercan, 2014). Bu sebeple çalışmada birinci adımda yatay kesit bağımlılığı testleri yapılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı testleri panel verinin özelliğine göre değişmektedir. Panel verinin zaman boyutu (T) ve yatay kesit birim boyutuna (N) göre test tercihi yapılmaktadır. Bu çalışma $T=24$ ve $N=10$ olması yani zaman boyutunun yatay kesit birim boyutundan büyük ($T>N$) olması $CDLM_2$ ve Bias-adjusted-sapması düzeltilmiş $CDLM$ testlerinin yapılmasını gerekli kılmıştır.

Yatay kesit bağımlılığı için yapılan ilk test $CDLM_2$ 'dir. Sıfır hipotezinin yatay kesit bağımlılığının yokluğu varsayımında bu teste göre $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olduğunda, test asimptotik olarak normal dağılımlı olup aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Pesaran, 2004):

$$CDLM_2 = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (3)$$

İkinci test olarak uygulanan sapması düzeltilmiş $CDLM$ testi ise Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilmiştir. Sapması düzeltilmiş $CDLM$ testi $N(0,1)$ olmak üzere aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$CDLM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \quad (4)$$

Analizlerin ikinci adımında eğim katsayılarının heterojen ya da homojen olma durumu incelenmiştir. Eğim katsayılarının heterojen olması ya da olmaması seçilecek eşbütünlük ve katsayı tahmini testlerinin seçimini etkilemektedir. Heterojenlik sınaması Pesaran ve Yamagata (2008)'e ait Delta($\hat{\Delta}$) testleriyle analiz edilmiştir. Testte büyük örneklem için $\hat{\Delta}$ testi ve küçük örneklem için $\hat{\Delta}_{adj}$ testi kullanılmakta olup, boş hipotez eğim katsayılarının homojen olduğu varsayımını içermektedir. $i=1, \dots, N, t=1, \dots, T$ olmak üzere testler aşağıdaki eşitlikler ile temsil edilmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008):

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (5)$$

$$\hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - E(\hat{z}_{iT})}{\sqrt{Var(\hat{z}_{iT})}} \right) \quad (6)$$

Ön kontrol testlerinin üçüncüsü ise birim kök testleridir. Panel veri analizlerinde hangi birim kök testinin uygulanacağına karar verilirken yatay kesit bağımlılığı test sonuçları dikkate alınmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının bulunduğu panellerle çalışırken ikinci nesil birim kök testlerine başvurulmaktadır. Analizler sonucunda yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için birim kök testi olarak Pesaran (2007) tarafından önerilen CADF (Cross-sectional Augmented Dickey Fuller) birim kök testi kullanılmıştır. CADF testi, bilinen Augmented Dickey-Fuller (ADF) tahminin bireysel serilerdeki gecikme düzeyleri ve birinci farkların yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiş halidir. CADF testinde denklem (7) kullanılmaktadır:

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it}, \quad i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T \quad (7)$$

Hata terimi, u_{it} , tek faktörlü yapıda eşitlik 8 ile temsil edilmektedir:

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

Burada f_t , gözlenemeyen ortak etki ve ε_{it} , bireysel spesifik hata iken denklem (7) ve (8) şöyle gösterilebilir:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Denklem (9) için $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$ 'dir. Hipotez testlerinde boş hipotez her bir yatay kesit birim durağan değildir ve alternatif hipotez yatay kesitlerin bir kısmı durağandır şeklinde oluşturulmaktadır.

CADF testinin en büyük dezavantajı her bir yatay kesit için durağanlığı belirlemenin zor olmasıdır. Bu nedenle her bir yatay kesite ait CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması hesaplanarak tüm panel için CIPS istatistiği bulunmaktadır. $t_i(N, T)$, i . yatay kesit birimi için CIPS istatistiği denklemini aşağıdaki gibidir:

$$CIPS(N, T) = t - bar = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (10)$$

CIPS testine ait istatistiki değerler Monte Carlo simülasyonları ile oluşturulmakta ve daha sonra kritik tablo değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan istatistik değerlerinin kritik değerlerden mutlak değer cinsinden büyük olması panel için birim kök sorununun olmadığını göstermektedir (Pesaran, 2007).

Analizlerin bundan sonraki kısmında öncül testlerin sonuçlarına göre eş bütünleşme ve katsayı tahmini yapılmıştır. Eşbütünleşme tahmini için GUV eşbütünleşme testine başvurulmuştur. Gengenbach vd. (2016) çalışmalarında ortak stokastik eğilimlere sahip bir modelde hata düzeltilmesi olmayan sıfır hipotezi için panel veri testleri geliştirmişlerdir. Test istatistiklerinin asimptotik dağılımları türetilmiş ve küçük örneklerde iyi performans gösterdikleri önerme için simülasyon sonuçları sağlanmıştır (Gengenbach vd., 2016). GUV eşbütünleşme testine ait model eşitlik 11'deki gibidir:

$$\Delta y_i = d\delta_{y.xi} + a_{yi}y_{i,-1} + w_{i,-1}y_i + v_i\pi_i + \varepsilon_{y.xi} = a_{yi}y_{i,-1} + g_i^d \lambda_i + \varepsilon_{y.xi} \quad (11)$$

Modelde ilk olarak en küçük kareler (OLS) t istatistiği için $H_0: a_{yi}=0$ iken, izdüşümü matrisi $(T - 1 - p)x(T - 1 - p)$ hesaplanmaktadır:

$$M_A = I_{T-1-p} - A(A'A)^{-1}A' \quad (12)$$

$(T - 1 - p)$ herhangi bir sıralı A matrisi için, bu notasyonda OLS tahmincisi a_{yi} ve varyansı aşağıdaki gibi elde edilmektedir:

$$\hat{a}_{yi} = \frac{y'_{i-1} M_{g_i^d} \Delta y_i}{y'_{i-1} M_{g_i^d} y_{i-1}} \quad \hat{\sigma}_{\hat{a}_{yi}}^2 = \frac{\hat{\sigma}_{y.xi}^2}{y'_{i-1} M_{g_i^d} y_{i-1}} \quad (13)$$

$$\hat{\sigma}_{\hat{a}_{yi}}^2 = T^{-1} (\Delta y_i - \hat{a}_{yi} y_{i-1})' M_{g_i^d} (\Delta y_i - \hat{a}_{yi} y_{i-1}) \quad (14)$$

Bir parametre vektörü c_i için T 'nin test istatistiği genel notasyonu $T_{c_i}(a, b)$ olup, $a(b) F_t(f_{i,t})$ nin denkleme nasıl girdiğini göstermektedir. T istatistiği $H_0: a_{yi}=0$ olduğundan aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$T_{a_{yi}}(F, 0) = \frac{\hat{a}_{yi}}{\hat{\sigma}_{\hat{a}_{yi}}} \quad (15)$$

En az bir i için $H_0: a_{y1}=\dots=a_{yN}=0$ ve $H_0: a_{yi}<0$ iken panel test istatistiği ise yatay kesit birimlere özgü testlerin ortalamaları ile denklem (16) yardımıyla hesaplanmaktadır (Gengenbach vd., 2016):

$$\bar{T}_c = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N T_{c_i} \quad (16)$$

Eşbütünleşme ilişkisinin GUV eşbütünleşme testi ile belirlenmesinin ardından değişkenler arasındaki uzun döneme ait eşbütünleşme katsayıları tahmin edilmiştir. Katsayı tahminlerinde CCE tahmincisine başvurulmuştur. CCE tahmincisinin birinci özelliği yatay kesit bağımlılığını dikkate almasıdır. İkinci özelliği ise her yatay kesit için ayrı ayrı sonuç sunabilmesidir. Eğer panel için yapılan testler sonucunda homojenlik ve yatay kesit bağımlılığına karar verilmişse, Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Ortalama Grup Etkileri (Common Correlated Mean Group Effects-CCMGE) tahmincisi, sabit ya da gözlenemeyen ortak etkiler ile ilgili çok az bilgi olduğunda ise Havuzlanmış Ortak İlişkiler (Common Correlated Effects Pooled-CCEP) tahmincisi kullanılmaktadır (Pesaran, 2006).

3.3. Bulgular

Tablo 2 yardımıyla ekonometrik testlerin başlangıcını oluşturan yatay kesit bağımlılığı test sonuçları görülmektedir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı CDLM₂ ve CDLM_{adj} Test Sonuçları

Değişkenler	CDLM ₂	Olasılık	CDLM _{adj}	Olasılık
LEFP	2.931	0.002 ^a	12.185	0.014 ^b
LARR	6.415	0.000 ^a	12.115	0.000 ^a
LGDP	6.716	0.000 ^a	23.995	0.000 ^a
LGDPP	6.077	0.000 ^a	24.903	0.000 ^a
LREN	2.126	0.017 ^b	23.405	0.000 ^a
Model	1.556	0.060 ^c	17.343	0.000 ^a

Not: ^{a, b, c} ve ^c sırasıyla %1, %5 ve %10 değerlerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Test sonuçları LEFP değerini için CDLM₂ testine göre %1 ve CDLM_{adj} testine göre ise %5 anlamlılıkta yatay kesit bağımlılığının olduğunu göstermektedir. LARR, LGDP ve LGDPP değerlerinde ise CDLM₂ ve CDLM_{adj} testleri %1 önem düzeyinde olmak üzere yatay kesit bağımlılığının varlığına işaret etmektedir. LREN değerinde ise CDLM₂ için %5 ve CDLM_{adj} için %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığı bulunduğu gözlemlenmiştir. Testler yalnızca değerler bazında değil modelin geneli için de yapılmıştır. Modelde CDLM₂ ve CDLM_{adj} testleri için %1 anlamlılıkta boş hipotezin reddedildiği ve yatay kesit bağımlılığının bulunduğu görülmüştür.

Analizlerde seçilecek birim kök ve eşbütünleşme testleri için önceden bilinmesi gereken bir diğer durum homojenlik ya da heterojenlik durumudur. Bu amaçla yapılan Delta testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. $\hat{\Delta}$ ve $\hat{\Delta}_{adj}$ testi sonuçları eğim katsayılarının homojen olduğunu ileri süren boş

hipotezin %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu, eğim katsayılarının heterojen özellikte olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Delta Testi Sonuçları

Test	Test İstatistiği	Olasılık
$\hat{\Delta}$	8.037	0.000 ^a
$\hat{\Delta}_{adj}$	8.524	0.000 ^a

Not: ^a; %1 önem düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Üçüncü aşamada yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CADF birim kök testi uygulanmıştır. CADF birim kök testinin her bir yatay kesit için farklı sonuç vermesi nedeniyle ortalama değer olarak hesaplanan CIPS istatistiği sonuçları raporlanmış ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Birim Kök Testi Sonuçları (CIPS)

Değişkenler	Düzy	Fark
LEFP	-2.570	-3.465 ^a
LARR	-1.867	-2.979 ^b
LGDP	-2.593	-2.735 ^c
LGDP	-2.529	-2.733 ^c
LREN	-1.285	-3.162 ^b

Not: a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 değerlerinde anlamlılığı ifade etmektedir. Kritik değerler -3.20, -2.89, -2.73 olup Pesaran (2007) Tablo 11c'den alınmıştır.

CIPS testi sonuçları incelendiğinde değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadığı görülmektedir. Birim kök taşıyan seriler için fark alma işlemi yapılmıştır. LEFP değişkeni %1, LARR ve LREN değişkenleri %5 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmiştir. LGDP ve LGDPP serileri ise %10 anlamlılıkta durağan özellik kazanmıştır. Özetle, paneldeki tüm değişkenler birim kök testi sonucu bakımından I(I) özellik sergilemişlerdir.

Öncü testlerin sonucuna bağlı olarak eşbütünlük GUV testi ile tahmin edilmiş ve bulgular Tablo 5 ile gösterilmiştir.

Tablo 5: GUV Eşbütünlük Testi Sonuçları

Panel EC-Test			
d.y	Test İstatistiği	Olasılık	P-val
y(t-1)	-1.564	-5.623	<=0.01

P<0.01 olduğu için seriler arasında eşbütünlük olduğuna karar verilmiştir. Eşbütünlük olan seriler için katsayı tahmini yapılmış ve Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: CCE Testi Sonuçları

Ülke	LARR		LGDP		LGDP		LREN	
	Katsayı	t istatistiği	Katsayı	t istatistiği	Katsayı	t istatistiği	Katsayı	t istatistiği
Çin	0.511 ^c	1.568	-2.303 ^a	-2.585	1.879 ^c	1.406	0.052 ^b	1.793
ABD	-0.010 ^b	-2.024	-1.281	-0.288	4.870	0.310	-0.088 ^c	1.491
Hindistan	-0.134 ^c	-1.348	-1.560 ^c	-1.371	-1.343	-0.586	0.085 ^b	2.236
Rusya	3.611 ^a	3.253	2.395	0.702	-3.320	-0.746	0.070	0.190
Japonya	-0.952 ^a	-2.350	2.257 ^c	1.285	-6.747 ^c	-1.287	-0.045	-1.153
Brezilya	0.873	0.832	1.331 ^a	6.810	8.927 ^c	1.333	-0.297 ^a	2.605
Endonezya	1.333 ^c	1.316	1.385 ^a	3.631	2.074	0.941	-0.036 ^b	2.000
Almanya	-0.041	-0.012	2.810	0.909	3.204 ^b	1.941	-0.251 ^b	1.945
Kore	-1.828 ^b	-1.658	4.652 ^a	3.080	-7.503 ^a	-3.586	0.147	0.890
Meksika	-3.332	-1.031	-1.097	-0.547	2.191	0.490	-0.078	-0.469

Not: t istatistiği değerleri 2.32, 1.65 ve 1.28 olmak üzere ^a, ^b ve ^c sırasıyla %1, %5 ve %10 değerlerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Katsayı tahmin sonuçlarına göre LARR değişkeninin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin artırıcı yönde olduğu lkeler Çin, Rusya ve Endonezya'dır. ABD, Hindistan, Japonya ve Güney Kore'de ise etki negatif yönlüdür. Brezilya, Almanya ve Meksika için istatistiki bakımdan anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. LGDP serisi ile ekolojik ayak izi arasında anlamlı sonuç tespit edilen lkeler Çin, Hindistan, Japonya, Brezilya, Endonezya ve Güney Kore'dir. Japonya, Brezilya, Endonezya ve Güney Kore'de katsayı pozitif; Çin ve Hindistan'da ise negatif işaretilidir. ABD, Rusya, Almanya ve Meksika için anlamlı sonuç bulunamamıştır. LGDPP değişkeni için istatistiki olarak anlamlı bulgu elde edilen lkeler Çin, Japonya, Brezilya, Almanya ve Güney Kore'dir. Etki Japonya ve Güney Kore için negatif iken Çin, Brezilya ve Almanya için pozitifdir. Bu sonuç Japonya ve Güney Kore'de EKC Hipotezinin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Son değişken olan LREN için ise Çin, ABD, Hindistan, Brezilya, Endonezya ve Almanya'da istatistiki bakımdan anlamlı ilişki bulunmuştur. Rusya, Japonya, Güney Kore ve Meksika için anlamlı sonuç elde edilememiştir. ABD, Brezilya, Endonezya ve Almanya'da yenilenebilir enerji tüketime ekolojik ayak izini azaltmakta iken Çin ve Hindistan'da artırmaktadır.

4. SONUÇ

Dünya biyofiziksel kapasitesi açısından, insanoğlunun sınırların ötesinde yaşama arzusu nedeniyle her geçen gün biraz daha kaynaklarını kaybetmektedir. Günümüzün popüler aktivitelerinden biri olan turizm, dünyanın en büyük endstirileri arasında yer almaktadır. İnsan eliyle oluşan turizm faaliyetlerinin, destinasyonlardaki doğal ve kültürel yapı üzerindeki etkileri nedeniyle çevresel bozulma oluşturma etkisi olduğu bilinmektedir. Yani turizm faaliyetleri biyolojik kapasite üzerinde bir tüketim potansiyeli oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmada 1995-2020 yılları için ekolojik ayak izi en yüksek 10 ülkede turizmin ekoloji ayak izi ile ilişkisi ele alınmıştır. EKC Hipotezi dikkate alınarak panel eşbütünleşme ve katsayı tahminleri içeren analizler yapılmıştır. Japonya ve Güney Kore'de EKC Hipotezini destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Bulgular, turizmin ekolojik ayak izini bazı ülkelerde artırıcı bazı ülkelerde azaltıcı etkisi olduğunu göstermiştir. Turizmin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin artırıcı yönde olduğu lkeler Çin, Rusya ve Endonezya iken ABD, Hindistan, Japonya ve Güney Kore'de ise etki negatif yönlüdür. Sonuçlar Ansari ve Villanthenkodath (2022), Kutlu ve Kutlu (2022), Liv d. (2022) alışmalarındaki bulgulara benzerlik göstermektedir. Analiz bulguları turizm sektöründe de mevcut ve gelecek nesiller açısından sürdürülebilir kalkınmaya imkn veren bir insani gelişmeye ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Çin, Rusya ve Endonezya gibi turizmin ekolojik ayak izini artırdığı ülkelerde turistik alanlarda çevresel bozulmanın önüne geçilebilmesi için sürdürülebilir turizme uygun olarak tasarlanmış yönetimsel yaklaşımlara gereksinim olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu üç ülkede turizm sektörünün neden olacağı çevresel baskının etkilerini azaltmada evre bilinci oluşturacak programlar yürütülmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Özellikle bu ülkelerde politika yapımlarının turizm ile ilgili işletmelerin çevresel bilinçlerini artırıcı önlemlere ve teşviklere başvurması gerekmektedir.

Çevreci bir turizm anlayışında yeşil ulaşım ile havacılıkta enerji verimliliğini dikkate alan teknolojiler desteklenebilir. Yeşil oteller ve restoranlar gibi yapıların tesis edilmesinde bazı vergi muafiyetleri uygulanabilir. Ayrıca analiz sonuçlarından da anlaşılacağı gibi ekolojik ayak izi üzerinde yenilenebilir enerji tüketime etkili bir parametredir. Fosil yakıtlar yerine yenilenebilir enerjiye dayalı doğa dostu enerjinin yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.

Etik Beyan: Bu alışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %..., 2. Yazarın katkı oranı ve 3. Yazarın katkı oranı ise %..'dir.

ıkar Beyanı: Yazarlar arasında ıkar atışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is ..%, 2nd author's contribution rate is ..% and 3rd author's contribution rate is ..%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Al-Mulali, U. & Ozturk, I. (2015). The effect of energy consumption, urbanization, trade openness, industrial output, and the political stability on the environmental degradation in the MENA (Middle East and North African) region. *Energy*, 84, 382-389. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2015.03.004>
- Alola, A. A., Eluwole, K. K., Lasisi, T. T., & Alola, U. V. (2021). Perspectives of globalization and tourism as drivers of ecological footprint in top 10 destination economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 31607-31617. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-12871-4>
- Ansari, M. A., & Villanthenkodath, M. A. (2022). Does tourism development promote ecological footprint? A nonlinear ARDL Approach. *Anatolia*, 33(4), 614-626. <https://doi.org/10.1080/13032917.2021.1985542>
- Arı, A. (2021). Yenilenebilir Enerji, Turizm, CO2 ve GSYH İlişkisinin Türkiye İçin Analizi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 12(2), 192-205. <https://doi.org/10.54688/ayd.880406>
- Balli, E., Sigeze, C., Manga, M., Birdir, S. & Birdir, K. (2019). The relationship between tourism, CO2 emissions and economic growth: a case of Mediterranean countries. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 24(3), 219-232. <https://doi.org/10.1080/10941665.2018.1557717>
- Bardi, U. (2011). *The limits to growth revisited*. Springer.
- Boluk, G. & Guven, M. (2022). The Role of Tourism, Energy Consumption, Urbanization, and Economic Growth on Ecological Footprint: The Turkish Case. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (38), 440-449. <https://doi.org/10.31590/ejosat.1030941>
- Gerçekler, M., Özcan, C. C., Mucuk, M., & Özmen, İ. (2019). Küreselleşme, reel gelir ve turizmin çevre üzerindeki etkisi: Akdeniz ülkeleri örneği. In *International Congress of Energy, Economy and Security*, November, 08-10. Available at: https://www.researchgate.net/publication/338396783_KURESELLESME_REEL_GELIR_VE_TURIZMIN_CEVRE_UZERINDEKI_ETKISI_AKDENIZ_ULKELERI_ORNEGI The Effect of Globalization Real Income and Tourism on Environment The Case of Mediterranean Countries
- Danish, & Wang, Z. (2018). Dynamic Relationship between tourism, economic growth and environmental quality. *Journal of Sustainable Tourism*, 26 (11), 1928-1943. <https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1526293>
- De Vita, G., Katircioglu, S., Altinay, L., Fethi, S., & Mercan, M. (2015). Revisiting the environmental Kuznets curve hypothesis in a tourism development context. *Environmental Science and Pollution Research*, 22, 16652-16663. <https://doi.org/10.1007/s11356-015-4861-4>
- Dogan, E., Seker, F. & Bulbul, S. (2017). Investigating the impacts of energy consumption, real GDP, tourism and trade on CO2 emissions by accounting for cross-sectional dependence: a panel study of OECD countries. *Current Issues in Tourism*, 20(16), 1701-1719. <https://doi.org/10.1080/13683500.2015.1119103>
- Duran, M. S., & Bozkaya, Ş. (2022). Asya-Pasifik Ülkelerinde Turizm, Enerji, Büyüme ve Çevre İlişkisinin İkinci Nesil Panel Nedensellik Testi ile İncelenmesi (Investigation of the Relationship between Tourism, Energy, Growth and Environment in Asia-Pacific Countries by Second Generation Panel Causality Test). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(3), 1887-1907. DOI: 10.21325/jotags.2022.1072
- Eyuboglu, K., & Uzar, U. (2020). The impact of tourism on CO2 emission in Turkey. *Current Issues in Tourism*, 23(13), 1631-1645. <https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1636006>
- Gengenbach, C., Urbain, J. P., & Westerlund, J. (2016). Error correction testing in panels with common stochastic trends. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 982-1004. DOI:10.1002/jae.2475

- Global Footprint Network. (2023, Nisan). *Country trends*. Global Footprint Network Advancing the Science of Sustainability. Available at: <https://data.footprintnetwork.org/#/countryTrends?type=BCtot,EFCtot&cn=351>.
- Godil, D.I., Sharif, A., Rafique, S., & Jermisittiparsert, K. (2020). The asymmetric effect of tourism, financial development, and globalization on ecological footprint in Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(32), 40109-40120. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-09937-0>
- Gössling, S. & Peeters, P. (2015). Assessing tourism's global environment impact 1900-2050, *Journal of Sustainable Tourism*, 23(5), 639-659. <https://doi.org/10.1080/09669582.2015.1008500>
- Grossman, G. & Krueger, A. (1991). Environmental impacts of a North American free trade agreement. National Bureau of Economics Research Working Paper, No. 3194. NBER, Cambridge. DOI: 10.3386/w3914
- Guan, C., Rani, T., Yueqiang, Z., Ajaz, T., & Haseki, M. I. (2022). Impact of tourism industry, globalization, and technology innovation on ecological footprints in G-10 countries. *Economic Research-Ekonomiska Istraşivanja*, 35(1), 6688-6704. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2052337>
- Han, V., Polat, G. & Coşkun, S. (2022). Türkiye'de Turizm Gelişiminin evresel Bozulma zerine Etkisinin Değerlendirilmesi. *Fiscaeconomia*, 6 (2), 345-361. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1049390>
- Jebli, B. M., Ben Youssef, S., & Apergis, N. (2019). The dynamic linkage between renewable energy, tourism, CO2 emissions, economic growth, foreign direct investment, and trade. *Latin American Economic Review*, 28(1), 1-19. <https://doi.org/10.1186/s40503-019-0063-7>
- Irps, H. (2009). Energy Sources: Non Renewable and Renewable. *Agricultural Mechanization and Automation*, 1, 200-231. <https://pdfs.semanticscholar.org/ae48/405362100745eb84792da0efb5de06b68c8b.pdf>.
- IPCC (2013). *Climate Change 2013: The physical science basis, contribution of working group I to the fifth assessment report of the intergovernmental panel on climate change*. (Stocker, T.F., D. Qin, G. K. Plattner, M. Tignor, S.K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex, and P. M. Midgley (eds.)) Cambridge University Press.
- İlban, M. O. & Liceli, M. T. (2022). Ekolojik Ayak İzi ve Turizm Büyümesi Panel Nedensellik İlişkisi. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 6 (2), 231-241. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gastoria/issue/73234/1178807>
- Karadağ, H. (2021). Türkiye Ekonomisinde 1990-2016 Döneminde turizm ve evre ilişkisinin ekonometrik analizi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 164-175. <https://www.tutad.org/index.php/tutad/article/view/410>
- Katircioglu, S. T., Feridun, M. & Kilinc, C. (2014). Estimating tourism-induced energy consumption and CO2 emissions: The case of Cyprus. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 29, 634-640. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.09.004>
- Katircioglu, S., Korhan, K. Gokmenoglu, K.K., & Eren, B.M., (2018). Testing the role of tourism development in ecological footprint quality: evidence from top 10 tourist destinations. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 33611–33619. DOI: 10.1007/s11356-018-3324-0
- Khan, I. & Hou, F. (2021). The dynamic links among energy consumption, tourism growth, and the ecological footprint: The role of environmental quality in 38 IEA countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(5), 5049-5062. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-10861-6>

- Khoi, N. H., Le, N. H., & Ngoc, B. H. (2022). The effect of tourism development on the ecological footprint in Singapore: evidence from asymmetric ARDL method. *Current Issues in Tourism*, 25(15), 2500-2517. <https://doi.org/10.1080/13683500.2021.1971165>
- Kızıllırmak, İ. (2011). Dünyada ve Türkiye'deki turizm işletmelerinde çevre korumaya yönelik uygulamalar: Amacı ve önemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1-12. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosbil/issue/9499/118693>
- Kongbuamai, N., Zafar, M.W., Zaidi, S.A.H., & Liu, Y. (2020). Determinants of the ecological footprint in Thailand: the influences of tourism, trade openness, and population density. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(32), 40171-40186. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-09977-6>
- Kutlu, Ş. Ş., & Kutlu, M. (2022). Turizm Faaliyetlerinin Ekolojik Ayak İzi Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, 182, 233-249. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/07/11-182-60-Turizm-Faaliyetlerinin-Ekolojik-Ayak-Izi.pdf>
- Lee, J. W. & Brahmasrene, T. (2013). Investigating the influence of tourism on economic growth and carbon emissions: Evidence from panel analysis of the European Union. *Tourism Management*, 38, 69-76. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.02.016>
- Lee, C. C., Chen, M. P., & Wu, W. (2022). The criticality of tourism development, economic complexity, and country security on ecological footprint. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(24), 37004-37040. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-18499-2>
- Leitao, N. C. & Shahbaz, M. (2016). Economic growth, tourism arrivals and climate change. *Bulletin of Energy Economics*, 4(1), 35-43. Available at: http://tesdo.org/shared/upload/pdf/papers/BEE,%204_1_,%2035-43%20.pdf
- Leon, C. J. & Arana, J. E. & Aleman, A. H. (2014). CO₂ emissions and tourism in developed and less developed countries. *Applied Economics Letters*, 21(16), 1169-1173. <https://doi.org/10.1080/13504851.2014.916376>
- Li, X., Meo, M. S., Aziz, N., Arain, H., & Ferraz, D. (2022). Effects of Inbound Tourism on the Ecological Footprint. An Application of an Innovative Dynamic Panel Threshold Model. *Front. Environ. Sci*, 10, 910999. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.910999>
- Liu, Z., Lan, J., Chien, F., Sadiq, M., & Nawaz, M. A. (2022). Role of tourism development in environmental degradation: A step towards emission reduction. *Journal of environmental management*, 303, 114078. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.114078>
- Liu, Y., Sadiq, F., Ali, W., & Kumail, T. (2022). Does tourism development, energy consumption, trade openness and economic growth matters for ecological footprint: Testing the Environmental Kuznets Curve and pollution haven hypothesis for Pakistan. *Energy*, 245, 123208. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2022.123208>
- Meadows, D. L., Meadows D. H., Randers, J. & Behrens, W.W. (1972). *The limits to growth*. Universe Books.
- Mercan, M. (2014). Feldstein-horioka hipotezinin AB-15 ve Türkiye ekonomisi için sınanması: Yatay kesit bağımlılığı altında yapısal kırılmalı dinamik panel veri analizi. *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 231-245. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/562559>
- Naradda Gamage, S. K., Hewa Kuruppuge, R., & Haq, I. U. (2017). Energy consumption, tourism development, and environmental degradation in Sri Lanka. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 12(10), 910-916. <https://doi.org/10.1080/15567249.2017.1324533>
- Nosheen, M., Iqbal, J., & Khan, H. U. (2021). Analyzing the linkage among CO₂ emissions, economic growth, tourism, and energy consumption in the Asian economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 16707-16719. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-11759-z>

- Oğul, B. (2022). Turizm sektörü çevre kirliliğini artırıyor mu? Türkiye zerine ampirik bir tahmin. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2), 98-103. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aruiibfdergisi/issue/73708/1118020>
- Ozturk, I., Al-Mulali U., & Saboori B. (2016). Investigating the environmental Kuznets curve hypothesis: the role of tourism and ecological footprint. *Environmental Science and Pollution Research*, 23, 1916–1928. <https://doi.org/10.1007/s11356-015-5447-x>
- Özsoy, F. N. (2021). Turizm sektörü ve evre kirliliği arasındaki ilişkinin evresel Kuznets eğrisi hipotezi çerçevesinde incelenmesi. *ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-19. <https://doi.org/10.11616/basbed.v21i60671.750236>
- Paramati, S. R., Alam, M. S., & Chen, C. F. (2017). The effects of tourism on economic growth and CO2 emissions: a comparison between developed and developing economies. *Journal of Travel Research*, 56(6), 712-724. <https://doi.org/10.1177/0047287516667848>
- Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. Cambridge Working Papers in Economics, (Working Paper No:0435), University of Cambridge. <https://doi.org/10.1007/s00181-020-01875-7>
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels wiht a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M.H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias- adjusted LM test of error cross-section indepence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Rapport, D. J. (2000). Ecological footprints and ecosystem health: Complementary approaches to a sustainable future. *Ecological Economics*, 32(3), 367-370. DOI: 10.1016/S0921-8009(99)00156-1
- Raza, S. A., Sharif, A., Wong, W. K. & Karim, M. Z. A. (2017). Tourism development and environmental degradation in the United States: Evidence from wavelet-based analysis. *Current Issues in Tourism*, 20(16), 1768-1790. <https://doi.org/10.1080/13683500.2016.1192587>
- Satrovic, E., & Muslija, A. (2019). The empirical evidence on tourism-urbanization-CO2 emissions nexus. *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR)*, 7(1), 85-105. DOI: 10.30519/ahtr.484287
- Shaheen, K., Zaman, K., Batool, R., Khurshid, M.A., Aamir, A., Shoukry, A.M., Sharkawy, M.A., Aldeek, F., Khader, J.& Gani, S. (2019). Dynamic linkages between tourism, energy, environment, and economic growth: evidence from top 10 tourism-induced countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 31273–31283. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-06252-1>
- Shakouri, B., Khoshnevis Yazdi, S. & Ghorchebigi, E. (2017). Does tourism development promote CO2 emissions?. *Anatolia*, 28(3), 444-452. <https://doi.org/10.1080/13032917.2017.1335648>
- Solarin, S. A. (2014). Tourist arrivals and macroeconomic determinants of CO2 emissions in Malaysia. *Anatolia*, 25(2), 228-241. <https://doi.org/10.1080/13032917.2013.868364>
- Solarin, S. A. (2019). Convergence in CO2 emissions, carbon footprint and ecological footprint: Evidence from OECD countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(6), 6167-6181. <https://doi.org/10.1007/s11356-018-3993-8>

- Tandoğan, D., & Genç, M.C. (2019). Türkiye’de Turizm ve Karbondioksit Salımı Arasındaki İlişki: Rals-Engle ve Granger Eşbütünleşme Yaklaşımı. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(3), 221-230. <http://dx.doi.org/10.17123/atad.656018>
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2013). *Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı*. (2. Baskı). Beta Yayınları.
- The World Bank, (2023, Nisan). World development indicators. DataBank, The World Bank. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
- UNWTO -The World Tourism Organization- (2011). Tourism towards 2030 / Global overview. <https://www.unwto.org/archive/global/press-release/2011-10-11/international-tourists-hit-18-billion-2030> (Erişim Tarihi: 28.09.2023)
- UNWTO -The World Tourism Organization- (2019). Tourism’s carbon emissions report. <https://www.unwto.org/news/tourisms-carbon-emissions-measured-in-landmark-report-launched-at-cop25> (Erişim Tarihi: 28.05.2023).
- UNWTO -The World Tourism Organization- (2023). Global and regional tourism performance <https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance> (Erişim Tarihi: 28.09.2023).
- Yurtkuran, S. (2022). Gelen Turist Sayısının En Fazla Olduğu 10 Ülkede Turizm ile CO2 Salımı Arasındaki İlişki: Panel Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (61), 281-303. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.988886>
- Zaman, K., Shahbaz, M., Loganathan, N., & Raza, S. A. (2016). Tourism development, energy consumption and Environmental Kuznets Curve: Trivariate analysis in the panel of developed and developing countries. *Tourism management*, 54, 275-283. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.12.001>

Avatar Görünümünün Etkili Olduğu Unsurların Müşteri Olma Niyeti Üzerine Etkisinin İncelenmesi

Investigating The Impact of Factors Influenced by Avatar Presence on Customer's Patronage Intention

Nil Esra DAL¹, Muhammed Furkan TAŞCI²

Öz

Amaç: Çalışmanın amacı sanal mağazalarda avatar görünümünün mutluluk, heyecan, güven, empati ve duygusal çekicilik unsurları üzerindeki ve bu unsurların tüketicinin müşteri olma niyeti üzerine etkisini ölçmektir. Ayrıca avatar görünümünün müşteri olma niyeti üzerinde mutluluk duygusunun aracı rolü incelenmiştir.

Tasarım/Yöntem: Yazarların oluşturduğu sanal mağaza ve avatarlar katılımcılara izletilmiştir. Kolayda örneklem metodu yardımıyla 214 katılımcıdan toplanan veriler, kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmiştir.

Bulgular: Çalışmada avatar görünümünün mutluluk, heyecan, güven, empati ve duygusal çekicilik üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca mutluluk ve duygusal çekicilik unsurlarının müşteri olma niyeti üzerinde etkisi ve avatar görünümünün müşteri olma niyeti üzerinde mutluluk duygusunun aracı rolü tespit edilmiştir.

Sınırlılıklar: Yazarlar tarafından oluşturulan sanal mağazada katılımcılara mağaza ve avatar deneyimini yaşatmak özellikle zaman açısından önemli bir kısıttır. Bu deneyimin sanal gözlük ile gerçekleştirilememiş olması da araştırmanın bir diğer kısıttır.

Özgünlük/Değer: Dijital çağın, tüketicilerin ve işletmelerin sanal mağaza ve avatar kullanımındaki artışı beraberinde getireceği düşünülmektedir. Bu durum, sanal mağazalarda yer alan avatarların tüketici duygularına etkisini ve bu duyguların müşteri olma niyeti üzerindeki etkisinin incelenmesini değerli kılmaktadır. Çalışma; sanal mağaza deneyimi, avatar görünümü, tüketici duyguları ve müşteri olma niyeti konularını ele alan kısıtlı sayıda çalışmalardandır ve bu konuda pazarlama literatürüne katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avatar Görünümü, Müşteri Olma Niyeti, Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi

Abstract

Purpose: The aim of the study is to measure the effect of avatar presence on happiness, arousal, trust, empathy and emotional appeal in virtual stores and the effect of these elements on consumer's patronage intention. In addition, the mediating role of the feeling of happiness on the customer's patronage intention of avatar presence was examined.

Design/Methodology: The virtual store and avatars created by the authors were shown to the participants. The data obtained were analyzed with the PLS structural equation model. The data collected from 214 participants with the help of convenience sampling method were tested with partial least squares structural equation modeling.

Findings: In the study, it was found that avatar presence was effective on happiness, arousal, trust, empathy and emotional appeal. In addition, the effects of happiness and emotional appeal on customer's patronage intention and the mediating role of happiness on customer's patronage intention of avatar presence were determined.

Limitations: In the virtual store created by the authors, providing the store and avatar experience to the participants is an important time constraint. The fact that this experience was not carried out with virtual glasses is another limitation of the research.

Originality/Value: It is thought that the digital age will bring the increase in the use of virtual stores and avatars by consumers and businesses. This makes it valuable to examine the effect of avatars in virtual stores on consumer emotions and the effect of these emotions on customer's patronage intention. Study; It is a limited number of studies that deal with the virtual store experience, avatar presence, consumer emotions and customer's patronage intention, and it is expected to contribute to the marketing literature on this subject.

Keywords: Avatar Presence, Customer's Patronage Intention, Partial Least Squares Structural Equation Modeling

¹Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, nilesradal@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3089-8873

² Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, mftasci@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0289-1698

1. GİRİŞ

Sanal dünyalar tipik olarak, katılımcılar sanal ortamdayken eşzamanlı tepkiler ortaya çıkarmak için tasarlanmıştır. Örneğin, video oyunundaki bir karakterin yaklaşması veya saldırısı, bir oyuncunun anında psikolojik, fizyolojik ve davranışsal bir tepki vermesine neden olabilir. Ancak yapılan araştırmalar, sanal dünya deneyimlerine maruz kalımdan sonra fiziksel dünyadaki davranışları da etkileyebileceğini göstermiştir (Fox ve Bailenson, 2009; Price ve Anderson, 2007; Rizzo ve Kim, 2005). Bu kapsamda teknolojik gelişmeler, giderek daha gerçekçi, sürükleyici hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler, avatar görünümünü, kullanıcının sanal ortamı gerçek olarak algılayışını ve fiziksel duyumlar ve eylemlere karşı kullanıcının sanal ortama duyarlılığını geliştirebilir (Biocca vd., 2003; Lee, 2004).

Avatar görünümü deneyimi, kullanılan teknolojinin özelliklerinden (IJsselsteijn vd., 2001), grafik gerçekçilik gibi çevre özelliklerinden (Ivory ve Kalyanaraman, 2007) veya kullanıcılar arasındaki bireysel farklılıklardan kaynaklanabilir (Garau vd., 2005). Avatar görünümünün incelenmesi önemlidir. Çünkü mevcut literatür, görünümde öznel deneyimlerin sanal davranışların etkililiğini (Krijn vd., 2004; Villani, Riva ve Riva, 2007) ve bu sanal dünya davranışlarının gerçek davranışına ne derecede ve nasıl dönüştüğünü (Price ve Anderson, 2007) etkileyebileceğini göstermiştir).

Sanal ortamların nesneliliğinden bağımsız olarak, kullanıcıların psikolojik ve öznel deneyimleri hem sanal dünyayı kullanımı esnasında hem de bu tecrübe sonrası gerçek dünyadaki deneyimini ve etkilerini artırabilir. Bu doğrultuda araştırmacılar, bir ortamda yüksek bir düzeyde görünüm unsurunu deneyimlemiş olan kullanıcıların, düşük bir düzeyde görünüm deneyimleyen kullanıcılardan oldukça belirgin şekilde farklı bir deneyime sahip olmalarını varsayabilirler. Görünümün, birçok alanda sanal davranışların sonuçlarını belirlemede önemli bir unsur olduğu ifade edilmiştir. Örnek olarak Fortin ve Dholakia (2005), görünüm unsurunun bir reklamın etkileşimli yapısı ile etkinliği arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini tespit etmişlerdir. Araştırmalar reklamcılık, birtakım terapi unsurları ve öğrenme gibi alanları kapsıyor olsa da sanallığın etkililiğini değerlendirmede görünüm değişkeninin rolünü yeterli düzeyde ele almamıştır (Fox vd., 2009).

Bandura (1977, 2001) tarafından geliştirilen sosyal bilişsel teorisine göre, genel olarak insanlar, çevrelerinde var olan başka kişilerde gözlemlemiş oldukları davranışları taklit etmektedirler. Teknolojik yenilikler, alınan modellerin ve yapılan taklitlerin gücünü, daha önce yapılamayan farklı sosyal ve bilişsel unsurların manipüle edilebilmeleri yoluyla yeni şekillerde incelenmesini sağlar. İlk olarak, sürükleyici sanal ortam teknolojisi, araştırmacıların bir bireyin fotoğraflarını kullanarak kendi gibi görünen insanların dijital temsillerini oluşturmasına olanak tanır (Bailenson vd., 2004). Bandura'ya göre, modelin benzerliği, özdeşleşme duygularını artırmakta ve taklit unsurunu teşvik etmektedir. Spesifik davranışlar, benliğin bu sanal temsilleriyle tanımlanabilir (Bailenson vd., 2008).

Araştırmada sanal bir ortamdan gerçek dünyaya davranışsal transferin gerçekleşip gerçekleşmediği bağlamı incelenmektedir. Bu bağlamda çalışmada sanal dünya deneyiminin ve sanal dünyada avatar görünümünün tüketicilerde mutluluk, empati, duygusal çekicilik, heyecan ve güven unsurları üzerindeki etkisi ve bu unsurların müşteri olma niyeti üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığı araştırılmaktadır. Ayrıca çalışmada avatar görünümünün müşteri olma niyeti üzerinde altı temel duygudan biri olan mutluluk duygusunun aracı rolünü incelemek amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu kısmında araştırmanın modelinde yer alan değişkenlerin kavramsal olarak tanımlanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; avatar görünümü, empati, mutluluk, heyecan, güven, duygusal çekicilik ve müşteri olma niyeti unsurları açıklanarak araştırmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur.

Avatar görünümü terimi; kişisel, sosyal ve duygusal insan temasının olduğu, algısı olan avatarın sosyal varoluşu (Gefen ve Straub, 2003) olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bilişsel ve duygusal uyarılma, kontrol ve daldırma ile karakterize olan 'odaklanmış dikkatle artırılmış, bilgisayar aracılı bir ortamda orada olmanın psikolojik durumu olarak tanımlanan telebulunmaya (Mollen ve Wilson, 2010)' da çok yakın bir tanıma sahiptir. Ancak bu noktada en kilit unsurun avatarın görünümü; yani

sosyal, fiziksel vb. şekilde görünebiliyor olması olarak ifade edilebilir. unk avatarlar, gerçek dünyadaki bir bireyin benliğinin sanal dünyadaki yansıması olarak, sanal dünyada mevcut olmakta, bir nevi görünüyor olmaktadır (Etemad-Sajadi, 2016). Avatarların kişiselleştirilerek kullanıcılarının gerçek dünyadaki fiziksel özelliklerine benzetilebiliyor olması da bu hususa büyük oranda hizmet etmektedir.

Sosyal varlık algısının, bir web sitesinde verilen bilgilere yönelik kullanıcı güvenini etkileyebileceği ifade edilebilir. Bir web sitesine sosyal ipuçlarının dahil edilmesi, evrimii güvenin oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır. Steinbrck vd. (2002) ayrıca bir avatarın kullanılması yoluyla sosyal varlığın evrimii güveni artırdığını bulmuşlardır. Aynı zamanda avatar sosyal mesafeyi azaltabileceğinden, evrimii sosyalleşmenin artmasının kullanıcının avatarla iletişim kurma ve web sitesinde gezinme zevkini olumlu yönde etkileyebileceği düşünülebilir. Pek çok yazara göre (Hassanein ve Head, 2007; Heeter, 1995) kullanıcılar, iyi bir düzeydeki sosyal görünüm hissettiklerinde, elde ettikleri deneyimden çok daha fazla keyif aldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca tüketicilerin duygusal durumunun, beğenilen bir avatara sahip olması sanal ortamlarda daha olumlu durumlar oluşturacağı ifade edilmiştir (Wang ve Fodness, 2010).

Avatarlar, sanal mağazalarda ‘‘işletme temsilcileri olarak kullanılma potansiyeli olan ve kullanılabilen sanal karakterler’’ olarak ifade edilebilir (Holzwarth, 2006). Ayrıca ortam kullanıcılarına szli ve sözsüz ipuçlarını aktarmak için ses, animasyon ve metinden konuşmaya kadar çok sayıda teknolojik unsur ile donatılmışlardır. Son dönemde, konuşabilen avatarların e-ticaret sitelerine entegrasyonunun ortaya çıktığına tanık olunmuştur. rnek olarak, BobDog Wine'in internet sitesinde, şirket hakkında bilgi aktaran konuşabilen bir köpek avatarı vardır. Qarbon Solutions'ın internet sitesinde, şirketin ürünlerini tanıtan bir kişi şeklinde konuşabilen bir avatar bulunur. Katie ve Kimble sitesinde, bir karşılama mesajı ve yeni ürünler hakkında bilgi sağlamak için bir ocuk karakter kullanır. Sanal bir arkadaşla konuşmanın psikolojik etkileri, sosyal aktörler teorisi olarak bilgisayarlar atfedilebilir. CASA teorisi bağlamında insanlar genel olarak, özellikle bilgisayarlar insana benzer bir şekilde özellikler gösterdiğinde, bilinçsizce bilgisayarlar sosyal unsurlar içeren kurallar uygulayacaktır. Bu nedenle, insanlarda otomatik sosyal tepkiler, yüz ifadeleri gibi sosyal ipuçlarıyla tetiklenebilir (Liew vd., 2017). Örneğin, insan-bilgisayar etkileşimiyle ilgili bulunan bazı sosyal kurallar arasında nezaket (Wang vd., 2008), empati (Lisetti vd., 2013) gibi unsurlar yer almaktadır. Aynı şekilde, tüketiciler e-ticaret avatarlarını sanal asistan, arkadaş canlısı ev sahibi ve tavsiye eden temsilci olarak psikolojik profillemeye eğilimindedir (Gefen ve Straub, 2003; Cyr vd., 2007). Sanal asistanlar, özel teklifleri hedef alarak, ödeme esnasında müşterilere rehberlik ile ve alınan ğeleri World Wide Web'de arayarak tüketicilere yardımcı olur. Avatarlar, arkadaş canlısı sunucular olarak karşılama mesajları, veda mesajları ve kişiselleştirilmiş selamlama mesajları iletir. Rehberli site gezintileri, ürün ve hizmetlerin açıklamaları da onlar tarafından sağlanmaktadır. rn nerileri sağlamak için kişisel tüketiciler ve geçmiş satın alımlar kullanılır (Liew vd., 2017).

Son yıllarda yapılan araştırmalar, e-ticaret sitelerinde avatarların varlığının (veya yokluğunun) tüketiciler davranışları üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu çalışmaların çoğunda, bedenlenmiş avatarlar, sanal asistanlar ve tavsiye aracıları rollerini üstlenmiştir. Bu avatarlar tarafından sağlanan etkileşimler, iletişim sırasında iki yönlü konuşma diyalogunu simüle edebilmekte ve kullanıcıların genellikle metin olmak üzere girdi sağlamasına ve ardından anında (gerçek zamanlı) szli veya metin yanıtları vermesine izin vermektedir. Etkileşimli avatarların görünümünün sosyal varlık, müşteri olma niyeti, güvenilirlik (Chattaraman vd., 2012) gibi algılarını geliştirdiği gösterilmiştir. Çevrimiçi alışveriş yapanların, ürün arama ve karşılaştırma yeteneklerine ek olarak ilgi çekici, sosyal olarak ilgi çekici ve keyifli bir etkileşim deneyimi sunduğunda bir temsilciyi kabul etme ve kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğu öne srlmştir (Mimoun vd., 2012). Bu durumu destekler nitelikte Etemad-Sajadi (2016) avatarlar ile sağlanan eş zamanlı etkileşimlerin hem hazzal olarak hem de fayda olarak birtakım amaçlara hizmet sunduğunu belirtmektedir. Hedonik değer, özellikle eğlence ve duygusal değerle ilgilidir; Fayda değeri, istenen bilgilerin sanal ortamdan ne kadar verimli elde edildiğine odaklanır.

Hou vd. (2013)'e göre avatar görünümünün etkili olduğu unsurlar empati, mutluluk, heyecan, güven ve duygusal ekiciliktir. Bu unsurlardan başkasının bakış açısı ve duygularını anlamak olarak bilinen empati, geleneksel açıdan pazarlamanın temel direklerinden biri olmuştur. unk pazarlama,

en başından itibaren, tüketiciyi anlamının ve kendisini tüketicinin yerine koymanın önemini vurgulamıştır. Ancak akılcılık, nesnellik ve bilime artan vurgusu ile pazarlama tartışmasız daha empatiden uzak hale gelmiştir. Pazarlama alanının artan nesneleşmesi, uzmanlaşması; bunun sonucunda uzaklaşması ve parçalanması, talihsiz bir durumdur ve pazarlamaya empatik bir yaklaşımı vurgulamayı gerekli kılmaktadır (Pedersen, 2021). Başarılı satış, ikili üyelerin iletişim yoluyla ortak bir anlayışa ne ölçüde ulaştığının bir işlevi olarak kişisel satışın önemli bir unsuru olarak kabul edilen empati ile tanımlanır. Empati müşterilerin ihtiyaçlarını belirlemede ve bu ihtiyaçları tatmin etme noktasında hayati bir parça olarak yer almakta (McBane, 1995) ve pazarda büyümenin sağlanabilmesi sürecinde önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Pazarlamacılar ve satış görevlileri, müşterilere ideal kimliğe ulaşmada yardımcı olacaklarsa, bireysel müşterilerin bakış açısından görebilmelidirler (Ingwer, 2012). McBane (1995) ise çalışmasında satış bağlamında empatinin hem olumlu hem de olumsuz etkileri olan karmaşık bir süreç olduğuna dikkat çekmiştir.

Mutluluk ise; bir bireyin öznel iyi oluş durumu için kullanılan bir terimdir. Merriam Webster sözlüğü karşılığına göre ise bir esenlik ve memnuniyet halidir. Mutluluğun akademik tanımına bakıldığında ise tanımın araştırma alanlarına göre değiştiği görülmektedir. İktisat alanında araştırmacılar genel olarak Kahneman'ın, mutlulukta hem duygusal hem de bilişsel boyutların olduğunu ifade eden araştırmasını referans olarak almaktadırlar (Cui ve Cho, 2019). Mutluluk terimine yönelik araştırmalar birçok disiplini kapsıyor olsa da özellikle müşteri mutluluğu konusundaki araştırmaların henüz başlangıç aşamasında olduğu ifade edilebilir. Sadakat davranışına ulaşmak için mutlu müşterilerin gerekliliğine vurgu yapan ve mutluluğun müşterilerin seçim davranışları üzerindeki etkisini analiz eden çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte, özellikle bir müşterinin bakış açısından, mutluluğun ayrıntılı bir teorik ve ampirik analizi eksiktir. Bunun yerine, disiplinler arası çalışmaların çoğu mutluluğu ve bileşenlerini tanımlamaya çalışır. Batı düşüncesinde felsefi ve psikolojik mutluluk teorilerinin yanı sıra nitel araştırmalarda da doyum, haz ve uyum olmak üzere üç mutluluk unsuru ortaya çıkmaktadır (Niedermeier vd., 2019). Pazarlama literatüründe ise mutluluk kavramı, öznel olarak iyi oluş, yaşamdaki memnuniyet gibi unsurların yanı sıra fayda ve refah ile birbirinin yerine de tercih edilmektedir. Tüketicilerin tepkilerinin önemli bir unsuru olan duyguların; tüketicilerin yargı, değerlendirme ve kararlarında etkisi olduğu ifade edilmiştir. Duygular, tüketici davranışının nedenleri, etkileri, araçları ve moderatörleri olarak kabul edilmektedir. Olumlu duygular arasında mutluluk, tüketici davranışı için olmazsa olmazdır ve tüketicilerin mutluluğuna katkıda bulunan pazarlama stratejilerinin, müşteri güveni ve bağlılığı ve nihayetinde şirket hakkında iyi niyet ile sonuçlanması beklenir (Barbosa, 2017).

Çalışmada avatar görünümünün etkisinin araştırıldığı bir diğer unsur da heyecan duygusudur. Heyecan kavramı, müşterinin algılanan mal ve hizmet niteliklerine dayalı olarak elde edilen tüketim değerine verdiği duygusal tepkidir. Oxford İngilizce Sözlüğünde heyecan duygusu; “Herhangi bir zihin, his, tutku devinimi; herhangi bir şiddetli ya da uyarılmış zihinsel durum” olarak ifade edilmektedir. Bir görüşe göre tüketim duygusu ise tüketim deneyimlerinde mal ve hizmetlerin kabul edilmesinden kaynaklanan psikolojik bir tepkidir (Mano ve Oliver, 1993; Richins, 1997). Müşterinin duygusal durumu ve evrimi olan tüketim duygusu, mal ve hizmetlerin kullanılması veya tüketilmesinden kaynaklanan bir hissi tanımlamaktadır. Bu nedenle tüketim duygusu dinamikdir. Tüketim sırasında bir müşteri birçok olumlu duygular hissedebildiği gibi belirli durumlarda olumsuz duygu deneyimleri yaşayabilir (Menon ve Dubé, 2000). Tüketim sırasında mutluluk, heyecan, öfke ve korku gibi kelimeler ile müşterinin duygusallık durumu ifade edilebilir (Jang ve Namkung, 2009). Bu bağlamda sanal bir mağazada yer alan ve tüketim gerçekleştiren müşterinin tüketim duygularından olan heyecan duygusunda değişiklikler olabileceği ve bu değişikliklerin, müşterinin tüketim kararlarında etkisi olabileceği düşünülmektedir.

Son yıllarda, güven terimi ise araştırmacılar açısından, özellikle örgütsel teori ve pazarlama alanlarında önemli derecede ilgi görmüştür. Bu kavram, kişiler, gruplar ve örgütler arası olmak üzere farklı sosyal etkileşim seviyelerinde analiz edilebilmektedir. Pazarlamada, bir alışveriş sürecine dahil olanlar arasındaki ilişkilerin gelişimi ve sürdürülmesinde güven unsurunun merkezi rol oynadığı kabul edilmektedir. Güven, belirli bir mübadele esnasında tarafların birbirlerine sağladığı güvenilirlik düzeyi olarak tanımlanır. Pazarlama açısından güven unsuru, genellikle işletmelerin sorumluluklarını gerçekleştirme kapasitesine ilişkin tüketici beklentileriyle bağlantılıdır. Bahsi geçen beklentiler,

işletmenin yeterliliğinden yardımseverliğine kadar birçok unsura dayanmaktadır. Literatürde ise davranış niyetlerinin meydana gelmesinde güvenin rolünün etkin olduğu ifade edilmiştir. Örneğın güven, bir işletmenin müşteri sadakati konusunda kendisini geliştirmesini ve bu gelişimi sürdürülebilir hale getirmesini sağlar. İşletmeye güven duyan tüketiciler, taahhütlerin reklamının yapıldığı benzerlikte taahhütün yerine getirilmesini arzularlar. Diğer bir yandan ise işletmenin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesini beklerler. Bazı araştırmalar ise tüketici ile marka arasındaki ilişkinin farklı bileşenlerini kapsayan bir model içerisinde güven unsurunun aracı bir değişken olduğunu ileri sürmektedir (Nguyen vd., 2013).

Tüketici ile bir işlem gerçekleşecekse güven unsuru son derece önemlidir. İnternet kullanıcıları olan birçok müşteri, internet üzerinden işlem yapma huşundaki endişelerden dolayı çevrimiçi alişveriş yapmayı tercih etmemektedir. Müşteriler çevrimiçi alişveriş yapacaklarsa kendilerini güvende hissetmeleri gerektiğinden, müşterilerin güvenini geliştirmek ve korumak satıcının görevidir. Müşteriler, teknoloji kullanımının güvenilir olduğuna inandıklarında çevrimiçi satıcılara olan güvenleri yüksektir. Çevrimiçi alişveriş kapsamında güvenin rolü, fiziksel olan mağazalara göre daha önemlidir. Bunun nedeni, satın alma karar aşamasında daha fazla belirsizliğe ve riske neden olan alişveriş ortamının farklı özellikleridir. Güven unsuru, belirsizliklerin ve risk unsurunun azaltılmasında oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir (Haque ve Mazumder, 2020).

Çalışmada avatar görünümünün etkisinin araştırıldığı unsurlardan bir diğeri de duygusal çekiciliktir. Yousef vd. (2021)'e göre duygusal çekicilik; bir reklamın çekiciliği, dikkat çekmek, alaka düzeyi oluşturmak, farkındalığı artırmak ve harekete geçirmek için ikna stratejilerinin kullanılması anlamına gelmektedir. Tüketicilerin duygusal faydalar kapsamında birtakım temel ihtiyaçları, genellikle tüketicilerin kişisel ifade, benlik saygısı ve sosyal onay gibi bazı temel ihtiyaçlarıyla doğrudan ilgilidir. Tüketicilerin reklamlardan elde ettikleri faydalar dikkate alındığında reklamcılık konusu, duygusal çekicilik ve işlevsellik (rasyonalite) olarak iki farklı önemli mesaj çekiciliği stratejisi geliştirmiştir (Zhang, 2014). Pazarlama literatüründe hem işlevsel hem de duygusal çekicilikler oldukça detaylı bir şekilde incelenmiştir. Kavram, insanların bir ürünü rasyonel veya duygusal bir nedenden dolayı satın alabileceğini belirten Copeland'ın (1924) teorisinden kaynaklanmaktadır. Rasyonel çekicilik, bilginin belirlenen amaçlarla doğrudan ve gerçek bir şekilde iletilmesi olarak tanımlanmıştır. Akılcı reklamcılık, müşterilerin akılcı kararlarını verdiği eski bilgi işleme modellerinden kaynaklanmaktadır. Bu tür yöntemler, bir mesajın alıcılarının reklamı yapılan ürüne karşı tutumunu değiştirmek için tasarlanmıştır ve ürün özelliklerine ilişkin aklın ikna gücüne dayanır. Bazı çekicilikler, ürünün faydalarını sunarak hedef kitlenin ilgisi veya amaı ile ilişkilendirilir. Duygusal çekicilikleri ayırt etmenin bir yolu, onları rasyonel veya mantıklı olanlarla karşılaştırmaktır. Rasyonel çekicilik "gerçekleri ve bilgileri içeren bir mesajdır" (Behboudi vd., 2014). Teichert vd., (2018) alışmalarında, çoğu pazarlama hedefi için duygusal çekiciliğin rasyonel çekicilikten daha üstün olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Lwin vd. (2014) ise konaklama hizmetleri için tasarlanan web sitelerinde duygusal veya rasyonel çekiciliğin etkisini araştırdıkları çalışmalarının sonucunda; web sitelerinde duygusal çekiciliği kullanan otellere yönelik pozitif tutumlar ve web sitelerine yönelik tutumları ile satın alma niyetleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Duygusal çekicilikler, izleyicilerde mutluluk, iyi niyet, gurur, vatanseverlik, öfke ve umut gibi belirli duygu ve hisleri uyandırmak için tasarlanmıştır. Duygusal çekicilik, nesneyle ilgili duyguları ortaya çıkarma veya belirgin hale getirme girişimleri olarak düşünülebilir (Behboudi vd., 2014).

Yapılan çalışmada avatar görünümünün müşteri olma niyeti üzerine etkisi araştırıldığı için müşteri olma niyetini kavramsal olarak ele almakta fayda görölmüştür. Sheth (1983), müşteri olma niyeti üzerinde çalışmıştır. Müşteri olma niyetinde aile ve hane halkı gibi grupların etkisini ele almıştır. Müşteri olma niyetinin ekonomik ve sosyal unsurlardan ziyade psikolojik unsurlara dayandığına dikkat çekmiştir. Sheth (1983)'e göre, tercihler ve niyetler otomatik olarak davranışa dönuşmemektedir. Tercihler ve davranışlar arasında birtakım sistematikler ve planlar bulunmaktadır. Ayrıca tercih ve davranış farkının derecesine dayalı olarak sosyal değişim için planlanmış stratejik karma bir model geliştirmiştir ve çıktısı müşteri olma niyetidir. Modelde; planlı satın alma, plansız satın alma, vazgeçilen satın alma ve satın almama olarak dört davranış yer almaktadır. Ayrıca modelde sosyo-ekonomik unsurların, beklenmedik olayların ve mağaza içi pazarlama faaliyetlerinin rol oynadığı vurgulanmıştır.

Son yıllarda hizmet işletmeleri, başarıyı güvence altına almak için temel bir unsur olan müşterinin müşteri olma niyetini anlamaya daha fazla önem vermiştir. Müşteri olma niyeti, gerçek davranış ve davranışsal niyet ile işlevsel olarak olumlu bir ilişkiye sahiptir. Bu fikir, gerekçeli eylem teorisinde de kullanılmaktadır (Rahman ve Hossain, 2022).

Müşteri olma niyeti, müşterilerin gelecekte aynı perakendeciyi düşünme, tavsiye etme veya satın alma istekliliği olarak tanımlanabilir. Mağazaya/markaya yönelik ilk davranışsal niyet kavramı, esas olarak satın alma isteğine odaklanır. Mağazalara yönelik davranış kavramına ilişkin bir çalışma, müşteri niyetini, tavsiye etme ve satın alma istekliliğini ve mağaza niyetinin müşteri olma boyutu olarak alışveriş olasılığını içeren çok boyutlu bir yapı olarak görmektedir. Tüketici davranışlarıyla ilgili önceki araştırmalar, müşteri olma niyetini, tüketicilerin bir alışveriş ortamında zaman geçirme, satış ortakları ve ürünlerle etkileşim ve mal/hizmetleri satın alma olasılığı ile ilgili olarak belirli bir şekilde davranma arzusu olarak tanımlamıştır (Kusumawati vd., 2020).

Zeithaml vd., (1996)'a göre müşteri olma niyeti, bir müşterinin bir mağazayı ziyaret etmeye devam edip etmeyeceğini veya mağazadan ayrılp ayrılmayacağını belirleyen bir göstergedir. Rust vd. (1999), müşteri olma niyetinin esas olarak belirli bir hizmet sağlayıcının hizmet kalitesinin değerlendirilmesine (müşterinin çevrimiçi bankacılık işlemini değerlendirmesi gibi) bağlı olduğuna dikkat çekmiştir. Bu nedenle, örneğin banka gibi hizmet sağlayıcıların, müşteri olma niyetini etkilemek için etkin ve verimli hizmet kalitesine daha fazla odaklanması gerektiği söylenebilir. Baker vd. (2002) ise çalışmalarında mağaza müşterisi olma niyetinin dört öncülünü; kişiler arası hizmet kalitesi, mal değeri, zaman/çaba maliyeti ve psikolojik unsurlar olarak sıralamıştır. Çok örneklemlilikli analiz sonuçlarına göre müşteri olma niyetlerini önemli ölçüde etkilediği; algılanan mal değerinin ve psikolojik maliyetlerin, müşteri olma niyetlerinin özellikle güçlü belirleyicilerinden olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmalarında giyim web sitelerinde; web sitesi tasarım özellikleri, tüketici deneyimi ve çevrimiçi kitlesel kişiselleştirme ile müşteri olma niyeti arasındaki ilişkileri inceleyen Zhang vd. (2021) ise çalışmanın sonucunda; web sitesi görsel tasarımı, bilgi kalitesi, eğlence, estetik ve eğitici deneyimlerin müşteri olma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu tespit etmiştir. Mağazada kalma, etkileşim kurma, satın alma ve tavsiye etme istekliliği ile birlikte bir çevrimiçi mağazayı tekrar ziyaret etme niyeti genellikle müşteri olma niyeti yapısının parçalarıdır. Baker vd. (2002) çalışmasında perakende web sitesi ipuçlarının müşteri olma niyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermiş olsa da deneysel değer ile web sitesinin müşteri olma niyeti arasındaki aracı ilişkiyi anlama konusunda araştırmalarda hala bir boşluk bulunmaktadır (Zhang vd., 2021).

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmada son dönemde özellikle metaverse gibi yeniliklerin tüketicileri ve işletmeleri etkilemesi (Gursoy vd, 2022) doğrultusunda, sanal platformların ana unsurlarından biri olan avatarların görünümünün tüketicilerin empati, mutluluk, heyecan, güven ve duygusal çekicilik unsurları üzerine etkisi ve bu unsurların tüketicinin müşteri olma niyeti üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada avatar görünümünün müşteri olma niyeti üzerinde mutluluk değişkeninin aracı rolü araştırılmıştır. Avatar görünümünün duygular, empati, duygusal çekicilik gibi unsurların üzerindeki olası etkisinin yanı sıra sanal dünyada yer alan birtakım unsurların gerçek hayatta da uygulanması fikrinin önerilmesi hedeflenmektedir. Ek olarak sanal dünyada avatar görünümünün önemi hususundaki literatür boşluklarının doldurulması amaçlanmaktadır. Böylece işletmelere sanal platformlarda ve özellikle sanal mağazalarda avatar kullanımının önemi konusunda bilgi verilmesi hedeflenmektedir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket tercih edilmiştir. Ölçek; avatar görünümü, mutluluk, güven, empati, heyecan, duygusal çekicilik ve müşteri olma niyeti ölçeklerinden oluşmaktadır. Veri toplama aracında (1) “Kesinlikle Katılmıyorum”, (7) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiş 7’li Likert ölçeği kullanılmıştır. Ek olarak katılımcılara; cinsiyet, yaş,

medeni durum, gelir durumu, mesleği ve daha önce avatar kullanan bir mağazadan alışveriş yapı yapmadıklarına dair sorular yneltiľmiştir.

Araştırmanın ana kütlesi üniversite ğrencisi tüketicilerden oluşmaktadır. Ana kütlenin büyüklüğü göz önüne alındığında; az maliyetli, daha az zaman alan ve sosyal bilimlerde uygulanması en kolay teknik olan kolayda rneklemeye yöntemi (Gürbüz ve şahin, 2015) kullanılmıştır. Çalışmada her katılımcıya yüz yüze ulaşılıp yazarlar tarafından spatial.io web sitesinde oluşturulmuş örnek bir sanal mağaza (pantolon ve gömlek satan) ve mağazada yer alan müşteri ve satış temsilcisi avatarlar gösterilerek deneyim yaşatılmıştır. İlgili mağazaya ait görüntü şekil 1’de yer almaktadır.

şekil 1: Yazarlar Tarafından Oluşturulan Kıyafet Mağazası ve Avatar

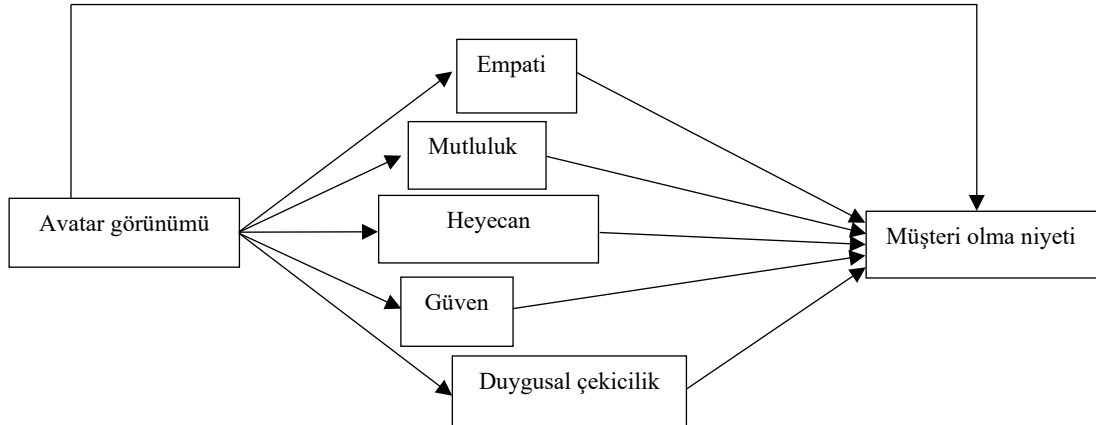
Kaynak: Spatial.io aracılığıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Nihayetinde katılımcılar avatar aracılığıyla bir sanal mağaza deneyimi yaşamıştır ve bu deneyimleri doğrultusunda ilgili anketleri doldurmaları istenmiştir.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Mağazalardaki perakende satış görevlileriyle etkileşimler güven, müşteri olma niyeti ve kâr oluşurmaya katkıda bulunmaktadır. Çevrimiçi ortamda bir satış asistanının sosyal rolünü oynayan etkileşimli bir avatar, güçlü bir sosyal görünüm kaynağı sağlamakta ve bu nedenle birtakım etkileşim unsurlarının yerini almaktadır (Keeling vd., 2010; Rahman vd., 2020). Avatar kullanımına sahip olan web sitelerindeki bilgilere olan güven derecesi, kullanıcının etkileşim esnasındaki duygusal çekiciliğini de açıklamaktadır. Kullanılan avatar görünümünün güven ve duygusal çekicilik üzerinde önemli bir etkisi vardır (Etemad-Sajadi, 2016). Duygusal ekicilik ve güven unsurlarının yanı sıra müşteri olma niyetini etkileyen empati, mutluluk ve heyecan değişkenleri (Hou vd., 2013) de avatar görünümünün sağladığı etkileşimden etkilenebileceği ifade edilebilir. Son olarak duygusal insan temasına sahip olan avatar görünümünün (Gefen ve Straub, 2003) müşteri olma niyeti üzerinde altı temel duygudan biri olan mutluluk değişkeninin (Weiss ve Cropanzano, 1996) aracı rolü olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda kurulan araştırmanın modeli şekil 2’de gösterilmektedir.

şekil 2: Araştırma Modeli

Şekil 2’de yer alan araştırma modelindeki ilişkileri sınamak için önerilen hipotezler şöyledir:

- H₁:** Avatar görünümü mutluluk üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₂:** Avatar görünümü güven üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₃:** Avatar görünümü duygusal çekicilik üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₄:** Avatar görünümü müşteri olma niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₅:** Avatar görünümü dürtü(heyecan) üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₆:** Mutluluk müşteri olma niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₇:** Güven müşteri olma niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₈:** Duygusal çekicilik müşteri olma niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₉:** Dürtü (Heyecan) müşteri olma niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₁₀:** Empati müşteri olma niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₁₁:** Avatar görünümünün müşteri olma niyeti üzerinde mutluluk değişkeninin aracı rolü vardır.

3.4. Örneklem ve Prosedür

Araştırmanın evrenini Türkiye’de eğitim öğretim faaliyetlerini aktif bir şekilde sürdüren üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma hipotezlerini test etmek için birincil veriler, araştırmanın örneklemini oluşturan Burdur ilinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinden toplanmıştır. Katılımcılardan veriler, yüz yüze sanal mağaza deneyimi yaşatıldıktan sonra kendilerine Google Formlar linki iletilerek çevrimiçi anket yöntemi aracılığıyla kolayda örneklem metodu vasıtasıyla elde edilmiştir. Araştırma örneklemini de baz alınarak yazarlar tarafından kurulan sanal mağazada satın alınabilecek ürünler pantolon ve gömlek olmak üzere beğenmeli mallardan oluşmaktadır.

3.5. Veri Toplama Tekniği ve Süreci

Araştırma verileri 15.04.2023 ile 05.05.2023 tarihleri aralığında toplanmıştır. Katılımcılara sunulan anketler cevaplandırılmadan önce iki bilgilendirme aşamasından geçilmiştir. İlk aşamada yazarlar tarafından oluşturulan sanal mağazada, avatar aracılığıyla bir deneyim yaşatılmış ve birtakım bilgilendirmeler yapılmıştır. İkinci aşamada ise anket formunda mevcut olan araştırmanın amacını ifade eden ve her katılımcıya verilerin paylaşılmayacağı ve gizli tutulacağı hususunda güvence veren bir ön yazı okutulmuştur. Bu süreçte araştırma davetini kabul eden 214 katılımcıdan 214 kullanılabilir anket elde edilmiştir. Ayrıca, literatürde yapısal eşitlik modeli (SEM) için önerilen örneklem büyüklüğü konusunda fikir birliği sağlanmadığı ifade edilebilir. Literatüre göre kritik örneklem büyüklüğü 200 olduğundan, 200’den büyük herhangi bir sayının veri incelemesi için uygun istatistiksel gücü verdiği kabul edilmektedir (Hoelter, 1983; Garver ve Mentzer, 1999).

3.6. Araştırmanın Ölçeği ve Uygulanması

Önceki varsayımlara dayanarak araştırma çerçevesinin güvenilirliğini, geçerliliğini, model uyumunu ve psikometrik doğruluğunu test etmek için verilerin toplanmasında Google Formlar aracılığıyla oluşturulan çevrimiçi bir anket kullanılmıştır. Bu araştırmanın çerçevesi bir bağımsız altı bağımlı değişkenden oluşmaktadır. Ek olarak bağımlı değişkenlerden mutluluk değişkeni altı temel duygudan biri olarak (Ekman, 1992; Weiss ve Cropanzano, 1996) avatar görünümünün müşteri olma niyeti üzerinde aracı rolü olarak araştırma çerçevesine eklenmiştir. Değişken yapılarının test edilmesinde kullanılan ölçeklerin uyarlandığı araştırmalar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırmanın lekleri

Değişken	İfade Sayısı	İfadeler	Kaynak
Avatar Görünümü	10	AP1: Avatarın belirli bir ölçüde kendimin bir uzantısı olduğunu düşünüyorum AP2: Avata bir şey olduğunda, bana da oluyormuş gibi hissediyorum AP3: Avatarın beni belirli bir ölçüde temsil ettiğini düşünüyorum AP4: Avatarla belirli bir ölçüde aynı ortamda olduğumu hissediyorum AP5: Avatar gerçek görünüyordu AP6: Sanal dünya ilgimi çekti AP7: Kendimi sanal dünya tarafından çevrelenmiş hissettim AP8: Kendimi sanal dünyanın içindeymiş gibi hissettim AP9: Belirli bir ölçüde başka bir yeri ziyaret ettiğimi hissettim AP10: Sanal dünya gerçek dünyaya belirli bir ölçüde benziyordu	Fox, Bailenson ve Binney 2009
	3	AP11: Avatar insana benziyor AP12: Avatar etkili görünüyor AP13: Avatar akıllı görünüyor	Etemad-Sajadi, 2016
Müşteri olma niyeti	3	CPI1: Sanal dünyayı tavsiye etmeye istekliyimdir CPI2: Sanal mağazadan alışveriş yapma olasılığım yüksektir CPI3: Sanal mağazadan satın almaya istekliyimdir	Baker vd., 2002
	3	CPI4: Sanal mağaza, işlem yapmak için hoş bir ortam sunmaktadır CPI5: Sanal mağazanın tasarımı çekicidir CPI6: Sanal mağaza hizmetlerini kullanma olasılığım çok yüksektir	Rahman vd., 2020
	1	CPI7: Ürünleri satın almak için sanal mağazayı tekrar ziyaret ederdim	Zhang, Zhang ve Liu, 2021
Empati	6	E1: Avatar satış temsilcisi ihtiyaçlarımı benim açımdan anlamaktadır E2: Avatar satış temsilcisi ihtiyaçlarımı ve endişelerimi anlamak için sorular sorar E3: Avatar satış temsilcisi beni anlıyor E4: Avatar satış temsilcisi benim için en önemli olanı ifade eder E5: Avatar satış temsilcisi beni ve bu organizasyondaki rolümü anlıyor E6: Avatar satış temsilcisi endişelerimi tam olarak anlıyor	Plank, Minton ve Reid, 1996
Mutluluk	8	H1: Tatmin olmuş hissediyorum H2: Keyifli hissediyorum H3: Mutlu hissediyorum H4: Pozitif hissediyorum H5: Doyasıya eğleniyorum H6: Derin bir zevk hissediyorum H7: İlginç hissediyorum. H8: Mağazadan ayrılmak istemiyorum	Hou, Wu ve Hu: 2013
Heyecan (dürtü)	3	A1: Heyecanlandım A2: Gergin hissediyorum A3: Yüksek ruh halindeyim	
Güven	8	T1: Sanal mağaza avatarının profesyonel bir çalışan olduğuna inanıyorum T2: Sanal mağazanın sunduğu hizmetlere ikna olurum T3: Sanal mağazadan alışveriş yaparken bir sorun yaşamayacağıma inanıyorum T4: Sanal mağazanın tüm taahhütlerini yerine getireceğinden eminim T5: Sanal mağaza güvenilirdir T6: Sanal mağazada sorularıma doğru cevaplar verileceğine güveniyorum T7: Genel olarak, sanal mağaza ile müşterileri arasında karşılıklı güven vardır T8: Sanal mağazanın müşterileri için güvenilir olduğunu düşünüyorum	Rahman vd., 2020
	4	T9: Sanal mağazada bulunan bilgilerin güvenilirliğine inanıyorum T10: Kişisel bilgileri güvende tutmak için bu sanal mağazaya güveniyorum T11: Avatar satış temsilcisi güvenilir görünüyor T12: Avatar satış temsilcisi tarafından verilen bilgilere güveniyorum	Etemad-Sajadi, 2016
Duygusal ekicilik	4	EA1: Sanal mağazanın tasarımı görsel olarak hoştur EA2: Sanal mağazanın kullanım kolaylığı nedeniyle kendimi neşeli hissediyorum EA3: Avatar ile etkileşim zevklidir EA4: Avatar ile etkileşim eğlencelidir	Etemad-Sajadi, 2016

Likert türü ölçek türleri hakkında tek veya çift sayı olması (Adelson ve McCoachk, 2010) veya 5'li 7'li 9'lu Likert türü ölçek kullanımlarının en uygununun hangisi olduğu konusunda birtakım

tartışmalar mevcuttur. Ancak Preston ve Colman (2000) yaptıkları araştırma sonucunda 7 ile 10 seçenekten oluşan Likert türü ölçeklerin diğer seçeneklere sahip Likert türü ölçeklere göre en yüksek geçerlik, güvenilirlik özelliğine sahip olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda araştırma ölçeği toplamda, 7'li Likert (1=Kesinlikle Katılmıyorum,...,7=Tamamen Katılıyorum) ölçeğine göre derecelendirilen 53 ifade ile oluşturulmuştur. Ölçekler İngilizce dilinden Türkçe diline çevrilmiş ve mevcut bağlama uygun olması açısından küçük değişiklikler yapılmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler, tutarlılığı ve doğruluğu nedeniyle en sık kullanılan çeviri tekniklerinden biri olan çift geri çeviri yöntemi (Bracken ve Barona, 1991) kullanılarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Pilot uygulama sonrasında ölçekte küçük değişiklikler yapılarak veri toplamaya hazır hale getirilmiştir. Toplamda 214 katılımcı daveti kabul etmiş ve anketi tamamlamıştır. Anket doldurulmadan önce Spatial.io web sitesinde yazarlar tarafından oluşturulmuş olan sanal mağaza (Bknz. Şekil 3), mağazada yer alan kullanıcı avatarı ve mağazanın avatar satış temsilcisi tanıtılmıştır.

Şekil 3: Oluşturulan Sanal Mağaza

Kaynak: Spatial.io aracılığıyla yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4. Verilerin Analizi

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Katılımcıların demografik bilgileri (yaş, cinsiyet, medeni durum, gelir ve meslek durumları) ve daha önce avatar kullanan bir mağazadan alışveriş yapıp yapmadıkları tespit edilmiş ve normallik testi yapıldıktan sonra değerlendirilmiştir. Katılımcıların tamamını üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. 214 katılımcının 213'ü bekar ve diğer bir katılımcı ise evlidir. Toplam %65'i erkek, %35'i kadınlardan oluşan örneklem, 18-24. (%98,6) ile 25-34 (%1,4) yaş aralığındadır. Katılımcıların toplam 209 (%97,7)'u daha önce avatar kullanan bir mağazadan alışveriş yapmadığını, kalan 5 (%2,3) katılımcı ise daha önce avatar kullanan bir mağazadan alışveriş yapmış olduğunu belirtmiştir.

4.2. Araştırma Ölçeklerinin Madde Ortalamaları ve Normallik Testi

Araştırma modeli için iki aşamalı bir DFA/SEM yaklaşımı (Garson, 2016) uygulanmıştır. SmartPLS 3 kullanılmadan önce normallik ve çoklu bağlantı varsayımları incelenmiştir. Verilerin normalliğini test etmek için SPSS istatistiksel paket programında değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerleri test edilmiştir. Tablo 2'de değişkenlerin ortalama, standart sapma (SD), çarpıklık, basıklık ve VIF değerleri gösterilmektedir.

Tablo 2: Araştırma Verileri İçin Değerler

	Ortalama	S. Sapma	Basıklık	Çarpıklık	VIF
Heyecan	3,9829	1,19956	0,199	-0,350	2,237
Avatar Görünümü	4,7387	1,04911	0,377	-0,576	
Müşteri Olma Niyeti	4,8965	1,32476	-0,397	-0,403	
Empati	4,7173	1,16590	0,999	-0,556	2,654
Duyusal Çekicilik	4,9965	1,34214	0,777	-0,842	3,809
Mutluluk	4,5975	1,34389	-0,010	-0,451	4,668
Güven	4,5070	1,21258	0,321	-0,502	2,766

Değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde verilerin, normal dağılım için kabul edilebilir bir oran olan ± 2 aralığında (George, 2011) olduğu tespit edilerek normal dağılıma uygun olduğu varsayılmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki VIF (Variance Inflation Factor) değerleri dikkate alındığında 5 eşik değerinin altında olması sebebiyle değişkenler arasında doğrusallık problemi olmadığı saptanmıştır (Hair vd., 2017). Tablo 2'deki oranlar çoklu bağlantının analizler için uygun olduğunu göstermektedir.

4.3. Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi

İstatistiksel analiz çalışmalarında hiçbir yöntem iyi ya da kötü olarak değerlendirilmemektedir. Ancak kullanılacak yöntemin veri setine uygunluğu veya çalışma prensibini anlamak araştırma için hayati önem taşımaktadır. Garson (2016)'a göre, özellikle birincil veri kullanan sosyal bilimlerde kısmi en küçük kareler SEM (PLS-SEM) yerine kovaryans tabanlı çalışan SEM (CB-SEM) yönteminin tercih edilmektedir. Ancak 2010'lu yıllardan sonra çoğu araştırmacı PLS-SEM'i kullanmıştır (Hair vd., 2019). Birtakım özelliklerden bağımsız olarak PLS tekniği faktörlerle ilgilenmemekte ve yanlış parametrelere yol açan ölçüm hatasını hesaba katmamaktadır. Buna karşılık, CB-SEM istatistiksel güvenilirliği paylaşır (Kock, 2019) ve mevcut teorinin doğrulanması için kullanılır (Garson, 2016). Genel olarak PLS-SEM, biçimlendirici modeller ve tahmine dayalı analizler için iyi bir istatistiksel yöntemdir. Oysa CB-SEM, yansıtıcı modeller için ve araştırma amacı doğrulayıcı modelleme ise doğru sonuçlar sağlayabilmektedir. Her yöntemin bazı artı ve eksileri vardır, ancak bunlar bu araştırmanın kapsamı dışındadır. Araştırma modeli kapsamında mevcut literatüre dayanarak (Garson, 2016), SmartPLS 3.3.9 istatistiksel paket programı ile PLS-SEM kullanılmıştır.

Biçimlendirici yapılarda, dış ve iç geçerliliği değerlendirmek için çoklu göstergeler ve çoklu nedenler (MIMIC) modeli kullanılabilir (Diamantopoulos ve Winklhofer, 2001). Buna karşılık, yansıtıcı (reflektif) yapılar için güvenilirlik ve geçerlik için farklı ölçümler kullanılabilir (Peng ve Lai, 2012). Benzer şekilde maddelerin güvenilirliğini, geçerliğini, model uyumunu ve psikometrik sağlamlığını değerlendirmek için çeşitli teknikler uygulanmıştır. Araştırmada güvenilirliği test etmek için Cronbach's Alfa ve Bileşik Güvenirlik (CR) kullanılmıştır. Yakınsak geçerliği (convergent validity) ölçmek için faktör yükü ve Çıkarılan Ortalama Varyans (AVE) kullanılmıştır. Ayrışma geçerliliği için Fornell-Larcker kriteri ve Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) uygulanmıştır. Model iyiliğini (GoF) değerlendirmek için SRMR, NFI ve d_{ULS} , d_G ve Ki-Kare kullanılmıştır. Tahmin geçerliği, normallik ve çoklu bağlantı için sırasıyla Q^2 , çarpıklık-basıklık ve Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) uygulanmıştır.

4.4. Ölçüm Modelinin Değerlendirilmesi

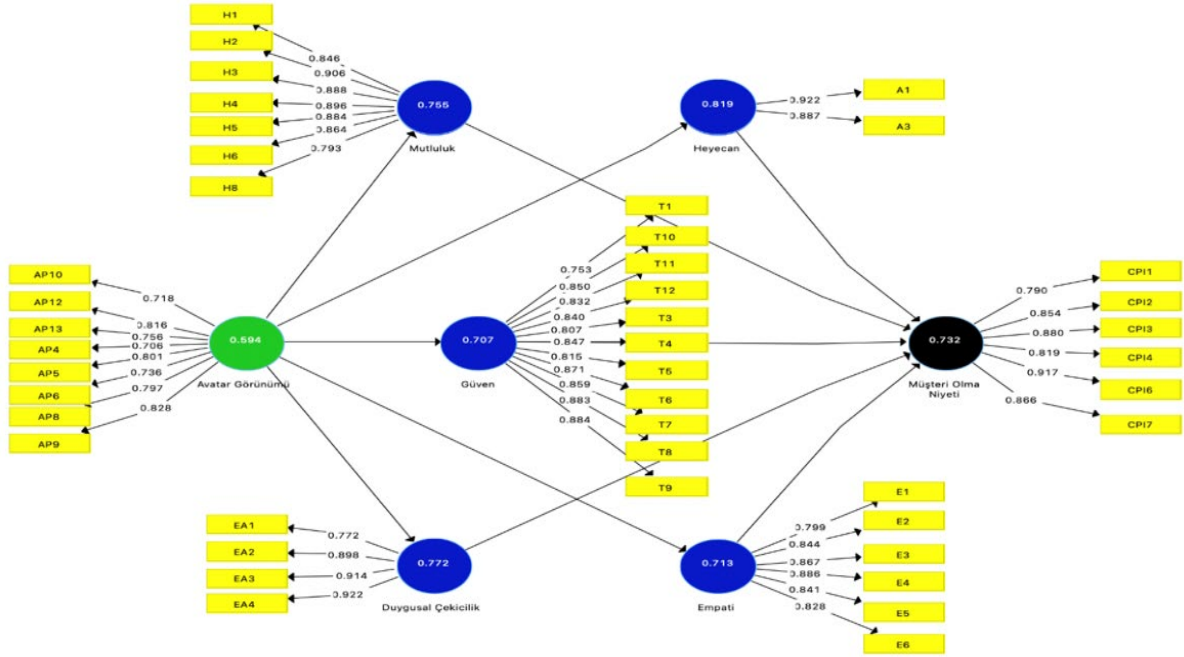
Değişkenlerin varyanslarını değerlendirmek için Pearson katsayısı R^2 , düzeltilmiş ve düzeltilmemiş R^2 olarak ölçülmüştür. R^2 değerleri oldukça iyi oranda ve birbirine benzer seviyelerdedir. Böylece değerler büyük bir etki büyüklüğü ve iyi uyum gösteren (Cohen, 2013) bir model üretmiştir. Ölçüm modelinin güvenilirliği, yapıların iç tutarlılık güvenilirliğini değerlendiren Cronbach's Alfa (CA) ve CA'ya göre daha yumuşak bir güvenilirlik ölçütü olan bileşik güvenilirlik (CR) değerleri ile test edilmiştir. Hem CA hem de CR için eşik değer 0,70 olarak kabul edilmektedir (Hair vd., 2017). Tablo 3'te görüldüğü üzere ilgili yapıların tavsiye edilen 0,70 eşik değerinden daha büyük olduğu ve böylece iyi uyumlu, yüksek güvenilirliğe sahip bir model olduğu ifade edilebilir.

Tablo 3: Araştırma Güvenirlik ve Geçerlilik Değerleri

	R^2	D. R^2	Cronbach's Alfa	Bileşik Güvenirlik	AVE
Heyecan	0,372	0,369	0,780	0,900	0,819
Avatar Görünümü			0,902	0,921	0,594
Müşteri Olma Niyeti	0,635	0,627	0,926	0,942	0,732
Empati	0,563	0,561	0,919	0,937	0,713
Duygusal Çekicilik	0,526	0,524	0,900	0,931	0,772
Mutluluk	0,571	0,569	0,946	0,956	0,755
Güven	0,406	0,404	0,958	0,964	0,707

Araştırmanın ölçüm modelinin geçerliği için ise yakınsama ve diskriminant testleri uygulanmıştır. Tablo 3 ve Şekil 4'te görüldüğü üzere 0,70 eşik değerine sahip faktör yükleri ve tüm değişkenler için 0,50 eşik değerine sahip olan AVE değerlerinin (Chin, 1998) ilgili eşik değerleri sağladığı görülmektedir. Böylece yapının yakınsak geçerliliğinde bir problem olmadığı ifade edilebilir. Hair vd. (2017)'ne göre faktör yükleri 0,708 değerinden büyük veya bu değere eşit olmalıdır. Yazarlar faktör yükleri 0,40'la 0,70 arasında yer alan ifadelerin, AVE ve CR değerlerinin de eşik değerinin altında olması durumunda modelden çıkarılmasını önermektedir. Bu bağlamda ilgili eşik değerleri sağlamayan AP 1-2-3-7-11, H 7, T2, A2 ve CPI 5 ifadeleri çıkartılmıştır.

Şekil 4: Faktör Yükleri ve AVE değerleri

Son olarak ayırışma geçerliliği için önerilen Fornell-Larcker kriteri ve HTMT Ratio katsayısı ile ölçümler yapılmış, konsept olarak benzer yapılarda olan değişkenler için $\leq 0,90$ ve farklı yapılarda olan değişkenler için $\leq 0,85$ eşik değerlerini (Henseler, Ringle ve Sarstedt, 2015; Hair vd., 2021) sağladığı tespit edilmiştir. Böylece yapının ayırışma geçerliliğini sağladığı da ifade edilebilir. Fornell ve Larcker (1981) ölçütüne göre, araştırmada yer alan yapıların açıklanan ortalama varyans (AVE) değerlerinin karekökü, araştırmada yer alan yapılar arasındaki kolerasyon katsayılarından yüksek olmalıdır. Tablo 4'te Fornell ve Larcker (1981) ölçütüne göre yapılan analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Fornell-Larcker Kriteri Değerleri

	Avatar Görünümü (0.771)	Duygusal Çekicilik (0.879)	Empati (0.844)	Güven (0.841)	Heyecan (0.905)	Mutluluk (0.869)	Müşteri Olma Niyeti (0.855)
Avatar Görünümü							
Duygusal Çekicilik	0.726						
Empati	0.750	0.719					
Güven	0.637	0.754	0.710				
Heyecan	0.610	0.642	0.509	0.559			
Mutluluk	0.756	0.820	0.735	0.725	0.736		
Müşteri Olma Niyeti	0.689	0.726	0.657	0.633	0.622	0.772	

Tablodaki parantez içindeki değerler AVE'nin karekök değerleridir. Tablo 4'teki değerler incelendiğinde, her bir yapının AVE-Karekök değerinin, diğer yapılarla olan korelasyon katsayılarından yüksek olması beklenmektedir (Hair vd., 2021).

HTMT katsayıları araştırmada yer alan tüm değişkenlere ait ifadelerin korelasyonlarının ortalamasının aynı değişkene ait ifadelerin korelasyonlarının geometrik ortalamalara oranlarını ifade

etmektedir. llmeye çalışılan yapıların teorik olarak birbirlerine yakın olmaları durumunda HTMT katsayısının 0,90'ın; birbirinden teorik olarak uzak yapılarda da 0,85'in altında gerçekleşmesi gerektiği belirtilmiştir (Henseler vd., 2015). İlgili değerler Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) Tablosu

	Avatar Görünümü	Duygusal ekicilik	Empati	Güven	Heyecan	Mutluluk
Avatar Görünümü						
Duygusal ekicilik	0.805					
Empati	0.821	0.791				
Güven	0.682	0.811	0.755			
Heyecan	0.722	0.759	0.600	0.649		
Mutluluk	0.814	0.885	0.788	0.760	0.856	
Müşteri Olma Niyeti	0.746	0.783	0.704	0.662	0.723	0.818

Tablo 5'te görüldüğü üzere HTMT katsayılarının <0,90 eşik değerini sağladığı ve nihayetinde yapıların ayrırşma geçerliliğinin sağlandığı ifade edilebilir.

Model uyumu değerleri, nedensel model için ve araştırma hipotezlerini test etmek için llmştir. Araştırma modeline göre hipotez testlerine geçmeden önce SmartPLS aracılığıyla çoklu uyum indeksleri uygulanmırştır. İlgili uyum indeksi değerleri Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Uyum İndeksi Değerleri

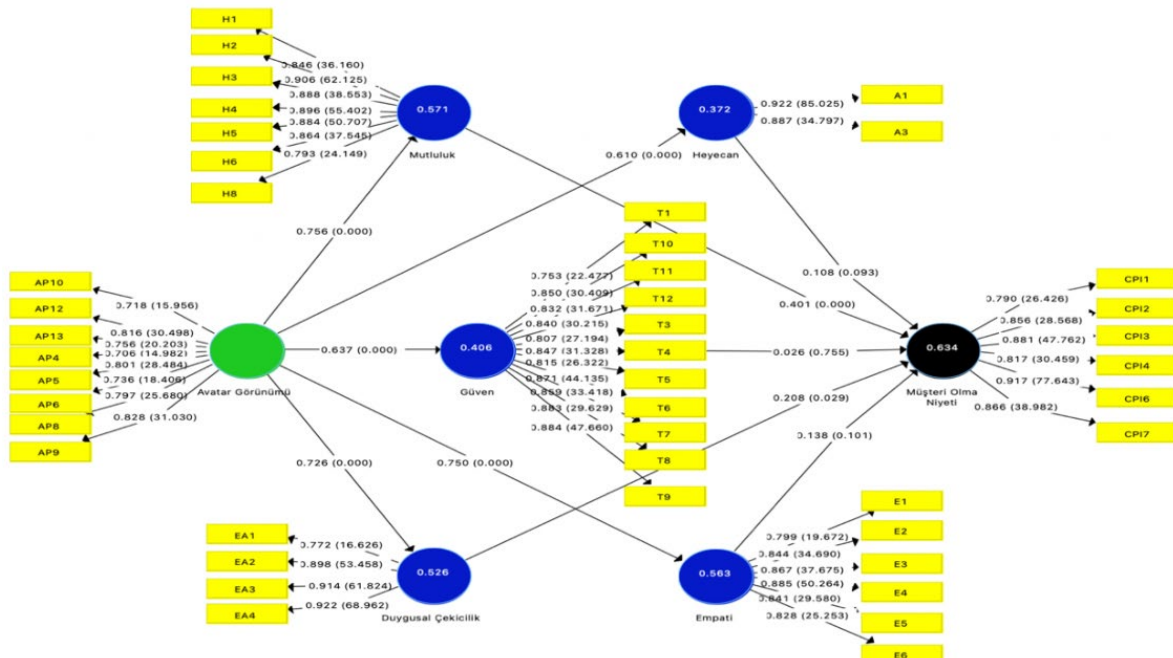
	Doymuş (Saturated) Model	Tahmini (Estimated) Model
SRMR	0,056	0,123
d_ ULS	3,140	15,083
d_ G	1,991	2,390
Ki-Kare	2155,697	2403,482
NFI	0,781	0,756

Tablo 6'da görüldüğü üzere, 0,056'lık SRMR değerı, değerın <0,08 eşik değerine (Hu ve Bentler, 1998) uygunluğu nedeniyle iyi uyumlu bir model olduğunu göstermektedir. d_ ULS'nin 3,140'lık değerı ve d_ G'nin 1,991'lik değerlerinin sırasıyla 15,083 ve 2,390'lık tahmin edilen değerlerden daha düşük olması (Henseler, 2017) nedeniyle iyi uyumlu bir modele işaret etmektedir. Ayrıca, 2155,697 olan Ki-Kare değerini 3'ten daha düşük ve 0,781 değere sahip olan NFI göstergesinin tahmin edilen değerlere yakın olması (Hu ve Bentler, 1998; Iacobucci, 2010) modelin iyi uyuma sahip olduğunu göstermektedir.

4.5. Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli ile Hipotez Testleri

Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla oluşturulan yapısal eşitlik modeli şekil 5'te gösterilmektedir.

şekil 5: PLS Yapısal Eşitlik Modeli

*Parantez içindeki değerler t değerlerini ifade etmektedir.

Araştırma modelinin analiz edilmesinde kısmi en küçük kareler yol analizi (PLS-SEM) kullanılmıştır. Veriler SmartPLS 3.3.2. istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma modeline ilişkin doğrusallık, yol katsayıları ve R^2 değerini hesaplamak için PLS-algoritması; tahmin gücünü (Q^2) hesaplamak için de Blindfolding analizi çalıştırılmıştır. PLS yol katsayılarının anlamlılıklarını değerlendirmek için yeniden örnekleme (bootstrapping) ile örneklemeden 5000 alt örneklem alınarak t değerleri hesaplanmıştır. Araştırma sonuçlarına ilişkin VIF- R^2 ve Q^2 değerleri Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Araştırma Modeli Değerleri

Değişkenler	VIF	R^2	Q^2
Avatar Görünümü			
Duygusal Çekicilik	3,809	0,526	0,399
Empati	2,654	0,563	0,397
Güven	2,766	0,406	0,282
Heyecan	2,237	0,372	0,294
Mutluluk	2,237	0,571	0,424
Müşteri Olma Niyeti	4,668	0,635	0,450

Değişkenler arasındaki VIF değerleri incelendiğinde çalışmada yer alan değerlerin 5 eşik değerinin altında olması sebebiyle değişkenler arasında doğrusallık problemi olmadığı anlaşılmaktadır (Hair vd., 2017). Modelde bulunan R^2 değerleri incelendiğinde değişkenlerin ilgili değişkenleri 0,372 ile 0,635 oranında açıkladığı tespit edilmiştir. Endojen değişkenler için hesaplanan tahmin gücü katsayılarının (Q^2) sıfırdan büyük olması araştırma modelinin endojen değişkenleri tahmin gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2017). Tablo 7'deki Q^2 değerlerinin sıfırdan büyük olması nedeniyle araştırma modelinin ilgili değişkenlerini tahmin etme gücüne sahip olduğu ifade edilebilir.

Araştırma modelinde doğrudan etkilere yönelik yol katsayıları (Path Coefficients) değerlerine Tablo 8'de yer verilmiştir.

Tablo 8: Araştırma Modeli Yol Katsayıları Değerleri

Hipotezler	Değişkenler	Standardize β	Standart Sapma	t-değeri	p değeri	Nihai Sonuç
H1	Avatar Görünümü -> Duygusal Çekicilik	0,726	0,039	18,602	0,001	Desteklendi
H2	Avatar Görünümü -> Empati	0,750	0,035	21,417	0,001	Desteklendi
H3	Avatar Görünümü -> Güven	0,637	0,047	13,515	0,001	Desteklendi
H4	Avatar Görünümü -> Heyecan	0,610	0,046	13,315	0,001	Desteklendi
H5	Avatar Görünümü -> Mutluluk	0,756	0,035	21,581	0,001	Desteklendi
H6	Duygusal Çekicilik -> Müşteri Olma Niyeti	0,208	0,095	2,188	0,029	Desteklendi
H7	Empati -> Müşteri Olma Niyeti	0,138	0,084	1,640	0,101	Desteklenmedi
H8	Güven -> Müşteri Olma Niyeti	0,026	0,083	0,312	0,755	Desteklenmedi
H9	Heyecan -> Müşteri Olma Niyeti	0,108	0,064	1,679	0,093	Desteklenmedi
H10	Mutluluk -> Müşteri Olma Niyeti	0,401	0,108	3,705	0,001	Desteklendi

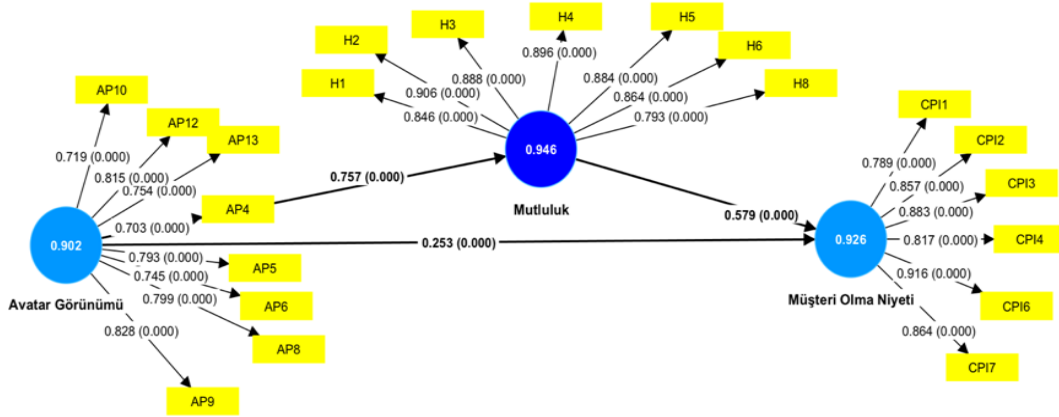
Avatar görünümü değişkeni duygusal çekicilik ($\beta=0,726$; $p<0,05$), empati ($\beta=0,750$; $p<0,05$), güven ($\beta=0,637$; $p<0,05$), heyecan (dürtü) ($\beta=0,610$; $p<0,05$) ve mutluluk ($\beta=0,756$; $p<0,05$) değişkenlerini istatistiksel olarak pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında H₁, H₂, H₃, H₄ ve H₅ hipotezleri desteklenmiştir. Duygusal çekicilik değişkeninin ($\beta=0,208$; $p<0,05$) ve Mutluluk değişkeninin ($\beta=0,401$; $p<0,05$) müşteri olma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Böylece H₆ ve H₁₀ hipotezleri desteklenmektedir. Son olarak empati, güven ve heyecan (dürtü) değişkenlerinin müşteri olma niyeti değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ($p>0,05$) ve H₇, H₈, H₉ hipotezlerinin desteklenmediği tespit edilmiştir.

4.6. Aracı Etki Testi

Aracı etki testinde bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi, bağımsız değişkenin aracı değişken üzerindeki etkisi ve aracı değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisine göre aracılık rolü yorumlamaları değişiklik göstermektedir (Zhao vd., 2010). Bu bağlamda avatar görünümünün, müşteri olma niyeti üzerinde altı temel duygudan biri olan mutluluk (Ekman, 1992; Weiss ve Cropanzano, 1996) değişkeninin aracı rolü test edilmiştir. Aracı değişken testi için kurulan model Şekil 6'da yer almaktadır. Değişkenler üzerinde yer alan değerler Cronbach's Alfa değerini temsil etmekte, faktör yükü ve parantez içerisinde yer alan p değerleri ise değişkenler arasında kurulan yollarda yer almaktadır.

Şekil 6: Aracı Değişken Ölçüm Modeli

Aracı değişken testinde hem testin gerçekleştirilebilmesi hem de kısmi veya tam aracılık rolünün tespitinin gerçekleştirilmesi açısından önem arz eden yol katsayıları Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: Yol Katsayıları

	β katsayısı	Örneklem Ortalaması	Standart Sapma	t değeri	p değeri
Avatar Görünümü -> Mutluluk	0,757	0,758	0,034	22,465	0,000
Avatar Görünümü -> Müşteri Olma Niyeti	0,253	0,255	0,069	3,647	0,000
Mutluluk -> Müşteri Olma Niyeti	0,579	0,579	0,068	8,476	0,000

Kurulan model ve değişkenler arası yol katsayılarının hesaplanmasıyla SmartPLS 4 istatistiksel programı aracılığıyla spesifik dolaylı etki testi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda avatar görünümünün müşteri olma niyeti üzerinde mutluluk değişkeninin pozitif bir aracı rolü olduğu tespit edilmiştir (β=0,583; S. Sapma=0,039; t=14,930; p<0,05). Böylece H₁₁ hipotezi kabul edilmiştir. Tablo 8 ve Şekil 6'da görüldüğü üzere bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkisinin yanı sıra (p<0,05; t=3,647) bağımsız değişkenin aracı değişken üzerindeki etkisi (p<0,05; t=22,465) ve aracı değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinden (p<0,05; t=8,476) dolaylı kısmi ve bütünlüyci aracılık (Yıldız, 2021) söz konusudur.

5. SONUÇ

Yapılan çalışmada yazarlar tarafından spatial.io web sitesinde oluşturulmuş olan sanal mağaza ortamında, katılımcıların sanal deneyimi yaşayabilmeleri, avatar kullanımı ve diğer avatarlar ile etkileşime girebilmeleri sağlanmıştır. Katılımcılar sanal mağaza deneyiminin yanı sıra birtakım avatar görünümünü ve mağazanın satış personeli olan avatar ile etkileşimini deneyimledikten sonra avatar görünümünü ve müşteri olma niyetlerini değerlendirmişlerdir. Çalışmada mutluluk, duygusal çekicilik, heyecan, empati, güven unsurları üzerinde avatar görünümünün etkisi ve bu unsurların müşteri olma niyeti üzerindeki etkisi test edilmiştir. Ayrıca avatar görünümünün müşteri olma niyeti değişkeni üzerinde altı temel duygudan biri olan mutluluk değişkeninin aracı rolünün incelenmesine dair modelin ölçeği katılımcılara sunulmuştur.

Yapısal modelin test edilmesinin sonuçları avatar görünümünün empati, mutluluk, duygusal çekicilik, heyecan ve güven unsurları üzerindeki önemli bir etkisi olduğunu desteklemektedir. Araştırmada empati, güven ve heyecan değişkenlerinin ise müşteri olma niyeti üzerinde bir etkisi söz konusu değilken; duygusal çekicilik ve mutluluk unsurlarının müşteri olma niyetini etkilediği gözlemlenmektedir. Böylece avatar görünümünün ve bir avatarın sanal bir ortamda var oluşunun, müşteri olma niyetini etkileyen mutluluk ve duygusal çekicilik unsurlarını etkilediği görülmüştür. Böylece sanal mağaza kullanıcılarının duygusal çekicilik ve mutluluk durumlarını etkileyen unsurlardan birinin avatar görünümü olduğu ifade edilebilir. Sanal mağaza deneyimi yaşayan tüketicilerin müşteri olma niyeti yolundaki belirleyicilerden bazılarının ise mutluluk ve duygusal çekicilik unsurları olduğu söylenebilir. Ayrıca araştırmada avatar görünümünün müşteri olma niyeti üzerindeki var olan etkisinde mutluluk duygusunun aracı rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç sanal mağaza tüketicilerinin avatar görünümlerinin, müşteri olma niyetini etkileyebilmesi adına mutluluk duygusunun önemine dikkat çekmektedir.

Keeling vd. (2010) çalışmalarının sonucu, avatarın müşteriye alışveriş görevi boyunca etkin bir şekilde rehberlik edebilmesi, bilgi aramaya yardımcı olabilmesi ve güven unsurunu sağlaması halinde, bir avatarın bir e-ticaret sitesine değer katabileceği ve böylece müşterinin bu faydalara ilişkin deneyimini geliştirebileceğini ortaya koymuştur. Yapılan çalışmada, mevcut literatürden (Etemad-Sajadi, 2016; Keeling vd., 2010; Rahman vd., 2020) farklı bir sonuç olarak güven unsurunun müşteri olma niyeti üzerinde bir etkisi olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak avatarın görünümü ve sağladığı fayda ile birlikte güven unsuru üzerinde etkisinin bulunması Keeling vd. (2010) çalışmasının sonucu ile örtüşmektedir. Bu çalışmada heyecan, empati ve mutluluk değişkenlerinin müşteri olma niyeti üzerindeki etkisinin incelendiği modelde, mutluluk değişkeninin müşteri olma niyeti üzerinde etkisinin var olması sonucunun, Hou vd. (2013) yaptıkları çalışmayla benzerlik gösterdiği, heyecan ve empati değişkenlerinin müşteri olma niyeti üzerinde etkisi bulunmaması sonucunun ise farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Böylece literatürde empati ve heyecan değişkenlerinin müşteri olma niyeti üzerinde etkisi olduğu ifade edilse de avatar etkileşimlerinin olduğu sanal bir mağazada bu değişkenlerin müşteri olma niyeti üzerinde etkisi olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca avatar görünümünün duygusal çekicilik değişkeni üzerinde etkisi ve duygusal çekicilik değişkeninin müşteri olma niyeti üzerindeki etkisi bağlamında bu araştırmanın sonuçları Etemad-Sajadi (2016) ile uyum göstermektedir. Böylece avatar etkileşiminin var olduğu sanal bir mağazada avatar görünümünün duygusal çekicilik üzerinde bir etkisi olduğu ve duygusal çekicilik unsurunun tüketicileri ilgili sanal mağazanın müşterisi olma potansiyelini artırabileceği ifade edilebilir.

Araştırmanın bulgularından yola çıkılarak günümüzde dijitalleşmenin getirdiği değişimlerde işletmelerin ve tüketicilerin, sanal ortamlarda kullandığı avatar gibi unsurların tüketici davranışı üzerinde oldukça önemli etkileri olduğu ifade edilebilir. İşletmelerin kurdukları veya kuracakları sanal mağazaların yanı sıra faaliyet gösterdikleri sanal ortamlarda, kendi benliklerini temsil eden avatarların; heyecan, empati ve mutluluk gibi müşterilerin tüketim duygularını (Hou vd., 2013) ve duygusal çekicilik gibi birtakım unsurları etkilediğinin farkında olmaları gerekmektedir. Böylece işletmelerin sadece sanal ortamda mağaza oluşturmakla kalmayıp kendilerini temsil eden avatarları kullanmaları, tüketicilerde birtakım duygu durumlarını etkileyecek ve etkilenen duygu durumları tüketicilerin ilgili mağazanın müşterisi olma niyetleri üzerinde etki gösterecektir. Ayrıca avatar görünümünün müşteri olma niyeti üzerinde mutluluk duygusunun aracı etkisi ise sanal bir mağazada avatar kullanımının tüketicilerin müşteri olma niyeti üzerindeki etkisinde mutluluğun aracı değişken olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak; sanal ortamı deneyimleyen tüketicilerin gerek ilgili sanal mağaza deneyimi gerek avatar ile geçtikleri iletişim unsurunun tüketicilerin birtakım duygu durumunu etkileyerek müşteri olma niyetleri üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.

6. ARAŞTIRMANIN KISITLARI VE GELECEK ARAŞTIRMALAR İÇİN ÖNERİLER

Araştırmanın en önemli kısıtlarından birisi veri toplama sürecinin kolayda örneklem yöntemiyle gerçekleştirilmiş olmasıdır. Çünkü örneklem çeşitliliğini fazla tutmak araştırma sonuçlarının genellenebilir olması açısından önemli bir engel oluşturmasının yanı sıra emek, zaman ve maddi kayıplara neden olabilmektedir (Cresswell, 2005). Bu bağlamda gelecekteki araştırmalarda örneklem seçiminin daha spesifik amaçlara hizmet eden yöntemler tercih edilerek araştırmanın bulguları daha genellenebilir hale getirilebilir. Araştırmanın bir diğer önemli kısıtı ise sanal mağazada yaşatılmak

istenen avatar görünümü, etkileşimi ve sanal mağaza gezintisi deneyiminin sanal gznlk teknolojisi ile gerçekleştirilememiş olmasıdır. Dolayısıyla gelecek araştırmalarda, katılımcıların deneyimlerini zenginleştirmek adına sanal gznlk kullanılarak veri toplanması nerilmektedir. Böylece sanal mağaza deneyimi yaşayan tüketicilerin duygu durumları çıktılarının merak konusu olabileceği ifade edilebilir. Bu alışma kesitsel bir zaman diliminde gerçekleştirilmesi kısıtından dolayı gelecekteki çalışmalarda boylamsal bir zaman diliminde veri toplanabilir. Ayrıca deneysel araştırma tasarımı yöntemleri de sınanabilir. Son olarak gelecekteki çalışmalarda bu araştırmanın modeli üzerinden farklı örneklem grupları ve daha geniş örneklem hacimleriyle uygulamalar gerçekleştirilebilir.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan anket yöntemi için Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 05/04/2023 tarihli ve 2023/04 nolu toplantısında GO 2023/174 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

ıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar atışması yoktur.

Ethics Statement: Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Burdur Mehmet Akif Ersoy University with the decision number GO 2023/174 at the meeting dated 05/04/2023 and numbered 2023/04 of the relevant board. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Adelson, J. L., & McCoach, D. B. (2010). Measuring the mathematical attitudes of elementary students: The effects of a 4-Point or 5-Point Likert-Type scale. *Educational and Psychological Measurement*, 70(5), 796-807. DOI: 10.1177/0013164410366694
- Bailenson, J. N., Beall, A. C., Blascovich, J., & Rex, C. (2004). Examining virtual busts: Are photogrammetrically generated head models effective for person identification?. *Presence*, 13(4), 416-427. DOI: 10.1162/1054746041944858
- Bailenson, J. N., Blascovich, J., & Guadagno, R. E. (2008). Self-Representations in immersive virtual environments 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 38(11), 2673-2690. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2008.00409.x>
- Baker, J., Parasuraman, A., Grewal, D., & Voss, G. B. (2002). The influence of multiple store environment cues on perceived merchandise value and patronage intentions. *Journal of Marketing*, 66(2), 120-141.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice-Hall.
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory of mass communication. *Media Psychology*, 3, 265–299.
- Barbosa, B. (2017). Happiness in marketing. In R. R. Ripoll (Ed.), *Entornos creativos, empleados felices: una ventaja competitiva en la gestin empresarial y territorial*, (pp. 75-90). Uno Editorial
- Behboudi, M., Vazifehdoust, H., Najafi, K., & Najafi, M. (2014). Using rational and emotional appeals in online advertisements for muslim customers, *Journal of Islamic Marketing*, Vol. 5, No. 1: 97 – 124. DOI 10.1108/JIMA-07-2012-0039
- Biocca, F., Harms, C., & Burgoon, J. K. (2003). Toward a more robust theory and measure of social presence: review and suggested criteria. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*, 12(5), 456–480. <https://doi.org/10.1162/105474603322761270>

- Bracken, B. A., Barona, A. (1991). State of the art procedures for translating, validating and using psychoeducational tests in cross-cultural assessment. *School Psychology International*, 12(1-2), 119-132. <https://doi.org/10.1177/0143034391121010>
- Chattaraman, V., Kwon, W. S., & Gilbert, J. E. (2012). Virtual agents in retail web sites: benefits of simulated social interaction for older users. *Computers in Human Behavior*, 28(6), 2055-2066. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.06.009>
- Chin, W. W. (1998). The partial least squares approach to structural equation modeling. *Modern Methods for Business Research*, 295(2), 295-336.
- Cohen, J. (2013). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Routledge.
- Cresswell, J. W. (2005). *Educational research. planning.. conducting.. and evaluating.. quantitative and qualitative research* (2th ed.) Upper Saddle River.
- Cui W., & Cho I. (2019). Household's happiness and financial market participation. *Global Economic Review*, 48(4), 396-418. <https://doi.org/10.1080/1226508X.2019.1640629>
- Cyr, D., Hassanein, K., Head, M., & Ivanov, A. (2007). The role of social presence in establishing loyalty in e-service environments. *Interacting with Computers*, 19(1), 43-56. <https://doi.org/10.1016/j.intcom.2006.07.010>
- Diamantopoulos, A., & Winklhofer, H. M. (2001). Index construction with formative indicators: An alternative to scale development. *Journal of Marketing Research*, 38(2), 269-277.
- Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. *Cognition & Emotion*, 6(3), 169-200. <https://doi.org/10.1080/02699939208411068>
- Etemad-Sajadi, R. (2016). The impact of online real-time interactivity on patronage intention: the use of avatars. *Computers in Human Behavior*, 61, 227-232. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.03.045>
- Fortin, D. R., & Dholakia, R. R. (2005). Interactivity and vividness effects on social presence and involvement with a web-based advertisement. *Journal of Business Research*, 58(3), 387-396. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(03\)00106-1](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(03)00106-1)
- Fox, J., & Bailenson, J. N. (2009). Virtual self-modeling: the effects of vicarious reinforcement and identification on exercise behaviors. *Media Psychology*, 12(1), 1-25. <https://doi.org/10.1080/15213260802669474>
- Fox, J., Bailenson, J., & Binney, J. (2009). Virtual experiences, physical behaviors: the effect of presence on imitation of an eating avatar. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*, 18(4), 294-303. <https://doi.org/10.1162/pres.18.4.294>
- Garau, M., Slater, M., Pertaub, D. P., & Razaque, S. (2005). The responses of people to virtual humans in an immersive virtual environment. *Presence: Teleoperators & Virtual Environments*, 14(1), 104-116. <https://doi.org/10.1162/1054746053890242>
- Garson, G. D. (2016). *Partial least squares. regression and structural equation models*. Statistical Associates Publishers.
- Garver, M. S., & Mentzer, J. T. (1999). Logistics research methods: employing structural equation modeling to test for construct validity. *Journal of Business Logistics*, 20(1), 33.
- Gefen, D., & Straub, D. (2003). Managing User Trust in B2C E-Services. *E-Service*, 2(2), 7-24. <https://doi.org/10.2979/esj.2003.2.2.7>
- George, D. (2011). *SPSS for windows step by step: A simple study guide and reference, 17.0 update, 10/e*. Pearson Education.
- Gursoy, D., Malodia, S., & Dhir, A. (2022). The metaverse in the hospitality and tourism industry: an overview of current trends and future research directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(5), 527-534. <https://doi.org/10.1080/19368623.2022.2072504>

- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hair Jr, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., Sarstedt, M., Danks, N. P., & Ray, S. (2021). *Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) using R: A workbook*, Springer Nature. 10.1007/978-3-030-80519-7
- Hair Jr, J. F., Matthews, L. M., Matthews, R. L., & Sarstedt, M. (2017). PLS-SEM or CB-SEM: updated guidelines on which method to use. *International Journal of Multivariate Data Analysis*, 1(2), 107-123. <https://doi.org/10.1504/IJMDA.2017.087624>
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2-24. <https://doi.org/10.1108/EBR-11-2018-0203>
- Haque, U. N., & Mazumder, R. (2020). A study on the relationship between customer loyalty and customer trust in online shopping. *International Journal of Online Marketing (IJOM)*, 10(2), 1-16. DOI: 10.4018/IJOM.2020040101
- Hassanein, K., & Head, M. (2007). Manipulating perceived social presence through the web interface and its impact on attitude towards online shopping. *International Journal of Human-Computer Studies*, 65(8), 689-708. <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2006.11.018>
- Henseler, J. (2017). *ADANCO 2.0.1: User Manual*. Composite Modeling.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135. DOI 10.1007/s11747-014-0403-8
- Hoelter, J. W. (1983). The analysis of covariance structures: goodness-of-fit indices. *Sociological Methods & Research*, 11(3), 325-344. <https://doi.org/10.1177/0049124183011003003>
- Holzwarth, M., Janiszewski, C., & Neumann, M. M. (2006). The influence of avatars on online consumer shopping behavior. *Journal of Marketing*, 70(4), 19-36. ISSN: 1547-7185
- Hou, M., Wu, X., & Hu, Z. (2013). Personnel service, consumption emotion, and patronage intention in department stores. *International Business Research*, 6(3), 6. doi:10.5539/ibr.v6n3p6
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Methods*, 3(4), 424-449. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.3.4.424>
- Iacobucci, D. (2010). Structural equations modeling: fit indices, sample size, and advanced topics. *Journal of Consumer Psychology*, 20(1), 90-98. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2009.09.003>
- IJsselsteijn, W., De Ridder, H., Freeman, J., Avons, S. E., & Bouwhuis, D. (2001). Effects of stereoscopic presentation, image motion, and screen size on subjective and objective corroborative measures of presence. *Presence*, 10(3), 298-311. Doi: 10.1162/105474601300343621
- Ingwer, M. (2012). *Empathetic marketing how to satisfy the 6 core emotional needs of your customers*. Palgrave Macmillan.
- Ivory, J. D., & Kalyanaraman, S. (2007). The effects of technological advancement and violent content in video games on players' feelings of presence, involvement, physiological arousal, and aggression. *Journal of Communication*, 57(3), 532-555. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2007.00356.x>
- Jang, S., & Namkung, Y. (2009). Perceived quality, emotions, and behavioral intentions: application of an extended mehrabian-russell model to restaurants. *Journal of Business Research*, 62(4), 451-460. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.01.038>

- Keeling, K., McGoldrick, P., & Beatty, S. (2010). Avatars as salespeople: communication style, trust, and intentions. *Journal of Business Research*, 63(8), 793-800. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.12.015>
- Kock, N. (2019). From composites to factors: bridging the gap between pls and covariance-based structural equation modelling. *Information Systems Journal*, 29(3), 674-706. <https://doi.org/10.1111/isj.12228>
- Krijn, M., Emmelkamp, P. M., Biemond, R., de Ligny, C. D. W., Schuemie, M. J., & Van der Mast, C. A. (2004). Treatment of acrophobia in virtual reality: the role of immersion and presence. *Behaviour Research and Therapy*, 42(2), 229-239. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(03\)00139-6](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(03)00139-6)
- Kusumawati, A., Listyorini, S., & Yulianto, E. (2020). The role of religiosity on fashion store patronage intention of muslim consumers in Indonesia. *SAGE Open*, 10(2), DOI: 10.1177/2158244020927035
- Lee, K. M. (2004). Presence, explicated. *Communication Theory*, 14(1), 27-50. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2004.tb00302.x>
- Lisetti, C., Amini, R., Yasavur, U., & Rishe, N. (2013). I can help you change! An empathic virtual agent delivers behavior change health interventions. *ACM Transactions on Management Information Systems (TMIS)*, 4(4), 1-28. <https://doi.org/10.1145/2544103>
- Lwin, M., Phau, I., Huang, Y. A., & Lim, A. (2014). Examining the moderating role of rational-versus emotional-focused websites: The case of boutique hotels. *Journal of Vacation Marketing*, 20(2), 95-109. DOI: 10.1177/1356766713502485
- Mano, H., & Oliver, R. (1993). Assessing the dimensionality and structure of the consumption experience: evaluation, feeling, and satisfaction. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 20(3), 201-207. <https://doi.org/10.1086/209361>
- McBane, D. A. (1995). Empathy and the salesperson: A multidimensional perspective. *Psychology & Marketing*, 12(4), 349-370. <https://doi.org/10.1002/mar.4220120409>
- Menon, K., & Dubé, L. (2000). Ensuring greater satisfaction by engineering sales assistant response to customer emotions. *Journal of Retailing*, 76(3), 285-307. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(00\)00034-8](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(00)00034-8)
- Mimoun, M. S. B., Poncin, I., & Garnier, M. (2012). Case study—embodied virtual agents: an analysis on reasons for failure. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19(6), 605-612. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2012.07.006>
- Nguyen, N., Leclerc, A., & LeBlanc, G. (2013). The mediating role of customer trust on customer loyalty. *Journal of Service Science and Management*, 6(1) 96-109. DOI:10.4236/jssm.2013.61010
- Niedermeier, A., Albrecht L., & Jahn B. (2019). Happy together: Effects of brand community engagement on customer happiness. *Journal of Relationship Marketing*, 18(1), 54-76. <https://doi.org/10.1080/15332667.2018.1534063>
- Pedersen, C. L. (2021). Empathy-based marketing. *Psychology & Marketing*, 38(3) 470-480. <https://doi.org/10.1002/mar.21448>
- Peng, D. X., & Lai, F. (2012). Using partial least squares in operations management research: A practical guideline and summary of past research. *Journal Of Operations Management*, 30(6), 467-480. <https://doi.org/10.1016/j.jom.2012.06.002>
- Plank, R. E., Minton, A. P., & Reid, D. A. (1996). A short measure of perceived empathy. *Psychological Reports*, 79(3), 1219-1226.

- Preston, C. C., & Colman, A. M. (2000). Optimal number of response categories in rating scales: Reliability, validity, discriminating power, and respondent preferences. *Acta Psychologica, 104*(1) 1-15. [https://doi.org/10.1016/S0001-6918\(99\)00050-5](https://doi.org/10.1016/S0001-6918(99)00050-5)
- Price, M., & Anderson, P. (2007). The role of presence in virtual reality exposure therapy. *Journal of Anxiety Disorders, 21*(5), 742-751. doi: 10.1016/j.janxdis.2006.11.002
- Rahman M. S., & Hossain M. A. (2022). E-service quality and trust on customer's patronage intention: moderation effect of adoption of advanced Technologies. *Journal of Global Information Management, 28*(1), 39-55. DOI: 10.4018/JGIM.2020010103
- Rahman, M. S., Hossain, M. A., Zaman, M. H., & Mannan, M. (2020). E-service quality and trust on customer's patronage intention: moderation effect of adoption of advanced Technologies. *Journal of Global Information Management (JGIM), 28*(1), 39-55. DOI: 10.4018/JGIM.2020010103
- Richins, M. (1997). Measuring emotions in the consumption experience. *Journal of Customer Research, 24*(2), 127-146. <https://doi.org/10.1086/209499>
- Rizzo, A., & Kim, G. J. (2005). A SWOT analysis of the field of virtual reality rehabilitation and therapy. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments, 14*(2), 119-146. DOI: 10.1162/1054746053967094
- Rust, R. T., Inman, J. J., Jia, J., & Zahorik, A. (1999). What you don't know about customer-perceived quality: the role of customer expectation distributions. *Marketing Science, 18*(1), 77-92. <https://doi.org/10.1287/mksc.18.1.77>
- Sheth J. N. (1983). An integrative theory of patronage preference and behavior. In Darden W. R., Lusch R. F. (Eds.), *Patronage behavior and retail management*. Elsevier Science Publishing Co.
- Teichert, T., Hardeck, D., Liu, Y., & Trivedi, R. (2018). How to implement informational and emotional appeals in print advertisements. *Journal of Advertising Research, 58*(3), 363-379. DOI: 10.2501/JAR-2017-054
- Villani, D., Riva, F., & Riva, G. (2007). New technologies for relaxation: the role of presence. *International Journal of Stress Management, 14*(3), 260. <https://doi.org/10.1037/1072-5245.14.3.260>
- Wang, N., Johnson, W. L., Mayer, R. E., Rizzo, P., Shaw, E., & Collins, H. (2008). The politeness effect: pedagogical agents and learning outcomes. *International Journal of Human-Computer Studies, 66*(2), 98-112. <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2007.09.003>
- Weiss, H. M., & Cropanzano, R. (1996). Affective events theory. *Research in Organizational Behavior, 18*(1), 1-74. ISBN: 1-55938-938-9
- Yousef, M., Dietrich, T., & Torrisi, G. (2021). Positive, negative or both? assessing emotional appeals effectiveness in anti-drink driving advertisements. *Social Marketing Quarterly, 27*(3), 195-212. DOI: 10.1177/15245004211025068
- Zeithaml, V. A., Leonard L. B., & Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing, 60*(29), 31-46. <https://doi.org/10.1177/002224299606000203>
- Zhang, H., Sun, J., Liu, F., & Knight, J. (2014). Be rational or be emotional: advertising appeals, service types and consumer responses. *European Journal of Marketing, 48*(11/12), 2105-2126. <https://doi.org/10.1108/EJM-10-2012-0613>
- Zhang, Y., Fiore, A. M., Zhang, L., & Liu, X. (2021). Impact of website design features on experiential value and patronage intention toward online mass customization sites. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal, 25*(2), 205-223. <https://doi.org/10.1108/JFMM-11-2019-0261>

Zhao, X., Lynch Jr, J. G., & Chen, Q. (2010). Reconsidering baron and kenny: myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206.
<https://doi.org/10.1086/651257>

Kaynak Temelli Bilgi Teknolojilerinin Dijital Muhasebe Okuryazarlığı Üzerine Etkisi

The Effect Of Resource-Based Information Technologies On Digital Accounting Literacy

Ali ÖZBEK¹

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı kaynak temelli bilgi teknolojilerinin muhasebe meslek mensuplarının dijital muhasebe okuryazarlığı üzerindeki etkisinin değerlendirilmesini sağlamaktır.

Tasarım/Yöntem: Çalışmada tesadüfi olmayan yöntemlerden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 572 muhasebe meslek mensubu üzerinde anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22 programıyla analiz edilmiştir.

Bulgular: Çalışma sonucunda kaynak temelli bilgi teknolojilerinin dijital muhasebe okuryazarlığı üzerinde ($\beta:0.205$; $p<0.05$) anlamlı etkisi tespit edilmiştir. Çalışmanın gelecekte karar alma mekanizmalarındaki yöneticilerin karar almalarını destekleyeceği değerlendirilmektedir.

Sınırlılıklar: Çalışma örnekleminin Eskişehir ilinde yer alan muhasebe meslek mensupları üzerinde uygulanması çalışmanın sınırlılıkları içerisindedir.

Özgünlük/Değer: İlgili konu literatürde dijital okuryazarlık boyutunda yoğun bir şekilde çalışılmasına karşın muhasebe alanında kaynak temelli bilgi teknolojileri açısından irdelenmesi ve literatüre önemli bir kazanım getirmesi çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri, Dijital Okuryazarlık, Muhasebe

Abstract

Purpose: The aim of this study is to evaluate the impact of resource-based information technologies on the digital accounting literacy of professional accountants.

Design/Methodology: In the study, a survey was conducted on 572 professional accountants using the convenience sampling method, which is one of the non-random methods. The data obtained was analyzed with the SPSS 22 program.

Findings: As a result of the study, a significant effect of resource-based information technologies on digital accounting literacy ($\beta: 0.205$; $p<0.05$) was determined. It is considered that the study will support the decision-making of managers in decision-making mechanisms in the future.

Limitations: The application of the study sample on accountants in Eskişehir is within the limitations of the study.

Originality/Value: Although the relevant subject has been studied extensively in the literature in terms of digital literacy, the unique value of the study is that it is examined in terms of resource-based information technologies in the field of accounting and brings a significant gain to the literature.

Keywords: Resource Based Information Technologies, Digital Literacy, Accounting

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, aozbek@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9183-6513

1. GİRİŞ

Günümüzde küreselleşmeyle birlikte artan rekabet ortamı birçok mesleği derinden etkilemiştir. Etkilenen en önemli gruplardan birisi de şüphesiz muhasebe meslek mensupları oluşturmaktadır. Muhasebe meslek mensupları yaşanan teknolojik gelişmeler karşısında çağa ayak uydurabilmek ve geri kalmamak adına her zaman kendilerini geliştirmenin yanında teknolojik değişimleri takip etmek zorundadırlar. Özellikle dijital muhasebe okuryazarlığı adını verdiğimiz “muhasebede dijital dönüşümler” pek çok noktada meslek mensuplarına fayda sağlayacağı aşikar bir durumdur.

İşletmeler son yıllarda bilgi teknolojilerine yoğun bir şekilde yatırım yapmaktadırlar. Bu yatırımların dönütlerini ve sonuçlarını alabilmek işletmelerin yılları alabilmektedir. İşletmelerin sadece bilgisayarlar satın alarak onlara program yükleyerek bilgi teknolojileri alanında tam bir başarının sağlanmasını beklemek mümkün değildir. Bu itibarla işletmelerin bilgi teknolojilerini işletmenin tüm alanlarında özgün ve yaratıcı bir şekilde uygulayacak şekilde teknolojik uygulamalarını geliştirip verimlilik artışlarını sağlaması ve rakipleri karşısında rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri önem kazanan bir husus haline gelmektedir (Akdede ve Turan, 2008: 20).

Bilgi teknolojilerinin imkanlarından faydalanan ve onları doğru bir şekilde planlama, yürütme, denetim, organize etme, yönetim, muhasebe gibi çeşitli alanlarda başarılı bir şekilde uygulayabilen işletmeler, kapasitelerini artırabilmenin yanında hayatlarını sürdürebilmeleri ve karını maksimize etmesi bakımından işletmeleri avantajlı bir konuma sokacaktır. Bu noktada işletmelerin kaynak temelli bilgi teknolojilerinin kullanılmasının yaygınlaştırılması gerekmektedir (Akturan vd., 2018: 38). Ayrıca kaynak temelli bilgi teknolojilerinin kullanımı işletmelerin kurumsal yeteneklerini güçlendirme hususunda hem mali olarak hem de kurumsal verimlilik açısından katkıda bulunmaktadır (Liang vd., 2010: 1138).

İşletmeler kaynak temelli bilgi teknolojileri benimsemesi halinde kendi kapasitesini ve kaynaklarını en üst düzeyde finansal performans sağlayacak şekilde faydalanması mümkündür (Bharadwaj, 2000: 169). Özellikle muhasebe meslek mensuplarına işlerini planlamaları ve yönetsel işlevlerini yerine getirme noktasında dijital muhasebe okuryazarlığına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı kaynak temelli bilgi teknolojilerinin dijital muhasebe okuryazarlığı üzerindeki etkisini tespit edebilmektir. Çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılarak muhasebe meslek mensupları üzerinde etkilerinin var olup olmadığını ve çeşitli analizlerin uygulanarak literatüre katkı sağlanması beklenmektedir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Çalışma kapsamında ilk olarak kaynak temelli bilgi teknolojileri ile dijital muhasebe okuryazarlığı konuları hakkında açıklamalara yer verilmiş olup sonrasında ilgili alan yazında yapılmış olan çalışmalar irdelenmiştir.

2.1. Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri

Kaynak temelli bilgi teknolojilerinin temelinde istenilen düzeydeki yönetsel faaliyetlerin işletme açısından sürdürülebilir bir şekilde rakiplerine karşı rekabet ve fırsat avantajı sağlayabileceği düşüncesi yatmaktadır. Bilgi teknolojilerinin işletmelerde iletişim teknikleri ile bilgisayar teknolojilerinin bir arada kullanıldığı ya da harmanlandığı teknolojik iş ve işlemlerden oluşmaktadır. İşletmelerde yer alan çeşitli elektronik veri işleme sistemleri, mobil ağlar, fakslar, e-mail sistemleri, telefonlar, video-konferans sistemleri, yazılımlar ve donanımlar gibi birçok bilgi teknolojileri günümüzde kullanılmaktadır.

Kaynak temelli teori çerçevesinde bilgi teknolojileri, işletmelerin tüm varlıklarını, kaynaklarını, yeteneklerini, süreçlerini, niteliklerini işletmenin bilgi teknolojileri alanında kullanılmasını sağlayan başka işletmeler açısından taklit edilmesi zor ve o işletmeye rekabet üstünlüğü sağlayan bilgi teknolojileri olarak karşımıza çıkmaktadır (Yang, 2008).

İşletmeyi esas alan bilgi teknolojileri kaynakları temel olarak üç ana yapıdan oluşmaktadır. Bunlar bilgi teknolojilerinin alt yapısı, insan bilgi teknolojileri kaynakları ve bilgi teknolojileri özellikli maddi olmayan varlıklar olarak ele almamız mümkündür.

Literatür taraması yapıldığında Liang vd. (2010) yapmış olduğu çalışmada, 42 yayınlanmış ampirik çalışma üzerinde meta analiz yapılmıştır. Çalışma sonucunda kaynak temelli bilgi teknolojilerinin işletmenin kurumsal yeteneklerini artırdığı ve dolayısıyla işletmelerin verimliliği üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Liang vd., 2010: 1138-1139).

Bharadwaj (2000) tarafından yapılan çalışmada yüksek bilgi teknolojilerine sahip olan işletmelerin kar ve maliyet tabanlı performanslarının ölçümlenmesinde anlamlı etkilere sahip olduğu normal ölçümlere kıyasla daha iyi bir performans ortaya koyduğunu ortaya çıkarmıştır (Bharadwaj, 2000).

Mata vd. (1995)'nin ortaklaşa yapmış olduğu çalışmada, yapılan ampirik ölçümlelerde kaynak tabanlı bilgi teknolojilerinin işletmelerin rekabet avantajı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu, kendi başlarına işletme içerisinde bilgi teknolojilerini organize etme ve yönetme sürecinde daha fazla odaklanması gerektiğini ve bu durumunda işletmeye diğer işletmelere kıyasla rekabet avantajı konusunda üstünlük sağlayabileceğini tespit etmişlerdir (Mata vd., 1995).

Wu vd. (2006)'nin yapmış oldukları çalışmada, çeşitli sektörlerdeki işletmelerin tedarik zinciri ve lojistik yöneticileriyle yapılan anketlerden toplanan verilere dayanılarak yapılan analiz sonuçlarına göre tedarik zinciri yönetiminde bilgi teknolojileri üzerinde anlamlı etkilere sahip olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Kaynak temelli yola çıkarak yapılan çalışmada bilgi teknolojilerinin etkin tedarik zinciri yeteneklerinin işletmeye özgü olduğunu ve işletmeler arasında kopyalanmasının zor olduğunu ifade etmelerinin yanında bilgi teknolojileri ile ilgili kaynakları bir işletme için daha yüksek değere dönüştürmede bir katalizör görevi yapabileceğini ifade etmişlerdir (Wu vd., 2006).

2.2. Dijital Muhasebe Okuryazarlığı

Dijital okuryazarlık günümüzde bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte daha popüler bir hal almıştır. Dijitalleşmeyle birlikte işletmeler için hızla gelişen gelişen teknolojiler sayesinde özellikle muhasebe okuryazarlığının önemini gittikçe artırmıştır.

Muhasebeyle ilgilenen iç ve dış paydaşlarının bilanço, gelir tablosu gibi temel düzenleyici tablolarının yanında ek mali tabloları anlayabilmesi ve idrak edebilmesi bir elzem haline gelmiştir. İlgili kişilerin geçmiş deneyim ve tecrübelerini çağın gerektirdiği muhasebesel beceri ve yetenekleriyle birleştirmesine ilaveten uygulaması durumunda dijital muhasebe okuryazarlığının ehemmiyeti gerek toplum içerisinde gerekse işletmeler açısından daha iyi anlaşılacaktır.

Dijitalleşme insan faaliyetlerinin tüm yönleriyle doğrudan ve dolaylı etkiye sahip çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Chigisheva vd., 2021). Günümüzde muhasebe mesleği önemli değişiklikler ve inovasyon anlamına gelen dijital teknolojiyi içeren hızlı bir dönüşümle karşı karşıya kalmaktadır. Dijital muhasebe okuryazarlığı ise bu noktada muhasebe meslek mensupları açısından belirli bir önem taşımaktadır (Stanciu vd., 2020).

Bilgi ve dijital okuryazarlık son dönemlerde çok ilgi görmektedir. Çalışanların işyerlerinde çalışmaları için edinmeleri gereken kritik stratejik örgütsel kaynaklar ve beceriler dijital okuryazarlığın kapsamı içerisinde (Nikou vd., 2022).

Yatbaz ve atıkkaş (2019)'ın yapmış oldukları çalışmada, Manisa ilinde bankacılık ve finans bölümünde öğrenim gören 187 öğrenci üzerinde anket çalışması uygulanmış, öğrencilerin finansal okuryazarlığı kabul edilebilir iken aynı şeyi muhasebe okuryazarlığı için söylenemeyeceğini ortaya koymuşlardır (Yatbaz ve atıkkaş, 2019).

Respati vd. (2023)'nin ortaklaşa yaptıkları çalışmada Endonezya'da 353 üniversite öğrencisi üzerinde anket çalışması uygulanmış olup, dijital finansal okuryazarlığın onların finansal davranışları, finansal güven ve finansal refahları üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu tespit etmişlerdir (Respati vd., 2023).

Nikou vd. (2022)'nin yapmış oldukları ortak çalışmada işletmede çalışan 121 kişi üzerinde yapısal eşitlik modellemesi uygulanmış, bilgi ve dijital okuryazarlığının teknolojinin algılanan kullanım kolaylığı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca dijital okuryazarlık sayesinde işletmeler içerisinde dijital teknolojileri kullanma yönünde bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Pilav-Velic vd. (2021)'nin ortak çalışmalarında ise, Bosna-Hersek'te iki işletme üzerinde çalışanlar üzerinde anket çalışması uygulanmış ve çalışanların performanslarının yanında inovasyonlarını artırabilmek adına dijital okuryazarlığın etkiye sahip olduğunu vurgu yapmışlardır. Dijital okuryazarlığın çalışanların ve potansiyel olarak işletmelerin yenilikçi çabalarını geliştirmeye yardımcı olduğunu açıklamışlardır (Pilav-Velic vd., 2021).

Yakut (2022)'un yapmış olduğu çalışmada, İstanbul ilinde faaliyet gösteren 1056 Serbest Muhasebeci Mali Müşavir üzerinde ilişkisel tarama modeli esas alınarak ölçekler uygulanmıştır. Çalışma sonucunda dijital muhasebe okuryazarlığının muhasebe meslek mensupları üzerinde önemli etkileri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle teknolojik gelişim ve karşılaşılan problemlere karşı meslek mensuplarının sergilemiş oldukları pozitif yönlü tutumun onların performansını artırmada etkili olduğunu tespit etmiştir (Yakut, 2022).

Pusmaz ve Özulucan (2021)'nin birlikte yapmış olduğu çalışmada, Kayseri ve Niğde illerinde çalışmakta olan 294 muhasebe meslek mensubu üzerinde anket çalışması uygulanmıştır. Çalışma neticesinde muhasebe meslek mensuplarının dijital muhasebe okuryazarlıkla farkındalık seviyeleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ve ilgili meslek mensuplarının dijital muhasebe okuryazarlıkla ilgili farkındalık seviyelerinin makul olduğunu sonucuna ulaşılmıştır (Pusmaz ve Özulucan, 2021).

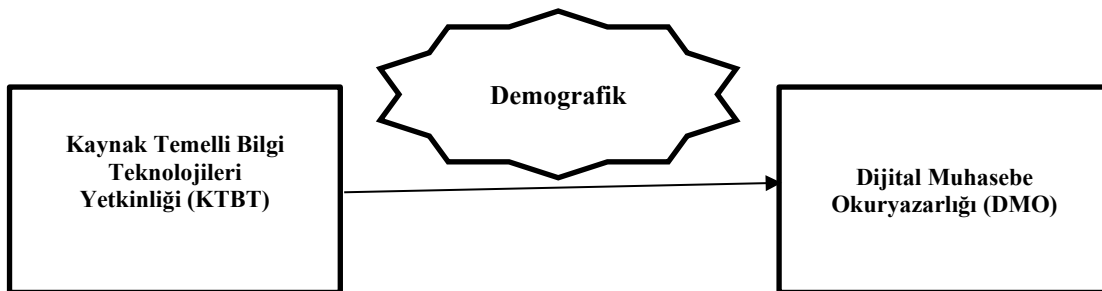
Tosunoğlu ve Öztürkci (2020)'nin ortak çalışmalarında ise, TR90 bölgesi içerisinde yer alan 6 il üzerinde 184 muhasebe meslek mensubu üzerinde anket çalışması uygulanmıştır. Modelin analiz edilmesinde yapısal eşitlik modeli kullanılmış ve dijital okuryazarlıkla ilgili üç boyut olan bilişsel, teknik ve sosyal boyutlarının meslek üzerinde etkili olduğunu açıklamışlardır. Ancak en yüksek etkinin teknik alt boyutta olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tosunoğlu ve Öztürkci, 2020).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE HİPOTEZLERİ

Bu çalışma kaynak temelli bilgi teknolojileri yetkinliğinin dijital muhasebe okuryazarlığı üzerindeki etkisinin saptanması amacıyla ilişkisel tarama modeli esasıyla Eskişehir ilinde faaliyet göstermekte olan muhasebe meslek mensuplarıyla kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak anketle yapılmıştır. Eskişehir ilinde Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı olan 1155 muhasebe meslek mensubu evren olarak belirlenmiştir. Uzgören (2012)'e göre 1200 kişilik evrenin %5 güvenilirlik düzeyinde örneklem olarak sayısının 291 olması gerekliliği ifade edilmiştir. Bu sebeple araştırmanın örneklemini; ankete katılmak isteyen 572 muhasebe meslek mensubu olması yeterliliğinin yanında anakütleye uygun bir örneklem olarak kabul edilmiştir. Muhasebe meslek mensuplarından veriler yüz yüze, e-posta ve telefon yoluyla elde edilmiştir.

Araştırmada iki ölçeğin yanı sıra demografik ifadeleri içerecek şekilde oluşturulan veriler kullanılmıştır. Türen vd. (2014) tarafından geliştirilen "Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri Yetkinliği" ölçeği (15 ifade) ile Tekbaş vd. (2018) tarafından geliştirilen "Dijital Muhasebe Okuryazarlığı" ise 31 ifadeden oluşmaktadır. Toplam 46 ifade 5'li (Likert tipi) (1.Hiç Katılmıyorum,-5.Tamamen Katılıyorum) ve 7 adet demografik bilgiler içeren ifadeleri kapsayan anketi 572 Muhasebe Meslek mensubunca doldurulmuştur. Araştırmanın analizinde SPSS (22.0) istatistik paket programı kullanılmıştır. Analizler için istatistiksel anlamlılıkta $p < 0,05$ düzeyi aranmıştır. Hipotezlerin doğrultusunda verilerin değerlendirilmesi için güvenilirlik analizi, KMO Barlett testi, faktör analizi, T-testi, ANOVA, korelasyon ile regresyon analizleri yapılmıştır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırmanın hipotezleri;

H1: Muhasebe meslek mensuplarının Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri Yetkinliğinin, Dijital Muhasebe Okuryazarlığı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H2: Muhasebe meslek mensuplarının Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri Yetkinliği demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterir.

H3: Muhasebe meslek mensuplarının Dijital Muhasebe Okuryazarlığı, demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterir.

3.1. Araştırma Bulguları

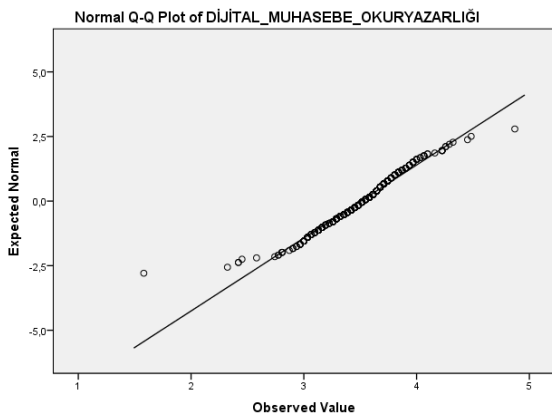
Çalışmaya katılan meslek mensuplarının demografik bilgileri ile değişkenlere ait betimleyici ve tanımlayıcı istatistiklerine yer verilmiştir.

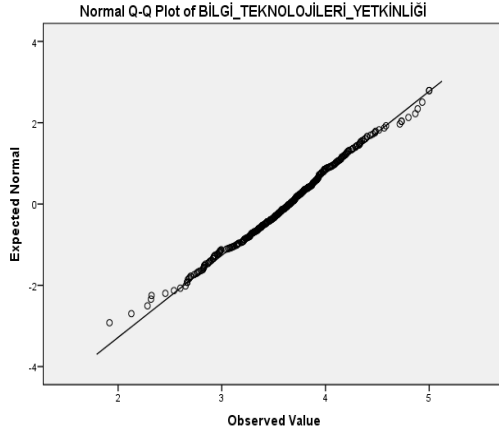
Tablo 1: Demografik zellikler

Cinsiyet	n	%	Medeni_duru	N	%
Kadın	22	38,	Evli	36	64,
Erkek	35	61,	Bekar	20	35,
nvan	n	%	Gelir TL	N	%
SM	74	12,	8500-10500	47	8,2
SMMM	49	86,	10501-13000	72	12,
YMM	4	0,7	13001-18000	20	35,
Çalışma süresi	n	%	18001 ve zeri	25	44,
1 Yıldan az	12	2,1	3	2	
Eğitim	N	%			
1-5 Yıl Arası	36	6,3	Lise	10	1,7
6-10 Yıl Arası	88	15,	n lisans	33	5,8
11-20 Yıl Arası	19	33,	Lisans	41	73,
21 Yıl ve zeri	24	42,	Yüksek Lisans	11	19,
3	7		9	3	
3	5		0	2	

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının çoğu erkek (%61,5), evli (%64,2), Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (%86,4), aylık gelirleri (18001TL. ve üstü), eğitim (%73,3 lisans) ve kurumda çalışma süreleri (%42,5'i 21 yıl ve üzerinde) oldukları saptanmıştır.

şekil 2: Dağılım Grafiği

Verilerin (Kalaycı, 2010) normal dağılım (-3 ile +3) gösterdiği saptanmıştır.

Tablo 2: Güvenilirlik Analizi

KTBT ölçeği		DMO Ölçeği	
Cronbach's Alpha	n	Cronbach's Alpha	N
0,664	15	0,680	31

Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri Yetkinliği (KTBT) ile Dijital Muhasebe Okuryazarlığı (DMO) ölçeklerine ait güvenilirlik analizi sonucu (0,664; 0,680) sonucuyla güvenilir olduğu (Büyüköztürk, 2007) tespit edilmiştir.

Tablo 3: KMO ve Bartlett's Testi

	KTBT	DMO
Kaiser_Meyer_Olkin Measure Sampling Adequacy	0,718	0,696
Bartlett's-Test of Sphericity	Approx. Chi.Square	2072,384
	Df	120
	Sig.	0,000

KMO. örneklem yeterlilik testinde alt sınır değer kabul edilen limiti 0,50'dir. Bu değerlerin 0,60 - 0,80 değerlerinin arasında var olması yeterli (Kalaycı, 2010) olduğunun göstergesidir. KTBT ölçeği (0,718), DMO ölçeği (0,696) sonucuyla KMO Barlett testinin neticesinde örneklemin yeterli olduğunu ve faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Buna rağmen hem KTBT hem de DMO ölçeğinin teorik olarak varsayılan faktörleri elde edilemediğinden faktör analizi yapılamamıştır.

Tablo 4: Fark Testi

Cinsiyet		N	Ort.	S.H.	P
BİLGİTEKNOLOJİLERİ_YETKİNLİĞİ	Kadın	220	3,5880	,51627	,148
	Erkek	352	3,6496	,48126	,155
DİJİTALMUHASEBE_OKURYAZARLIĞI	Kadın	220	3,5113	,36706	,752
	Erkek	352	3,5016	,34611	,755
Medeni Durum		N	Ort.	S.H.	P

BİLGİTEKNOLOJİLE Rİ_YETKİNLİĞİ	Evli	367	3,6208	,48634	,742
	Bekar	205	3,6351	,51252	,745
DİJİTALMUHASEBE _OKURYAZARLIĞI	Evli	367	3,5108	,33126	,625
	Bekar	205	3,4957	,39217	,641

Tabloya göre Bilgi Teknolojileri Yetkinliği ve Dijital Muhasebe Okuryazarlığı ile hem cinsiyet hem de medeni durum arasında $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde anlamlı farklılık tespit edilememiştir.

Tablo 5: Çoklu Karşılaştırma Testi (KTBT-Unvan)

	Unvan	Ort.fark	S.H.	p	95% Güven	
					Alt	Üst
SM	SMMM	,08967	,06149	,145	,0311	,2105
	YMM	-,46937	,25324	,064	-,966	,0280
SMMM	SM	-,08967	,06149	,145	,2105	-,0311
	YMM	,55904*	,24766	,024	-,10455	-,0726
YMM	SM	,46937	,25324	,064	-,0280	,9668
	SMMM	,55904*	,24766	,024	-,0726	1,0455

ANOVA Post. Hoc. Tukey testi ikiden fazla örneklem grubunun arasında bulunan ortalamaların anlamlılık seviyesinde farklılık taşıyıp-taşımadığının saptanmasında kullanılmaktadır (Kalaycı, 2010:131). Tabloya göre Yeminli Mali Müşavirlerin $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlere göre KTBT konusunda pozitif yönlü anlamlı farklılığı saptanmıştır. Bu anlamlı farklılık Yeminli Mali Müşavirlerin Kaynak Temelli Bilgi Teknolojilerine aşına olmasıyla açıklanabilir.

Tablo 6: Çoklu Karşılaştırma Testi (DMO-Yaş)

Yaş	Yaş	Ort.fark	S.H.	p	95% Güven	
					Alt	Üst
25-29	30-34	,24316	,16975	,153	-,0903	,5766
	35-39	,37260*	,16206	,022	,0543	,6909
	40-44	,41971*	,15947	,009	,1065	,7329
	45-49	,33855*	,15924	,034	,0258	,6513
	50 ve üstü	,30600	,15916	,055	-,0066	,6186
30-34	25-29	-,24316	,16975	,153	-,5766	,0903
	35-39	,12944	,07695	,093	-,0217	,2806
	40-44	,17655*	,07135	,014	,0364	,3167
	45-49	,09539	,07082	,179	-,0437	,2345

	50 ve üstü	,06284	,07065	,374	-,0759	,2016
35-39	25-29	-,37260*	,16206	,022	-,6909	-,0543
	30-34	-,12944	,07695	,093	-,2806	,0217
	40-44	,04711	,05037	,350	-,0518	,1460
	45-49	-,03406	,04961	,493	-,1315	,0634
	50 ve üstü	-,06661	,04937	,178	-,1636	,0304
40-44	25-29	-,41971*	,15947	,009	-,7329	-,1065
	30-34	-,17655*	,07135	,014	-,3167	-,0364
	35-39	-,04711	,05037	,350	-,1460	,0518
	45-49	-,08117*	,04039	,045	-,1605	-,0018
	50 ve üstü	-,11372*	,04009	,005	-,1925	-,0350
45-49	25-29	-,33855*	,15924	,034	-,6513	-,0258
	30-34	-,09539	,07082	,179	-,2345	,0437
	35-39	,03406	,04961	,493	-,0634	,1315
	40-44	,08117*	,04039	,045	,0018	,1605
	50 ve üstü	-,03255	,03914	,406	-,1094	,0443
50 ve üstü	25-29	-,30600	,15916	,055	-,6186	,0066
	30-34	-,06284	,07065	,374	-,2016	,0759
	35-39	,06661	,04937	,178	-,0304	,1636
	40-44	,11372*	,04009	,005	,0350	,1925
	45-49	,03255	,03914	,406	-,0443	,1094

Tabloya göre 25-29 yaş grubu muhasebe meslek mensuplarının $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde 35-39 yaş, 40-44 yaş, 45-49 yaş grubundaki muhasebe meslek mensuplarına göre DMO konusunda pozitif yönlü anlamlı farklılığı saptanmıştır. Bu anlamlı farklılığın 25-29 yaş grubundaki meslek mensuplarının teknoloji kabul teorisiyle açıklanabilir.

Tablo 7: Çoklu Karşılaştırma Testi (KTBT-Eğitim)

Eğitim	Eğitim	Ort.Fark	S.H.	P	95% Güven	
					Alt	Üst
Lise	Ön lisans	,19875	,17809	,265	-,1510	,5486
	Lisans	,29054	,15786	,066	-,0195	,6006
	Yük.Lis.	,17803	,16295	,275	-,1420	,4981
Ön lisans	Lise	-,19875	,17809	,265	-,5486	,1510
	Lisans	,09179	,08920	,304	-,0834	,2670
	Yük.Lis.	-,02072	,09792	,832	-,2131	,1716
Lisans	Lise	-,29054	,15786	,066	-,6006	,0195

	Ön lisans	-,09179	,08920	,304	-,2670	,0834
	Yük.Lis.	-,11251*	,05286	,034	-,2163	-,0087
Yük.Lis.	Lise	-,17803	,16295	,275	-,4981	,1420
	Ön lisans	,02072	,09792	,832	-,1716	,2131
	Lisans	,11251*	,05286	,034	,0087	,2163

Tabloya göre yüksek lisans mezunu muhasebe meslek mensuplarının $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde lisans mezunu grubundaki muhasebe meslek mensuplarına göre KTBT konusunda pozitif yönlü anlamlı farklılığı saptanmıştır. Bu anlamlı farklılığın eğitimin önemini göstermesiyle açıklanabilir.

Tablo 8: Çoklu Karşılaştırma Testi (DMO-Çalışma süresi)

Çalışma süresi	Çalışma süresi	Ort.Fark	S.H.	p	Güven	
					Alt	Üst
1 Yıldan Az	1-5 Yıl	,04928	,11740	,675	-,1813	,2799
	6-10 Yıl	,17876	,10839	,100	-,0341	,3917
	11-20 Yıl	,06250	,10479	,551	-,1433	,2683
	21 Y Üzeri	,04922	,10416	,637	-,1554	,2538
1-5 Yıl Arası	1 Yıl.Az	-,04928	,11740	,675	-,2799	,1813
	6-10 Yıl	,12948	,06968	,064	-,0074	,2663
	11-20 Yıl	,01321	,06394	,836	-,1124	,1388
	21 Y Üzeri	-,00007	,06290	,999	-,1236	,1235
6-10 Yıl Arası	1 Yıl.Az	-,17876	,10839	,100	-,3917	,0341
	1-5 Yıl	-,12948	,06968	,064	-,2663	,0074
	11-20 Yıl	-,11627*	,04530	,011	-,2053	-,0273
	21Y Üzeri	-,12955*	,04382	,003	-,2156	-,0435
11-20 Yıl Arası	1 Yıl.Az	-,06250	,10479	,551	-,2683	,1433
	1-5 Yıl	-,01321	,06394	,836	-,1388	,1124
	6-10 Yıl	,11627*	,04530	,011	,0273	,2053
	21Y Üzeri	-,01328	,03396	,696	-,0800	,0534
21 Yıl ve Üzeri	1 Yıl.Az	-,04922	,10416	,637	-,2538	,1554
	1-5 Yıl	,00007	,06290	,999	-,1235	,1236
	6-10 Yıl	,12955*	,04382	,003	,0435	,2156
	11-20 Yıl	,01328	,03396	,696	-,0534	,0800

Tabloya göre 6-10 yıl arası çalışma süresine sahip mezunu muhasebe meslek mensuplarının $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde 11-20 yıl ve 21 yıl ve üstü çalışma süresine sahip muhasebe meslek

mensuplarına göre DMO konusunda negatif yönlü anlamlı farklılığı saptanmıştır. Bu anlamlı farklılığın tecrübenin önemini göstermesiyle açıklanabilir.

Tablo 9:

	BİLGİ TEKNOLOJİLERİ YETKİNLİĞİ	DİJİTAL MUHASEBE OKURYAZARLI ĞI
BİLGİ TEKNOLOJİLERİ YETKİNLİĞİ	P.C.	1
	Sig.(2)	,287**
	N	572
DİJİTAL MUHASEBE OKURYAZARLIĞI	P.C.	1
	Sig.(2)	,287**
	N	572

Korelasyon Analizi

Korelasyon, ilişkinin nedenselliğinin sebebinin bulunmasında ön bilgi vermektedir Korelasyon analizi ilişkinin varlığındaki korelasyon katsayısı “r” ile gösterilmekte olup -1 ile +1 arasında değer almaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2014). Yapılan korelasyon analizi ile KTBT ve DMO arasında $r=0,287$ kuvvetinde ve ($p<0,05$ anlamlılık düzeyinde) pozitif yönlü zayıf düzeyde bir ilişki vardır.

Tablo 10: Regresyon Analizi

	Standart dışı	Standardize	t	Sig.	F	R ²
	B	SH	Beta			
Sabit	2,762	0,105	26,326	0,000	51,141	0,082
BİLGİ TEKNOLOJİ LERİ	0,205	0,029	0,287	7,151	0,000	
a. Bağımlı: DİJİTAL_MUHASEBE_OKURYAZARLIĞI=2,762+(0,205*KTBT)						

Çalışmada Regresyon analizinde değişkenler arasında bulunan etkileşim analizinde, iki değişkenden birindeki değişimin diğeri üzerindeki değişimin açıklanmasında kullanılmakta olan istatistiksel yöntem denmektedir (Gürüş ve Çağlayan, 2005: 199). Bu analizde R²: bağımlı değişkendenki değişimin bağımsız değişken tarafından ne kadarını açıkladığını, F: regresyon analizinin anlamlı olup/olmadığını ($p<,05$ den küçük olması), β : bağımsız değişkenin etkisi sabit kılınarak bağımlı değişken üzerindeki etkisinin test edilmesinde kullanılır (Kalaycı, 2010:259-269). Yapılan analiz sonucunda Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri (KTBT) ve Dijital Muhasebe Okuryazarlığı (DMO) modeli istatistiki olarak ($F=51,141$; $p<0,05$) anlamlıdır. Belirlilik katsayısı R² =0,082 olarak

bulunmuş olup, Dijital Muhasebe Okuryazarlığındaki değişimin %8,2'si Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri (KTBT) tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 11: Hipotezlerin Testi

Hipotez	Sonuç
H1: Muhasebe meslek mensuplarının Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri Yetkinliğinin, Dijital Muhasebe Okuryazarlığı üzerinde anlamlı etkisi vardır.	Kabul (p=0,000)
H2: Muhasebe meslek mensuplarının Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri Yetkinliği, demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterir.	Kısmen Kabul Ünvan (p=0,024) Eğitim (p=0,034)
H3: Muhasebe meslek mensuplarının Dijital Muhasebe Okuryazarlığı, demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterir.	Kısmen Kabul Yaş (p=0,022) alışma süresi (p=0,011)

4. ARAşTIRMA SONUÇLARININ DEğERLENDİRİLMESİ

Bu alışma Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri Yetkinliğinin (KTBT) Dijital Muhasebe Okuryazarlığı (DMO) üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla Eskişehir ilinde faaliyet gösteren 572 muhasebe meslek mensubu ile gönüllülük temelinde kolayda örnekleme kullanılarak anketle yapılmıştır. Veriler sayesinde korelasyon analizi yapılmış ve Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri ile Dijital Muhasebe Okuryazarlığı arasında $r=0,287$ kuvvetinde ($p<0,05$ anlamlılık düzeyinde) pozitif yönlü zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yapılan regresyon analizi ile Kaynak Temelli Bilgi Teknolojilerinin Dijital Muhasebe Okuryazarlığı üzerinde ($\beta=0,205$; $p<0,05$) etkisi saptanmıştır. Literatür alanyazınında Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri ile Dijital Muhasebe Okuryazarlığı arasındaki ilişkiyi ve etkiyi araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Buna karşın bu değişkenlerin çeşitli değişkenlerle yapılmış bazı çalışmaların bu araştırmayı destekleyici olanları şöyle özetlenebilir.

Mata vd. (1995) alışmasında, yapılan ampirik ölçümlelerde kaynak tabanlı bilgi teknolojilerinin şletmelerin rekabet avantajı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu iddia etmişlerdir.

Wu vd., (2006) alışmasında şletmeler arasında kopyalanmasının zor olduğunu bilgi teknolojileri ile şletmenin ilgili kaynakları daha yüksek değere dönüştürmede bir katalizör görevi yapabileceğini ifade etmişlerdir.

Yang (2008) alışmasında bilgi teknolojilerini alanında kullanılmasını sağlayan başka şletmelerin taklit edilmesi zor ve o şletmeye rekabet üstünlüğü sağladığını ileri sürmüştür.

Liang vd. (2010) alışmasında kaynak temelli bilgi teknolojilerinin şletmenin kurumsal yeteneklerini artırdığı ve dolayısıyla şletmelerin verimliliği üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu ifade etmişlerdir.

Güleş ve Özilhan (2010) alışmasında şletmelerin sahip oldukları kaynakların etkin kullanımıyla kaynak tabanlı teoriyi uygulayan şletmelerin taklit edilmesi zor ve yeteneklerin ise rekabette üstünlük sağlamasında belirleyici olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Özer ve özer (2014) alışmalarında kaynak temelli yaklaşımda stratejik varlık olarak düşünölen entelektöel varlıkların artırılmasıyla birlikte şletmeler için gelecekte büyük faydalar getireceği ve performansın artacağını ifade etmişlerdir.

Demiral (2016) çalışmasında kaynak temelli yaklaşım çerçevesinde insani, yönetsel ve teknoloji gibi kaynakların ortak paydada ele alınması ve sürecin başarılı şekilde yönetilmesi halinde bilişim teknolojilerinde verimliliğin artabileceğini ileri sürmüştür.

Tosunoğlu ve Öztürkci (2020) çalışmasında 184 muhasebe meslek mensubunun dijital okuryazarlığının çeşitli alt boyutları ele alınmış ve bunlar sosyal, teknik ve bilişsel boyutlarının muhasebe mesleği üzerinde etkili olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Stanciu vd., (2020) çalışmasında muhasebe mesleği önemli değişiklikler ve inovasyon anlamına gelen dijital teknolojiyi içeren hızlı bir dönüşümle karşı karşıya kaldığını ve dijital muhasebe okuryazarlığının ise bu noktada muhasebe meslek mensupları açısından belirli bir önem taşıdığını ileri sürmüşlerdir.

Pusmaz ve Özulucan (2021) çalışmasında 294 muhasebe meslek mensubunun dijital muhasebe okuryazarlıkla farkındalık düzeylerinin arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ve meslek mensuplarının dijital muhasebe okuryazarlıkla ilgili farkındalık seviyelerinin ortalama seviyelerden yüksek olduğunu sonucuna ulaşmışlardır.

Pilav-Velic vd., (2021) çalışmasında dijital okuryazarlığın çalışanların ve potansiyel olarak işletmelerin yenilikçi çabalarını geliştirmeye yardımcı olduğunu iddia etmişlerdir.

Nikou vd., (2022) çalışmasında işletmede çalışan 121 kişi üzerinde yapısal eşitlik modellemesi uygulanmış, bilgi ve dijital okuryazarlığının teknolojinin algılanan kullanım kolaylığı üzerinde bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca dijital okuryazarlık sayesinde işletmeler içerisinde dijital teknolojileri kullanma yönünde bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Yakut (2022) çalışmasında dijital muhasebe okuryazarlığının muhasebe meslek mensupları üzerinde önemli etkileri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle teknolojik gelişim ve karşılaşılan problemlere karşı meslek mensuplarının sergilemiş oldukları pozitif yönlü tutumun onların performansını artırmada etkili olduğunu tespit etmiştir.

Respati vd., (2023) çalışmasında Endonezya'da 353 üniversite öğrencisi üzerinde anket uygulanmış olup, dijital finansal okuryazarlığın onların finansal davranışları, finansal güven ve finansal refahları üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İşletmelerin sahip olduğu bilgi teknolojileri işletmeler arasında paydaşlar tarafından hızlı ve verimli bilginin iletilmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle işletmenin değişik kademelerince uygulama, veri, bilgi ve tecrübelerin sayesinde belirsizlikler azaltılmaktadır. Küreselleşme ve ileri teknolojik gelişmeler muhasebe mesleğini icra edenlerin de yakından takip etmesi gerekliliğini ön plana çıkartmıştır. Bu gereklilik sayesinde muhasebe meslek mensupları her türden bilgi sisteminin çeşitli seviyelerde kullanılması, uyarlanması ve geliştirilmesinde de bilgi sahibi olmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu zorunluluk bağlamında bu çalışma Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri Yetkinliğinin (KTBT) Dijital Muhasebe Okuryazarlığı (DMO) üzerindeki etkisinin saptanması amacıyla ilişkisel tarama modeli esasıyla Eskişehir ilinde faaliyet gösteren 572 Muhasebe Meslek Mensubu ile gönüllülük temelinde kolayda örnekleme kullanılarak anketle yapılmıştır. Elde edilen verilerle yapılan korelasyon analizi ile Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri ile Dijital Muhasebe Okuryazarlığı arasında $r=0,287$ kuvvetinde ($p<0,05$ anlamlılık düzeyinde) pozitif yönlü zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yapılan regresyon analizi ile Kaynak Temelli Bilgi Teknolojilerinin Dijital Muhasebe Okuryazarlığı üzerinde ($\beta=0,205$; $p<0,05$) etkisi saptanmıştır.

Yapılan t testleri ile cinsiyet ve medeni durum ile Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri ve Dijital Muhasebe Okuryazarlığı arasında $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Yapılan çoklu karşılaştırma (ANAVO) testiyle Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri ile unvan ($p=0,024$) ve eğitim ($p=0,034$) arasında $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Yapılan çoklu karşılaştırma (ANAVO) testiyle Dijital Muhasebe Okuryazarlığı ile yaş ($p=0,022$) ve çalışma süresi ($p=0,011$) arasında $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Elde edilen bulgular ışığında muhasebe meslek mensuplarına yönelik şu öneriler yapılabilir;

- Muhasebe mesleğiyle ilgili dijitalleşme ve teknoloji haberlerinin korku ve paniğe kapılmadan izlenmesi,
- Muhasebe mesleğine özgü dijital ğretim materyallerinin geliştirilmesinde gerekli olan teknik becerilerin öğrenilmesinde istekli olunması,
- Muhasebe mesleğiyle ilgili dijital sistemlerin eğitiminde ve uyum sağlanmasında, olumsuz strese girme ve hataya düşme paniği yaşanmamasına yönelik tedbirlerin alınması,
- Muhasebede kullanılan dijital sistemlerin meslek mensuplarına yardımcı olacağının bilinerek yaratıcılığı engellediği düşüncesinden sıyrılınması,
- Muhasebe mesleğine yönelik dijitalleşme ve teknoloji haberlerinin dikkatlice izlenebilmesi,
- Muhasebe mesleğine yönelik dijital sistemlerdeki verilerin okunması, anlaşılması, kullanılması ve yönetilebilmesi için kurum içi ve dışı eğitim faaliyetlerinde aktif rol alınması,
- Muhasebe mesleğine yönelik dijital sistemlerde bulunan bilgi ve verilere gvenilebilmesi,
- Gerektiğinde şirketin esas görevleri arasındaki bilgi teknolojilerinin yönetilmesinde yönetici istihdam edilmesi,
- Muhasebe mesleğine yönelik dijital ürünler/sistemlerdeki gelişmelere uyum sağlayabilmek için çaba gösterilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akdede, S. H., & Turan, A. H. (2008). Bilişim Sistemlerinin KOBİ'lerin Performansına Etkileri: Kaynak Temelli Yaklaşım ile Denizli İlinde Ampirik Bir Uygulama. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(4), 1-28. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002077
- Akturan, A., Günsel, A., & Mutlu, H. (2018). İşletmelerde Bilgi Teknolojileri (BT) Yetenekleri Kavramı, nemi ve BT Yeteneklerin Geliştirilmesi zerinde Rol Oynayan Faktörler. *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 2(1), 37-45. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/550268>
- Bharadwaj, A. S. (2000). Reproduced with permission of the copyright owner. Further reproduction prohibited without permission. A resource-based perspective on information technology capability and firm performance: An Empirical Investigation. *MIS Quarterly*, 24(1), 169-196. Doi: 10.2307/3250983
- Bykztrk, ř. (2007). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve lek Geliştirmede Kullanımı. *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 32(32), 470-483. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuuey/issue/10365/126871>
- Chigisheva, O., Soltovets, E., Dmitrova, A., G. Akhtyan, A., N, L. S., & V, C. Y. (2021). Digital Literacy and its Relevance to Comparative Education Researchers: Outcomes of Scival Analytics. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 17(10). <https://doi.org/10.29333/ejmste/11183>
- Demiral, G. (2016). *Bilişim Teknolojilerinin Kaynak Temelli Yaklaşımla İncelenmesi: BİST 100 Endeksinde İşlem Gören şirketlere Yönelik Bir Araştırma, Doktora Tezi*. Karabük: Karabük Üniversitesi SBE.
- Güleş, H. K., & Özilhan, D. (2010). Kaynak Temelli Teori Bağlamında retim ve Pazarlama Stratejilerinin İşletme Performansı zerine Etkisinin İncelenmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 477-490. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28416/302525?publisher=selcuk%3B>
- Gürbüz, S., & şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (1.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Griş, S., & Akay, E. . (2005). *Ekonometri*. İstanbul: Der Kitabevi Yayın Dağıtım.
- Kalaycı, ř. (2010). *SPSS Uygulamalı ok Değişkenli İstatistik Teknikleri* (5. Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Liang, T. P., You, J. J., & Liu, C. C. (2010). A Resource-Based Perspective on Information Technology and Firm Performance: A Meta Analysis. *Industrial Management Data Systems Emerald*, 110(8), 1138-1158. Doi: 10.1108/02635571011077807

- Mata, F. J., Fuerst, W. L., & Barney, J. B. (1995). Information Technology and Sustained Competitive Advantage: A Resource-Based Analysis. *MIS Quarterly*, 19(4), 487-505. Doi: <https://doi.org/10.2307/249630>
- Nikou, S., Reuver, Mark D., Kanafi, M.M (2022). Workplace Literacy Skills-How Information and Digital Literacy Affect Adoption Of Digital Technology. *Journal of Documentation*, 78(7), 371-391. <https://doi.org/10.1108/JD-12-2021-0241>
- Özer, A., & Özer, N. (2014). Kaynak Temelli Yaklaşım ve Paydaş Yaklaşımı Açısından Entelektüel Sermayenin BIST'deki Çokuluslu İşletmelerin Finansal Performansına Etkisi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 8(2), 119-149. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bddkdergisi/issue/57344/812568>
- Pilav-Velić, A., Cerne, M., Trkman, P., Wong, S., & Kadić, A. A. (2021). Digital or Innovative: Understanding "Digital Literacy-Practice-Innovative Work Behaviour" Chain. *South East European Journal of Economics and Business*, 16(1), 107-119. Doi: 10.2478/jeb-2021-0009
- Pusmaz, T., & Özulucan, A. (2021). Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijital Muhasebe Okuryazarlık Düzeylerinin Tespiti Üzerine Kayseri ve Niğde İllerinde Bir Araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1431-1452. <https://doi.org/10.25287/ohuibf.894020>
- Respati, K. D., Widyastuti, U., Nuryati, T., Musyaffi, M. A., Dwi, H. B., & Rahma, A. N. (2023). How Do Students' Digital Financial Literacy and Financial Confidence Influence Their Financial Behavior and Financial Well-being?, *Karachi*, 17(2), 40-50. <https://doi.org/10.55951/nurture.v17i2.154>
- Stanciu, V., Pugna, B. I., & Gheorghe, M. (2020). New Coordinates of Accounting Academic Education. A Romanian Insight. *Accounting and Management Information Systems*, 19(1), 158-178. Doi: 10.24818/jamis.2020.01007
- Tekbaş, İ., Kurnaz, E., & Azaltun, M. (2018). Dijital Muhasebe Okuryazarlığı: Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma. 5. *International Congress On Accounting and Finance Research (ICAFR)*, Seferihisar, İzmir.
- Tosunoğlu, B., & Öztürkci, N. (2020). Dijital Okuryazarlığın Alt Boyutlarının Muhasebe Mesleği Üzerindeki Etkisi: TR90 Bölgesi Muhasebe Meslek Mensupları Örneği. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(3), 571-587. <https://doi.org/10.29067/muvu.652081>
- Türen, U., Gökmen, Y., & Tokmak, İ. (2014). İşletmelerde Kaynak Temelli Bilgi Teknolojileri Yetkinliği: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Ege Akademik Bakış*, 14(3), 425-439. doi:10.21121/eab.2014318028. Doi: 10.21121/eab.2014318028
- Uzgören, N. (2012). *Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Temel İstatistiksel Yöntemler ve SPSS Uygulamaları*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Wu, F., Yenyurt, S., Kim, D., & Cavusgil, S. T. (2006). The Impact Of Information Technology On Supply Chain Capabilities and Firm Performance: A Resource-Based View. *Industrial Marketing Management*, 35(4), 493-504. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2005.05.003>
- Yakut, M. Ş. (2022). Dijital Okuryazarlığın Muhasebe Meslek Mensuplarının Verimliliğine Etkilerinin Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 749-766. <https://doi.org/10.20491/isarder.2022.1408>
- Yang, Y.-F. (2008). The Roles Of Human Resources, Information Tecnology And Marketing Knowledge Capabilities In Performance: An Extension Of The Resource-Based Theory Perspective. *Social Behavior and Personality*, 36(9), 1269-1282. Doi: 10.2224/sbp.2008.36.9.1269
- Yatbaz, A., & Çatıkkaş, Ö. (2019). Accounting and Finance Literacy: A Comparative Study. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ağustos 2019 Özel Sayı, 161-170. <https://doi.org/10.25095/mufad.606011>

Kamu Sosyal Harcamaları ve Gelir-Servet Eşitsizliği: Küresel Eğilim ve Türkiye

Public Social Expenditures and Income-Wealth Inequality: Global Trend and Turkey

Alparslan AKARCA¹

Öz

Amaç: Bu makalenin amacı gelir ve servet eşitsizliğinde küresel eğilimi araştırmaktır. Çalışmamız gelir dağılımı ve sosyal politika konuları üzerine odaklanmaktadır. Makalenin nihai amacı vergi ve kamu transfer harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır.

Tasarım/Yöntem: Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak istatistiksel veri kullanılmaktadır. Tablolardaki veriler TUIK (Türkiye İstatistik Kurumu), Eurostat (Avrupa Birliği İstatistik Ofisi) ve diğer bazı uluslararası kuruluşlar tarafından yayınlanan bir dizi istatistik raporundan elde edilmiştir.

Bulgular: Türkiye’de kamu sosyal harcamaları büyük ölçüde artmıştır. Ancak Türkiye, ekonomik olarak gelişmiş ülkelere kıyasla, yüksek düzeylerde gelir eşitsizliğini tecrübe etmeye devam etmektedir.

Sınırlılıklar: Bu alışma OECD, AB ve Türkiye’de kamu sosyal harcamaları ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir.

Özgünlük/Değer: Bir toplumda sosyal sınıflar arasında ulusal gelirin ve fırsatların eşitsiz dağılımı olan sosyo-ekonomik eşitsizlik en önemli küresel sorunlardan bir tanesidir. Sosyal ve siyasal istikrar sürdürülebilir bir ekonomik gelişmeye bağlıdır. Bu nedenle hükümetler maliye ve para politikalarını kullanarak ekonomiye müdahale etmeye başlamışlardır. Bu yeni tür devlet sosyal refah devletidir. Sosyal refah devleti ise yurttaşlarına temel ekonomik ve sosyal güvenciyi sağlayan bir devlettir. Kamu sosyal harcamaları gelir dağılımı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir, fakat buna rağmen, küresel eşitsizlik artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Sosyal Harcamaları, Gelir Eşitsizliği, Servet Eşitsizliği.

Abstract

Purpose: The aim of this essay is to research global trends in income and wealth inequality. Our study focusses on the subjects of income distribution and social policy. Final purpose of the essay is to find out the effects of taxes and government transfer payments on income inequality.

Design/Methodology: As a research method statistical data is used in this study. Data in the tables have been obtained from some statistical reports published by TUIK (Turkish Statistical Institute), Eurostat (The Statistical Office Of The European Union) and some other international organizations.

Findings: In Turkey, public social spendings have considerably increased. However, Turkey continues to experience high levels of income inequality compared with economically developed countries.

Limitations: This study analyzes the relationship between public social spending and income distribution in OECD, EU and Turkey.

Originality/Value: Socio-economic inequality, which is the unequal distribution of national income and opportunities between social classes in a society, is one of the most important global issues. Social and political stability depend on a sustainable economic development. Therefore governments have started to intervene in economy by using fiscal and monetary policies. This new type of state is the social welfare state. Social welfare state is a state that provides its citizens with basic economic and social security. Public social expenditures have a positive effect on income distribution, but despite this global inequality is rising.

Keywords: Public social expenditures, Income inequality, Wealth inequality

¹ Doktor, Bağımsız araştırmacı, alpakarca@gmail.com, ORCID: 0000 0003 0828 9083

1. GİRİŞ

Kesgin (2014) II. Dünya Savaşı sonrası sanayileşmiş Batı ülkelerinde, daha önce işçileri kapsayan sosyal güvenlik alanının kapsamının genişletilmesiyle birlikte, sosyal politikada dönüşüm yaşandığına işaret ederek, liberal düşüncenin savunduğu piyasaya müdahale etmeyen “seyirci devlet” yaklaşımının yerine, toplumsal hayata müdahale eden bir sosyal devlet anlayışının ortaya çıktığını belirtmektedir. Böylelikle, refah düzeyindeki artışla birlikte modern kapitalist ülkelerde, önceki yıllara ait geleneksel yoksullara bağlı uygulamasından, devlet yardımları sistemine geçmiştir.

1980’lerde ise liberalizm doğrultusunda sosyal harcamaların azaltılması ve devletlerin sosyal koruma alanından uzaklaşması düşüncesi öne çıkmıştır. Küreselleşme süreciyle beraber, devletin sosyal ve ekonomik alana dahil olması bir sorun olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Neo-liberalizm sosyal yardım ve dayanışmanın devletin bir müdahale alanı değil, fakat sivil toplum alanı olduğunu ve dolayısıyla bu alandaki faaliyetlerin devlet dışı aktörlerce yerine getirilmesi fikrini ileri sürmüştür. Bununla birlikte Kesgin’in ifade ettiği gibi, “katı liberal ülkelerde bile devlet tam anlamıyla sosyal hayattan çekilmemekte ayrıca ekonomik alana müdahale etmekten de geri durmamaktadır” (2014: 114).

OECD verilerine göre, Türkiye’de kamu sosyal harcamalarının ulusal gelire (GDP) oranı 1990’da % 3,8’den 2019/2020 yıllarında %12,1’e yükselerek üç katından fazla artmıştır. Birçok Avrupa ülkesi ile Avustralya, Japonya ve Amerika’nın (ABD) sosyal sistem büyüklüğü 1960 ve 1990 yılları arasında iki katına çıkmıştır. 17 OECD ülkesinin kamu sosyal harcamalarının ulusal gelirlerine (GDP) oranı ortalama 1960’da % 7,8’den, 1990’da % 16,5’e yükselmiştir. Yeni sosyal programlarla refah devletleri özellikle 1960’lar ve 1970’ler boyunca hızlı bir şekilde genişlemiştir. Ancak büyüme 1990’dan itibaren, bütçe sınırlamaları dolayısıyla, çok daha düşük düzeydedir. 2020 Covid-19 pandemi sürecinde ise sosyal harcamalara yönelik beklentiler ve sağlık hizmetlerine olan talep artışıyla birlikte geniş bir sosyal destek programı uygulamaya konmuştur (OECD, 2020).

Diğer yandan, kamu sosyal harcamalarında yaşanan gelişmeye karşın, sosyal sınıf kategorileri arasındaki gelir ve servet eşitsizliği artmaktadır. Son yıllara ait OECD verilerine göre, OECD ülkelerinde en zengin % 10’luk kesim, en yoksul % 10’luk kesimin gelirinden 9,5 kat daha fazla kazanmaktadır. Bu oran 1980’lerde 7 kat dolayında bulunmaktaydı. Servet konusunda ise durum daha kötüdür. Bu ülkelerdeki en zengin % 10’luk kesim, toplam hane halkı servetinin % 50’sinden fazlasına sahiptir. En zengin % 1 toplam servetin % 18’ine sahipken, en yoksul % 40’lık kesim servetin % 3’ünü elde edebilmektedir. Ayrıca, gelir ve servet arasındaki fark bakımından belirtmek gerekirse, en zengin % 10’un serveti, yine kendi gelirinden iki kat fazladır. En üst % 10’luk bu toplum kesimi, tüm hane halkı servetinin yarısından fazlasını elinde tutmaktadır (OECD, 2015).

Türkiye’de ise TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2022 verilerine göre, en zengin % 10’luk toplum kesimi toplam gelirin % 33,2’sini alırken, en alttaki % 10’luk kesim toplam gelirin % 2,3’ünü almaktadır. Dolayısıyla en zengin % 10 ile en yoksul % 10 arasındaki gelir farkı 14,2 kattır (TÜİK, 2022).

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Kamu sosyal harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki olası etkilerini ve bu konuda küresel trend ve Türkiye’deki eğilimi araştıran bu makalede, özellikle karşılaştırmalı bir analize imkan tanınması bakımından ağırlıklı olarak OECD istatistikleri, AB istatistik ofisi Eurostat verileri ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine baş vurulmuştur. Makalemizde faydalanılan belli başlı diğer kaynaklar ise şu şekildedir:

Atkinson, A. B. (2015), Piketty tarafından ileri sürülen, *kar oranının büyüme oranından daha büyük olduğu* tezine atıfla, *servetin birikim vasıtasıyla ulusal gelirden daha hızlı artabileceğini* belirtmektedir.

Boratav, K. (1999), “1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm” başlıklı çalışmasında, kategorik bölümlenmeye dayalı gelir dağılımı analizinde sosyal sınıfların göz ardı edildiğini ifade ederek, sınıf eksenli bir bölüşüm çözümlemesinin önemini belirtmektedir. Boratav ayrıca, 1980’lerdeki liberalleşme sürecinde burjuva sınıfının Türkiye’yi düşük ücretli bir ekonomiye dönüştürerek küresel kapitalist sistemle bütünleşme stratejisi izlediğini belirterek, aynı dönemde siyasal

süreçler üzerinden sınıf dengelerinin emek kesiminin zararına, sermaye kesiminin yararına döndüğünü ortaya koymaktadır.

Çelik, A. (2019), sosyal politikanın tarihi ve sosyal devletin oluşum sürecini anlatmaktadır. Bu süreçte, devlet müdahalesini reddeden liberal anlayışa karşı, sosyo-ekonomik dengesizlikleri azaltarak toplumsal istikrarı sağlamak amacıyla müdahaleci sosyal politikalar öne çıkmıştır.

Dayar, H. ve Akıncı, A. (2020), Türkiye’de 1987-2016 dönemini kapsayan çalışmalarında, kamu sosyal harcamalarının gelir eşitsizliğini azaltmada belirli bir etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiye’de transfer harcamalarındaki % 1’lik artış gelir eşitsizliğinin bir göstergesi olan Gini katsayısında % 0,5’lik bir azalmaya neden olacaktır. Bu çalışmada böylelikle transfer harcamalarının görece daha adil bir gelir dağılımına katkı sunacağı istatistiksel bakımdan ortaya konmuş olmaktadır.

Dibo, M. (2022), devlet müdahalesini reddeden klasik mali görüşün yerine, “piyasa başarısızlığı”nı gidermeye yönelik olarak ekonomik araçlarla iktisadi alana müdahaleyi savunan fonksiyonel mali görüşün öne çıktığını ve devletlerin vergi ve mali politikalarla gelir eşitsizliğini azaltmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Dibo’nun 20 OECD ülkesi üzerine yaptığı 2004-2017 yılları arasını kapsayan çalışmanın sonuçlarına göre, vergi ve transfer harcamaları bu ülkelerde gelir eşitsizliğini azaltmakta, ancak transfer harcamalarının ulusal gelirlere oranı belli bir seviyenin üzerine çıkması halinde tersine bir durum meydana gelmektedir.

Dünya Eşitsizlik Laboratuvarı (2022), tarafından hazırlanan (bu kuruluşun yöneticileri arasında T. Piketty’de yer almaktadır) Dünya Eşitsizlik Raporu, küresel ölçekte bir gelir eşitsizliğinin var olduğunu ancak, bu dengesizliğin servet eşitsizliğinde çok daha büyük boyutta gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Eğilmez, M. (2021), bu çalışmasında, Türkiye’de 2006-2018 yılları arası fonksiyonel gelir dağılımı (ücret, kar, faiz ve rant) ve kişisel gelir dağılımını (P80/P20 oranı ve Gini katsayısı bakımından) karşılaştırmalı olarak ele almaktadır.

Güven, A. vd. (2016) tarafından Türkiye’de 1963-2012 dönemini kapsayan gelir dağılımı üzerine yapılan çalışma, Gini katsayısı ve P80/P20 şeklinde ifade edilen en üst % 20’lik kesimin gelir payının en alt % 20’nin gelir payına oranının birlikte analiz edilmesine imkan tanımaktadır.

Karataş, M. (2019), sosyal barışın sağlanmasında gelir dağılımında adaletin önemine işaret ederek, bu doğrultuda sosyal yardım sistemi ve vergi üzerinden işleyen bir gelir aktarım mekanizmasının önemini belirtmektedir.

Kesgin, B. (2014), liberal anlayışın ileri sürdüğü, piyasanın kendi kendini düzenleyeceği ve dolayısıyla devletin piyasanın işleyişine müdahale etmekten kaçınması gerektiği tezine karşın, sosyal güvenliği sağlamak amacıyla serbest piyasa ekonomilerinde bile devletin sosyo-ekonomik hayata müdahale ettiğine işaret etmektedir.

Kurtipek, R. (2011), Türkiye’de 1963-2008 yılları arasını kapsayan gelir dağılımı çalışmasında, en yoksul ve en zengin toplum kesimlerinin yanı sıra orta sınıf katmanlarının gelirlerinde yıllar içinde ortaya çıkan oransal değişim hakkında bilgi vermektedir.

Ören, K. (2017), sosyal politikanın yoksulluk ve işsizlik gibi toplumsal sorunlara çözüm bulmak ve halkın yaşam koşullarını iyileştirerek toplumsal sınıflar arasında bir çatışmanın önüne geçmek amacıyla ortaya çıktığını belirtmektedir.

Şenses, F. (2006), ABD, Çin ve G. Kore gibi çeşitli ülkelerdeki büyüme ve gelir dağılımı ilişkisini gösteren çalışmasında, adil bir gelir dağılımını göz ardı eden büyüme stratejilerinin yoksulluk ve işsizlik gibi sosyal sorunlara çözüm üretmediğini ve dolayısıyla bir refah göstergesi olarak ileri sürülen ortalama gelir düzeyinin yanı sıra gelir eşitsizliği göstergelerinin de dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Gelir; “belirli bir dönem içerisinde bir kişi, grup, şirket veya tüm ekonomiye yönelik para veya mal ve hizmet akımlarını ifade eder”. Bu haliyle gelir bir *akım* kavram olup *servet* kavramından farklılık

gösterir. Bölüşüm; üretimde yer alan emek, sermaye, girişimci ve doğa faktörünün sırasıyla ücret, faiz, kar ve rant şeklinde üretimden aldıkları paydır. Gelir dağılımı ise milli gelirin sosyal sınıflar arasında dağılım oranıdır. Makalemizin konusunu oluşturan bireysel gelir dağılımı, istatistik verileri kullanılarak oluşturulan % 10'luk ya da % 20'lik gelir gruplarının toplam gelirden aldıkları oransal payları ifade etmektedir. Karataş'ın (2019: 54-55) belirttiği gibi, "Sosyo-ekonomik gelişmede gelirin paylaşımı toplumsal barışın en önemli teminatıdır". Dolayısıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler çeşitli yollarla gelir aktarım politikaları uygulamaktadırlar. Günümüzde devletler sübvansiyon, sosyal yardım ve özellikle gelişmiş ülkelerde gelir dağılımındaki dengesizliği azaltmak için uygulanan artan oranlı gelir vergisi sistemi gibi çeşitli gelir aktarım araçlarına sahiptir.

Hükümetler gelir adaletsizliğini azaltmak için iki şekilde müdahalede bulunmaktadır. İlki, "birincil gelir dağılımına müdahale araçları" üzerinden gerçekleşmektedir. Bu araçlar, *servet dağılımı*, *eğitim olanakları* ve *faktör fiyatları* koşullarının değiştirilmesidir. İkincisi ise "maliye politikası araçlarıyla ikincil gelir dağılımı" düzenlemesidir. Bu araçlar, "kamu gelirleri (vergiler), borçlanma ve kamu harcamaları politikalarıdır" (Pehlivan, 2009: 30-32).

Sosyal eşitsizliğin azaltılmasına yönelik olarak hükümetlerce gerçekleştirilen kamu sosyal harcamaları, vergi ve borçlanmayla finanse edilmektedir. İktisatçı Piketty, gelir eşitsizliğine karşı, üst gelir grupları için uygulanmak üzere yüksek gelir ve servet vergisi fikrini savunmaktadır. Piketty, 1930-1980 arasında Amerika'da en yüksek gelir sahiplerine ortalama % 82 oranında gelir vergisi uygulandığını ve 1950, 60 ve 70'lerdeki üretimin, en üst gelir grubu için vergi indirimin gerçekleştirildiği Reagan döneminden çok daha yüksek olduğunu belirterek, önemli oranda gerçekleştirilen bu vergi indirimi sonrasında gelir dağılımının daha kötü bir hale geldiğine işaret etmektedir. Piketty ayrıca, tek vergi sisteminin önemine vurgu yaparak, vergi usulsüzlüklerine karşı birlikte hareket etmeye hazır ülkelerle birlikte ortak kurumlar vergisi sistemini önermektedir (Euronews, 2015).

Gelir dağılımı konusu sınıfsal bir boyuta sahiptir. Boratav (1999), sosyal sınıf analizlerinde temel olarak iki farklı teorik yaklaşıma işaret etmektedir:

Birincisi, Amerikan sosyal bilim geleneğidir. Bu yaklaşıma göre sosyal sınıflar hiyerarşiyle birlikte farklılaşma kavramıyla tanımlanır. Sınıf veya sosyal tabakaların konumları gelir servet düzeyi, statü farklılıkları ve siyasal iktidar süreçlerine göre belirlenir. En düşük gelirden en yükseğe göre belirlenen % 20'lik "gelir grupları" tablosu bu yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu şekilde oluşturulan her bir grubun içerisinde farklı sosyal ve ekonomik özelliklere sahip bireyler olmasına karşın, burada bölüşüm ilişkileri bakımından "sınıf" farklılıkları bir *eşitsizlik* sorunu şeklinde ortaya konur. Bu yaklaşımın bir diğer örneği, içeriği belirsiz bir "orta sınıflar" söylemiyle ortaya çıkmaktadır.

Boratav (1999: 8-9), "farklılaşma" yaklaşımının "tutarlı ve anlamlı bir sınıf kavramı"na dayanmadığını belirterek, bu noktada "en elverişli yaklaşım" olarak ifade ettiği tarihsel materyalizmi göstermektedir. Bu yaklaşıma göre, "belli bir sınıf yapısı belirli üretim ilişkilerinden türer ve dolayısıyla bu ilişkilere tekabül eder. Sınıflı toplumlardaki çeşitli üretim ilişkileri ise, dolaysız üreticiler tarafından yaratılan artı-ürüne el koymanın farklı mekanizmaları ile tanımlanır ve birbirinden ayrılır". Artı-değere el koymanın bu ilk aşaması *temel (birincil) bölüşüm ilişkilerini* meydana getirir. Böylelikle sınıfsal farklılıklar *eşitsizlik* şeklinde değil, *sömürü* problemi içinde ortaya çıkar.

Çalışmamızda esas olarak toplumda yukarıdan aşağıya doğru gelir aktarımının gelir eşitsizliği üzerindeki olası etkileri araştırılmaktadır. Dolayısıyla, buradaki çalışmamızda *emek* ve *sermaye* arasındaki temel sınıfsal gelir bölüşümüne değil, fakat sosyal hareketliliğin ya da geçişkenliğin daha çok gözlemlendiği çok çeşitli sosyal sınıf kategorileri arasındaki gelir dağılımına odaklanılmıştır. Emek-sermaye çelişmesine dayalı temel sınıfsal bölüşüm ise bir yandan emeğin değeri ve ücret dalgalanmalarına odaklanan, diğer yandan sermayenin payı olarak kar gelirlerindeki değişime bağlı olarak ortaya çıkan sömürü ilişkileri eksenli bir başka araştırmanın konusu olacaktır. Yine de bölüşüm ilişkisi sömürü ilişkisinden bağımsız değildir ve böylelikle çalışmamızda gelir eşitsizliğinin yanı sıra, iktisat literatüründe belirtildiği üzere *birikimi* ifade eden stok bir değişken olarak *servet* eşitsizliği konusuna da değinilmiştir.

4. VERİ VE METODOLOJİ

Bu makalede gelir eşitsizliği ve bu durumun yol açtığı yoksullukla mücadele konusu incelenmektedir. Çalışmamızda kaynak taramasıyla birlikte, istatistiksel verilere dayalı tablo analizleri yapılmıştır. Bu bir karşılaştırmalı çalışmadır. Araştırmamız OECD ve AB lkeleriyle birlikte Türkiye’de, ağırlıklı olarak 2000’li yılların başlarından günümüze, gelir eşitsizliği sürecini kapsamaktadır.

5. SOSYAL POLİTİKA

Avrupa’da sosyal politikanın tarihi 16. Yüzyılda İngiltere’de ıkarılan Yoksul Yasası’na (PoorLaw) kadar gitmektedir. Ancak ağdaş anlamda sosyal devletin yaygınlık kazanması II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Bu ise esasen 19. yüzyılda yaşanan toplumsal mücadele süreçlerine dayanmaktadır (elik, 2019).

Ören (2017: 39), dar anlamda sosyal politikanın “ıkarları uyuşmayan sınıflar arasında tırmanan çatışmaları önleyerek toplumsal uyumu garanti altına almak” şeklinde tanımlanabileceğini söylemektedir. Bu anlamda sosyal politikanın amacı, yurttaşları sanayileşme sürecini yaşayan kentlerde ortaya çıkan yoksulluk, işsizlik, hastalık ve yaşlılık gibi durumlara karşı korumaktır. Ören’in belirttiği gibi (2017: 39-40), sosyal politika ya da sosyal siyaset, tüm toplum bireylerinin hayat standartlarını arttırarak sosyal refahı sağlamayı ve yaygınlaştırmayı amaçlayan uygulamalar bütünü olarak ifade edilebilir. Bu kavram 19. yüzyılda Almanya’da ortaya çıkmış ve sanayileşme sürecinde ne çıkan işçi sorunlarıyla birlikte önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla, kimi bilim çevrelerince sosyal politika, “sınıflar arasındaki çatışmaları, çelişkileri ve dengesizlikleri gidermeye, sınıflar arasında uyum sağlamaya yönelik bir bilim dalı” olarak tanımlanmıştır.

Sosyal politika, sanayi devrimiyle birlikte burjuva ve işçi sınıfı arasında meydana gelen çatışma ve çelişkileri yatıştırmak ve azaltmak, laissez-faire anlayışının toplumda yol açtığı sorunlara çözüm üretmek amacıyla devletin sosyo-ekonomik alana müdahalesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, kapitalist piyasa koşulları altında meydana gelen toplumsal belirsizliğe karşı sosyal politikalar geliştirilmeye başlamıştır. Bu süreçte sosyal politika, piyasa koşulları karşısında dezavantajlı toplum kesimlerinin bir sosyal güvenlik sistemiyle ekonomik bakımdan koruma altına alınması ve bir anlamda da sistemin sürekliliğinin sağlanmasına yönelik bir politika olarak gelişim göstermiştir. Sosyal politika aynı zamanda sosyal devlet veya refah devleti kavramıyla birlikte ele alınan bir kavram haline gelmiştir. Böylelikle, piyasanın kendiliğinden dengeye geleceği tezini savunan klasik liberal yaklaşıma bir tepki olarak ve aynı zamanda kapitalist sisteme işlerlik kazandırmak için devletin piyasaya müdahale etmesi gerektiği düşüncesi ne çıkmıştır (elik, 2019).

1970’lerde yaşanan ekonomik krizlerle birlikte, sosyal korumayı içeren müdahaleci yaklaşıma karşı, devleti yalnızca rekabete dayalı piyasaya işlerlik kazandıracak yasal düzenlemeleri yapan bir kurum olarak öngören neo-liberalizm ne çıkmaya başlamıştır. 1980’li yıllarda Batı’da uygulamaya konan neo-liberal ekonomi politikaları doğrultusunda, sosyal korumacı programlardan uzaklaşılması ve “kamusal alanın daraltılması” eğilimi g kazanmıştır (elik, 2019). Fakat bu, sosyal politikalardan tamamen uzaklaşıldığı anlamına gelmemektedir. Özellikle dalgalı bir seyir izleyen işsizlik sorunu Amerika ve Avrupa için çözüm gerektiren bir sosyal sorun haline almıştır. elik’in belirttiği gibi (2019), II. Dünya Savaşından 1970’lere uzanan ve “Altın ağ” olarak adlandırılan dönemde, büyümeyle birlikte Avrupa’da büyük refah artışı yaşanmış ve tam istihdam seviyesine yaklaşılmıştır. 1970’lerin ilk yılları itibarıyla o zamanki AB lkelerinin büyük çoğunluğunda işsizlik oranı % 5 ‘in altında, ABD’de % 5 dolayında gerçekleşmiştir. 1973-1974 yıllarında ortaya çıkan petrol kriziyle birlikte istihdamda azalma meydana gelmiş ve 1973-1975 yıllarında OECD lkelerinde işsizlik artarak % 3,5’ten % 9’a yaklaşmıştır. Birçok Batı Avrupa ülkesinde 1980’lerin başında ve 1990’ların ortalarında işsizlik oranı % 10’lar dolayında olmuştur. 28 AB ülkesinde işsizlik oranı 2000 yılında % 8,9 iken 2013’de 10,8, ABD’de ise 2000 yılında % 4 iken 2013’te % 7,4 olarak gerçekleşmiştir.

2021 OECD verilerine göre, OECD bölgesinde işsizlik oranı Kasım ayı itibarıyla % 5,5’tir. (ABD’de 2021 yılı Kasım’da % 4,2, Aralık ayında ise % 3,9 olarak gerçekleşmiştir). OECD bölgesinde İşsiz sayısı düşmeye devam ederek, 1,1 milyon azalmış ve 36,9 milyon olarak gerçekleşmiştir. Ancak işsiz sayısı pandemi öncesi seviyenin hala 1,5 milyon üzerindedir (OECD, 2022). Türkiye’de ise 2023 Nisan ayı itibarıyla işsizlik oranı % 10,2 düzeyindedir (TÜİK, 2023).

Çelik (2018), liberal yaklaşımın, AB ülkelerinde ortaya çıkan işsizlik sorununa (işveren kesimin istidamdan kaçınmalarının nedeni olarak görülen) aşırı düzenlemelerin yol açtığı iddiasını ileri sürdüklerini, ancak diğer yandan müdahaleci yaklaşım doğrultusunda gelir eşitsizliğine karşı sosyal refah devleti kamu harcamalarının önemli rol oynadığını belirtmektedir. Kamu sosyal harcamalarının yüksek olduğu Orta ve Kuzey Avrupa ülkelerinde, bir eşitsizlik göstergesi olan Gini katsayısı görece düşük değerler almaktadır.

Ancak Çelik'in işaret ettiği gibi (2019: 79-80), Gini katsayısı gelir dağılımı hakkında bilgi vermesine karşın, İspanya ve İngiltere örneğinde olduğu gibi, gelir dilimlerindeki payları yansıtmamaktadır. 2014 yılı OECD verilerine göre, "İngiltere ve İspanya 0,34 ile aynı Gini katsayısına sahip olmalarına karşın, İngiltere'de en zengin % 10'luk kesimin geliri en yoksul % 10'luk kesimin gelirinden 4 kat fazlayken, İspanya için bu oran 5,4 kattır".

2014 yılı OECD verilerine göre (akt. Çelik, 2019), ABD için, vergi ve transfer öncesi Gini katsayısı 0,50 iken vergi ve transfer sonrası 0,38'e düşmektedir (eşitsizlikte değişim % 23'tür). Türkiye için, bu oransal değişim 0,47'den 0,41'e doğrudur (eşitsizlikte değişim % 13'tür). AB ülkelerinde düzenleyici müdahale sonucu (vergi ve transfer harcamaları sonrası) gelir eşitsizliğindeki ortalama iyileşme % 40 dolayındadır. Çelik'in de belirttiği gibi (2019), vergi ve transfer öncesinde gelir eşitsizliği daha büyük iken, gelirin yeniden dağıtıldığı vergi ve transfer sonrası dönemde gelir eşitsizliği azalmaktadır. Bu ise piyasa gelir dağılımının kamu müdahalesiyle daha iyi bir duruma geldiğini ve dolayısıyla gelir dağılımındaki eşitsizliğin düzeltilmesinde sosyal devlet ilkesinin ve sosyal politikaların belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. OECD (08 Temmuz 2021) Raporuna göre vergi öncesi ve vergi sonrası ortaya çıkan fark bakımından ülke sıralaması. (Sıralama vergi öncesi ve vergi sonrası oluşan en yüksek farktan en düşük farka doğru yapılmıştır).

	Gini Katsayısı (Vergi Öncesi)	Gini Katsayısı (Vergi Sonrası)	Fark (-)
İrlanda	0,48	0,29	0,2 (Değişim: % 40)
Belçika	0,42	0,26	0,2
Finlandiya	0,43	0,28	0,2
Fransa	0,46	0,31	0,2
Avusturya	0,43	0,28	0,1
Yunanistan	0,46	0,32	0,1
Danimarka	0,40	0,27	0,1
Portekiz	0,43	0,31	0,1
Hollanda	0,41	0,29	0,1
Almanya	0,41	0,30	0,1
İspanya	0,45	0,33	0,1
Norveç	0,39	0,27	0,1
Avustralya	0,42	0,31	0,1
OECD	0,41	0,31	0,1 (Değişim: % 24)
İtalya	0,44	0,34	0,1
İngiltere	0,46	0,36	0,1
İsveç	0,36	0,27	0,1
Kanada	0,40	0,31	0,1
İsrail	0,42	0,33	0,1
ABD	0,47	0,39	0,1 (Değişim: % 17)
Rusya	0,41	0,33	0,1

Kaynak: OECD, (2018). Not: OECD 2018 verilerinde Türkiye yer almamaktadır.

2018 yılı OECD verilerine göre, üye ülke ortalaması Gini katsayısı olarak vergi ve transferlerden önce 0,41 iken, bu oran gelir aktarımı şeklinde hükümet müdahalesi sonrası 0,31'e düşmektedir. Diğer bir deyişle, bir sosyal politika olarak aktarım mekanizması dolayısıyla, gelir dağılımındaki eşitsizlik % 24 oranında azalmaktadır. Bu durum, vergilendirme yoluyla yüksek gelirli toplum kesimlerinden düşük gelirli kesimlere gelir aktarımının sosyal eşitsizliği azaltmada belirli bir derecede etkili olduğunu göstermektedir. [Gini katsayısının 0 olması bütün hane halklarının aynı gelire sahip olması, 1 olması durumunda tek bir hane halkının tüm gelire sahip olması anlamına gelmektedir (OECD, 2021). Diğer

bir deyişle Gini katsayısının 0'a yaklaşması durumunda gelir eşişsizliği azalmakta, 1'e yaklaşması durumunda ise gelir eşişsizliği artmaktadır].

Tablo 2. OECD (08 Temmuz 2021) Raporuna Göre, 2012-2018 Yılları Arasında, Vergi ve Transfer Harcamaları Sonrası Ortaya ıkan Farka Göre lke Sıralaması. (Sıralama En Büyük Farktan En Küçük Farka Doğru Yapılmıştır).

	2012	2018	Fark
Yunanistan	0,348	0,316	-0,032
Portekiz	0,338	0,310	-0,028
İsrail	0,358	0,330	-0,028
İrlanda	0,314	0,293	-0,021
Kanada	0,318	0,309	-0,009
İspanya	0,339	0,332	-0,007
ABD	0,392	0,385	-0,007
Hollanda	0,292	0,289	-0,003
Avustralya	0,315	0,313	-0,002
OECD	0,3099	0,3096	-0,0003
Fransa	0,307	0,307	0
İsveç	0,263	0,266	0,003
Almanya	0,292	0,296	0,004
İtalya	0,335	0,340	0,005
Avusturya	0,276	0,284	0,008
Norveç	0,265	0,273	0,008
İngiltere	0,349	0,361	0,012
Finlandiya	0,260	0,275	0,015
Danimarka	0,249	0,265	0,016

Kaynak: OECD, (2021).

OECD verilerine göre her hangi bir yıl içerisinde vergi öncesi ve vergi sonrası durum arasında belirli bir fark ortaya çıkmaktadır. Ancak geçen zaman içerisinde gelir eşişsizliğindeki azalma bazı ülkelerde görece daha düşük düzeyde gerçekleşmekte, bazı ülkelerde ise eşişsizlik artmaktadır. 2012-2018 yılları arasında Yunanistan, Portekiz, İsrail ve İrlanda gibi ülkelerde Gini katsayısı bakımından gelir eşişsizliğinde fark edilir bir azalma görülürken, İngiltere, Finlandiya ve Danimarka gibi ülkelerde gelir eşişsizliğinde, oransal olarak, daha büyük artış gerçekleşmiştir. Ancak burada belirtmeliyiz ki, oransal artışlara karşın, İsveç, Norveç, Finlandiya ve Danimarka'da gelir eşişsizliği daha düşük düzeyde seyretmektedir. OECD gelir eşişsizliği ortalaması ise Gini katsayısı olarak 2012 yılında 0,3099 iken, 0,0003'lk bir iyileşmeyle, 2018'de 0,3096 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3. Avrupa Birliği lkelerinde 2011-2022 Yıllarına Göre Gelir Dağılımı Eşişsizliği (P80/P20: En st % 20'lik Toplum Kesiminin Gelirinin, En Alt % 20'lik Toplum Kesiminin Gelirine Oranı).

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Portekiz	5,82	5,97	6,33	6,63	6,35	6,02	5,88	5,22	5,14	4,99	5,65	5,01
İrlanda	4,68	4,83	4,83	4,99	4,58	4,56	4,76	4,32	4,05	4,06	3,79	4,03
İspanya	6,65	6,98	6,76	7,47	7,63	7,25	7,18	6,46	6,35	5,99	6,45	5,81
Holl.	3,82	3,71	3,67	3,91	4,00	4,12	4,20	4,28	4,11	4,40	4,06	4,10
Fransa	4,62	4,51	4,50	4,19	4,22	4,27	4,34	4,25	4,31	4,65	4,72	4,94
İsveç	4,06	4,10	4,12	4,31	4,25	4,34	4,40	4,31	4,52	4,30	4,25	4,47
Almanya	4,60	4,40	4,80	5,37	5,04	4,73	4,62	5,26	4,89	4,99	5,08	4,41
İtalya	6,19	6,09	6,38	6,29	6,32	6,85	6,34	6,55	6,35	5,97	6,04	5,71
Avust.	4,12	4,22	4,12	4,16	4,12	4,19	4,44	4,10	4,20	4,16	4,11	4,27
Norveç	3,34	3,32	3,35	3,52	3,64	3,83	4,09	3,93	3,98	3,86	:	:

İng.	5,42	5,14	4,78	5,19	5,46	5,25	5,61	5,83	:	:	:	:
Finland.	3,75	3,68	3,59	3,67	3,63	3,68	3,64	3,78	3,80	3,83	3,66	3,84
Dan.	4,09	4,08	4,17	4,18	4,27	4,22	4,38	4,33	4,19	4,20	4,17	4,22
AB-27	5,21	5,21	5,33	5,52	5,52	5,45	5,28	5,29	5,17	5,07	5,18	:
AB-28	5,24	5,20	5,26	5,48	5,51	5,43	5,33	5,36	5,25	:	:	:
Türkiye	9,64	9,45	8,79	8,41	8,73	8,81	8,86	8,75	8,47	9,14	9,01	:

Kaynak: Eurostat, (2023).

Avrupa Birliği (eurostat, 2023) verilerine göre tabloda görüldüğü gibi, 2011'den 2020 yılına uzanan süreçte en zengin % 20 ile en yoksul % 20'lik dilim arasındaki fark, AB-28 Ortalaması olarak, 2011'de 5,24'den, 2015'te en yüksek seviyesi olan 5,51'e yükselmiş ve 2016 yılından itibaren dalgalı bir seyirle beraber 2019'da 5,25 olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle AB-28 ülkelerinde ortalama olarak en zengin % 20'lik toplum kesiminin geliri en yoksul % 20'lik kesiminin gelirinden, 2011 yılında 5,24 kat fazlayken, bu oran 2019'da 5,25 kata yükselmiştir. Ancak bu oranlar AB-27 ortalaması olarak 2011'de 5,21 iken, 2014 ve 2015 yıllarında 5,52'ye kadar yükselmiş, sonraki yıllarda düşüşle birlikte 2020'de 5,07, 2021'de 5,18 olarak gerçekleşmiştir.

Avrupa birliği verilerine göre Türkiye'de en zengin % 20 ve en yoksul % 20 arasındaki fark 2011 yılında 9,64 kat iken, 2019'da 8,47 kata düşmüştür. Ancak pandemiyle birlikte bu oran artarak 2020'de 9,14, 2021'de 9,01 olarak gerçekleşmiştir. TÜİK verilerine göre ise bu oranlar 2011 yılı için 8,0, 2019'da 7,4, 2020'de 8,0' ve 2021'de 7,6 dır (Güncel TÜİK verilerine göre bu oran, 2022 yılında 8,0 olarak gerçekleşmiştir).

AB verilerine göre, Türkiye'nin de yer aldığı 34 Avrupa ülkesi kapsamında gelir dağılımının durumu, bir gelir eşitsizliği ölçüsü olan Gini Katsayısı ile ifade edilirse, 2020 yılı itibarıyla Türkiye Avrupa'da 0,434'le [Bu değer aynı yıl TÜİK verilerine göre 0,410'dur] en yüksek Gini katsayısı değerine, diğer bir deyişle Avrupa ülkeleri arasında en yüksek gelir eşitsizliği değerine sahiptir. Slovakya ise 0,209'la en düşük Gini katsayısı değerine sahiptir. Dolayısıyla Slovakya Avrupa'da en eşitlikçi toplum olarak görünmektedir (the most egalitarian society). 34 Avrupa ülkesinin ortalama eşitsizlik değeri 0,228 iken, bu değer 27 AB ülkesi için ortalama olarak 0,308'dir (Statista, 2023).

Bir sosyal politika olarak vergi ve transfer harcamaları gelir eşitsizliğini azaltmada görece bir etkiye sahip olmasına karşın, toplum kesimleri arasındaki gelir uçurumu sorunu karşısında yetersiz kalmaktadır. Bu durum, bazı ülkelerde ilerleme sağlanmakla birlikte, büyük bölümünü Avrupa ülkelerinin oluşturduğu OECD ülkelerindeki yoksulluk konusunda da benzerlik göstermektedir.

Tablo 4. 08 Temmuz 2021 OECD raporuna göre, 2012-2018, vergi ve transfer harcamaları sonrası görece yoksulluk oranı.

	2012	2018
ABD	% 17,20	% 17,80
İsrail	% 18,40	% 16,90
Kore	% 17,50	% 16,70
Meksika	% 18,90	% 16,60
Şili	% 16,80	% 16,50
İspanya	% 14,10	% 14,20
İtalya	% 13,00	% 13,90
Avustralya	% 14,00	% 12,40
Yunanistan	% 14,90	% 12,10
Kanada	% 13,30	% 11,80
İngiltere	% 10,50	% 11,70
OECD	% 11,39	% 11,17
Almanya	% 8,40	% 10,40

Portekiz	% 13,00	% 10,40
Avusturya	% 9,60	% 9,40
İrlanda	% 9,40	% 9,00
İsveç	% 8,60	% 8,90
Fransa	% 8,50	% 8,50
Norveç	% 8,10	% 8,40
Hollanda	% 6,90	% 8,30
Finlandiya	% 6,50	% 6,50
Danimarka	% 5,40	% 6,10
Brezilya	% 21	% 21

Kaynak: OECD, (2021).

OECD lkelerinde 2012’den 2018’e uzanan süreçte, vergi ve transfer harcamaları sonrası, grelı yoksulluk oranında ortalama olarak büyük bir değişim gözlemlenmemektedir. OECD grelı yoksulluk ortalaması 2012 yılında % 11,39 iken, bu oran 2018’de % 11,17’ye düşmüştür. Tablodan anlaşılacağı üzere Brezilya, ABD, İsrail, Kore, Meksika ve şili gibi bazı ülkelerde yoksulluk oranı görece daha yüksek, İsveç, Fransa, Norveç, Hollanda, Finlandiya ve Danimarka gibi kimi ülkelerde yoksulluk oranı görece daha düşük düzeydedir. Bu süreçte İsrail, Meksika, Avustralya ve Kanada gibi bazı ülkelerde grelı yoksulluk oranı düşerken, İngiltere, Almanya ve Hollanda gibi kimi ülkelerde bu oran yükselmiştir. Diğer yandan Fransa, Finlandiya ve Brezilya’da grelı yoksulluk oranında bir değişim yaşanmazken bazı ülkelerde görece kk oranlarda yükselme veya düşme geekleşmiştir.

Klasik ekonomi ve mali görüşe göre, ekonomik alana bir devlet müdahalesi beklentilere katkı sağlamayacaktır. Fonksiyonel mali yaklaşıma göre ise iktisadi araçlarla birlikte bir devlet müdahalesi sosyal ve ekonomik etki meydana getirecektir. Gelir eşişsizliğinin bütünüyle piyasa koşullarına bırakılması ‘‘piyasa başarısızlığı’’na yol açmaktadır. Bu nedenle eşişsizliği azaltıcı yönde kamu müdahalesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Devletin piyasaya müdahalesi ise maliye politikası kapsamındaki kamu harcamaları ve vergiler vasıtasıyla geekleşmektedir (Dibo, 2022).

Bu bağlamda, Dibo (2022) her iki yaklaşımın da geçerli olabileceğine işaret ederek, belli bir seviyeye kadar sosyal transfer ve/veya vergilerin arttırılması durumunda eşişsizliğin azaldığını, ancak 20 OECD ülkesini kapsayan 2004-2017 dönemi veri analizinin ortaya koyduğu gibi, transfer harcamalarının milli gelir içindeki payının belirli bir seviyenin üzerine çıkması durumunda ise tersine bir sonucun meydana geldiğini belirtmektedir. Dibo’nun işaret ettiği gibi (2022), söz konusu ülkelerde sosyal harcamaların milli gelir içindeki payının % 26,5 eşiğini aşması durumunda, popülist politikalar sonucunda kamu mali disiplininde bozulma ve işsizlik gibi olumsuzlukların ortaya çıkması nedeniyle, en düşük yüzde yirmilik gelir grubunda yer alanların toplam milli gelirden aldıkları pay azalmakta, dolayısıyla gelir eşişsizliği artmaktadır. Vergi uygulamalarının eşişsizliği azaltıcı etkisi ise vergi gelirlerinin milli gelire oranı olarak %23, 82 eşiğinden sonra ortaya çıkmaktadır.

Sosyal politikalar ile reel ekonomi arasında bir çelişki olduğu söylenebilir. Bir yandan, mevcut ekonominin yol açtığı olumsuzluklar gelir eşişsizliğini azaltıcı sosyal politikalar üzerinden telafi edilmeye çalışılırken, diğer yandan, ekonomik sistem de kendi işleyiş koşullarını politik alana dayatmaktadır. Diğer bir deyişle, sosyal politikalar mevcut ekonomik sisteme işlerlik kazandırarak onun devamlılığını sağladığı olde, ekonomik koşullar da sosyal adaletsizliği üretmeye devam etmektedir.

Tablo 5. Türkiye’de TÜİK verilerine göre, medyan (ortanca) gelirin % 50’si bakımından, 2011 – 2022 yılları arası grelı yoksulluk oranı (%).

2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
16,1	16,3	15,0	15,0	14,7	14,3	13,5	13,9	14,4	15,0	14,4	14,4

Kaynak: TÜİK,(2020, 2023).

Burada grelı yoksulluk oranı, eşişdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan (ortanca) gelirin yüzde ellisi olt alınarak hesaplanmış olup, bu değer 2022’de yıllık 35 bin 493 TL olan medyan gelirin

% 50'sine karşılık gelen 17 bin 747 TL'dir. Dolayısıyla 2022 yılı itibarıyla yıllık 17 bin 747 TL ya da aylık 1, 479 TL temel alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre Türkiye'de yoksul sayısı 12 milyon kişidir (Bakır, 09 Mayıs 2023). Tabloda görüldüğü gibi Türkiye'de göreceli yoksulluk oranı, diğer bir deyişle toplumun genel düzeyine göre belli bir sınırın altında gelire sahip olan kişilerin oluşturduğu yoksulluk oranı 2011 yılında % 16,1 iken, 2017'de en düşük seviye olan % 13,5'e kadar inmiş, ancak sonraki yıllarda yükselişe geçerek 2022'de % 14,4 olmuştur.

6. OECD ÜLKELERİ KAMU SOSYAL HARCAMALARI

OECD Kasım 2020 raporuna göre, 2019 yılı itibarıyla, son on yılın üzerinde bir zaman içerisinde, OECD çapında, kamu sosyal harcamalarının ulusal gelire (GDP) oranı, yavaşça, ortalama olarak % 20'ye düşmüştür. 2017/19 yılları itibarıyla kamu sosyal harcamalarının ulusal gelire oranının en yüksek olduğu ülke % 33,1 ile Fransa'dır. Ulusal gelirlerinin (GDP) % 25'inden daha fazlasını kamu sosyal harcamalarına ayıran ülkeler, Fransa'yı takiben sırasıyla Finlandiya (% 29,6), Danimarka (%29,2), Belçika (% 28,7), İtalya (% 27,6), Avusturya (%27,3), İsveç (% 26), Almanya (% 25,4) ve Norveç'tir (% 25,2). Ulusal Gelirlerinin (GDP) % 15'inden daha azını kamu sosyal harcamalarına ayıran ve sonlarda bulunan ülkeler ise sırasıyla İrlanda (% 14,2), Kolombiya (% 13,1), Türkiye (% 12,1), Şili (% 11,4), Kore (% 10,8) ve Meksika (% 7,5) şeklindedir (OECD, 2020).

Bu süreçte tüm dünyada Covid-19 salgını patlak vermiş ve pandemi dolayısıyla, OECD ülkelerinde sosyal harcamalarının ulusal gelire oranı (GDP) ortalama olarak 2019'da % 20'den, 2020'de % 23'e yükselmiştir. Bu dönemde sosyal harcamalardaki artış sağlık, işsizlik ve nakit yardım programları dolayısıyla gerçekleşmiştir. Ancak bu oran pandemi sonrası ekonomik iyileşmeyle birlikte 2022'de % 21'e düşmüştür (OECD, 2020).

Kamu sosyal harcamalarına rağmen bütün dünyada zengin ve yoksul arasındaki gelir uçurumu artmaktadır. OECD verilerine göre 1980'lerde OECD ülkelerinde en zengin % 10'un ortalama geliri en yoksul % 10'un ortalama gelirinin 7 katı iken, son yıllarda -OECD 2015- bu oran, 30 yılın en yüksek seviyesi olan, 9,6 kata yükselmiştir. Ekonomilerde *teknolojinin artan rolü* (teknoloji eski meslekleri yok etmekte ve yeni meslekler üretmektedir. Böylelikle daha kalifiye işçiler daha değerli hale gelirken, daha az kalifiye işçilerin ve kimi orta sınıfın meslekleri ortadan kalkmaktadır) ve *küreselleşme etkisiyle* (yatırım, ticaret, bilgi ve teknoloji akışı dolayısıyla küresel ekonomi daha entegre hale gelmektedir) birlikte *dengenin emekten sermaye gruplarına doğru kayması* (gelirin daha büyük bölümü sermaye sahiplerine giderken, çalışanların eline daha azı geçmektedir) gelir eşitsizliğinin başlıca nedenleridir. Küreselleşmeyle birlikte, 1980'lerde OECD ülkelerindeki ekonomik faaliyetlerin yirmide biri doğrudan yabancı yatırımı iken, bu oran günümüzde % 50 dolayındadır. Bu süreçte aynı zamanda yarı-zamanlı işlerde artış yaşanmış, iş verme ve işten çıkarmalar ("hire and fire") kolaylaşmıştır. Göstergeler ulusal gelirden sermayenin aldığı pay artarken, emeğin aldığı payın azaldığını ortaya koymaktadır ve bu trend günümüzde küresel bir durumdur. 1990'ların başında OECD ülkelerinde emeğin payı % 66,1 iken, 2000'lerin sonunda % 61,7'ye düşmüştür. Eşitsizliğin bir diğer nedeni ise devletin rolündeki değişimdir. Bu süreçte düzenlemeci uygulamalarda azalma ve daha az yeniden dağıtım eğilimi öne çıkmıştır. Diğer yandan yoksullukla mücadelede iş ya da meslekler temel ve anahtar faktör olup, bunun yanı sıra vergi ve transfer harcamaları da gelirin ve zenginliğin yeniden dağıtımında dikkate alınması gereken etkenlerdir (OECD, 2015).

7. TÜRKİYE'DE KAMU SOSYAL HARCAMALARI

2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'na göre sosyal yardımlardan faydalanan toplam hane sayısı 2019 yılında 3 milyon 282 bin dolayındayken, bu sayı 2020 yılında 6 milyon 630 bin dolayına yükselmiştir (T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022).

Tablo 6. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerine göre, 2004-2022 yılları arasında Kamu Kesimi Sosyal Harcamalarının (%) olarak GSYH'ya oranları

YIL	EĞİTİM %	SAĞLIK %	SOSYAL KORUMA %	TOPLAM %
2004	3,1	3,8	6,7	13,6
2005	3,1	3,6	7,0	13,6
2006	2,9	3,8	7,1	13,8
2007	3,0	3,9	7,1	14,0

2008	3,2	4,1	6,9	14,2
2009	3,7	4,8	7,9	16,4
2010	3,8	4,3	8,0	16,1
2011	3,7	4,0	7,8	15,5
2012	3,8	3,9	8,1	15,8
2013	3,8	3,8	8,0	15,6
2014	3,9	3,8	8,0	15,6
2015	3,9	3,7	8,2	15,7
2016	4,1	3,8	9,0	16,9
2017	3,8	3,7	8,4	15,9
2018	3,8	3,6	9,0	16,3
2019	3,8	3,8	9,5	17,1
2020	3,4	4,1	10,1	17,6
2021	3,3	4,0	8,6	15,9
2022	3,3	3,9	8,3	15,4

Kaynak: T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2022).

Bu tabloda söz konusu olan Kamu Kesimi Sosyal Harcama kalemleri sırasıyla şu şekildedir; *eğitim, sağlık ve sosyal koruma* (emekli aylıkları ve diğer harcamalar, sosyal yardım ve primsiz ödemeler yani sosyal güvenlik primi ödemeden, 65 yaş aylığı ve engelli aylığı gibi devletçe sağlanan gelir, doğrudan gelir desteği ödemeleri). Tablodan anlaşılacağı üzere Türkiye’de *eğitim* alanındaki kamu harcamalarının GSYH’ya oranı 2004’te % 3,1’den 2016’da %4,1 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak, Covid-19 pandemisinin etkin olduğu yıllarda düşüşe geçerek 2022’de 3,3 olarak gerçekleşmiştir.

Sağlık harcamalarının ise dalgalı bir seyir izlemekle birlikte pandemi döneminde arttığı görülmektedir. Sağlık harcamalarının GSYH’ya oranı 2004’te 3,8’den 2020’de 4,1’e yükselmiş ve 2022’ye gelindiğinde 3,9 olarak gerçekleşmiştir.

Sosyal Koruma harcamalarının alt kalemleri arasında bulunan ve ağırlıklı bölümü oluşturan Emekli Aylıkları ve Diğer Harcamalar kısmının GSYH’ya oranı 2004’te % 6,1 iken, bu oran 2021 yılında (gerçekleşme tahmini) % 7,7 olup, 2022 yılı için (program) % 7,2’dir. Sosyal Yardım ve Primsiz Ödemelerin GSYH’ya oranı 2004’te % 0,3 iken, bu oran 2020 yılında % 1,2’ye yükselmiş olup, 2021 ‘de (gerçekleşme tahmini) % 0,9 ve 2022 yılı için (program) % 0,9’dur. Doğrudan Gelir Desteği Ödemelerinin GSYH’ya oranı ise 2004 yılında % 0,4 iken, düşüş eğilimiyle birlikte 2020’de % 0,1 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu oran 2021’de (gerçekleşme tahmini) % 0,1 ve 2022 yılı için % 0,1’dir.

Toplamda ise Türkiye’de kamu sosyal harcamalarının GSYH’ya oranı 2004 yılında % 13,6 iken, bu oran 2020’de en yüksek seviye olan % 17,6’ya yükselmiş, ancak sonraki yıllarda, Covid-19 pandemisinin etkilerinin azalmaya başlamasıyla birlikte düşüşe geçmiştir (2022 yılı için “program” % 15,4’tür). Bu sonuçlara göre, Türkiye’de 2004’ten 2022’ye kamu sosyal harcamaları artmıştır.

Dayar ve Akıncı (2020), Türkiye’de 1987-2016 yılları arasını kapsayan çalışmalarında, kamu sosyal transfer harcamalarının gelir eşişsizliği üzerinde düzeltici bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan çalışmada kamu sosyal transfer harcamaları ile Gini katsayısı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiş, bu durum ise transfer harcamalarının Gini katsayısı üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma sonucunda, uzun dönem Gini katsayısı incelenerek, transfer harcamalarında gerçekleşecek % 1’lik artışın Gini katsayısında % 0,5’lik bir azalmaya neden olacağı tespit edilmiştir. Böylelikle bu çalışmada, kamu sosyal transfer harcamalarının gelir eşişsizliğini azaltarak daha adaletli bir gelir dağılımına katkı sunacağı istatistiksel olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte 1994, 2000 ve 2008 yıllarındaki ekonomik krizlerin yol açtığı işsizlik artışı ve gelir kaybı gibi olumsuz gelişmeler dolayısıyla, söz konusu kriz dönemlerinde gelir dağılımında fark edilir dalgalanmalar gerçekleşmiştir.

8. BÜYÜME VE GELİR DAĞILIMI

1980 yılından 2020’lere kadar dünyada kişi başına ortalama gelir 1980’de 2.860 Dolardan 2000 yılında 5.670 Dolara yükselmiş ve sonraki süreçte 2022’ye gelindiğinde 12.880 Dolara ulaşmıştır. 1980’den 2022’ye uzanan bu dönemde ülke bazlı ulusal gelir düzeyleri çeşitli oranlarda artış göstermiştir. Aşağıdaki tablo belli başlı ülkelerin, ekonomik büyümenin bir sonucu olarak, kişi başına ulusal gelirlerindeki değişimi göstermektedir.

Tablo 7. (1980-2022) Bazı Ülkelerin Dolar Cinsinden Kişi Başına Ulusal Gelir Ortalaması.

	1980	2000	(2021)	2022
ABD	12.550	36.310	(70.160)	76.350
(AB) Avrupa Birliği	8.100	16.947	(38.411)	
Rusya		1.900		15.440
Çin	307	951		12.810
Hindistan	272	450		2.380
G. Kore	1.710	12.260		32.250
Türkiye	2.130	4.240		10.620
Dünya Ortalaması	2.860	5.670		12.880

Kaynak: Dünya Bankası, (2023). IMF, (2021). (AB) Avrupa Birliği verileri Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Diğer veriler IMF'den alınmıştır.

Bu sayılar, 1980'den 2022'ye uzanan süreçte kişi başı ulusal gelirin dünya genelinde arttığını göstermektedir. Ancak eşitlikçi bir gelir dağılımı, en az, ekonomik büyüme kadar bir öneme sahiptir.

Şenses'in belirttiği gibi (2006), başta Çin ve G. Kore olmak üzere birçok ülkede ekonomik büyüme yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlamıştır. Hindistan'da 1978/79-1990/1991 döneminde kırsal yoksullukta düşüş gözlemlenmiş, ABD'de 1964-1987 döneminde büyüme ve sosyal transferler dolayısıyla yoksulluğun azaltılmasında olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Fakat ABD'de 1970'li ve 1980'li yıllarda imalat sanayinde gerileme ve gelir dağılımındaki bozulma nedeniyle bu etki azalmıştır. G. Kore'de 1965-1980 döneminde hızlı büyüme gerçekleşmiş ve istihdam artışı, ücret farklılıklarının düşük düzeyde tutulması ve daha eşitlikçi bir gelişmeyle birlikte yoksulluk azalmıştır. Ancak, 1980'leri takip eden süreçte çalışanlar arasında ücret farkının artması nedeniyle gelir dağılımı bozulmaya başlamıştır.

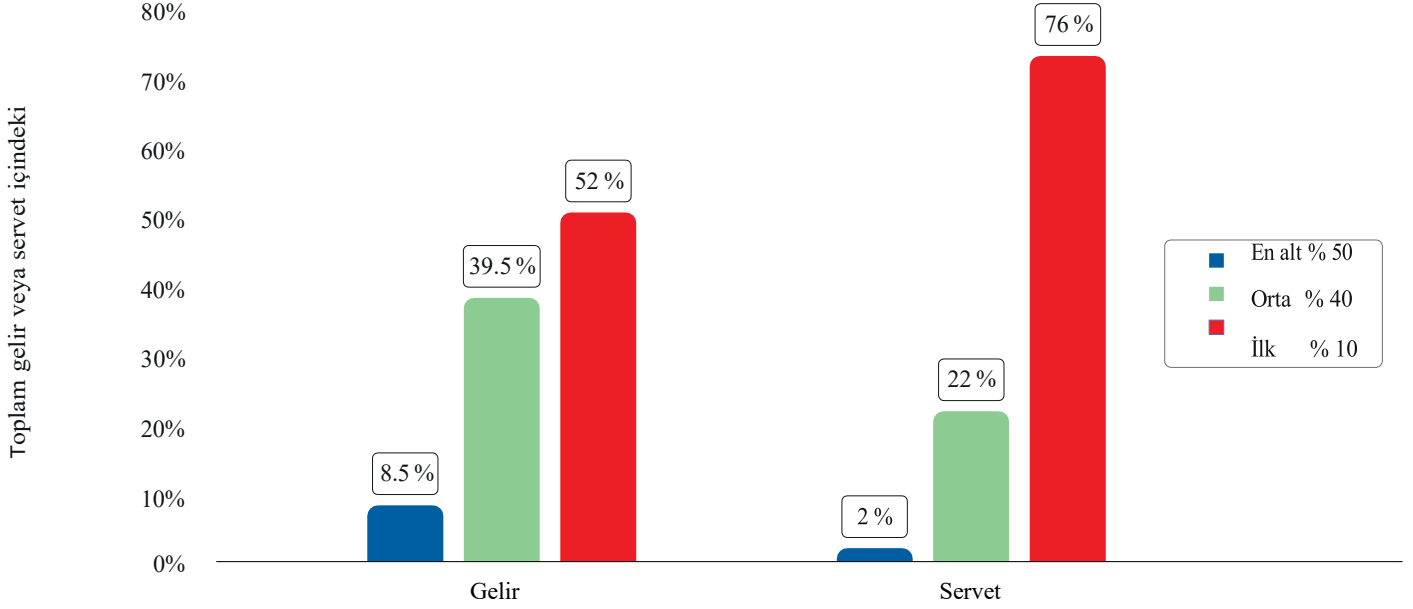
Şenses (2006: 150-151), *büyüme sürecinde gelir dağılımının hangi yönde değiştiği* konusuna işaret ederek, “büyüme sürecinde eşitsizliğin önce artması, belirli bir kişi başına gelir düzeyine erişildikten sonra ise azalmasını öngören Kuznets hipotezi” nin birçok durumda doğrulanmadığını söylemektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar farklı sosyo-ekonomik koşullara sahip ülkelerde farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Dolayısıyla, gelir dağılımında büyümenin yanı sıra ücret seviyesi, ücret dengesizliği ve işsizlik gibi faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir.

Bu bağlamda Şenses (2006), ABD'de çeşitli dönemlerde yapılmış bazı araştırmalara referansla, bu çalışmaların sonuçlarını şu şekilde aktarmaktadır: ABD'de eyaletler ölçeğinde yapılan bir araştırma (Azam ve Redmon, 1993. Akt. Şenses, 2006: 151-152), “yoksulluk oranı açısından gelir dağılımının eşitlik derecesinin ortalama gelir kadar önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır”. ABD'de yapılan bir diğer araştırmaya göre (Blank ve Card, 1993. Akt. Şenses, 2006), 1950-1980 yılları arasında işsizlik oranında bir puanlık azalma yoksulluk oranında da bir puanlık azalmayı sağlamaktadır. Böylelikle bu çalışma medyan (ortanca) ücret, ücretlerde standart sapma ve işsizlik oranı ile yoksulluk arasında ilişki olduğunu göstermiş olmaktadır. Diğer yandan, 1980'lerdeki hızlı istihdam artışıyla birlikte işsizlik oranında dört puanlık bir düşmeye rağmen, ortalama ücretlerin düşük olması, ücretler arası farkın artması ve gelir dağılımının bozulması nedeniyle, yoksulluk seviyesindeki azalma “çok ılımlı” düzeyde kalmıştır.

9. KÜRESEL GELİR VE SERVET DAĞILIMI

Gelir dağılımı üzerine yapılan araştırmalarda gelir eşişsizliğinin yanı sıra servet eşişsizliği konusu da önem kazanmaya başlamıştır. Dünya genelinde ekonomik eşişsizliklere bakıldığında, gelir dağılımındaki eşişsizliğe oranla servet dağılımındaki eşişsizliğin daha derin olduğu görölmektedir.

Grafik 1. Küresel Gelir ve Servet Eşişsizliği, 2021

Kaynak: Dünya Eşişsizlik Laboratuvarı, (2022). Bu Grafik “Dünya Eşişsizlik Raporu 2022”den Alınmıştır.

Grafik 1’de gösterildiği üzere, koordinatörleri arasında T. Piketty’nin de bulunduğu Dünya Eşişsizlik Laboratuvarı (World Inequality Lab) tarafından hazırlanan Dünya Eşişsizlik Raporu (2022: 4), çok yüksek seviyelerde bulunan *küresel gelir* eşişsizliği ve *servet* eşişsizliği hakkında şu bilgileri paylaşmaktadır;

2021 yılında ortalama bir yetişkin birey, yılda 23.380 Dolar kazanıyor ve 102.600 Dolara sahip. Ancak bu ortalamalar hem ölkeler arasındaki hem de ölkeler içerisindeki geniş eşişsizlikleri maskeliyor. Küresel nüfusun en zengin % 10’u şu anda küresel gelirin % 52’sini alırken, nüfusun en yoksul yarısı bunun ancak % 8,5’ini kazanıyor. Orta % 40’lık kesim ise küresel gelirin % 39,5’ini kazanmaktadır.

Atkinson (2015: 158), Piketty’nin, r : kar oranı ve g : büyüme oranı olmak üzere, $(r > g)$ formölüne referansla, “Kar oranı büyüme oranına göre yüksek olduğunda, servet, birikim yoluyla ulusal gelirden daha hızlı artabilir” demektedir. Bu durum, aynı raporda şu şekilde ortaya konmaktadır;

Küresel servet eşişsizlikleri ise gelir eşişsizliklerinden daha çarpıcı. Küresel nüfusun en yoksul yarısı neredeyse hiçbir servete sahip değil ve toplam zenginliğin ancak % 2’sini elinde bulunduruyor. Buna karşılık, dünya nüfusunun en zengin % 10’nu küresel servetin % 76’sına sahip bulunmaktadır. Orta % 40’lık kesim ise küresel servetin % 22’sine sahiptir.

Bu veriler küresel eşişsizliği göstermektedir. Bununla birlikte, 1980’den 2020’ye uzanan süreçte ölkelerin en zengin % 10’unda yaşayan bireylerin ortalama gelirleri ile diğer ölkelerin en yoksul % 50’sinde yaşayanların ortalama gelirleri arasındaki fark 1980’de 53 kat iken, 2020’de 38 kata düşmüştür. Diğer yandan ölkeler içindeki eşişsizlik bakımından belirtmek gerekirse ölkelerdeki en üst % 10 ile en alt % 50’lik kesim arasındaki gelir farkı 8,5 kattan 15 kata yükselmiştir.

Buradan anlaşılacağı üzere, ölkeler içindeki gelir eşişsizliği artarken, ölkeler arasındaki gelir eşişsizliği, gelişmekte olan ölkelerdeki ekonomik büyüme dolayısıyla, azalmıştır. Yine de, 2020 yılı itibarıyla, küresel gelir farkı dikkat çekici düzeyde bulunmaktadır. Bu bağlamda ayrıca belirtmek gerekirse, Eğilmez’in (2021), IMF 2021 Ekim ayı raporundan aktardığı gibi, küresel ölçekte, gelişmiş ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomiler bakımından gelir dağılımı eşişsizliği şu şekildedir; toplam

196 ülke arasında gelişmiş 40 ülke dünya nüfusunun % 14'üne sahip olmasına karşın dünya gelirinin % 42'den fazlasını elde etmekte ve dünya ihracatının % 63'ünü gerçekleştirmektedir. Diğer 156 ülke dünya nüfusunun % 86'sına sahip olmasına karşın dünya gelirinin % 57,5'ini almakta ve dünya ihracatının % 37'sini gerçekleştirmektedir. Bu durum, uluslar arası ticaret dengesizliğinin küresel gelir dağılımı üzerindeki etkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

2022 Dünya Eşitsizlik Raporu'na göre, bölgesel boyutta da gelir dağılımı değerleri farklılaşmaktadır. Bu bağlamda en eşit bölge Avrupa iken, en eşit olmayan bölge Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dır (Sahraaltı Afrika, Latin Amerika gelir eşitsizliği bakımından bu bölgeyle benzer değerlere sahiptir). Avrupa'da en zengin % 10'luk kesim ulusal gelirin % 36'sını, en alt % 50'lik kesim gelirin % 19'unu ve orta % 40'lık kesim gelirin % 45'ini alırken, Latin Amerika'da en zengin % 10'luk kesim ulusal gelirin % 55'ini, en alt % 50'lik kesim gelirin % 10'unu ve orta % 40'lık kesim gelirin % 35'ini elde etmektedir.

Servet eşitsizliği bağlamında belirtmek gerekirse, 2021 yılı itibarıyla servet eşitsizliği bakımından Avrupa'da en zengin % 10, toplam servetin % 58'ine, en alttaki % 50, toplam servetin % 4'üne ve orta % 40'lık kesim toplam servetin % 38'ine sahiptir. Dünya genelinde ise en zengin % 10 toplam hane halkı servetinin % 60-80'ine sahipken, en yoksul % 50 servetin % 5'inden daha azına sahiptir (World Inequality Lab, 2022).

Rapora göre Türkiye'de 2021 yılı itibarıyla en zengin % 10 ulusal gelirin % 54,5'ini alırken, en alt % 50 gelirin % 11,9'unu almaktadır. Servet dağılımı bakımından ise en zengin % 10, servetin % 67,5'ine, en alt % 50 ise servetin % 3,7'sine sahiptir (World Inequality Lab, 2022).

Oxfam 2022 raporuna göre, Covid-19 pandemisinin ilk iki yılı boyunca, en zengin 10 kişi servetini 700 milyon Dolardan 1,5 milyar Dolara çıkararak ikiye katladı (saniyede 15 bin Dolar ya da diğer bir deyişle günde 1,3 milyar Dolarlık kazançla). Diğer yandan tüm insanlığın % 99'nun geliri düşerek, 160 milyondan fazla insan daha yoksulluğa sürüklenmiştir (Oxfam, 2022).

Piketty, COVID-19 pandemisiyle birlikte, Avrupa'nın eşitsizliği azaltmaya yönelik ekonomi ve vergi politikalarında değişimi kapsayan bir fırsata sahip olduğunu söyleyerek, büyük boyutlara ulaşan kamu borcunu kimin ödeyeceğini sormaktadır. Çözüm yeri olarak ise Avrupa tarihini işaret etmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında 1950'li yıllarda birçok ülkede çok yüksek servet sahibi kimseleri de kapsayan, artan oranlı vergi sistemiyle birlikte, kamu borcunun azaltılmasına imkan sağlayan yöntemlere başvurulmuştur. Bu bağlamda, Almanya'da 1952-1960 döneminde kademeli servet vergisi sistemi uygulanmış ve Alman hazinesine aktarılan büyük miktarlardaki kaynaklarla kamu borcunun azaltılmasının yanı sıra kamu yatırımları ve kamu altyapısının karşılanması bakımından da çok büyük bir başarı elde edilmiştir. Piketty, gelecekte de bu politikaya benzer "bir şey" bulunabileceğini, fakat ülkelerin bunu tek başına yapamayacağını belirterek, bunun için ortak vergi politikalarının gerekli olduğunu söylemektedir. Bu doğrultuda dayanışma adına, "daha fazla kazananlardan ve daha fazla varlığa sahip olanlardan daha fazlası istenebilir" (İktisat ve Toplum, 2020).

10. TÜRKİYE'DE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE GELİR DAĞILIMINDA DEĞİŞİMİN SEYRİ

Bir ülkede vergi ve kamu sosyal harcamalarının gelir dağılımı üzerinde düzeltici bir etkiye sahip olması, sosyal politika açısından beklenen bir durumdur. Tablo 8'de Türkiye'deki gelir dağılımı hem oransal hem de Gini katsayısı olarak birlikte gösterilmiştir. Ayrıca, sosyal transfer harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi bakımından, Gini katsayısı değerleri transfer harcamaları öncesi ve sonrası değerler olarak ayrı ayrı gösterilerek, gelir dağılımındaki değişim oransal olarak belirtilmiştir.

Tablo 8. TÜİK Verilerine Göre 2006-2022 Yılları Arası Türkiye'de Gini katsayısına göre ve % 10 - % 20'lik Dilimler Bakımından Gelir Dağılımı.

	En Zengin % 10	En Yoksul % 10	Fark	En Zengin %20	En Yoksul %20	Fark	Gini K.	Gini K. (Sosyal Transfer Gelirleri Öncesi)	Fark (%)
2006	32,5	1,8	17,7	48,4	5,1	9,6	0,428	0,465	%7,9
2007	31,6	2,2	14,4	46,9	5,8	8,1	0,406	0,441	%7,9

2008	30,9	2,2	14,0	46,7	5,8	8,1	0,405	0,441	%8,1
2009	32,2	2,1	15,6	47,6	5,6	8,5	0,415	0,453	%8,3
2010	30,9	2,2	13,9	46,4	5,8	7,9	0,402	0,447	%10,1
2011	31,3	2,2	14,4	46,7	5,8	8,0	0,404	0,448	%9,8
2012	31,1	2,2	14,2	46,6	5,9	8,0	0,402	0,447	%10,1
2013	31,3	2,3	13,6	46,6	6,1	7,7	0,400	0,451	%11,3
2014	30,3	2,4	12,6	45,9	6,2	7,4	0,391	0,446	%12,3
2015	31,0	2,3	13,3	46,5	6,1	7,6	0,397	0,454	%12,6
2016	32,0	2,4	13,6	47,2	6,2	7,7	0,404	0,465	%13,1
2017	32,5	2,4	13,4	47,4	6,3	7,5	0,405	0,468	%13,5
2018	32,6	2,4	13,7	47,6	6,1	7,8	0,408	0,473	%13,7
2019	31,2	2,4	13,0	46,3	6,2	7,4	0,395	0,463	%14,7
2020	32,5	2,2	14,6	47,5	5,9	8,0	0,410	0,470	%12,8
2021	31,5	2,3	13,7	46,7	6,1	7,6	0,401	0,482	%16,8
2022	33,2	2,3	14,2	48,0	6,0	7,9	0,415	0,487	%14,8

Kaynak: TÜİK, (2021, 2023). Tablo TÜİK verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablodan anlaşılacağı üzere Türkiye’de 2006 yılında en zengin % 10’luk kesim gelirin % 32,5’ini alırken, 2007’de gelirin % 31,6’sını almıştır. Bu oran 2014’de % 30,3’e kadar dūřmüř, fakat sonraki yıllarda artarak 2022’de % 33,2’ye yükselmiştir. En zengin % 10 ile en yoksul % 10 arasındaki fark 2006’da 18 kat iken, 2007’de 14,4 kata dūřmüřtür. Bu oran 2014’de 12,6 kata kadar gerilemiş, ancak sonraki yıllarda artarak 2022’de 14,4 olarak gerçekleşmiştir.

Aynı araştırma verilerine göre, Türkiye’de en zengin % 20’lik toplum kesiminin toplam gelirden aldığı pay 2006’da % 48,4 iken, 2007’de % 46,9’a dūřmüřtür. Bu oran 2014’te % 45,9’a kadar gerilemiş, ancak tekrar artarak 2022’de % 48’e yükselmiştir. En yoksul % 20’lik kesimin gelirden aldığı pay ise 2006’da % 5,1 iken, 2007’de % 5,8’e yükselmiştir. Bu oran sonraki yıllarda da artış göstererek 2017’de % 6,3’e kadar yükselmiş, ancak 2022’de % 6’ya dūřmüřtür. En zengin % 20 ile en yoksul % 20 arasındaki fark 2006’da 9,4 kat iken, 2007’de 8,1 kata dūřmüřtür. Bu oran sonraki yıllarda da dūřüş eğilimi göstererek 2014’de 7,4 kata kadar gerilemiş, fakat sonrasında tekrar artarak fark 2022’de 8,0 katına çıkmıştır. (TÜİK, 2021, 2023).

Sosyal transfer gelirleri öncesi ve sonrası bakımından Gini katsayısındaki değişim oranı 2006 yılında % 7,9’dan, 2022’de % 14,8’e yükselmiştir. Diğer bir deyişle kamu sosyal harcamalarının gelir eşişsizliği üzerindeki düzeltici etkisi 2022 yılı itibarıyla % 14,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum kamu transfer harcamalarının görece daha adil bir gelir dağılımına kısmen de olsa katkı sağladığını göstermektedir. Bu durum Türkiye’de kamu sosyal harcamalarının yurt içi hasılaya (GSYH) oranında gözlenen artışla tutarlılık göstermektedir. 2006’dan 2022’ye uzanan bu süreçte Türkiye’de gelir dağılımı gerek Gini katsayısı bakımından gerekse de P80/P20 ve P90/P10 bakımından, inişli çıkışlı bir seyirle birlikte, oransal olarak anlamlı bir değişim sergilememektedir. 2006-2022 yılları arasında gelir dağılımında dönemsel düzelme ve bozulmalar olduğu söylenebilir. Ancak Türkiye’de üst ve alt gelir grupları arasındaki gelir eşişsizliğinin, Batı ülkelerine kıyasla, yüksek bir oranda seyrettiğini belirtmeliyiz.

Burada ayrıca belirtmek gerekir ki, TÜİK tarafından gerçekleştirilen gelir dağılımı anketlerindeki “yöntemsel sorunlar” çeşitli bilim çevrelerince ayrı bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Hane halklarının vergilendirilmemiş geliri saklama eğilimi göstermeleri nedeniyle anket yoluyla belirlenen kullanılabilir gelir ile gerçek gelir arasında bir fark ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise gelir eşişsizliğinin gerçekte olduğundan daha dūřük görünmesine sebep olmaktadır (Güven, vd. 2016: 553).

Gelir eşişsizliği analizinde Gini katsayısı tek başına yeterli olmayıp, gelir dağılımı çözümlenmesinde yüzdelerik gelir dilimleri de ayrıca bir öneme sahiptir.

1963-2022 yılları arası Türkiye’de gelir dağılımı Gini katsayısı ve P80/P20 oranı bakımından tablo değerleri olarak şu şekildedir:

Tablo 9. (1963-2022) Dönemi Türkiye’de Gelir Dağılımı

Dönem	En Düşük % 20	Orta % 20	En Yüksek % 20	Gini Katsayısı	P80/P20
1963	4,5	11,5	57,0	0,55	12,70
1968	3,0	10,0	60,0	0,56	20,00
1973	3,5	12,5	56,5	0,51	16,10
1978	2,9	13,0	54,7	0,51	18,90
1983	2,7	12,6	55,8	0,52	20,70
1986	3,9	12,6	55,9	0,50	14,30
1987	5,2	14,1	49,9	0,43	9,60
1994	4,9	12,6	54,9	0,49	11,20
2002	5,3	14,0	50,1	0,44	9,50
2003	6,0	14,5	48,3	0,42	8,10
2004	6,0	15,2	46,2	0,40	7,70
2005	6,1	15,8	44,4	0,38	7,30
2006*	5,1	14,8	48,4	0,428	9,6
2007	5,8	15,2	46,9	0,406	8,1
2008	5,8	15,2	46,7	0,405	8,1
2009	5,6	15,1	47,6	0,415	8,5
2010	5,8	15,3	46,4	0,402	7,9
2011	5,8	15,2	46,7	0,404	8,0
2012	5,9	15,3	46,6	0,402	8,0
2013	6,1	15,2	46,6	0,400	7,7
2014	6,2	15,3	45,9	0,391	7,4
2015	6,1	15,2	46,5	0,397	7,6
2016	6,2	15,0	47,2	0,404	7,7
2017	6,3	14,8	47,4	0,405	7,5
2018	6,1	14,8	47,6	0,408	7,8
2019	6,2	15,2	46,3	0,395	7,4
2020	5,9	14,9	47,5	0,410	8,0
2021	6,1	15,1	46,7	0,401	7,6
2022	6,0	14,7	48,0	0,415	7,9

Kaynak: [1963: Çavuşoğlu ve Hamurdan (1966), Gelir Dağılımı Araştırması 1963, DPT, Ankara]. [1968: Bulutay, Timur ve Erse (1971), Türkiye’de Gelir Dağılımı, Ankara]. [1973: DPT (1976), Gelir Dağılımı 1973, Ankara]. [1978 ve 1983: Celasun (1986),”Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, 1978-1983, METÜ Studies in Development, 13, (1-2): 193-216]. [1986: Esmer, Fişek ve Kalaycıoğlu (1986), Türkiye’de Sosyoekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri Harcamaları ve Sosyoekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi, TÜSİAD, İstanbul]. [1987: DİE, (1990), 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Dağılımı Sonuçları, Ankara]. [1994: DİE, (1996), 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları, Ankara]. [2002-2003-2004-2005: TÜİK, Hanehalkı Bütçe Anketleri Sonuçları]. [Akt. Kurtipek, R. (2011)]. Bu tablonun, 1963-2005 Dönemi, Kurtipek’in, “Türkiye İçin Gelir Grupları Arası Gelir Oluşum İlişkisinin Miyazawa Yöntemiyle İncelenmesi”, başlıklı Uzmanlık Tezi’nden alınmıştır. 2006-2022 Dönemi ise (TÜİK, 2023) verilerinden elde edilmiştir. * . TÜİK 2002-2005 yılları arasında Hanehalkı Bütçe Anketleri’ni uygularken, 2006’dan itibaren “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması”nı uygulamaya koymuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.(tuik.gov.tr).

Tablo 9. Türkiye’de 1963’ten 2022’ye uzanan süreçte gelir dağılımında gözlenen değişimi ortaya koymaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, böylesi uzun bir süreci kapsayan bu veriler çeşitli kurum ve kuruluşlarca farklı yöntemlerle elde edilen istatistiksel bilgilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, farklı dönemlere ait veriler üzerinden bire bir karşılaştırma yapmak zordur. Ancak burada, dönemler halinde gelir dağılımına yönelik kabaca bir fikir vermesi adına, ekonomik süreçlerle birlikte çeşitli yıllara ait gelir dağılımı istatistikleri bir arada ele alınmıştır. Bu bağlamda belirtmek gerekirse, 1987 ve 1994 yılına ait veriler Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından Türkiye genelinde seçilen bir dizi örneklem üzerinde gerçekleştirilen Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi’nden elde edilmiş verilerdir. Her iki döneme ait anket çalışmasında farklı yöntemler kullanılmış olmakla birlikte, bu araştırmalarda temel olarak hanehalklarının gelir ve tüketim harcamaları bilgileri esas alınmıştır (TÜİK, 2020). 1962’de kurulmuş olan Devlet İstatistik Enstitüsü’nün adı 2005 yılında Türkiye İstatistik Kurumu olarak değiştirilmiş olup temelde aynı kurumlardır (TÜİK, 2023). Diğer yandan, TÜİK Hane Halkı Bütçe Anketleri’nden oluşan 2002-2005 dönemi ve yine TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması verilerinden meydana gelen 2006-2022 dönemi kendi içinde doğrudan karşılaştırılabilir niteliktedir.

1963-1983 döneminde Türkiye’de en zengin % 20’lik kesimin gelir payının en yoksul % 20’ye oranı, 1963’te 12,70 kattan, 1973’te 16,10 kata ve oradan 1983’te 20,70 kata yükselmiştir. Ancak bu

dönemde Gini katsayısı, tersine bir eğilimle, 1963'te 0,55'ten, 1973'te 0,51'e düşmüş, 1983'te 0,52 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde gelir eşitsizliği Gini katsayısına göre azalırken, P80/P20 oranının artmış olması, diğer bir deyişle en üst % 20'lik gelir grubu ile en alt % 20'lik gelir grubu arasındaki uçurumun büyümesi, Gini katsayısındaki iyileşmenin alt gelir grubunda yer alanların durumundaki bir iyileşmeden kaynaklanmadığını göstermektedir (Güven vd., 2016).

En yoksul ve en zengin toplum kesimlerinin gelir payında, her ikisinde birden gözlemlenen oransal düşüşe karşın böyle bir durumun ortaya çıkmış olması, tablodan da görüleceği üzere, orta kesimin gelir payındaki artışla açıklanabilir. Bu dönemde orta sınıfın gelir payı 1963'te % 11,5'ten, 1973'te % 12,5'e ve 1983'te % 12,6'ya yükselmiştir. Özellikle 1968-1973 döneminde gelir dağılımında görülen iyileşme, Kurtipek'in belirttiği gibi (2011), sanayileşme ve kentleşmede yaşanan yoğunlaşmayla birlikte, içe dönük gelişme stratejisi ve planlı kalkınma modelinin uygulandığı bir döneme karşılık gelmektedir. Bu dönemde gayri safi milli hasıla sürekli büyüyerek yaklaşık iki kat artış göstermiştir.

1963-1983 döneminde orta sınıfın gelir payı 1978'de % 13'e kadar yükselmiş, ancak ardından 1983'te % 12,6'ya gerilemiştir. Konuya ücret açısından bakıldığında, Boratav (1999), ücretlerin 1976-1978 yılları arasında zirve noktasına çıktığını, ancak 1980'li yıllarda belirgin bir şekilde gerilediğini söylemektedir. Boratav'a göre (1999: 39), "1980'li 'liberal' yıllar, devlet politikaları aracılığıyla sınıf dengelerinin emek aleyhine, sermaye lehine döndüğü ve bu nedenle sermaye için 'yüksek karlı' olan yıllardır". Boratav (1999: 39), "sermayenin dünya çapında birikiminin gerekleri açısından" Türkiye'nin konumu bağlamında ise, "1980'li yıllarda Türkiye burjuvazisi, Türkiye'yi 'düşük ücretli' bir ekonomiye dönüştürerek dünya kapitalist sistemi ile bu konumda bütünleşmeye dönük bir strateji izledi" demektedir. Ancak bu süreç, aynı zamanda, toplumsal hareketlere de sahne olmuştur.

1987-1990 yılları, işçi hareketleri ve grevler sonucunda, ücretlerde artışların gerçekleştiği yıllardır. Bu dönemde 1987 yılı itibarıyla orta kesimin gelir payı % 14,1'e yükselmiştir. Ancak 1994 yılına gelindiğinde, Kurtipek'in işaret ettiği gibi (2011), kamu mali disiplini bozulmuş ve faiz artışı ve yüksek enflasyon nedeniyle bu kazanımlar tekrar kaybedilmiştir. Dolayısıyla 1994 yılı gelir dağılımında gerçekleşen bozulmanın açık bir şekilde gözlemlendiği bir yıl olmuştur.

1963-1983 arası yıllarda Türkiye'de en yoksul % 20'lik kesimin gelir payı 1963 yılında % 4,5'ten, 1973'te % 3,5'e ve ardından 1983'te % 2,7'ye düşmüştür. 1983-1994 döneminde ise en yoksul % 20'lik kesimin gelir payı artarak % 2,7'den % 4,9'a yükselmiştir. En yoksul kesimin gelir payındaki artış 1994-2002 yılları arasında da devam ederek 2002'de % 5,3'e ulaşmıştır.

2002'den 2022'ye uzanan dönemde de en yoksul kesimin gelir payı artarken en zengin kesimin gelir payı azalmıştır. Bu dönemde 2002-2004 yıllarındaki düzelme üst gelir grubunun gelir payındaki düşüş ve asgari ücret artışlarından kaynaklanmıştır. 2002-2008 döneminde, en yoksul toplum kesiminde olduğu gibi, orta kesimin gelir payı da artmıştır. Böylelikle bu dönem aynı zamanda, gelir eşitsizliğinde azalma eğilimiyle birlikte, gelir dağılımı seyrinin hem Gini katsayısı bakımından hem de P80/P20 oranı bakımından benzerlik gösterdiği bir dönem olarak ortaya çıkmıştır (Güven vd., 2016).

2008 yılında küresel finans krizi ortaya çıkmıştır. Türkiye'yi de etkisi altına alan finansal kriz dolayısıyla, gelir dağılımında bozulma gerçekleşmiştir. Böylelikle, 2008'de 0,405 düzeyinde bulunan Gini katsayısı, 2009'da 0,415'e yükselmiştir. Bu dönemde en zengin % 20'lik kesimin gelirinin en yoksul % 20'lik kesime (P80/P20) oranı 2008 yılında 8,1 kattan, 2009'da 8,5 kata çıkmıştır. 2009-2014 döneminde ise gelir eşitsizliğinde düzelme eğilimi söz konusudur. 2009'da Gini katsayısı 0,415'ten, 2014'te 0,391'e düşerken, en zengin ve en yoksul kesim (P80/P20) arasındaki fark 2009'da 8,5 kattan, 2014'te 7,4 kata düşmüştür. Bu haliyle 2014 yılı gelir dağılımı bakımından en iyi dönem olarak görünmektedir.

Ancak 2014'ü takip eden yıllarda gelir eşitsizliği bozularak artış eğilimi içerisine girmiştir. Gini katsayısı 2014 yılında 0,391'den, 2018'de 0,408'e yükselirken, en zengin kesimin gelir payının en yoksul kesimin gelir payına oranı 2014'te 7,4 kattan, 2018'de 7,8 kata çıkmıştır. 2014-2018 yılları arasında ücret gelirlerinin toplam gelir (GSYH) içindeki payı 2014'te % 52,4'ten, 2018 'de % 48,5'e düşmüştür. Eğilmez (2019), bu süreçte gelir eşitsizliğinde "ciddi bir bozulma"nın gerçekleştiğine işaret ederek, ücret gelirlerinin toplam gelir (GSYH) içindeki payının 2015'te % 52,5'lik bir oranla en yüksek noktasına çıktığını, fakat 2015'ten 2018 yılına kadar yüzde 7,6 oranında gerilediğini belirtmektedir.

2019 yılına gelindiğinde, bu yılın sonlarına doğru COVID-19 salgını başlamıştır. Salgın 2020'de pandemiye dönüşerek tüm dünyayı sarmıştır. Bu dönemde, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik alanda ortaya çıkan olumsuzlukların etkisini azaltmaya yönelik olarak, kamu sosyal harcamaları arttırılmıştır. Ancak sosyal harcamalardaki artışa rağmen hem en alt kesimin hem orta sınıfın gelir payı azalmıştır. En alt % 20'lik kesimin gelir payı 2019'da % 6,2'den, 2020'de % 5,9'a, orta % 20'lik kesimin gelir payı 2019'da % 15,2'den, 2020'de % 14,9'a düşmüştür. Aynı dönemde en zengin % 20'lik kesimin gelir payı ise 2019'da % 46,3'ten, 2020'de % 47,5'e yükselmiştir.

2021'de, önceki yıla göre gelir dağılımında iyileşme vardır. Ancak 2021 yılından 2022'ye uzanan süreçte enflasyon oranlarında gerçekleşen artış ve yaşanan hayat pahalılığı dolayısıyla, en yoksul toplum kesiminin ve orta sınıfın gelir payı düşmüştür. Buna karşın, 2022 yılında en üst % 20'lik kesimin gelir payı artarak, en zengin ve en yoksul toplum kesimleri arasındaki fark 8 kata çıkmıştır.

Ülkemizde özellikle 2000'li yıllarda gelir eşitsizliklerini azaltıcı sosyal politikalar hız kazanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'de 2010'lu yılların ortalarına kadar gelir dağılımında görece bir iyileşme gerçekleşmiştir. Ancak 2015 yılından itibaren, alt ve orta sınıfın aleyhine ve üst sınıfın lehine olacak şekilde, gelir dağılımında bozulma baş göstermiştir. 2015-2022 yılları arasında bazı dönemlerde gelir dağılımında iyileşmeler olmakla birlikte, bu dönemin sonu itibarıyla yüksek düzeyde bir gelir eşitsizliği varlığını devam ettirmektedir.

Güven vd.'nin (2016) belirttiği gibi, 1980'lerden itibaren dünyayı etkisi altına alan neoliberal politikalarla birlikte sermaye sahipleri faiz ve döviz üzerinden yüksek kazançlar elde etmekte, büyük şirketler küresel ölçekte mal ve hizmet satımı yapabilmekte ve reel sektör firmaları verimlilik artışıyla birlikte büyük kar sağlamaktadır. Bu süreçte ücretli emek kesiminin işgücü piyasasındaki kazanımlarında gerileme, sendikalaşma oranında azalma, reel ücretlerde düşüş, esnek ve güvencesiz çalışma koşulları gibi etkenler dolayısıyla eşitsizlikler kalıcı bir hale gelmiştir. Gelir eşitsizliklerinin azaltılması için gelirin yeniden dağıtımını doğrultusunda yoksul toplum kesimlerine yönelik transfer harcamaları, işsizliğe karşı korumalar ve asgari ücret düzenlemeleri gibi politikalar önem arz etmektedir.

11. SONUÇ

Geleneksel yardımlaşma ve dayanışmanın tarihi çok gerilere gitmekle birlikte, modern anlamda sosyal güvenlikle ilgili düzenlemeler 19. yüzyılda Avrupa'da başlamıştır. Önceleri işçi sınıfının sosyal haklarını kapsayan hükümet düzenlemeleri, 20. yüzyıldaki çalışmalarla tüm toplum kesimlerini kapsayacak şekilde genişlemiştir. Türkiye'de 2000'lerden günümüze kamu sosyal harcamalarında artış yaşanmıştır. Ancak gelir ve servet dağılımdaki dengesizlik varlığını devam ettirmektedir.

Ekonomik krizlerin yol açtığı sosyal maliyetler devletleri kamu yararına sosyal politikalar izlemeye zorlamıştır. 1930'lu yıllardan 1970'lere uzanan dönemde Batı dünyasında uygulanan düzenleyici politikalar, bu toplumların hayat standardını yükseltmiştir. Ancak bu dönemin sonlarında ortaya çıkan iktisadi krizlerle birlikte, 1980'lerden günümüze, müdahaleci uygulamaları reddeden ve sosyo-ekonomik bir denge için piyasa dinamiklerini öne çıkaran neo-liberal politikalar küresel boyutta yaygınlık kazanmıştır. İktisadi gelişme ise gelir ve servet dağılımı bakımından toplumsal alanda aynı derecede gerçekleşmemiştir.

Çağımızda sosyal güvenlik hakkı temel insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Kamu sosyal harcamalarının sosyal denge üzerinde görece olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Küresel ölçekte genel olarak, geçmiş yıllara kıyasla, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi yükselmiştir. Ancak refah artışı tüm toplum kesimlerine dengeli bir şekilde yansımamaktadır. Sosyal politikalar vasıtasıyla mutlak yoksulluğun azaltılmasında dünya genelinde ilerleme sağlanmış olmasına karşın yoksulluk sorunu küresel boyutta hala varlığını devam ettirmektedir. *Gelir* tüketilen bir değeri ifade ederken, *servet* birikimli bir değeri işaret etmektedir. Dolayısıyla, gelir dağılımındaki dengesizlik servet uçurumunun daha da derinleşmesine yol açmaktadır. Bu durum özellikle, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde mutlak yoksulluk halinde, gelişmiş ülkelerde ise görece yoksulluk şeklinde açığa çıkmaktadır.

Günümüzde birçok ülke sosyal alanda düzenleyici ve korumacı bir politika izlemektedir. Sosyal politikalar gelir eşitsizliği üzerinde belli bir derecede dengeleyici etkiye sahiptir. Ancak diğer yandan, tarihsel süreç içerisinde eşitsizliğin bazı zamanlar azalması, bazı zamanlar artması şeklinde dönemsel dalgalanmalarla birlikte, son yıllardaki eğilim dikkate alındığında tüm dünyada gelir eşitsizliğinin

arttığı, servet eşitsizliğinin ise daha büyük bir hızda arttığı söylenebilir. Özetle, gelir ve servet eşitsizliği ve bu durumun yol açtığı yoksulluk, zm bekleyen küresel bir sorun olarak insanlığın karşısında durmaktadır.

Etik Beyan: Bu alışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

- Atkinson, A. B. (2015). *Inequality What Can Be Done?*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. <https://www.acarindex.com/dosyalar/kitap/acarindex-1436513133.pdf>
- Bakır, N. (2023, 9 Mayıs). *TÜİK’e göre göreli yoksulluk yüzde 14,4*. Dünya Gazetesi. [https://www.dunya.com/kose-yazisi/tuik-gore-goreli-yoksulluk-yuzde-144/693257#:~:text=T%C3%BCrkiye%20%C4%B0statistik%20Kurumu%20\(T%C3%9C%C4%B0K\)%2C,y%C3%BCzde%2014%2C4%20oldu%C4%9Funu%20a%C3%A7%C4%B1klad%C4%B1](https://www.dunya.com/kose-yazisi/tuik-gore-goreli-yoksulluk-yuzde-144/693257#:~:text=T%C3%BCrkiye%20%C4%B0statistik%20Kurumu%20(T%C3%9C%C4%B0K)%2C,y%C3%BCzde%2014%2C4%20oldu%C4%9Funu%20a%C3%A7%C4%B1klad%C4%B1)
- Boratav, K. (1999). *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Blşim*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- elik, A. (2019). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Türkiye*. İstanbul: KitapYayınevi.
- Dayar, H. Ve Akıncı, A. (2020). Kamu Sosyal Transfer Harcamalarının Kişisel Gelir Dağılımına Etkisi. *Maliye Dergisi*, Temmuz-Aralık 2020; (179); 172-185. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/01/09-179_47-Kamu-Sosyal-Transfer-Harcamalarinin.pdf
- Dibo, M. (2022). Kamu Sosyal Harcamaları ve Gelir Eşitsizliği: OECD lkeleri Kapsamında Bir Veri Analizi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 1-16. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2056651>
- Eğilmez, M. (2019, 18 Eylül). Türkiye’de Gelir Dağılımı, Gini Katsayısı ve Yoksulluk Oranları. <https://www.mahfiegilmez.com/2019/09/turkiyede-gelir-daglm-gini-katsays-ve.html>
- Eğilmez, M. (2021, 13 Ekim). IMF’ye Göre 2022’de Dünya. <https://www.mahfiegilmez.com/2021/10/imfye-gore-2022de-dunya.html>
- Eurostat, (2023). *Inequality of income distribution S80/S20 income quintile share ratio – EU-SILC and ECHP surveys*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_pns4/default/table?lang=en
- Euronews, (2015, 14 Ekim). *Ekonomi bilimi diye bir şey yok*. Euronews. <https://tr.euronews.com/2015/10/14/unlu-ekonomi-profesoru-piketty-ekonomi-bilimi-diye-bir-sey-yok>
- Güven, A., vd. (2016). Gelir Hareketliliği Eşitsizlikleri Azaltabilir mi? Türkiye rneği. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (43), 549-571. https://www.researchgate.net/publication/321672987_Gelir_hareketliliği_gelir_esitsizligini_azal_tabilir_mi_Turkiye_ornegi
- IMF, (2023). *GDP per capita, current prices*. https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/OEMDC/ADVEC/WEO_WORLD
- IMF, (2021). *World economic and financial surveys*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October>
- İktisat ve Toplum, (2020). Kapital ve İdeoloji. *İktisat ve Toplum Dergisi*, İTD 123. <https://iktisatvetoplum.com/kapital-ve-ideoloji-thomas-piketty-ve-bir-roportaj/>
- Karataş, M. (2019). Gelir Dağılımının Teorik Yapısı. *Emek ve Toplum Dergisi*, (8)21, 52-79. DOI: 10.31199/hakisderg.546147. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/793833>

- Kesgin, B. (2014). *Kamu Sosyal Politikalarında Sosyal Yardım*. İstanbul: Açılımkitap Pınar Yayınları.
- Kurtipek, R. (2011). Türkiye İçin Gelir Grupları Arası Gelir Oluşum İlişkisinin Miyazawa Yöntemiyle İncelenmesi. [Uzmanlık Tezi]. T. C. *Kalkınma Bakanlığı*, Yayın No: 2830. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Turkiye-Icin-Gelir-Gruplari-Arasi-Gelir-Olusum-Iliskisinin-Miyazawa-Yontemiyle-Incelenmesi-Ridvan-Kurtipek.pdf>
- OECD, (2023). *The rise and fall of public social spending with the COVID-19 pandemic*. <https://www.oecd.org/els/soc/OECD2023-Social-Expenditure-SOCX-Update-Rise-and-fall.pdf>
- OECD, (2022). *Unemployment rates, OECD*. <https://www.oecd.org/newsroom/unemployment-rates-oecd-update-january-2022.htm>
- OECD, (2021). *Income redistribution*. <https://doi.org/10.1787/637b3a40-en>
- OECD, (2020). *Social spending makes up 20% of OECD GDP*. <https://www.oecd.org/els/soc/OECD2020-Social-Expenditure-SOCX-Update.pdf>
- OECD, (2015). *The gap between rich and poor*. <https://doi.org/10.1787/9789264246010-en>
- Oxfam, (2022). *Ten richest men double their fortunes in pandemic while incomes of 99 percent of humanity fall*. <https://www.oxfam.org/en/press-releases/ten-richest-men-double-their-fortunes-pandemic-while-incomes-99-percent-humanity>.
- Ören, K. (2017). *Sosyal Politika*. (Editörler: Çiğdem BAL ve Şerife DURMAZ). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Pehlivan, M. S. (2009). “Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Devletin Müdahale araçları”. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Örneği. T. C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü. <https://www.aile.gov.tr/uploads/sygm/uploads/pages/uzmanlik-tezleri/5-gelir-dagilimi-esitsizligine-devletin-mudahale-araclari-sosyal-yardimlasma-ve-dayanismayi-tesvik-fonu-ornegi-m-seyid-pehlivan.pdf>
- Statista, (2023). *Gini index score of European countries 2020*. <https://www.statista.com/statistics/874070/gini-index-score-of-eu-countries/#statisticContainer>.
- Şenses, F. (2006). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜİK, (2023). *İşgücü istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Nisan-2023-49373#:~:text=Hanehalk%C4%B1%20%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1%20sonu%C3%A7lar%C4%B1na%20g%C3%B6re,%10%2C2%20seviyesinde%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>.
- TÜİK, (2022). *Gelir dağılımı istatistikleri, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745&dil=1#:~:text=Toplam%20gelir%20i%C3%A7erisinde%20en%20y%C3%BCksek,g%C3%B6steren%20sosyal%20transfer%20geliri%20olu%C5%9Fturdu>.
- TÜİK, (2022). *Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2022-49746>
- TÜİK, (2021). *Gelir ve yaşam koşulları araştırması, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581>
- TÜİK, (2020). *Hanehalkı Bütçe Araştırması Tüketim Harcamaları Birleşik Mikro Veri Seti*. <https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/hanehalki-butce.pdf>
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2022). *2022 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/2022-Yili-Cumhurbaskanligi-Yillik-Programi-26102021.pdf>

- UNDP, (2013). *Humanity divided: confronting inequality in developing countries*. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/HumanityDivided_Full-Report.pdf.
- Worldbank, (2023). *GDP per capita – European Union*. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=EU>
- World Inequality Report, (2022). *Dünya Eşitsizlik Raporu, 2022*. [https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2021/12/Summary_WorldInequalityReport2022_Turkish.pdf](https://wir2022.wid.world/world/www-site/uploads/2021/12/Summary_WorldInequalityReport2022_Turkish.pdf).

Karbon Salınımının, Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme ile İlişkisi: Türkiye Örneği

Carbon Emission's Relationships with Economic Growth and Financial Development: The Case of Turkey

Cumhur ŞAHİN¹, Seyfettin ÜNAL²

Öz

Amaç: Bu araştırma, Türkiye'de 1990-2020 dönemine ilişkin karbondioksit emisyonu, ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada birim kök testi için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillip-Perron (PP) birim testlerine başvurulurken; zaman serilerinde Zivot-Andrews birim kök testleri, eş bütünleşme için Gregory-Hansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Nedensellik analizlerinde, Toda-Yamamoto ve Granger nedensellik testinin bootstrap üzerinden yapıldığı Hacker ve Hatemi-J Bootstrap nedensellik testi kullanılmıştır. Analizler E-views 7.0 programında yürütülmüştür.

Bulgular: Analizlerin sonuçları, karbon dioksit salınımının Türkiye'de makroekonomik ve finansal gelişme bağlamında bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Sınırlılıklar: Örneklem, Türkiye için 1990-2020 periyoduna ilişkin karbon dioksit emisyonu, ekonomik büyüme ve finansal gelişme endeksi değişkenlerini kapsamaktadır.

Özgünlük/Değer: Konu, pek çok çalışmada farklı yönleriyle yoğun bir biçimde ele alınmasına karşın, özellikle Türkiye açısından sınırlı bir literatür söz konusudur. Dolayısıyla, çalışma bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karbon Emisyonu, Ekonomik Büyüme, Finansal Gelişme

Abstract

Purpose: This research aims to investigate the carbon emissions relationships with economic growth and financial development in Turkey for the period of 1990-2020.

Design/Methodology: Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillip-Perron (PP) tests were used for the unit root test, the Zivot-Andrew unit root test was used for the time series and the Gregory-Hansen cointegration test was used for cointegration. For causality, Hacker and Hatemi J Bootstrap causality test, which includes Granger causality and Toda-Yamamoto tests, were performed. Analyses were performed on E-views 7.0 program.

Findings: The analyses reveal that carbon emission does not reflect a statistically significant macroeconomic and financial effect in Turkey.

Limitations: The sample consists of carbon emission, economic growth and financial development index variables for Turkey for the period of 1990-2020.

Originality/Value: Despite the fact that the subject has been handled by many sides in various works, the literature is limited for Turkey. Therefore, this study attempts to contribute to the literature in filling this gap in this field.

Keywords: Carbon Emission, Economic Growth, Financial Development

¹ Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bozüyük Meslek Yüksek Okulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, cumhur.sahin@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8790-5851

² Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, seyfettin.unal@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6248-4317

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin hız kazandığı 1980'li yıllara kadar, günümüz gelişmiş ekonomilerinin sanayi devriminden bu yana yarattığı kümülatif çevre zararı artarak devam etmiştir. Fakat küreselleşmedeki hızlı yükseliş ve gelişmekte olan (ve yükselen) ekonomilerin de yarışa dâhil olmasıyla birlikte; çevre sorunları son dönemde dünya genelinde çokça tartışılan bir konu haline gelmiştir. 1990'lı yıllarda ilk olarak küresel ısınma başlığıyla gündeme gelen konu; özellikle son birkaç yılda politika yapımcılar tarafından daha fazla ele alınarak küresel çapta neredeyse ajandanın ilk sırasına yerleşmiştir. Çevre sorunlarının yol açtığı küresel ısınma ve buna bağlı iklim değişikliğinin sonucu ortaya çıkan doğal dengenin bozulması, insan hayatı başta olmak üzere tüm ekolojik işleyişi tehdit eder hale gelmiştir. Her ne kadar iklim değişikliğinin yarattığı tehditler nedeniyle; konu, daha çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından fazlaca gündemde tutuluyor olsa da az gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerde yaşanan çevresel sorunların yol açtığı çok boyutlu zararlar da dikkate alınmalıdır. Zaten ekonomik anlamda zor durumda olan söz konusu ülkelerin, yaşanan çevresel felaketlerle mücadele etme imkânlarının bir hayli sınırlı olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla, günümüz dünyasının odaklandığı çevre kirliliği ile mücadele konusu, ekolojik dengeyi korumak suretiyle yeryüzünün yaşanabilirliğini sürdürülebilir kılma adına bir çabayı yansıtmaktadır. Konunun, karbon dioksit salınımının minimize edilmesi, temiz enerji, sürdürülebilir enerji, çevre dostu teknolojiler, yeşil finansman, nüfus yoğunluğu ve şehirleşme gibi çok yönlü olması nedeniyle, tüm bilim dallarını ilgilendiren boyutları bulunmaktadır. Bu durum, akademik alanda konuya ilişkin son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalardaki artışın açıklayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hane halklarının refah artışı için uygulanan sosyo-ekonomik politikalar için ekonomik büyüme vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Ne var ki, çevresel sorunlar ekonomik büyümenin bir bedeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir ülkenin ekonomik büyümesi ve yarattığı çevresel kirlilik düzeyine bağlı olarak, politika yapımcılar ülkenin ideal ekonomik büyümesine uygun olan sıkı veya gevşek bir çevre politikasının uygulanmasına karar verebileceklerdir.

Wang vd.'nin (2020) ifade ettiği üzere, çevresel sorunların yıkıcı etkisi dikkate alındığında; 2015 yılında G7 ülkeleri dünyaca ünlü Paris İklim Anlaşması'nı uygulamak üzere anlaşmaya vardıkları halde, G7 ülkelerinde karbon dioksit emisyonu artmakta, bu durum tüm dünya için çevresel anlamda ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Son on yılda, iklim değişikliği çeşitli ekonomik, sosyal ve ekolojik etkilerinin olmasından kaynaklı dünya genelinde en ciddi ve çarpıcı çevre meselesi haline gelmiştir. Hızlı küreselleşme, ekonomik kalkınma, hızlı nüfus artışı ve finansal gelişme karbon dioksit emisyonlarında sürekli bir artışa yol açmaktadır. Karbon dioksit emisyonundaki artış seviyesi, iklim değişikliğinin ve küresel ısınmanın temel sebebi olarak kabul edilmektedir. Bunun neticesi olarak, bu konu araştırmacıların, uluslararası organizasyonların ve politika yapımcıların dikkatini celbetmektedir. Dolayısıyla karbon dioksit emisyonunun azaltılması konusu, politika yapımcıların en öncelikli meselelerinden biri haline gelmiştir. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın özellikle gelişmiş Avrupa ülkelerinin ekonomileri üzerinde yarattığı enerji arzı sorunu, yenilenebilir enerji ve emisyon konusunda atılmakta olan adımları hızlandırmıştır. Bu çalışmada, 1990-2020 periyodunda Türkiye'de karbondioksit emisyonu (sera gazı salınımı) ile ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmaktadır. Sonraki bölümde ilişkili literatür sunulmakta olup; ardından gelen veri ve yöntemi, bulgular takip etmektedir. Çalışma, sonuç ve öneriler ile tamamlanmaktadır.

2. LİTERATÜR

Pek çok ülkenin hızlı ekonomik büyüme stratejileri söz konusuysen, çevre kirliliği ve sosyo-ekonomik gelişme göstergeleri arasındaki ilişkinin araştırılmasına yönelik ampirik çalışmalar, özellikle son 10-15 yıllık dönemde büyük ilgi görmeye başlamıştır. Hayli yoğun bu ilgi ve yürütülen çalışmalara rağmen söz konusu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine ilişkin bulgular konusunda araştırmacılar arasında tam bir birliktelik bulunmamaktadır. Milli gelir ve enerji tüketimi gibi göstergelerle karbon dioksit emisyonu arasında tek yönlü nedenselliği ortaya koyan çalışmalar yanında; tersine, karbon dioksit emisyonundan milli gelir, enerji tüketimi, nüfus artışı gibi göstergelere doğru tek yönlü nedensellik bulguları sunan çalışmalar da bulunmaktadır. Diğer taraftan, milli gelir ve enerji tüketimi gibi göstergelerle karbon dioksit emisyonu arasında çift yönlü nedensellik bulgusunu sunan araştırmalar yanında; herhangi bir nedensellik bulunmadığını ortaya atan araştırmalara da

rastlanmaktadır. Araştırma bulguları arasındaki bu denli farklılık, evre kirliliğini kontrol altına almanın bir ülkenin hedeflenen ekonomik büyüme düzeyine ulaşmasındaki temel engel olup olmadığını tartışmaya açmaktadır. Bu tartışmalı duruma getirilecek açıklama hayli önemli bir noktaya işaret etmektedir. Zira milli gelir ve şehirleşme gibi değişkenlerin evre üzerinde bir etkisi söz konusu değilse, politika yapıcılar herhangi bir çevresel kaygı duymaksızın, ekonomik büyümeyi olabildiğince arttırarak, hane halklarının refah düzeyini yükseltmeye odaklanabileceklerdir.

Literatürde ekonomik büyüme ve finansal gelişme ile karbon dioksit emisyonu arasındaki ilişkileri araştıran bir dizi çalışma bulunmaktadır. Öncelikle, ekonomik büyüme ile karbon dioksit emisyonu, daha sonra da finansal gelişme ile karbondioksit emisyonu arasındaki ilişkileri ele alan başlıca çalışmalara ilişkin bilgilere yer verilecektir.

Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi yaklaşımı, temelde, kalkınmanın ilk dönemlerinde karbondioksit emisyonu ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu, ekonomi sabit bir düzeyde olgunlaşmaya başladığında ise, artan gelir düzeyi sayesinde ekonomi, karbon dostu teknolojileri satın alabilme gücüne erişeceğinden, karbondioksit emisyonunda azalma yaşanacağını ileri sürmektedir. Bu durum, EKC'nin doğrusal olmayan ters U Őekli olduğunu gösterir. Aralarında Rahman (2020), Pao vd. (2011), Shahbaz vd. (2018), Dinda ve Coondoo (2006), He ve Richard (2010), ztrk ve Acaravcı (2010), Akbostancı vd. (2009), Zoundi (2017), Lean ve Smyth (2010), Tiwari vd. (2013), Ertuğrul vd.'nin (2016) bulunduğu araştırmacılar bu hipotezi test etmelerine rağmen, hiçbirisi söz konusu hipotezin tüm ülkelerde geçerli olduğunu kanıtlayamamışlardır.

Kashem ve Rahman (2019) karbon dioksit emisyonu ve gelişmişlik göstergeleri olarak kullandıkları kişi başına milli gelir, nüfus yoğunluğu ve şehirleşme arasındaki dinamik ilişkiyi Bangladeş için incelemişlerdir. 1972-2015 dönemine ilişkin yıllık veri setini IPAT modeli ile Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanarak, söz konusu değişkenlerin kısa dönem dinamikleri ve uzun dönem eş bütünleşme analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Ulaştıkları sonuçlar, gerek karbon dioksit emisyonu ve şehirleşme gerekse karbon dioksit emisyonu ve kişi başına milli gelir arasında çift yönlü ilişkiye işaret etmektedir. Bu sonuçları, milli gelir artışı ve şehirleşmenin, Bangladeş'te karbon dioksit emisyonunun temel sebebi olduğu yönünde değerlendirmişlerdir. Araştırmacılar, karbon dioksit salınımının azaltılarak evre koruma uygulamalarının gerçekleştirilmesine dönük adımların atılmasında politika yapıcıların ekonomik büyüme ve şehirleşme konularına ciddi bir biçimde eğilmeleri gerektiğinin altını çizmektedir.

Rahman ve Alam (2021) temiz enerji, nüfus yoğunluğu, şehirleşme, ekonomik gelişme ve ticari açıklık ile evre kirliliği arasındaki kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkisini Bangladeş rneğinde 1973-2014 dönemi için incelemişlerdir. Bu amaçla, zaman serisi analizi yrttkları çalışmada, Augmented Dickey-Fuller, Phillips-Perron, ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto Granger nedensellik testlerini kullanmışlardır. Araştırmanın sonucu, temiz enerji kullanımının evre kalitesini arttırırken; nüfus yoğunluğu, şehirleşme ve ekonomik büyümenin evre için zarar verici etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, karbon dioksit salınımından temiz enerji, ekonomik büyüme ve şehirleşmeye doğru tek yönlü bir nedensellik bulunduğu raporlanmaktadır. Bu bulgular işığında, temiz enerjinin daha fazla kullanımının, evre kirliliğini düşürdüğü değerlendirmesi sunulmaktadır.

Mbarek vd. (2018) ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve enerji tüketimi ile karbon dioksit emisyonu arasındaki dinamik ilişkiyi, Tunus zerine, 1990-2015 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmada, kullanılan değişkenlerin durağanlığını ve aralarındaki uzun dönem ilişkinin varlığını belirlemek üzere, birim kök testleri ve eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Ayrıca, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri belirlemek adına, Granger nedensellik testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanmışlardır. Elde ettikleri bulgular, enerji tüketimi ve karbon dioksit salınımı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisini yansıtılmaktadır. Ekonomik büyümenin karbon dioksit emisyonu üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde etkili olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, enerji kullanımından ekonomik büyümeye doğru kısa dönemde tek yönlü bir ilişkinin varlığı ortaya konmaktadır.

Rahman vd. (2020) beş Güney Asya ülkesindeki karbon dioksit emisyonu, nüfus yoğunluğu ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 1990-2017 dönemine ilişkin veri setinin ve genişletilmiş neo-klasik büyüme modeline yönelik panel eş bütünleşme tekniğinin kullanıldığı

çalışmada, ekonomik büyüme üzerinde, karbon dioksit emisyonu ve nüfus yoğunluğunun pozitif; ticari açıklığın ise negatif etkisini tespit etmişlerdir. Hatta, karbon salınımına kıyasla, nüfus yoğunluğunun etkisinin daha büyük olduğunu raporlamışlardır. Ayrıca, Granger nedensellik sonuçları, ekonomik büyüme ve karbon dioksit emisyonu ile ticari açıklık ve karbon dioksit emisyonu arasında çift yönlü bir nedenselliği ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, ticari açıklıktan ekonomik büyümeye, nüfus yoğunluğundan karbon dioksit emisyonuna ve işgücünden ekonomik büyüme ve nüfus yoğunluğuna doğru tek yönlü nedenselliklere ulaşılmıştır.

Finansal gelişme ile karbondioksit emisyonu arasındaki ilişkiyi ele alan başlıca çalışmalar arasında, Zhang (2011), Jiang ve Ma (2019), Shen vd. (2021), Boutabba (2014), Ehigiamusoe ve Lean (2019), Ali vd. (2018), Wang vd. (2020), Zaidi vd. (2019), Doğan ve Şeker (2016) Vo ve Zaman (2020), Odhiambo (2020), Sheraz vd. (2021) ve Khan vd. (2022) sayılabilir. Söz konusu çalışmalardan bazılarına ilişkin detaylar aşağıda sunulmaktadır.

Jiang ve Ma (2019) 155 ülkeye ilişkin veri seti üzerinde genelleştirilmiş momentler yöntemini (GMM) kullanarak finansal gelişme ve karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yanı sıra, veri setini gelişmiş ve gelişmekte olan (ve yükselen) ülkeler olmak üzere iki alt örnekleme ayırarak, ülkeler arası farklılıkları da analiz etmişlerdir. Ulaştıkları bulgular, finansal gelişmenin karbon emisyonunu ciddi ölçüde artırdığını gelişmekte olan (ve yükselen) ülkelere ilişkin olarak yansıtıyor; gelişmiş ülkelerde benzer yönde anlamlı bir sonucu ortaya koymamaktadır. Uyguladıkları sağlamlık testlerinin bu sonuçların güvenilirliğini yansıttığını ifade etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara dayanarak, gelişmekte olan (ve yükselen) ülkelerdeki politika yapıcılara finansal gelişme ve çevresel koruma konusunda dikkatli bir denge aramalarını tavsiye etmişlerdir. Zira söz konusu ülkeler görece yüksek bir gelişmişlik düzeyine ulaşıyor, finansal gelişme karbon emisyonunu artıracaktır.

Shen vd. (2021) doğal kaynak kiralama, yeşil yatırım, finansal gelişme ve enerji tüketiminin karbon emisyonu ile olan etkileşimini Çin'in 30 bölgesine ilişkin 1995-2017 dönemi panel verileri üzerinde araştırmışlardır. Çalışmada, kısa ve uzun dönem etki analizi için kesitsel iyileştirilmiş oto regresif dağıtılmış gecikme (CS-ARDL) yöntemini kullanmışlardır. Elde ettikleri sonuçlar, enerji tüketimi ve finansal gelişmenin karbon emisyonu üzerindeki pozitif etkisini yansıtmaktadır. Ayrıca, doğal kaynak kirası ile karbon emisyonu arasındaki pozitif ilişkiye karşın; yeşil yatırımın karbon emisyonu ile olan negatif bağıntısı görülmektedir. Bulgulara dayanarak, karbon emisyonunun kontrolü noktasında, milli tabiat vergisi kanununun sıkılaştırılmasının yanında, yeşil yatırım ve çevre dostu politikaların teşvik edilmesi yönünde tavsiyeler sunulmaktadır.

Ehigiamusoe ve Lean (2019) 122 ülkeden oluşan panel veri seti üzerinde, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin karbon emisyonu üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bir takım ekonometrik zorlukları aşmak üzere hem birinci hem de ikinci jenerasyon eş bütünleşme ve tahminleme süreçlerini uygulamışlardır. Değişkenler arasında eş bütünleşme olduğu görülmektedir. Tüm örneklem için, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin karbon emisyonu üzerinde zararlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örnekleme farklı gelir gruplarına ayırdıklarında ise, ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin yüksek gelir grubunda karbon emisyonunu düşürürken; orta ve düşük gelir gruplarında tam tersi etki yarattığı görülmektedir.

Wang vd. (2020) G7 ülkelerindeki ekonomik küreselleşmenin karbon dioksit emisyonu üzerindeki etkilerini 1996-2017 dönemi için araştırmışlardır. Ayrıca, finansal gelişme, zirai katma değer ve doğal kaynakların; ekonomik küreselleşme ve karbon dioksit emisyonu ilişkisindeki rolünü de ele almışlardır. Çalışmada, kısa ve uzun dönem ampirik sonuçları elde etmek üzere CS-ARDL yöntemine başvurulmuştur. Ulaşılan bulgular, ekonomik küreselleşme, finansal gelişme ve doğal kaynakların karbon emisyonunu artırdığını yansıtmaktadır. Aksine, zirai katma değerlerin karbon emisyonunu düşürdüğü görülmektedir.

Doğan ve Şeker (2016) reel gelir, yenilenebilir enerji tüketimi, yenilenebilir olmayan enerji tüketimi, ticari açıklık ve finansal gelişmenin karbon dioksit salınımı üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Araştırmada, yenilenebilir enerji ülkesi çekicilik indeksinin üst sıralarında yer alan ülkeler, örnekleme oluşturmada ve kesitsel bağımlılık teknikli heterojen panel tahminleme yöntemi kullanılmaktadır. Bulgulara göre, yenilenebilir enerji tüketimi, ticari açıklık ve finansal gelişmedeki

artış karbon salınımını azaltırken; yenilenebilir olmayan enerji tüketimeindeki artış karbon dioksit salınımını artırmaktadır.

Vo ve Zaman (2020) finansal gelişme ve ekonomik büyüme ekseninde, enerji talebinin karbon salınımı üzerindeki etkisini 101 ülkenin zaman serisinden oluşan veri seti üzerinde incelemiştir. Çalışmada, dinamik GMM tahminleyicisinin yanı sıra, Granger nedensellik ve yenilik hesaplama matrisi (IAM) kullanılmıştır. Ulaşılan bulgulara göre, enerji talebi ve yabancı doğrudan sermaye yatırımları karbon salınımını artırırken; finansal gelişme karbon salınımını azaltmaktadır. Ayrıca, sonuçların, gelir ve karbon emisyonu arasındaki tersine U dönüşü ilişkisini teyit ederek; dönüş noktasının \$43,500'da gerçekleştiğini ortaya koyduğu görülmektedir.

Khan vd. (2022) finansal gelişmeyi çok boyutlu bir yaklaşımla ele alarak, evre kalitesi üzerindeki bütüncül ve çok yönlü etkilerini yükselen ve büyüme odaklı ekonomiler üzerinde araştırmıştır. Bu amaçla, söz konusu grupta yer alan 15 ülkenin 1984-2018 dönemine ilişkin panel verileri kullanılmıştır. Elde ettikleri sonuçlar, finansal gelişmenin evre kalitesini önemli ölçüde azalttığına işaret etmektedir.

3. VERİ VE YÖNTEM

Karbon dioksit emisyonu, enerji, nüfus yoğunluğu, şehirleşme konularına ilişkin literatür hayli geniş ve giderek de artmakla birlikte; araştırmacıların sundukları bulguların kesinliği noktasında halen farklı görüşler söz konusudur. Bunun önemli bir sebebinin, çalışmaların bazılarının iki değişkenli iken; bazılarının ise, çok değişkenli olduğu söylenebilir. Özellikle, çok değişkenli çalışmalar dikkate alındığında; incelenen ülkenin sosyo-ekonomik şartlarının, çalışmada kullanılan kontrol değişkenlerinin, veri dönemlerinin ve ekonometrik yöntemlerinin farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Doğan ve Şeker'in (2016) karbon dioksit emisyonunun belirleyicilerine yönelik literatürdeki çalışmalara ilişkin temel eleştirisi, panel tahminleme yöntemlerinin kullanılmasdır. Neredeyse tüm çalışmalarda panel analiz yöntemi kullanılmakta ve dolayısıyla, panelde yer alan ülkelerin kesitsel bağımlılığı göz ardı edilmektedir. Bir diğer eleştirileri ise, literatürdeki çalışmaların değişken olarak, kaynaklarına göre enerji tüketimi yerine toplam enerji tüketimini kullanmalarıdır. Bu bağlamda, Rahman ve Alam'a (2021) göre, tek bir ülke üzerine, güncel veri setleri kullanılarak, uygun değişken ve ekonometrik yöntemlerle yürütülecek çalışmalar daha ilgi çekici görülmektedir.

Bu çalışmada, 1990-2020 periyodu itibariyle Türkiye'nin karbondioksit emisyonu (sera gazı salınımı) ile finansal gelişme endeksi ve GSMH arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmış olup; araştırma verilerinin derlenmesinde Dünya Bankası ülke raporları ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri kullanılmıştır. Birim kök testi için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillipp-Perron (PP) birim testlerine başvurulurken; zaman serilerinde Zivot-Andrews birim kök testleri, eş bütünleşme için Gregory-Hansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Nedensellik analizlerinde Toda-Yamamoto ve Granger nedensellik testinin bootstrap üzerinden yapıldığı Hacker ve Hatemi-J Bootstrap nedensellik testi kullanılmıştır. Analizler E-views 7.0 programında yürütülmüştür.

4. BULGULAR

Araştırmada kullanılan verilerin birim kök testi için yürütölen ADF ve PP test sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

		ADF		PP	
		t	p	t	p
Sabit	SG(-1)	-2.5623	0.0163	-2.5623	0.0163
	FGI(-1)	-3.3796	0.0022	-3.3796	0.0022
	GSMH (-1)	-0.7667	0.4499	-0.7667	0.4499
Sabit + Trend	SG(-1)	2.5597	0.0164	2.5597	0.0164
	FGI(-1)	2.7991	0.0093	2.7991	0.0093
	GSMH (-1)	0.4594	0.6497	0.4594	0.6497

*** % 10 Kritik Değer; SG: Sera Gazı; FGI: Finansal Gelişmişlik İndeksi; GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla (Cari)

Birim kök için yürütülen ADF ve PP test sonuçları SG ve FGI serilerinin hem sabit modelde hem de sabit ve trend modelde birinci gecikmelerinin durağan olduğunu göstermiştir. Ancak GSMH serisi ve birinci gecikmesi her iki modelde de durağan değildir. Bu nedenle, modelde GSMH parametresi için logaritmik dönüşüm yapılarak modele eklenmiştir.

Tablo 2: SG Serisi Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları

SG	Kırılma yılı	t istatistiği	%1	%5	%10
Model A	1998	-3.1455	-5.34	-4.93	-4.58
Model B	2002	-3.0249	-4.80	-4.42	-4.11
Model C	2005	-3.1681	-5.57	-5.08	-4.82

A: Kesişim; B: Trend; C: Kesişim & Trend; FGI: Finansal Gelişmişlik İndeksi

Her üç modelde de, SG serisi birim kök içermektedir ve seri durağan değildir. Serinin üç kırılma noktası olup, bunlar 1998, 2002 ve 2005 yıllarıdır.

Tablo 3: FGI Serisi Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları

FGI	Kırılma yılı	t istatistiği	%1	%5	%10
Model A	2015	-3.8520	-5.34	-4.93	-4.58
Model B	-	-	-	-	-
Model C	1997	-4.8906	-5.57	-5.08	-4.82*

*% 10 düzeyinde durağandır, A: Kesişim; B: Trend; C: Kesişim & Trend; GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla

FGI serisi için trend modelinde kolinerlik olduğu için tekil matris sorunu vardır ve kırılma hesaplanamaz. FGI serisi için iki kırılma noktası bulunmuştur. Kesişim modeli için 2015, trend modeli ve kesişim & trend modeli için ise 1997 yılı kırılma yılı olarak görülmektedir. Bu yıl baz alındığında FGI serisinin dağılımı % 10 kritik düzeyde durağandır.

Tablo 4: GSMH Serisi Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları

GSMH	Kırılma yılı	t istatistiği	%1	%5	%10
Model A	2005	-2.2703	-5.34	-4.93	-4.58
Model B	2014	-2.5548	-4.80	-4.42	-4.11
Model C	2010	-2.5748	-5.57	-5.08	-4.82

A: Kesişim; B: Trend; C: Kesişim & Trend; DK: Döviz Kuru

GSMH serisi için her üç modelde de, H0 hipotezi reddedilememektedir ve seri durağan değildir. Kesişim modelinde kırılma yılı 2005, trend modelinde 2014 ve kesişim & trend modelinde 2010 olarak bulunmuştur.

Tablo 5: Gregory-Hansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Kırılma yılı	t istatistiği	%1	%5	%10
--------------	---------------	----	----	-----

C	2014	-3.8526	-5.34	-4.93	-4.58
C/T	2014	-4.5273	-5.57	-5.08	-4.82

C: Sabitte kırılma; C/T: Trendde kırılma

Modelde 2014 yılında tek bir kırılma yılı gözlemlenmiş olup, Gregory-Hansen eşbütünleşme testi sonuçlarına ve kırılma dönemlerine göre uzun dönem ilişkisi gösterilmiştir. Analiz sonucunda hem sabit modelde hem de trendde uzun dönemli kırılma ile ilişki gözlemlenmemiştir.

Tablo 6: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	F istatistiği	Olasılık	Değerlendirme
SG $\Rightarrow$ GSMH	1.9139	0.1694	H0 reddedilemez
SG $\Rightarrow$ FGI	0.3906	0.6809	H0 reddedilemez

Granger nedensellik testi sonuçlarına göre SG, GSMH ve FGI için bir nedensel değildir ve H0 hipotezi reddedilememiştir. Diğer bir ifadeyle, sera gazı kişi başi milli gelir ve finansal gelişmişlik indeksi üzerinde anlamlı bir nedensele sahip değildir.

Tablo 7: Hacker ve Hatemi-J Bootstrap Nedensellik Testi

	F istatistiği	Olasılık	%1	%5	%10	Değerlendirme
SG $\Rightarrow$ GSMH	2.9219	0.2320	-5.34	-4.93	-4.58	H0 reddedilemez
SG $\Rightarrow$ FGI	3.3222	0.1899	-5.34	-4.93	-4.58	H0 reddedilemez

Hacker ve Hatemi-J Bootstrap nedensellik testi sonuçları ile Granger nedensellik sonuçları arasında bir uyumluluk söz konusudur. Testlerin her ikisinde de, SG'nin, GSMH ve FGI'nin bir nedenseli olmadığı görülmüş olup; H0 hipotezi reddedilememiştir. Bir başka ifadeyle, sera gazı kişi başi milli gelir ve finansal gelişmişlik indeksi üzerinde anlamlı bir nedensele sahip değildir.

5. SONUÇ

Son on yılda iklim değişikliği çeşitli ekonomik, sosyal ve ekolojik etkilerinin olmasından kaynaklı olarak, dünya genelinde en ciddi ve çarpıcı çevre meselesi haline gelmiştir. Hızlı küreselleşme, ekonomik kalkınma, hızlı nüfus artışı ve finansal gelişme karbon dioksit emisyonlarında sürekli bir artışa yol açmaktadır. Karbon dioksit emisyonundaki artış seviyesi, iklim değişikliğinin ve küresel ısınmanın temel sebebi olarak kabul edilmektedir. Bunun neticesi olarak, bu konu araştırmacıların, uluslararası organizasyonların ve politika yapıcılarının dikkatini celbetmektedir. Dolayısıyla, karbon dioksit emisyonunun azaltılması konusu, politika yapıcılarının en öncelikli meselelerinden biri haline gelmiştir.

Günümüzde, enerji, çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini ele alan, oldukça iyi kurgulanmış, dikkate değer ampirik çalışmalar göze çarpmaktadır. Konuya ilişkin araştırmalar, farklı ülke ve bölgeler üzerinde; yine, bir birinden farklı değişken ve yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Fakat söz konusu çalışmalarda bir biriyle çelişen sonuçlara rastlanmaktadır. Bazılarında, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığından söz edilirken; bazılarında ise, enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ortaya konmaktadır. Bu bağlamda, Rahman ve Alam (2021) tek bir ülke üzerine, güncel veri setli, uygun değişken ve yöntemlerle yürütülecek çalışmaların daha ilgi çekici olduğu görüşündedir. Onların bu görüşünü haklı kılabacak gerekçeleri bulmak zor olmayacaktır. Zira ülkelerin ekonomik sistemleri içindeki sektörel dağılımlar ve ağırlıklarının sonuçlara etki etmesi muhtemeldir. Özellikle, sanayi ve hizmetler sektörünün aldıkları payların ağırlığı önemli bir belirleyici olabilmektedir. Yanı sıra, ekonomilerin finansal sistemleri ile finansmana erişim imkânları ve finansman maliyetleri de etkili olabilecek önemli faktörlerdir.

Bu çalışmada, 1990-2020 periyodu itibariyle Türkiye'nin karbondioksit emisyonu (sera gazı salınımı) ile finansal gelişme endeksi ve GSMH arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Analiz sonuçları, sera gazlarının henüz makroekonomik anlamda bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Bunun birçok nedeni olabilmekle birlikte, henüz sera gazlarına ilişkin verilerin sağlıklı elde edilememesi, doğrudan ve dolaylı gaz emisyonlarının ekonomik değeri, doğal kaynaklar ile endüstriyel sera gazı emisyonlarının ayrımının yapılmaması gösterilebilir. Bunun yanında, sera gazı emisyonları henüz vergilendirme aşamasında olsa da bu konuda yeterli çalışma yoktur. Bu bakımdan yapılan bu araştırmanın, ileri çalışmalar için yol gösterici ve temel teşkil edebileceği değerlendirilmektedir.

Çalışmamızda, konuya ilişkin teşvikler, kamu politikaları ve ulaştırma sistemleri gibi değişkenlere yer verilmemiştir. Dolayısıyla, gelecekte yürütülecek konuya ilişkin çalışmalarda, yukarıda sayılanlar ve benzeri ilişkili değişkenleri içeren veri setleri üzerinde; özellikle, parametrik olmayan testler de kullanılarak gerçekleştirilecek analizlerin, anlamlı ve politika yapıcılara yol gösterici sonuçlar sunması beklenebilecektir. Elde edilecek sonuçların, gelişmekte olan benzer ülkelerle karşılaştırılmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca, COVID-19 süreci ve sonrasında dünya genelinde yaşanan önemli bir değişim ve dönüşüm süreci söz konusudur. Bunun etkilerini de dikkate alarak gerçekleştirilecek karşılaştırmalı analizlerin, literatüre önemli katkı yapması beklenebilecektir.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı % 50, 2. Yazarın katkı oranı ise % 50’dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

Author Contributions Statement: 1st author’s contribution rate is %50, 2nd author’s contribution rate is %50.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Akbostancı, E., Türüt-Aşık, S., & Tunç, G.I. (2009). The relationship between income and environment in Turkey: Is there an environmental Kuznets curve? *Energy Policy*, 37(3), 861–867. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.09.088>.
- Ali, H.S., Law, S.H., Lin, W.L., Yusop, Z., Chin, L. & Bare, U.A.A. (2019). Financial development and carbon dioxide emissions in Nigeria: Evidence from the ARDL bounds approach. *GeoJournal*, 84, 641–655. <https://doi.org/10.1007/s10708-018-9880-5>.
- Boutabba, M.A. (2014). The impact of financial development, income, energy and trade on carbon emissions: Evidence from the Indian economy. *Economic Modelling*, 40, 33–41. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.03.005>.
- Dinda, S., & Coondoo, D. (2006). Income and emission: A panel data-based cointegration analysis. *Ecological Economics*, 57(2), 167–181. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2005.03.028>.
- Doğan, E., & Şeker, F. (2016). The influence of real output, renewable and non-renewable energy, trade and financial development on carbon emissions in the top renewable energy countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 1074–1085. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.02.006>.
- Ehigiamusoe, K.U., & Lean, H.H. (2019). Effects of energy consumption, economic growth, and financial development on carbon emissions: Evidence from heterogeneous income groups. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 22611–22624. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05309-5>.
- Ertuğrul, H.M., Çetin, M., Şeker, F., & Doğan, E. (2016). The impact of trade openness on global carbon dioxide emissions: Evidence from the top ten emitters among developing countries. *Ecological Indicators*, 67, 543–555. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.03.027>.
- He, J., & Richard, P. (2010). Environmental Kuznets curve for CO2 in Canada. *Ecological Economics*, 69(5), 1083–1093.

- Jiang, C., & Ma, X. (2019). The impact of financial development on carbon emissions: A global perspective. *Sustainability*, 11(19), 5241. <https://doi.org/10.3390/su11195241>.
- Kashem, M.A., & Rahman, M.M. (2019). CO2 emissions and development indicators: A causality analysis for Bangladesh. *Environmental Processes*, 6, 433–455. <https://doi.org/10.1007/s40710-019-00365-y>.
- Khan, M.A., Khan, M.A., Ahmed, M., & Khan, K. (2022). Environmental consequences of financial development in emerging and growth-leading economies: A multidimensional assessment. *Borsa İstanbul Review*, 22(4), 668-677. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2021.10.003>.
- Lean, H.H., & Smyth, R. (2010). CO2 emissions, electricity consumption and output in ASEAN. *Applied Energy*, 87(6), 1858–1864. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2010.02.003>.
- Mbarek, M.B., Saidi, K., & Rahman, M.M. (2018). Renewable and non-renewable energy consumption, environmental degradation and economic growth in Tunisia. *Quality & Quantity*, 52, 1105–1119. <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0506-7>.
- Odhiambo, N.M. (2020). Financial development, income inequality and carbon emissions in sub-Saharan African countries: A panel data analysis. *Energy Exploration & Exploitation*, 38(5), 1914–1931. <https://doi.org/10.1177/0144598720941999>.
- Öztürk, I., & Acaravcı, A. (2010). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14 (9), 3220–3225. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2010.07.005>.
- Pao, H.-T., Yu, H.-C., & Yang, Y.-H. (2011). Modelling CO2 emissions, energy use, and economic growth in Russia. *Energy*, 36(8), 5094–5100. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2011.06.004>.
- Rahman, M.M. (2020). Environmental degradation: The role of electricity consumption, economic growth and globalisation. *Journal of Environmental Management*, 253, 109742. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2019.109742>.
- Rahman, M.M., Saidi, K., & Mbarek, M.B. (2020). Economic growth in South Asia: The role of CO2 emissions, population density and trade openness. *Heliyon*, 6(5). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e03903>.
- Rahman, M.M., & Alam, K. (2021). Clean energy, population density, urbanization and environmental pollution nexus: Evidence from Bangladesh. *Renewable Energy*, 172, 1063–1072. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.03.103>.
- Shahbaz, M., Nasir, M.A., & Roubaud, D. (2018). Environmental degradation in France: The effects of FDI, financial development, and energy innovations. *Energy Economics*, 74, 843–857. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.07.020>.
- Shen, Y., Su, Z.W., Malik, M.Y., Umar, M., Khan, Z., & Khan, M. (2021). Does green investment, financial development and natural resources rent limit carbon emissions? A provincial panel analysis of China. *Science of The Total Environment*, 755(2), 142538. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.142538>.
- Sheraz, M., Deyi, X., Ahmed, J., Ullah, S., & Ullah, A. (2021). Moderating the effect of globalization on financial development, energy consumption, human capital, and carbon emissions: Evidence from G20 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 35126–35144. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-13116-0>.
- Tiwari, A.K., Shahbaz, M., & Hye, M.Q.A. (2013). The environmental Kuznets curve and the role of coal consumption in India: Cointegration and causality analysis in an open economy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 18, 519–527. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2012.10.031>.
- Vo, X.V., & Zaman, K. (2020). Relationship between energy demand, financial development, and carbon emissions in a panel of 101 countries: “go the extra mile” for sustainable development. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(18), 23356–23363. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-08933-8>.

- Wang, L., Vo, X.V., Shahbaz, M., & Ak, A. (2020). Globalization and carbon emissions: Is there any role of agriculture value-added, financial development, and natural resource rent in the aftermath of COP21? *Journal of Environmental Management*, 268, 110712. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2020.110712>.
- Zaidi, S.A.H., Zafar, M.W., Shahbaz, M., & Hou, F. (2019). Dynamic linkages between globalization, financial development and carbon emissions: Evidence from Asia Pacific Economic Cooperation countries. *Journal of Cleaner Production*, 228, 533–543. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.04.210>.
- Zhang, Y.J. (2011). The impact of financial development on carbon emissions: An empirical analysis in China. *Energy Policy*, 39(4), 2197–2203. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.02.026>.
- Zoundi, Z. (2017). CO2 emissions, renewable energy and the Environmental Kuznets Curve, a panel cointegration approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 72, 1067–1075. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.10.018>.
- <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR> (30.06.2022).
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2020-45862> (30.06.2022).

Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Karl Marx'ın Düşüncesinde Devlet Kavramı

State Concept in the Thought of Georg Wilhelm Friedrich Hegel and Karl Marx

Veysel ERGÜÇ¹

Öz

Amaç: Bu metnin amacı, Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in ve Karl Marx'ın düşüncesinde yer verdikleri devlet tasavvurunun karşılaştırmalı biçimde analiz edilmesidir.

Tasarım/Yöntem: Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Karl Marx'ın düşüncelerinde yer verilen devlet kavramının analiz edilebilmesi için söylem analizine başvurulacaktır. Gerek Hegel'in gerekse Marx'ın düşüncesinde yer verilen devlet mefhumunun iktidar ile bağlantılı kılınmasından yola çıkarak söylem analizi çalışma kapsamında tercih edilmiştir. Metne odaklanan, metnin içerisindeki söylemin iktidar, ideoloji ve bilgi gibi durumlar tarafından şekillendiğinin ileri sürüldüğü söylem analizi kapsamında Hegel ve Marx'ın devlete ilişkin düşüncesi mercek altına alınacaktır. Çalışma kapsamında birincil ve ikincil kaynaklara başvurulacaktır.

Bulgular: Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in Tanrı'nın yeryüzündeki yansıması, Karl Marx'ın ise egemen sınıfın baskı aracı olarak tanımladığı devlet, Hegel'e göre bireyi özgürleştirirken, Marx'a göre ise bireyi ve toplumu bütünüyle bağımlı bir organizmaya dönüştürmektedir. Hegel'in düşüncesinde akılsal bir varlığa denk düşen devletin Marx'ın tahayyülünde çıkar odaklılık olarak tecessüm ettiği ifade edilecektir.

Sınırlılıklar: Metin kapsamında Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Karl Marx'ın düşüncesine odaklanmış olmanın neredeyse tek başına bir çalışma konusu olmaya denk düştüğü dikkate alındığında temel sınırlılık, salt devlete odaklanmaktadır.

Özgünlük/Değer: Gerek Hegel'in gerekse Marx'ın devlete ilişkin olarak geliştirdikleri düşüncenin açığa çıkarılması amacı doğrultusunda hareket edilmesi metnin özgün yanı olarak belirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Karl Marx, devlet, akli olma, çıkar.

Abstract

Purpose: The purpose of this text is to comparatively analyze the conception of the state in the thought of Georg Wilhelm Friedrich Hegel and Karl Marx.

Design/Methodology: Discourse analysis will be used to analyze the concept of the state, which is included in the thoughts of Georg Wilhelm Friedrich Hegel and Karl Marx. Discourse analysis was preferred within the scope of the study, based on the fact that the concept of the state, which is included in the thought of both Hegel and Marx, is associated with power. Hegel and Marx's thoughts on the state will be scrutinized within the scope of discourse analysis, which focuses on the text and argues that the discourse in the text is shaped by situations such as power, ideology and knowledge. Within the scope of the study, primary and secondary sources will be consulted.

Findings: The state, which Georg Wilhelm Friedrich Hegel defines as the reflection of God on earth and Karl Marx as a means of oppression by the ruling class, liberates the individual according to Hegel, while according to Marx it transforms the individual and society into a completely dependent organism. It will be stated that the state, which corresponds to a rational being in Hegel's thought, is embodied as a self-interest in Marx's imagination.

Limitations: Considering that focusing on the thought of Georg Wilhelm Friedrich Hegel and Karl Marx within the scope of the text is almost equivalent to being a subject of study, the main limitation is to focus only on the state.

Originality/Value: Acting in line with the aim of revealing the ideas developed by both Hegel and Marx regarding the state appears as the original aspect of the text.

Keywords: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Karl Marx, state, rationality, interest.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, v.erguc@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3298-1803

1. GİRİŞ

Devlet yüzyıllardan bu yana insan hayatında bir fenomen olarak yer almaktadır. Felsefi bağlamda devleti ilk tanımlayanlardan biri olan Platon'a göre devlet, filozof-kralın bilgisinin ve insan ruhunun bir ideal form biçiminde somutlaşması (Yalçınkaya, 2014); Aristoteles için ise en iyiyi amaçlayan ahlâkî ve düşünsel yaşam olanağı anlamına gelir (Zabcı, 2014). Modern dönemde devlet kavramını tanımlayan Niccolo Machiavelli'ye göre devlet, belirsizliğe işaret eden *fortuna*'nın düzene referans veren *virtu*'ya dönüşümüdür (Ağaoğulları, 2014). Modern devletin diğer bir teorisyeni olarak öne çıkan Jean Bodin'in düşüncesinde ise egemen erk olarak beliren devlet, aileler ve onlardan neşet eden şeylerin doğrulukla, daha açık bir ifadeyle Tanrı'dan, dinden ve kiliseden uzak kalarak yönetimidir (Yalçınkaya, 2014). Machiavelli ve Bodin ile birlikte modern devleti egemenlik dairesi içerisinde tahayyül eden Thomas Hobbes için devlet, insanlardaki yönetme haklarının tek organda birleştiği çokluğa tekabül eder (Ağaoğulları, 2014).

1789 yılında fitili ateşlenen Fransız Devrimi'nin dünyaya hediyesi olan ulus-devlet ve bireysel hak ve özgürlükler bu zamandan başlayarak Avrupa'da dalga halinde yayılmıştır. 19. yüzyılda Almanya'nın siyasal birliğini sağlayıp birleşme isteği Alman entelektüellerin de ilgi alanına girmeye başlamıştır. 1818 yılında Prusya Hükümeti'nin, Fichte'nin boşluğunu doldurması için davet ettiği Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Alman birleşmesinin, Alman ruhunun kamutanrısallığı ve hümanizminin en önemli temsilcisi olmuştur (Bakunin, 1997). Bu açıdan bahis konusu düşüncenin gelişiminde Hegel'in felsefesi önemli bir adımdır. Bu felsefi düşünüş, Fichte'den miras kalan devletin bütünlüğü ve bu anlamda bireye önceliği, birey ve devletin bütünlmesi şartıyla özgürlüğün var olabileceği düşüncesini bütünüyle içermektedir (Özkırımlı, 2009). Bu anlamda Hegel, felsefesinde devlet ve bireyin tümlenmesini yüksek ideallerin gerçekleşmesi olarak tanımlama yoluna gitmiştir.

Hegel'den sonra Hegel okulu iki karşı kanada bölünmüştür. Muhafazakâr olarak nitelendirilen kanat Hegel'in "*Akli olan gerçektir ve gerçek olan aklidir*" (1991) sözünden hareketle var olan her şeyin meşrulaştırılması yoluna gitmiştir. Buna bağlı olarak muhafazakâr kanat, Hegel'in ideal devlet örgütlenmesi olarak sunduğu Prusya Devleti'nin resmi felsefesini oluşturmuştur. Muhafazakâr kanadın karşısında konumlanan devrimci Hegelyen kanat ise işe düşünürün felsefi doktrinlerinin özünü sorgulayarak başlamıştır. Başlangıçta bu kanadın en önemli temsilcisi olarak Hegel'in felsefesinde mantıksal tutarsızlık olduğunu iddia eden Ludwig Andreas Feuerbach öne çıkmıştır (Bakunin,1997). Onun bıraktığı yerden devam eden, Hegel'in devlete ilişkin kuramını derin anlamda sorgulayan ve eleştiren isim Karl Marx olmuştur (Carnoy, 2015).

Bu çalışmada Hegel ve Marx'ın devleti nasıl tanımladıkları ve devlete ilişkin nasıl bir yaklaşım sergiledikleri incelenecektir. Her iki düşünürün de devlete ilişkin tanımları irdelenirken devlet ve birey ilişkisi üzerinde durulacaktır. Hegel'e göre devletin, bireyi özgürleştiren, aklileştiren ve tarihsel kılan tümel bir yapı olduğu, Marx'a göre ise egemen sınıfın baskı aracı olduğu, çıkarların maksimizasyonuna hizmet ettiği, bireyi tarihsel özne olmaktan azlettiği aktarılacaktır. Bu bağlamda Marx'ın, Hegel'in devlet kuramının karşısında konumlandığı söylenecektir. Marx'ın devlete ilişkin düşüncesine geçmeden evvel Hegel'in devlet kavramı üzerine odaklanmak yerinde olacaktır.

2. GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL: AŞKIN ALMAN DEVLETİ

Genel anlamda Hegel, felsefeyi mutlak idealizm olarak tanımlamakta, bu anlamda felsefenin özne ile nesnenin birlikteliği üzerine kurulması gerektiğini düşünmektedir. Bu bağlamda Hegel, özne ile nesnenin birliği düşüncesini bir diğer deyişle mutlak idealizmin esas savını tarihsel sürecin sonunda varılan bir sav olarak tanımlamaktadır (Bumin, 2010). Hegel açısından özne ve nesne birliği, modern devlette tecessüm eder (1991). Bu andan itibaren felsefe, bilgelik sevgisinden arınıp modern devleti tanımaya evrilir. Söz konusu devlet, giriş bölümünde Hegel'den aktarıldığı üzere gerçek olan ile akli olanın bulunduğu ve toplumun devlet aracılığıyla kendinde özne olmaya, akıl baliğ olmaya vardığı yerdir. Tarihsel sürecin nihai noktasına vardığı akılsal olan gerçeklik, kişinin bir devletin bilinçli bir yurttaşı olmasından geçmektedir (Bumin, 2010). Bir diğer deyişle bilimin ya da akli olanın başlamasının yolu, tarihin son varış noktası olan modern devletin doğuşuna raptedilmektedir. Bu anlamda özne ile nesnenin ve akli olanla gerçek olanın birleşmesinin bir tezahürü olan devlet, bu özelliğiyle evrensel olanı içererek aşan *aufhebung*'a (Pinkard, 2020), bir diğer tabirle organik oluşa matuf yegâne bir örgütlenme türü olacaktır.

Devleti znel ve nesnel etik bir gerçeklik olarak tanımlayan Hegel, onun birlikte yaşam özlemi, dinamik biçimde düzenlenmiş kurumların akli sitemine tekabül ettiğini belirtir (Kervgan, 2011). Bu açıdan birey ancak ve ancak akısal olan devletin yesi olduğunda etik bir özne, zbilin sahibi zgr bir varlık olacaktır (Kılıçarslan, 2015). Hegel'in nesnel tinindeki c durağın sonuncusu olan ve mutlak tine geçiş imkni veren devlet, aile ve sivil toplumun nihayete varışını belirten "idea" olarak belirir. Böylece sivil toplum ve aile, devletin birer fenomeni olarak belirir. Düzenleyici olarak beliren devlet, aileyi, sivil toplumu ve onlardaki evrenselliği organik bir gerçeğe doğru dönüştürerek aşan bir yapının tezahürüne işaret eder (Bobbio, 1993).

Hegel'e göre organik bir gerçek biçiminde neşet eden devlet, akıl sahibi bireylerin birliğidir, bireyler ise sadece devlet içinde olmaları gereken parçalardır (Hyppolite, 2010). Bir diğer deyişle nesnel tinin nihai evresi olan devlet, öznel bilinçlerin, arzuların üzerinde duran, onlara önceliği olan, ama aynı zamanda onları da içinde barındıran, aşan ve farklı bir içeriğe vardıran nesnel bilinç olarak nitelenebilecek st bilincin görünür halidir. Bireyin akılsallığın ürünü olan devletin yesi olarak zgrleşeceği düşüncesinin alt metninde onun devlet yapısı içinde bir şeyi ortaya koyması ya da gerçekleştirmesi durumu söz konusudur. Bu bağlamda Hegel, somut aklın temayüz ettiği devlet haricinde özgürlüğün düşünülmesini doğru bulmaz. Bu açıdan özgürlük, devlet içinde ancak bir şeyi gerçekleştirme özgürlüğü olarak var olabilir. Öyleyse zgr bilinç bağlamında özgürlük, kendisine gerçekleştirilebilecek somut amaç bulan bir iradedir. Bu anlamıyla zgrlk Hegel'e göre bir şeyi yapma özgürlüğüdür (Bumin, 2010).

Hegel'e göre devletin yesi olarak özgürleşecek olan birey henüz bunun bilincinde değildir. Bireyin zgrlğnn bilincinde olması ve kullanabilmesi somut ahlkın taşıyıcısı olmasına bağlıdır. Somut ahlk, tarihsel sürecin bütününün bilgisine vakıf olmaktan geçer. Daha da açarak ifade etmek gerekirse mantık ve doğa felsefesini muhtevasında barındıran tin felsefesinin bilgisine mazhar olarıktan akli olana erişmek mümkündür. Bu açıdan tarihsel olanın bilgisi refakatinde eylem sergilendiğinde nesnel ya da somut ahlk olma hali kavranacak, bu şekilde bireyin akli oluşu mümkün olacaktır (Bumin, 2010). Bireyin akli davranışı, Hegel'in nezdinde ebedi bilgiye mazhar olma anlamına gelir (Kojve, 2021). O türde bir bilgiye kani olan birey, Sholomo Avineri'nin ifadesiyle kendi farkına varacaktır (2021). Kendinin farkında olan topluluk yesi birey, Hegel'in tasavvurunda devletin de farkına varmiş olacaktır (1995). Bu açıdan akli olmanın, asli bilgiye bir diğer ifadeyle gerçeğe malik oluşun yolunun devlete rabitalı olmaktan geçtiğinin Hegel nezdinde itibar gördüğü anlaşılmaktadır.

Devletin gerçek olan ile iltisaklı kılınması yönünde adım atan Hegel'in amacı, onu tarihsel bir fenomen haline getirmektir. Düşünürün devleti tarihselleştirmekten anladığı şey, onu mücerret olandan azade kılıp somut olan temelinde inşa etmektir. Soyut, bir diğer tabirle mücerret olanı evrensel olan ile eş kılan Hegel için tarihsel olan, evrensel olanı dışlamayan ama aşan organik bir zeminde devletin inşasına denk düşer. Bu noktada düşünürün başvurduğu şey, devletin zaman ve mekn bağlamında tahayyülüdür (Kojve, 2021). Hegel açısından devletin zamanı, tarihsel bir zamana tekabül eder. Tarihsel zaman, kendisini tinde, daha özel olarak bilinçte gösterir (Topakkaya, 2017). Bilincin ve tinin tam olarak neye işaret ettiği mekn algısında bulunur. Hegel'in hakikati Prusya ile eş kıldığı dikkate alındığında (2006), tahayylndeki meknın da oraya tekabül ettiği söylenebilir. Buradan yola çıkarak, Hegel'in zihnindeki zamanın Prusya'ya ait bir zaman olduğu, devletin o zaman üzerine inşa edilmesini savunduğu ifade edilebilir. Bu noktada Hegel açısından akli olmanın Prusya Devleti'ne, ondan neşet eden zamana, kültüre ve bilince ait olma anlamına geldiğini düşünmek mümkündür.

Devleti somut olan aklın aktüalitesi olarak tanımlayan Hegel (1991), bireye düşen şeyin, o aklın ürünü olan ödevlere uymak olduğunu belirtir. Bu anlamda somut aklın ürünü olan ödevlere uyan birey, somut ahlkın gereğini de yerine getirecek, akıl dairesine girecek ve bu sayede zgrleşecektir. Hegel'e göre birey, devletten kaynaklanan ödevlere uyararak zorunluluğu etik yaşama varacaktır. Bu devler teorisi, tekil ile tümelin, diğer bir tabirle birey ve devletin birliği anlamında özgürlüğün zorunlu kıldığı ve bundan dolayı devlette aktüel hale gelen bu ilişkilerin gelişiminden doğar (Bravo, 2005). Bireyin devlet içinde dev sayesinde akıl sahibi varlık olarak özgürleşmesi onu hem doğal uyarınlardan hem tutkularından hem de doğa tarafından belirlenmekten azade kılacaktır (Bravo, 2005). dev sayesinde birey, devlette hem aklını hem varlığını hem de özgürlüğünü kazanmakta ve tinsel bir dünyaya girmektedir (Hegel, 1991). Devletin ve bireyin özdeşliği ile oluşan somut aklın

gerçekleşmesinin yolu, bireyin tümel çıkarlara gönüllü olarak katılması, onları takip etmesine bağlıdır (Bumin, 2010). Bunu mümkün kılacak olan şey, Hegel'in tasavvurunda modern devlettir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta öznelikten kaynaklı ahlâkın tamamen terk edilmediği, bunların devletin alanında yeniden kodlanacağıdır. Bu anlamda devlet, özneliğin ulaşamayacağı bir yerde değildir.

Modern devleti tikel ve tümelin birleşmesini sağladığını düşündüğü için en üst varlık olarak düşünen Hegel, modern devletin yönetim biçiminin anayasal monarşi olduğunu belirtir. Ancak Hegel'in algısındaki anayasa, halk ya da halkın temsilcilerinin oylamasıyla oluşturdukları metin olarak bilinen anayasa tanımından oldukça farklıdır. Devlet ve toplum ilişkilerini belirleyen ve toplumdaki meşruiyetini alan bir metin olan anayasa tanımına karşı olarak Hegel'in anayasa tasarımının meşruiyeti toplumdaki kaynaklanmaz (Hegel, 1991). Bu durumun bir sebebinin çıkarları temelinde bir araya gelen toplumun oluşturacağı metnin, bireyin akla ulaşmasına imkân vermeyeceği sanrısı olduğu söylenebilir. Bu nedenle anayasanın meşruiyetinin halktan değil de devletten kaynaklanması gerektiği düşüncesinden yana Hegel'in taraf olduğu ifade edilebilir.

Hegel'in devlet kuramında dikkat çeken bir husus, onun monarşi düşüncesidir. Bu noktada eleştiri konusu olan şey, düşünürün akılsal bir zemin üzerine inşa etmek istediği monark yönetiminde liyakatten ziyade biyolojik devamlılığa önem vermesidir (Hegel, 1991). Bu anlamda Tülin Bumin'e göre Hegel'in monarşiyi soya bağımlı bir hükümdarlık olarak anlaması, onun Prusya monarşisine verdiği bir taviz olarak değerlendirilebilir ancak esas anlamda bu tasarım devletin biyolojik devamlılığını soya dayandırma girişimi olarak yorumlanabilir (Bumin, 2010). Bu noktada Hegel'in, devleti akli olanın ideal formu olarak tanımlayan Platon'u devlet ile aile yönetimini eş tutan Jean Bodin'in dolayımına uğrattığı ifade edilebilir. Daha açık bir cümleyle, akli olanın bir aileye hasredildiği, o aileden kaynaklandığı farz edilen bilginin Hegel nezdinde muteber sayıldığı söylenebilir.

Hegel'in devlet kuramında öne çıkan ikinci husus, halk egemenliğini inkâr etmesidir. Bu anlamda düşünür, halk egemenliğini zararlı ve tehlikeli bulur. Hegel'e göre bahis konusu kavram, halkın dışarıya karşı özerk birlik oluşturması ve akli davranması bağlamında önemli iken, egemenliğin monark ve ona bağlı olan devlete karşı tasarlanması akıl dışıdır. Zira Hegel, devletin karşısında bir egemenlikten söz etmenin devlete, monarşiye ve aileye hasredilen aklın dışında bir kitleden bahsetmek anlamına geldiğini düşünür. Hâlbuki Hegel'e göre bu tanım itibarıyla bir halk mevcut değildir (1991).

Hegel'in devletin karşısında halk egemenliğine karşı çıkışının sebebi, yaşadığı dönemin önemli fenomeni olan Alman romantik milliyetçiliğidir.² Milleti ya da halkın devleti oluşturması düşüncesine karşı olarak Hegel, ona şekil verenin, onu akli kılanın, onun zaman ve mekân algısına biçim verenin devlet olduğunu düşünür. Halkın egemenliğinin siyasal ve toplumsal birliklerde kendini gerçekleştirdiği ölçüde geçerli olduğunu düşünen Hegel, bu kavramın etnik milliyetçilik tarafından devletin zamanını ve mekânını inşa eden, bundan dolayı devlet karşısında üstün hale gelen milletin egemenliği olarak algılanmasına karşı çıkar (Bumin, 2010). Bu noktada Hegel'in, devletin çekirdeğini halktan ziyade prene atfeden Nicolo Machiavelli'den etkilendiği belirtilebilir. Machiavelli'nin düşüncesinde belirsizliğe denk düşen *fortuna*'nın yerine düzeni imleyen *virtu* ve buna ehil olan prens fikrinin Hegel'de yankı bulduğu ileri sürülebilir. Daha net biçimde belirtmek icap ederse gerek Machiavelli'nin gerekse Hegel'in zihninde akıl dışına işaret eden *fortuna*'nın halk egemenliğine, akılsal olanı imleyen *virtu*'nun ise devletin, ailenin, prensin egemenliğine denk düştüğü beyan edilebilir.

Devletin toplumu biçimlendirdiği düşüncesini savunan Hegel'e göre, devlet ve toplum birbirinden ayrı durumdadır. Bu bağlamda devlet, biçimi itibarıyla organiktir ve asli ilkesi düşüncedir (Hegel, 1991). Her ne kadar toplum devletin bir parçası olsa da kendi için bir varlık olan devlet, akla sahiptir. Böyle bir durumda toplumu düşünen ve şekillendirecek olan aygıt devlettir. Tarihin amacını tikel ve tümelin bir diğer ifadeyle birey ve toplumun uzlaşması olarak anlayan Hegel'in devlet kuramını irdeledikten sonra Marx'ın devlete ilişkin düşüncelerinin irdelenmesi çalışma kapsamı açısından yerinde olacaktır.

² Alman milliyetçiliği dairesi içerisindeki düşünürler, milli toplulukların eşsiz olduğunu ve bir gün otantik hallerine geri döneceklerini düşünmektedirler. Bunun mümkün olması milleti oluşturan bireylerin kendi kaderlerini tayin etme hakkına bağlıdır. Bu bağlamda vatandaşlar bütünü olan millet kendi devletini kuracaktır (Özkırımlı, 2009).

3. KARL MARX: AKIL MERKEZİNDEKİ DEVLETİN SINIF MERKEZİNDE DÖNÜŞÜMÜ

Hegel'in devlet kuramının idealizm, bir diğer ifadeyle akli olma ile ilintili kılındığı önceki bölüm kapsamında ifade edildi. Hegel'den farklı olarak Marx, bu düşüncenin tutarsızlığı beraberinde getirdiğini belirtir. Marx, bahsini ettiği tutarsızlığın nedeninin devlete atfedilen anlam olduğunu söyler. Düşünre göre aile ve burjuva-sivil toplum gibi kurumlar karşısında bağımlı olması gereken devletin Hegel'in düşüncesinde sözü edilen kurumlardan bağımsız olarak kodlanması tutarsızlığın en net biçimde tecessüm etmiş halidir (Marx, 2016a). Marx'a göre tutarsızlığın bir sonraki adımda vardığı yer mistifikasyondur (Kiraz, 2021). Düşünür, sözünü ettiği tutarsızlığı ve mistifikasyonu devleti yeni bir formülasyon refakatinde inşa ederek aşmayı düşünür. Marx'a göre bunun yolu, Hegel'in akli olarak tanımladığı devletin yeniden tanımını ile mümkün olacaktır (Hyppolite, 2010).

Marx'ın Hegel'in idealizmine ilişkin tüm eleştirisi, onun devlet kavramı üzerinde yoğunlaşır. Bu anlamda Marx, Hegel'de gördüğü idealizme matuf özneliği, gerçek özne olarak addettiği yapı ile aşma niyetindedir (2016a). Marx, Hegel'de beliren tarihselliğin akli olanla eşlenmesini dönüştürmek ister. Bu açıdan düşünür, tarihsel olanı maddeciliğe, maddeciliği ise sınıf merkezindeki çıkara endeksler (Carnoy, 2015). Marx, devleti tarihin öznesi olarak beyan eden Hegel'in aksine tarihin somut öznesinin insan olduğunu düşünür ve devletin esasında insanın toplumsal doğasının bir parçası olduğunu belirtir (Hyppolite, 2010). Sonuç olarak Hegel'in mantığın ve tarihin nihai aşaması olarak tanımladığı ve akil atfettiği devlet kavramına Marx karşı çıkar.

Marx, Hegel'in devlet kuramını onu organikleştirmesinin sonucu olarak görür. Marx'a göre Hegel, devletin ne tür bir organizma olduğunu tanımlarken akli olanı öne sürse de gerçek bireylerden hareket etmediği için devlete gizem atfeder. Başka bir cümleyle ifade edildiğinde Hegel devlete hasrettiği gizemi özneleştirir (2016a). Bundan dolayı ona yabancı bir içerik katar, onu tam olarak kavramsallaştıramaz ve devleti sonu gelmez bir monotonluğa mahküm eder. Bu anlamda Marx'ın tabiriyle Hegel, akli olandan yana durmak isterken akıldan uzak bir pratiğe sabitlenir (Hyppolite, 2010). Bu açıdan Marx'ın tasavvurunda Hegel, somut olandan uzak bir yerde konumlanır. Devleti tarihsel olan ile eş değer gören Hegel'in onu idealizme raptetmesine karşı çıkan Marx, o tarihselliği idealizmden azade kılmayı amaçlar. Tarihsel olanın idealizmin limanına sabitlenmesine karşı eleştirel bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlayan Marx'ın başvurduğu çözüm tarihsel olanı materyalizmin karasularında demirlemektir.

Hegel'in devlet üzerinden tanımladığı akıl ideasının yanılısama olduğunu iddia eden Marx, söz konusu yanılısamanın izlerinin Hegel'in egemenlik anlayışında açıkça görüldüğünü belirtir. Marx'a göre Hegel, başlangıçta egemenliğin halka ait olduğunu kabul eder ancak halkı devletin dolaylı bir fenomeni olarak tanımladığından dolayı kendisiyle çelişir (Hyppolite, 2010). Söz konusu izlek takip edildiğinde Marx'ın akli olanı halkta bulduğunu, bu açıdan Hegel'in akıl ile devleti özdeleştirmesine karşı çıktığını düşünmekte bir beis görünmemektedir. Marx'ın Hegel'in devlet kuramına eleştirilerini irdeledikten sonra problematiğini incelemek gerekmektedir. Düşünür, evvela bir sorunsal kurmak ister. Bu açıdan Marx'ın problematiği, insanın toplumsal doğasıyla uyumlu olabilecek bir var oluşun imkânı üzerinedir. Bu sorunsal bağlamında insanın doğasıyla toplumsal var oluşunun neden o zamana kadar uyumlu olmadığı sorusuna verilen cevap, toplumun çıkar ve eşitsizlik üzerine kurulu sınıf yapılarından müteşekkil olmasıdır (Marx & Engels, 2022). Bu açıdan Hegel düşüncesinde beliren akla rabitalı somut olan, Marx'ın fikrinde çıkarlar ile iltisaklı kılınır.

Var oluşun çıkar ile iltisaklı kılınmasının Marx'ın zihnindeki karşılığı devletin kapitalist sınıfın çıkarlarına göre yapılandığı argümanıdır (Çetin, 2007). Marx'ın düşüncesinde devlet, kapitalist sınıfın çıkarının takip edildiği bir gerçeklik olarak tecessüm eder (Şahin & Balta, 2001). Devleti kapitalizmin çıkarı ile rabitalı kılan Marx, *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i* başlıklı eserinde ise devletin bir ölçüde özerk olduğundan söz eder (2016b). Bu izlekten devam eden düşünür, devletin içerisindeki burjuva-sivil toplum alanı olarak tanımladığı bürokrasinin de temayüz ettiği ilk anda özerk davradığından söz eder (Marx, 2016a). Ne var ki düşünürün nezdinde nihai kertede devlet, ekonomik açıdan egemen olan kapitalist sınıfın çıkarının koruyucusu olarak arzı endam eder (Marx, 2016b). Devletin mücessem hali olarak beliren bürokrasi ise evvela özerk davranış sergileyebildiği korporasyonları canlandırmaya çalışır (Marx, 2016a). Bu açıdan gerek devlet gerekse onun burjuva

toplumdaki haline denk düşen bürokrasi, nihai kertede kapitalist sınıfın çıkarının korunması ile mükellef bir örgütlenme olarak gün yüzüne çıkar.

O halde bahsi edilen nüveleri içeren temel üzerine kurulu yapı nasıl yok edilecektir? Marx'a göre bunun yolu, insanın bu dünyaya ait olduğunu dolayısıyla burada var olduğunu pratikte³ kanıtlamasından geçer. Pratik ise mevcut koşulların insan eliyle değiştirilmesi anlamındadır. Koşulların değişmesinin ancak devrimci bir pratik içinde mümkün olacağını belirten Marx, her toplumsal yaşamın özünde pratiği barındırdığını düşünür (Marx & Engels, 2004). Dolayısıyla eşitsizlik ve çıkar üzerine kurulu yapının nasıl yok edileceği sorusuna Marx'ın verdiği cevap, mevcut koşulların değiştirilmesi bir diğer deyişle pratiktir. Marx açısından pratik, Hegel'in düşüncesindeki tarihselliğin yeniden tanımlanması ile gündeme gelecektir. Marx'ın on birinci tezinde dile getirdiği, insan pratiğinin özü olan tarihsel olanı dönüştürmek, tarihselliğin yeniden inşası ile hayat bulacaktır. Bahsi edilen inşa, devrimle mümkün olacaktır (Marx ve Engels, 2004). Burada değişimi diğer deyişle devrimi sağlayacak potansiyel güç, toplumun içinden çıkan proletarya yani işçi sınıfıdır. Proletaryanın devrimi yaparken örgütleneceği yapı ise komünist partidir.

Marx'a göre komünist parti içerisinde yer alan proletaryanın asli görevi, ekonomik çıkar ilişkilerinin ifadesi olan egemen düşünceleri çözülmeye uğratmaktır. Bu açıdan beklenen şey, egemen sınıfın üyelerinin bilincinde yer verilen tarihsel olanı inşa kudretine haiz olma yönündeki özgüvenin inkıtaa uğratılması, deyim yerindeyse yanılgıya uğratılmasıdır (Marx ve Engels, 2004). Bu noktada akli olarak tanımlanabilecek davranış, organik olarak tanımlanan düşüncedeki ve yapıdaki çelişkinin ifşa edilmesidir. İfşa eyleminden sonra, devlete atfedilen organik olanın yeniden tanımlanması ise akli olanın diğer bir nüvesi olarak belirir. Akıl dâhilinde sergilenecek olan üçüncü pratik, yabancılaşmanın⁴ akamete uğratılmasıdır (Marx ve Engels, 2004).

Proleter sınıfın devrim sürecinde komünist parti altında örgütleneceğini belirten Marx, komünizmi “*ortadan kaldırılmış mülkiyetin olumlu anlatımı*” olarak tanımlar (2000). Bu anlamda Marx'a göre akla işaret eden komünizm, akıl dışına tekabül eden mevcut durumu sonlandıracak olan harekettir (2004). Kapitalist toplumun ve ondan neşet eden devletin, akla ve insanın doğasına büyük zarar verdiğini, insanı yabancılaştırdığını ve yozlaştırdığını düşünen Marx, bu durumların olmayacağı bir komünist toplumda Hegel'in önelediği devletin bilgisinden ziyade sınıfın bilgisinin farkına varılacağını belirtir. Marx'a göre sınıf içerisindeki bireyin akli oluşunun en üst düzeyi, Hegel'in aşkın devletinin topluma tamamıyla bağımlı bir organa dönüştürülmesiyle mümkün olacaktır (Becerme, 2010-11). Bu anlamda Marx'a göre akılsal olan şey, devletin emeğin bilgisi bağlamında yeniden inşa edilmesi, tabiatıyla o emeğin içinde erimesiyle mümkün olacaktır.

Marx, toplumsal yapıyı oluşturan sınıfların özel mülkiyet ve çıkar temelinde oluştuklarını bu anlamda genel düzlemde devletin özel düzlemde ise iktidarın üretim araçlarının mülkiyetine sahip sınıfın kontrolünde olduğunu, dolayısıyla çıkar temelinde inşa edildiğini belirtir (Eroğul, 1974). Bu nedenledir ki Marx, akılsal olarak Hegel tarafından tanımlanan devletin nihai kertede ortadan kalkması gerektiğini düşünür. Ne var ki bu tarzda bir devletin lağvı uzun bir zaman aralığında gerçekleşecektir zira devlete duyulan ihtiyacın son bulması beklenecektir. Özel mülkiyet ve ondan kaynaklanan çıkarı sınıfların kaynağı olarak gören ve bireylerin özgürleşmeleri için onların ortadan kaldırılması gerektiğini düşünen Marx'a göre bunun mümkün olması için evvela burjuva devletin proleter devlete dönüşümü elzemdir (Bobbio, 1993). Bu bağlamda proletarya, aldığı eğitimler sonucunda bilinçlenecek, komünist parti önderliğinde burjuva devleti aufhebung'a uğratabilecek bu açıdan onu

³ Karl Marx, var olan koşulların değişmesi olarak tanımladığı pratiği terminolojisinde “praksis” olarak tanımlar. Praksis kavramının özü Marx'ın *Alman İdeolojisi* eserinde yer verilen dünyayı değiştirme üzerinedir. Bilinç yönelimli eylem olan praksis ile amaçlanan şey, kuramsal fikirlerin somut karşılıklarının olması ve bunların gerçek hayata uygulanabilmesidir. Böylece Marx'ın sorunsalı olan insan doğasıyla toplumsal varlığın uzlaşabilmesi, kuramın gerçek hayatta karşılığını bulabilmesi ve kuram ile eylemin birbirini etkileyerek gerçeğe ulaşması sayesinde mümkün olacaktır (Tyson, 2006).

⁴ Yabancılaşma kavramı Marx'ta dışsallaşma ve ayrışma olmak üzere iki boyutludur. Dışsallaşma, insanın aklının ve emeğinin ürününün ondan zorla koparılması ve ürünün hem koparan hem de koparılan açısından dışsallaşmasıdır. Ürün koparana dışsaldır zira o üretmemiştir, koparılan dışsaldır çünkü nesne üretmenin değildir ve ona yabancıdır. İkinci boyut olan ayrışma ise dışsallaşmanın nedeni ya da sonucu olarak özne, doğa ve diğer özneler arasındaki ilişkilerin birbirlerinden kopup ayrı varlıklar haline gelmesidir. Yabancılaşmanın işçi sınıfındaki yansımaları işçinin üretim sürecinde harcadığı zaman ve emeğin karşılığını tam alamaması, aradaki farkın burjuvanın özel mülkiyetine girmesidir. Bu durum işçinin kendi emeğinden ayrışmasına ve işçinin kendi emeğinin işçi karşısında dışsallaşmasına delalet eder (Kulak, 2010-11).

içererek aşan bir proleter devlet inşasına girecektir (Marx, 1999). Bir sonraki komünizm aşamasında ise proleter devlet topluma tabi kılınacak ve bütün sınıflar kaldırılacaktır. Nihayetinde sınıfları ve devleti ortadan kaldırmasıyla insan var oluşunu pratik üzerinden kanıtlayarak dönüşümün öncüsü olacaktır.

4. SONUÇ

Devlet kavramı veya devletin ne olduğuna ilişkin tartişmalar siyasal düşünce tarihinde uzun bir geçmişe sahiptir. Hiç kuşku yok ki kavramın iinin nasıl doldurulduğu dönemin tarihsel ve toplumsal koşullarıyla ve tartişanların konumuyla doğrudan ilintilidir. Söz gelimi liberal ideoloji kapsamında bireyin piyasada mümkün olan en geniş özgürlük alanından faydalanması için devletin hareket alanının kısıtlanmasını gerekli görülür ve devlet ehven-i şer diğer anlamıyla zorunlu kötü olarak tanımlanır. Bu açıdan devletin esas görevi piyasanın ve bireylerin güvenliğini sağlamaktır. Fransız Devrimi ile yayılmaya başlayan milliyetçi ideoloji çerçevesinde ise devlet, dil ve milletin oluşumundan sonra zaruri bir oluşum olarak tanımlanır. Belirdikleri dönem itibarıyla gerek liberal gerek milliyetçi ideoloji için devlet mutlak surette olması gereken bir yapı niteliğindedir.

Devleti mutlak surette olması gereken yapı olarak tanımlayan ve onu Tanrı'nın yeryüzündeki sureti olacak derecede kutsallaştıran düşünür, Hegel'dir. Hegel'in yaşadığı dönem, Prusya'nın siyasal birliğini sağlama çabaları verdiği yıllardır. Hegel, geliştirdiği düşünceyiyle kurulması arzu edilen yeni devletin önemli ideologu olmuştur. Devlet ve toplum kavramlarını karşıtlık içinde değerlendiren Hegel, devleti akıl ve ebediyet ile iltisaklı aşkın bir yapı, toplumu ise o akla ve ebediyete devlet üzerinden mazhar olacak kitle olarak tanımlar. Bu bağlamda Hegel'e göre kendinde bir düzen olan, ahlâkî buhranın, yabancılaşmanın, bencilliğin ve bütün kötülüklerin alanı olan burjuva toplumu, ahlâkîliğin, ebediyetin yegâne göstergesi, kendinde ve kendi için yekta özne olan devlet eliyle düzenlenecektir. Hegel'in tasarladığı devlet modeli burjuva toplumundaki aktörler arası rekabetten, mücadelelerden ayrı, bu alanın üstünde bir yerdedir.

Devletin “*akılsal bir varlık olarak görülen insanın ortak yaşamının belirleyici uğrağı*” (akt. Bobbio, 1993) olduğunu belirten Hegel'e karşı olarak Marx, devletin akla indirgenmesine ve ebediyet ile ilişkilenmesine karşı çıkmıştır. Marx'ın zihin dünyasında Hegel, devleti ideal olan ile iltisaklı kıldığında onun toplumsal boyutunu geri plana iten bir pratiğin belirmesine neden olmaktadır (2016a). Bu noktadan harekete geçen düşünürün önemi, devleti tarihselleştirme noktasında belirlemektedir. Tarihselliği maddecilik temelinde tahayyül eden Marx'a göre devlet, sınıflı toplumun maddiyattan kaynaklanan çıkar ilişkilerinin bir yansımasıdır ve bu anlamıyla toplumsal gerçekliğin veciz bir ifadesidir. Ebedi aklın tecessümü olmaktan menedilen devlet, Marx'ın nezdinde toplumu belirlemekten de uzak tutulacaktır. Bu durumda devlet, ortak çıkarı temsil etmekten de hayli uzak bir konumdadır. Bu durumun net kanıtı bürokraside görülmektedir. Hegel düşüncesinde evrenselliğin ve ortak çıkarın temsilcisi olarak tasarlanan bürokrasi, özel çıkarlardan arı bir durumda iken (Carnoy, 2015), Marx'a göre bürokrasi kimi zaman çıkar gruplarına karşı mesafeli olabilse de burjuva-sivil toplumun çıkarlarını devletin çıkarları ile özdeşleştiren tikel bir realitedir (2016a). Bu açıdan devlet, bürokrasinin ve egemen burjuva sınıfının çıkarına toplumun çıkarı karşısında öncelik verilmesi biçiminde tebarüz etmektedir.

Etik Beyan: *Bu alışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.*

Ethics Statement: *In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.*

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, M. A. (2014). Niccolo Machiavelli: Prensın İktidarından Devlete. M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde (319-344). İletişim Yayınları.

- Avineri, S. (2021). Tarih: Özgürlük Bilincine Doğru İlerleme. (Çev. G. Ateşoğlu). G. Ateşoğlu (Ed.), *Alman İdealizmi II: Hegel içinde* (526-548). Doğu Batı Yayınları.
- Bakunin, M. (1997). Almanya'da Hegelcilik, Anarşizmin Temeli, Devletçilik ve Marksizm (Çev. A. Türker). *Doğu Batı*, 1, 1, 153-160.
- Becermen, M. (2010-11). Dünyayı Değiştirmeye Dair: Marx'ın On Birinci Tezi Üzerine Bir Deneme. *Doğu Batı*, 14, 55, 79-92.
- Bobbio, N. (1993). Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı. (Çev. M. Küçük). J. Keane (Ed.), *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar*. (Çev. E. Akin, A. Bora, A. Çiğdem, L. Köker, M. Küçük, A. Nur). Ayrıntı Yayınları.
- Bravo, H. (2005). *Hegel ve Nietzsche'de Birey, Toplum, Devlet İlişkileri* (Yayın No. 160298) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
- Bumin, T. (2010). *Hegel: Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi*. (4. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Carnoy, M. (2015). *Devlet ve Siyaset Teorisi*. (2. baskı). (Çev. S. Coşar, A. Orkup, M. Pamir, M. Yetiş). Dipnot Yayınları.
- Çetin, H. (2007). *Çağdaş Siyasal Akımlar*. Orion Yayınları.
- Eroğul, C. (1974). Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not. *Mülkiye*, 29, 1, 113-123.
- Hegel, G. W. F. (1995). *Tarihte Akıl*. (3. baskı). (Çev. Ö. Sözer). Kabalıcı Yayınevi.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*. (1. baskı). (Çev. C. Karakaya). Sosyal Yayınlar.
- Hegel, G. W. F. (2006). Felsefe Tarihi Üzerine Dersler. (Çev. G. Ateşoğlu). D. Özlem & G. Ateşoğlu (Ed.), *Tarih Felsefesi: Seçme Metinler içinde* (197-199). Doğu Batı Yayınları.
- Hyppolite, J. (2010). *Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar*. (1. baskı). (Çev. D. B. Kılınç). Doğu Batı Yayınları.
- Kervegan, J.-F. (2011). *Hegel ve Hegelcilik*. (1. baskı). (Çev. İ. Yerguz). Dost Kitabevi Yayınları.
- Kılıçarslan, E. A. (2015). *Hegel Tartışmaları*. (1. baskı). Bibliotech Yayınları.
- Kiraz, S. (2021). Kapitalizmin Sonu: Marx'a Sadık Bir Yorum. *Temaşa Felsefe Dergisi*, 15, 129-139.
- Kojeve, A. (2021). *Hegel Felsefesine Giriş*. (7. baskı). (Çev. S. Hilav). Yapı Kredi Yayınları.
- Kulak, Ö. (2010-11). Karl Marx'ta Yabancılaşma, Meta Fetişizmi ve Şeyleşme Kavramları. *Doğu Batı*, 14, 55, 33-61.
- Marx, K. (1999). *Ücret, Fiyat ve Kâr*. (9. baskı). (Çev. S. Belli). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2000). *1844 El Yazmaları*. (1. baskı). (Çev. M. Belge). Birikim Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2004). *Alman İdeolojisi*. (4. baskı). (Çev. S. Belli). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2016a). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. (3. Baskı). (Çev. K. Somer). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2016b). *Louis Bonaparte'nin 18 Brumaire'i*. K. Marx-Fransız Üçlemesi içinde (141-251) (Çev. E. Özalp). Yordam Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2022). *Devlet Üzerine*. (1. baskı). (Çev. B. Babacan). Dorlion Yayınları.
- Özkırmımlı, U. (2009). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. (1. baskı). Doğu Batı Yayınları.
- Pinkard, T. (2020). *Hegel*. (3. baskı). (Çev. M. B. Albayrak). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şahin, Ö., & Balta, E. (2001). Gündelik Yaşamı Dönüştürmek ve Marksist Düşünce. *Praksis*, 4, 185-217.
- Topakkaya, A. (2017). *Felsefe, Din ve Kültürde Zaman*. (2. baskı). Say Yayınları.

Tyson, L. (2006). *Critical Theory Today*. (2. baskı). Routledge Publishing.

Yalçınkaya, A. (2014). Bodin'den Hobbes'a Doğru. M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde (401-426). İletişim Yayınları.

Zabcı, F. (2014). Aristoteles: Yüce Bir Amaç Olarak Siyaset. M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde (125-152). İletişim Yayınları.

Güvenlik Teorileri Bağlamında Türkiye'deki Düşünce Kuruluşlarının 2011 Suriyeli Göçüne Yaklaşımları

Approaches for Think Tanks in Türkiye to The 2011 Syrian Migration in The Context of Security Theories

Tuğba YOLCU¹, Melis İlayda YARŞI²

Öz

Amaç: Göç devlet, birey ve değerler noktasında siyasi, ekonomik, toplumsal güvenlik temelli tehditleri barındırmaktadır. 2011 yılında yaşanan Suriye iç savaşı ile birlikte Türkiye'ye yönelik gerçekleşen kitlesel göç güvenlik tartışmalarını başlatmıştır. Bir taraftan misafir ülke halkı diğer taraftan göç edenler açısından farklı güvenlik tehditleri gündeme gelmiştir. Bu tehditlere karşı çözüm üretme görevi üstlenmiş olan düşünce kuruluşları, belirli bir konuda politika değişiklikleri veya yeni yaklaşımlar önererek politika yapım sürecine katkıda bulunabilir. Bu nedenle göçün güvenlikle bağlantısına, düşünce kuruluşlarının yaklaşımları bu alana yönelik kamu politikası oluşturma çabaları açısından da önemlidir. Çalışma, bu yaklaşımdan hareketle Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının konuya güvenlik teorileri bağlamında yaklaşımlarını ele almayı amaçlamaktadır.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada "2020 Global Go To Think Tank Index"de yer alan düşünce kuruluşuna ait rapor incelemeye alınmıştır. Raporlar doküman analizi yöntemi ile "güvenlik" anahtar kelimesi kullanılarak değerlendirilmiştir.

Bulgular: Analizler sonucunda; klasik güvenlik yaklaşımının aksine düşünce kuruluşlarının Derinleşirmeci yaklaşım çerçevesinde güvenlik sorununa raporlarında yer verdikleri; kamusal politikaları destekleyici fikirlerin raporda yer aldığı görülmekle birlikte bazı raporlarda özellikle toplumsal alanda yer alan tepkileri de ön plana çıkaran bulgular tespit edilmiştir.

Sınırlılıklar: Örneklemin sadece "2020 Global Go To Think Tank Index"de Suriyeli göçüne yönelik güvenlik ile ilgili raporları olan dört düşünce kuruluşunun seçilmesi araştırmanın sınırlılıklarıdır.

Özgünlük/Değer: Göç ve güvenlik özellikle Suriyeli göçü, yoğun olarak çalışılmasına karşın düşünce kuruluşları özelinde Suriyeli göçüne yönelik güvenlik algısı literatürde yer alamamaktadır. Bu nedenle çalışma güvenlik sorununun düşünce kuruluşları özelinde nasıl algılandığını ortaya çıkarması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Güvenlik, Suriye İç Savaşı, Düşünce Kuruluşları

Abstract

Purpose: Migration poses political, economic, social and security-based threats to the state, the individual and values. In 2011, with the Syrian civil war, mass migration to Türkiye triggered security debates. Various security threats have emerged for both the people of the host country and the migrants. Think tanks, tasked with generating solutions against these threats, play a role in the policy-making process by suggesting policy changes or new approaches to specific issues. Therefore, the perspectives of think tanks on the correlation between migration and security are crucial in shaping public policy-making endeavors within this domain. Based on this approach, the study aims to address the approaches of think tanks in Türkiye to the issue in the context of security theories.

Design/Methodology: In the research, the report of the think tank included in the 2020 Global Go To Think Tank Index was examined. The reports were evaluated by document analysis method using the keyword "security".

Findings: As a result of the analysis, it was found that, contrary to the classical security approach, think tanks included the 'security problem' in their reports within the framework of the Deepening approach; although it was observed that ideas supporting public policies were included in the report, some reports also highlighted reactions in the social sphere.

Limitations: The fact that the sample consists of 2020 Global Go To Think Tank Index selection of four think tanks with security-related reports on Syrian migration are the limitations of the study.

Originality/Value: Although migration and security, especially Syrian migration, have been intensively studied, the security perception of think tanks towards Syrian migration is not included in the literature. Therefore, this study is important in terms of revealing how the security problem is perceived in think tanks.

Keywords: Migration, Security, Syrian Civil War, Think Tanks

¹Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, , tugbayolcu@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7131-7545

²Doktorant, Tarsus Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ilaydayarsi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5462-528X

1. GİRİŞ

Günümüzde uluslararası kamuoyunu en çok meşgul eden tartışmaların başında göç olgusu yer almaktadır. Bir devlette meydana gelen çatışmalardan ve sonucunda oluşabilecek göçlerden en çok etkilenecek olan devletlerin komşu devletler olması kaçınılmazdır. Coğrafi, kültürel ve tarihi yakınlık gibi etkenler etrafında, göç eden insanların ilk varış noktalarını çevre devletler oluşturmaktadır. Bu kapsamda bölgesel ve küresel ölçekte yaşanan göç dalgaları ülkeler açısından birtakım tehdit unsurları barındırmaktadır. Bu noktada Suriye'den gerçekleşen göçün büyük bir kısmına Türkiye'nin ev sahipliği yapması kapsamında, kitlesel göç kaynaklı oluşabilecek tehditler ve riskler Türkiye açısından üzerinde durulması gereken bir konudur.

Çalışma bu noktadan hareketle; Suriyeli göçüne güvenlik perspektifinden bakış açısını, düşünce kuruluşları çerçevesinden değerlendirmeyi amaçlamıştır. Düşünce kuruluşları özellikle kamuoyu ve kamu politikalarını etkileme noktasında önemli bir etkiye sahiptir. Dolayısı ile düşünce kuruluşlarının bakış açısı toplumsal ve siyasal alana yönelik bakış açısı içinde bir ipucu verebilecek konumdadır. Çalışmada öncelikle güvenlik teorileri, Suriye iç savaşı ve Türkiye'deki düşünce kuruluşlarına yönelik kavramsal ve teorik çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçevede güvenliğe dair yaklaşımlar ilk başlıkta ele alınmıştır. İkinci başlıkta ise Türkiye'deki göçün güvenlik alanını etkisini temellendirmek adına Suriye iç savaşı ve sonrasında yaşanan göç ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü başlığında ise düşünce kuruluşları ve kamu politikası oluşturma sürecine dair teorik çerçeve çizilmiştir. Sonrasında ise çalışmada örnek olarak belirlenen düşünce kuruluşları raporlarının “güvenlik” anahtar kelimesi çerçevesinde doküman incelemesi yapılmıştır.

2. GÜVENLİK TEORİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Güvenlik kavramı için dönüm noktası Soğuk Savaş'ın sona ermesi süreci ile başlamıştır. Soğuk Savaş'ın bitimi ile birlikte klasik güvenlik anlayışı literatürde de farklı şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Örneğin Baldwin (1997) güvenlik kavramını “kimin için ve hangi değerler için?” soruları üzerinden tartışmaktadır. Baylis, Smith ve Owens (2008) ise güvenliği “değerlere karşı tehdit olmaması durumu” olarak ifade etmektedirler. Dolayısıyla kavramın ilgili literatürde Soğuk Savaş öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı dönem çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bu noktada; Soğuk Savaş öncesi dönemde güvenlik çalışmalarının stratejik ve askeri meselelere karşılık geldiği görülmektedir. Askeri gücün ve ulusal güvenliğin ön planda olduğu bu bakış açısı klasik güvenlik yaklaşımı olarak bilinmektedir (Bakan, 2007). Bu doğrultuda güvenlik çalışmaları devleti iç ve dış tehditlerden nasıl koruyacağına odaklanmaktadır (Buzan ve Hansen, 2009). Aynı zamanda devletleri savaşın yıkıcı etkilerinden koruma amacını da taşımaktadır (Baysal ve Lülecı, 2015). Devam eden süreçte, uluslararası konjonktürün getirileri, savaşlar, dünya savaşlarından sonra öne çıkan liberal görüşün etkisi altındaki uluslararası kuruluşlar vb. pek çok faktör güvenlik algısında da birtakım değişiklikleri meydana getirmiştir.

Bu noktada Bakan (2007) değişen güvenlik algısını temelde 4 döneme ayırmaktadır. Bunlardan ilki 1918-1955 yılları arası dünya savaşlarını kapsayan döneme karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda; güvenlik algısı birçok disiplin içerisinde değerlendirilebilecek çok boyutlu bir kavrama evrilerek, ekonomik ve psikolojik etkilerin de askeri güç kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda uluslararası örgütler, barış, demokrasi, self-determinasyon, silahsızlanma gibi etkilerin de güvenliği sağlama hususunda ön planda olduğu ifade edilmektedir. 1955-1985 arası kapsayan ikinci dönemde ise ön plana çıkan başlıklar nükleer silah(sız)lanma, nükleer güç, silah kontrolü olarak belirtilmektedir. Caydırıcılığın, güvenliği sağlamada ve tehditleri önlemedeki rolü söz konusu dönemde gündeme getirilmiştir. Bu noktada, güvenlik anlayışında realist ve neo-realist görüşlerin hâkimiyetinin arttığını ve devletlerin ulus-güvenliğinde askeri gücü tekrar önemli bir noktaya koydukları görülmektedir. Söz konusu dönemde literatürde en dikkat çeken çalışma ise Barry Buzan tarafından 1983 yılında yazılan “People, States and Fear” adlı çalışmadır. Bu çalışmada Buzan (1983), ulusal güvenlik sorununun sadece askeri boyutla sınırlı olmadığını savunur. Ona göre, ulusal güvenlik kavramı ekonomik, politik, sosyal ve çevresel faktörleri de içeren çok boyutlu bir olgudur.

1985-1995 yılları arasına denk gelen 3. dönemde ise askeri ve nükleer güç geri planda kalarak güvenlik çalışmaları genişletilmiştir. Bu doğrultuda güvenlik algısı ekonomik, siyasi bir bütün içerisinde değerlendirilmeye başlamıştır. Aynı zamanda sınır aşan meseleler, göçler, küresel güvenlik sorunları da

ilgili dönemde üzerinde durulan konular haline gelmiştir. 1995 sonrası dönem ise 4. kesime karşılık gelmekte olup eleştirel güvenlik çalışmalarının ne çıktığı görülmektedir. 1995 yılından günümüze kadar olan bölümü kapsayan dönemde Krause ve Williams tarafından yapılan ‘‘Critical Security Studies: Concept and Cases’’ isimli çalışma güvenliği devlet merkezli olmaktan çıkarıp aktör, boyut ve seviyeler açısından değerlendirmeye başlamıştır. Güvenlik; ekonomik, çevresel ve politik riskleri de içerisinde barındıran bir kavram haline gelmiştir. Sivil toplum, çıkar grupları gibi hükümet dışı aktörler de güvenlik kavramında önemli bir yere sahip olmaya başlamışlardır (William ve Krause; 1996).

Uluslararası sistemin anarşik doğası, sistemde sürekli bir g mücadelesini gerekli kılmaktadır (Kolasi, 2014). Bu noktada; devletler uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak sisteme entegre olmakla birlikte kendi ulusal güvenliklerini en yüksek derecede tutmak istemektedirler. Fakat söz konusu kendi güçlerini maksimumda tutma isteği, diğer devletlerin gvenliksizleştirilmesini de beraberinde getirmektedir ki bu durum ‘‘güvenlik ikilemi’’ olarak ifade edilmektedir (Booth ve Wheeler, 2008).

Kopenhag Okulu tarafından geliştirilen güvenikleştirme teorisinin temelinde inşacılık yer almaktadır. Bu noktada güvenlik konuları birer tehdit unsuru olarak inşa edilmektedir. O halde tehditlere karşı oluşturulan her türlü eylem de meşru hale gelmektedir (Baysal ve Lüleci, 2015). Güvenlik teorileri kapsamında ekol olan Kopenhag Okulu, bir yandan devlet temelli güvenlik yaklaşımları ile diğer taraftan post-yapısal güvenlik yaklaşımları arasında konumlanmaktadır (Baysal ve Lüleci, 2015). Geleneksel Okula göre ise klasik güvenlik anlayışının temel referansı devletin devamlılığı ve hayatta kalmasıdır. Geleneksel Okulun klasik güvenlik anlayışına göre asıl önemli olan devletin güvenliğidir (Miller, 2001). Soğuk Savaşın sona erdiği dönemden itibaren ise yeni inşacı yaklaşımlar güvenlik alanında ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda gelenekselci güvenlik anlayışa bir eleştiri olarak da değerlendirilen genişletmeci-derinleştirmeciler, güvenlik anlayışına farklı bir açıdan yaklaşmaktadırlar. Bu doğrultuda; evre, kültür, etnisite, kimlik, sağlık, iktisat gibi konular güvenlik kapsamında tartışılmaya başlamıştır. Derinleştirmeciler ‘kim için ve ne için güvenlik’ sorusuna cevap bulmaya çalışırken, genişletmeciler tehdit unsurları üzerine yoğunlaşmaktadırlar ve evre, sağlık, ekonomi gibi yeni tehdit alanlarını göz önüne almaktadırlar. Her iki yaklaşımın da ortak noktası tek bir boyutun olmadığı ve güvenlik konularının birçok alandan ele alınmasının mümkün olduğu gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum da güvenlik kavramının değişken yapısı olduğunu ortaya koyar (Baysal ve Lüleci, 2015).

Kopenhag Okulu, güvenlik çalışmaları literatürüne üç alanda katkıda bulunmaktadır. Bunlardan ilki güvenikleştirme, ikincisi sektörel güvenlik, ncs ise bölgesel güvenlik kompleksi teorisi şeklinde (Baysal ve Lüleci, 2015). Bir konunun güvenlik temelinde adlandırılması, söz konusu konuyu aynı zamanda tehdit durumuna getirmesi güvenikleştirme teorisinin ana argümanıdır. Bu doğrultuda da yapılanlar meşru hale gelmektedir. Sektörel güvenlik anlayışına göre de güvenlik yalnızca askeri olan değildir. Güvenlik aynı zamanda farklı sektörleri içermektedir. Söz konusu sektörler ise askeri, ekonomik, siyasi, toplumsal ve çevresel olmak üzere beşe ayrılmaktadır (Lüleci, 2013). Okulun son katkısı olan bölgesel güvenlik kompleksi teorisi ise bölgesel dinamiklere odaklanarak tüm devletlerin güvenlik açısından birbirine bağımlı olduğunu ancak coğrafı yakınlığı olan ile uzak olan devletlerin bağımlılıkları aynı lde olmadığını ifade etmektedir. Coğrafı yakınlık daha çok bağlılığı getirirken aynı oranda risk faktörünü ve tehditleri de içerisinde barındırmaktadır (Baysal ve Lüleci, 2015).

Güvenlik kavramının tarihsel süreç içerisinde askeri olandan bireysel olana dönüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer bir taraftan tehdit unsurlarının nereden ve nasıl gelebileceği de değişen güvenlik kavramı içerisinde değerlendirilen konular arasında yer almaktadır. Bu noktada; Kopenhag ekolu tarafından, tehditlerin yakın olandan gelme ihtimalinin kuvvetli olduğu belirtilmektedir. Bölgesel güvenlik kompleksi teorisi kapsamında ele alınan bu algıya göre, bir bölgedeki devletlerin birbirine tehdit oluşturma olasılığı, değişen dost-düşman kavramı ve çıkar ilişkileri kapsamında daha fazla olmaktadır. Bu doğrultuda; küresel sistemde gündemde olan ve yoğun ilgi uyandıran kitlesel gler bir devletin güvenliğine tehdit olarak algılanmaktadır. Türkiye’nin 2011 Suriyeli kitlesel gnden etkilenmesi ve bu doğrultuda politikalarını şekillendirmesi bölgesel güvenlik kompleksi kapsamında ele alınabilecek bir rneği oluşurmaktadır. Sınırındaki bir devletten yoğun bir g dalgasına maruz kalan Türkiye; g, sınır ve güvenlik politikalarına bu dönemden itibaren daha fazla ağırlık vermekte ve Suriye ile olan ilişkileri bu doğrultuda değişiklik göstermektedir.

3. GÖÇ-GÜVENLİK İLİŞKİSİ VE SURİYELİLERİN KİTLESEL GÖÇÜ

Göç, yer değiştirme olarak ifade edildiğinde insanlık tarihi ile başlasa da kavram yer değiştirmenin ötesinde geçmişten günümüze farklı dinamikleri içinde barındırmıştır. Göç; savaş, kıtlık, eğitim, sağlık, iş gibi farklı amaçlarla olabileceği gibi gönüllü veya zorunlu olarak da gerçekleşebilmektedir. Aynı zamanda göç hareketleri, bireysel veya kitlesel ayrımına dayalı olarak da tanımlanabilmektedir (Ateş ve Bektaş, 2017). Küreselleşme ile birlikte iletişim ve ulaşımın artması, toplumların birbirini etkileyebilme oranının yükselmesi, 2010 yılının sonlarında Ortadoğu'da son derece etkili sahnelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, Tunus'ta başlayan demokrasi ve insan hakları lehine protesto ve gösteriler kısa zaman içerisinde, iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle, birçok Ortadoğu ülkesinde karşılık bulmuş ve desteklenmiştir. Arap Baharı olarak bilinen bu sürecin etkileri Suriye'yi iç savaşa kadar sürüklemiş ve göçlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Suriye İç Savaşı, başlangıçta Arap Baharının Suriye kolu olarak nitelendirilse de zaman içerisinde boyutlarının değiştiği görülmektedir. Bu noktada ilk olarak Suriye'nin güneyindeki Der'a şehrinde Mart 2011'de gösteriler başlamıştır. Bu gösteriler neticesinde başlayan şiddet görüntülerinin sonu gelmemiş ve halkın Esad'ın istifasını istemesi ve Baas Partisi'nin iktidarı bırakmasını dile getirmesi ile devam etmiştir (Topal, 2015). Söz konusu gelişmelerin üzerine Suriye Ordusu Der'a, Humus ve Halep gibi şehirleri kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Muhafif kesimler ise Özgür Suriye Ordusu etrafında silahlanmaya başlamıştır (Topal, 2015). Muhafif grupların siyasi liderliğinde ise Suriye Ulusal Konseyi yer almaktadır. Suriye Ulusal Konseyi'nin kapsayıcılığının başarısız olduğu dile getirilince, söz konusu görev "Suriye Muhafif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu"na devredilmiştir (Bilgin, 2019). Zaman içerisinde muhafif gruplara uluslararası arenadan da destek iletilmiş, bunun sonucunda da Suriye'deki çatışmalar uluslararasılaşmış bir iç savaşa dönüşmüştür (Bilgin, 2019). Bu iç savaş sonucunda Suriye'den farklı bölgelere kitlesel göçler meydana gelmiştir. Bu kitlesel göçlerden etkilenen ülkeler arasında Türkiye de yer almaktadır.

Suriye'den gerçekleşen kitlesel göçün nedenlerini iç savaşa bağlı olarak yüksek enflasyon, sağlık koşullarının yetersizliği, işsizlik, çatışma ortamı, can güvenliğinin tehlikede olması, beslenme problemleri, çocukların eğitimine ilişkin engeller olarak sıralamak mümkündür (Koçancı ve Namal, 2017). Suriye'de iç savaş nedeni ile göç eden Suriyelilerin belirledikleri rotalardan birisi de Türkiye'dir. Türkiye'nin Avrupa'ya açılan bir kapı olarak benimsenmesi, transit ülke olarak kabul görmesi ve iç savaş öncesi dönemde Suriye-Türkiye ilişkileri, coğrafi ve kültürel yakınlıklar söz konusu rotada etkili olan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda Suriye iç savaşı sonrasında Türkiye'ye gerçekleşen kitlesel göç ilk olarak Cilvegözü sınır kapısından 252 Suriyeli ile gerçekleşmiştir (Erdoğan, 2015).

Türkiye'nin "Açık Kapı Politikası" benimsemesi üzerine de ilk 5 yıl boyunca, her yıl bir önceki yıldan daha fazla olacak şekilde Suriye'den Türkiye'ye kitlesel göçler gerçekleşmeye devam etmiştir (Karadağ ve Tunca, 2018). Kitlesel göç karşısında Türkiye, ilk olarak gelen Suriyelileri kamplara yönlendirmiş fakat kampların yetersizliği karşısında uydu kent gibi uygulamaları hayata geçirmiş ve istedikleri yere yerleşmelerini sağlamıştır (Karadağ ve Tunca, 2018). İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı'na göre 2 Kasım 2023 itibarıyla Türkiye'de bulunan geçici koruma kapsamında Suriyeli sayısı 3.254.904'tür. Suriyelilerin yoğun olarak bulunduğu ilk 10 il ise sırasıyla İstanbul, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay, Adana, Mersin, Bursa, İzmir, Konya ve Ankara'dır. Türkiye'nin transit ülke konumuna yönelik verileri de Göç İdaresi'nden elde etmek mümkündür. Bu kapsamda; 2014-2023 yılları arasında toplam 22.425 Suriyeli üçüncü ülkelere yerleştirilmiştir. Suriye'den gelen kitlesel göçe yönelik atılan ilk somut adımların arasında "Türkiye'ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge" gösterilebilmektedir. 30 Mart 2012 tarihli ilgili yönerge alınacak tedbir ve önlemler kapsamında İçişleri Bakanlığı tarafından yürürlüğe konulmuştur. Türkiye'nin coğrafi çekincesi ile birlikte Avrupa dışından gelenlerin mülteci olarak kabul görmemesi, Suriyelilere yönelik yeni bir tanımlı gerekli kılmıştır. Bu kapsamda Suriyeliler 'misafir' görüşü altında geçici koruma statüsü ile değerlendirilmektedirler. "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" geçici korumayı 91. maddesinde "ülkesinden ayrılmaya zorlanmış ve geri dönemeyen, acil ve geçici koruma amacıyla kitlesel bir şekilde sınıra gelen yabancılara sağlanan koruma" olarak tanımlamakta ve söz konusu

yabancıların Türkiye’de kalışları, kabulleri, hak ve çıkış işlemleri gibi durumlarda işbirliği ve koordinasyon içerisinde bulunacak kurum ve kuruluşların, görev ve yetkilerinin Cumhurbaşkanınca ıkarılacak yönetmelik ile düzenleneceği belirtilmektedir. Misafir yaklaşımı hem Kant gibi filozofların hem de dini öğretilerin sonucunda topluma birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Uluslararası da kabul gören bu yaklaşımın temelinde ev sahibinden misafiri iyi ağırlaması, kucak aması beklenmektedir. Misafirden ise sığındığı yerdeki düzeni bozmaması beklenir (Koçancı ve Namal, 2017). Entegrasyon politikalarının da temelinde bu görüşe yer verilmektedir. Misafirin/yabancının toplumla uyum sağlaması için adımlar atılmakta ve misafir/yabancıdan düzene ayak uydurması beklenmektedir. Belirlenen veya uygulanan tüm politikalara rağmen gler, toplumları farklı açılardan etkilemeye devam etmektedirler. Suriye’den yaşanan kitlesel g de Türkiye’yi ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan olduğa etkilemiştir ve günümüzde de etkilemeye devam etmektedir (Karasu, 2018).

Soğuk Savaş sonrası süreçte realist teoninin de etkisi ile devlet güvenliğin hem öznesi hem de aktörü olarak görülmüş ve askeri politikalar ile devletlerin savunma politikaları ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla devlet merkezli bakış açısı güvenlik çalışmalarının da temelini oluşturmuştur (Akgl-Açıkmeşe, 2014). Güvenliğin askeri odaklı dar tanımına yönelik eleştiriler güvenliği daha geniş kapsamlı tanımlama ihtiyacını doğurarak farklı alanların güvenliğe dahil edilmesine neden olmuştur. Bu alanlardan biri de güçtür.

Kitlesel gler, g veren (kaynak) toplumları etkilediği kadar g alan (hedef) toplumları da etkilemektedir. Kitlesel yer değiştirmeler ekonomik, sosyal ve güvenlik odaklı riskleri içerisinde barındırmaktadır (Argın, 2021). Gn güvenlikle ilişkilendirilmesi konusunda belirli noktalar ön plana çıkarılmaktadır. Bu doğrultuda; gn büyüklüğü, g alan devletin ekonomik yeterliliği ve kültürel benzerlik veya farklılıklar ge güvenlik temelinde yaklaşılırken üzerinde durulan noktaları oluşturmaktadır (Argın, 2021). Ayrıca, g hareketleri yeni bir güvenlik alanının da gündeme gelmesine ve gelişmesine sebebiyet vermektedir. Bu noktada; sınırlarda yeni teknolojik önlemlerin hayata geçirilmesi, uluslararası sınır güvenlik tedbirlerinin alınması gibi gelişmeler ön plana çıkmakta ve g-güvenlik ilişkisinde yeni bir boyutu gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda g hareketleri halk nezdinde de yankı bulmaktadır. Bu doğrultuda; göçmenlerin potansiyel suç unsuru olarak değerlendirilmesi, toplum düzenini bozacak nitelikler taşıdıklarına yönelik olan genel kabul ve göçmen karşıtı söylemler ge ve göçmenlere güvenlik tehdidi olarak yaklaşıldığının birer göstergesi niteliğindedir (Karadağ ve Rumelili, 2017).

Devletlerin gelen kitlesel g karşısındaki sosyal yardımları, göçmenlerin ucuz işgücü kaynağı olarak değerlendirilmesi ve neticesinde rekabetin artması ve toplumsal hoşnutsuzluğun yaşanması gibi temellere dayanarak devletler kendi vatandaşlarının da güvenliklerini sağlamakla yükümlü olmaktadır. Diğer taraftan kitlesel ge bağlı güvenlik/ tehdit yaklaşımı devlet güvenliği, insan güvenliği ve toplumsal güvenlik kıstasları etrafında değerlendirilmektedir (şimşek ve Iduygu, 2017). Bu noktada toplumsal güvenlik kavramı, g ve güvenlik ilişkisi bağlamında önem taşıyan bir kavramdır. Toplumsal güvenlik kavramına kimlik algısı üzerinden yaklaşılmaktadır. Toplumda oluşan biz/siz ayrımı, yabancı ve öteki olarak değerlendirmelerin yapılması toplumsal güvenlik kapsamında değerlendirilmektedir. Bu kapsamda göçmenler ‘biz’ algısı içerisine dhil edilmemekte ve güvenliğe karşı bir tehdit unsuru olarak görülmektedirler (Buzan vd., 1998). Aynı zamanda sınır aşanların kimler olduğunun net bir şekilde belirlenememesi, toplumda huzursuzluk yaratan ve ulus güvenliğini tehlikeye düşüren bir diğer nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

G ve güvenlik ilişkisi kapsamında ne çıkan bir diğer kavram da ontolojik güvenlik kavramıdır. Rumelili’ye göre ontolojik güvenlik ‘benlik hissinin’ sürekliliğini temel almaktadır. G olgusu, ontolojik güvenlik kaygılarını yaratmakta ve söz konusu kaygılar alışkanlıkların ge adapte edilmesi ile giderilebilmektedir. Toplumsal güvenlikte ön plana çıkan toplum bekası, ontolojik güvenlikte temel nokta olarak yer almamaktadır. Aralarındaki fark da bu noktadan kaynaklanmaktadır (Rumelili, 2015). Son zamanlarda Türkiye’de g ve güvenlik ilişkisi kapsamında ön plana çıkan belirli noktalar bulunmaktadır. Bu noktalar; işsizlik, terörizm, terörist saldırıları, dilencilik, salgın hastalıklar, ucuz işgücü, haksız rekabet, entegrasyon ve kimlik olarak belirtilmektedir. Toplumda gözlenen söz konusu etkiler gn gvenikleştirilmesi ve ge güvenlik odaklı yaklaşımların nedenleri arasında yer almaktadır.

4. TÜRKİYE'DE KAMU POLİTİKASI YAPIMINDA EN ETKİLİ DÜŞÜNCE KURULUŞLARI

Düşünce kuruluşları, 1940'lerden sonra gerçek bir politika analizi inşa etmek amacıyla araştırmaya dayalı kamu politikası üretmeye ve bu politikaları, politika oluşturma sürecine enjekte etmeye çalışan kuruluşlardır (Hart ve Vromen, 2008). Dolayısı ile kamu politikalarında etkin olan ya da olması beklenen kuruluşlardır. Düşünce kuruluşları toplumda sorunlu alanlar için çözüm önerileri getiren, bunları değerlendiren, analiz eden, raporlayan ve bu doğrultuda politika yapım sürecine katkıda bulunan yapılar şeklinde ifade edilmektedir. Küresel sistemde düşünce kuruluşları “think tank” olarak ifade edilmekle birlikte ilk olarak ABD’de ortaya çıkmıştır. Düşünce kuruluşları II. Dünya Savaşı sonrası dönemde artış göstermiştir. Uluslararası ilişkilerdeki dönüşümün de etkisiyle dünyada düşünce kuruluşlarının sayısı ve etkinlikleri artmaya başlamıştır. “Foreign Policy Research Institute, Center for Strategic and International Studies” konunun bilinen örnekleri arasında yer almaktadır (Keskin, 2005). Düşünce kuruluşlarında tek bir yapısal özellik bulunmamaktadır: Örgütlenme şekilleri, nitelikleri, mali kaynakları, büyüklükleri, araştırma alanları gibi noktalarda farklılıklar gözlenmektedir. Aynı zamanda ülke, politika veya hükümet farklılıkları da düşünce kuruluşlarının farklılaşmasına neden olmaktadır (Krastev, 2009). Söz konusu kuruluşlar fikirlerini veya raporlarını; paneller, konferanslar, seminerler, televizyon programları ve sosyal medya aracılığı ile iletmektedirler.

Türkiye’de düşünce kuruluşu işi ile ilgilenenler; analist, stratejist, dış politika uzmanı veya araştırmacısı olarak tanımlanmaktadır (Kanbolat, 2009). Özellikle strateji kavramına dikkat çeken düşünce kuruluşları güvenlik alanına, iç ve dış güvenlik konularına yoğunlaşmakta ve temelde arabuluculuk işlevini yerine getirmektedirler (Ayman, 2009). Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının sınıflandırılmasında genellikle ideoloji faktörü dikkate alınmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye’deki düşünce kuruluşlarını muhafazakâr, liberal ve sosyalist olarak sınıflandırmak mümkündür. Bir genelleme yapılacak olursa; İstanbul merkezli olan düşünce kuruluşları liberal, Ankara merkezli olanlar ise muhafazakâr olarak değerlendirilmektedir. Ek olarak, İstanbul merkezli olan düşünce kuruluşları finans, borsa, demokrasi, sivil toplum gibi konulara odaklanır iken Ankara merkezli olanların siyaset ve devlet arası ilişkilere odaklandığı görülmektedir (Güvenç, 2006). Hem Ankara hem de İstanbul’da merkezleri bulunan düşünce kuruluşları da bulunmaktadır. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) söz konusu düşünce kuruluşları arasında yer alan bir yapıdadır (Babur ve Suğur, 2022). Diğer taraftan, Türkiye’de söz konusu kuruluşlar devlet desteği alarak oluşabildikleri gibi (Zariç, 2012) üniversitelere, sivil toplum örgütlerine, siyasi partilere, kar amaçlı şirket ve birliklere bağlı olarak da faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu kapsamda; Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) ve Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) devlete bağlı iken Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi (TUSAM), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (INSAMER), Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) gibi kuruluşlar sivil toplum örgütleri kapsamında faaliyet göstermektedirler. SETA siyasi partiye bağlı bir düşünce kuruluşu iken Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) ve Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı (TEPAV) kar amaçlı şirketlere bağlı kuruluşlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Babur ve Suğur, 2022).

Türkiye’de 2000’li yıllarda çok sayıda düşünce kuruluşu kurulmuştur. Söz konusu dönemde kurulan kuruluşların büyük bir bölümü ‘muhafazakâr demokrat’ eğiliminde yer almaktadırlar. 2005 yılında kurulan SETA da güçlü politika ve medya ilişkileri ile gündeme gelen ve döneminin özelliklerini yansıtan bir düşünce kuruluşu olarak ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda 2000’li yıllarda meydana gelen değişim ve gelişmeler ile birlikte düşünce kuruluşları, medya etkisiyle de daha görünür hale gelmişler ve önemli birer aktör olarak değerlendirilmeye başlamışlardır (Babur ve Suğur, 2022). Sosyal medya kullanımlarına göre bir değerlendirme yapıldığında ise SETA’nın söz konusu alanda daha aktif olduğu gözlenmektedir (Babur, 2019).

Türkiye’nin düşünce kuruluşları ile ilgili tecrübesi ihtiyaçtan doğan bir gereklilik olmaktan ziyade Batı’dan etkilenme şeklinde gerçekleşmiştir. Batı kaynaklı düşünce merkezleri sistem için yapılmışlardır. Bu nedenle politika oluşturma sürecinde, düşünce merkezleri kamu ve özel sektör ile medya ve siyaset arasında etkileşim fazladır. Türkiye özelinde ise düşünce merkezleri karar alıcılara yakın olmasına karşılık kamu özel sektör ve siyaset arasında ise bu etki nispeten daha azdır. Geçişkenlik daha çok medya ve akademi ile sağlanmaktadır (Kanbolat, 2009). Günümüzde politika yapım sürecinin karmaşıklaşması çok aktörlü bir sistemi gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda özellikle bilgi ve teknik alanda uzmanlaşma gerektiren konularda politika yapımcılar diğer aktörler ile iş birliği içerisinde

bulunabilmektedirler. Bu noktada dūřünce kuruluřları son derece etkili olmaktadır (Kōseođlu ve Kōktař, 2018). Tūrkiye’deki dūřünce kuruluřları daha çok dıř politika konularında etkili olmakta ve arařtırmalar daha çok stratejik arařtırma merkezleri temelinde yođunlařmaktadır. Dūřünce kuruluřları temel olarak bilgi ve iktidar arasındaki bořluđu giderme çalıřmalarına odaklanmaktadır (Kōseođlu ve Kōktař, 2018). Tūrkiye’deki dūřünce kuruluřları özellikle medya aracılıđıyla teknik konuların analizi, gūndem oluřturma, hūkūmeti ve kamuoyunu etkileme gibi iřlevleri yerine getirmekte ve bu noktada bařarılı gōrūnmektedirler. Aynı zamanda Tūrkiye’deki dūřünce kuruluřlarının uluslararası ađlara ūyelikleri ve bunun etkilerini Tūrkiye’de aktif olarak kullanmaları da sōz konusu durumu etkilemektedir (Kahraman, 2018). Diđer taraftan Tūrkiye’de dūřünce kuruluřlarının geldikleri alana yakın hareket ettikleri belirtilmektedir. Bu kapsamda özel alandan gelen dūřünce kuruluřlarının bu Őekilde rgūtlendiđi ve yakın fikirleri savunduđu, devlet destekli olanların ise yine aynı Őekilde devlet odaklı fikirleri ön plana çıkardığı gōzlenmektedir. Bu durum da tarafsızlık noktasında sorunların yařanmasına neden olabilmektedir. Aynı zamanda, Tūrkiye’de dūřünce kuruluřlarına yapılan finansal desteklerin azlıđı, politika yapım sūrecine tam olarak katılım noktasında aksaklıklar meydana getirmektedir. Nitelikli personel hususunda yařanan sıkıntılar da politika yapım sūrecini olumsuz etkileyen noktalar olarak gūn yūzūne çıkmaktadır (Kahraman, 2018). Her ne kadar sōz konusu meselede aksamalar olsa da Tūrkiye’de dūřünce kuruluřları halen siyasetçilerin önemle takip ettiđi, etkilendiđi ve politika yapım sūrecinde çalıřmalarını dikkate aldıđı aracı kurumlar olarak önemlerini korumaktadırlar.

McGann (2021) tarafından hazırlanan ‘‘Global Go To Think Tank Index’’ raporunda Tūrkiye’de 53 dūřünce kuruluřu olduđu ifade edilmektedir. Raporda dūřünce kuruluřları farklı alanlarda kategorilendirmiřtir. Tūrkiye merkezli dūřünce kuruluřları ařađıdaki tablodaki gibi sınıflandırılmıřtır.

Tablo 1: ‘‘2020 Global Go To Think Tank Index’’e gōre Tūrkiye’deki dūřünce kuruluřları

2020 Dūnyanın En İyi Dūřünce Kuruluřları (ABD Dıřı)
Tūrkiye Ekonomik ve Sosyal Etūdler Vakfı (TESEV)
Liberal Dūřünce Derneđi (ALT)
2020 Dūnyanın En İyi Dūřünce Kuruluřları (ABD ve ABD dıřı)
Tūrkiye Ekonomik ve Sosyal Etūdler Vakfı (TESEV)
Liberal Dūřünce Derneđi (ALT)
2020 Orta Dođu ve Kuzey Afrika'daki En İyi Dūřünce Kuruluřları (MENA)
Tūrkiye Ekonomik ve Sosyal Etūdler Vakfı (TESEV)
Liberal Dūřünce Derneđi (ALT)
Ekonomi ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi (EDAM)
Avrupa İstikrar Girişimi (ESI)
Al Urdun Al Jadid Araştırma Merkezi (UJRC)
Uluslararası Stratejik Araştırma Kuruluşu (USAK)
Tūrkiye Ekonomik ve Stratejik Arařtırmalar Merkezi (TESAM)
Tūrkiye Ekonomi Politikaları Arařtırma Vakfı
Al Sharq Forum
İstanbul Politikalar Merkezi (Tūrkiye) Eđitim Politikası
Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM)
Stratejik Fikir Araştırma Merkezi
2020 En İyi Savunma ve Ulusal Gūvenlik Dūřünce Kuruluřları
Ekonomi ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi (EDAM)
Uluslararası Stratejik Analiz ve Araştırma Merkezi (USTAD)
Ekonomik, Siyasi ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (TESAM)
Uluslararası Stratejik Araştırma Kuruluşu (USAK)
2020 En İyi Yurtiçi Ekonomi Politikası Dūřünce Kuruluřu
Liberal Dūřünce Derneđi (ALT)
2020'nin En İyi Eđitim Politikası Dūřünce Kuruluřları
Eğitim Reformu Girişimi (ERİ)
2020'nin En İyi Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler Dūřünce Kuruluşları
Tūrkiye Ekonomi Politikaları Arařtırma Vakfı (TEPAV)
Ekonomi ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi (EDAM)
Kūresel İliřkiler Forumu (Tūrkiye) dıř politikası
Ekonomik, Siyasi ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (TESAM)
Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) dış politikası
2020 En İyi Uluslararası Kalkınma Politikası Dūřünce Kuruluşları
Ekonomi ve Dıř Politika Arařtırmaları Merkezi (EDAM) (Tūrkiye)
2020'nin En İyi Bilim ve Teknoloji Politikası Dūřünce Kuruluřları
Tūrkiye Ekonomik ve Sosyal Etūdler Vakfı (TESEV)

2020'nin En İyi Gıda Güvenliği Düşünce Kuruluşları
Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü
2020 En İyi Yönetilen Düşünce Kuruluşları
Ekonomi ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi (EDAM)
2020 En İyi Düşünce Kuruluşu Konferansı
Ekonomi ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi (EDAM)
Friedrich-Ebert-Stiftung Türkiye (FES)
2020 Siyasi Parti Bağlantılı En İyi Düşünce Kuruluşları
Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)
2020 Üniversiteye Bağlı En İyi Düşünce Kuruluşları
Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Bahçeşehir Üniversitesi
Küresel Politik Eğilimler Merkezi, Kültür Üniversitesi
2021'de İzlenecek Düşünce Kuruluşları
Uluslararası Stratejik Tahlil ve Araştırma Merkezi (USTAD)
En İyi Dış İlişkiler/Halk Katılım Programına Sahip 2020 Düşünce Kuruluşları
Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)
2020 En İyi Medya Kullanımı (Basılı veya Elektronik)
Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)
Kamu Politikası Üzerinde En Önemli Etkiye Sahip 2020 Düşünce Kuruluşları
Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)
Yıllık Faaliyet Bütçeleri 5 Milyon ABD Dolarından Az Olan 2020 En İyi Düşünce Kuruluşları
Ekonomi ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi (EDAM)
2020'nin COVID-19'a Karşı En İyi Politikası ve Kurumsal Müdahalesi
Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)

Kaynak: McGann, 2021

“Global Go To Think Tank Index”ten faydalanılarak oluşturulan yukarıdaki tabloda farklı alanlarda etkili olan Türkiye’deki düşünce kuruluşları listelenmiştir. Tablo değerlendirildiğinde TESEV’in dünyada, ABD dışında, 40. sırada; ABD’nin de dâhil olduğu listede ise 79 sırada en etkili düşünce kuruluşu olarak yer aldığı görülmektedir. Ayrıca TESEV farklı alanlar da olmakla birlikte kamu politikası üzerinde etkili olan düşünce kuruluşları içinde de yer almıştır. TESEV çalışmanın bir örneğini oluşturmakla birlikte yukarıdaki tabloda yer alan düşünce kuruluşları içinden Suriyeli göçünün güvenlik boyutunu ele alan düşünce kuruluşlarının raporları değerlendirmeye alınmıştır. Bunlar içinde savunma ve güvenlik alanında yer alan EDAM ve USAK ile siyasi parti bağlantılı en iyi düşünce kuruluşları arasında listelenen SETA yer almaktadır.

5. YÖNTEM

Çalışmada Türkiye merkezli düşünce kuruluşlarının Suriyeli göçü üzerine yazdıkları raporlar güvenlik açısından değerlendirmeye alınmıştır. James G. McGann tarafından 2021 yılında yayınlanan “2020 Global Go To Think Tank Index Report”da Türkiye merkezli 53 kuruluş yer almıştır. Düşünce kuruluşları belirlenirken söz konusu raporda yer alan düşünce kuruluşları seçilmiştir. Bu kuruluşlar içinde Suriyeli göçüne yönelik olarak raporları bulunan kuruluşlar belirlenerek ve bu raporlar üzerinden doküman analizi yapılmıştır.

Doküman analizi, yazılı belgeler üzerinden yapılan ve belgelerin sistematik bir şekilde incelenmesi sağlayan nitel bir yöntemdir. Diğer nitel yöntemler gibi doküman analizi de anlam çıkarmayı hedeflemektedir. Doküman analizi araştırmaya yönelik konu hakkında anlayış oluşturmak ve ampirik bilgi geliştirmek için dokümanlardan elde edilen verilerin yorumlanması süreci ile oluşturulmaktadır (Kıral, 2020). Bu nedenle çalışmada düşünce kuruluşlarının Suriyeli göçüne “güvenlik” bağlamında yaklaşımlarını değerlendirmek için örnek olarak belirlenen kuruluşların raporlarından faydalanılarak bir analiz yapılmıştır.

Aşağıdaki tabloda dört düşünce kuruluşuna ait dört rapor yer almaktadır.

Tablo 2: İncelenen Raporlar

Düşünce Kuruluşu	Rapor
TESEV	“Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri”
EDAM	“Türk Kamuoyunun Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Bakış Açısı”
SETA	“Türk Basınında Suriyeli Sığınmacılar”
USAK	“Suriyeli Mülteciler ve Türkiye: Sonu Gelmeyen Misafirlik”

Çalışmanın temel sorusu “Suriyeli göçüne Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının güvenlik teorileri bağlamında yaklaşımları nasıldır?” çalışma bu temel sorun etrafında örnek olarak seçilen 4 düşünce kuruluşunun raporlarına yönelik nitel bir değerlendirme içermektedir. Doküman analizi yöntemi ile ilgili dokümana ulaşma, sınırlarını belirleme ve detaylı okuma gerçekleştirilmiş sonrasında ise raporlar içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu değerlendirme “güvenlik” anahtar kelimesi kullanılarak metin içinde yer alan Suriyeli göçüne yönelik ifadeler güvenlik teorileri çerçevesinde yorumlanmıştır.

6. BULGULAR

Çalışmada ilk olarak seçilen düşüncü kuruluşu “Go To Think Tank Index” Report’da da kamu politikalarında etkili olarak belirlenen TESEV’dir. TESEV’in yapmış olduğu çalışmalara bakıldığı zaman g, vre, yerel yönetim gibi konuların ön plana çıktığı görülmektedir (Babur, 2021). Türkiye’de g konusunda çalışmaları bulunan düşünce kuruluşları arasında TESEV kalkınmaya duyarlı, uzun vadeli g politikaları oluşturma aşamasında katkı sunmayı hedeflediklerini belirtmektedir. Bu kapsamda, kamu ve sivil toplum ile birlikte ortak çalışmalar yapmaktadırlar. Göçmenlerin sosyal ve ekonomik hayata katılımını arttıracak politika önerilerini sunmak da yine söz konusu kuruluşun amaçları arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda; göçmenlerle iletişime geçilerek sorunların tespiti, yerel yönetimlerin g yönetimine katılımının sağlanması ve g politikaları üretmeye yönelik çalışmaların yapılması ilgili kuruluşun öncelikleri arasında belirtilmektedir. 9 Ocak 2015 tarihli raporda ise Suriyeli göçü ele alınmaktadır. “Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri” isimli rapor ORSAM ile birlikte ele alınmıştır. Raporda, Türkiye’ye gelen Suriyeli nüfusunun fazlalığından, birçoğunun şehirlerde yerel halkla i içe olduğundan ve mülteci olarak değil ‘geçici koruma statüsünde’ değerlendirildiklerinden söz edilmekle birlikte yaşanan gn, güvenlik başta olmak üzere siyasi, ekonomik, toplumsal ve temel hizmetler üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu kapsamda toplumsal etkiler noktasında dil, kültür ve yaşam tarzı üzerinden entegrasyon sorununa değinmekte, ekonomik etkiler konusunda ise kaçak Suriyeli işi alıştırılmasına ve bu durumun haksız rekabet ortaya çıkardığına yer vermektedir. Siyasi-güvenlik perspektifinde belirtilen nokta ise özellikle sınır bölgelerindeki yerel halkın kendilerini terör saldırılarına karşı korumasız ve açık hissetmeleri yönündedir. Temel hizmetler başlığı altında da Suriyelilerin gelmesi ile beraber artan nüfusa karşı yetersiz kalan hizmetlerden bahsedilmekte ve gerekli hizmetlerin alınamadığı belirtilmektedir (TESEV,2015).

Araştırma Gaziantep, şanlıurfa, Kilis, Hatay, Adana, Osmaniye, Kahramanmaraş ve Mersin illerinde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu iller coğrafi yakınlık ile birlikte en çok geçici koruma kapsamında Suriyeli barındıran iller arasında ve sınıra yakın bölgelerde yer almaktadır. Raporda Gaziantep, ekonomik ve toplumsal güvenlik konularında ön plana çıkmaktadır. Gaziantep’in sürekli büyüyen ekonomisinin ve heterojen yapısının da etkisiyle entegrasyonun daha kısa zamanda sağlanacağı n görülse de yerel halkın sürecin uzaması ile birlikte Suriyelilere karşı tekiyeştirici bir tutum sergilemesi ile birlikte hızlı bir uyum sürecinden bahsetmek mümkün olmamaktadır. şanlıurfa ise söz konusu gerilimlerin daha az yaşandığı bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada, bölge halkı ile Suriyeliler arasında akrabalık ilişkilerinin yaygın olması belirtilen gerilimi azaltan bir unsurdur. Diğer taraftan, özellikle güvenlik odaklı endişeler şanlıurfa halkında da gözlenmektedir. Kilis iline bakıldığı zaman ise farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Kilis, kendi nüfusundan daha çok sayıda Suriyeli barındırmakta ve bu noktada sıkıntılar yaşamaktadır. Aynı zamanda Kilis halkı ile Suriyeliler arasındaki ‘kimlik’ farklılıkları son derece fazla olarak değerlendirilmekte, söz konusu durum toplumsal güvenlik noktasında endişeleri yansıtmaktadır. Kendi nüfusundan daha çok Suriyeli barındırması Kilis’in ekonomik anlamda da sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Bir diğer il olan Hatay’da ise durum farklıdır. Hatay halkının heterojen bir yapıda olması ve bu yönü ile ön plana çıkması, aynı zamanda Suriyeliler ile akrabalıklarının bulunması toplumsal anlamda güvenliği sağlayıcı etkiler arasında yer almaktadır. Diğer taraftan Hatay’ı da zorlayan nokta ekonomi olarak belirtilmektedir. Adana ise halkın Suriyelilere karşı tedbirli ve önyargılı olduğu, Suriyelilerin ilin belirli bölgelerinde kitlesel olarak barındığı bir il olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmaniye’nin de göreceli olarak daha az sayıda Suriyeli barındırması sebebi ile çok fazla sorun yaşanan bir il olmadığı raporda belirtilmektedir. Kahramanmaraş’ın homojen, kapalı bir kültüre sahip olduğu raporda belirtilmekte ve söz konusu nedenden dolayı kitlesel bir tepkinin yaşanma riskinden bahsedilmektedir. Mersin’de ön plana çıkan sorun ise g ile birlikte sürekli artan nüfus ekseninde hizmet yetersizliğidir. Aynı zamanda Mersin

halkı da Suriyelilere karşı toleranslı olmayan halk kategorisinde yer almakta ve sürekli bir tedirginlik söz konusu olmaktadır (TESEV,2015).

TESEV'in "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri" isimli raporunda "Siyasi ve güvenlik etkileri" başlığı yer almaktadır. Bu başlık altında "Suriyelilerin asayiş bozduğu" yönündeki yaygın söylemin aksine asayiş raporları ile karşılığının olmadığı vurgulanmıştır. Bu durumun asıl güvenlik riski yaratacağı toplumsal alanda kitlesel bir provakasyona neden olacağı vurgulanmıştır. Bu risk, rapora göre "Suriyelilerin örgütlenerek kendi adalet ve güvenliklerini" sağlama ihtiyacı hissetmesi sonucunu doğurabileceği riskidir. Suriyelilerin belirli alanlarda gettolaşması özellikle toplumsal tepkiler ile bağdaştırarak bir güvenlik riski olarak açıklanmaktadır. Bu noktada raporun, göç ve güvenlik ilişkisi kapsamında toplumsal güvenliğe odaklandığını söylemek mümkündür. Söz konusu durum kimlik ve biz algıları üzerinden değerlendirilmekte ve halkta Suriyeli göçünün tehdit unsuru oluşturabileceği fikrinin yaygın olduğu belirtilmektedir. Raporda ayrıca sınır illerindeki "sınır güvenliği" konusu da ele alınmıştır. Sınır güvenliği endişesi yine yerel halkın tepkisi ile bağdaştırılmıştır. Sınır güvenliği sağlanamaması sonucunda yaşanabilecek bir terör saldırısında yerel halkın kitlesel bir tepki ile karşılık vereceği endişesi özellikle belirtilmiştir. Raporda güvenlik sorununun temel kaynağı uyum olarak belirtilmiş ve sorunun çözüm önerisi de özellikle uyum sürecinin hızlandırılmasına bağlanmıştır.

Savunma ve güvenlik kategorisinde yer verilen bir diğer kuruluş ise EDAM'dır. EDAM'ın 2014 tarihli anket çalışması kamuoyunu ölçmek üzere gerçekleştirilmiştir. EDAM daha çok sınır ötesi güvenlik konularına yer vermiştir. Bu kapsamda, Suriye'den gerçekleşen göç sonucunda Türkiye'ye gelen Suriyelilere yönelik kamuoyunun bakış açısının ortaya konması hedeflenmiştir. *Türk Kamuoyunun Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Bakış Açısı* isimli çalışma sonuçlarında %86,2'lik bir kısmın Suriyelilerin gelmesine karşı çıktığı ortaya konmuştur. Çalışma 18 yaş üstü 1515 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışma, Suriyelilere karşı bakış açısını ortaya koymakla birlikte, toplumsal gerilimlerin de habercisi niteliğini taşımaktadır. Çalışmada kamuoyu nezdinde Suriye'den sığınmacı alımının son bulması konusunda uzlaşmanın olduğu ifade edilmiştir. Bu durum Suriyeli sığınmacılar ile yerel halk arasındaki kutuplaşmanın derinliğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, toplumsal güvenlik açısından sorun yaşanabileceğini dile getirmek mümkündür. Göç- güvenlik ilişkisi kapsamında değerlendirildiğinde, söz konusu çalışma göçün tehdit yönünü ön plana çıkarmaktadır. Aynı zamanda çalışma, parti tabanlı olarak da olaya yaklaşmış ve AK Parti seçmenlerinin göçmen sayısının sınırlanması gerektiği yönünde görüş bildirdiğini, CHP ve MHP seçmenlerinin ise derhal geri gönderme politikalarının uygulanması gerektiğini ifade ettiği belirtilmiştir. Bu durumda, çalışmanın yapıldığı zaman diliminde AK Parti seçmeninin gelecek olan Suriyelilere karşı açık, CHP ve MHP seçmenlerinin ise kapalı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (EDAM,2014).

SETA, Go To Think Tank Index Report'da politik parti bağlantılı düşünce kuruluşları kategorisinde yer almıştır. Bu noktada SETA'nın AK Parti ile olan ilişkisi aktörler arasındaki ilişkinin güncel bir örneğini oluşturmaktadır. Babur (2019) çalışmasında, bir SETA temsilcisi ile yapılan görüşme sonucunda temsilcinin "SETA, AK Parti'ye fikrinsel alanda destek olmak ve kamuoyu farkındalığı oluşturmak için siyasi amaçlarla kurulmuştur" ifadelerine yer vermiştir. Aynı zamanda SETA'nın kurucu direktörünün İbrahim Kalın olması (şu an MİT başkanı olarak görev yapmaktadır) da siyasi bağlantıları destekler niteliktedir. Kuruluş, "Siyaset, ekonomi ve toplum-kültür alanlarında bilgi üretmeyi ve üretilen bilimsel bilgiyi sorun çözücü formüller halinde sunmayı hedeflediğini" belirtmektedir. SETA, "*Türk Basınında Suriyeli Sığınmacılar*" başlıklı raporunda medyada yer alan haberleri incelemiştir. Söz konusu haber içerikleri farklı siyasi görüşlerde olan haber kaynaklarından elde edilmiştir. Bu kapsamda çalışmada, sol ve Kürt kesim için Birgün ve Evrensel gazeteleri, laik-Kemalist grup için Cumhuriyet ve Hürriyet gazeteleri, muhafazakâr-milliyetçi grup için Ortadoğu gazetesi, muhafazakâr-İslamcı grup için de Sabah ve Yeni Şafak gazeteleri örneklem olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda sığınmacı, mülteci ve Suriye temalarına en çok yer veren gazete Hürriyet gazetesi olarak belirtilmektedir. Birgün gazetesinde incelenen haberler sığınmacıların yaşadığı güvenlik sorunları ile yerel halkın güvenlik sorunları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Suriyeli sığınmacıların göç edilen bölgede yaşadıkları sorunlar arasında sığınmacılara yönelik olumsuz tutum ve dışlayıcı algılar yer aldığı belirtilerek bu durumun üretilmesi ve yayılmasında büyük oranda katkıda bulunan medya temsilcileri bulunduğu dikkat çekilmiştir (Efe, 2015).

Yapılan çalışmaya göre Cumhuriyet gazetesi ise siyaset başlığı altında Suriyelilere yönelik uygulanan politikalara ve söz konusu politikaların eleştirilerine yönelik haberlere daha sık değinmiştir. Evrensel gazetesinde de değinilen ilk konu olarak sığınmacı sorunları yer almakta ve sığınmacıların gözünden olaya yaklaşılmaktadır. Hürriyet gazetesinin konu dağılımı da Cumhuriyet ile paralellik göstermekte ve ilk olarak politika eleştirilerine daha sonra sığınmacı sorunlarına yer verilmektedir. Ortadoğu gazetesi de benzer bir şekilde siyaset konusunu ilk sıraya almaktadır. Sabah gazetesi de Hürriyet ve Cumhuriyet gazeteleri ile benzer bir sıralama göstermektedir. Yeni şafak gazetesinde ise sığınmacı sorunları daha fazla yer alan konu başlığı olarak verilmektedir. Diğer bir taraftan yapılan çalışmada belirtilen farklı bir nokta da, Suriyeli g ile ilgili yapılan haberlerde en sık kullanılan kelimelerin insanlık dramı, ekonomik külfet, karmaşa ve güvenlik kelimeleri olduğudur (Efe, 2015).

Diğer bir düşünce kuruluşu olan USAK'a, "Go To Think Tank Index" Report'da savunma ve güvenlik ile dış politika kategorisinde yer verilmiştir. Kuruluşun "*Suriyeli Mülteciler ve Türkiye: Sonu Gelmeyen Misafirlik*" başlıklı raporunda "Türkiye çok çeşitlilik içeren bir topluma sahip ve etnik ve mezhepsel çizgiler arasında bir ihtilafa neden olabilecek herhangi bir öğreti, uzun dönemde güvenlikle ilgili ciddi sonuçlar getirebileceği" ifade edilmiştir. "Suriye daha fazla Afganistan'a benzedikçe, Türkiye'nin de Pakistanlaşma riski var" alıntısı ile Türkiye'nin güvenlik sorunu tasvir edilmiştir. Dolayısı ile güvenlik devlet merkezli bir bakış açısı ile sınır güvenliğinin ötesinde kimlik boyutu ile ele alınmıştır. USAK raporunda belirtilen bir diğer unsur, sayıları hızla artmaya devam eden Suriyeliler ile ilgili yapılan hukuki düzenlemelerin yetersizliğidir. Bu noktada devlet politikasının eleştirildiği görülmektedir. Aynı zamanda raporda, uluslararası iş birliklerinin gerekliliği vurgulanmakta fakat hükümet dilinin söz konusu iş birliklerini geliştirme yönünde yapıcı olmadığı ifade edilmektedir. Hükümetin suçlayıcı-kınayıcı dilinin terk edilmesi gerektiği belirtilmektedir.

7. SONUÇ

Küreselleşen sistemdeki değişimler veya devletlerin herhangi birinde meydana gelen bir olay, sistem içerisinde bulunan tüm devletleri etkilemektedir. Bölgesel güvenlik kompleksi teorisi kapsamında coğrafi yakınlığı bulunan devletler söz konusu gelişmelerden daha fazla etkilenmektedir. Bu durumda da devletlerin güvenlik politikaları belirlenirken coğrafi yakınlığı bulunan devletlerde yaşanan gelişmeler daha etkili olmaktadır. Suriye'de meydana gelen iç savaş sonucu kitlesel yer değiştirmelerin Türkiye'de bu kadar tartışılmasının ve önemle üzerinde durulmasının nedeni de tam olarak budur. G, başlı başına sistemi etkileyebilecek boyutlarda bir kavram olmasının yanı sıra, Suriye'den Türkiye'ye yönelen kitlesel göç hareketi, Türkiye'yi birçok alanda etkilemektedir. Söz konusu alanların en önemlisi de güvenlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal, ekonomik ve kültürel güvenlik kapsamında Türkiye konuya ağırlık vermektedir. Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının da konuyu bu açıdan ele aldığı görülmektedir. 2011 öncesi sürece bakıldığında, Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının daha çok i g ve olası etkileri üzerinden politika yapım sürecine dhil oldukları görülürken, 2011 sonrası çalışmalar tamamen Suriye meselesi kapsamında değerlendirilmektedir.

Güvenlik kavramı ve güvenlik teorileri günümüzde klasik anlamından oldukça uzaklaşmıştır. Güvenlik denilince akıllara gelen asker, silah vb. kavramlar yerlerini ekonomik, kültürel, siyasi ve siber alanlar gibi daha komplike kavramlara bırakmışlardır. Söz konusu bu durum da güvenlik yaklaşımlarının değişmesi ile sonuçlanmıştır. Bu kapsamda, günümüzde güvenlik denilince anlaşılan her alanda güvenliğin sağlanması olmuştur. G konusu bu noktada ön plana çıkmaktadır. G, güvenlik ilişkileri ekseninde her iki tarafa da uyumlanabilecek bir süreçtir. Klasik anlamda 'sınır güvenliği' kapsamında değerlendirilebilmekte, yeni güvenlik anlayışında ise ekonomik ve kültürel alan içerisine kolayca dhil olabilmektedir. 2011 Suriyeli kitlesel gnden her alanda etkilenen Türkiye'nin g ve güvenlik ilişkisine odaklanma şekli de önem taşımaktadır. Kitlesel g olmasının bir sonucu olarak sınır güvenliği kapsamında sorunlar yaşanmasının, AB ile bu doğrultuda uygulamaların hayata geçirilmesinin yanı sıra, toplumda gerçekleşen yabancı düşmanlığı meselesi de Türkiye için kritik bir sürece işaret etmektedir. Ekonomik güvenlik kapsamında, kayıt dışı istihdamın artması, ocuk işçilerin sayısında artış meydana gelmesi ve Türkiye'ye ekonomik yükünün olması gibi nedenler gn güvenlik boyutu kapsamında olumsuz etkileri arasında yer almaktadır. Söz konusu gelişmeler neticesinde toplumsal gerilimlerin de arttığı gözlenmekte ve bu durumun i güvenliği tehdit edici boyutlara ulaşılmasından ekinilmektedir. Tüm bu güvenliği etkileyecek gelişmelere ışık tutmak, konu ile ilgili politika yapım

süreçlerinde yön gösterici olmak maksadıyla düşünce kuruluşlarının da göç meselesine ilgisi artmaktadır.

Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının göç ve güvenlik konusuna yönelik doğrudan bir raporu olmamakla birlikte örnek olarak belirlenen raporlarda güvenlik konusu bir yandan yerel halkın tepkisi diğer yandan ise bu tepkiye karşılık oluşabilecek etki üzerine kurgulandığı görülmektedir. Dolayısı ile klasik güvenlik yaklaşımının aksine düşünce kuruluşlarının derinleştirilme yaklaşım çerçevesinde 'güvenlik sorununa' raporlarında yer verdikleri görülmektedir.

Türkiye'deki düşünce kuruluşlarında göç meselesi genellikle entegrasyon, uyum ve sosyolojik yaklaşım temelleri üzerinden değerlendirilmektedir. Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının profilleri de göz önüne alındığında göçe yönelik güvenlik yaklaşımlarında devlet destekli ve devlet odaklı yaklaşımların daha ön planda olduğu görülmektedir. Kamusal politikaları destekleyici fikirlerin raporda yer aldığı görülmekle birlikte bazı raporlarda özellikle toplumsal dinamiklerin de ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Özellikle EDAM ve USAK özelinde değerlendirilen çalışmalarda güvenliğin göç edilen bölge nazarında yaratacağı sorunlar ön plana çıkarılmıştır.

Değişen ve gelişen uluslararası sistemin yeni güvenlik anlayışının temel noktalarından olan toplumsal güvenlik, Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının temel hareket noktasını oluşturmaktadır. Ancak yapılan çalışma neticesinde göçün güvenlikle ilişkisine dair özel bir çalışmanın raporlanmasına ihtiyaç olduğu çalışmanın temel önerisini oluşturmaktadır. Bu noktada göçün uzun vadeli yeni tehdit alanlarının tespiti ve çözüm önerilerine yönelik raporlar ve politika önerileri düşünce kuruluşlarının varlık nedenine bağlı bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı % 50, 2. Yazarın katkı oranı ise % 50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Akgül-Açıkmeşe, S. (2014). Güvenlik, güvenlik çalışmaları ve güvenikleştirme. Küresel siyasete giriş: Uluslararası ilişkilerde kavramlar, teoriler, süreçler in Evren Balta (Ed.), *Küresel siyasete giriş, İletişim*, (s: 241-257).
- Argın, M. F. (2021). Uluslararası göç güvenlik ilişkisi: Göçün güvenikleştirilmesi ve yeni tehditler. *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, 1(1), 79-84. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulipod/issue/73534/1210259>
- Ateş, H., & Bektaş, M. (2017). *Suriyelilerin toplumsal, kültürel ve ekonomik entegrasyonu*. TESAM Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Bursa, Türkiye, 26 - 27 Ekim 2016, (s: 17-43). <https://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/gocsempozyumbildirikitabi.pdf>
- Ayman, S. G. (2009). Üniversitelerde kurulan stratejik araştırma merkezleri: Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD dış politika forumu örneği, *Türkiye'de Stratejik Araştırma Merkezleri ve Stratejik Araştırma Kültürü* (s: 45-57), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Aypek Ayvacı, F. (2019). *Bölgesel güvenlik kompleksi bağlamında enerji arz güvenliği: Türkiye örneği*, (Yayın No. 566990) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi], Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=knkGp_H5BC36GB3hqFodw&no=WLXrCvE97sq6Fqb9T_A6VQ.
- Babur, M. M. (2019). Bilgi, iktidar ve politika alanının inşası: Türkiye'de düşünce kuruluşları. (Yayın No. 622216) [Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez

- Merkezi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=7bL-fV23PMsU1PjkwaEtQg&no=RUIbHEcjiM-2xg9axVQ7Ow>.
- Babur, M. M. (2021). Bilginin ticarileşmesi: Düşünce kuruluşları, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (68: 106-132). <https://doi.org/10.51290/dpusbe.825112>
- Babur, M. M., & Suğur, N. (2022). Türkiye’de düşünce kuruluşları: Politik bilginin çeşitliliği, imkânı ve sınırlılıkları. *Mülkiye Dergisi*, 46(1), (s: 163-201) <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1855922>
- Bakan, Z. A. (2007). Soğuk savaş sonrasında yeni güvenlik teorileri ve Türkiye’nin güvenlik algılamaları. *21. Yüzyıl Dergisi*, Ekim / Kasım / Aralık 2007, (s: 35-50). https://www.academia.edu/1188145/SO%C4%9EUK_SAVA%C5%9E_SONRASINDA_YEN%C4%B0_G%C3%9CVENL%C4%B0K_TEOR%C4%B0LER%C4%B0_ve_T%C3%9CRK%C4%B0YE_N%C4%B0N_G%C3%9CVENL%C4%B0K_ALGILAMALARI
- Baldwin, D. A. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*, 23 (1), (pp: 5-26). DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210597000053>
- Baylis, J., Smith, S. & Owens, P., (2008). *The Globalization of World Politics*. In (Ed) John Baylis, Steve Smith, & Patricia Owens, Oxford: Oxford University Press. http://students.aiu.edu/submissions/profiles/resources/onlineBook/M4B3t8_Globalization%20of%20World%20Politics_Introduction%20to%20International%20Relations-2020.pdf
- Baysal, B., & Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve güvenlikleştirme teorisi. *Güvenlik Stratejileri*, 11(22), (s: 61-96). https://dergipark.org.tr/tr/pub/guvenlikstrj/issue/7544/99268#article_cite
- Bilgin, İ. (2019). Suriye iç savaşı’nda küresel ve bölgesel güçlerin kesişen mücadeleleri: Nedenler, yöntemler ve zamanlama. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 2 (1), (s: 1-19). <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/18976>
- Booth, K., & Wheeler, N. (2008). *Security dilemma fear, cooperation, and trust in world politics*. New York, Palgrave Macmillan, <https://doi.org/10.5040/9781350394193>
- Buzan, B., & Hansen, L. (2009). *The evolution of international security studies*. Cambridge, Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511817762>
- Buzan, B. (1983). *People, states and fear: An Agenda for international security studies in the Post-cold War Era*, Wheatsheaf Books, https://www.academia.edu/4780500/People_States_and_Fear_An_Agenda_For_International_Security_Studies_in_the_Post_Cold_War_Era_Barry_Buzan
- Buzan, B., Wæver, O. & Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*, Boulder, CO: Lynne Rienner.
- EDAM (2014), *Türk kamuoyunun suriyeli sığınmacılara yönelik bakış açısı*, <https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2014/01/EdamAnket2014.1.pdf>
- Efe, İ. (2015). Türk basınında Suriyeli sığınmacılar. https://file.setav.org/Files/Pdf/20151225180911_turk-basininda-suriyeli-siginmacilar-pdf.pdf
- Erdoğan, M. (2015). *Türkiye’deki suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum*. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Güvenç, S. (2006). Türkiye’nin dış politikası ve düşünce kuruluşları. *Sivil toplum ve dış politika: yeni sorunlar ve yeni aktörler*. (Der) Mazlum, S. C. & Doğan, E., İstanbul: Bağlam Yayınları, (s:159-180).
- Hart, P., & Vromen A. (2008). A new era for think tanks in public policy? International trends, Australian realities, *Australian Journal of Public Administration* 67(2) (pp: 135 - 148). <https://doi.org/10.1111/j.1467-8500.2008.00577.x>

- Kahraman, Ö. F.. (2018). *Kamu politikalarının oluşturulmasında düşünce kuruluşları: SAM örneği*. (Yayın No. 517838) [Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi], Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kanbolat, H. (2009). Türkiye’de düşünce merkezi kültürünün oluşum süreci: Türkiye’de dış politika ve güvenlik alanındaki düşünce merkezleri. <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=32325.08>.
- Karadağ, S. & Rumelili, B. (2017). Göç ve güvenlik: Eleştirel yaklaşımlar. *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı 140, (s: 69-93). <https://iletisim.com.tr/dergiler/toplum-ve-bilim/3/sayi-140-2017/10009>
- Karadağ, A., & Tunca, H. Ö. (2018). Suriye’den Türkiye’ye göç: Tehditler ve fırsatlar. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28(2), (s: 47-68). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/590388>
- Karasu, M. (2018). Türkiye’ye yönelik dış göçler, Suriyeli sığınmacı göçü ve etkileri. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 14(1), (s: 21-41). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/444777>
- Keskin, F. (2005). Modern demokrasilerde yeni politik seçkinler: Think tanklar ve politikadaki rolleri. *Sosyo Ekonomi*, 1(1), (s: 45-59). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21061/226777>
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), (s: 170-189). <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbid/issue/54983/727462>
- Kirişçi, K. (2014). Misafirliğin ötesine geçerken Türkiye’nin “Suriyeli Mülteciler” sınavı. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/syrian-refugees-and-turkeys-challenges-kirisci-turkish.pdf>
- Koçancı, M., & Namal, M. K., (2017). Kitleselel göç hareketleri ve Türkiye. *Journal of Awareness*, 2(7) (s:229-248). https://www.researchgate.net/publication/322209945_KITLESSEL_GOC_HAREKETLERI_VE_TURKIYE
- Kolasi, K. (2014). Eleştirel teori ve güvenlik: Kimin için güvenlik. In Çıtak, E.,& Şen, O.(Edt.), *Uluslararası ilişkilerde güvenlik: Teorik bir değerlendirme*, İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, (s:121-154). https://www.researchgate.net/publication/321062246_ELESTIREL_TEORI_VE_GUVENLIK_KIMIN_ICIN_GUVENLIK
- Köseoğlu, Ö., & Köktaş, Ö. F. (2018). Bilgi, güç ve siyasetin kesişiminde düşünce kuruluşları: Kamu politikaları bağlamında bir analiz, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), (s:533-552). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/36994/534523>
- Krastev, I. (2009). Think tanks: Making and faking influence, *Southeast European and Black Sea Studies*, 1(2), (pp:17-38). <https://doi.org/10.1080/14683850108454635>
- Krause, K., & Williams, M. C. (1996). Broadening the agenda of security studies: Politics and methods, *Mershon International Studies Review*, 40(2), (pp: 229-254). <https://doi.org/10.2307/222776>
- Lüleci, Ç. (2013). From securitization to desecuritization: Decoding Turkish foreign policy towards Iran. (Yayın No. 337633) [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi], Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=JTaZND-0j7R-VJGfANec0Q&no=JQKavUCO3aUBSOWuGehJtg>
- McGann, J. G. (2021). 2020 global go to think tank index report. TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. 18. https://repository.upenn.edu/think_tanks/18
- Miller, B. (2001). The concept of security: Should it be redefined?. *The Journal of Strategic Studies*, 24(2), (pp: 13-42). <https://doi.org/10.1080/01402390108565553>

- Rumelili, B. (2015). Identity and desecuritization: The pitfalls of conflating ontological and physical security, *Journal of International Relations and Development*, (18:52-74).
- şimşek, D., & İçduygu, A. (2017). Uluslararası g, politika ve güvenlik. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (140: 6-11). <https://iletisim.com.tr/dergiler/toplum-ve-bilim/3/sayi-140-2017/10009>
- TESEV (2015). *Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye etkileri*. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Suriyeli_Siginmacilarin_Turkiyeye_Etkileri.pdf
- Topal, C. (2015). Suriye iç savaşı ve uluslararası düzen. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), (s: 117 -122). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbed/issue/20718>.
- Zariç, S. (2012). Türkiye'de think-tank kuruluşları ve karşılaştıkları sorunlar. *Akademik Bakış Dergisi*, (31: 1-19). <https://www.akademikbakis.org/file/31.pdf>.

Dış Ticaret İktisadi Büyüme Etkileşimine İlişkin Hipotezlerin Geçerliliği: Türkiye Örneği

The Validity of the Hypothesis on the Interaction between Foreign Trade and Economic Growth: The Case of Türkiye

Erdal ALANCIOĞLU¹, Yusuf BAYRAKTUTAN²

Öz

Amaç: Türkiye büyüme performansında ihracat ve ithalatın etki kanalı olarak konumunu saptamak üzere bu çalışmada, 1980-2021 dönemi için iktisadi büyüme, ihracat ve ithalat arasındaki dinamik ilişkilerin araştırılması amaçlanmaktadır.

Tasarım/Yöntem: Teorik bilgiler, literatür ve VAR yöntemi ile analiz.

Bulgular: Analiz bulguları, ihracattan iktisadi büyümeye tek yönlü ilişkiye karşın, ithalat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ortaya koymaktadır. Bulgulardan hareketle, analiz döneminde hem ihracata hem de ithalata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu belirlenmiştir.

Sınırlılıklar: Hipotezler, sadece Türkiye için test edilmiştir. Yeni çalışmalarda farklı ülkelerle örneklem genişletilerek hipotezlerin geçerliliği araştırılabilir.

Özgünlük/Değer: Bu çalışma hem ihracatın hem de ithalatın büyüme üzerindeki etkisini, ortodox politikalarından farklı bir ekonomi modeli deneyen Türkiye için araştırarak mevcut literatüre katkı sağlamayı amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, İhracat, İthalat, İktisadi Büyüme

Abstract

Purpose: In this study, main objective is to analyze the dynamic relations between economic growth, exports, and imports for the period of 1980-2021 determine the position of exports and imports as impact canals in Turkish economic growth performance.

Design/Methodology: Theoretical background, literature, and VAR analysis.

Findings: Empirical findings prevail that there is a bidirectional relationship between imports and growth while a unidirectional relationship from exports to growth is observed. Based on these findings it was concluded that both export and import-based hypothesis of growth are valid for the time period.

Limitations: This study focuses only on Türkiye. Further research can focus on other emerging markets to confirm if similar causalities exist.

Originality/Value: This study aims to contribute to the existing literature by estimating the impact of both exports and imports on growth, focusing on Türkiye, which uses a distinctive economic model.

Keywords: Turkish Economy, Exports, Imports, Economic Growth

¹ Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Bozova MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, ealancioglu@harran.edu.tr , ORCID: 0000-0002-5008-4957

² Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat, ybayraktutan@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4453-3701

1. GİRİŞ

Dış ticaret, ülkeler arasında faktör stoku ve teknolojiadaki niceliksel ve niteliksel ayrışmalar gibi farklı nedenlerle ihtiyaç duyulan temel iktisadi etkileşim alanlarından biridir. Nedenleri ve sonuçlarıyla sıkça akademik araştırma/tartışma konusu yapılan dış ticaretin iktisadi büyüme ile bağlantısına dair farklı hipotezler ve bunların test edilmesini amaçlayan farklı çalışmalar vardır. Bununla birlikte, örneklemi oluşturan ülkeler, inceleme dönemi ve analiz yöntemindeki farklılıkların da etkisiyle ulaşılan bulgular ortak görüşe ulaşmanın uzağındadır. Konu, uzun zamandır Türkiye ekonomisi bakımından da tartışma gündemindedir. İthal ikameci kalkınma stratejisi bakımından yurt içinde üretilebilir mallarda ithalatın azaltılması yoluyla döviz birikiminin korunması ve büyüme önceliklerine uygun kullanılması amaçlanmışken dışa açık/ihracata dayalı büyüme stratejisi ile 1980'lerden itibaren çok farklı bir politika yönelimi oluşmuştur. 2020 sonrasında ithalat bağımlılığını azaltmak ve “üretim-ihracat-büyüme” şeklinde kurgulanan politika formülasyonu sıkça telaffuz edilmiştir. Bu çalışma, mevcut literatüre Türkiye'nin aktüel gündemi üzerinden katkı sağlayacaktır.

Zaman serisi verilerini kullanarak ihracata dayalı büyüme, büyümeye dayalı ihracat, ithalata dayalı büyüme hipotezlerinden hangisinin/hangilerinin geçerli olduğunu ampirik olarak belirlemek üzere, Türkiye'deki ihracat ve ithalat artışındaki dengesizlik ve ithalattaki görece daha hızlı büyümeden hareketle bu çalışma, 1980'den 2022'ye kadar olan zaman serisi verilerini kullanarak ihracat, ithalat, sermaye oluşumu ve iktisadi büyüme arasındaki nedenselliği araştırmaktadır.

Hem ihracatın hem de ithalatın büyüme üzerindeki etkisini tahmin etmek suretiyle, kendine has bir ekonomi modelini resmen beyan etmiş bulunan üst-orta gelirli ülke kategorisindeki Türkiye'ye yönelik güncel bir analizle mevcut literatüre katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışmada, temel alternatif hipotezler açıklanarak ilgili literatür özetlenmekte; ekonometrik yöntem, model ve değişkenler tanımlanmakta; analiz ve bulgular sunularak yorumlanmaktadır.

2. DIŞ TİCARET İLE BÜYÜME BAĞLANTISINA DAİR TEMEL HİPOTEZLER

Ülke ekonomisinin yapısal özellikleri, siyasi istikrar, kurumsal kalite, işsizlik, sınırlı doğal kaynaklar ve teknolojik ilerleme gibi faktörler, iktisadi büyüme ile dış ticaret arasındaki korelasyonu etkileyebilmekte ve aynı zamanda karmaşıklştırabilmektedir (Istaiteyeh vd., 2023: 4). Büyüme ile dış ticaret bileşenleri arasındaki etkileşimi konu alan literatürde, ihracata dayalı büyüme, büyümeye dayalı ihracat ve ithalata dayalı büyüme hipotezleri olmak üzere üç hipotezden yararlanıldığı görülmektedir. Aşağıda bu hipotezler ayrı ayrı tanımlanmaktadır:

i. İhracatta dayalı büyüme hipotezi; Bu hipotez, ihracatta artışın iktisadi büyümeyi arttırdığını, başka bir ifadeyle ihracatın iktisadi büyüme için itici bir güç olduğunu önermektedir. İhracatın artması, daha yüksek sermaye oluşumu oranları üzerindeki olumlu etkisiyle toplam faktör verimliliği artışı üzerinde uyarıcı bir etkiye sahiptir. İhracattaki artış sonucunda ilk olarak kaynaklar, verimsiz ticaret dışı sektörlerden ihracat sektörüne kaydırılacak; kaynakların verimli kullanılması, verimlilik artışları ve büyüme sağlayacaktır (Yılmaz ve Sensoy, 2022: 105). İkincisi, ihracat artışı, döviz kısıtlamalarını gevşetmeye yardımcı olarak sermaye malları ithalatını ve dolayısıyla daha hızlı büyümeyi kolaylaştırır. Son olarak, optimum kaynak tahsisini teşvik eden, ihracatçı endüstrilerdeki maliyetleri nispeten düşük tutan ve teknolojik değişim baskısını artıran ve böylece iktisadi büyümeyi teşvik eden etkili bir fiyat mekanizması sağlamaktadır (Lee ve Huang, 2002: 46). Bu beklentiler, ihracatın büyümeye anlamlı katkıda bulunduğu sonucuna götürmektedir.

ii. Büyümeye dayalı ihracat hipotezi; İhracata dayalı büyüme hipotezinin aksine, nedenselliğin üretim artışından ihracata doğru olduğu, başka bir ifadeyle iktisadi büyümenin ihracatı teşvik ettiği fikrine dayanmaktadır. Büyüyen bir ekonomi düşünüldüğünde, bazı endüstriler, insan sermayesi birikimi, üretim deneyimleri ve doğrudan yabancı yatırımdan kaynaklanan teknoloji transferi veya sermaye birikimi ile ilgili öğrenme ve teknolojik yenilik açısından önemli değişikliklerle karşı karşıyadır (Lee ve Huang, 2002: 46). Konu ile ilgili, aralarında Kaldor (1967), Lancaster (1980) ve Krugman'ın (1984) da olduğu öncü çalışmalara göre, ekonomik büyümedeki artışın verimlilik artışı üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu ve bu olumlu etkinin birim maliyetleri düşürerek ihracatı teşvik ettiği düşünülmektedir. Bu hipotezde, büyümenin yeni teknolojilerin benimsenmesini kolaylaştırdığı, verimlilik artışlarına yol açtığı ve sonuçta uluslararası pazarlarda karşılaştırmalı üstünlük elde ederek

ülke ihracatını artırdığı düşünölmektedir (Giles ve Williams, 2000). Bu iki hipotezin bir bileşimi olarak ihracat ve iktisadi büyüme arasında geri besleme ilişkisi veya karşılıklı etkileşim de mümkündür.

iii. İthalata dayalı büyüme hipotezi; Dış ticaret ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan görüşlerden bir diğeri, ithalata dayalı büyüme hipotezidir. Bu hipotez, iktisadi büyümenin esas olarak ithalattaki artış tarafından belirlendiğini öne sürmektedir. Ticareti yapılan malın tüketimi yoluyla tüketici refahını artıran iç tüketim ve yerli yatırım veya yeni teknoloji ile üretim kapasitelerini artırmak için ara mallar ithal edilmektedir. Tüketim malları ithalatının doğrudan tüketim amaçlı olduğu için ihracatla ilişkisinin olmadığı tahmin edilmektedir. Sermaye ve makineler, ihraç edilebilir nitelikteki malların imalatında kullanılırken, ancak bir gecikmeyle etkisini gösterecektir. Tüketim mallarının ithalatı ise cari işlemler dengesi üzerinde ekstra yük oluşturmaktadır. Ana akım, ithal edilen bu malların önce yerli üründe kullanılması ve daha sonra bu malların yurt dışına ihraç edilmesidir. Bu şekilde ithalat, dolaylı olarak kamu harcamaları için ve doğrudan tarifelerden elde edilen gelir yoluyla gelir sağlar (Goh ve Olivier 2002). Kısacası, ithalat tüm GSYİH bileşenlerine katkı sağlamakla birlikte, daha az sermaye sahibi olan ölkeler için ithal mallarla sermaye birikimi ve yerli üretim süreçlerinde verimliliğin artırılmasında da önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. İçsel büyüme modelleri ve yeni dış ticaret teorileri bakımından, yeni teknolojilerin sermaye zengini ölkelerden emek zengini ölkelere transferi, büyümenin önemli unsurlarını harekete geçirerek ithalat yoluyla iktisadi büyümeyi teşvik etmektedir (Mujahid vd., 2019: 21). Ölkelerin yeterli düzeyde döviz rezervleri varsa, büyüme, tüketim ve özellikle üretim amaçlı mal ve hizmet ithalatı yoluyla artırılabilir.

Mevcut literatürde bu hipotezlerden birini ölkeler grupları veya tek başına bir ölkeler için test eden çalışmalara rastlanmakla birlikte büyüme performansının ithalata bağımlı kaldığı zaman zaman iddia edilen, buna karşılık Türkiye Ekonomi Modeli biçiminde adlandırılarak ölkeler koşullarına uygun tasarlandığı savunulan ve ihracat ve cari fazla yoluyla istikrarlı büyüme amacı öne çıkarılan Türkiye için söz konusu iddiaların geçerliliğini yukarıda açıklanan hipotezlerin testi üzerinden tartışmak bu çalışmanın katkısı olacaktır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Dış ticaretle bağlantılı büyüme hipotezlerinin geçerliliğini test etmek için, farklı ölkeler ve ekonometrik yöntemlerin kullanıldığı çalışmalar ve bulguları Tablo-1’de özetlenmektedir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar/lar	Ölkeler/Dönem	Yöntem	Sonuç
Pawlos (2004)	Etiyopya 1960-2000	OLS	İthalatın iktisadi büyüme üzerinde pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı etkileri vardır.
Kurt ve Berber (2008)	Türkiye 1989:1-2003:4	VAR	İktisadi büyüme ve ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Taştan(2010)	Türkiye 1985:1-2009:5	Nedensellik	İthalata dayalı bir iktisadi büyümenin varlığı tespit edilmiştir.
Yıldız ve Berber (2011)	Türkiye 1989-2007	Eşbütünleşme, Nedensellik	İthalata dayalı bir iktisadi büyümenin varlığı tespit edilmiştir.
Hye ve Boubaker (2011)	Tunus 1960-2008	ARDL	Hem ihracata hem de ithalata dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.
Usman vd.(2012)	Lüksemburg 1975-2009	OLS	İhracat artışı iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etki oluşturmaktadır.
Akbulut ve Terzi (2013)	Türkiye 1980-2010	Eşbütünleşme Granger nedensellik	İhracata dayalı iktisadi büyüme hipotezi geçerli değildir.
Korkmaz (2014)	Türkiye 1998:1–2013:3	Nedensellik	İhracattan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Küçükaksoy vd.(2015)	Türkiye 2003:1-2015:1	Eşbütünleşme ve Nedensellik	İhracata dayalı iktisadi büyüme hipotezi geçerli değildir.
Moroke ve Manoto(2015)	Güney Afrika 1998-2013	Nedensellik	Hem ihracata hem de ithalata dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.
Akkaş ve Öztürk(2016)	Türkiye 2001:3-2014:3	Nedensellik	İthalata dayalı bir büyümenin gerçekleştiğı sonucuna ulaşılmıştır
Cota(2017)	Meksika	Eşbütünleşme	İhracat büyüme üzerinde olumlu ancak

	2007-2014		zayıf bir etki göstermektedir.
Aslan ve Topcu(2018)	Türkiye 2000:1-2015:4	FMOLS, DOLS	İhracatta dayalı iktisadi büyüme geçerlidir.
Şahin ve Durmuş(2018)	Türkiye 2002:1-2017:12	Nedensellik	İktisadi büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellivardır. Ayrıca bulgular ithalata dayalı büyüme hipotezini destekler niteliktedir.
Mujahid vd.(2019)	Pakistan 1985-2016	ARDL	İthalata dayalı büyüme geçerlidir.
Yenisu(2019)	Türkiye 1980-2016	ARDL	Hem ihracata hem de ithalata dayalı iktisadi büyüme geçerlidir.
Subhan vd.(2021)	Hindistan 1961-201	VAR	İhracata dayalı iktisadi büyüme geçerlidir.
Kardaşlar(2022)	Türkiye 1990-2019	Eşbütünleşme, Nedensellik	İhracata dayalı büyüme hipotezi geçerli değildir.
Yılmaz ve Sensoy (2022)	Türkiye 1961-2021	VAR, ARDL	Büyümeden İhracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunsa da bu ilişki uzun dönemde negatiftir.
Panta vd.(2022)	Nepal 1965-2020	Eşbütünleşme, VECM	Kısa vadede ithalata dayalı büyüme hipotezi ve uzun vadede büyümeye dayalı ithalat hipotezi geçerlidir.

Tablo-1’de gösterilen literatür özetinden gözleneceği üzere, dış ticaret ve büyüme ilişkisine dair hipotezler hem Türkiye hem de diğer ülkeler için farklı yöntemlerle test edilmiştir. Literatür değerlendirildiğinde farklı zaman dilimleri ve yöntemlerle yapılan çalışmalarda genel anlamda ihracatta dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu çalışmaların yanı sıra ithalatta dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini tespit eden çalışmaların da olduğu görülmektedir.

4. DEĞİŞKENLER VE VERİ

Türkiye için dış ticaret ile büyüme ilişkisini kapsayan hipotezlerin geçerliliğini analiz etmek üzere, bağımlı değişken olarak ve büyümeyi temsilen GSYH; açıklayıcı değişkenler olarak ise, ihracat (X), ithalat (M) ve gayri safi sermaye oluşumu (S) modele dahil edilmiş ve 1980-2021 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Tüm değişkenlerin ABD doları (USD) cinsinden değerine ilişkin veriler, Dünya Bankası (World Development Indicators-WDI) veri sisteminden temin edilmiştir.

Tablo-2’ de çalışmada analize tabi tutulan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
GSYH	42	4.11E+11	3.24E+11	6.00E+10	9.58E+11
X	42	20.61655	6.302849	5.161932	35.30301
M	42	23.15588	5.719154	11.92789	35.53191
S	42	24.51963	4.504122	16.18031	31.87708

5. ANALİZ VE BULGULAR

Analiz kapsamında, ilk olarak serilerin durağanlığı araştırılmış ve daha sonra seriler için VAR ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

5.1. Birim Kök Testi

Serilerin durağanlık sınaması ADF ve PP birim kök testleriyle araştırılmıştır. Tablo-3’te ADF ve PP birim kök testi bulguları gösterilmektedir.

Tablo 3: Birim Kök Testi Bulguları

Değişkenler	ADF		PP	
	Düzey	Birinci Fark	Düzey	Birinci Fark
GSYH	-0.9073 (0.7759)	-6.3491(0.0000)*	-0.4311 (0.8941)	-5.6618 (0.000)*
X	-1.6492(0.4489)	-6.5075(0.0000)*	1.9988 (0.9989)	-6.2070(0.000)*
M	-1.4129(0.5667)	-6.0803(0.0000)*	0.3439 (0.9779)	-5.8797 (0.000)*
S	-2.0706(0.2571)	-8.4989(0.0000)*	-1.8829 (0.3368)	-9.7695 (0.000)*

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo-3'teki ADF ve PP birim kök testi bulgularına göre, serilerin düzey değerlerinde durağan olmadığı görülmektedir. Serilerin, hem ADF hem de PP birim kök testinde birinci farkların alındığında %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmektedir.

5.2. VAR Analizi

VAR analizi eşanlı denklem sistemlerinde, yapısal modele herhangi bir kısıt getirmeden dinamik ilişkileri tespitiye imkan sağlamaktadır (Keating, 1990: 453–454).

VAR modeli p değişken için Eşitlik-1'de gösterilmektedir:

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + Bx_t + \varepsilon_t (1)$$

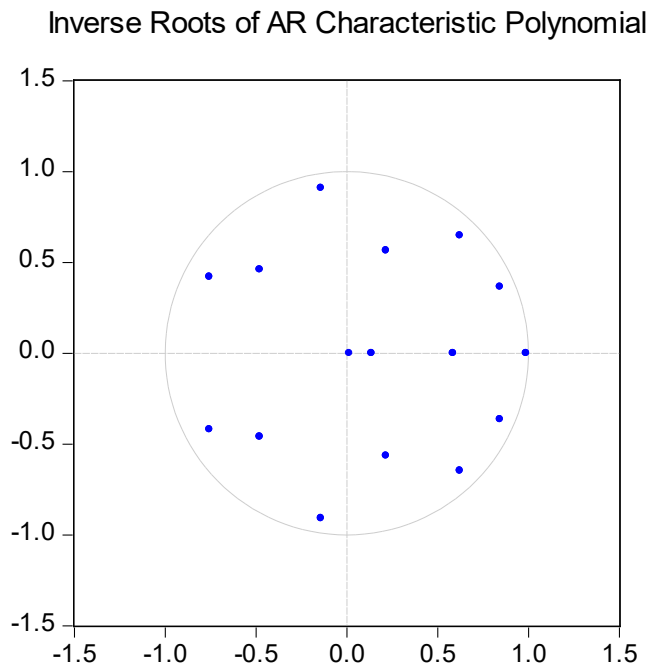
Tablo-4'te uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için çeşitli kriterlerin seçiminden oluşan test bulguları gösterilmektedir.

Tablo 4: Uygun Gecikme Uzunluğu Seçimi

	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	261.5430	16.91806	17.09044	16.97939
1	189.3600	1.967203	12.02198	12.88387*	12.32864*
2	29.76496	1.686864	11.83771	13.38911	12.38968
3	18.27264	2.038793	11.94891	14.18982	12.74621
4	27.21528*	1.515637*	11.49505*	14.42547	12.53767

Tablo-4'teki bulgulara göre, optimum gecikme uzunluğu 4 olarak seçilmektedir.

Tahmin edilen VAR(4) modelinin istikrar koşullarını sağladığı Şekil-1'de görülmektedir. Şekil-1'e göre, otoregresif karakteristik polinomunun ters kökleri birim çember içerisinde dağılmaktadır.

Şekil 1: VAR Modelinin İstikrar Grafiği

5.3. Granger Nedensellik Analizi

Nedensellik, istatistiki olarak bir zaman serisi değişkeninin gelecekteki tahmini değerlerinin, kendisinin veya ilişkili başka değişkeninin geçmiş dönem değerlerinden etkilenecek elde edilmesidir (Işığışık, 1994: 94). Eğer seriler eşbütünleşik ise, kısa ve uzun dönemde veriler arasındaki nedensellik ilişkisi ve ilişkinin yönü, en çok tercih edilen yöntem olan Granger nedensellik testi yardımıyla araştırılmaktadır. Granger nedensellik ilişkisi araştırılırken aşağıdaki eşitlikler uygulanır:

$$Y_t = \sum_{i=1}^n a_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i X_{t-i} + u_{1t} \quad (2)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^n a_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i Y_{t-i} + u_{2t}$$

Tablo-4'te VAR/Granger nedensellik testi bulguları gösterilmektedir.

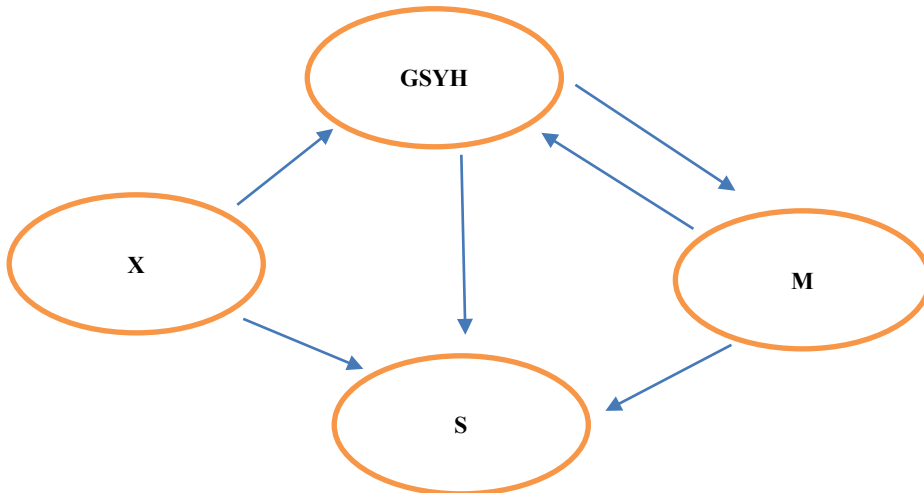
Tablo 5: VAR/Granger Nedensellik Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: GSYH	Ki-kare	Sd	p-değeri	Sonuç
X	15.87	4	0.0032*	X GYSH'in nedenidir.
M	14.36	4	0.0062*	M GYSH'in nedenidir.
S	7.67	4	0.1044	S GYSH'in nedeni değildir.
Bağımlı Değişken: X	Ki-kare	Sd	p-değeri	Sonuç
GSYH	2.90	4	0.5739	GSYH X'in nedeni değildir.
M	4.00	4	0.4048	M X'in nedeni değildir.
S	4.67	4	0.3219	S X'in nedeni değildir.
Bağımlı Değişken: M	Ki-kare	Sd	p-değeri	Sonuç
GSYH	8.73	4	0.0682**	GSYH M'nin nedenidir.
X	7.48	4	0.1122	X M'nin nedeni değildir.
S	3.50	4	0.4775	M M'nin nedeni değildir.
Bağımlı Değişken: S	Ki-kare	Sd	p-değeri	Sonuç
GSYH	13.16	4	0.0105**	GSYH S'nin nedenidir.
X	11.84	4	0.0185**	X S'nin nedenidir.
M	12.65	4	0.0131**	M S'nin nedenidir.

Not: *, **, %1 ve %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Analiz bulgularından yola çıkılarak hazırlanan Şekil-2, değişkenler arasında etkileşim yönlerini göstermektedir.

Şekil 2: Nedensellik Analizinin Özetlenmiş Sonuçları

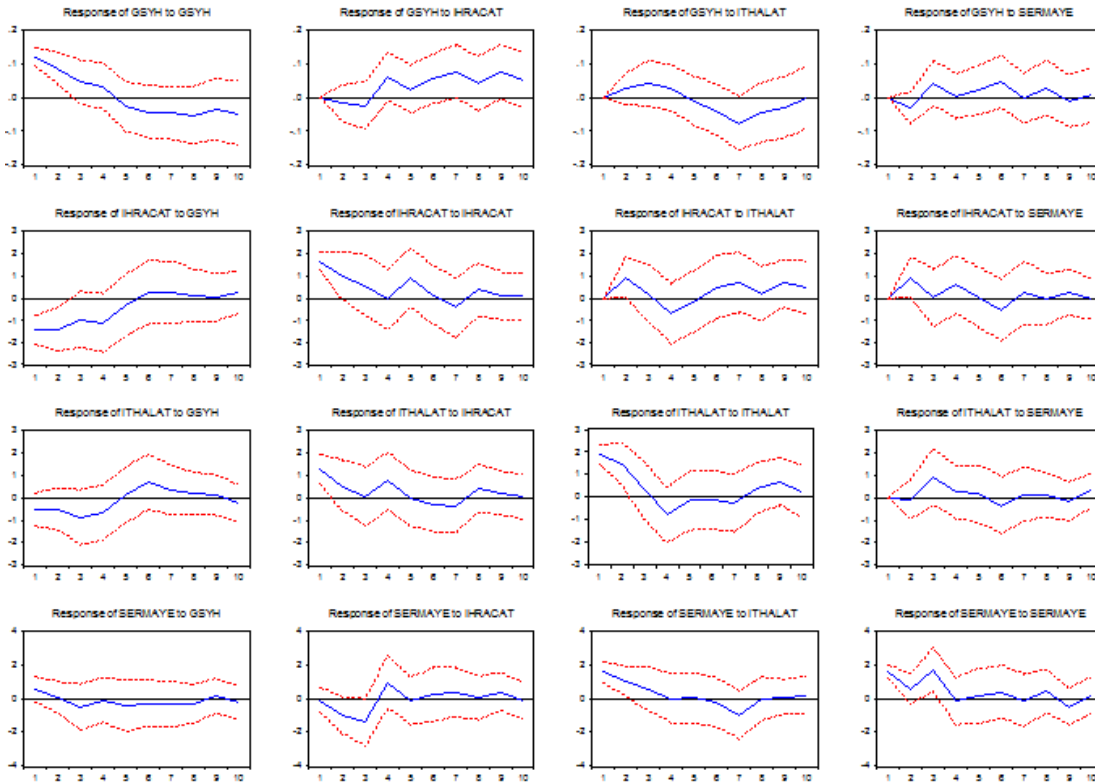
Modelin varsayımlarının sağlandığı sonucuna ulaşıldıktan sonra varyans ayrıştırma analizi yapılmıştır. Tablo-6'da varyans ayrıştırması bulguları gösterilmektedir.

Tablo 6: Varyans Ayrıştırması

Dönem	GSYH	X	M	S
1	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	91.97475	1.185731	2.855527	3.983989
3	80.38406	2.919331	7.987473	8.709133
4	70.81313	12.81111	9.005968	7.369793
5	69.14935	13.74640	8.780183	8.324068
6	60.21902	18.01595	10.26083	11.50419
7	49.73751	23.62193	17.78531	8.85248
8	48.52591	23.60401	18.75456	9.115521
9	45.03119	28.66165	17.98066	8.326502
10	45.10647	30.22087	16.83467	7.837989

Tablo-6'da gösterilen varyans ayrıştırma bulgularına göre, GSYH serisinin varyansının %100'ü kendisi tarafından açıklandığı görülmektedir. Onuncu dönemde bu oran %45'e düşmüş olup GSYH değişkeninin varyansının %30.22'si X, %16.83'ü M, %7.83'ü S değişkenleri tarafından açıklandığı bulgulanmıştır. Bu bağlamda GSYH değişkenindeki değişimin en fazla X değişkeni, daha sonra M değişkeni ve S değişkeni tarafından açıklandığı görülmektedir.

Etki-tepki analizi, bir değişkende meydana gelecek rastgele bir şokun sistemdeki diğer değişkenler üzerindeki etkisini ölçmektedir (Barışık ve Kesikoğlu, 2006: 70). Varyans ayrıştırma analizinden sonra bağımsız değişkene verilen bir standart sapmalık şokun bağımlı değişkende oluşturduğu tepki incelenmiştir. şekil-3'te etki tepki fonksiyonları yer almaktadır.

şekil 3: Etki Tepki FonksiyonlarıResponse to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

şekil-3'teki bulgulara göre, ihracata verilen bir çok büyüme ilk dönem negatif etkilemekte, daha sonra artan bir şiddette pozitif etkilemektedir. İthalata verilen bir çok ise büyüme önce pozitif daha sonra negatif etkileyip sıfırlanmaktadır. Sermaye değişkenine verilen çok karşısında büyüme önce negatif sonra pozitif dalgalı bir seyir izlemektedir.

6. SONUÇ

Harcama yöntemiyle milli gelir muhasebesinde bir eklenti olarak görülen ihracat arttıkça iktisadi büyümenin pozitif etkileneceği teorik beklentisi ihracata dayalı büyüme hipotezinin temel argümanıdır. Buna karşılık, üretim yöntemiyle milli gelir değerlendirmesinde, daha fazla mal ve hizmet üretimi ile mümkün olan büyüme, girdilerde dışa bağımlılık ölçüsünde ithalata bağlı olacak; bu durumda ülke ekonomisinin üretim yapısı nedeniyle, büyüme performansı ithalat ile bağlantılı şekillenecektir.

Türkiye, 1980'lerden itibaren yer yer suistimal edilen kamusal desteklerle yöneldiği ihracata dayalı büyüme modeli denemesinin ilk dönemlerinde mevcut üretim yapısıyla rekabetçi olduğu tekstil gibi düşük-orta teknoloji kullanan emek yoğun sektörleri üzerinden üretim ve istihdamı artırarak büyüme kaydetmiştir. Ancak artan uluslararasılaşma, küresel piyasalarda ortaya çıkan rakipler ve rekabet baskısının gerektirdiği teknoloji, mekanizasyon, dolayısıyla makine ve aramal ithalatında artış, hem sektörel düzeyde hem de genel olarak üretimi ve ihracatı ithalata bağımlı hale getirmiştir.

Özetlenen teorik beklentiler ve Türkiye'ye ilişkin gözlemleri destekleyen bu çalışmanın analiz bulguları, mevcut literatür ışığında incelendiğinde, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği anlamında Usman vd. (2012), Korkmaz (2014), Aslan ve Topcu (2018), Subhan vd. (2021) ile uyumlu iken ithalata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği bakımından Pawlos (2004), Taştan (2010), Yıldız ve Berber (2011), Akkaş ve Öztürk (2016) ve Mujahid vd. (2019) ve benzeri çalışmalarla uyum arz etmektedir. Ayrıca hem ihracata hem de ithalata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği bağlamında analiz bulguları, Kurt ve Berber (2008), Hye ve Boubaker (2011), Moroke ve Manoto (2015), Yenisu (2019) ve Panta vd. (2022) bulgularını destekler niteliktedir.

2020'den itibaren etkili olan Covid-19 pandemisinin bütün dünyada üretim ve ticarete olumsuz etkileri karşısında her ülke koşullarına uyacak politika arayışlarına yönelmiş; para, maliye ve dış ticaret politikaları gözden geçirilmiştir. 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna çatışması, pandemi etkileri tam olarak onarılmadan gıda ve enerji krizleriyle küresel iktisadi yansımaları somutlaşan dışsal şoklar üretmiştir. Bütün bu gelişmelere karşı Türkiye'de politika tepkisi, politika faizini düşürmeye yönelince kur oynaklığı fiyat istikrarsızlığını yeniden gündeme taşımıştır. Bu koşullarda hükümet, Türkiye Ekonomi Modeli olarak adlandırdığı bir yaklaşıma çerçevesinde, istihdam ve büyümeyi öncelikle cari fazla yoluyla döviz kuru istikrarını sağlamaya yönelmiştir. Yurt içi üretim ve katma değer desteklenmesini içeren yapısal dönüşüm ve milli teknoloji hamlesi olarak da nitelenen yaklaşımla milli ve yerli üretimi destekleyerek teknolojide ve dış açığın temel sebeplerinden olan enerjide dışa bağımlılığı azaltmayı, döviz gelirlerini sürdürülebilir ve istikrarlı hale getirmeyi amaçlayan bu model, dış ticarete ilişkin kurgusu bakımından teorik beklentilerle uyumludur. Ancak cari işlemler hesabının dış ticaret dışı bileşenleri, özellikle finansal işlemler kategorisindeki gelişmeler ve uluslararası konjonktürün olumsuz etkileri ile aslında uzun dönemde erişilebilir yapısal dönüşüm gerektiren modelin beklentilerine ulaşamamıştır. Yapısal dönüşüm, yurt-içi katma değerli üretim, enerjide yerli hidrokarbon kaynaklarının ve yenilenebilir enerji yatırımlarının geliştirilerek devreye alınması, teknoloji ve aramalarda ithalat ihtiyacının düşürülmesi yoluyla kısa dönemde büyüme için kaçınılmaz olan ithalatın zamanla azaltılması; aynı önlemler sayesinde artan rekabet gücü ile ihracatın artırılması, Türkiye için iktisadi büyümeyi daha sağlıklı ve cari denge ile birlikte sürdürülebilir bir patikaya taşıyacaktır.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors

---

KAYNAKÇA

- Akbulut, S., & Terzi, H. (2013). Türkiye’de ihracata dayalı büyümenin sektörler itibariyle analizi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 43-58.
- Akkaş, İ., & ztrk, M. (2016). Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin analizi. *Journal of International Social Research*, 9(42), 1329-1338.
- Aslan, A., & Topcu, E. (2018). İhracata dayalı büyüme hipotezine yeni bir yaklaşım: Türkiye ekonomisi üzerine sektörel bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (20), 119-134.
- Barışık, S., & Kesikoğlu, F. (2015). Türkiye’de bte açıklarının temel makroekonomik değişkenler üzerine etkisi (1987-2003 VAR, etki-tepki analizi, varyans ayrıştırması) . Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61 (4) , 59-82.
- Cota, J. E. M. (2017). Exportaciones y crecimiento económico en México, 2007-2014: una aproximación a la cointegracin de panel. *Semestre Econmico*, 20(44), 19-44.
- Giles, J., & Williams, C.L. (2000). Export-led growth: a survey of the empirical literature and some on-causality results. Part 1. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 9(3), 261-337.
- Goh, A.T., & Olivier, J. (2002). Learning by doing, trade in capital goods and growth. *Journal of International Economics*. 56, 411-444.
- Hye, Q. M., & Boubaker, H. B. H. (2011). Exports, imports and economic growth: An empirical analysis of Tunisia. *IUP Journal of Monetary Economics*, 9(1), 6-21.
- Istaiteyeh, R., Najem, F., & Saqfalhait, N. (2023). Exports-and imports-led growth: Evidence from a time series analysis, case of Jordan. *Economies*, 11(5), 135.
- Işığıok, E. (1994). Zaman serilerinde nedensellik zmlenmesi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Johansen, S. (1995). *Likelihood-based inference in cointegrated vector autoregressive models*. OUP Oxford.
- Kardaşlar, A. (2022). Türkiye’de ihracata dayalı büyüme hipotezi geçerliliğinin yeniden incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29(3), 443-461.
- Keating, J.W. (1990). Identifying VAR models under rational expectations, *Journal of Monetary Economics*, 25, 453-476.
- Kurt, S., & Berber, M. (2008). Türkiye’de dışa açıklık ve ekonomik büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 57-80.
- Küçükaksoy, İ., ifi, I. & zbek, R. İ. (2015). İhracata dayalı büyüme hipotezi: Türkiye uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 691-720.
- Lee, C. H., & Huang, B. N. (2002). The relationship between exports and economic growth in East Asian countries: A multivariate threshold autoregressive approach. *Journal of Economic Development*, 27(2), 45-68.
- Moroke, N. D., & Manoto, M. (2015). How applicable is the export-led growth and import-led growth hypothesis to South African economy? The VECM and causality approach. *Journal of Governance and Regulation*, 4(2), 15-25.
- Mujahid, N., Begam, A., Shamshir, M., Zeb, A., & Phil, M. (2019). Import-led growth hypothesis: A case study of Pakistan. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 10(8), 20-28.
- Panta, H., Devkota, M. L., & Banjade, D. (2022). Exports and imports-led growth: Evidence from a small developing economy. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(1), 1-14.

- Pawlos, S. (2004). The relationship between import and GDP growth in Ethiopia: An empirical analysis. <https://eea-et.org/wp-content/uploads/2023/03/Sewasew-Pawlos-THE-RELATIONSHIP-BETWEEN-IMPORT-AND-GDP.pdf>
- Subhan, M., Alharthi, M., Alam, M. S., Thoudam, P., & Khan, K. (2021). Relationship between exports, economic growth and other economic activities in India: Evidence from VAR model. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(12), 271-282.
- Şahin, D., & Durmuş, S. (2018). Türkiye'de dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisinin analizi. *Journal Of International Social Research*, 11(60), 1114-1122.
- Taştan, H. (2010). Türkiye'de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin spektral analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 87-98.
- Usman, M., Kamran, H. W., & Khalid, H. (2012). Impact of exports on economic growth-A case of Luxemburg. *Information Management and Business Review*, 4(1), 1-7.
- Worldbak, (2023). <https://data.worldbank.org/indicator>
- Yenisu, E. (2019). Türkiye'de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 1175-1193.
- Yılmaz, E., & Sensoy, F. (2022). The relationship between growth and exports: what if the impact is negative? Evidence from Turkey. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 9(3), 104-112.
- Yıldız, E. B., & Berber, M. (2011). İthalata dayalı büyüme: 1989–2007 Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 165-179.

Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) Uygulanan Dil Politikalarına Yönelik Liberal Bir Eleştiri¹

A Liberal Critique of the Language Policies Implemented during the Early Republican Period (1923-1950)

Zeynep ŞAHİN²

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, Erken Cumhuriyet döneminde farklı liberal algılayışlara sahip entelektüellerin toplandığı Hür Fikirler Cemiyeti'nin (HFYC) yayım organı olan "Hür Fikirler" mecmuasının dönem itibarıyla dil meselesine yönelik dillendirdiği yaklaşımın, yapılan eleştiriler ve sunulan öneriler dikkate alınarak ortaya çıkarılmasıdır.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada mecmuada yayımlanan tercüme ile telif eserlerden meydana gelen seksen dokuz makale, yayımlanan beş beyanname, iç ve dış haberlerden oluşan yetmiş beş yazı, cemiyete ait beş haber dizisi, iktibas (aktarma) başlığı altında yayımlanan on bir yazı içerik analizi yöntemi kullanılmak suretiyle incelenmiştir.

Bulgular: Mecmuada dile bakış açısının "hürriyet/özgürlük" meselesi, özellikle fikir, söz ve vatandaşlık hürriyeti/özgürlüğü, özelinde vurgulandığı, dilin doğal gelişimi sürecinde kendiliğinden gerçekleşmesi ve dilde sadeleştirme bu yönde olması, herhangi bir otoritenin emirleri doğrultusunda yapılmaması gerektiğinin savunulduğu görülmüştür. Böylece klasik liberal yaklaşımın "negatif özgürlük" anlayışının dil meselesine yönelik bakış açısını tayin ettiği tespit edilmiştir. Önerilen çözüm ise dilci ve edebiyatçılardan meydana gelecek bir "dil akademisi" kurulması yönünde olmuş, Türk Dil Kurumunun dile yönelik politika ve uygulamalarından hoşnut olmayanların savunduğu bu yaklaşımın mecmuada kabul gördüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar: Çalışmada Tanzimat'tan çok partili hayata geçiş dönemi dâhil Türkiye'de yapılan dil politikalarının ve tartışmalarının kısa tarihsel izdüşümü verilmiş, sadece "Hür Fikirler" mecmuasındaki yansımaları analiz edilmiştir.

Özgünlük/Değer: Dönemin liberallerinin yazılarını kaleme aldığı "Hür Fikirler" mecmuasının Erken Cumhuriyet döneminde (1923-1950) Türk dili özelinde alınan kararlara ve uygulanan politikalara yönelik bakış açısı ortaya çıkarılarak literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Türkiye'de Dil Tartışmaları, Türkiye'de Liberal Düşünce, Hür Fikirler Mecmuası

Abstract

Purpose: The aim of this research is to reveal the approach expressed by the magazine "Hür Fikirler", the publication organ of Society for Spreading Free Ideas/Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (HFYC), where intellectuals with different liberal perceptions gathered during the early Republican period, to the language issue by taking into account the criticisms and suggestions made.

Design/Methodology: In the research, eighty-nine articles consisting of translated and copyrighted works published in the magazine, five published declarations, seventy-five articles consisting of internal and external news, five news series belonging to the society, eleven articles published under the title of citation (transmission) were examined using the content analysis method.

Findings: It has been seen that the point of view of language in the magazine emphasizes the issue of "freedom", especially freedom of opinion, speech and citizenship, it is argued that it should happen spontaneously during the natural development of the language, simplification in the language should be in this direction and should not be done in accordance with the orders of any authority. Thus, it has been determined that the classical liberal approach determines the perspective of the "negative freedom" understanding towards the language issue. The proposed solution was in the direction of establishing a "language academy" consisting of linguists and literati, and it was concluded that this approach, advocated by those who are dissatisfied with the Turkish Language Institution's language-oriented policies and practices, was accepted in the magazine.

Limitations: In the study, a short historical projection of the language policies and discussions conducted in Turkey, including the transition period from Tanzimat to multi-party life, was given, and only their reflections in the "Hür Fikirler" magazine were analyzed.

Originality/Value: It is aimed to contribute to the literature by revealing the perspective of the "Hür Fikirler" magazine, where the liberals of the period wrote their articles, regarding the decisions taken and policies implemented specifically for Turkish during the Early Republic period (1923-1950).

Keywords: Liberalism, Language Discussions in Türkiye, Liberal Thought in Türkiye, Hür Fikirler Magazine

¹ Bu çalışmada içerik analizi kısmının oluşturulmasında yazara ait (2022) "Çok Partili Demokratik Siyasal Hayata Geçiş Döneminde Türkiye'de Liberal Düşünce ve Hür Fikirler Mecmuası" adlı yayınlanmamış doktora tezinde "Dilde Tasfiye Hareketine Muhalefet: Konuşma ve Yazma Hürriyeti/Özgürlüğü" olarak yer alan üçüncü derecedeki alt başlıktaki bilgilerden yararlanılmıştır.

² Dr., zeynepbassahin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6013-5888.

1. Giriş

*“Hür Fikirler Yayma Cemiyetinde birleşmiş olanlar ...
insan ve vatandaşı hürriyetini telkin etmeğe ve korumağa çalışmak maksadiyle
bir araya gelmiş münevverlerdir.
...hürriyeti ihlâl eder mahiyette olduklarını gördükleri bütün hareketlere karşı olduğu gibi
bugünkü dil inkılâbı hareketine karşı durmağa da vazife bilmişlerdir”
(Yörük, 1949: 213).*

“Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (HFYC)” çok partili demokratik hayata geçiş döneminde liberal değerleri sahiplenilen entelektüellerin bir çatı altında toplandığı bir sivil toplum kuruluşudur. Cemiyet çıkarmış olduğu “Hür Fikirler” mecmuasıyla yürüttükleri sivil muhalefetlerini basım yayım mecrasına taşımışlardır. Mecmuanın sayfalarına yansıyan temel eleştirilerden biri de her dönem tazeliğini korumuş olan “dil meselesi” olmuştur.

Türkiye’de dil meselesinin arka planı Tanzimat döneminden daha geriye götürülmekte; fakat özellikle bu dönemde dil meselesi daha yoğun ve sistematik bir şekilde tartışılmaya başlandığı savunulmaktadır. Söz konusu dönemde yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılmasının gerekliliği üzerinde durulmuş, Türkçenin resmi dil olduğu anayasada belirtilmiştir. Meşrutiyet döneminde ise “dilde sadeleştirme/özleştirme” tartışmaları dil meselesinin özünü teşkil etmiştir. Dile girmiş olan bütün yabancı kelimelerin atılmak suretiyle Türkçe karşılıklarının ikame edilmesi yönündeki anlayış yaygın olarak savunulmuştur. Milliyetçi Türklerin kurduğu ilk örgütlü hareket olan Türk Derneği’nin ise farklı dil tutumlarına sahip olması sadeleşme mi yoksa tasfiyeciler mi olduğunun net olarak anlaşılmasına ve söz konusu belirsizliğin derneğin kısa sürede dağılmasını neden olmuştur. Ağdalı bir dil kullanmayı tercih eden, sadeleşme çabalarını küçümseyen Servet-i Fünûn ile ölçülü bir dil anlayışını önceleyerek Türkçeyi tek dil kabul eden Yeni Lisan hareketi dil tartışmalarının odağında yer almıştır.

Dil tartışmaları Kurtuluş Savaşı yılları boyunca rafa kalksa da erken Cumhuriyet döneminde aynı canlılıkla tartışılmaya devam etmiştir. 1928 yılında yeni Türk alfabesinin kabulü ile medeniyet değiştirme eksenli yeni tartışmalar gündeme gelmiştir. Bu tartışmaların temeli ise 1932 yılında kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dili Araştırmaları Kurumu/Türk Dil Kurumu) vasıtasıyla gerçekleşmiş, uzun yıllar boyunca devam etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk döneminde ilki 1931, diğerleri 1934 ve 1936 yılında yapılan dil kurultaylarında Türk Dil Kurumuna devletçe verilen destek sürmüştür. 1936-1938 yılları arasında ise tasfiyeciliğin önlenemez boyuta ulaşması Güneş Dil Teorisi ile aşılmaya çalışılmıştır. Atatürk’ün ölümü sonrası cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü döneminde, 1940-1950 yıllarını içine alan zaman diliminde, dilde yeni bir aşırılık dönemi başlamıştır. Bu dönemde de anayasada, resmi yazışmalarda, eğitimde, kültürde ve pek çok alanda dile yönelik on yıl süren bir tasfiye süreci yaşanmıştır. En çok tartışılan ise anayasanın diline devlet müdahalesi olmuştur. Söz konusu dönemde Türk Dil Kurumu resmi bir devlet organı gibi tasarlanmış, dille ilgili karar ve uygulamalarda hükümetle uyum içinde yol almıştır. 1946 yılında gerçekleşen seçim sonrası yapılan Altıncı Dil Kurultayı’nda ise muhalif seslerin eleştirilerinin dikkate alındığı ifade edilmelidir. Bu dönemde Türk Dil Kurumuna yönelik ilk örgütlü muhalefet Muallimler Birliği ve düzenlediği Dil Kongrelerinde kendini göstermiştir. Ayrıca ilk liberal sivil teşekkül kabul edilen Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti hem yayımladığı beyanname hem de çıkardığı mecmua ile bu dönemdeki dil meselesine yönelik liberal anlayışa sahip entelektüellerin tutumunu yansıtmıştır.

“Hür Fikirler” mecmuası Ahmet Emin Yalman ile Ali Fuat Başgil’in ortak çalışmalarının bir ürünü olarak Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin “başlıca hizmet ve faaliyet organı” olarak ve yayımlanan beyanname kabul gören “gaye ve esaslar dairesinde” (Başgil, 1948: 3) çıkartılmıştır. 1948 yılından itibaren yayımladığı on bir sayıyla dönemin liberallerini tek bir çatı altında toplamayı başaran mecmua, “ortak bir felsefi” zemin oluşturma açısından tarihi bir misyon yerine getirmiştir. Dönemin önemli meseleleri burada tartışılmış, çözüm önerileri okuyucularıyla buluşturulmuştur. Bunlardan sadece biri olan “dil meselesi” mecmuanın sayfalarında yerini almıştır. Mecmuanın beşinci sayısı tamamen bu meseleye ayrılırken konuyla ilgili bir beyanname yayımlanmıştır. Bunlar

incelendiğinde klasik liberal öğretinin savunduğu “negatif özgürlük” anlayışının mecmua sayfalarına sinmiş olduğu görölmektedir.

“Özgürlük” kavramı, liberal düşünce geleneğinde üzerinde önemle durulan değerlerden bir tanesidir. Liberalizm ister düşünce isterse de eylem alanında olsun özgürlük mücadelesinin bir ürünüdür. İlk olarak feodal düzen ile Skolastik düşünceye daha sonra mutlak monarşiye yönelik savaşım sonucu özgürlükçü bir teori olarak gün yüzüne çıkmış, gelişimini de bu yönde sürdürmüştür. Locke’la başlayan Hayek’e kadar uzanan çizgide ve liberalizmin bütün türlerinde özgürlük temel değerlerden biri olmuştur (Elma, 1996: 18). Klasik liberalizmin savunduğu “negatif özgürlük” anlayışı; bireyin herhangi bir müdahaleyle karşılaşmadan bağımsız hareket etmesi, kendi haline bırakılarak tercihleri doğrultusunda davranması gerektiği ön kabulüne dayanmaktadır (Heywood, 2014: 46). Sosyal liberaller ise “pozitif özgürlük” anlayışını kavramsallaştırmış, Berlin’in ifadeleriyle “kişinin kendisinin efendisi olması ve özerklik” (Heywood, 2014: 49) şeklinde tanımlamışlardır. Özgürlüğün entelektüel geleneği incelendiğinde bugünkü manada ilk defa Antik Yunan’da ortaya çıkmış, bu dönem eserleriyle Roma’ya ardından Avrupa ve Amerika’ya taşınmıştır. Fakat Kıta Avrupası ile Anglo Sakson gelenekte farklı özgürlük yaklaşımın benimsendiği ifade edilmelidir. Bu durumun oluşmasında “akıl” ekseninde ortaya atılan düşünceler etkili olmuştur (Yayla, 2015: 173-174).

17. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın sonlarına kadar hâkimiyetini sürdüren klasik liberalizm, 20. yüzyılın başlarından itibaren önemini yitirmeye başlamıştır. Liberalizmin tarihsel olarak yaklaşık dört yüzyıllık döngüsü içinde ilk krizi/bunalımı, sanayi sonrasında işçi sınıfının hak mücadelesi sonucu yaşanan bunalımlar ve bu sürecin diğer toplumsal kesimleri içine alarak büyümesiyle başlamıştır. Kısaca 19. yüzyıl içerisinde meydana gelen gelişmeler, 20. yüzyılda liberalizmden uzaklaşılması sonucunu doğurmuştur. Liberalizm devletçi-toplumcu akımlara karşı mücadelesini 20. yüzyıla kadar sürdürmeyi başarmıştır. Fakat Birinci ve İkinci Dünya Savaşı’nın sebep olduğu toplumsal ve ekonomik bunalımlar, 1929 ekonomik krizin getirdikleri ve faşizm tecrübeleri sosyal liberalizmin devlet müdahaleciliği anlayışını kuvvetlendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası bir tarafta komünizmi diğer yanda demokratik liberal değerleri benimseyen iki kutuplu bir dünya meydana gelerek 1980’lerin sonuna değin sürecek Soğuk Savaş dönemi başlamıştır. Bu süreçte Türkiye demokratik değerleri benimsemiş, bu yönde kararlar almıştır. Türkiye’de unutulmaya yüz tutmuş olan bir kavram da tekrardan görünür hale gelmiştir: “Sivil Toplum”. Bu dönemde farklı liberalleri etrafında toplayan “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti” ve çıkarmış olduğu “Hür Fikirler” mecmuasıyla “sivil muhalefetin” bir örneğini teşkil etmiştir.

Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, “Hür Fikirler” mecmuası etrafında toplanan liberallerin dönem itibarıyla dil meselesine yönelik sahiplendiği yaklaşımın ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaca ulaşmak üzere mecmuada yayımlanan tercüme ile telif eserlerden meydana gelen seksen dokuz makale, yayımlanan beş beyanname, iç ve diş haberlerden oluşan yetmiş beş yazı, cemiyete ait beş haber dizisi, iktibas (aktarma) başlığı altında yayımlanan on bir yazı titizlikle incelemiştir. Bu doğrultuda çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi yöntemi, “sosyal gerçekliği araştıran nesnel, sistematik, tümdengelimine dayalı okuma aracı olarak önceden belirlenen ölçütlere göre kavramlardan, metinlerden, sözlü veya yazılı materyallerden anlamlar çıkarmayı amaçlayan metodolojik araç ve teknikler bütünüdür” (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 21). Çalışma metninin akış kurgusunda ilk olarak dil meselesinin dayandığı tarihsel arka plan “Tanzimat, II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet dönemi” esas alınarak aktarılmaya çalışılmıştır. Sonrasında mecmuada yer alan dil meselesini yönelik makaleler, içerik analizi yöntemi doğrultusunda incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise mecmuanın dil meselesine bakış açısı eleştiriler ve sunulan öneriler dikkate alınarak ortaya çıkarılmaya gayret edilmiş, böylece literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

2. MODERN DÖNEM DİL TARTIşMALARININ KISA TARİHSEL SEYRİ

Dilde sadeleştirme düşüncesi genel kabule göre Tanzimat dönemiyle başlatılmaktadır.³ Fakat tarihsel olarak arka planı daha gerilere⁴ götürölmektedir (Levend, 1960: 8; şavkay, 2002: 26-27).

³ Örneğin Korkmaz (2023: 750), Osmanlıcanın 16. ila 19. yüzyıl arasında Arapça, Farsça ve Türkçenin birleşmesinden oluşmuş ağır yapısının Tanzimat döneminde dilde sadeleştirme hareketinin doğmasına neden olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı Devleti'nde "millet sistemi" toplumsal yapının temelini oluşturmuştur. Fransız İhtilali'nin ardından yayılmaya başlayan "milliyetçilik" düşüncesinin özellikle Balkan topraklarındaki gayri Müslim tebaa üzerinde etkisinden duyulan endişe, dönemin yöneticilerini ve aydınlarını kurtarıcı bir kimlik arayışı içerisine sokmuştur (Durgun, 2014: 7). "Osmanlılık" düşüncesi böyle bir sürecin ürünü olduğu söylenebilir. Bu düşüncenin siyasi ve yasal temelini hem Tanzimat Fermanı hem de Kanuni Esasi (Durgun, 2014: 149) oluşturmuştur. Bir taraftan Osmanlılık siyaseti güdülürken diğer yandan yazılan ve konuşulan dili nitelendirmek amacıyla "Osmanlıca" ifadesi kullanılmıştır (Sadoğlu, 2010: 62).

13. yüzyılın sonu itibarıyla kullanılmaya başlayan "Osmanlıca" (Akün, 1994: 389), 19. yüzyıla gelindiğinde ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır. Bu dönemde modern dil tartışmaları sonucunda İstanbul ağzı "Osmanlıca" olarak nitelendirilmiştir (Yasa, 2014: 61). Korkmaz (2023: 768) Tanzimat döneminden Cumhuriyet'e uzanan süreçteki dil özelindeki görüşleri; Osmanlıca'yı savunanlar (Fesahatçılar/Osmanlıcacılar), Osmanlıca temelinde sadeleşmeyi talep edenler ile bütün yabancı kelimelerin atılmasını dillendirenler (Tasfiyeciler) olmak üzere üç gruba ayırmıştır. "Fesahatçılar/Osmanlıcacılar", Osmanlı yazı dilinin gelişmişliği ile Osmanlı kültürünü yansıtan mükemmeliyetçiliğini savunarak sadeleşme hareketine karşı çıkmışlardır. "Sadeleşmeyi savunanlar", Osmanlıca'nın Osmanlı toplumunun tümünün ihtiyaçlarına cevap veren ortak dili olmadığı, hâkim aydın zümrenin dilini yansıttığı, halkın dili ile yazı dili arasındaki uçurum oluşturduğu yönünde görüşler beyan etmişlerdir. "Tasfiyeciler"⁵ ise sadeleşmeyle yetinmeyip Osmanlıca'dan bütün Arapça, Farsça Fransızca gibi yabancı kelimelerin atılıp Türkçe kelimelerin kullanılması gerektiği hususunda birleşmişlerdir.

Tanzimat döneminde "dilde sadeleştirme" fikri Reşid Paşa, Cevdet Paşa, Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi, Namık Kemal, Şemseddin Sami, Münif Paşa gibi düşünürlerce dillendirilmiştir. Bu dönemde yazı dilinin sadeleştirilmesi, devlet dili, gazete, okul, fen kitaplarının Türkçeleştirilmesi en önemli konuları oluşturmuştur (Korkmaz, 2023: 745). Kullanılan alfabenin ifade noktasında Türkçeyi yansıtmakta yetersizliğinin okuma ve yazmada zorluğa neden olduğu savunulmuştur. Söz konusu sorunun üstesinden gelinmesi amacıyla tekliflerde bulunulmuş⁶ (Erat, 2002: 154), "en sade Osmanlıca" ölçütü kabul görmüştür (Korkmaz, 2023: 745). Yazı diline yönelik sadeleştirme çabalarına dair ilk girişimlerle özdeşleştirilen Reşid Paşa, gündelik dilde kullanılmayan ağıdalı kelimelerle eser verenleri tenkit etmiş, bunları halkın seviyesine inememekle suçlamıştır (Levend, 1960: 81). Namık Kemal ise dili siyasi bütünleşme aracı olarak görmüş, yaygın olarak kullanılan Arapça-Farsça sözlükler dışındakilerin terk edilmesi, ayrıca dilin kurallarının tekrardan düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Sadoğlu, 2010: 78). O, divan edebiyatının ağıdalı dilini tenkit ederek yerli olmadığını belirtmiş, halk tarafından anlaşılabilir sade bir dilin tercih edilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur (Kaplan vd., 1993: 185-186). Ziya Paşa, taşra halkının ve İstanbul ahalisinin kullandığı dilin esas alınması gerektiğinin; böylece devlet-toplum arasındaki iletişim kopukluğun ortadan kaldırılmasının önemine dikkati çekmiştir (Şavkay, 2002: 29). Ayrıca Farsça ve Arapçanın yalnızca dilde değil düşünce dünyamızda da millet olarak hâkim hale geldiğini dillendirmiştir. Ali Suavi, "Muhbir" gazetesinde benzer şekilde İstanbul ağzının esas alınması gerektiğini dillendirerek ağıdalı sözcükler yerine halk tarafından anlaşılabilir olanların tercih edilmesini salık vermiştir. Başka dillerden Türkçeye geçmiş olan sözcüklerin tasfiye edilmesi yerine mevcut dilbilgisi yapısına uyarlanması gerektiğini savunmuştur (Kaplan vd., 1993: 46-580).⁷ Meşrutiyet döneminde, dilde sadeleştirme

⁴ Coşar (2002: 106), Tanzimat döneme gelinceye kadar dil hareketlerini; Karamanlı Mehmet Bey'de resmi, Âşık Paşa'da hissi, Kaşgarlı Mahmut'ta ilmi ile 16. yüzyılda görülen Türki-i Basit hareketi olarak sıralamış ve bunların devirlerinde yeterince yankı bulamadıklarını belirtmiştir.

⁵ Tanzimat döneminde "en sade Osmanlıca" savunusuna karşı çıkarak dilde Türkçülük görüşünü benimseyenlerin başında Şemseddin Sami gelmektedir. Onun "Lisân-ı Türkî ve Osmanî" başlıklı broşüründen dil, millet ve tarihi şartlarına bağlı bir dilcilik anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır (Korkmaz, 2023: 745).

⁶ Yılmaz (2013: 10), ilk kez 1851 yılında Ahmet Cevdet Paşa'nın Arap alfabesinin Türkçedeki tüm seslerin karşılanması noktasında yetersizliğinden bahsederek çözüm bulunması gerektiğini dillendirdiğini belirtmiştir. Yine 1862 tarihinde Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurucusu Münif Paşa'nın Arap alfabesinin kullanım zorluğundan, matbaa sistemine uygunsuz oluşundan söz ettiğini aktarmıştır.

⁷ Tanzimat döneminde yayımlanan eserler Türk dili konusunda sonraki yüzyılda gerçekleştirilecek olan çalışmalara bir nevi ışık tutmuştur. Bunlar; Şinasi'nin "*Durûb-ı Emsâl-ı Osmaniyye*"si, Namık Kemal'in "*Lisân-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir*" ile Ziya Paşa'nın "*Şiir ve İnşa*" adlı makalesi, Ali Suavi'nin gazete dili, Şemseddin Sami'nin

tartışmaları gündemi aynı yoğunlukta meşgul etmeye devam etmiştir. Özellikle Kanuni Esasi'nin hazırlanması esnasına önemli bir meseleyi oluşturan dil, uzun süre gündemi meşgul etmiş; fakat müzakerelerden sonra devletin resmi dili olarak Türkçe⁸ anayasada yerini almıştır (Akalin, 2002: 8). Söz konusu dönemde “Servet-i Fünûn” akımının dil tercihi Osmanlıca merkezli olmuştur. Bu akımının temsilcileri dilde sadeleştirme tartışmalarındaki basit söyleyiş tarzını küçümseyerek bunu sanatı halkın seviyesine indirmek şeklinde algılamışlardır (Öksüz, 2016: 35). Ayrıca Fransız edebiyatını referans alarak yeni bir dil ile üslup arayışı içine girmişlerdir. Bu süreçte artık kullanılmayan birtakım Farsça ve Arapça sözcükleri tekrardan ele alarak yenilerini üretme yoluna gitmişler, Fransız edebiyatından yararlandıkları deyimleri tercüme etmek suretiyle kendi yapıtlarında kullanmışlardır (Korkmaz, 1974: 29). Bu akıma karşı çıkanlar⁹ “sade Türkçeye” yönelik fikirlerini güçlenen Türkçülük akımının etkisiyle daha gür bir şekilde dillendirmişlerdir.

Milliyetçiliği esas alarak Türk tarihini incelemek amacıyla 5 Ocak 1909 tarihinde “Türk Derneği” kurulmuştur. Derneğin ilk yayım organı olarak “Sırat-ı Müstakim” dergisi (Polat, 2020: 16) seçilmiştir. Türkçenin sadeleştirilmesi ve bilimsel bir temelde araştırılması derginin temel gayesi olup (Oba, 1995: 208) baş temsilciliği Raif Köseraif¹⁰ üstlenmiştir. Onun görüşleri doğrultusunda tasfiyeciliğin ana hatları çizilmiştir. Köseraif; Arapça ve Farsça kelimelerin Çağatay, Azeri, Kırgız vb. Türkiye dışı lehçelerden alınacak karşılıklar ile değiştirilmesini veyahut yeni ekler bulanarak yeni kelimeler türetilmesini gerektiğini savunmuştur (Korkmaz, 2023: 751). Daha sonra dernek, 1909 yılında kendi adıyla bir dergi çıkarmıştır. Polat (2020: 16) derneğin kendi adıyla bir dergi çıkarmasının gecikme sebebini, II. Meşrutiyet döneminin başlarında İslamcılık-Türkçülük çatışmasının olmaması nedeniyle İslamcıların Türk dünyasına yönelmeyi bir varlık nedeni olarak algıladıkları ve ilmi Türkçülük gayesi gütmekte olan bir derneği bünyelerinde bulundurmadan kaçınmadıklarına işaret ederek açıklamıştır. Türk derneğin kurucularının dil yaklaşımı açısından görüş birliği içinde olduğunu söylemek güçtür. Dernek içinde dilin sadeleştirilmesi hususunda Farsça ve Arapça sözcüklerin yazı dilinden atılmasını savunanlar ile tamamıyla bu sözcüklerden vazgeçmeyenler de mevcuttu (Lewis, 2004: 24-25). Bu doğrultuda Levend (1960: 302-303) dil hususunda uzlaşının sağlanamaması, kamuoyundan beklenen ilgiyi görememesi gibi nedenlerle derneğin dağıldığını ifade etmektedir. Yılmaz (2013: 10) Türkçülerin, Necip Asım, Ahmed Hikmet, İsmail Hakkı, hatta Ziya Gökalp gibi, İslam Birliğini bozacağı düşüncesiyle Arap harflerinin kullanılmasını telkin ettiklerini belirtmektedir. Sadoğlu (2010: 221) ise bunun nedenini, Arap alfabesinin Türkçe lehçelerini yazıda birleştirme işlevine sahip olmasıyla açıklamıştır.

Hem Servet-i Fünûn akımına hem de Türk Derneğine fikrî ve uygulama bakımından itirazlar “Genç Kalemler” dergisi çevresinde kümelenen “Yeni Lisan Hareketi” tarafından yapılmıştır. Bu hareket, Türk Derneği tarafından dillendirilen yabancı dillerden Türkçeye geçmiş olan sözcüklerle teker teker uğraşmaktansa bu dillerin dil bilgisi ilkeleriyle mücadeleyi öncelikli hedef olarak belirlemiştir. İstanbul Türkçesini önceleyerek yazı ile konuşma dilini birbiriyle uyumlaştırılmaya çalışılmıştır (Uyguner, 1999: 28). Timurtaş'a göre (1981: 31) dilde sadeleşme meselesi asıl olarak 1908 sonrası Türkçülük düşüncesi etrafında toplananlarca ortaya atılmıştır. Bunun gelişip yayılması ise 1911 yılında “Genç Kalemler” dergisiyle başlamış, böylece Yeni Lisan ile Millî Edebiyat

“*Lisân-ı Türkî terimi ve Kamus-ı Türkî'si*”, Ahmet Midhat'ın “*Osmanlı Lisânı*” isimli yazısı, Muallim Nâci'nin “*Lugat-ı Nâci*”si, Ahmet Vefik Paşa'nın “*Lehçe-i Osmanî*”si (Yıldızlı, 2017: 43).

⁸ Kanunu Esasi Madde 18: “*Tebaa-i osmaniye'nin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan türkçeyi bilmeleri şarttır*” (<https://www.anayasa.gov.tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsi/>).

⁹ Bu akıma muhalif olanlar arasında Şemseddin Sami, Necip Asım (Yazıksız), Ahmed Midhat gibi isimler yer almıştır. Bunlar Servet-i Fünûn hareketinin ağdalı dili esas alarak ürettikleri nesirlerin, nazımların dilde sadeleşme çabasını geriye götördüklerini iddia etmiş, sert bir şekilde hareketin mensuplarını eleştirmişlerdir. Ahmed Midhat “Sabah” gazetesinde kaleme aldığı 1 Mart 1897 tarihli yazıda bu hareketin mensuplarını dekadancılık (düşkünlük) ile suçlamıştır (Levend, 1960: 195).

¹⁰ Necip Asım, Ahmed Hikmet, Ahmed Midhat, Yusuf Akçuraoğlu, Rıza Tevfik (Levend, 1960: 300) derneğin kurucuları arasındadır. Diğer kurucu isimler için bkz. Öksüz Y. Z. (2016), Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

düşünceleri belirlemiştir. Korkmaz'a (2023: 752) göre, 1911 ve 1932 yılları süresince Yeni Lisan Hareketi tasfiyeciler ile Osmanlıcılar arasında bir denge unsuru olmuştur.¹¹

Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ali Canip, Kâzım Nabi gibi “Yeni Lisancılar” a göre, “*dilimizdeki hastalık yabancı kelimelerden değil, asıl dilin her tarafını bürümüş olan yabancı kurallardan gelmektedir*” (Aktaran Korkmaz, 2023: 769). Ömer Seyfettin tarafından Ali Canip’e gönderilen mektupta dilin ancak zamanla tasfiye edilebileceğini, süs uğruna Arapça ve Farsça kelimeleri alıp Türkleri Asya’nın karanlığına götürmeye gerek olmadığını dillendirmiştir (Ömer Seyfettin, 1999: 20). “*Türkçülüğün Esasları*” adlı kitabında Ziya Gökalp’in dil konusundaki yaklaşımına dair ipuçlarını görmek mümkündür; “*İşte Türkçüler, lisanımızdaki ikiliği kaldırmak için şu umdeyi kabul etmekle iktifa ettiler: İstanbul halkının ve bilhassa İstanbul hanımlarının konuştuğu gibi yazmak. Bu suretle yazılacak olan İstanbul konuşma diline yeni lisan, sonra güzel Türkçe, daha sonra yeni Türkçe adları verildi*” (Gökalp, 1968: 102). Buradan Yeni Lisancıların gayelerinin Tanzimat dönemindeki aydınlar gibi yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak, yabancı dil kurallarında ayıklanmış İstanbul ağzı olarak dillendirilen Osmanlı dilinin meydana getirilmesi (Bayar, 2006: 14) olduğu anlaşılmaktadır.

Özetle Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde dilin sadeleştirilmesi hususunda önemli tartışmalar yaşanmıştır. Söz konusu tartışmalar; dildeki yabancı kelimelerin arındırılması noktasında yoğunlaşmış, arındırma yönteminin nasıl yapılması gerektiği ile dilin adı ve imla kurallarının düzenlenme noktasında hangi gramerin esas alınacağı gibi başlıklar altında cereyan etmiştir. Dağtekin’in (2002: 37) ifade ettiği gibi bu dönemler Cumhuriyet Türkiye’sine doğrudan akseden tartışmaları barındırdığından Türk dil tarihi açısından önemlidir. Aynı zamanda devletin taraf olduğu, medeniyet eksenli projenin önemli aracı olarak görerek görevler yüklediği dil ile ilgili kararların ve hayata geçirme imkânı bulduğu uygulamaların hazırlayıcı olmuştur.

Sadoğlu’nun (2010: 198) belirttiği gibi Cumhuriyet döneminde kültür ve dil alanında uygulanan politikalar sadece Batılılaşmanın bir gereği olarak köklü zihniyet değişikliğinin değil aynı zamanda ulusal birliğin, bütünlüğün sağlanmasına dair endişelerin etkisiyle şekillenmiştir. Bu doğrultuda 1876 Kanuni Esasi ile resmi dil olarak kabul edilen Türkçeye devletin ilk müdahalesi Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemin ilk yıllarında karşılaşılan temel sorun “harf ile imlaya” yönelik olmuştur. Arapça ve Farsçanın yerine Latin harflerinin kabulüne yönelik ilk girişim 21 Şubat 1923 tarihli İktisat Kongresi’nde işçi delegesi olan Ali Nazım tarafından verilen öneri ile gündeme gelmiştir. Kongrenin başkanı olan Kazım Karabekir bu öneriyi, İslam birliğine yönelik bir tehdit oluşturacağı öngörüsüyle kabul etmemiştir (Özer, 2012: 146). Aynı tarihte Latin alfabesinin en güçlü taraftarlarından olan Hüseyin Cahit Yalçın da benzer öneride bulunmuştur. Falih Rıfkı Atay, Atatürk’ün bu öneriye yazı inkılabının vakti gelmediği düşüncesiyle karşı çıktığını aktarmıştır. Alfabenin değiştirilmesi gerektiğini dillendiren bir başka isim olan İzmir milletvekili Şükrü Saracoğlu, 25 Şubat 1924 tarihinde Millî Eğitim bütçesi dolayısıyla mecliste yaptığı konuşmada; “*Arap hurufatı, Türk lisanını yazmağa müsait değildir*”¹² diyerek bunca seferberliğe rağmen halkın okuma yazma bilmemesinin nedenini açıklamaya çalışmıştır (Korkmaz, 2023: 939). Bu konuşma sonrasında mecliste konuya dair yoğun bir tartışma yaşandığı, bazı milletvekillerinin Saracoğlu’nun üzerine yürüdüğü iddia edilmektedir (Sadoğlu, 2010: 2022). Mustafa Kemal Atatürk’ün, bunlara benzer tepkiler karşısında yeni harflerin kabulünü ertelediği söylenebilir. Bu doğrultuda 1928 yılına kadar alfabe tartışmaları devam ettiği söylenebilir.¹³ 1926 yılında gerçekleşen I. Türkoloji Kongresi sonrası alfabe değişikliğine bakış açısının da değiştiği söylenebilir.¹⁴ Sadoğlu (2010: 221) Rusya’da Latin harflerinin

¹¹ “*İşte Tanzimat’tan II. Meşrutiyete kadar uzanan bu iki yönlü aşırılık ve sun’ilik, II. Meşrutiyet devrinde “Millî Edebiyat Akımı”nın gerekli kıldığı Yeni Lisan Akımı ile frenlenmişti. Bu akım, yazı diline, kendi sınırlarımız içinde var olan bir dili, İstanbul Türkçesini temel alam gibi sağlam bir fikre dayandığı, başarılı eserler verebildiği için Osmanlıca ve tasfiyecilik arasında bir denge unsuru gördü. 1911-1932 yılları arasında Osmanlıcadan Türkçeye geçişi hızlandırdı*” (Korkmaz, 2023: 752).

¹² Bu konuşmanın tam metni için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 6, İçtima 11, 25/02/1340 (25/02/1924): 335-336.

¹³ 1928 yılına kadar süregelen tartışmalar iki başlık altında toplanabilir. Alfabe değişikliğini savunanların temel dayanağı Arap alfabesiyle okuma yazma güclüğü ve Türkçenin fonetiği ile uyumsuzluğu iken karşı görüşü savunanlar ise alfabenin değiştirilmesinin İslam dünyasıyla olan bağları koparma tehlikesine dikkat çekmişlerdir (Yılmaz, 2013: 10).

¹⁴ Akalın (2002: 43) Latin alfabesini kabul eden ilk Türk halkının Yakutlar olduğunu ve 1917 ila 1918 yılları arasında bu alfabenin kullanıldığını belirtmiştir. 1926 yılında Bakü’de gerçekleşen I. Türkoloji Kongresine katılan Hüseyinzade Ali ile

Türkler tarafından kabulünün Türkulerin tutumlarında farklılaşmayı da beraberinde getirdiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda alfabe değişikliği özelinde çalışmalar hızlanmış, dönemin Mill Eğitim Bakanı olan Mustafa Necati dilin ıslahı hususunda ne gerekiyorsa yapılacağını belirtmiştir (Bayar, 2006: 16).

Atatürk, alfabe değişikliğinin alt yapısını hazırlamak için 26 Haziran 1928 tarihinde Ankara'da Dil Encümeni'ni¹⁵ kurulmasına öncülük etmiştir (Tarım, 2013: 99). Dil Encümeni'nin görevi, Latin alfabesini temel almak suretiyle Türkçenin ses yapısına uygun Türk alfabesi meydana getirmektir. Sonrasında ise bu harflerin halka tanıtılması ve benimsetilmesi sürecine geçilmiştir (Korkmaz, 2023: 939). Bu amaç doğrultusunda Atatürk, 23 Ağustos ila 21 Eylül 1928 tarihleri arasında yurt gezilerine çıkmıştır (Korkmaz, 2023: 387). Atatürk, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 9 Ağustos 1928 tarihinde İstanbul'da Sarayburnu Parkı'nda tertiplemiş olduğu eğlence sırasında yaptığı konuşmada yeni alfabeyle tanıtılmıştır. Bu konuşmada yeni harflerin kullanılmasını vatanseverlik görevi görmüş, modern dünyayla bütünleşmeye verdiği önemi şu cmlerle beyan etmiştir (Atatürk'n Söylev ve Demeçleri II, 1989: 274); "...Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalya öğretiniz. Bunu vatanperverlik vazifesi biliniz. ...Bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyeti itimaiyyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz, yazısıyla ve kafasıyla bütün lem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir." Bu konuşmasından yaklaşık üç ay sonra 1 Kasım 1928 tarihinde 1353 sayılı kanunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilerek Latin alfabesinin kabul gerçekleşmiştir. Dağtekin'in (2022: 38) ifade ettiği gibi yeni alfabenin mecliste kabul dil tartışmasının mecrasını değişirmiş, Osmanlıcaya yönelik medeniyet değişikliği temelinde yeni dil tartışmalarının merkeze yerleşmesini beraberinde getirmiştir. 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin¹⁶ kurulması ile uzun yıllar devam edecek olan dil tartıřmalarının¹⁷ temelleri atılmıştır.

Dil devrimi ile başlayan dilde özleştirme çalışmaları beraberinde pek çok tartışmayı getirmiştir. Kaynar ve Kalkan'ın (2019: 454) belirttiği gibi Cumhuriyet döneminde uluslaşma politikalarının devamı olarak kurulan ve devlet tarafından desteklenen Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin varlığıyla radikallerin savunduğu tasfiyeci görüş baskın hale gelse de tartışmalar sürmüştür. Bu doğrultuda 26 Eylül-4 Ekim 1932 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleşen Birinci Dil Kurultayı¹⁸ bize önemli veriler sunmaktadır. Bu kurultaya çağırılan isimler arasında dilcilerin yanı

Kprlzade Mehmet Fuat Beyler etin geçen tartışmalar sonucu "Birleştirilmiş Türk Elifbası" adı verilen Latin temelli bir alfabenin kabul edildiğini ve bunun Sovyetlerdeki Türk Cumhuriyetlerince aşamalı olarak kabul görmüş olduğunu, 1927 yılında Azerbaycan'da kullanılmaya başlandığını ifade etmektedir. Akalın (2002: 81), 1930 yılının başına kadar Türk halklarının aynı yazıyı kullandığını, fakat Stalin'in 1930'lardaki totaliter yönetimi sonrası Latin alfabesinin kullanılmasından vazgeçilerek Kiril alfabesine geçildiğini aktarmıştır. şayet Latin harflerinin kullanımına devam edilsedy Sovyetlerdeki Türk halklarının kaynaşmasının daha kolay olacağını savunmuştur.

¹⁵ Dil Encümeni Komisyonu yelerini Korkmaz (2023: 939) şu şekilde aktarmıştır; Falih Rıfky Akay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ruşen Eşref naydın, Ahmet Cevat Emre, Ragıp Hlsi zdem, Fazıl Ahmet Aykaç, Mehmet Emin Erişirgil, İhsan Sungu.

¹⁶ Bu cemiyetin adı, önce 18 Ağustos 1934 tarihinde gerçekleşen İkinci Dil Kurultayı'nda Türk Dili Araştırma Kurumuna (Akalın, 2002: 56) daha sonra 24 Eylül 1936 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan nc Türk Dili Kurultayı'nın son toplantısında Türk Dil Kurumuna evrilmiştir (Korkmaz, 2023: 945). İnan'a göre (1970: 377), cemiyetin kurulma nedenlerinden birisi de Türk Tarih Tezi'nde belirtilen dünyadaki bütün dillerinin kökeninin Türk dili olmasıdır. Bu nedenle kültürel bakımdan çok eski bir geçmişe sahip olan Türk milletinin madd, manevi kültür öğelerini belirten kelimelerle tarihi belgelerin dünyaya tanıtılması zorunluydu. Atatürk, hem Türk Dili Tetkik Cemiyetini hem de Türk Tarih Cemiyetini bu amaç için kurmuştur.

¹⁷ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk Dili Tetkik Cemiyetinin/Türk Dil Kurumunun dil politikalarına karşın "dil akademisi" kurulmasına dair öneriler yapılmıştır. aycı'ya göre (1983: 48), dilin mill olan değerlerle bezemesini sağlayacak bir tabana oturtulabilmesi, yeni sözcük ve terimlerin oluşturulabilmesi, halk ağzından taramalar ve derlemeler yapılabilmesi, Türk dilinin zleştirilmek suretiyle yabancı unsurlardan arındırılabilmesi, bu alanda devamlı olarak çalışmalar yapılabilmesi için yüksek kültür kurumlarına gereksinim duyulmuştur. Bu doğrultuda Atatürk'n Türk Tarih ve Dil Kurumlarını kurdurduğunu, Fransa ile Almanya'daki dil akademisi, derneklerinde olduğu üzere, akademik çalışmaların yapılabilceği nitelikte ve yüksek seviyede kurumlar olmasını istediğini belirtmiştir. Korkmaz (2023: 738), Türk dilinin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulabilmesini dil akademisinin varlığına bağlamıştır. oktan ilim kadrosu, kültür ordusunun yetiştiğini savunmuş, Atatürk'ün günün şartlarında gerçekleştiremediği fakat çok arzu ettiği bu vazifenin bizim yerine getirmemiz gerektiğini belirtmiştir. Atatürk'ün şu sözlerini aktarmıştır; "Dünya'da her şey için, hayat için, muvaffakiyet için en hakik mürşid ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşid aramak gaşlettir, cehalettir, dallettir."

¹⁸ Bu kurultaydan evvel 2-11 Temmuz 1932 yılında Türk Tarih Kongresi yapılmıştır. Türk Tarih Tezi ile 1936 yılında Atatürk tarafından ileri sürülecek Güneş Dil Teorisi'nin temelleri atılmıştır. Türk Tarih Tezi hakkında geniş bilgi amacıyla

sıra yazarlar, şairler de bulunmaktaydı.¹⁹ Birinci Dil Kurultayı'nda muhalif görüşte ön plana çıkmıştır. Faik Ali, Türkçeye yerleşmiş olan herkesin kullandığı Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçenin öz malı şeklinde kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur (Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 265). Söz konusu kurultayda Hüseyin Cahit Yalçın dil hususunda üzerinde durulması gereken temel meselenin kültür ile eğitim seviyesindeki gerilik olduğunu, herkesin anlayacağı bir seviyede yazmanın ters istikamette ilerlemek anlamına geldiğini, kısaca asıl kusurun yazıda değil de okuyanın cahilliğinden kaynaklandığını savunmuştur. Yabancı kelimelerin dilden tasfiyesinin önemini kabul etmiş fakat bunun dilin doğal akışı içerisinde kendiliğinden seyretmesi gerektiğini; “*Vazife nihayete ermeğe yaklaşmıştır. Arapça ve Acemce 25 senedir sökülüp götürülüyor*” ifadeleriyle aktarmıştır (Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 1933: 274). Bu kurultayda ayrıca halk ile aydın dilinin birleştirilmesine dair çalışmalar da gündeme gelmiştir (Bayar, 2006: 17). Birinci Dil Kurultayı'nın sonunda oluşturulan çalışma programında Türk dilini tekrardan araştırıp hak ettiği seviyeye çıkartmak amacıyla bazı çalışmaların yapılması gerektiği vurgulanmıştır.²⁰

Birinci Dil Kurultayı'ndan sonra²¹ Bakanlar Kurulu tarafından 21 Kasım 1932 tarihinde kabul edilen “Söz Derleme Talimatnâmesi” ve 1933 yılında yayımlanan beyannameyle, daha sonra dil devrimi ile adlandırılacak olan, bir “dil seferberliği” başlamıştır. 1933 yılında yabancı sözcüklerin Türkçe karşılıklarının bulunması gayesiyle bir dil anketi yapılmış, bunun içinde Şemsettin Sami'nin “Kamus Türkî” adlı eseri temel alınmıştır (Akalin, 2002: 52-53). Halk ile aydın kesim arasındaki dil uçurumunu kapatmak amacıyla halk ağzından derleme seferberliğine girişilmiştir. Öncelikle “Söz Derleme Kılavuzu” yayımlanmış sonrasında ülke genelinde “Söz Derleme Ocakları”nın kurulması gerçekleştirilmiştir. Gerek resmi gerekse de gayri resmi olan çok sayıda kurumun çalışmaları neticesinde 129.792 fişlik bir söz derlemesi gerçekleştirilmiştir (İmer, 1976: 87). Bu süreçte yalnızca derleme faaliyetleriyle yetinilmeyip, dilde yer alan yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulmak amacıyla yabancı ve yerli basma, yazma 150 kitap taranmış, “Osmanlıdan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi” ortaya çıkartılmıştır (Yılmaz, 2013: 12). Bir süre sonra ise tarama, derleme yoluyla girişilen dil seferberliği dilde özleştirme hareketi tasfiyeye yönelmeye başlamıştır. Atatürk dilin girmiş olduğu çıkmazı fark etmiş, Falih Rıfki Atay'a (1961: 451-452) düşüncelerini şu ifadelerle belirtmiştir; “*Türkçenin hiçbir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin iddiasını tecrübe ettik. Dili bir çıkmaza sokmuşuzdur. Maksatlarımızı anlatamaz olmuşuzdur. Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır! Biz daha önce kurtarmaya bakalım!*” Bundan sonraki süreçte, 1934 ve 1936 arası dönemde, tarama ve derleme çalışmalarında bir ayıklanma yapılması amacıyla “Osmanlıcadan Türkçeye Kılavuz Komisyonu” kurulmuştur. 1934 yılındaki İkinci Dil Kurultayı'nda²² ele alınan temel konular, “Cep Kılavuzları”nın²³ yapılması, terimler ile “Tarama Dergisi”nde olan karmaşanın ortadan kaldırılması teşkil etmiştir (Bayar, 2006: 19).²⁴ Cep Kılavuzları'nın tasfiyeciliğin yol açtığı keşmekeşliği ortadan kaldırmadığı Atatürk'ün ifadelerine şöyle yansımıştır; “*Bu tarama ve cep kılavuzları ile, bu iş yürümez. ... Osmanlıcadan ve batı dillerinden istifadeye mecburuz*” (Aktaran Atay, 1961: 452-453).

---

bkz. Türk Tarih Kurumu (1933), Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Müzakere Zabıtları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

¹⁹ Bu kurultayda dil tezini anlatıp savunacak kurul üyeleri Atatürk tarafından belirlenmiştir. Bunlar; Ruşen Eşref, Samih Rıfat, Reşat Nuri, Ragıp Hülûsi, Celal Sahir, Dr. Ali Saim, Ahmet İhsan, Ahmet Cevat, Ali Canip, İhsan Ruşeni, Hasan Âli, Yakup Kadri idi. Bu kurultaya Sami Paşazade, Abdülhak Hamit, Cenap Şahabettin, Halit Ziya, Hüseyin Rami, Cahit Yalçın, Mehmet Emin, Ahmet Haşim, Falih Rıfki, Ahmet Rasim, Yunus Nadi gibi yazar ve şairler de katılmıştır (Akalin, 2002: 51).

²⁰ Bu programın temel esasları için bkz. Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler Müzakere Zabıtları, 455-456.

²¹ Bu kurultay sonrasında 17 Ekim 1932 tarihinde dil hususunda köklü değişimler yapmak amacıyla Türk Dili Tetkik Cemiyeti Merkez Heyeti görevlendirilmiştir (Akalin, 2002: 52).

²² İkinci Dil Kurultayı, Dolma Bahçe Sarayı'nda 18-23 Ağustos 1934 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

²³ 1935 yılında Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu ile Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu olmak üzere iki kılavuz hazırlanmıştır (İkinci Türk Dili Kurultayı, Tezler, Müzakere Zabıtları, 1934: 27-28).

²⁴ Sadoğlu (2010: 256-274) bu dönemde dil devrimini etkileyen iki gelişmeye önem atfetmiştir; Soyadı Kanunu ve din diline yönelik Türkçeleştirme girişimi. 24 Aralık 1932 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan Soyadı Tüzüğü'nde “*Yeni takılan soyadları Türk dilinden alınır*” ibaresinin yer almasının yeni Türkçe sözcüklerin dile girmesi ve ulus kimliğinin kabulünü kolaylaştırdığını ifade etmiştir. 1932 yılında gerçekleşen ibadet dilinin Türkçeleşmesine yönelik uygulamalar ezan, hutbe ve kametle sınırlı kaldığını aktarmıştır. Bu süreç, Demokrat Parti'nin söz konusu uygulamalara son verdiği 16 Haziran 1950 tarihine kadar devam etmiştir.

24- 31 Ağustos 1936 tarihleri arasında düzenlenen Üçüncü Dil Kurultayı'nda "Güneş Dil Teorisi"²⁵ ile dil planlaması farklı bir boyuta evrilmiştir. Şark Filoloğu Viyanalı Kıvergiç'in "Türk Dillerindeki Bazı Unsurların Psikolojisi (la Psychologie de quelques elements des langues Turques)"²⁶ adlı eserine dayanan bu teoriden beklenen gaye, çıkmaza girmiş olan özleştirme çalışmalarını girdiği bu durumdan kurtarmak ve Türk ulusuna bir özgüven aşılacaktır. İlaveden Kıvergiç "Dünya Dilcilik Teorileri Karşısında Güneş-Dil Teorisi" adlı tezini Fransızca olarak sunmuş, kurultayda yapılan tartışmalara iştirak etmiştir (Üçüncü Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları, 1936: 328).

Teori kurultaya sunulduktan sonra ileri sürdüğü görüşler ve niteliği açısından yabancı, yerli birçok ilim insanı tarafından eleştirilmiştir. Korkmaz'a (2023: 780) göre, bu eleştirilerin temelini teorideki bazı esasların Türk Dili Cemiyeti üyelerince, dil kuralıymış gibi etimolojik açıklamalarda, dil bilimi ölçütleriyle zıtlaşan bir yöntem olarak kullanılmasının gayri ilmi ve ciddi bir tutum şeklinde kabul görmesi oluşturmuştur. Bu kurultay sonrası teori üzerine yayınlar, çalışmalar artarak devam etmiştir. Akalın'ın aktardığına göre (2002: 61), teorinin ortaya atıldığı 1935 yılında bir kitap, 1936'da ise 15 kitap yayımlanmıştır. Bilhassa 1936 yılında yoğunlaşmış olan yayınlarda yabancı kökenli kelimelerin tümünün Türkçe kökene sahip olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. 1937 yılında dört, 1938'de ise üç kitap yayımlanmış sonrasında teoriyi ele alan herhangi bir yayına rastlanılmamıştır.

Atatürk bu süreçte şu ifadeleri kullanmıştır (İnan, 1969: 21); "*Yeni Türkçe kelimeler teklif edebiliriz. Bu yönde ısrarla çalışmalıyız. Fakat, Türk dilinin yapısını zorlamak olmaz. Bu bünye meselesini Türk dilinin olgunlaşma seyrine bırakmalıyız. Birkaç gün önce Ahmet Cevat Bey'e söyledim: Ketebe, yektübü Arabındır; kâtip, kitap, mektup Türküdür.*" Korkmaz'ın (2023: 736) ifade ettiği gibi bu sözlerle Atatürk, Güneş Dil Teorisi'nin yükselişte olduğu bu dönemde Osmanlıcının miadını doldurduğunu ve 20. yüzyılın başından itibaren Türkçeye yerleşmiş olan tüm kelimelerin Türkçe kalması gerektiğine işaret etmiştir.

Teorinin bu sürece ne şekilde etki ettiği birçok yazarın yazılarına yansımıştır. Örneğin Korkmaz (2023: 735), 1936 yılından sonra Atatürk'ün tasfiyeciliğe iltifat etmediğini, teorinin bu yolu tıkadığını savunmuştur. Bayur (1952: 30) teoriyi askeri terimlerle, keşif, keşf-i ta'arruzî, açıklamaya çalışmıştır. Sadoğlu (2010: 253), dil reform çalışmalarının ilk yıllarında takip edilen özleştirme politikasının hem yaratıcı hem de sınırlayıcı yöntemleri dil planlamasında kullandığını ifade etmiştir. Bu doğrultuda Güneş Dil Teorisi'nin bu planlamaya etkisini ise dilin somut şeklini değiştirmeye girişen sistematik müdahalelere sınırlandırma getirdiğini belirtmiştir. Timurtaş (1969: 34) Atatürk'ün önce aşırı tasfiyeciliği denediğini, fakat sonrasında ondan vazgeçerek Güneş Dil Teorisi'ni gündemine aldığını ve bir orta yolun tayinine çalıştığını ifade etmiştir. Sertkaya (1967: 31) ise teoriyle aşırı tasfiyeciliğin bir anda durduğunu dillendirmiştir.

Atatürk'ün 1938 yılında vefatıyla birlikte Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü döneminde, 1938-1950 yılları arasını kapsayan zaman aralığında, "millî kültür" anlayışı yerine evrensellik temelli "hümanizm" yaklaşımına bırakmıştır.²⁷ Bu yaklaşımı ve değerlerini topluma benimsetmek için tarih ve dil alanında Latin-Yunan kaynakları temel alınmış, bu yönde politikalar izlenmiştir. Özellikle 1940'tan itibaren hümanist yaklaşım uygulanmaları başlamış, söz konusu kaynaklara yönelme sonucu Latin-Yunan kültürü Türk kültürü ile kaynaştırılarak "Türk hümanizmi" meydana getirme amacı güdülmüştür.²⁸ Bu durum Türk kültürünün önemli unsurlarından olan tarihe ve dile de sirayet etmiştir.

²⁵ Atatürk'ün Türk dilinin kaynaklarına inme ihtiyacı "Güneş Dil Teorisi"nde ifadesini bulmuştur. Teoriye göre dilin doğuşunda ilk etken güneştir. Bunun nedeni insanın varlığı üzerinde güneşin ana fonksiyonuyla ilgilidir. Güneş, dünyanın ve insanlık tarihinin gelişmesine etki eden bu fonksiyonu ile dini ve felsefi düşüncenin doğuşuna etki etmiş, dilinkine de kaynaklık edecektir. İnsan duygularıyla değil de aklıyla hareket etmeyi öğrendiğinde evrende yücelteceği ilk nesne güneş olacaktır. Güneş ilk olarak saçtığı ışık ile vermiş olduğu parlaklık ve aydınlık, güç, kudret vb. nitelikleriyle düşünen insanın kafasında çok yönlü bir kavram olarak belirmiştir. Bu nedenle ilk insanlar toprak, ateş, su vb. maddi ve manevi kavramları güneşe verdikleri tek bir adla anlatmışlardır. Bu kavramı anlatan ilk ses Türk dilinin ağ sesidir (Korkmaz, 2023: 779).

²⁶ Yıldızlı'nın (2017: 71-72) Ahmet Cevat Emre'nin hatıralarından aktardığına göre, 47 sayfalık kitapçık önce ona gönderilmiştir. Emre bu kitapçığı ciddiye almamış, hatta ucube olarak görmüştür. Daha sonra bu kitapçığı Kıvergiç'in başkaları vasıtasıyla Atatürk'e gönderildiğini belirtmiştir.

²⁷ Bu yaklaşımın Türkiye'deki savunucuları arasında Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Yahya Kemal Beyatlı gösterilebilir. Söz konusu yaklaşımın edebiyat yönünü ön plana çıkararak dünya edebiyatının incelenmesinin gerekliliğini savunmuşlardır (Sinanoğlu, 1999:11).

²⁸ Bu dönemde hümanizmanın savunuculuğunu yapması için "Yücel" dergisi yayımlanmıştır.

Orta Asya Merkezli Tarih anlayışından uzaklaşmış, Anadolu ve Eski Çağ Merkezli Tarih anlayışı kabul görmeye başlamıştır. Dil hususunda Arapça, Farsça kökenli kelimeler tasfiye edilerek yerlerine Batı kökenli²⁹ veyahut yeniden üretilmiş olanlar ikame edilmiştir (Altınışık, 2011: i-ii-v). Bu sürecin 1939 ila 1945 yıllarını içine alan yeni bir döneme öncülük ettiği söylenebilir.

Hümanist yaklaşımın eğitim alanındaki durumunun ele alınması 17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında düzenlenen Birinci Maarif Şurası'nın ana gündeminde gerçekleşmiştir. Burada bir tarafta millî kültürden bahsedilirken diğer yanda hümanist yaklaşım doğrultusunda Türk kültürünün yönlendirileceği dillendirilmiştir. Taban tabana zıt olan bu iki yaklaşım içerisinde bütün itirazlara rağmen hümanist kültür yaklaşımı kabul görmüştür (Altınışık, 2011: 41). İnönü döneminde uygulanmaya başlanan hümanist yaklaşımın eğitim alanında güçlü savunucu dönemin Millî Eğitim Bakanlığı görevini icra eden Hasan Ali Yücel'dir. Öyle ki "hümanizm" adı Yücel tarafından "Türk Hümanizmi" olarak değiştirilmiştir (Gök, 2011: 95). 1940'tan itibaren okul kitapları, hümanist kültür politikaları³⁰ doğrultusunda tekrardan yazılmıştır. Atatürk döneminde 1931'den itibaren liselerde okutulmaya başlanan tarih kitaplarının yerine yenileri yazılmıştır. 1947'den başlanarak tarih kitaplarına, hümanist yaklaşımın esas alındığı Yunan-Latin medeniyetini konu edinen bölümler eklenmiştir. 1938-1950 yılları arası dönemdeki tarih kitapları incelendiğinde ortaokul ile lise programında Türk tarihi, medeniyeti yerine Yunan-Roma tarih ve medeniyetine daha fazla yer ayrılmış (Köken, 2002: 234-235) olması dikkat çekicidir. Bakan Yücel, Batı'da eğitimde temel alınıp okutulan kaynakların Türkiye'deki okullarda da okutulmasını istemiştir.³¹ Savunduğu hümanist yaklaşımın ülkede kökleşmesi amacıyla Batıdan gelecek eserlerin tercüme edilmesi amacıyla Tercüme Bürosu'nu³² kurdurtmuştur. Ayrıca Köy Enstitüleri, Halkevleri ve üniversiteler vasıtasıyla hümanizmin yayılması amaçlanmıştır. Böylece savunulan hümanist yaklaşıma uygun vatandaş yetiştirilmesi amaçlanmıştır (Gök, 2011: 95).

İnönü döneminde Türkçü, Turancı düşünce hümanizm politikasına zarar verdiği gerekçesiyle engellenmek istenmiştir. Sonradan "Türkçülük-Turancılık davası" olarak adlandırılacak olan 1944 yılında aralarında Nihal Atsız, Alparslan Türkeş gibi Türk milliyetçilerinin bulunduğu on altı kişi çeşitli suçlamalarla tutuklanıp, hüküm giymiştir (Çetin, 2000: 318). Bu dönemde uygulamaya konan politikalara Atatürk döneminden daha şiddetli tepkiler yükselmiştir. Dil çalışmalarının temsilciliğini Türk Dil Kurumu yürüttüğünden muhalif kesim, kuruma yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. Söz konusu eleştirilerin temelini; dile yönelik beşerî bir müdahalenin olduğu, doğal gelişim içinde dilin değişiminin ve yaşayan dilin varlığının göz ardı edilmemesi gerektiği oluşturmuştur (Dağtekin, 2021: 40). Gök (2011: 98) bu dönemde hümanist aydınlar ile dilde özleşmeye karşı olanlar arasındaki tartışmanın ana nedenlerinden birini sadeleşme çalışmalarında takip edilmiş olan metot olarak zikretmiştir. Hümanist aydınlar, Latin kökenli kelimeler kullanılarak dilde sadeleşmeyi savunurken muhalif olanlar ise Türkçenin kendi bünyesi doğrultusunda yapılması gerektiğini savunmuştur. Nurullah Ataç, Peyami Safa gibi yazarları hümanist çizgide Fuat Köprülü, Nihal Atsız gibi aydınların muhalif cepheye yer aldığını aktarmıştır.

İnönü döneminde (1938-1950) üç dil kurultayı gerçekleşmiştir. 1939'da yapılması planlanan Dördüncü Dil Kurultayı, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına denk gelmesi nedeniyle 1942 yılında gerçekleşmiştir (Dağtekin, 2021: 41). Yılmaz (2013: 154) bu kurultayın hem İstanbul dışında yapılması hem de savaş nedeniyle yurt dışından herhangi bir davetlinin yer almaması açısından diğer kurultaylardan farklı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu dönemdeki önemli uygulamalardan biri de 1945 yılında anayasanın (1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun) İnönü'nün emriyle Türk Dili Kurumu

²⁹ Hasan Ali Yücel özellikle Batı kökenli, Latin-Yunan, kelimelerin kullanılmasını istemiştir; "*Kültür anlayışımızda milliyetçiliğin belirtilerinden biri de Cumhuriyetin daha ilk zamanlarında, Arapça ve Farsçayı kaldırmamız olmuştur. Bu boşluğu da seneler sonra ve bu yakınlarda Latince ve Yunanca ile doldurmaya başladık.*" (Aktaran Elbir ve Karakaş, 2007: 384).

³⁰ Liselerde "beşinci kol" açılarak Latince öğretilmeye çalışılmış, fakat 1949 yılında resmen kapatılmıştır (Sakaoğlu, 1992: 106).

³¹ Dünya klasiklerinin tercüme edilmesinin Türkiye'de hümanizm yaklaşımının yerleşmesindeki katkısını önemli bulmuştur; "*Kültür anlayışımızda milliyetçiliğin tecellilerinden biri de Cumhuriyet'in daha ilk zamanlarında, Arapça ve Farsça'yı kaldırmamız olmuştur. Bu boşluğu o da seneler sonra ve bu yakınlarda Latince ve Yunanca ile doldurmaya başladık.*" (Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri, 1946: 13).

³² Bu büro, 1950'den itibaren faaliyet göstermemekle birlikte resmi olarak 1966'da kapatılmıştır (Sakaoğlu, 1992: 106). Tercüme Bürosu'na bağlı iki ayda bir yayımlanan "Tercüme" dergisi çıkartılmıştır (Yiğit, 1992: 47).

yönetimi ve çevresinin savunduğu öz Türkçe ile tekrardan yazılması ve mecliste kabulüdür (Dağtekin, 2022: 41). Bu, anayasa diline “devletin müdahalesi” tartışmalarının fitilini körüklemekten öteye gitmemiştir. Aynı yıl içinde düzenlenen Beşinci Dil Kurultayı’nda diğerlerinden farklı olarak Türkçe sözlük yayımlanmış, okul kitabı hazırlanmasına katkı sağlamak amacıyla Türk Dilbilgisi ilkeleri sunulmuş, bu ilkeler doğrultusunda ana kitaplar basılmış ve kitap sergisi açılmıştır (Beşinci Türk Dili Kurultayı, Birleşimler, Tutanaklar, Tezler, 1946).

İkinci Dünya Savaşı’nın bitişi sonrasında dünyanın iki kutuplu bir sürecin içerisine sokulması, Türkiye’nin ise bu kutuplar arasında liberal değerleri savunan tarafta yer alması ülkedeki siyasi, ekonomik, kültürel uygulamalarının da seyrini değişirmiştir. Devletin kültür politikasındaki değişimi 19-23 Aralık 1949 tarihleri arasında yapılan Altıncı Dil Kurultayı’nda görmek mümkündür. Bu kurultayda kimi ilkeler tadil edilmiş, dilin özleştirilmesine bağlı kalınmakla birlikte halk dilinde kullanılmaya devam eden Arapça ve Farsça sözcüklerin korunması, diğerlerinin ise Türkçeleştirilmesi kabul görmüştür (Safa, 1951: 187). Söz konusu kurultay öncesinde ise Türk Dil Kurumunun çalışmalarını kabul etmeyenlerin, tasfiye ile dile yönelik beşeri müdahaleye muhalif olanların, bir çatı altında toplanarak ilk itirazlarını seslendirdiği (Dağtekin, 2021: 40), İstanbul Muallimler Birliği’nin³³ 19-23 Aralık 1949 tarihleri arasında düzenlendiği Birinci Dil Kongresi gerçekleşmiştir (Özcan Gönülal, 2011: 1160). Bu kongrede tüzüğün değiştirilmesi gündeme gelmiş (Dağtekin, 2021: 41-42), arı Türkçeden ziyade sadeleştirmeye daha fazla ağırlık verilmesi yönünde karar alınmıştır (Özcan Gönülal, 2011: 1160). Kongredeki temel eleştiriler ise dilin siyasete alet edildiği, Türk Dil Kurumunun devletin güdümüne girdiği, okul kitaplarına zorla uydurma kelimelerin sokulduğu, nesillerin birbirini anlamada güçlük çektiği (Korkmaz, 1963: 73-76) hususlarında kendini hissettirmiştir. Kongreden çıkan kararlar ise dil devriminin bir an önce durdurulması, ilk kurultay öncesi dile dönülmesi, Türk Dil Kurumunun hükümetçe denetlenmesi ile tasfiye edilmesi yönünde olmuştur (Levend, 2010, 452). 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen seçim sonucu Demokrat Parti (DP) iktidara gelmiş, Türk dil politikasında önemli değişikliklerin yaşandığı bir sürece girilmiştir. 1950’li yıllarda ve sonrası dönemlerde dil tartışmaları kimi zamanlarda irtifa kaybetse de benzer şekilde sıcak gündemini koruyarak varlığını sürdürmüştür.

3. “HÜR FİKİRLER” MECMUASINDA DİL TARTIşMALARI (1948-1949)

“Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti”, 1 Ekim 1947 tarihinde Ahmet Emin Yalman ve Ali Fuat Başgil’in öncülüğünde kurulmuştur. Üç yıla yakın bir zaman dilimine değin farklı liberal algılayışlara sahip olsalar da cemiyet çatısı altında ortak mesailerine devam etmişlerdir. Cemiyet, Kasım 1948’de “Hür Fikirler” adıyla bir mecmua yayımlamaya başlamıştır. Eylül 1949’a kadar sadece on bir sayı ile var olan mecmua hem dünya hem de ülke gündemine dair konuları liberal bakış açısıyla yorumlayıp okuyucularına aktarmayı başarabilmiştir.

Cemiyet pek çok panel, konferans ve toplantı düzenlemiştir. Bunlardan bir tanesi de 15 Ocak 1949 tarihinde gerçekleştirilen “Dil Meselesi” adlı konferanstır. Konu ile ilgili Ali Fuat Başgil ve Burhan Apaydın yaklaşık on ay süren bir çalışma yürütmüştür. Bu süreç sonunda cemiyet tarafından 1948 yılında bir beyanname yayımlanmıştır. Ayrıca Birinci’nin (2018: 61) aktardığına göre, cemiyet 15 Ocak ile 12 şubat 1949 tarihleri arasında dil meselesini ele alan üç toplantı yapmıştır. Cemiyetin dönem itibarıyla uygulanan dil politikalarına dair eleştirisi dördüncü sayının “Türkçe Meselesi” başlığı altında şu şekilde aktarılmıştır (Hür Fikirler, 1949: 193): “Asırlar boyunca yuvrulup yapılan ve bu gün varlığımızın sağlam bir unsuru haline gelen Türkçemiz, millî dilimizdir. Bu dille konuşup yazmak en tabiî haklarımızdandır. Bununla beraber bir zamandan beri vatandaşlar mekteplerinde, hükümet dairelerinde ve mahkemelerde millî benliğe tamamiyle yabancı bir dili kullanmaya cebredilmektedir.” Cemiyet tarafından hükümetin uyguladığı dil politikası “vatandaşlık hak ve hürriyetlerine açık bir surette aykırı” bulunarak kıyasıya eleştirilmiştir.

Mecmuada ilk sayıdan itibaren hükümetçe uygulanan dil politikaları ile muhalif görüş ve tutumlar hassasiyetle takip edilmiş, bu doğrultuda yazılar kaleme alınmıştır. Esas itibarıyla mart ayında çıkan beşinci sayı sadece dil meselesine ayrılmıştır. Beşinci sayı, kapak sayfasında yer alan şu ifadelerle yayımlanmıştır (Hür Fikirler, 1949); “Bu sayı, bugün millet meselemizin en büyüğü haline

³³ Muallimler Birliği’nin kuruluş felsefesi için bkz. Pustu, Y. (2018). Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleriyle Türkiye Muallimler Birliği (1921-1936), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 35 (1), 51-94.

gelen, dil davasının müdafasına tahsis edilmiştir.” Bu sayıda ilk olarak “*Dil Meseleleri Hakkında Beyanname*”ye değinilmiş, Ali Fuat Başgil başta olmak üzere Abdülhak Kemal Yörük, Celâl Dereoğlu, Halide Edip Adıvar, Burhan Apaydın, Abdülkadir Karahan, Hıfzı Tevfik Gönensay yazılarına yer verilmiştir. Dil beyannamesinin yayımlanmasının basındaki akisleri “Tasvir, Akşam ve Cumhuriyet” gazetesi özelinde aktarılmıştır. Ayrıca bir arada yayımlanmış olan nisan-mayıs sayısında da basındaki akisler aktarılmaya devam edilmiştir. Çalışmanın devamında dil meselesi dair yazılar alt başlıklar altında sunularak mecmuanın dönem itibarıyla sahiplendiği bakış açısı aktarılmaya çalışılmıştır.

3.1. Dilde Sadeleşme Hareketine Karşı Eleştiriler ile Sunulan Çözüm Önerileri

Mecmua tarafından “dil meselesine” verilen önem ilk sayıda kendini hissettirir. Bu sayıda, 1949 yılının aralık ayında Türk Dil Kurumunun dile yönelik politikalarına karşı ilk örgütlü muhalefet olan Muallimler Birliği’nin dil kongresine dikkat çekilmiştir. Dilde beşerî müdahale ve tasfiyeye karşı olanların toplandığı bu kongre değerli bulunmuş ve yakından takip edilmiştir (Hür Fikirler Mecmuası, 1948: 36): “*İstanbul Muallimler Birliğince tertip edilen ve ehemmiyeti itibarı ile bütün memleketi İlgilendiren dil kongresi, cemiyetimize çok yakından ve büyük bir alâka ile takip olunmuştur.*” Kongreye Burhan Apaydın’ın cemiyeti temsilen katılmış ve bir tebliğ sunmuştur. Apaydın’ın bu tebliği “*Türkçe Meselesi*” başlığıyla mecmuada okuyucularla buluşturulmuştur. Bu tebliğde Türk Dil Kurumu tarafından uygulanan dil politikaları “*uydurma dil hareketleri*” şeklinde nitelendirilmiştir.

Cemiyet, üyelerinin dil meselesine dair görüşlerini tespit etmek amacıyla bir anket yaparak bundan sonra izleyeceği yol haritasını belirlemek istemiştir. Bu anketteki beyanlar doğrultusunda cemiyetin genel görüşünü yansıtan bir beyanname yayımlanmaya karar verilmiş fakat dil kongresinin neticelendirilmesi beklenmiştir. Muallimler Birliği’nin dil kongresi kimi olumsuz olaylar nedeniyle beklenen amaca ulaşamadığından beyanname ilk sayıda yerini almıştır.

Cemiyetin Türk Dil Kurumunun dil politikalarına yönelik temel eleştiri, vatandaşların kendi diliyle yazma ve konuşma hürriyetini ihlâl etmesi; ayrıca bunu hükümet kuvvetini arkasına alarak gerçekleştirmesidir. Kurumun akıl ve ilim doğrultusunda değil de hükümetin direktiflerini esas alarak hareket etmesi ve bugünkü dil anarşisine sebebiyet verdiği iddia edilmiş ve kıyasıya eleştirilmiştir. Bununla birlikte dile yönelik “sadeleştirme hareketine” karşı çıkılmamıştır. Apaydın (1948: 37) tarafından sunulan tebliğde, elli yıl öncesinde kullanılan yazı ile konuşma dilini onaylamadıkları, çeşitli nedenlerle unutilan, kaybolan ve yabancı kelimelerle yerleri doldurulan fakat halk tarafından kullanılmaya devam eden Türkçe kelimelerin umuma mal edilmesine de asla aleyhtar olmadıkları ifade edilmiştir. Dilde yapılan tasfiye sürecine karşı olunmasının sebebi ise dil yaratmak için kelime icat edilmesi ve bunların kullanılmasının zorunluluk haline getirilmesi olarak dillendirmiştir. Kısaca Türkçeleştirme adı altında Türkçenin imha edilmesi tehlikesine dikkat çekilmiştir. Cemiyetin bu konudaki önerisi, dile yönelik gerek sadeleştirme gerekse de tasfiye dönemlerinde dillendirilmiş olan “*dil akademisinin*” kurulmasıdır. Bu doğrultuda dildeki sadeleşme ve Türkçeleşmenin “*şairlerin, ediplerin, muharrirlerin görevi*” olduğunun altı çizilmiştir. Fransa, özellikle Almanya’da ve diğer ülkelerde, durumun bu şekilde yürütüldüğü belirtilmiştir.

Ayrıca tebliğde cemiyetin uygulanan dil politikalarına yönelik eleştirilerine yer verilmiştir. İlk eleştiri; memlekette dil ıslahının diğer ülkelerin yaptığının tersi istikametinde ilmi ehliyeti tartışılır bir kurula bırakılması ve bu kurulun gayri ilmi mesaisinin mahsulü olan binlerde kelimeyi halka zorla kullandırmak istendiği yönündedir. Ayrıca muallimlerden başlanılarak bütün devlet memurları, hâkimler ile resmi makamlarla olan ilişkilerde halkın kendi dilinden farklı bir dile mahkûm, mecbur edilmesidir. Bu durum, “*vatandaşın özgürlüğüne yönelik bir tecavüz*” olarak görülmüştür. Önceden de belirtildiği üzere cemiyetin eleştirdiği bir diğer husus, kurumun hükümet politikalarına dâhil edilerek resmi otoriterce himaye edilmesidir. Cemiyet böyle bir politika izlenmesinin yanlışlığını dillendirmiştir. Tam tersi bir yol izlenmesi halinde hiç kimsenin tutmadığı, sempati duymadığı uydurma kelimelerin okul kitaplarına sokulmayacağı, resmi müesseseler tarafından istimal edilmeyeceği, halkın devletle olan münasebetlerinde kullanılmasının zaruri bir vasıf kazanmayacağı, hocaların ve talebelerin kafalarına zorla sokulmayacağı iddia edilmiştir. Ayrıca bu kelimelerin sadece Türk Dil Kurumu içinde kullanılacağı ve millî kültürün zedelenmeyeceğinin altı çizilmiştir. Bu tebliğde, hükümetin hizmetle mükellef olduğu milletin arzu ettiği şekilde yazma ve konuşmasına

müsaade edilmemesi; *“fikir ve söz hürriyetine karşı tarihte görülmemiş bir hadise”* olarak zikredilmiş, *“fikre tahakküm eyleyenlerin dile tahakküm ettikleri asla görülmediği”* dillendirilerek tutulan yolun yanlışlığı vurgulanmıştır. Ayrıca bu tebliğde dil meselesine dil meselesine dair cemiyetin talepleri sıralanmıştır. Bu talepler mecmuanın dil meselesini konu edindiği beşinci sayısında, dil beyannamesinde ve mecmuanın hemen hemen her sayısında konuyla ilgili kalem oynatan yazarların makalelerinde tekrarlanmıştır. Kısaca tebliğde yer alan eleştiriler, öneriler, talepler mecmuanın “genel görüşünü” yansıttığı söylenebilir.

Dördüncü sayıda Mehmet Ali Sebük *“Hukuk Dili”* başlıklı yazısında Türk Dil Kurumunca hukuk dilinde başlatılan tasfiye sürecine değinmiştir. O, eski hukuk dilinin Doğu dillerinin bir karışımı olduğu için anlaşılmasının zorluğuna dikkat çekmiş, bu yüzden hukuk dilinin anlaşılmasının uzun yıllar alacağını, ciddi emek harcanması ve bu konuda tecrübenin de gerekli olduğunu altını çizmiştir. Yazarın bulduğu çözüm ise eski kanunların ağdalı dilini yumuşatmanın ancak bunların kullanılmasından vazgeçilmekle olacağı yönündedir. Hukuk dilinde Batı esas alınarak yapılan inkıpların hukuk dilini de içine aldığı fakat dilde inkılap değil de tekâmülün mevzu bahis olduğunu savunmuştur. Hukuk dilinde bir virgül ve noktanın bile çok önemli olduğunu bu yüzden hiçbir memlekette hukuk dilini bozacak bir girişim içine girilmediğini, onun tekâmül seyrine bıraktığını savunmuştur. Bizim memleketimizde ise hukuk dilinin tekâmüle yürürken uydurma kelime ile tabirlerin taarruzuna uğradığını, Türk Dil Kurumunun hiç anlamadığı ve yabancı bulduğu bir sahaya geçmesinin büyük bir hata olduğunu, Adalet Bakanlığı’nın bu kurumun uydurduğu kelimeleri adalet mekanizmasına dayatmasının yanlışlığını ifade etmiştir. Tekâmül evresine ulaşan hukuk dilini yapanların yine onun mensubu profesör, hâkim ve avukatlar olduğunu bunda Adalet Bakanlığı’nın hiçbir rolünün bulunmadığını belirtmiştir. Kurumun dilin bozulmasında rol üstlenerek bir vasıtaya dönüşmesi, nüfusunu kullanarak uydurma kelimelerin hukuk sahasına atlamasına imkân verdiğinin altını çizmiştir. Hukuk sahasına yerleşmiş, dağdaki çoban dâhil herkes tarafından bilinen birçok kelime ve tabirin olduğunu fakat “uydurma dil” politikasıyla bu kelimelerin yerlerine başkalarının aktarılmasının tatbikat hayatındaki ahengi altüst ettiğini vurgulamıştır. Bu konuda varmış olduğu neticeyi şu sözlerle ifade etmiştir (Sebük, 1949: 163): *“Zorla güzellik olmaz. Şuuruna sahip hiçbir hukukçu, ilimde ve hatta mantıkta yeri olmayan kelime ve tâbirleri kullanmağa mecbur değildir. Ağdalı, anlaşılması güç ve mânasını kaybetmiş hukukî tâbir ve kelimeler, zaten yeni nesiller önünde erimeğe ve boş kalıplar haline gelmeğe mahkûmdur. Bunun için emre, zora ve müdahaleye hiç lüzum yoktur.”* Sebük yazısının sonunu cemiyetin dile yönelik müdahaleyi durduracak çareleri ararken hukuk dilini de hesaba katacağını, bu konuda yapılacak hizmetin millete layık bir değerde olacağını da altını çizmiştir.

Dördüncü sayının “Kronik” kısmının *“Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin Faaliyetleri”* başlığı altında *“Türkçe Meselesi”* yazısı okuyucularla buluşturularak hükümetçe izlenen dil politikalarına karşı cemiyetin takip ettiği yol ve yöntemler aktarılmıştır. Dilde gerçekleşen tasfiye süreci, *“vatandaşlık hürriyet ve hakkına alenen bir aykırılık içerdiği”* vurgusuyla reddedilmiştir. Cemiyetin idari heyetinin 7 Haziran 1948 tarihinde dil meselesinin müzakereye alınmasına karar verdiği belirtilmiştir. İlk olarak cemiyet üyelerin fikir ve kanaatlerini öğrenmek için anket soruları hazırlanıp dağıtıldığı ve böylece hükümet tarafından izlenen dil politikası uygulamalarının onaylanıp onaylanmadığının sorulduğu, bir üye dışında diğerlerince bu uygulamaların tasvip edildiği aktarılmıştır. Bu konuda tüm hazırlıkların tamamlandığı; ancak Muallimler Birliği tarafından düzenlenen dil toplantılarından çıkacak neticelerin beklendiği ifade edilmiştir. Söz konusu toplantıların bazı hoş olmayan hadiselerden neticelendirilememesi nedeniyle cemiyetin 15 Ocak 1949 tarihinde üyelerini toplantıya çağırdığı, üç toplantının gerçekleştiği ve cemiyetçe yayımlanacak olan dile dair beyannamenin son defa gözden geçirmesi için 12 Şubat 1949 tarihinde yeniden bir toplantının gerçekleştirileceği duyurulmuştur. Dil konusunda cemiyetin faaliyetlerinin mecmua vasıtasıyla kamuoyuna aktarıldığı görülmektedir.

Başlı bu dil toplantılarının ilkinde kısa bir beyanat vererek cemiyetin temel gayesini; *“hür fikri yaymak ve hürriyeti engellemeye kalkışanlarla mücadele etmek”* şeklinde izah etmiştir. Bu gaye dolayısıyla “dil meselesi” davasını ele almaya karar verdiklerini açıklamıştır. Dil meselesinin cemiyeti yakından alakadar eden bir konu olarak görülmesinin sebebini; memleketteki vatandaşların yaşayan dille konuşmaya ve yazmaya hakkı olduğunu, ancak okullarda, dairelerde, mahkemelerde,

sinemalarda, pek çok kanunda başka bir dil kullanmaya mecbur bırakmasının (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 193-194) kabul edilemezliği olarak belirtmiştir. Başgil'in bu demeçlerinden dile yönelik herhangi bir müdahalenin cemiyetçe tasvip edilmediği açıkça görülmektedir.

Başgil'in konu ile ilgili görüşlerini, mecmuanın beşinci sayısında yayımlanan "*Dil Beyannamesi Münasebetiyle*" başlıklı yazısında daha net biçimde görmek mümkündür. Ona göre (1949: 196-197), "uydurma dili" ortaya atanların millete kötülük yapamamasındaki temel unsurlar "milletin kendisi, vatansever olan okul hocaları ve basın"dır. O, milletin bilhassa gençlerin "soysuz kelimeleri" daima alayla karşıladığını, uydurmacaları eğlenceye alarak cezalandırdığını, kısaca yersiz ve haksız hükümet emirlerine, tedbirlerine karşı halkın en tesirli silahının "alaya alıp eğlence mevzuu yapmak" olduğunu belirtmiştir. Okul hocalarının ise yüzde doksan dokuzunun bu "uydurma kelimelere" karşı nefret duyduklarını, memleketin dilinin yaşatılmasına dair her şeyi yaptıklarını vurgulamıştır. Maarif Teşkilatı'nın sahip olduğu kanuni yetkiyi kullanmasındaki hakiki maksadının ve asıl hedefinin, "*mukavemetleri kırmak ve uydurma dile karşı kalkacak başları ezmek*" olduğunu belirterek muallimlerin bu şekilde baskı altına alınmasını tenkit etmiştir. Bunlara rağmen muallimlerin memleket diline karşı görevlerini yapmaktan geri durmadıklarını, uydurma dilin belini kıran hareketler safında yer aldıklarını İstanbul Muallimler Birliği'nin tertiplemediği Dil Kongresine katılarak gösterdiklerinin altını çizmiştir. Bu kongreye gönderme yapan Başgil, en yaşlısından en gencine kadar Türk milletinin fikir ordusunun uydurma dile karşı çıktığını, "*son devir hareketlerinin en mühimi olarak memleket tarihine mal olduğunu*" vurgulamıştır. Matbuatın ise gösterdiği hassasiyet ile hizmeti takdirle karşılamıştır; "*dil baskısının bu şiddetle hüküm sürdüğü devirde bile, çeşitli dil sansürlerinin amansız yumruklarına göğüs germiş ve halkın istediği ve beğendiği dil ile halka hitap etmekten çekinmemiştir.*"

Mecmuanın beşinci sayısı; "*Dile tahakküm, hakikate fikre ve vicdana tahakkümdür. Bu ise tahakkümlerin en ağıridir*" serlevhasıyla çıkmış, bütün yazılar "dil meselesine" ayrılmıştır. Bu sayıda cemiyetin dil meselesine dair duruşunu yansıtan bir beyanname de yer verilmiştir. Mecmuanın kapak sayfasının en alt kısmında; "*Bu sayı, bugün millet meselemizin en büyüğü haline gelen, dil davasının müdafasına tahsis edilmiştir*" ifadeleriyle söz konusu sayıyla verilmek istenen mesaj aktarılmak istenmiştir. Başgil (1949: 195) "*Dil Beyannamesi Münasebetiyle*" başlıklı yazısında, senelerce süren itirazlara rağmen hükümetin "uydurma dil" politikasını sürdürdüğünü, kanunlarda, mahkemelerde, okullarda "soysuz kelimelerin" çoğalmaya devam ettiğini tekrarlamıştır. Bunun yanı sıra memleketin diline karşı "sinsi bir pusu hücumu" olarak nitelendirdiği "uydurma dilin", üniversitelere sokulmasını ve üniversite hocalarının bunu kullanmaya kendini zorunlu hissetmesini eleştirmiştir. Ayrıca anayasanın uydurma dile çevrilmesinden duyduğu hoşnutsuzluğu dillendirmiştir. "*Muhalefet partilerimize ne buyrulur?*" sorusuyla eleştirilerin en büyüğünü muhalefete yönelmiştir (Başgil, 1949: 196); "*Dil meselesinde muhalefet yalnız lakaydlığıyla kalsaydı, o kadar gam yemezdim. Eşefle görüyoruz ki muhalefet partilerimiz uydurma kelimelerin en soysuzlarını bile fütursuzca benimseyip resmen kullanmakta ve belki farkında olmaksızın dil kahyacılığını desteklemektedir.*"

Mecmuada "*Dil Beyannamesi Hakkında*" başlığıyla çıkan beyannameye cemiyetin dile yönelik eleştirel tavrının özetini görmek mümkündür; "*Asırlar boyunca sayısız Türk nesillerinin tefekkür nuru ile yüğrülüp meydana gelen ve bugün millet birliğimizin temelini teşkil eden dilimiz, bir zamandan beri, manası anlaşılmaz bir baskı politikasına alet edilmektedir.*" Burada millî benliğin ana unsuru haline gelen Türkçe yerine tamamen yabancı bir dil ile halkı öğretmeye, öğrenmeye, yazmaya ve konuşmaya zorlamanın; ayrıca bunları her türlü neşriyat yoluyla halka mecburi kabul ettirmeye çalışmanın yanlışlığı dile getirilmiştir. Sadece vatandaşın hukukuna değil aynı zamanda insan haklarına yakışmayan baskı siyasetinin güdüldüğü belirtilmiştir. Memleketteki vatandaşların buna direnmelerine rağmen söz konusu anlayışın devam ettiği vurgulanmıştır. Bu baskı siyasetinin sürdürülmesinin olumsuzlukları şöyle izah edilmiştir (HFYC Beyannamesi, 1949: 200-201); "*Bugün halk, hükümet ve idarenin dilinden; ana babalar çocuklarının mektep ağzından bir şey anlamaz olmuş; genç nesil yetişkinlerin bilgisinden ve birikmiş tecrübelerinden istifade edemez bir hale gelmiştir. Bu suretle hem millet birliğimizin en sağlam çekirdeği olan aile yuvasına, hem de halk ile hükümet ve gençlerle yetişkinler arasına ayrılık ve zümrecilik tezadı getirmiştir.*"

Mecmuada bu durum karşısında ehemmiyetli düşünme "vatani bir vazife" olarak kabul edilmiş, dile yönelik müdahaleye karşı bazı beyanlarda bulunulmuştur. Bunlar (HFYC Beyannamesi,

1949: 201-202-203), yetki sınırları anayasada çizilmiş olan resmi şahsiyetlerin hükümet gücünü de yanına alarak zorla dil ıslahaılığına soyunmasını hem yetki alanının aşılmasından hem de mill birliğe zarar verilmesinden başka hiçbir netice doğurmadığıdır. Dil işinin hükümetin, partilerin, siyasetin işi olmadığı aksine dilde tasarrufun ihtisas, ilim, kalem sahibi olanların görevleri arasında yer aldığıdır. Ayrıca dile yönelik müdahalenin “z Türkçe” maskesi altında mektep kitaplarına, kanun metinlerine, resmi yazışmalara, mahkemelere sokulmasına; bu doğrultuda kurgulanan ajans ile radyo yayınlarının devam edilmesine, halkın bu dili kullanmaya mecbur bırakılmasına karşı oldukları belirtilmiştir. Cemiyetin bu konudaki tavrı net olarak şöyle aktarılmıştır; *“Yaşayan Türkçe iktidarın malı değil Türk milletinin müşterek dili ve memleket tarihinin bir mirasıdır. Bunda muayyen bir partinin ve iktidar adamlarının sırf kendi görüş ve politikaları uyarınca tasarrufta bulunmaları fuzul ve haksızdır.”*

Ayrıca hükümet tarafından yazdırılarak okullarda okutulmaya mecbur edilen “Tek Kitap” uygulaması eleştirilmiştir. Bu durum “memleket ilmi ile maarifi adına zararlı bir gidişat” şeklinde nitelendirilmiştir. Okul, hoca ve kitabın muayyen “bir zümre veyahut partinin” kölesi olmadığı, okulun siyasete bitaraf kalarak “kitap ve hocanın” memleketin gerçekleri, ilmi ve objektif realiteye bağlanması, çocukların bu okullarda sadece “ilim, ahlk ve terbiye” çerçevesinde yetişmeleri gerektiği savunulmuştur. Dil meselesinde hükümetin sadece bir zümrenin fikirleri doğrultusunda hareket etmesine, zora başvurarak ve kanun yoluyla dili değiştirmesine taraftar olmadıklarının altı çizilmiştir. Serbest bir şekilde cereyan edecek kültür hareketi neticesinde dilin sadeleştirilmesine halk ile seçkin zümreler arasındaki ifade ve görüş farklarının en az seviyeye indirilmesine, ilim sanat ve edebiyat dilinde var olan eksiklerin halk dilindekilerle tamamlanmasına, konuşma ve yazma dilinde sunulmaktan kaçınılmasına taraftar oldukları ifade edilmiştir. Hükümetin emirlerine doğrultusunda yol aldığı iddia edilen Türk Dil Kurumu’nun, Türkçenin içine düştüğü bu durumun mesul olarak zikredilmiş, onun yerine bir “akademi” kurulması önerilmiştir. Bu akademi den beklenen hizmetler şu şekilde sıralanmıştır (HFYC Beyannamesi, 1949: 206):

- a- Yaşayan Türkçeyi son senelerde sokulmuş olan uydurma kelime ve tabirlerden temizlemek,
- b- Yaşayan Türkçede karşılığı varken garp dillerinden alınmış olan kelimeleri memleketlerine iade etmek,
- c- Türkçeyi son senelerde saplandığı ırklık orağından kurtarmak ve dilin bünyesine girip yerlileşmiş olan kelimeleri, asıllarına bakmadan, Türkçe kabul etmek,
- d- Bu tasfiye iade ve kabulden sonra yaşayan Türkçenin mükemmel bir kamusunu, sarf ve nahvini yapmak,
- e- Dili ilmi bir zabta altına alıp resmi ve keyfi müdahalelerden korumak.

Aynı sayıda kaleme aldığı “Dil” adlı yazısında Halide Edip Adıvar (1949: 207-208-209), Türkçeye yaklaşımın lengüistik/dil bilim odaklı olmasını eleştirerek vermiş olduğu örneklerle bu tarz tartışmaların fayda yerine zarar getireceğini savunmuştur. O, dilin tüm kelimelerin birlikteliğiyle meydana gelen “ifade ve mana” açısından düşünülmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Memlekette dilin köklerini ortadan kaldırmaya yönelik bir tasfiye sürecinin başlatılmasının nedenini şöyle izah etmiştir; *“nk kelime artık yaşayan bir vücudun en kk parçası olduğu unutulmuş, dil, kelime hudutları içinde hapsedilecek bir mefhum olmuştur. Bununla beraber, tek kaygımız kelimelerin kendisi olmuştur. Bu aramızda adeta bir fileloji hastalığı ortaya çıkarmıştır. Kurul zası veya bir yere kurulmak isteyenler, filelojik eserler okumaya çalışmış ve kendi sabit fikirlerine uyan taraflarına birer ns gibi sarılmışlardır.”* Bu hareketin hem zararlı hem de faydalı bir tarafı olduğunu dillendirmiştir. Faydasını, süreç nihayete erdiğinde dilin birkaç yüz kelimeden ibaret kalacağını belirterek bunu kinayeli şekilde “orijinal bir komedi mevzuu” olarak adlandırmıştır. Ayrıca zarar muhasebesini, psikolojik zarar olarak nitelediği, “dilnin bir kelime yığını olduğu zihniyetinin yerleşmesi” şeklinde izah etmiştir. Herhangi bir dildeki kelime sayısındaki fazlalığın onu medeni dil haline getirmediğini tersine tıpkı bir milleti oluşturan bileşenlerin çeşitliğine, zenginliğine göre yüksek mevkide olabileceğini savunmuştur.

Adıvar (1949: 209-210), dile kelime açısından bir “yığın” anlayışıyla yaklaşmanın dilin özünü oluşturan cümle mefhumuna zarar verdiğini, “ahenk ve mana” itibarıyla birliği bozduğunu belirtmiştir. Dilin yüksek bir seviyeye ulaşması ancak bu birliğin hsil olmasıyla gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir. Aksi takdirde lgat ezberlemekle, kelimelerin teker teker anlamlarını bilmekle dil öğrenilemeyeceğini dillendirmiştir. Yazanın da anlamadığı “uydurma dile” itiraz ederken dili “kelime yığını” şeklinde görme anlayışına da karşı gelinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumdan korunmak için takip edilecek tek yolun, Türkçeyi güzel ve doğru kullanan yazarları eski veya yeni

ayrıt etmeksizin okumaktan geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca gençleri ve çocukları dili bir kelime koleksiyonu telâkki eden zihniyetten korumanın elzem olduğunu aksi durumda dilin kalabalıkların konuştuğu bir lisan haline geleceğini, bilim ve sanat yaratacak yeteneği ortadan kaldırılabileceğini savunmuştur.

“*Dil Hakkındaki Beyanname Münasebetiyle*” başlıklı yazısında Abdülhak Kemal Yörük (1949: 212), benzer şekilde tüm ilim ile yazı dilinin baştan aşağıya yeni tabir ve kelimelerle değiştirilmeye yönelik zorlamayı “fikir ve ifade özgürlüğüne yönelik bir hakaret” nitelendirerek bunu kamuoyuna iletmeyi bir vazife gördüğünü dillendirmiştir. Beyannamede de belirtildiği gibi gerekli olan özleştirme hareketine yönelik herhangi bir karşı duruş içinde olmadığını vurgulayarak eleştirisinin temel nedenlerini şu şekilde izah etmiştir; “*Cemiyetin iddiası eski dili olduğu muhafaza etmek değildir; dilin tabii seyrine müessir olmak için devlet kudretinin sağladığı imkânlardan faydalanmağı önlemeğe, onu birkaç şahsın veya zümrenin tahakkümünden kurtarmağa çalışmaktır.*” Dili, bireyler arasında kaynaşma ve dayanışma aracı, geçmişle gelecek arasında bağlantıyı sağlayan “tek canlı vasıta” olarak görmüştür. Dile yönelik girişilen tasfiye hareketiyle milletin geçmişiyle bağlantısını kopararak geleceği baskı altına tutma girişiminin yanlışlığından bahsetmiştir.

Yörük (1949: 211) dilin doğal akışı içerisinde zamanla kendiliğinden değişip olgunlaşacağını belirtmiştir; “*Gerçekten dil, hiçbir memlekette, olduğu gibi muhafaza edilmiş, dar sınırlar içinde hareketi tevkif olunmuş bir müessese değildir; o, tarihi seyir içinde bünyesine uygun bir istihale ve tekâmül ile daima olgunlaşmak yolunda bulunan içtimaî bir uzviyettir.*” Herhangi bir otoritenin, bilhassa devletin, denetimi altında doğal olmayan bir şekilde dilin gelişmesinin hayırlı bir sonuç vermeyeceği, aksine nesilleri birbirine bağlayan bu kıymetli müessesenin serbest bırakılması halinde millî birliği ve metaneti sağlayacağını savunmuştur. Kalem ve ilim insanların çalışmaları ve onların ortaya çıkaracağı yeni kelime ile tabirlerin ancak kamuoyunun tutulmasıyla dilde yer bulacağını, doğal gelişim sürecinde dildeki eski tabirlerin yenileriyle yer değiştireceği gibi yeni olan şeyleri adlandırmak içinde yeni tabirlerin de meydana geleceğini böylece dilin gelişiminin sağlanmış olacağını vurgulamıştır. Tanzimat döneminden itibaren dilin gelişiminin bu şekilde seyrettiğini, resmi otoritenin herhangi bir müdahalesi olmaksızın bir asır boyunca dilin bu şekilde var olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca Başgil gibi okullarda okutulan “tek kitap” sistemini de eleştirmiştir. Kurumun; vatandaşın düşünce/fikir ve ifade hürriyetini ihlâl edecek mahiyette devlet otoritesini de arkasına alarak dil tasfiyesine girişmesine karşı çıkarak, bunun “*vatandaş ve insan hürriyetine*” müdahale olduğunu dillendirmiştir. Dil işini “*hürriyet*” meselesi; tasfiye sürecini ise kendi düşüncelerinin daima doğru olduğunu kabul eden dar bir zümrenin “*zihniyet taassubu*” şeklinde tasvir etmiştir.

Mecmuada Tarih Tezi ile Güneş Dil Teorisi ile ilgili düşüncelere yer verilmiştir. *Uydurma Dil*” başlıklı yazısında Burhan Apaydın’ın bu konudaki düşünceleri kısaca şöyledir (1949: 215); “*... bütün dünya Türklerle meskündür ve esasta her millet Türktür. ... âlim geçinen insanların nasıl vaz ve iddia ettiklerine hayretler içinde kalmışım. Aradan kısa bir zaman müteakip, tarih sahasında duyduğum bu hayret, Güneş-Dil Teorisi ile bir şakinliğe çevrildi. ... Türk Dil Kurumu, “Yüksek bir Türk buluşu” diye tavsif ettiği, Güneş-Dil Teorisi ile; dünya milletlerinin dillerinin menşe itibarıyla türkçeden geldiğini iddia ediyordu.*” O, Güneş Dil Teorisi ile daha önceden dilde başlayan uydurma hareketi furçasının kısmen de olsa durdurulduğunu, dilin soysuzlaştırılmasına az çok son verme adına iyi bir gelişme olduğunu belirtmiştir. Apaydın (1949: 215-216) bu teorinin, Türk Dil Kurumu tarafından icat edilen kelimelerin ispatını sağlayan dilcilerin kullandığı bir vasıta organına dönüşmesini eleştirmiştir; “*Güneş-Dil Teorisi uydurma dilcilikten rücuu mutazammın bir mahiyet taşıırken, bir müddet sonra vaz’ına tamamen ters bir gaye uğruna kullanılmış ve Dil Kurumunun tümen tümen icad ettiği kelimelerin (öz Türkçe)liğini ispat yolunda dilci geçinenlere bir vasıta hizmetini görmüştür.*” Mecmuadaki diğer yazarlar gibi Apaydın da dilin yabancı kelimelerin istilâsına karşın bunların yerine yenilerini bulma işinin herkes tarafından ilmi otoritesi kabul edilen bir “akademiye” bırakılması gerektiğini savunmuştur. Bu akademinin hükümetin verdiği emirlerle değil ilim ile mantığın rehberliğinde olması gerektiğini belirterek cemiyetin bu konudaki bakış açısını bir kez daha dillendirmiştir. Hükümetçe ortaya atılan ve nesiller arasında bağlantıyı kopartarak kültür hazinelerinde karartıya neden olan tasfiyecilik hareketinin vuku bulduğu andan itibaren önlenemediğini aktarmıştır. Bu hareketin ilk zamanlarında ve hız kazandığı evrelerde, anayasa ilkelerinin askıya alınarak tenkit, tartışma özgürlüklerinin millî birlik çıkırtkanlığı altında ortadan

kaldırıldığını belirtmiştir. Matbuat ile Polis Vazife ve Örfi Kanun vasıtasıyla vatandaşların direnme ve fikrini beyan etme hakkının ihlal edildiğini, hükümetin zor kullanarak aydınları susturduğunu savunmuştur. Hiçbir memlekette böyle bir hareket tarzının yaşanmadığını, millî dili inkişaf ettirmenin hükümet kuvvetleriyle halledilebilecek bir durum olmadığını, bunun “muharrirlerin, şairlerin ve ediplerin işi” olduğunu vurgulamıştır.

Apaydın tasfiye hareketi öncesinde Farsça ve Arapçadan meydana gelen, bazı noktalarda belirsizleşen Türkçenin, folklor çalışmaları ve bilhassa Yakup Kadri Reşat Nuri, Halide Edip vb. aydınlarla ait eserlerle sadeleştirilmeye ve eski haline getirilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Her türlü terkiplerin terkedilerek halkın kullandığı dil ile konuşulup yazılmaya başlandığını, ilim sahiplerinin de benzer şekilde eser vermeye gayret ettiğini, yeni harflerinin kabulüyle bu sürecin daha da sağlamlaştırıldığını aktarmıştır. Sonrasında bu sürecin ilim bakımından yanlış bir istikamette seyrettiğini şu şekilde belirtmiştir; “*mânasız bir kapris ile durdurularak istikameti değiştirildi. Ve dilde inkılâp sevdasına tutulanlar, bu sevdanın ateşi ile gittikçe güzelleşen Türkçeyi yakıp kavurdular.*” Hükümetin emri altına giren Türk Dil Kurumunun uydurma kelimeleri halka özellikle dili daha yeni öğrenmeye çalışan çocuklara zorla benimsetilmeye çalışılmasını eleştirmiştir; “*Bir memleket ki, hükümeti, hizmetle mükellef olduğu kendi arzu ettiği şekilde konuşmasını, yazmasını istemektedir. Tarih, böyle hâdiseyi şimdiye kadar kaydetmemiştir. Fikir ve söz hürriyetine karşı gelen hükümetler şimdiye kadar gelip geçmiştir. Fakat, fikre tahakküm eyleyenlerin dile tahakküm ettikleri asla görülmemiştir.*” Şayet Türk Dil Kurumu kanunla uydurma kelimeleri halka empoze etmeye çalışmasaydı yeni tabirlerin Türkçe için bir tehlike arz etmeyeceğini, kimsenin sempati duymadığı kelimelerinin okul kitaplarına yerleşmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca resmi müesseseler tarafından istimal edilmeyerek halk ile devlet arasındaki resmi ilişkilerde mecburi bir vasıf kazanmayacağını, hoca ve talebelerin kafalarına zorla sokulmayacağını, sadece Türk Dil Kurumu içinde ve üyeleri arasında kullanılarak millî kültürümüzün zedelenmeyeceğini savunmuştur (Apaydın, 1949: 217-218).

“*Dil Davamız Ziya Gökalp ve Dil Kurumu*” başlıklı yazısında Hıfzı Tevfik Gönensay (1949: 220-221-222), Türk Dil Kurumu ve üyelerinin dile yönelik tasfiye hareketini millete izah etme gereksinimini duymadıklarını, Türkçenin yüzyıllar boyunca vücut bulduğunu inkâr ederek onu yeniden tesis etme hususundaki ısrarlarını eleştirmiştir. Türk Dil Kurumuyla anlaşmaya varamadıkları hususu, “*Biz, bu dilin birkaç kişinin keyfine göre yeni baştan tesis edilebileceğine inanmıyoruz*” ifadeleriyle aktarmış, bunu Esperanto diliyle, -cinsiyetsiz, ırksız dil-, ve onun hazin sonucuyla ilişkilendirmiştir. Medeniyetin tüm mazisini yansıtan dili yeniden tesis etme gayretini, tüm mazi ile medeniyeti kökten inkâra kalkışmakla eş değer görmüştür. Türkçe yönelik tasfiye hareketini; Türk’ün zekâsı, hüneri ve zevkiyle işlenerek gelen dili ilkelliğe, geriliğe götürmeye çalışmakla aynı görmüş, böyle bir durumun Türk dilinde, edebiyatında, fikir âleminde açacağı boşluğun asırlar geçse de çok kolay kapanmayacağını vurgulamıştır. Kurumun yeni bir dil tesisine girişmesinin gereksiz olduğunu belirterek dil inkılâbı için yapılanın, Türkçenin karmakarışık bir hal almasına sebebiyet vererek nesiller arasındaki irtibatı ortadan kaldırmak suretiyle günümüz gencini kendi mazisine, tarihine, ecdadına, edebiyatına, bütün geçmesine yabancılaştırmak gayretini yansıttığını dillendirmiştir. O, gazete yazılarından okul kitaplarına kadar yerleşen uydurma kelimeler nedeniyle çocukların konuşma ve kendinden evvelki nesillerle anlaşma kabiliyetinin ve gazetelerde yazı yazan kimseler arasında düzgün bir ifadeye sahip olanların kalmadığını belirtmiştir. Üslûpta sanatkâr olma hevesi özellikle edebiyatta yürekler acısı şekilde cereyan etmeye başladığını aktarmıştır. Yeni neslin Türk edebiyatına karşı yabancılaşmaya başladığını, eskilerin divan şiiri, daha sonrakilerin Tanzimat ve Servet-i Fünûn edebiyatından hoşlandığını, kendi dönemindekilerin millî edebiyata gönül verdiğini, şimdikiyle ise edebiyat adına sevecek herhangi bir şey kalmadığını ifade etmiştir. Bunun nedenini konuştuğu dile yabancılaşan çocukların Yunus Emre, Karacaoğlan, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Akif, Yahya Kemal ve Faruk Nafiz gibi yazarların dilini anlayamamasıyla izah etmiştir. Memlekette ilmi eserlere ilginin azalmasını ve kültürel yaşamın yeniden bir buhrana gidişini dilde yaşanan tasfiye hareketine bağlamıştır. Türkçeye verilmesi gereken doğal istikametinin esaslarının Ziya Gökalp’in düşüncelerine dayandırılması gerektiğini belirterek bunları maddeler halinde sıralamıştır (Gönensay, 1949: 223):

- 1- Güzel, saf, ince, Türkçe, İstanbulda konuşulan Türkçedir
- 2- Herkesin bildiği ve lûgata bakmadan mânasını anladığı her söz, Öz Türkçedir.
- 3- Kökü ne olursa olsun Türkçeleşen her söz, Türkçe sayılır.

- 4- Uydurma söz yapmaktan, yapma yola sapmaktan çekinmek gerekir.
- 5- Dilimizde mevcut müteradif sözlerin yabancı asıldan gelenlerini terk ile Öz Türkçe olanlarını kullanmalıdır.
- 6- Muhtaç olduğumuz yeni kelimeler için halkın söz yaratma usullerine benimsemelidir.
- 7- Bu yeni kelimeleri, yaşayan Türkçeden yapmak suretiyle İstanbul Türkçesini incitmemeğe ve zevkimizi İstanbul Türkçesine göre ayarlamağa çalışmak lâzımdır.
- 8- Arap ve Fars asıllarından gelen kelimelerin telâffuzunda halkın telâffuzunu esas tutmalıdır.
- 9- Türklüğün vicdanı ve vatani bir olmak için lisanın bir olması şarttır.

Gönensay, Gökalp'in kaleme aldığı Türk diline dair ve Türkçülük hareketini içeren yazılarının bu konudaki mükemmelliğini yansıtan belgeler olduğunu vurgulamıştır. Genç Kalemler'den başlayarak önce Yeni Mecmua ardından Küçük Mecmua ile muhalif çizgide yer alan diğer mecmualarda yazmış olduğu makaleler, kitaplar, verdiği dersler, konferanslar onun dil hususundaki otoritesini ortaya koyduğunu belirtmiştir. Ancak Türkçeye yön vermeye yeltenenlerin temel ilkeleri ile Gökalp'in önerdiği esaslar karşılaştırıldığında Türk Dil Kurumuna, onun tasfiyecilik hareketine karşı olanların ne kadar aksi yönde düşündüklerinin rahatlıkla anlaşılacağını dillendirmiştir. Dilcilerin esas aldıkları maddeleri şöyle sıralamıştır (Gönensay, 1949: 224):

- 1- Güzel, saf, ince Türkçe, Dil Kurumunun imal etmeğe çalıştığı Türkçedir.
- 2- Öz Türkçe sözler, herkesin bildiği, ve lûgata bakmadan mânasını anladığı sözler değil, kurumun kabul ettiği sözlerdir.
- 3- Kökü yabancı sözlerin Türkçeleşmesi Kurumun keyfine bağlıdır.
- 4- Türkçede, Arapçada ve Farsça kelimelerin kullanılması veya kullanılmaması bir kaideye tâbi değildir.
- 5- Dilimizde mevcut müteradif sözlerden hengilerinin kullanılacağını kurum tayin eder.
- 6- Muhtaç olduğumuz yeni kelimeler için kurumun kendi zevkine ve kendi keyfine dayanan usulleri vardır.
- 7- Yeni kelimeler yaratılırken İstanbul şivesini düşünmeğe sebep yoktur.
- 8- Başka dillerden Türkçeye giren kelimelerin telâffuzunu kurum tesbit eder.
- 9- Türklüğün vatani ve vicdan bir olmak için kurumun imal ettiği Türkçeyi itirazsız kabul etmek şarttır.

Özetle Gönensay yazısında, Gökalp ve Türk Dil Kurumunun, dönemin dilcilerinin, temel aldığı maddeleri kıyaslamak suretiyle dile dair cemiyetin yapmış olduğu eleştirilerin haklılığını ortaya koymaya çabalamıştır.

Benzer görüşler Abdülkadir Karahan'ın kaleme aldığı "*Muhtaç Olduğumuz Yazı Dili*" ve Celâl Dereoğlu'na ait "*Bir Lisan Misakı ve Sonu*" başlıklı yazılarda kendini hissettirmiştir. Karahan (1949: 226-227) yazısında, Türkçenin on iki yüzyıldan fazla zamandan beri kuvvetli bir yazı dili olarak ne kadar temiz ve özlü ifadeyi yansıttığının Göktürk abidelerinin dilinden anlaşılacağını belirtmiştir. Fakat Anadolu edebiyatının olgunlaşp yaygınlaşmasıyla halk tarafından anlaşılamadığını vurgulamıştır. Gazeteciliğin ve matbaacılığın memlekette gelişmesiyle milletçe yazı dilinde anlaşılmanın zaruretinin daha derinden hissedildiğini, Osmanlının inşa dilinden sıyrılarak halka doğru yönelme meselesinin Tanzimat sonrası kendiliğinden vuku bulduğunu, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gazeteci, edebiyatçı ve sanatkârların ilgi alanı içinde yoğun bir şekilde varlığını koruduğunu aktarmıştır. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa gibi ediplerin yazı dili üzerindeki ıslah düşüncelerinin çok hayırlı olduğunu, psiko-sosyolojik bir müessese olan dile zorla müdahale etmenin vahim neticelerinin olabileceğini, fakat herhangi bir müdahale etmemenin de yanlışlığını belirterek asıl meselenin izlenecek yol ve yöntemlerin iyi bir şekilde tayin edilmesinde yattığının altını çizmiştir. Kimi aksaklıkların ve sapmaların yaşanmasına rağmen dilin eskiye göre daha iyi bir yol aldığını özellikle II. Meşrutiyet döneminde Ziya Gökalp ve arkadaşlarının yapmış olduğu katkılar sonrası daha ilmi, verimli bir istikamete yöneldiğini, Cumhuriyet döneminin ilk beş yılında (1923-1928) basılmış eserlerde Türkçenin ifade kudretinin ciddi şekilde gelişim gösterdiğini vurgulamıştır. 1928 yılında kabul edilen harf devriminin halka okuma yazmanın ulaştırılması bakımından hayırlı olduğunu, ancak yirmi beş yılı aşmış olan bir sınav evresinden de anlaşılacağı gibi az zaman içinde dilde inkılap olamayacağını belirtmiştir. Memlekette konuşma dili davası değil de yazı üzerinde asıl meselenin olduğunu, dil âlimlerinin özverili çalışmalarıyla dilin kendi sahası içinde zamanla beklenen yazı olgunluğuna ulaşacağını (Karahan, 1949: 229-230) belirtmiştir.

Dereoğlu ise yazısında (1949: 231-236-237) toplum için dilin değerine vurgu yaparak hiç kimsenin onun üzerinde mülkiyet ve tasarruf hakkına sahip olmadığını belirterek bir toplumun yaşayan, duyulan benliğini yansıttığını vurgulamıştır. O, dilleri "yaşayan (dinamik hal) ve donmuş (statik hal)" olarak ikiye ayırmıştır. Yaşayan diller (dinamik hal) arasında yerleştiği Türkçe ona göre; "*asırlarca yaşamış, muhtelif tesir ve karşı tesirlerle yuğurulmuş, sayısız ülkeler değiştirdikten sonra bugünkü canlı vasfını almıştır.*" Türkiye'de harf devrimiyle "Türk lisan meselesi" adı verilen bir

hastalığın başladığını savunmuştur. Bunun sebebini muayyen bir zümrenin makamlarını sağlamlaştırmak adına Türkçeyi bir vasıta aracı olarak kullanmaları şeklinde belirterek Türk Dil Kurumu aracılığıyla Türkçeye zarar verdiklerini vurgulamıştır. Dedeoğlu, Gönensay'ın kullandığı “Esperanto” dil benzetmesini tekrarlamış, tasfiyecilik anlayışının okul ile kitaplara aksettirilmesinden duyduğu kaygıyı aktarmıştır. Türk Dil Kurumunu karşısına almak suretiyle “*Biz yaptık, biz yazdık, biz kurduk*” fikrinin bir an önce bırakılması gerektiğini telkin etmiştir. 1928'den bu yana yürütölen eğitim programsızlığının yirmi bir senedir genç kuşağa dil bilgisi açısından bir şey katmadığını, onu tek tik ve dar göröşlü bir yapıya dönuştürdüğünü, memlekette refah ile istikrarın kalmadığını, böyle bir ortamda fen ve bilim erkânının yetişemeyeceğini vurgulamıştır. 1928'den beri Türk fikir ve sanat camiasının resmi ve sun'î otoritelerce tahrip edildiğini, Millî Eğitim Bakanlığı'nın programsızlık ve kırtasiyeciliğin hâkim olduğu bir yapıya büründüğünden bahsetmiştir. 1938 sonrasında İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla durumun daha da kötüleştiğini vurgulamıştır. Lisan meselesinde millî istikbal ve hâkimiyet olmak üzere iki anahtar taşın olduğunu, büyük Türkiye'nin bekasının bu meselenin müspet şekilde, milletin isteğine göre şekillenmesine bağlı olduğunu belirtmiştir. II. Dünya Savaşı'nı kaybeden milletleri; “*tek şef, tek dil, tek kitap ve tek düşünce karanlık odasına hapsedilen fertlerin teşkil ettiği yığınlar*” şeklinde nitelendirmiş, memleketin 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'nın sarhoşluğunu terk etme zamanın geldiğini ifade etmiştir. O dönemdeki hayat şartları, i ve dış baskılar nedeniyle Amerika gibi bir devlet geleceğinden endişe ederken Türk Dil Kurumunun tasfiyecilik içine girişmek suretiyle bireylerin fikirlerine ve ruhlarına baskı uygulamasının çöküntüye neden olacağını İtalya ile Almanya'dan verdiği örneklerle aktarmıştır.

Dereoğlu (1949: 237) yazısının sonunda memleket dili üzerinde son yirmi beş yıldan bu yana uygulanan müdahalelere, baskılara dikkat çekerek zararlı gidişatı ve tutulan yanlış yolu göstermeye çalıştığını ifade etmiştir. Dile karşı cephe almış olan bu müdahaleci zümreye ve otoriteye karşı bir beyanname yayımlandığını, böylece dilde hürriyet ile istiklalın ilan edildiğini belirterek okuyanlar ve okutanların bu mücadeleden temel öğeleri olduğunu savunmuştur; “*Dil Kurumunun ve otoritenin muhterem âzaları, iki günlük ömrünüz için tarihte yapılan hataları tekrarlamayınız. Bugünkü i ve dış şartlarına göre memleketin istikbalini düşünelim. Zira; Anibal kapımızdadır. Kartacayı yıkmalı!*”

3.2. Dönemin Gazetelerinde “Hür Fikirler” Mecmuasının Dile Dair Yaklaşımının Yansımaları

Yukarıda bütün detaylarıyla ele alınan yazılar haricinde cemiyet tarafından yayımlanmış olan beyannamenin dönemim gazete sayfalarına yankı bulduğu mecmuada ifade edilmiş ve buralardan alıntılanan yazılar okuyucuyla buluşturulmuştur. Mecmuanın beşinci ve altıncı/yedinci sayılarında bu gazete yazılarına yer verilmiştir. Beşinci sayı incelendiğinde “Cumhuriyet, Akşam, Tasvir” gazetelerinde Halide Edip, Cihat Baban ve Burhan Felek'in kaleme almış olduğu yazılar aktarılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Diğer sayıda ise “Cumhuriyet” gazetesinde kendine yer bulan H. C. Honey tarafından Burhan Felek'e gönderilmif olan mektuba yer ayrılmış, ayrıca İbrahim Alâettin Gövsa'nın “Hürriyet” ile Nuri Tarhan'ın “Milletin Sesi” gazetesindeki yazıları yayımlanmıştır.

14 şubat 1949 tarihinde yayımlanan “Tasvir” gazetesinde Cihat Baban “*Uydurma Dil Davası*” başlıklı yazısında cemiyetin beyannamesini tahlil ederek bu konudaki fikirlerini okuyucuyla buluşturmuştur. Baban, dilde gerçekleşen sadeleşmesi hareketine karşı olmadıklarını (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 238-239); “*Biz de lisanın sadeleştirilmesi ve istiklâline kavuşması taraftarız, fakat, bu sadeleştirme işinin dün yapıldığı ve bugün yapılmakta olduğu gibi tefekkürü öldürerek, mefhumları daraltarak, çocuğun düşünce kapasitesini ufaltarak, ve dün ile rabıtası kökünden kesilerek yapılmasına taraftar değiliz. ... bir zamanlar tek emirle bütün gazeteler bu uydurma dil ile neşriyat yapmağa mecbur edilmişlerdi*” şeklinde belirterek bu süreçte yaşanan tıkanıklığın nasıl atlatıldığını şöyle aktarmıştır; “*İş o kadar berbad olmuş, birbirimizi o kadar anlamaz hale gelmiştik ki, nihayet, Atatürk, güneş dil teorisini ortaya atarak, her kelimenin aslının Türkçeden geldiğini binaenaleyh her kelimeyi rahatça kullanmanın mümkün olduğunu söyledi, hakikat hepimizi cehennem azabından kurtardı.*” Dilin gelişiminin bir otoritenin emirlerine bırakılamayacağını belirtmiştir.

16 şubat 1949 tarihinde yayımlanan “Akşam” gazetesinde “Dil Meselesi ve Hür Fikirleri Yayma” başlıklı yazısına Halide Edip “Dil bir milletin kendisidir” şiarıyla başlamış, Muallimler Birliği'nin kongresinden duyduğu memnuniyeti belirterek dönemdeki dil meselesine dair iki hususa dikkat çekmiştir. Söz konusu hususlardan ilkini, harf inkılabına memleketteki halk tabakası ve

münevverler tarafından bir itirazın yükselmediği ve siyasi etki altına girmeyen ilim adamlarının dil konusundaki fikirlerini kabul ettikleri, ancak halkın bağrından kopmuş dilin değiştirilmesine razı olmadıkları şeklinde belirtmiştir. Özellikle dilin istikbali için harekete geçen üniversite hocalarının milletin manevi varlığını, benliğini korumak vazifesiyle mükellef olduklarının altını çizmiştir. İkincisi ise bir zümre ki ırkçılık hastalığına kapılarak yazılan, konuşulan, fikir yayma ve edebiyat aracı dile yeni bir yön verme çabası içine girmesine yaptığı vurgudur. Söz konusu zümrenin sırtını siyasi bir otoriteyi dayayarak mekteplere ve kitaplara uydurma dilin nüvelerini soktuklarını, ayrıca yayımlanmış oldukları kitaplarda aktardıkları uydurma dilin onları yazanlar tarafından bile anlaşılmayacak bir hale gelmesinin, -Muallimler Birliği'nin gerçekleştirmiş olduğu Birinci Dil Kongresi'ne atıfta bulunarak-, hocaların hareketlenmesine sebebiyet verdiğini savunmuştur. Adıvar yazısının devamında Muallimler Birliği'nin toplantılarına yer vermiş, orta mektep ile lise kitaplarına sokulan uydurma kelimelerle kurulan cümlelere yer vermiştir (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 239-240). Adıvar (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 240-241) cemiyetin beyannamesinin Birinci Dil Kongresi'nin risalesi kadar mühim olduğunu altını çizmiştir. Ayrıca dil meselesinin siyasi bir sorun olmadığını aksine halkın, sanatkârların, ilim erbaplarının, münevverlerin işi olduğunu göstermesi açısından taşımış olduğu ehemmiyetin varlığına şu sözlerle dikkat çekmiştir: *“Hülâsa, hocalarının birinci kongresinin kitabı ve Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin beyannamesi, Türkiyemizin hakikî mânasiyle garp medeniyetinin bir uvzu haline girdiğini gösteren büyük emarelerdir. Artık dil, siyasi bir mesele değil; ve biz onu halkın, münevverlerin, sanatkârların ve ilim adamlarının işi olduğunu kabul etmeğe doğru büyük bir adım atmış oluruz.”*

17 Şubat 1949 tarihinde yayımlanan *“Cumhuriyet”* gazetesinde yazı kaleme alan Burhan Felek, cemiyetin dil mevzusunda herkesin düşüncelerine tercüman olduğunu ve milletin malı olan dil üzerinde cereyan eden haksız tasarrufu ortadan kaldırmak için bir *“akademi”* kurulması fikrini desteklediğinin altını çizmiştir. Halka tavsiye edilen uydurma dile itibar etmeme ve asıl dili çocuklara öğretmek gibi konularda cemiyetle hem fikir olduğunu, *“hür fikirli bir gazeteci”* olarak bunu bir görev bildiğini vurgulamıştır. Yazısının devamında Felek, uydurma dil hareketine dair eleştirilerini sıralamıştır. Bu hususta onu asıl huzursuz eden noktayı şöyle izah etmiştir; *“ ..., bugün konuşma ve yazma dilinde muttasıl göze çarpan uydurma kelime kullandırma ve dili gitgide ifade kudretinden mahrum bırakma hareketidir.”* Bu hareketlerin organize olmadığını, fakat tuttıkları yoldan vazgeçmeme konusunda ısrarcı olmalarından duyduğu rahatsızlığını belirtmiş, bir dilin en büyük gücünün ifade zenginliği olduğunu savunmuştur. Tutulan yolun yanlışlığı dair tenkitlerine devam etmiş, yazısının sonunda Türkçenin gelişmesi konusunda elinden geleni yapacağını vurgulamıştır (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 241-242).

Mecmuada, 1 Mart 1949 tarihinde çıkan *“Cumhuriyet”* gazetesinde Burhan Felek'e H. C. Honey tarafından gönderilen mektuba yer ayrılmıştır. Mektubu yayımlama sebebi ise Türkçe hakkında bir yabancının fikirlerinin aktarılmasının değerli bulunması olarak ifade edilmiştir. Honey söz konusu mektupta (Hür Fikirler, 1949: 284) cemiyetin Türk dilinin zenginliği ile ahengini koruma çabasından övgüyle bahsetmiştir. Burada Türk kamuoyunun dil üzerinde gerçekleşen ıslah hareketlerinden vazgeçilmesine dair haklı isteği üzerine önemle durmuş; mecmualarda, gazetelerde karşı çıkılsa bile bu uydurma kelimelerin günden güne artarak kullanılmaya devam edilmesinin tezat bir durumu yansıttığına dikkat çekmiştir. Mektupta otuz ila kırk yıl önce de benzer bir durumun vuku bulduğunu, Türk gazetecilerin yazılarında uydurma kelimeleri kullanmasına rağmen bu durumun konuşma diline yansımadığını ifade etmiştir. Honey bu yöndeki endişesini ve bulduğu çözüm önerisini şöyle dillendirmiştir (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 284); *“Korkuyorum ki, halkın her gün okuduğu gazeteler ve mecmualar lisan hususunda titiz davranmazlarsa, eskiden arapça ve acemce lügat kitaplarından rastgele alınan kelimelerle vücuda gelen sun'i “kâtip lisanı” gibi şimdi de uydurma kelimelerden mürekkep ve aynı şekilde, halkın konuştuğu türkçenin uzak bir sun'i yazı dili teşekkül edebilir.” ... “Bugünkü işlek Türkçeyi büyük bir ehliyetle kullanan muharrirler önyak olsalar ve bütün matbuat bu uydurma kelimelere boykot ilân etse kıs bir zamanda, ortada lisans meselesi kalmaz. Türkçenin ıslahı bahsinde en makul hareket Ziya Gökalp'in ve Ömer Seyfettin'in açtıkları çığırda yürümektir kanaatindeyim.”*

Mart 1949'da yayımlanan *“Milletin Sesi”* gazetesinde *“Bir Yulan Hikâyesi”* adlı bir yazı kaleme alan Nuri Tarhan, alıntılıdığı bir metinle sözlük kullanmadan buradaki kelimelerin

anlaşılamayacağını belirterek uydurma dildeki durumu ortaya çıkarmaya çalışılmıştır. Tarhan yazısında (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 286) dñnyanın hiçbir yerinde rastgele kimseler tarafından devşirilen, uydurulan kelimelerle bir milletin dilinin inşa edilmeye çalışmadığını, dil esaslarının siyasetçilerin emirleri doğrultusunda yapılmış olan kurultaylarda tespitine uğraşılmadığını ve mektep kitaplarının dilinin konuşulandan bambaşka mahiyette olmadığını savunmuştur. Bir dilin milletçe kabulñnñ ancak eser veren yazarların, şairlerin gñzelleřtirdiđi edebiyatın varlığıyla mñmkñn olabileceğini vurgulamıştır. Dil Kurumu tarafından ortaya atılan kelimeleri ise “tutan ile tutmayan” olarak ikiye ayırmış, dilin “tecrñbe tahtasına” dñnñřtñrmesini tenkit ederek mñnevverlerin sñz konusu anlayışı takip etmesi durumunda “*Tñrkemiz çorbaya dñner*” ifadesinde bulunmuştur. Tarhan (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 286-287) işin ehline verilmesinin ñnemine dikkat çekerek şu sñzleri sarfetmiştir; “*Hasta olduğumuz zaman mñhendise ve şaire değil hekime başvururuz. Evimizin plñnunu mimar yapar. Gemiyi idare eden kaptandır. Tam bir yılan hikāyesine dñnen dil davasını da artık mñtehasıslara bırakalım. Bu uydurma kelimeler bu gñlñn irkilik gerçek milliyetçiliğe hiç yakışmıyor.*”

Dil konusunda son yazı İbrahim Alāettin Gñvsa’ya ait olan 13 Mart 1949 tarihli “*Hñrriyet*” gazetesinde yer alan “*Hür Fikirler Beyannamesi*”dir. Makalesinin başında HFYC tarafından yayımlanan beyannamenin ñnemi üzerine ivedilikle durarak şu ifadelerde bulunmuştur (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 287-288); “*ñnkñ bu beyanname yalnız aykırı ve çirkin uydurmaların ıstırabımdan doğan bir feryat değil, aynı zamanda meseleleri pek mñkemmel bir kavrayışla tahlil eden tamamiyle ilmñ ve mantiki bir irşattır.*” O, beyannamede millñ birliğin temeli ile milletin benliğinin ñzñnñ oluşturan dilin parti, politika ve hñkñmetin gñrev alanı içine girmediğinin, Dil Kurumu ile Dil Kurultayları gibi resmi şahsiyet ile heyetlerin devlet otoritesini arkasına almak suretiyle dile mñdahale etme yetkisinin bulunmadığının, ona yñnelik mñdahale ile tasarrufun ilim, ihtisas ve kalem sahibi mñtefekkirlerin işi olduğunun gñlñ kanıtlarla aktarıldığını savunmuştur. Sñz konusu beyannamenin bazı kişilerin zannettiği gibi eski Tñrkeyi koruma amacıyla dñzenlenmiř yalnızca menfi bir eserden ziyade dilin sadeleştirilmesi, ilmi araç haline dñnñřtñrñlmesi amacıyla yapılması gerekenler üzerinde ñneriler sunduğunun altını çizmiştir. Ayrıca burada zararlı ve yanlış işleri revize ederek bundan sonra yapılacakları temin amacıyla kanuni olarak ñzerk olan bir “akademi” kurulmasının gerekli olduğunun vurgulandığını belirtmiştir. Gñkova, yazısını şu ifadelerle bitirmiştir; “*İlerinde ancak irfanının ve vicdanının sesini duyanlar arasında beyannamenin hakkını teslim etmeyeceklerin çıkması bence muhaldir. Ancak bu çok haklı ve tamamiyle erevelli teklifler dahi makam ve salāhiyet sahiplerinin mahut “nemelāzımcılık” politikasiyle karşılanır diye korkuyorum.*”

Gazete yazıları incelendiğinde mecmua yazarlarınca dillendirilen eleştirilerin benzerlerinin yapıldığı gñrñlmñřtñr. Ayrıca bu yazılarda cemiyetin dil konusunda gñsterdiđi çaba ve beyannamenin ñnemi vurgulanarak cemiyete destek verilmiştir.

4. SONUÇ

Tñrkiye’de modern anlamda dil tartışmalarının başlangıcı Tanzimat dñneminde kadar gñtñrñlmektedir. Bu dñnemde “dil meselesi” gñndemi yoğun bir şekilde işgal etmiş, I. ve II. Meşrutiyet evresinde de tazeliğini korumuştur. Erken Cumhuriyet dñneminde ise devletin mñdahale ettiği bir alan haline gelmiştir.

II. Dñnya Savaşı’nın neticelendirilmesi ardından oluşan atmosferde “Hür Dñnya” safında yer alan Tñrkiye, liberal demokratik değerleri benimsenmiştir. Bu durum unutulanan bir kavramın, sivil toplumun, tekrardan hatırlanmasını ve sivil muhalefetin tekrardan gñrñnñr hale gelmesini sağlamıştır. Ahmet Emin Yalman ve Ali Fuat Başgil’in ortak mesaisinin ñrñnñ olarak ortaya çıkan ilk liberal sivil kuruluş olarak dillendirilen “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (HFYC)” ile onun yayım organı olarak ıkarılan “Hür Fikirler” mecmuasında da “dil meselesine” bñyñk ñnem verilmiştir. Buradaki yazılar incelendiğinde klasik liberallerin savunduğu “hñrriyet/ñzgñrlñk anlayışı” çerçevesinde konunun ele alındığı, eleştirilerin ve ñnerilerin bu doğrultuda yapıldığı gñrñlmñřtñr.

Mecmua incelendiğinde dilde sadeleştirmenin desteklendiği fakat tasfiye hareketindeki “aşırılığın” şiddetle eleştirildiği gñrñlmektedir. Bunun nedeni ise dilde inkılap hareketinin kısa bir sñre içerisinde gerçekleşemeyeceği, dilin gelişiminin doğal sñre içerisinde kendiliğinden olması gerektiği, dilde sadeleştirmenin de bu yñnde seyretmesi vurgusunda açıkça gñrñlmektedir. Benzer karşı çıkışın

Birinci Dil Kongresinde Hüseyin Cahit Yalçın tarafında da yapıldığı düşünüldüğünde ve dönemin liberallerini bir çatı altında toplayan cemiyetin bu bakış açısı karşılaştırıldığında liberallerin erken Cumhuriyet dönemi dil politikalarına yönelik tavrında bir değişiklik olmadığı açıktır. Mecmuada söz konusu bakış açısının sahiplenilmesindeki temel gerekçe ise dilin nesilleri birbirine bağlayan yönüne dikkat çekilerek millî birliğin, beraberliğin metanetini sağlayıcı bir unsur olarak görülmesi olarak ifade edilmiştir. Mecmuada kimi yazarlarca dilin yeniden tesisinin medeniyetin kökten inkârı şeklinde algılanarak Esperanto diliyle -cinsiyetsiz, ırksız dil- eş değer görülerek eleştirilmesi bu anlayışın bir yansımasıdır. Ayrıca Muallimler Birliği'nin düzenlediği Dil Kongresine iştirak edilmesi, buradaki tebliğe ilk sayıda yer verilmesi mecmuada ifade edildiği gibi “uydurma dilin belini karan hareketler safında yer aldıklarının” bir kanıtıdır. Mecmuada “uydurma dil”, “soysuz kelimeler” gibi tabirlerinin kullanılması İnönü dönemi dil politikası ve uygulamalarının aşırı tasfiyeci yapısına duyulan rahatsızlığın bir tezahürüdür.

“Hür fikri yaymak ve hürriyeti engellemeye kalkışanlarla mücadele etmek” şiarına sahip bir cemiyetin dil işini de her şeyden evvel “hürriyet” meselesi olarak görmüş olması kendine çizmiş olduğu misyonun bir parçasıdır. Dilde gerçekleşen tasfiye hareketine yönelik “fikir ve söz hürriyetine”, “vatandaşlık hürriyet ve hakkına alenen bir aykırılık içerdiği” gerekçesiyle karşı çıkılması bunun açık bir örneğidir. Ayrıca dilde sadeleştirme de dâhil tasfiyenin herhangi bir otoritenin emirleri doğrultusunda yapılmamasındaki güçlü vurgu “devlet müdahalesinin hiçbir şekilde kabul görülmediğinin” açık bir kanıtıdır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk Dili Tetkik Cemiyetinin/Türk Dil Kurumunun dil politikalarına karşı olanlar, bunun yerine bir “dil akademisi” kurulması önerisinde bulunmuşlardır. Bu öneri mecmuada sadeleşmeye karşı çıkılmamakla birlikte dile yönelik tasarrufun ve müdahalenin “ilim, ihtisas ve kalem sahibi insanların işi olduğu” vurgusunda ve açıkça “dil akademisinin” kurulmasının dillendirilmesiyle kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Cemiyet tarafından üyelerinin genel görüşünü yansıtan bir dil beyannamesi hazırlanmış ve mecmuada yayımlanmıştır. Mecmuanın önemli özelliklerinden biri de beşinci sayısının sadece dil meselesine ayrılmasıdır. Bu beyannamenin önemini Tatar Kırılmış (2017: 308) Yeni Lisan'dan tam otuz sekiz yıl sonra Türkçenin değiştirilmesine dair itiraz eden “yeni bir beyanname” olarak vurgulamıştır. Söz konusu beyannamede değişimin vatandaşlık haklarına aykırı bulunarak kabul görmediğini, her iki beyannamenin ortak özelliğinin aydın kimliğinin ana dile ilişkin sunmuş olduğu yaklaşımın hükümet politikalarının dışında tutulmak arzusu olduğunu belirtmiştir. Yeni Lisancıların özellikle Ziya Gökalp'in fikirlerine mecmuada yer verildiği ayrıca Yeni/Genç Osmanlıların dile bakış açısının sahiplenildiği de belirtilmelidir.

Çok partili demokratik hayata geçiş döneminde farklı algılayış tarzlarına sahip liberalleri çatısı altında toplanan cemiyet ile mecmuanın dil meselesine bakışı “negatif özgürlük” anlayışını ve kendinden önceki dönemdeki sadeleşmeye karşı olmayıp tasfiyeciliği reddeden aydınların görüşünü yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca hükümet politikalarının dışında, kanuni olarak özerk olan ve millî değerlerle bezelen bir yapının, dil akademisinin, desteklendiği görülmüştür.

Etik Beyan: Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used.

KAYNAKÇA

Akalın, Ş. H. (2002), Cumhuriyet Döneminde Türkçe, *Türkler Ansiklopedisi* (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), ss. 17-86. Yeni Türkiye Yayınları, [https://www.academia.edu/28649884/\(pdf\)_turkler_cilt_18_cumhuriyet_yeni_turkiye_yayinlari_2002_an kara](https://www.academia.edu/28649884/(pdf)_turkler_cilt_18_cumhuriyet_yeni_turkiye_yayinlari_2002_an kara).

Akün, Ö. F. (2003). Mehmed Fuad Köprülü Köprülüzâde Mehmed Fuad (1890-1966). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28, ss. 471-486, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (1989). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Atay, F. R. (1961). ankaya - Atatürk devri hatıraları, II. Dünya Yayınları.
- Altınışık, A. H. (2011), Atatürk-İnönü dönemi kültür politikaları temelinde Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu, (Yayın no: 300685) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez İzleme Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları (1933). T.C. Maarif Vekâleti, <http://tdkkitaplik.org.tr/kurultaylar.asp?kurultay=01>.
- Beşinci Türk Dil Kurultayı (1946), Birleşimler, tutanaklar, tezler. Cumhuriyet Basımevi.
- Bayar, N. (2006). Açıklamalı yeni kelimeler sözlüğü. Akçağ Yayınları.
- Bayur, H. (1952). Atatürk ve Dil Devrimi, *Dil Davası*, TDK Yayını.
- Coşar, A. M. (2002), Cumhuriyet dönemi dil hareketleri ve dil tartışmaları, *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal iek, Salim Koca), ss. 105-121. Yeni Türkiye Yayınları, [https://www.academia.edu/28649884/\(pdf\)_türkler_cilt_18_cumhuriyet_yeni_türkiye_yayınlari_2002_an kara](https://www.academia.edu/28649884/(pdf)_türkler_cilt_18_cumhuriyet_yeni_türkiye_yayınlari_2002_an kara).
- Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri I (1946). Millî Eğitim Basımevi.
- Çaycı A. (1983). Atatürk ve eğitim hakkındaki görüşleri, Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri.
- Çetin, A. (2000). Mustafa İsmet İnönü. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22, ss. 316-319.
- Dağtekin, F. (2021). *Türkiye’de dil tartışmaları ve Türk Dil Kurumu (1950-1983)* (Yayın no: 659164) [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez İzleme Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Dağtekin, F. (2022). Modern dil tartışmaları bağlamında Türk Dili dergisinin Osmanlı Türkçesine yaklaşımı (1951-1960), *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, ss. 23-63.
- Durgun, Ş. (2014). *Ulus inşası ve milliyetçilik*. Binyıl Yayınevi.
- Elbir, B. ve Karakaş Ö. (2007). Cumhuriyet dönemi Türk kültür ve edebiyatında hümanizmin etkileri, *Turkish Studies*, 2 (4), ss. 381-392.
- Elma, F. (1996). Liberal düşüncenin gelişim süreci ve Türkiye’ye yansımaları (Yayın no: 176158) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez İzleme Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Erat, M. (2002). Osmanlı’da alfabe tartışmaları. *Türkler Ansiklopedisi* (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal iek, Salim Koca), ss. 154-160, Yeni Türkiye Yayınları, [https://www.academia.edu/28649884/\(pdf\)_türkler_cilt_18_cumhuriyet_yeni_türkiye_yayınlari_2002_an kara](https://www.academia.edu/28649884/(pdf)_türkler_cilt_18_cumhuriyet_yeni_türkiye_yayınlari_2002_an kara).
- Gök, H. V. (2011), Atatürk ve İnönü dönemi kültür politikaları, (Yayın no: 277569) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez İzleme Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Gökalp, Ziya (1968), *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, Varlık Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyasi ideolojiler*. (Çev. Ahmet Kemal Bayram). Adres Yayınları.
- Lewis, G. (2004). *Trajik başarı*. (Çev. Mehmet Fatih Uslu). Paradigma Yayınları.
- İkinci Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları (1934), Birinci Gün, Birinci Toplantı <http://tdkkitaplik.org.tr/kurultaylar.asp?kurultay=02>.
- İnan, A. (1970). Dil inkılabı tarihinden hatıralar, *Türk Kültürü Dergisi*, 90, ss. 375-387.
- İnan, A. (1969). Atatürk devrine ait bir hatıra, *Türk Kültürü Dergisi*, VIII/85, ss. 20-21.
- İmer, K. (1976). *Dilde değışme ve gelişme açısından Türk dil devrimi*. TDK Yayınları.

- Kanunu Esasi Madde 18 (1876). “*Tebaa Osmaniyenin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan türkçeyi bilmeleri şarttır*” (<https://www.anayasa.gov.tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-Kânûn-İ-Esâsî/>).
- Kaplan, M., Enginün. İ. ve Emil. B (1993). *Yeni Türk edebiyatı antolojisi II 1865-1876*. Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Kaynar, M. K. ve Kalkan, N. (2019). Cumhuriyet’in dil reformunu okumak: köprü mü, paravan mı?, *Mukaddime*, 10(2), ss. 444-469, doi: 10.19059/mukaddime.617013.
- Korkmaz, Z. (1963). Türk dilinin tarihi akışı içinde Atatürk ve Dil devrimi. Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1974). *Cumhuriyet döneminde Türk dili*. Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2023). Harf devrimi, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, ss 381-388, Türk Dil Kurumu Yayınları, <https://tdk.gov.tr/yayinlar/e-kitap/e-kitap-tdk/>
- Korkmaz, Z. (2023). Güneş-Dil teorisi ve yöneldiği hedefler, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II*, ss. 779-783, Türk Dil Kurumu Yayınları, <https://tdk.gov.tr/yayinlar/e-kitap/e-kitap-tdk/>.
- Korkmaz, Z. (2023). Dilde inkılâpçılık ve tasfiyecilik anlayışının sınırı, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II*, ss.750-753, Türk Dil Kurumu Yayınları, <https://tdk.gov.tr/yayinlar/e-kitap/e-kitap-tdk/>.
- Korkmaz, Z. (2023). Tasfiyecilik, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II*, ss. 745-749. Türk Dil Kurumu Yayınları, <https://tdk.gov.tr/yayinlar/e-kitap/e-kitap-tdk/>
- Korkmaz, Z. (2023). Dilde “ilericilik” ve “gericilik” üzerine I, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II*, ss. 766-769. Türk Dil Kurumu Yayınları, <https://tdk.gov.tr/yayinlar/e-kitap/e-kitap-tdk/>.
- Korkmaz, Z. (2023). Atatürkçü düşüncede Türk dilinin yeri, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II*, ss. 928-947 Türk Dil Kurumu Yayınları, <https://tdk.gov.tr/yayinlar/e-kitap/e-kitap-tdk/>.
- Köken, N. (2002). Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923 -1960), (Yayın no: 116907) [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez İzleme Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Gökalp, Z. (1968). *Türkçülüğün esasları*. Varlık Yayınları.
- Levend, A. S. (1960). Dünden bugüne, *Türk Dili*, 106 (9), ss. 493–495.
- Oba, A. E. (1994). *Türk milliyetçiliğinin doğuşu*. İmge Kitabevi.
- Öksüz, Y. Z. (2016). *Türkçenin sadeleşme tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özcan Gönülal, Y. (2011). Dil - toplum ilişkileri açısından Türkiye’de 1940 sonrası dil tartışmaları üzerine bir değerlendirme, *Turkish Studies*, 6 (1), ss. 1155-1166.
- Özdemir, M. ve Süğümlü, Ü. (2013). Dilde sadeleşme ve dil akademisi tartışmaları: Türk Dili dergisi (1976), *Turkish Studies*, 8 (9), ss. 2269-2295.
- Özer, İ. (2012). Cumhuriyet döneminde devrimler, toplumsal yaşama etkileri ve gündelik hayat. *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı* (ed. Zencirkıran, M.), Dora Yayınları, ss.123-153.
- Üçüncü Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları (1936). <http://tdkkitaplik.org.tr/kurultaylar.asp?kurultay=03>
- Polat, N. H. (2020). Türk Dil Kurumunun büyük atası Türk Derneği ve Dergisi hakkında notlar, *Türk Dili*, (822), ss. 10-23.
- Pustu, Y. (2019). Teşkilat yapısı ve faaliyetleriyle Türkiye Muallimler Birliği (1921-1936), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35 (1), ss. 51-94.

- Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye’de ulusçuluk ve dil politikaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Safa, P. (1951). Dil devriminde uydurma ve zorlama, *Türk Dili*, 1 (2), Türk Dil Kurumu Yayınları: 17.
- Sakaoğlu, N. (1992). *Cumhuriyet dönemi eğitim tarihi*. İletişim Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (1969). Atatürk’ün dil politikası. *İkinci Dil Kongresi ve Akademi* (ed. F. Kadri Timurtaş). Fatih Matbaası. ss. 114- 123.
- Seyfeddin, Ö. (1999). *Bütün eserleri 13-dil konusundaki yazıları*. Bilgi Yayınevi.
- Sinanoğlu: (1999). *Türk hümanizmi II*. Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları.
- Şavkay, T. (2002). *Dil devrimi*. Kurtiş Matbaası.
- Tarım, R. (2013). Atatürk ve Türk Dili, *Turkish Studies*, 8 (9), ss. 95-103.
- Tatar Kırılmış, İ. (2017). Hür Fikirler mecmuasında ‘dil meselesi beyannamesi’ çerçevesinde yapılan tartışma ve tekliflerin Yeni Lisans Hareketiyle Karşılaştırılması. *Vefatının 50. Yıldönümünde Bir Düşünce İnsanı Olan Ali Fuat Başgil ve Siyasi mücadeleleri Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı*. Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları. ss. 301-309.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, A. E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epilson Yayınevi.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, (6), İçtima 11, 25/02/1340 (25/02/1924),
- Timurtaş, F. K. (1969). Atatürk’ün dil üzerine sözleri. *Türk Kültürü*, 85, ss. 32-35.
- Timurtaş, F. K. (1981). *Dil dâvâsı*. (Mülakat: Burhan Bozgeyik). Yeni Asya Yayınları.
- Türk Tarih Kurumu (1933). *Birinci Türk Tarih Kongresi konferanslar müzakere zabıtları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uyguner, M. (1999). *Ömer Seyfeddin bütün eserleri 13-Dil konusundaki yazıları*. Bilgi Yayınevi.
- Yasa, Ş. A. (2014). *Türkçenin inkişafı için tercüme*. Hitabevi Yayınları.
- Yayla A. (2015). *Liberalizm*. Liberte Yayınları.
- Yılmaz, M. Y. (2013). Türk Dili Planlaması Bağlamında Türk Dil Kurumu: 1932-1951, (Yayın no: 335192) [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez İzleme Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Yıldızlı, M. E. (2017). Güneş Dil Teorisi Üzerine Bir İnceleme, (Yayın no: 483194) [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez İzleme Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Yiğit, A. A. (1992). *İnönü döneminde eğitim ve kültür politikası (1938-1950)*, Boğaziçi Yayınları.

“Hür Fikirler” Mecmuasında Yer Alan Makaleler

- Karahan, A. (1949). Muhtaç olduğumuz yazı dili, *Hür Fikirler*, 1 (5), 226-230.
- Yörük, A. K. (1949). Dil hakkındaki beyanname münasebetiyle, *Hür Fikirler*, 1 (5), 211-213.
- Başgil, Ali Fuat (1948). Başlarken, *Hür Fikirler*, 1 (1), 3-4.
- Başgil, A. F. (1949). Dil beyannamesi münasebetiyle, *Hür Fikirler*, 1 (5), 195-199.
- Apaydın, B. (1948). Türkçe meseleleri, *Hür Fikirler*, 1 (1), 36-39.
- Apaydın, B. (1949). Uydurma dil, *Hür Fikirler*, 1 (5), 214-219.
- Dereoğlu, C. (1949). Bir lisan misakı ve sonu, *Hür Fikirler*, 1 (5), 231-237.
- Adıvar, H. E. (1949). Dil, *Hür Fikirler*, 1 (5), 207-210.

Gönensay, H. T. (1949). Ziya Gökalp ve Dil Kurumu, *Hür Fikirler*, 1 (5), 220-225.

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (1949). Dil meseleleri hakkında beyanname, *Hür Fikirler*, 1 (5), 200-206.

Kronik (1949). Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin faaliyetleri, *Hür Fikirler*, 1 (4), 190-194.

Sebük, M. A. (1949). Hukuk dili, *Hür Fikirler*, 1 (4), 161-164.

İktibaslar: Dil Meselesi Hakkındaki Beyannamenin Matbuattaki Akisleri

Felek, B. (1949). Türkçe konuşalım, *Hür Fikirler*, 1 (5), 241-242.

Baban, C. (1949). Uydurma dil davası (Tasvir Gazetesinden), *Hür Fikirler*, 1 (5), 238-239.

Adıvar, H. E. (1949). Dil meseleleri ve hür fikirleri yayma (Akşam Gazetesinden), *Hür Fikirler*, 1 (5), 239-241.

İktibaslar – Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Haberleri

Felek, B. (1949). Dil meselesi (H. C. Honey’ın mektubu, Cumhuriyet Gazetesinden), *Hür Fikirler*, 1 (6-7), 283-284.

Gökva, İ. A. (1949). Hür Fikirler beyannamesi, *Hür Fikirler*, 1 (6-7), 287-288.

Tarhan, N. (1949). Bir yılan hikâyesi (Milletin Sesi Gazetesinden), *Hür Fikirler*, 1 (6-7), 285-287.

The Nexus of Structural Change, Trade Openness, Renewable Energy and Economic Growth in Türkiye, 1970-2020

Türkiye'de Yapısal Değişim, Ticari Açıklık, Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme Bağlantısı, 1970-2020

Şahin NAS¹, Ebru ARICIOĞLU²

Abstract

Purpose: This paper aims to investigate the effects of structural change, trade openness, and renewable energy on economic growth in Türkiye.

Design/Methodology: Structural change is defined as the shift of resources from the agricultural sector to the industrial sector and then to the services sector. In the structural change process, it is accepted that the manufacturing industry is the engine of growth. However, since the mid-1970s, especially in the post-1980 period, the manufacturing industry has lost its importance. In addition, trade liberalisation and energy policies came to the fore in this process. In this context, this paper analyses the determinants of economic growth within the framework of the structuralist approach. For this, we apply the ARDL bounds test approach and apply FMOLS, DOLS, and CCR for robustness check.

Findings: According to the ARDL bounds test results, the manufacturing industry, renewable energy, and trade openness affect economic growth positively; however, the coefficient of renewable energy is statistically insignificant. The results of the robustness check (FMOLS, DOLS, and CCR) also confirm these findings. The effect of the manufacturing industry on economic growth is greater than that of other variables.

Limitations: To analyse the impact of structural change on economic growth in the Türkiye, the study is limited to the period 1970-2020.

Originality/Value: The originality of our paper is that it analyses the impact of structural transformation (such as the manufacturing industry, trade openness, and renewable energy) on long-run economic growth in Türkiye.

Keywords: Structural Change, Trade Openness, Renewable Energy, Economic Growth, ARDL Bounds Test.

Öz

Amaç: Bu çalışma, Türkiye'de yapısal değişim, ticari açıklık ve yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır.

Tasarım/Yöntem: Yapısal değişim, kaynakların tarım sektöründen sanayi sektörüne ve ardından hizmetler sektörüne kayması olarak tanımlanmaktadır. Yapısal değişim sürecinde imalat sanayi büyümenin motoru olduğu kabul edilmektedir. Ancak 1970'lerin ortalarından itibaren, özellikle 1980 sonrası dönemde imalat sanayi önemini kaybetmiştir. Ayrıca bu süreçte ticaretin serbestleştirilmesi ve enerji politikaları da ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, bu çalışma ekonomik büyümenin belirleyicilerini yapısalci yaklaşım çerçevesinde analiz etmektedir. Bunun için ARDL sınır testi uygulanmış ve sağlamlık kontrolü için ise FMOLS, DOLS ve CCR uygulanmıştır.

Bulgular: ARDL sınır testi sonuçlarına göre imalat sanayi, yenilenebilir enerji ve ticari açıklık ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir; ancak yenilenebilir enerjinin katsayısı istatistiksel olarak anlamsızdır. Sağlamlık kontrolünün (FMOLS, DOLS ve CCR) sonuçları da bu bulguları doğrulamaktadır. İmalat sanayinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi diğer değişkenlere göre daha fazladır.

Sınırlılıklar: Yapısal değişimin Türkiye'de ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla, çalışma 1970-2020 dönemiyle sınırlandırılmıştır.

Özgünlük/Değer: Çalışmamızın özgünlüğü, Türkiye'de yapısal dönüşümün (imalat sanayi, ticari açıklık ve yenilenebilir enerji gibi dinamiklerin etkisi) uzun dönem ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmesidir.

Anahtar Kelimeler: Yapısal Değişim, Ticari Açıklık, Yenilenebilir Enerji, Ekonomik Büyüme, ARDL Sınır Testi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, snas@sirnak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3267-4432

² Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, ebruaricioglu@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8278-0167

1. INTRODUCTION

After World War II, a significant industrialisation trend began in the world economy. For many developing countries, especially those that have just gained independence, development and growth meant the same as industrialisation. In this period, distinguished development economists such as Rosenstein-Rodan (1943) and Nurkse (1952) suggested that the development problems of developing countries would be solved by industrialisation and that policies should be produced in this direction. Because it is generally accepted that developing countries can only close the development gap with developed countries through industrialisation (Schmitz, 2015). This view actually forms the basis of structuralist economics.

Neo-classical economics, the dominant view in economics, ignores the relationship between structural change and economic growth. Unlike this view, structuralist economics emphasises that the manufacturing sector plays a central role in disseminating technological advancement and structural change. This paper aims to scrutinise the link between structural change, renewable energy, trade openness, and growth in Türkiye for the 1970-2020 period. Hence, the contribution of the paper to the literature by analysing the long-run effects of structural change on the economic growth in the Türkiye from 1970 to 2020. In this context, this paper concentrates on the long-run effects of the structural transformation process of the Türkiye. Our paper consists of seven sections. After the introduction, the second section presents the sectoral composition of the Gross Domestic Product (GDP) in Türkiye and the World economy. The third section presents the literature background. The fourth section presents the data and methodology. The fifth section presents empirical estimation and findings. The sixth section presents a discussion of the empirical findings. The seventh section presents conclusions and policy recommendations.

2. THE HISTORICAL OVERVIEW OF THE WORLD AND TÜRKİYE'S GDP and SECTORAL COMPOSITIONS

Structural transformation refers to a process occurring in the economy, and it is possible to reveal the background of this process with the change in GDP growth rates in different countries and regions. In this context, Table 1 presents the growth rates of GDP and GDP per capita in the world and some regions. The world economic growth rate is 4.91% in 1950-73. However, this growth rate in the world economy decreased to 3.01% in the 1973-98 period. For the period 1950-1973, the economic growth rates in other regions are respectively 4.81% in Western Europe, 4.03% in Western Offshoots, 9.29% in Japan, 5.18% in Asia, 5.33% in Latin America, 4.84% in Eastern Europe & former USSR, and 4.45% in Africa. It is seen that the same trend also occurs in GDP per capita. Over the period 1950-73, the GDP per capita growth rate is respectively 2.52% in the world, 4.01% in Western Europe, 2.44% in Western Offshoots, 8.05% in Japan, 2.92% in Asia, 2.52% in Latin America, 3.49% in Eastern Europe & former USSR, and 2.07% in Africa. Another finding that stands out in Table 1 is that only Asia (excluding Japan) has increased its growth rate in the 1973-98 period. This may be due to the continuation of industrialisation in Asia (McMillan et al., 2014). In brief, the world and the regions had the highest growth rates in 1953-1973 compared to the other periods.

Table 1: Growth of GDP and Per Capita GDP in the World and Regions, 1000-1998 (%)

Region/Period	1000–1500	1500–1820	1820–70	1870–1913	1913–50	1950–73	1973–98
GDP							
Western Europe	0.3	0.41	1.65	2.1	1.19	4.81	2.11
Western Offshoots	0.07	0.78	4.33	3.92	2.81	4.03	2.98
Japan	0.18	0.31	0.41	2.44	2.21	9.29	2.97
Asia (excluding Japan)	0.13	0.29	0.03	0.94	0.9	5.18	5.46
Latin America	0.09	0.21	1.37	3.48	3.43	5.33	3.02
Eastern Europe & former USSR	0.2	0.44	1.52	2.37	1.84	4.84	-0.56
Africa	0.06	0.16	0.52	1.4	2.69	4.45	2.74
World	0.15	0.32	0.93	2.11	1.85	4.91	3.01
GDP per capita							
Western Europe	0.13	0.15	0.95	1.32	0.76	4.08	1.78
Western Offshoots	0.00	0.34	1.42	1.81	1.55	2.44	1.94
Japan	0.03	0.09	0.19	1.48	0.89	8.05	2.34
Asia (excluding Japan)	0.05	0	-0.11	0.38	-0.02	2.92	3.54

Latin America	0.01	0.15	0.1	1.81	1.42	2.52	0.99
Eastern Europe & former USSR	0.04	0.1	0.64	1.15	1.5	3.49	-1.10
Africa	-0.01	0.01	0.12	0.64	1.02	2.07	0.01
World	0.05	0.05	0.53	1.3	0.91	2.93	1.33

Source: Maddison, 2017.

Therefore, the literature argues that growth resulting from industrial investments and production occurred in this period. Consequently, industrialisation policies gained importance in this period and increased industrial production and inward-oriented and import substitution-based industrialisation policies have been implemented to accelerate industrialisation and to protect and develop domestic industry (Soydan, 2018). Moreover, developing countries experienced significant economic growth, and therefore 1950-1973 period is called as the golden age of growth (Rodrik et al., 2016).

However, with the Oil Shock (1973), these policies (import-substitution industrialisation and inward-oriented growth policies) began to be questioned and lost popularity for several decades (since the 1980s). In addition, developed and developing economies have undergone a structural transformation with globalisation. With this transformation, export-led and outward-oriented growth policies gained importance in the world economy. In this framework, the contribution of the services sector to growth has also been questioned (Yeldan, 2016). However, re-industrialisation policies gained importance after the 2008-2009 global financial crisis (Stiglitz, 2017; Tregenna, 2013). Table 2 shows the growth rates of GDP and per capita GDP in the world and region from 1992-2020. When Table 1 and Table 2 are compared, it can be seen that the growth rates achieved in the post-1990 period were lower than the economic growth rates achieved in the 1975-1973 period.

Similarly, except for the Asian region, the GDP per capita growth rate in the period 1950-1973 is higher than in the period after 1990. At the same time, it is seen that the growth rate of GDP and GDP per capita in developing countries is higher than that of developed countries. Diao et al. (2017) argues that the reason for this is that structural changes have occurred in developing countries (particularly in Asia). However, the authors suggest that the growth rate in Latin America has decreased significantly since 2000 due to a lack of dynamic structural changes. Figure 1 is drawn for this purpose. Figure 1 illustrates the shares of sectors in the GDP of developed and developing countries between 1970 and 2020.

Table 2: Growth of GDP and Per Capita GDP in the World and Regions, 1992-2020 (%)

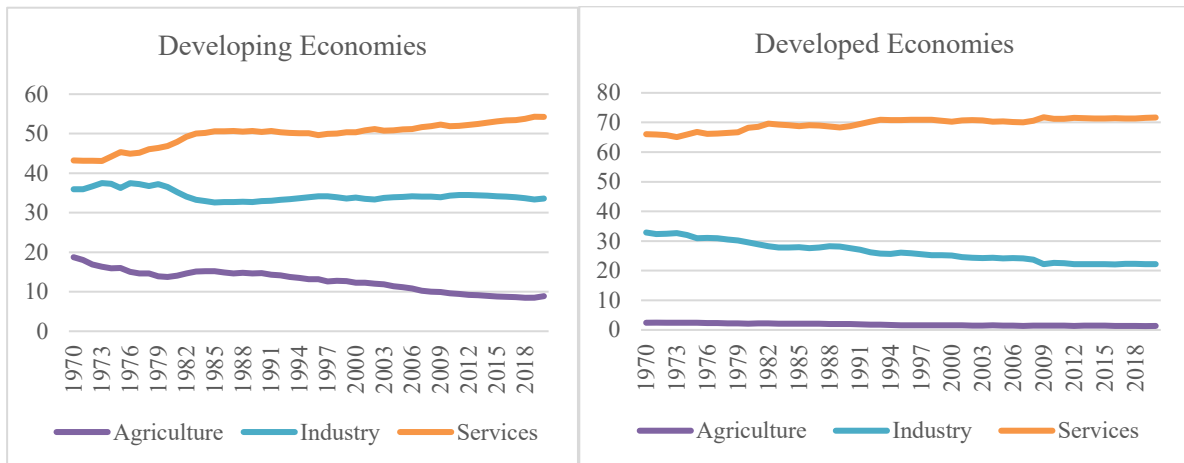
Region/Period	1992- 1995	1995- 2000	2000- 2005	2005- 2010	2010- 2015	2015- 2020
GDP						
World	1.25	2.16	1.89	1.23	1.71	0.96
Africa	-0.97	0.99	2.85	2.63	1.37	-0.53
Americas	1.68	2.59	1.39	0.15	1.13	0.20
Latin America and the Caribbean	1.63	1.22	1.26	2.29	1.17	-1.81
Asia	2.97	2.26	3.85	4.32	4.08	2.82
Europe	0.85	2.86	2.03	0.61	0.92	0.79
Oceania	2.56	2.27	1.87	0.59	1.00	0.26
<i>Developing economies</i>	<i>3.27</i>	<i>2.74</i>	<i>4.15</i>	<i>5.03</i>	<i>3.89</i>	<i>2.14</i>
<i>Developed economies</i>	<i>1.63</i>	<i>2.91</i>	<i>1.96</i>	<i>0.33</i>	<i>1.26</i>	<i>0.89</i>
GDP Per Capita						
World	1.25	2.16	1.89	1.23	1.71	0.96
Africa	-0.97	0.99	2.85	2.63	1.37	-0.53
Americas	1.68	2.59	1.39	0.15	1.13	0.20
Latin America and the Caribbean	1.63	1.22	1.26	2.29	1.17	-1.81
Asia	2.97	2.26	3.85	4.32	4.08	2.82
Europe	0.85	2.86	2.03	0.61	0.92	0.79
Oceania	2.56	2.27	1.87	0.59	1.00	0.26
<i>Developing economies</i>	<i>3.27</i>	<i>2.74</i>	<i>4.15</i>	<i>5.03</i>	<i>3.89</i>	<i>2.14</i>
<i>Developed economies</i>	<i>1.63</i>	<i>2.91</i>	<i>1.96</i>	<i>0.33</i>	<i>1.26</i>	<i>0.89</i>

Source: <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/>

In developed countries, it is observed that the share of industry in GDP has shown a severe decline. The industrial sector's contribution to the GDP is an average of 26%. The percentage of the services sector is almost stable and around 70% throughout the period. The share of the agricultural

sector is relatively small, constituting only 2% of GDP. In developing countries, the industry share in GDP is almost stable, averaging 34%. There has been an increase in the services sector, and the share of the services sector is 50% on average. The percentage of the agricultural sector has declined, and the share of the agriculture sector (including forestry, fishing, and hunting) accounts for 13% of the GDP. As illustrated in Figure 1, the proportion of the industrial sector in the GDP of developing countries is higher than that of developed countries.

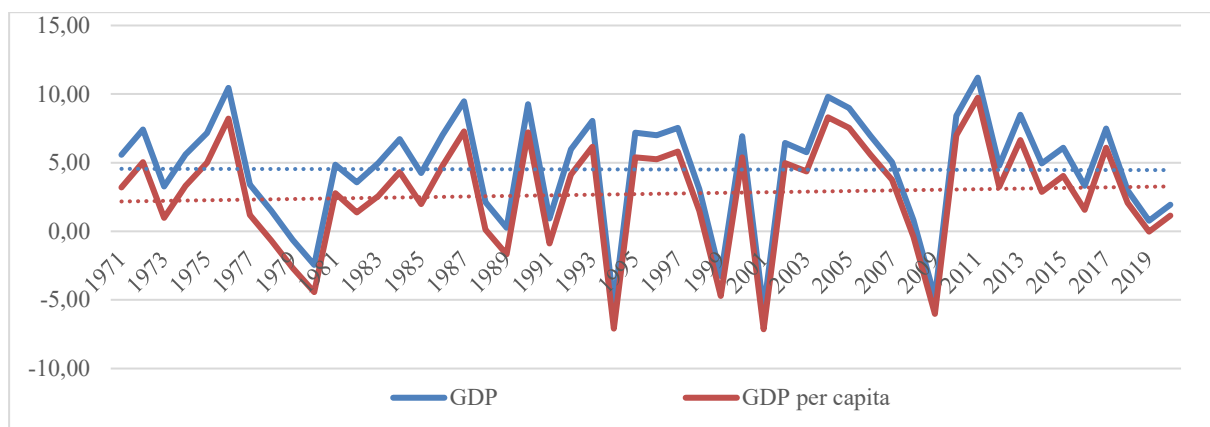
Figure 1: Economic Activities in Developing and Development Countries, 1970-2020 (%)

Source: <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/>

Türkiye's economy has also been seriously affected by these global developments and has experienced a significant structural transformation. In this context, the Türkiye's economy abandoned import-substitution and inward-oriented policies after 1980 and implemented outward-oriented and export-led growth policies. Since 1980, Türkiye implemented an outward-oriented economic growth strategy with the 24th January Decisions, and after these decisions, a trade liberalisation process began. The Türkiye's economy completed this with the liberalisation of financial and capital accounts in 1989. As a result, Türkiye has become more integrated into the world economy since the early 1980s, and this process accelerated after the 1990s (Kazgan, 2021; Yeldan, 2016). Figure 2 and Figure 3 are drawn to see how the growth moved along with the policies implemented in the post-1980 period. Figure 2 shows the growth rates of GDP and GDP per capita in Türkiye for the period 1970-2020. Upon analysing Figure 2, it can be suggested that the economic growth in Türkiye is unstable and fragile. Türkiye's lowest growth rates are observed during the crisis periods of 1994, 2001, and 2008. In 1976 and 2011, growth is above 10%. It can be argued that economic growth is more fragile in the post-1990 period. Throughout 1970-2020 period, GDP and per capita GDP growth rates are 4% and 2.72%, respectively.

Figure 2: Economic Growth in Türkiye, 1970-2020 (%)

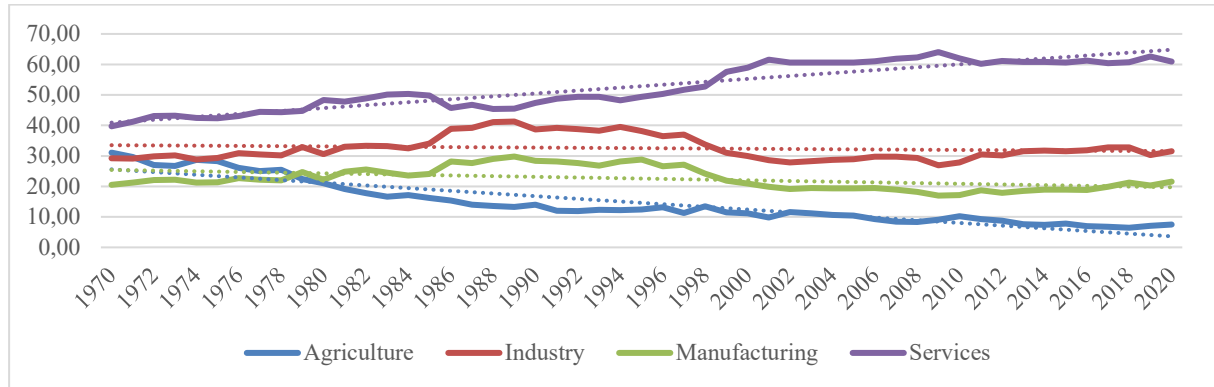

Source: <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/>

Figure 3 indicates the sectoral composition of GDP (%) in Türkiye for the period 1970-2020. Based on Figure 3, it can be observed that Türkiye's economy has shifted towards a more service-oriented structure since the 1970s. The agricultural sector has been on a constant downward trend since 1980, with its share in GDP lower than other sectors. It is clear from the slope lines that the agricultural and services sectors move in opposite directions. It is observed that the share of the industrial and manufacturing sectors in GDP move in a similar trend. Except for the 1985-2000 period, it can be said that the industrial and manufacturing industry sectors remained almost stable. In the 1970-2020 period, the shares of agriculture, industry, manufacturing, and services in GDP are 15%, %33, %23, and 53%, respectively.

Figure 3: The Sectoral Composition of GDP in Türkiye, 1970-2020 (%)

Source: <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/>

3. LITERATURE BACKGROUND

There is extensive literature about the impacts of structural change, and the fact remains that our paper analyses the impacts of structural change, trade openness, and renewable energy on growth in Türkiye. In this context, the literature review is focused on these topics and divided into three sub-sections: i-) the link between structural change and economic growth, ii-) the link between trade openness and economic growth, iii) the link between renewable energy and economic growth.

3.1. Economic Growth and Structural Change

It is generally accepted that neo-classical economics does not consider the relationship between structural change and growth. In neo-classical economics, economic growth depends on dynamics such as savings, production, capital accumulation, and technological advances (McMillan et al., 2014). In the economic literature, there is a consensus that dynamics such as innovation and technological diffusion are the main drivers of productivity growth. Accordingly, the structuralist approach suggests that the manufacturing industry is the main source of technological progress and distribution, dynamically increasing returns to scale (Nassif et al., 2014). According to the structural approach, economic/productivity growth occurs when economic activities and resources shift from agricultural to industry/manufacturing and to the services sector (Tregenna, 2015). Stiglitz (2017) also states that economic growth can occur without structural change, particularly in economies reliant on natural resources, but this is not sustainable economic growth. In addition to economic growth, structural change increases savings and investment rates, goods and services' quality and diversity, accelerates urbanisation, reduces income inequality, and improves institutions (Kuznets, 1973; Szirmai & Verspagen, 2015). Since the Industrial Revolution, it has been accepted that manufacturing is the driving force of growth. Therefore, structural change has become identical to manufacturing production, and structural change has been one of the characteristics of economic growth (Kaldor 1967; Kuznets, 1973). There are several reasons why manufacturing is accepted as the engine of growth or/and structural change. The manufacturing industry is crucial for capital accumulation, innovation, technological advancement, and productivity growth (Szirmai & Verspagen, 2015). The development of the manufacturing sector can stimulate growth through various mechanisms, such as backward and forward linkages and diffusion of technology and knowledge (Cantore et al., 2017).

In addition to theoretical studies in the literature, empirical studies examine the various effects of structural change. For example, Kaldor (1967) provides findings that the manufacturing industry is the main driving force of economic growth. In his seminal paper, Kuznets (1973) emphasised that one of the characteristics of modern economic growth is rapid structural change driven by the manufacturing industry. In their study, Szirmai and Verspagen (2015) examined the hypothesis that the manufacturing industry served as the driving force for growth in 88 countries between 1950 and 2005. They highlighted the positive impact of the manufacturing industry on economic growth and underscored its favourable influence on the workforce with higher education. Cantore et al. (2017) employed the GMM model to examine how manufacturing affects growth in 80 countries from 1980 to 2020. According to their results, the manufacturing industry is the engine of growth. Examining data from 1968 to 2016 using the ARDL model, Rauf et al. (2018) explored how industry, agriculture, services, trade openness, and energy influence carbon emissions within China's economy. Their findings highlighted a significant positive correlation between the industry and carbon emissions. Villanthenkodath et al. (2022) applied the ARDL model to examine the impacts of tourism activities and structural change on environmental quality in India for the 1995Q1-2016Q1 period. According to findings, structural change improved environmental quality. Between 1997 and 2017, Ravindran and Manalaya (2023) examined the links between structural transformation, foreign direct investment (FDI), trade openness and growth in sub-Saharan Africa. The results from the ARDL model showed that structural change negatively impacts economic growth, while FDI and trade openness positively impact growth.

Arısoy (2013) scrutinised the impact of industrial production on growth in Türkiye for the period 1963-2005 and found that industrial production positively affects economic growth. Güçlü (2013) affirmed that the manufacturing industry positively affected economic growth in Türkiye from 1990 to 2012. Mercan and Kızılkaya (2014) examined the link between the industrial sector and growth in Türkiye over the period 1988Q1-2013Q3. The findings showed a positive linkage between the industrial sector and growth. Canbay and Kırca (2020) emphasised that the manufacturing industry positively affected growth in Türkiye from 1961 to 2017. Kopuk (2021) also provided empirical findings that the manufacturing industry positively affected growth in Türkiye from 1997 to 2018. Sarıdoğan (2020) suggested that the manufacturing industry positively affected Türkiye's economic growth between 1986 and 2018. Pata and Zengin (2020) analysed the symmetrical and asymmetrical effects of the manufacturing industry on growth. Their findings showed that the manufacturing industry positively affected growth in Türkiye for the 1980-2014 period. Finally, Doğaner (2022) examined the nonlinear co-integration linkage between industrial production and growth in Türkiye from 1960 to 2020. According to the findings, it is claimed that the industrial sector does not sufficiently support economic growth.

3.2. Economic Growth and Trade Globalisation

Globalisation is a broad concept that includes multidimensional. These dimensions include cultural, social, economic, and political dynamics. Therefore, globalisation can affect various socio-economic dynamics, such as poverty, investment, inequality, employment, and economic growth (Kumeka et al., 2023). In this context, trade globalisation is also an important component of globalisation. The exchange of goods and services between countries characterises the globalisation of trade, measured by the ratio of exports and imports of goods and services to GDP (Adjei & Grega, 2023). Due to its influence on various economic processes, the connection between trade openness and growth has been scrutinised by several researchers in the existing literature. Documenting findings from 1993 to 2016, Raghutla (2019) reported a positive effect of trade openness on growth in emerging market economies. Covering the data period from 1993 to 2016, Kong et al. (2021) investigated the relationship between trade openness and growth in China, concluding that trade openness fosters growth. In analysing the non-linear linkage between trade openness and growth in the ASEAN-6 countries, Nguyen and Bui (2021) found that the fixed-random-effects results indicate a positive impact of trade openness on growth. Beri, Mhonyera and Nubong (2022) evaluated the effect of globalisation on growth in 47 selected African countries covering the period 2001-2008. They stated that the effect of globalisation is insignificant on growth. Yu and Meng (2023) found that trade openness contributes to output growth in their study of 123 countries from 1963 to 2011. Similarly,

Abubakar (2023) suggested that trade globalisation positively affected growth in SSA countries between 1990 and 2019. Finally, Kumeka et al. (2023) examined the impacts of various dimensions of globalisation on growth in 45 African countries between 1996 and 2018. According to the study's results, all components of globalisation positively impact growth.

Several studies investigate trade globalisation and economic growth nexus in Türkiye. For the period from 1989 to 2014, mit (2016) analysed the impact of trade openness and credit volume on growth and revealed that trade openness leads to a decrease in economic growth. eştepe et al. (2018) stated that trade openness did not support growth in 1998q1-2016q2. Also, Ersungur and Demirci (2018) suggested no causality relationship between growth and trade openness in 1998-2017. Applying the Konya (2016) causality test to 18 emerging market economies from 1992 to 2015, zcan et al. (2018) discovered evidence of causality from trade openness to growth in Türkiye. Pata (2020) applied the ARDL method to examine how trade openness, capital stock, and financial development impacted growth in Türkiye from 1965 to 2017, uncovering a positive effect of trade openness on growth. şahin and Temelli (2022) analysed the connection between trade openness, financial development, tourism revenues, and growth in Türkiye during the 1995-2019 period, ultimately concluding that trade openness positively impacts growth. etin et al. (2023) employed the FMOLS estimator to examine the connection between trade openness and growth in Türkiye from 1970 to 2018. The empirical results confirm a positive impact of trade openness on growth. Conducting research using the ARDL model, lker (2023) investigated the correlation between the tourism sector, trade openness, and growth in Türkiye over the period 1995-2020, with the findings demonstrating the positive effect of trade openness on economic growth.

3.3. Economic Growth and Renewable Energy

Recently, energy has become one of the critical drivers of growth, affecting different economic activities such as industries and households. Renewable energy is considered to be particularly important both for the promotion of economic growth and development and for environmental sustainability. Countries move towards renewable energy because it reduces environmental damage (Kilci, 2023; Xie et al., 2023). As a result, the role of renewable energy in promoting growth and development has been the focus of research. Examining the interconnection between renewable and non-renewable energy consumption, trade openness, and economic growth in Iran from 1979 to 2014, Yazdi and Shakouri (2017) found, based on the ARDL model, that renewable energy adversely impacts economic growth. The Granger causality test also revealed a unidirectional causality from renewable energy to economic growth. Employing the Konya (2016) causality test, Ozcan and Ozturk (2019) scrutinised the link between renewable energy and economic growth in 17 emerging countries during the period from 1990 to 2016. They assert that, except for Poland, there is no causality association between renewable energy and growth. During 2010-2019, Török (2023) ascertained that renewable energy consumption fosters economic growth in the European Union.

Alper (2018), using the Bayer-Hanck and Toda-Yamamoto tests in Türkiye from 1990 to 2017, concludes that renewable energy contributes to economic growth and observes a causality from growth to renewable energy. From 1965 to 2017, Apaydın et al. (2019) proposed that the using renewable energy has a positive impact on economic growth in Türkiye. andarlı and Unakıtan (2021) examined the impact of renewable energy use on Türkiye's sustainable economic growth from 1990 to 2019 and found that renewable energy use increases economic growth, further revealing the existence of unidirectional causality from renewable energy to growth. Ateş and Yağcı (2022) also found a positive contribution of renewable energy to Türkiye's economic growth between 1990 and 2020. etinbakış and Kutlu (2022) investigated the connection between renewable energy consumption, environmental sustainability, and economic growth in Türkiye from 1988 to 2019, using the ARDL model, and found a positive impact of renewable energy on growth. Employing the Toda-Yamamoto test, Demir (2023) investigated the link between renewable energy and economic growth in Türkiye from 1990 to 2019, concluding a unidirectional causality from renewable energy to growth. Analysing the causal link between renewable and non-renewable energy and growth in Türkiye from 1993 to 2020, ınar (2023) revealed the presence of causality from renewable energy to economic growth based on the study results.

Based on our review of existing literature, empirical findings suggest a favourable impact of structural change on growth. However, the impact of renewable energy and trade openness on growth appears to be inconsistent. Notably, our study differs from others in the field in that it examines Türkiye's comprehensive structural transformation by analysing manufacturing, renewable energy, and foreign trade processes together. Moreover, the examination of a longer period (1970-2020) specific to Türkiye is the uniqueness of this paper. Therefore, this research is expected to contribute to the existing literature significantly.

4. DATA AND METHODOLOGY

Our paper aims to examine the connection between renewable energy, trade openness, structural change, and growth in Türkiye from 1970 to 2020. As a proxy for growth, the study uses gross domestic product. The index of trade globalisation is used as a proxy for trade openness. With control variables such as renewable energy and trade openness, our paper focuses on the long-run effects of structural change on growth. A summary of the data used in this research, together with the sources of the data, is presented in Table 3.

Table 3: The Variables Definition

Variables	The Definition of Variable	Data Source
lngdp	GDP is taken in constant (2015) prices and US dollars.	https://databank.worldbank.org/
lnman	Manufacturing industry production index (2015 = 100)	https://stats.oecd.org/
lntrpn	Trade globalisation index	https://ethz.ch/en.html
lnrnw	Renewable energy consumption per capita.	https://ourworldindata.org/energy

In light of the related studies in the literature, the empirical model for analysing the effects of the manufacturing industry, trade openness, renewable energy consumption, and growth can be represented (Szirmai & Verspagen, 2015; Rauf et al., 2018):

$$lngdp_t = \beta_0 + \beta_1 lnman_t + \beta_2 lntrpn_t + \beta_3 lnrnw_t + \varepsilon_t \tag{1}$$

where β_0 represents for the constant term, β_1 , β_2 , and β_3 represents coefficients of the parameters, i.e. $lnman$, $lnrnw$, and $lntrpn$, respectively, and ε_t denotes error term. In the model, all variables are normalised using natural logarithms. Equation (1) represents the dynamic relationship between structural change, trade openness, renewable energy, and growth. In an economy, in the growth/development process, production activities shift from the agriculture to the industry sector and from the industry sector to the services sector. In this structural change (Kuznets, 1973), the main driving force of economic growth is the manufacturing industry sector (Kaldor, 1967). For this reason, the manufacturing industry production index is included in the model. However, with the acceleration of globalisation trends in the post-1980 period, the Türkiye's economy underwent a significant transformation and followed a policy of integrating with world markets (Kazgan, 2021; Yeldan, 2016). Therefore, the model incorporates the variable of trade openness. The decision to include renewable energy in the model also reflects the current surge of interest in this area and the belief that it significantly impacts growth and structural change (Rauf et al., 2018; Szirmai & Verspagen, 2015).

The Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing approach is employed to examine the impact of the manufacturing industry, renewable energy, and trade globalisation on economic growth. The ARDL model was first developed by Peseran, Shin & Smith (2001), which has some advantages. First, the ARDL model can be applied even with a small sample size. Another advantage of the ARDL model is its ability to produce unbiased estimates of the long-term model and valid t-statistics, even when some of the regressors are endogenous. Finally, the ARDL model can also be applied if independent variables are I(0), I(1), or both I(0) and I(1), provided that the dependent variable is I(1) (Peseran et al., 2001; Villanthenkodat et al., 2022).

In this study, the ARDL model is two-stage. A co-integration test is conducted in the first stage to assess the long-term linkage between the variables. The ARDL bounds testing is based on an F-statistic for co-integration analysis. For the co-integration relationship, the following model is established (Kong et al., 2021):

$$\Delta \ln gdp_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_{1i} \Delta \ln gdp_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta \ln man_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{3i} \Delta \ln tropn_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{4i} \Delta \ln rnw_{t-i} + \theta_1 \ln gdp_{t-1} + \theta_2 \ln man_{t-1} + \theta_3 \ln tropn_{t-1} + \theta_4 \ln rnw_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

In equation (2), Δ is the first-order difference of the series, n is the lags of the series, and ε_t is the error term. The coefficients of $\theta_1, \theta_2, \theta_3, \theta_4$ show the co-integration relationship between the series. The co-integration relationship is tested in equation (2) through the below assumptions (Eshetu & Eshetu, 2021):

$$H_0 = \theta_1 = \theta_2 = \theta_3 = \theta_4 = 0 \quad \text{there is no co-integration} \quad (3)$$

$$H_1 \neq \theta_1 \neq \theta_2 \neq \theta_3 \neq \theta_4 \neq 0 \quad \text{there is co-integration} \quad (4)$$

Suppose the co-integration relationship is determined according to the F-bound test results. In that case, the short-run and long-run coefficients are estimated in the second stage. In the ARDL ($\rho_1, \rho_2, \rho_3, \rho_4$) model, the long-run coefficients are estimated as follows (Kong et al., 2021):

$$\ln gdp_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{\rho_1} \beta_{1i} \ln gdp_{t-i} + \sum_{i=0}^{\rho_2} \beta_{2i} \ln man_{t-i} + \sum_{i=0}^{\rho_3} \beta_{3i} \ln tropn_{t-i} + \sum_{i=0}^{\rho_4} \beta_{4i} \ln rnw_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

The estimation of short-run coefficients is accomplished through the utilisation of the error correction model (ECM) in the following (Rauf et al., 2018; Kong et al., 202):

$$\Delta \ln gdp_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{\rho_1} \beta_{1i} \Delta \ln gdp_{t-i} + \sum_{i=0}^{\rho_2} \beta_{2i} \Delta \ln man_{t-i} + \sum_{i=0}^{\rho_3} \beta_{3i} \Delta \ln tropn_{t-i} + \sum_{i=0}^{\rho_4} \beta_{4i} \Delta \ln rnw_{t-i} + \delta ECM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Equation (6) is the lagged value of the residuals of long-term, and the term ECM_{t-1} shows the error correction part of the ARDL. The symbol δ in Equation (6) shows how much of an imbalance that occurs in the short term will be corrected in the long-run. For the model to work, this coefficient must be negative and statistically significant (Demir & Uzan, 2023).

5. EMPIRICAL ESTIMATION AND FINDINGS

5.1. Preliminary Test (Unit Root Tests and Optimal Lag Length)

Before applying the ARDL model, the implementation of stationarity tests of the variables is necessary. Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips Perron (PP) unit root tests are used for this purpose. The results of the unit root tests are presented in Table 4. The results of ADF and PP indicate that all variables are stationary at the first difference I(1). If the dependent variable is stationary at first differences I(1) and the independent variables are stationary at the level I(0) or stationary at first differences I(1), or a mix of both I(0)/I(1), the ARDL can be applied (Mohamed et al., 2021; Pesaran et al., 2001).

Table 4: Unit Root Test Results

Variables	ADF		PP		
	I (0)	I (1)	I (0)	I (1)	
lngdp	c	-0.2811 (0.9202)	-6.7247 (0.0000)***	-0.2826 (0.9199)	-6.7189 (0.0000)***
	c & t	-2.7668 (0.2159)	-6.6523 (0.0000)***	-2.9028 (0.1704)	-6.6442 (0.0000)***
lnman	c	-0.4993 (0.8825)	-6.7142 (0.0000)***	-0.4938 (0.8836)	-6.8901 (0.0000)***
	c & t	-0.8157 (0.9553)	-6.6418 (0.0000)***	-2.8162 (0.1985)	-6.7956 (0.0000)***
ln tropn	c	-1.3088 (0.6185)	-5.7889 (0.0000)***	-1.3088 (0.6185)	-6.3782 (0.0000)***
	c & t	-1.4677 (0.8275)	-5.8983 (0.0001)***	-1.4436 (0.8354)	-6.4088 (0.0000)***
lnrnw	c	-1.4356 (0.5575)	-8.2030 (0.0000)***	-1.2994 (0.6229)	-8.6379 (0.0000)***
	c & t	-2.7481 (0.2228)	-8.1714 (0.0000)***	-2.6707 (0.2527)	-8.7923 (0.0000)***

Note:

1. c; constant, c & t; constant & trend.
2. For the ADF test, the lag length is determined by the Akaike Information Criterion (AIC), and the maximum lag is 1
3. The spectral estimation method Bertleet Kernel and Newey-West Bandwidth is chosen for the PP test.

Following the unit root tests, the ARDL bounds test approach is implemented. However, for the ARDL bounds testing, first, optimal lag lengths should be determined. Optimal lag lengths are determined by VAR analysis. The lag lengths determined by VAR analysis are given in Table 5, and

the results show that the optimal lag is 1. For this reason, 1 lag length and Akaike Information Criteria (AIC) are chosen while estimating the model.

Table 5: Optimal Lag Lengths

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	101.8786	NA	1.67E-07	-4.25559	-4.09658	-4.19603
1**	294.5717	343.4963*	7.71e-11*	-11.93790*	-11.14284*	-11.64006*
2	300.0322	8.78441	1.24E-10	-11.4797	-10.0486	-10.9436
3	315.9432	22.82882	1.30E-10	-11.4758	-9.40863	-10.7014
4	330.6056	18.4873	1.50E-10	-11.4176	-8.71442	-10.405
5	348.7335	19.70423	1.58E-10	-11.5102	-8.17089	-10.2592

5.2. Co-integration Results

Peseran et al. (2001) recommend using the Fisher (F) test to determine the long-run co-integration relationship. The long-run co-integration is determined according to lower bounds $I(0)$ and upper bounds $I(1)$ critical values (Peseran, Shin & Smith, 2001). If the F-statistic is lower than the critical value $I(0)$, the H_0 hypothesis (Equation 3) cannot be rejected. However, if the calculated F value is higher than the $I(1)$ critical value, the H_0 hypothesis is rejected, and the alternative H_1 hypothesis (Equation 4) is accepted, and it will be decided that there is a long-term co-integration relationship. The bounds test (F-statistic) result is presented in Table 6, showing a long-run co-integration relationship between variables.

Table 6: ARDL Bounds Test (F-statistic) for Co-integration

F-statistic	Sample Size	10%		5%		1%	
		$I(0)$	$I(1)$	$I(0)$	$I(1)$	$I(0)$	$I(1)$
9.55681	45	2.560	3.428	3.078	4.022	4.270	5.412
	50	2.538	3.398	3.048	4.002	4.188	5.328
	Asymptotic	2.370	3.200	2.790	3.670	3.650	4.660

According to the F-statistics, there is a co-integration relationship. Long-run and short-run coefficients were estimated, and the long-run and short-run coefficient estimates are shown in Table 7. In the long-run, the estimated coefficient of manufacturing industry production is positive and statistically significant, indicating that a 1% increase in manufacturing industry production increases the GDP by 0.87909%. The coefficient of trade openness is also positive and statistically significant, which shows that a 1% increase in trade openness increases GDP by 0.25792%. However, the coefficient of renewable energy consumption per capita is positive and statistically insignificant, which reveals that a 1% increase in renewable energy consumption per capita increases GDP by 0.01055%.

In the short-run, the estimated coefficient of manufacturing industry production has a positive and significant effect on GDP, which indicates that a 1% increase in manufacturing industry production increases the GDP by 0.557935%. The coefficient of renewable energy consumption per capita also has a positive and significant impact on GDP, which reveals that a 1% increase in renewable energy consumption per capita increases GDP by 0.034933%. However, in the short-run, the estimated coefficient of trade openness has a negative and insignificant effect on GDP. The coefficient of trade openness indicates that a 1% increase in trade openness decreases GDP by -0.034933%.

Error correction model (ECM) is implemented to test whether the ARDL model works in the long-run. The ECM expresses how long it will take for a deviation in the short-run equilibrium to converge to the long-run equilibrium. The ECM coefficient is between -1 and 0, as expected and is statistically significant. This means that any short-run imbalance in the model converges to the long-run equilibrium. In other words, a fluctuation in the short-term means that it will converge to the long-term equilibrium after approximately 30 per cent.

Table 7: ARDL Estimated Results

Long-Run		Short-Run	
Variables	Coefficient	Variables	Coefficient
lnman	0.87909 (0.00000)	Δ lnman	0.557935 (0.0000)
lnthropn	0.25792 (0.00603)	Δ lnthropn	-0.034933 (0.4975)
lnrnw	0.01055 (0.73581)	Δ lnrnw	0.038035 (0.0013)
		<i>ECM</i>	-0.307675 (0.0000)

Note: 1-) Parenthesis shows p-value.

5.3. Stability Test and Diagnostic Tests

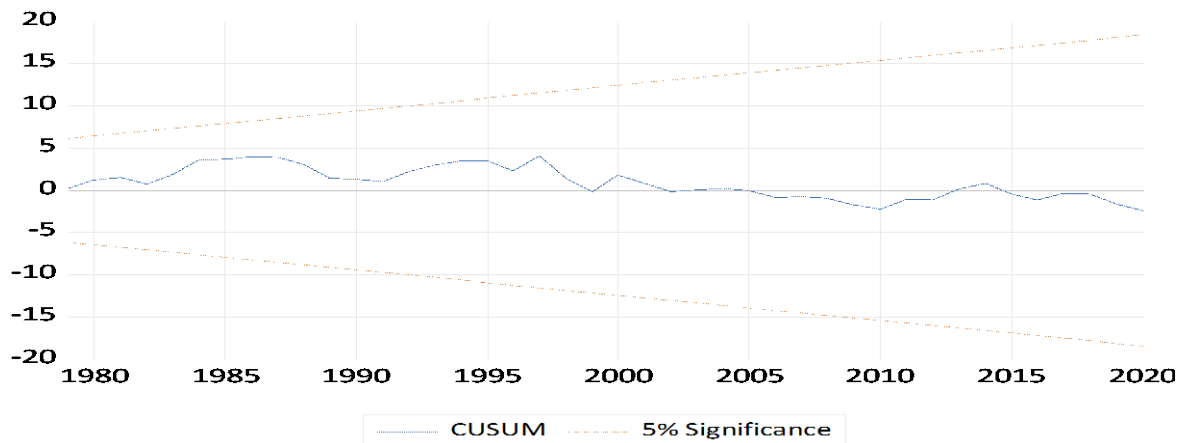
This paper conducts several diagnostic tests to confirm the estimation model's results. Diagnostic test results are presented in Table 8, and diagnostic results show no diagnostic problem in the model. Again, stability tests are performed, and Figure 4 (CUSUM) and Figure 5 (CUSUM-Squares) show the results of stability tests. The figures show that the ARDL model is stable over the specified periods (1970-2020), and there is no structural break. Because, in both figures, blue lines lie between the critical limits.

Table 8: Diagnostic Tests Results

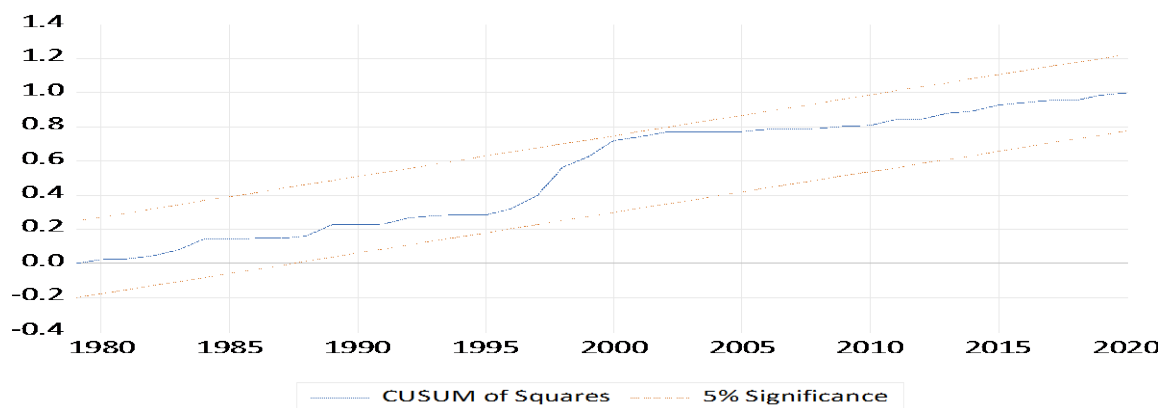
	F-stat.	Obs*R ²
Autocorrelation Test (Breuch-Godfrey Serial Correlation LM Test)	1.1789 (0.3181)	2.7833 (0.2487)
Heteroscedasticity Test (Breusch-Pagan-Godfrey)	0.9382 (0.4877)	6.7615 (0.4541)
	t-statistic	F-statistic
Ramsey RESET Test	0.7079 (0.4830)	0.5011 (0.4830)
Normality Test (Jarque-Bera)	3.7048 (0.1568)	

Note: 1-) Parenthesis shows p-value.

Figure 4: CUSUM Test

Figure 5: CUSUM-Squares Test

5.4. Robustness Check

The current paper employs the Johansen co-integration test to validate the findings of the ARDL bounds test (F-statistic). This paper also employs the FMOLS, the DOLS, and the CCR estimators to validate the findings of the ARDL long-run coefficients. In order to apply the Johansen co-integration test and FMOLS, DOLS, CCR estimators, all variables in the model must be stationary at first difference I(1). As seen in Table 4, all variables are stationary at the first difference I(1). The results of the Johansen co-integration test are present in Table 9. As can be seen in Table 9, Johansen co-integration provides trace and maximum eigenvalue test statistics. To confirm a long-term co-integration relationship in a Johansen co-integration analysis, the trace and max-eigenvalue statistical values must be more than the critical value (0.05). As shown in Table 9, the trace and max-eigenvalue tests indicate three long-run co-integration relationship between the variables at the 5% significance level.

Table 9: Results of Johansen Co-integration Test

Hypothesised No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistics	Critical Value (0.05)	Prob.
Trace Values				
None*	0.519427	89.99695	55.24578	0.0000
At most 1*	0.468477	55.55647	35.01090	0.0001
At most 2*	0.375844	25.85202	18.39771	0.0038
At most 3	0.075672	3.698351	3.841465	0.0545
Max-Eigen Values				
None*	0.519427	34.44048	30.81507	0.0172
At most 1*	0.468477	29.70445	24.25202	0.0086
At most 2*	0.375844	22.15367	17.14769	0.0081
At most 3	0.075672	3.698351	3.841465	0.0543

Table 10 presents the outcomes of applying FMOLS, DOLS and CCR methods. Estimators indicate that the effects of the manufacturing industry production and trade openness on growth are positive and significant over the 1970-2020 period. Additionally, the impact of renewable energy consumption per capita is positive, although not statistically significant. Consequently, the estimators' results align with those of the ARDL model (Table 7).

Table 10: Results of FMOLS, DOLS and CCR

Variables	FMOLS	DOLS	CCR
lnmva	0.87455 (0.0000)	0.87724 (0.0000)	0.87751 (0.0000)
lntrpn	0.27656 (0.0000)	0.28074 (0.0000)	0.27435 (0.0000)
lnrnw	0.00862 (0.6826)	0.00730 (0.7916)	0.00921 (0.6707)

Note: 1-) Parenthesis shows p-value.

6. DISCUSSION

Since the Industrial Revolution, it has been accepted that the manufacturing industry is the engine of economic growth, and structural change has become synonymous with the manufacturing industry (Kaldor, 1967; Kuznets, 1973). Particularly, in the post-1950 period, manufacturing has been seen as an important driver of economies. Therefore, manufacturing industry production increased in both developed and developing countries. Since the mid-1970s, however, the role of the manufacturing industry has started to be questioned, and the services sector has started to gain importance. Consequently, foreign trade and outward-oriented policies have also become more critical in this process. At the same time, renewable energy has recently been considered a crucial factor for economic growth, and it is believed that renewable energy reduces environmental damage. In this context, this paper utilises the effect of trade openness, structural change, and renewable energy on growth in Türkiye for the period 1970-2020.

The study's empirical results documented that manufacturing industry production positively affects growth. This result is in line with Arısoy (2013), Szirmai and Verspagen (2015), Rauf et al. (2018), Sarıdoğan (2020), Canbay and Kırca (2020), and Pata and Zengin (2022). The manufacturing industry is a critical sector for economic growth and development. Because it affects the overall

economy in two ways. First, the static effect of the manufacturing industry is related to the internal scale economies of the firm, which allows for large-scale production that reduces the firm's average cost. The second is the dynamic effect, which refers to the effect of production growth on capital accumulation through productivity gains resulting from factors such as learning by doing, technological transformation, external economies in production, spillover effects, etc. (Ateş, 2017; Cantore et al., 2016). Therefore, due to static and dynamic effects, Kaldor (1967) suggests that manufacturing is the growth engine.

Trade openness is another crucial dynamic in our empirical model. Our study's results indicate that trade openness positively and significantly affects growth. This result is in line with zcan, zmen & zcan (2018), Raghutla (2019), Pata (2020), Kong et al. (2021), Nguyen and Bui (2021), şahin and Temelli (2022), Yu and Meng (2023), and etin et al. (2023). The effect of trade openness is controversial. For example, the results of the study by Beri, Mhonyera and Nubong (2022) suggest an insignificant impact of trade openness on growth. eştepe et al. (2018) and Ersungur and Demirci (2018) have all pointed to the absence of a causality between trade openness and economic growth. Moreover, according to mit (2016), trade openness leads to a decline in economic growth. Compared with closed economies, open economies may have faster economic growth rates. Trade openness can provide several advantages: i-) trade openness can improve domestic technology, increase production efficiency, and increase production, ii-) trade openness can provide more opportunities for export and import, and iii-) trade openness can lead to new employment opportunities. Therefore, trade openness can significantly affect economic growth (Nguyen & Bui, 2021; Raghutla, 2019).

Another control variable in our model is renewable energy consumption. Based on our empirical findings, the impact of renewable energy on economic growth is positive but statistically insignificant. This result is in line with Alper (2018), Apaydın, Güngör and Taşdoğan (2019), andarlı and Unakıtan (2021), and ınar (2023). Energy is a key determinant of economic growth and sustainable development. Also, it is a crucial intermediate input in industrial production and a part of every stage of the manufacturing process. Moreover, it is a crucial intermediate input in industrial production and a part of every stage of the manufacturing process. Therefore, economies depend heavily on energy. However, increasing energy demand, limited primary energy resources, and negative environmental impacts have led economies to shift towards renewable energy. Renewable energy has the potential to impact economic growth in the following ways positively: i) creating opportunities for businesses, employment, and entrepreneurs and ii) fostering an overall increase in welfare through the heightened consumption of renewable energy (Alper, 2018; Kilci, 2023; Xie et al., 2023).

7. CONCLUSION AND POLICY RECOMMENDATIONS

While the neoclassical approach neglects the connection between structural change and economic growth, it emphasises that economic growth depends on dynamics such as saving, technological progress, and capital accumulation. On the other hand, the structuralist approach sees innovation and technological progress as the primary source of productivity growth and believes that the manufacturing industry is the main factor in spreading technological progress. Moreover, according to the structuralist approach, manufacturing is the primary sector that increases overall productivity, and structural change is seen as an essential factor for developing countries to catch up with developed countries. In this context, in the 1950-1975 period, when industrialisation gained importance, an important structural change process was experienced, especially in developing countries, and an important development in economic growth occurred. For this reason, the 1950-1975 period is defined as the golden age of growth. However, in the post-1980 period, globalisation and neoliberal policy trends gained importance in the world economy. As a result, import substitution and inward-oriented growth policies were abandoned, and export-oriented and outward-oriented policies were adopted in the world economy. As a result, industrialisation and structural change lost importance, and the services sector gained importance. Especially in the post-1980 period, factors such as foreign trade, trade openness, and energy have become essential dynamics for economic growth.

The Türkiye's economy also reflected the economic change and transformation process experienced in this period. With this process, Kılıçaslan and Taymaz (2006) stated that industrial

production lost importance, the services sector came to the fore, and labour-intensive sectors increased production and employment in Türkiye. In this context, this paper analysed the impact of structural change, trade openness and renewable energy consumption on economic growth in Türkiye over the period 1970-2020. For this purpose, this paper employed the ARDL model, FMOLS, DOLS, and CCR estimators to reveal the relationship between variables. According to the results of the ARDL model: i) the manufacturing sector has a positive and significant impact on growth in the long-run and short-run, ii) trade openness contributes significantly to economic growth in the long run but has a negative and significant impact in the short run, iii) the consumption of renewable energy has a positive and insignificant impact on economic growth in the long run but has a positive and significant impact in the short run. Following the ARDL model, this paper utilised the FMOLS, DOLS, and CCR estimators for robustness checks. The findings from these estimators demonstrated that the manufacturing industry and trade openness have a positive and significant impact on long-run economic growth. In addition, the results from the same estimators revealed that renewable energy consumption has a positive yet insignificant effect on long-run economic growth. As a result, the findings obtained in this paper show that the manufacturing industry is the main driver of growth in the Türkiye's economy over the period 1970-2020.

As Tregenna (2013, 2015) stated, re-industrialisation policies gained importance after the 2008-2009 global crisis and accelerated industrialisation trends. Therefore, in the context of the findings of our paper, i-) industrialisation policies should be emphasised, ii-) high value-added products should be produced, iii-) medium- and high-tech manufacturing industry production should be supported, iv-) policies to increase productivity in the manufacturing industry should be implemented, v- to increase productivity, policies to direct skilled labour force to the right sectors should be implemented, vi-) export-oriented policies should be produced in the manufacturing industry, vii-) exports of technology-intensive products should be supported and encouraged to reduce the impact of external shocks in the process of trade liberalisation, viii-) to minimise the effect of imported intermediate inputs on inflation, policies to reduce imported intermediate input dependency should be implemented, ix-) in developing economies, renewable energy consumption is still low compared to developed economies; therefore, investments should be increased so that renewable energy can affect economic growth.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır

Yazar Katkı Beyanı: Tüm yazarların katkı oranı eşittir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

Author Contributions Statement: All authors contribute in same proportion.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

REFERENCES

- Abubakar, M. (2023). Globalisation and output growth nexus in Sub-Saharan Africa: The critical role of trade liberalisation. *Journal of the Knowledge Economy*. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01230-y>
- Adjei, R. K., & Grega, L. (2023). Economic growth effects of de facto and de jure trade globalisation in ECOWAS. *Journal of Competitiveness*, 15(2), 1-17. doi:10.7441/joc.2023.02.02
- Alper, F. Ö. (2018). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: 1990-2017 Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 223-242. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.466782>
- Apaydın, Ş., Güngör, A., & Taşdoğan, C. (2019). Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki asimetric etkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 117-134. <https://dx.doi.org/10.30798/makuiibf.505104>

- Arısoy, İ. (2013). Kaldor yasası çerçevesinde Türkiye’de sanayi sektörü ve iktisadi büyüme ilişkisinin sınanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi*, 8(1), 143-162. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguiibf/issue/5715/76502>
- Ateş, B., & Yağcı, H. (2022). Türkiye ve brics ülkelerinde enerji tüketiminin ekonomik refaha etkisi. *Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(25), 1-27. <https://doi.org/10.53092/duibfd.1159152>
- Ateş, S. (2017). Türkiye imalat sanayiinde ölçek genişlemesi ve verimlilik ilişkileri: verdoorn hipotezi üzerinden ampirik bir bakış. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(1), 19-45. <https://doi.org/10.14780/muibd.329722>
- Beri, P. B., Mhonyera, G., & Nubong, G. F. (2022). Globalisation and economic growth in Africa: New evidence from the past two decades. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 25(1), 1-12. <https://doi.org/10.4102/sajems.v25i1.4515>
- Canbay, ř., & Kırca, M. (2020). Türkiye’de sanayi ve tarım sektörü faaliyetleri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler: Kaldor büyüme yasasının analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları*, 9(1), 143-170. <http://www.itobiad.com/tr/issue/53155/663654>
- Cantore, N., Clara, M., Lavopa, A., & Soare, C. (2017). Manufacturing as an engine of growth: Which is the best fuel? . *Structural Change and Economic Dynamics*(42), 56-66. <http://dx.doi.org/10.1016/j.strueco.2017.04.004>
- Cantore, N., Lennon, C., & Clara, M. (2016). Fast and furious: A Kaldorian analysis of dynamic industries. *Department of Policy, Research and Statistics, Working Paper 5/2016*. Vienna: United Nations Industrial Development Organisation.
- Çandarlı, M., & Unakıtan, G. (2021). Yenilenebilir enerji kullanımının sürdürülebilir ekonomik büyümeye etkisi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(Özel Sayı), 29-36. <https://www.ibaness.org/bnejss-archive/2021-07-special-issue>
- Çeştepe, H., Yıldırım, E., & Özbek, Z. (2018). Ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye’ye ilişkin ampirik kanıtlar. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 1-17. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/basbed/issue/41997/505885>
- Çetin, M., Can, A., & Kapçak, S. (2023). Ticari dışa açıklık-ekonomik büyüme ilişkisi üzerine bir analiz: Türkiye için ampirik bir kanıt. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 61-73. <https://doi.org/10.56337/sbm.1173051>
- Çetinbakış, M., & Kutlu, ř. ř. (2022). Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketimi ve çevresel sürdürülebilirliğin ekonomik büyüme üzerine etkisi. *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 20-38. <http://dx.doi.org/10.46959/jeess.1026396>
- Çınar, M. (2023). Yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynakları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkinin araştırılması: Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 24-56. <https://doi.org/10.18074/ckuibfd.1146332>
- Demir, Ö., & Uzan, S. (2022). Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki doğrusal ve doğrusal olmayan ilişkinin incelenmesi. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 4(2), 56-69. <https://doi.org/10.47138/jeaa.1206231>
- Demir, Y. (2023). Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketimi ekonomik büyümeye katkı sağlar mı? *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(2), 271-281. <https://doi.org/31671/doujournal.1209964>
- Diao, X., McMillan, M., & Rodrik, D. (2017). The recent growth boom in developing economies: A structural change perspective. NBER Working Paper Series (Working Paper 23132). U.S.A: National Bureau of Economic Research.
- Doğaner, A. (2022). İmalat sanayi ve hizmetler sektöründe üretilen katma değerin ekonomik büyümeye etkileri: Türkiye için doğrusal olmayan eşbütünleşme analizi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(2), 159-172. <https://doi.org/10.30976/susead.1170323>

- Ersungur, Ş. M., & Demirci, Y. (2018). Türkiye’de Finansal ve Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2), 577-601. <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.671272>
- Eshetu, F., & Eshetu, N. (2021). Impact of exchange rate on ethiopian trade balance: Evidence from ARDL model. *Annals of Data Science*, 1-20. <https://doi.org/10.1007/s40745-021-00360-x>
- Güçlü, M. (2013). Manufacturing and regional economic growth in Turkey: A spatial econometric view of Kaldor's laws. *European Planning Studies*, 21(6), 854-866. <https://doi.org/10.1080/09654313.2012.722929>
- Kaldor, N. (1967). *Causes of the slow rate of economic growth in the United Kingdom: An Inaugural Lecture by Nicholas Kaldor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kazgan, G. (2021). *Tanzimat'tan 21.yüzyıla Türkiye ekonomisi birinci küreselleşmeden ikinci küreselleşmeye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kilci, E. N. (2023). An investigation on the causality link between renewable energy consumption and economic growth in selected Euro-Area countries. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 18(1), 1-20. <https://doi.org/10.1080/15567249.2023.2250844>
- Kılıçaslan, Y., & Taymaz, E. (2006). Sınai yapı, yapısal değişim ve üretkenlik. *İktisat, İşletme ve Finans*, 21(247), 5-23. <https://doi.org/10.3848/iif.2006.247.0960>
- Kong, Q., Peng, D., Ni, Y., Jiang, X., & Wang, Z. (2021). Trade openness and economic growth quality of China: Empirical analysis using ARDL model. *Finance Research Letters*, 38, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101488>
- Kopuk, E. (2021). Kaldor yasasının geçerliliği: Türkiye ve Almanya’ nın karşılaştırılması. *International Anatolia Academic Online Journal / Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 1-12. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iaaoj/issue/60800/848575>
- Kumeka, T. T., Raifu, I. A., & Adeniyi, O. (2023). Globalisation and inclusive growth in Africa: The role of institutional quality. *Foreign Trade Review*, 1-36. doi:10.1177/00157325221142652
- Kuznets, S. (1973). Modern economic growth: Findings and reflections. *The American Economic Review*, 63(3), 247-258. <https://www.jstor.org/stable/1914358>
- Maddison, A. (2017). *The World Economy*. OECD Publishing. https://www.oecd-ilibrary.org/economics/the-world-economy_9789264189980-en
- McMillan, M., Rodrik, D., & Verduzco-Gallo, I. (2014). Globalisation, structural change, and productivity growth, with an update on Africa. *World Development*, 63, 11-32. <http://dx.doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.10.012>
- Mercan, M., & Kızılkaya, O. (2014). Türkiye’de sanayi sektörü ekomik büyüme ve verimlilik ilişkisinin kaldor yasaları çerçevesinde sınanması: Ekonometrik bir analiz. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 36(1), 137-160. <https://doi.org/10.14780/iibdergi.201417541>
- Mohamed, M. M., Liu, P., & Nie, G. (2021). Are technological innovation and foreign direct investment a way to boost economic growth? An egyptian case study using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model. *Sustainability*, 13(6), 1-28. <https://doi.org/10.3390/su13063265>
- Nassif, A., Feijo, C., & Araujo, E. (2014). Structural change and economic development: is Brazil catching up or falling behind? *Cambridge Journal of Economics*(12), 1-26. <https://doi.org/10.1093/cje/beu052>
- Nguyen, M.-L. T., & Bui, T. N. (2021). Trade openness and economic growth: A study on asean-6. *Economies*, 9(3), 1-15. <https://doi.org/10.3390/economies9030113>
- Nurkse, R. (1952). Some international aspects of the problem of economic development . *The American Economic Review*, 42(2), 571-583. <https://www.jstor.org/stable/1910629>

- Ozcan, B., & Ozturk, I. (2019). Renewable energy consumption-economic growth nexus in emerging countries: A bootstrap panel causality test. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 104, 30-37. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.01.020>
- Özcan, C. C., Özmen, İ., & Özcan, G. (2018). Ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Yükselen piyasa ekonomileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 60-73. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61827/925151>
- Pata, U. K. (2020). Turizm, finansal gelişme, ticari açıklık ve sermaye stokunun ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 151-167. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.659910>
- Pata, U. K., & Zengin, H. (2020). Testing Kaldor's growth laws for Turkey: New evidence from symmetric and asymmetric causality methods. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 713-729. <https://doi.org/10.18074/ckuibfd.625455>.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Raghutla, C. (2020). The effect of trade openness on economic growth: Some empirical evidence from emerging market economies. *Journal of Public Affairs*, 20(3), 1-8. <https://doi.org/10.1002/pa.2081>
- Rauf, A., Zhang, J., Lia, J., & Amin, W. (2018). Structural changes, energy consumption and carbon emissions in China: Empirical evidence from ARDL bound testing model. *Structural Change and Economic Dynamics*, 47, 194-206. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2018.08.010>
- Ravindran, R., & Manalaya, S. B. (2023). Does premature deindustrialisation stall growth? Evidence from Sub-Saharan Africa. *Progress in Development Studies*, 23(1), 65-81. <https://doi.org/10.1177/14649934221122320>
- Rodrik, D., McMillan, M., & Sepúlveda, C. (2016). Structural change, fundamentals, and growth. In M. McMillan, D. Rodrik, & C. Sepúlveda (Ed), *Structural change, fundamentals, and growth: A framework and case studies* (pp. 1-39). Washington: International Food Policy Research Institute. <http://dx.doi.org/10.2499/9780896292147>
- Rosenstein-Rodan, P. N. (1943). Problems of industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe . *The Economic Journal*, 53(1), 202-211. <https://doi.org/10.2307/2226317>
- Sarıdoğan, H. Ö. (2020). Kaldor'un birinci yasağı çerçevesinde sanayileşme ve büyüme ilişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1489-1496. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.647362>
- Schmitz, H. (2015). Azgelişmiş ölkelerde sanayileşme stratejileri: tarihsel deneyimlerden çıkarılacak bazı dersler. F. şenses (Ed.) içinde, *Kalkınma iktisadının yükselişi ve gerilemesi* (S. Öztürk, ev., s. 255-284). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soydan, A. (2018). Türkiye ekonomisinde finansallaşma ve 'sanayisizleşme deneyimi'. N. Engin, E. Aslanoğlu, O. Erdoğan, B. C. Karahasan, & K. Tata (Ed.) içinde, *Türkiye ekonomisinde kalkınma ve dönüşüm: Taner Berksoy'a Armağan* (s. 381-422). Ankara: İmge Kitabevi.
- Stiglitz, J. E. (2017). Industrial policy, learning, and development. In J. Page, & F. Tarp (Ed.), *The practice of industrial policy: Government–business coordination in Africa and East Asia* (s. 23-39). United Kingdom: Oxford University Press.
- Szirmai, A., & Verspagen, B. (2015). Manufacturing and economic growth in developing countries, 1950–2005. *Structural Change and Economic Dynamics*, 34, 46-59. <http://dx.doi.org/10.1016/j.strueco.2015.06.002>
- şahin, D., & Temelli, F. (2022). Türkiye ve BRICS ölkelerinde turizm, finansal gelişme, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Panel veri analizi (1995-2019). *BşEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 179-191. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.1085232>

- Török, L. (2023). Effects of energy economic variables on the economic growth of the European Union (2010–2019). *Energies*, 16, 1-17. <https://doi.org/10.3390/en16166094>
- Tregenna, F. (2013). Deindustrialisation and reindustrialisation. In Adam Szirmai, W. Naudé, & L. Alcorta (Ed.) , *Pathways to industrialisation in the twenty-first century* (pp. 76-101). United Kingdom: Oxford University Press.
- Tregenna, F. (2015). Deindustrialisation, structural change and sustainable economic growth. *UNU-MERIT Working Paper Series 2015-032*. The Netherlands: Maastricht Economic and social Research institute on Innovation and Technology (UNU-MERIT). <file:///C:/Users/sahin/Downloads/wp2015-032.pdf>
- Ülker, B. (2023). Ekonomik büyüme, turizm ve ticari açıklık ilişkisi: Türkiye örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 254-270. <https://doi.org/10.21180/iibfdkastamonu.1159741>
- Ümit, A. Ö. (2016). Türkiye’de ticari açıklık, kredi hacmi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 471-499. <https://doi.org/10.18074/cnuuibf.297>
- Villanthenkodath, M. A., Ansari, M. A., Shahbaz, M., & Vo, X. V. (2022). Do tourism development and structural change promote environmental quality? Evidence from India. *Environment, Development and Sustainability*(24), 5163-5194. <https://doi.org/10.1007/s10668-021-01654-z>.
- Xie, P., Zhu, Z., Hu, G., & Huang, J. (2023). Renewable energy and economic growth hypothesis: Evidence from N-11 countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36(1), 1-22. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2121741>
- Yazdi, S. K., & Shakouri, B. (2017). Renewable energy, non-renewable energy consumption, and economic growth. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 12(13), 1038-1045. <https://doi.org/10.1080/15567249.2017.1316795>
- Yeldan, E. (2016). *Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi: Bölüşüm, birikim ve büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yu, J., & Meng, S. (2023). How does trade openness affect output growth? A perspective from the input diversity. *Sustainability*, 15, 1-21. <https://doi.org/10.3390/su15119039>

Perakende Mağazalarında Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi: Beyaz Eşya Sektöründe Bir Uygulama

The Effect of Service Quality on Customer Satisfaction in Retail Stores: An Application in White Goods Sector

Aysel ÇETİNDERE FİLİZ¹

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de faaliyet gösteren bir beyaz eşya perakende mağazasının sunduğu hizmet kalitesinin mağazadan alışveriş yapan müşterilerin memnuniyeti üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesidir.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada kolayda örneklem yöntemiyle belirlenen 321 katılımcı ile çevrimiçi anket yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 26.0 paket programıyla analiz edilmiştir.

Bulgular: Çalışmadan elde edilen bulgular, perakende hizmet kalitesi bakımından problem çözme boyutu dışında diğer tüm boyutların müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Hizmet kalitesinin belirlenmesinde ise en fazla kişisel etkileşim boyutu önemli bir rol oynamakta ve bunu politika, fiziksel görünüm ve güvenilirlik izlemektedir.

Sınırlılıklar: Örneklemin Türkiye’de faaliyet gösteren bir perakende mağazasının üç farklı satış şubesinden alışveriş yapan müşterilerden oluşması ve hizmet kalitesinin beş boyut üzerinden değerlendirilmesi araştırmanın kısıtlarını oluşturmaktadır.

Özgünlük/Değer: Yapılan literatür incelemesinin sonucunda beyaz eşya sektöründe Perakende Hizmet Kalitesi Ölçeği (RSQS)’nin kullanımına ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu ölçeğin beyaz eşya sektöründe hizmet kalitesinin değerlendirilmesine ilişkin sağlayacağı katkı araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Kalitesi, Perakende Hizmet Kalitesi, RSQS, Beyaz Eşya Perakende Mağazası, Müşteri Memnuniyeti

Abstract

Purpose: The purpose of this research is to evaluate the effects of the service quality offered by a white goods retail store operating in Turkey on the satisfaction of customers shopping at the store.

Design/Methodology: In the research, an online questionnaire was conducted with 321 participants, who were determined by convenience sampling method. The data obtained were analyzed with SPSS 26.0 package programme.

Findings: The findings of the study show that all dimensions except the problem-solving dimension have a significant effect on customer satisfaction in terms of retail service quality. The personal interaction dimension plays the most important role in determining service quality, followed by policy, physical appearance, and reliability.

Limitations: The sample consists of customers who are in shopping from three different sales branches of a retail store operating in Turkey and the evaluation of service quality on five dimensions are the limitations of the research.

Originality/Value: As a result of the literature review, there is no study on the use of Retail Service Quality Scale (RSQS) in the white goods sector. The contribution of this scale to the evaluation of service quality in the white goods sector constitutes the original value of the research.

Keywords: Service Quality, Retail Service Quality, RSQS, White Goods Retail Store, Customer Satisfaction

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Aysel.cetinder@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1810-5559

1. GİRİŞ

Hane halkı ihtiyaçlarının karşılandığı ve bireysel tüketimin nabzının attığı perakendecilik sektörü son derece canlı, yeniliklere açık, tüketici eğilimlerinin direkt ve en çok hissedildiği alanların başında gelmektedir (KPMG, 2020). Diğer pek çok sektörü de kapsayarak mikro ve makro yapıda büyümeye önemli katkılar sağlayan bu sektör, ülkelerin ekonomik koşullarından çok fazla etkilendiği için kırılganlığa çok fazla müsaittir. Örneğin artan enflasyon tüketicilerin satın alma gücünü önemli oranda etkilediğinden perakendecilik sektörü de bu durumdan etkilenebilmektedir. Diğer taraftan son yıllarda teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi ile tüketici beklentilerine yönelik yeni hizmet alternatiflerinin artması perakendecilik sektörünün önemini daha da arttırmıştır (Yılmaz & Vardarlier, 2021). Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre 2022 yılında Türkiye ekonomisinin de temel dayanaklarından biri olan perakendecilik sektörünün imalat sanayinden sonra hizmet sektöründe Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içerisindeki payı en yüksek (%13) olan iktisadi faaliyet kollarından biri olduğu görülmektedir.

Hane halkı ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü teşkil eden beyaz eşya, ev ve iş yaşamında hayatı kolaylaştıran birçok tüketici için temel ihtiyaç maddeleri arasında ilk sırada yer alan ürün gruplarından oluşmaktadır. Evlilik, yeni ev satın alma, ev ve işyerlerinin konsept değişiklikleri gibi durumlarda satın alınan/alınacak ürün grupları arasında beyaz eşya öncelikli bir konumda yer almaktadır. Bu durum, beyaz eşya satışı yapan işletmelerin sayısının ve dolayısıyla rekabetin şiddetinin de artmasına yol açmıştır. Bu rekabet ortamında üstünlük elde etmek isteyen işletmelerin diğer işletmelere göre daha kapsamlı ve müşteri odaklı stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir (Demirağ, 2020). Bir perakendecinin müşterilerine ürün satma ve sunma şekilleri perakende satış kanalının şeklini belirlemektedir. Perakendeciler tarafından kullanılan en yaygın kanal doğrudan satışın yapıldığı mağazalardır. Doğrudan satış, yüz yüze görüşmeler yoluyla müşterilere önemli bilgilerin aktarıldığı oldukça etkileşimli bir perakende satış kanalıdır (Levy & Weitz, 2012). Günümüzde pandeminin de etkisiyle birlikte müşteriler elektronik ticaret alışverişini tercih etseler de beyaz eşya satın almaya niyetli olan müşteriler genellikle doğrudan satışın yapıldığı fiziki mağazalardan alışveriş yapma eğilimindedirler. Bu yüzden çalışmada, fiziki mağazadan alışveriş yapan müşterilerin mağaza tarafından sunulan hizmet kalitesinden duydukları memnuniyet değerlendirilmiştir.

Hizmet kalitesi, tanımlanması zor bir kavramdır; bir mamulün kalitesi yapıldığı malzeme ve dayanıklılık gibi somut faktörlerle açıklanabilirken hizmetin parametrelerini ve içeriğini kesin olarak tanımlamak oldukça zordur (Ingaldi, 2021). Müşteriler genellikle ürünlerin sergilenmesi, kredi kartı kullanımı, araç park yerlerinin olması ve uygun saatlerde erişim sağlanması gibi tüm perakendecilerin belirli hizmetleri sağlamasını beklemektedirler. Ancak müşterilerin bu beklentilerinin perakendeciler tarafından karşılanması farklılık gösterebilmektedir (Levy & Weitz, 2012). Bu nedenle perakendecilerin sunduğu hizmet kalitesi her bir müşteri tarafından farklı değerlendirilebilmektedir (Ingaldi, 2021). Satın alma işlemi ürün satın alındığında sona ermeyen bir süreçtir. Müşteri satın alma işlemini gerçekleştirdikten sonra ürünü kullanır ve ardından tatmin edici olup olmadığını belirlemek üzere değerlendirme yapar. Sunulan hizmet sonrasında duyulan memnuniyet, müşteri beklentilerinin ne kadar iyi karşılandığının veya aşıldığının bir göstergesi olarak tüketim sonrası yapılan değerlendirmelerle ifade edilmektedir. Bu değerlendirmeler, satın alma kararlarını önemli oranda etkilemektedir. Tutarlı bir şekilde yüksek düzeyde memnuniyet sağlamak, perakendeciler için önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır (Levy & Weitz, 2012). Müşterilerin alışveriş yaparken olabildiğince memnun kalması çok önemlidir. Çünkü sunulan hizmetten memnun olan bir müşteri o hizmeti almaya devam etmek isteyecek ve başka müşterilere de tavsiyede bulunacaktır (Ingaldi, 2021). Perakendeci kuruluşların sunduğu hizmet kalitesi de müşterilerin satın alma ve başkalarına tavsiye etme niyeti açısından gelecekteki tüketim davranışıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle perakende yöneticilerinin müşteri bakış açısıyla hizmet kalitesini değerlendirmesi oldukça önemlidir (Farooqi & Banerji, 2013).

Literatürde yer alan SERVQUAL ve SERVPERF gibi hizmet kalitesi ölçekleri perakende dışı hizmetlerin müşteri algısı açısından ölçümünde sıklıkla kullanılmaktadır. Perakendecilik hizmetleri hem mamulü hem de hizmeti içermesi nedeniyle bu ölçeklerin kullanımı pek uygun değildir. Pazarlık yapmak, mamul bulmak veya iade etmek için farklı mağaza personeli ile etkileşim kurmak gibi faaliyetler mamul kalitesi kadar hizmet kalitesiyle de ilişkili olabilmektedir (Das vd., 2010). Özellikle

SERVQUAL leğinin tamamen hizmet sunulan sistemlerde pek çok ampirik çalışmada kullanıldığı ancak perakendecilik sektöründe geçerli olmadığı görülmüştür. Bu konu hakkında araştırma yapan Finn ve Lamb (1991), SERVQUAL leğinin dört farklı perakende mağazasında uygulanabilirliğini incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar bu ölçeğin perakende mağazalarında algılanan hizmet kalitesini değerlendirmek için kullanılabilereği önermesini desteklememiştir. Ayrıca perakende hizmetlerinin diğer hizmetlere göre farklı ve kendine özgü bir doğasının olması nedeniyle bu ölçüm modelinin perakendecilik sektöründe etkili olmadığı Gagliano & Hathcote (1994) tarafından da kanıtlanmıştır. SERVQUAL leğinin bir çok çalışmada ampirik olarak test edilmiş olmasına rağmen perakende sektöründe müşterilerin hizmet kalitesine ilişkin algılarını uygun şekilde ölçmediği düşüncesiyle Dabholkar vd. (1996) tarafından Perakende Hizmet Kalitesi leği (RSQS) olarak bilinen bir ölçek geliştirilmiştir. RSQS leği birçok bilimsel çalışmada çeşitli mağaza türlerinde hizmet kalitesini değerlendirmede kullanılmıştır. Ancak yapılan literatür incelemesinin sonucunda beyaz eşya sektöründe bu ölçeğin kullanımına ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle çalışmada Dabholkar vd. (1996) tarafından geliştirilen beşli [Tamamen Katılmıyorum (1) - Tamamen Katılıyorum (5)] Likert tipine göre hazırlanan RSQS leği kullanılarak Türkiye’de faaliyet gösteren bir beyaz eşya perakende mağazasının üç farklı satış noktasında sunulan hizmet kalitesinin mağazadan alışveriş yapan müşterilerin memnuniyetleri üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ölçekte yer alan fiziksel görünüm, güvenilirlik, kişisel etkileşim, problem zme ve politika boyutları altında aşağıda belirtilen hipotezler regresyon analizi ile değerlendirilmiştir.

- **Fiziksel Görünüm:** Ekipmanların görünümü, ortamın temizliği ve düzeni, kullanılan malzemelerin ilgi çekiciliği bu boyut kapsamında değerlendirilmektedir. Hizmet genellikle eş zamanlı olarak üretilip tüketildiği için müşteriler çoğu zaman fiziksel bir tesiste sunulan hizmeti anlık olarak deneyimler. Bu nedenle fiziksel tesisler müşterilerin hizmet deneyimine ilişkin algıları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmaktadır (Bitner, 1992; Ahmed vd., 2019). Dabholkar vd. (1996) fiziksel görünüm boyutu içerisinde mağazanın fiziki tesislerinin görünümüne ek olarak bu tesislerin yerleşim dzenininin müşteriye sunduğu kolaylığı da ifade etmişlerdir. Nhat ve Hau (2007)’ya göre müşterilerin fiziksel görünüm hakkındaki görüşleri ne kadar olumlu ise perakende hizmet kalitesine yönelik değerlendirmeleri de o kadar olumlu olmaktadır. Islam vd. (2016) mağazanın fiziksel görünümünün müşteri memnuniyeti üzerinde önemli ölçüde etkili olduğunu yaptıkları çalışma ile kanıtlamışlardır. Ayrıca pek çok çalışmada (Bitner, 1990; Shamdassani & Balakrishnan, 2000; Hsieh & Hiang, 2004; Beneke, 2012; Ushantha vd., 2014; Mahfooz, 2014; Venkateswaran & Sundram, 2021; Habaragoda, 2021; Tho, 2022) bu etki kanıtlanmıştır. Algılanan mağaza görünümü, hizmet kalitesi hakkında karar vermeye yardımcı olmakta ve literatürde yaygın bir görüş olarak mağaza görünümünün daha iyi bir alışveriş deneyiminin temel belirleyicisi olduğu kabul edilmektedir. İyi yapılandırılmış bir düzen, alışveriş yapanları mağaza içerisinde yönlendirebilir ve arama sürelerini önemli ölçüde azaltabilir. Mağazada gerekli ürünler bulunsa bile müşteriler genellikle kötü mağaza yerleşimi nedeniyle aradıkları ürünleri bulmakta zorlanırlar. Bu durum mağaza hakkında olumsuz algılara yol açabilir ve müşteriler daha iyi bir hizmet alabilmek için rakip işletmelere yönelebilirler (Habaragoda, 2021). Müşterilerin hizmetin sunulduğu fiziksel ortam ile ilgili algıları memnuniyetleri üzerinde etkili olmaktadır anlayışıyla aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₁: Perakende hizmet kalitesi bakımından fiziksel görünümün müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi vardır.

- **Güvenilirlik:** İlgili görev kapsamında taahhütleri yerine getirmek, hizmetleri her seferinde müşteri beklentilerine uygun bir şekilde sunmak, hatasız ve müşteri dostu satış yapmak anlamına gelmektedir (Tho, 2022). Güvenilir bir perakende mağazasında müşterilere verilen sözler tutulur, zamanında ve doğru bilgiler verilir, satış işlemlerinin ve kayıtlarının hatasız olmasına dikkat edilir ve işleri “her zaman ilk seferde doğru yapmak” hedeflenir. Böyle bir durum mağazanın hizmet kalitesi ve imajını olumlu yönde etkilemektedir (Huang, 2009; Newman, 2001). Perakendecilik sektöründe sınırlı sayıda stok bulundurma, stokta olmama veya kasada uzun kuyrukların oluşması güven eksikliğini yansıtmaktadır. Yapılan alışmalar

kasada uzun bekleme sürelerinin müşteri memnuniyetinde azalmaya yol açabileceğini kanıtlamıştır. Yaşanan stok sorunları mağaza hakkında olumsuz algıların oluşmasına, ağızdan ağza olumsuz söylentilerin yayılmasına ve müşterilerin rakip işletmelere kaymasına neden olabilmektedir (Habaragoda, 2021). Güvenilirliğin hizmet kalitesi üzerindeki etkileri pek çok çalışmada (Ushantha vd., 2014; Mahfooz, 2014; Venkateswaran & Sundram, 2021; Habaragoda, 2021; Tho, 2022) kanıtlanmıştır. Bu nedenle güvenilirliğin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini değerlendirmek üzere aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₂: Perakende hizmet kalitesi bakımından güvenilirliğin müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi vardır.

- **Kişisel Etkileşim:** Müşterilerin sorularını hızlı bir şekilde yanıtlayacak bilgiye sahip ve müşteri isteklerine cevap vermek için asla çok meşgul olmayan, güven sergileyen çalışanlar daha kaliteli hizmet sunulmasını sağlar (Huang, 2009). Müşterilere hizmet sunan çalışanların sosyal becerilerinin ve müşteri ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik davranış biçimlerinin etkileşimin kalitesi üzerinde etkisi çok fazladır (Hennig-Thurau, 2004). Örneğin davranış biçimi anlamında mesafeli veya aşırı konuşkan olarak algılanan satış görevlileri, tüketiciler tarafından hoş karşılanmaz. Bu durumun problem olmaması için alışveriş yapan müşterilerin ihtiyacı varmış gibi görünmediği sürece satış personelinin müşteriyle temas etmemesine dikkat edilmelidir. Satış personelinin müşterilerle olan etkileşimi müşteri memnuniyetini etkileyen kritik bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Darian vd., 2001). Satış personelleri satış sürecinin kolaylaştırıcıları olarak görülmektedir ve onların aracılığıyla sunulan müşteri hizmetleri alışverişin görünür yönünü teşkil etmektedir. Satış personelinin mağazadaki ürünler, fiyatlar ve diğer tüm değişiklikler hakkındaki bilgisi ve farkındalığı müşterilere verilen önemi göstermektedir (Ali vd., 2021). Gülümseme, selamlaşma ve göz teması kurma gibi küçük şeyler bile müşterilere mağaza hakkında olumlu bir duygu verebilmektedir (İbrahim vd., 2013). Literatürde yer alan çalışmalarda (Shamdasani & Balakrishnan, 2000; Hsieh & Hiang, 2004; Beneke, 2012; Ushantha vd., 2014; Mahfooz, 2014; Venkateswaran & Sundram, 2021; Habaragoda, 2021) bu boyutun müşteri memnuniyeti üzerindeki etkileri kanıtlanmıştır. Bu nedenle kişisel etkileşimin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini değerlendirmek üzere aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₃: Perakende hizmet kalitesi bakımından kişisel etkileşimin müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi vardır.

- **Problem Çözme:** Bu boyut müşteri ile çalışan arasındaki etkileşimi içeriyor olmasına rağmen özellikle sorunların ele alınmasıyla ilgili olduğu için Dabholkar vd. (1996) tarafından ayrı bir boyut olarak değerlendirilmiştir. Problem çözme mağazanın iadeleri/değişimleri yönetme ve müşteri şikayetlerini nazikçe ve samimi bir şekilde ele alma becerisi olarak da ifade edilebilir. Problem çözme odaklı mağazalar, müşteri şikayetlerini doğrudan ve hızlı bir şekilde çözmeye hazırdırlar ve bu çözüm kapsamında iş operasyonlarına anında yön verebilirler. Eğer problem çözme süreci etkili değilse bu durum perakende mağazası için yıkıcı sonuçlara yol açacak ve müşteri memnuniyetsizliğine neden olacaktır (İslam vd. 2016; Huang, 2009). Mağazaların hizmet kalitesinden memnun olmayan müşterilerin şikayetleri tatmin edici çözümlere kavuşturulduğunda müşteri tekrar satın alma davranışı sergileyebilecektir. Müşterilerin sorunlarını etkili bir şekilde çözebilen perakendeciler hizmet kalitesi bakımından olumlu olarak değerlendirilmektedir (Ali vd., 2021). Literatürde yer alan çalışmalarda (Ushantha vd., 2014; Mahfooz, 2014; Habaragoda, 2021; Tho, 2022) bu boyutun memnuniyet üzerindeki etkileri kanıtlanmıştır. Bu nedenle problem çözme boyutunun müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini değerlendirmek üzere aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₄: Perakende hizmet kalitesi bakımından problem çözmenin müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi vardır.

- **Politika:** Bu boyut hizmet kalitesinin doğrudan mağaza politikasından etkilenen yönlerini içermektedir (Dabholkar vd., 1996). Politikalar, müşterileri memnun edecek şekilde tasarlanmalıdır. Müşterileri memnun edecek politikalardan bazıları; yüksek kaliteli ürünlerin sunulması, uygun araç park yerlerinin bulunması, müşterilerin dilediği zamanda hizmet

alabileceği uygun çalışma saatleri, kredi kartı gibi ödeme seçeneklerinin sunulması ve sadakat programlarının oluşturulması örnek olarak verilebilir. Perakende hizmeti alan müşteriler iade ve değişim politikalarının yanı sıra mağazanın kredi ve ek harcama politikalarından da etkilenmektedir. Perakende satışlarda hızlı, kolay satın alma ve satış sonrası deneyimin yanı sıra basit ve iyi tanımlanmış politikalar bekleyen tüketiciler her zaman mevcuttur (Zia & Hashmi, 2019; Tho, 2022). Ayrıca perakende mağazasının yüksek değer içerecek nitelikte ve çok çeşitli ürünleri sunması halinde müşteriler daha fazla memnuniyet duymaktadırlar. Mağaza politikasını takdir eden müşteriler perakende hizmet kalitesini olumlu olarak değerlendirmektedirler (Ali vd., 2021). Siu ve Tak-Hing Cheung (2001) yaptıkları çalışmada gelecekteki satın alma davranışını en fazla etkileyecek boyutun politika olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca pek çok çalışmada (Mahfooz, 2014; Ray & Lu, 2018; Venkateswaran & Sundram, 2021; Habaragoda, 2021; Tho, 2022) bu boyutun müşteri memnuniyeti üzerindeki etkileri kanıtlanmıştır. Bu nedenle politika boyutunun müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini değerlendirmek üzere aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H₅: Perakende hizmet kalitesi bakımından genel politikanın müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi vardır.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada Türkiye’de faaliyet gösteren bir beyaz eşya perakende mağazasının üç farklı satış Şubesinden aktif olarak alışveriş yapanlar çalışmanın ana evrenini oluşturmaktadır. Alışveriş yapanları daha iyi temsil etmesi amacıyla farklı zaman dilimlerinde ve hafta sonları müşteri ziyaretlerinin yüksek olması nedeniyle genellikle hafta sonlarında kolayda örneklem tekniği ile veriler toplanmıştır. Satış görevlilerinden alınan bilgilere göre haftasonları mağazanın üç farklı satış Őubesinin her birinden ortalama 500 olmak üzere toplam 1500 adet müşteri alışveriş yapmaktadır. Çalışma için seçilen mağazalar aynı Őehirde farklı bölgelerde yer almaktadır. Çevrimiçi olarak uygulanan anket aracılığıyla toplam 321 adet müşteriden veriler toplanmıştır. Gürbüz ve şahin (2018)’e göre evrenin 1500 olması durumunda %95 güven aralığında evreni temsil edebilecek asgari örneklem büyüklüğü 306 olarak ifade edilmiştir. Buna göre 321 birimden oluşan örneklemenin çalışma evrenini temsil ettiği söylenebilir. Veri toplama aracı olarak Dabholkar vd. (1996) tarafından geliştirilen beşli [Tamamen katılmıyorum (1) - Tamamen Katılıyorum (5)] Likert tipine göre hazırlanan 28 soruluk RSQS leği kullanılmıştır. Anketin sonuna müşteri memnuniyetini değerlendirmek üzere üç soru eklenmiştir. Alışveriş için gelen müşterilerden, alışverişlerini bitirdikten sonra anketi doldurmaları istenmiştir. Anketten elde edilen veriler, SPSS 26.0 paket programı kullanılarak tanımlayıcı istatistikler, faktör ve güvenilirlik, korelasyon ve regresyon ile fark analizleri (t-test ve ANOVA) kapsamında değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın tüm süreçlerinde etik kurallara uyulduğu Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan alınan 25.12.2020 tarih ve 2020/911 sayılı etik onay belgesiyle kanıtlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu kısımda uygulamadan elde edilen demografik bilgilere, çalışmada kullanılan ölçeğe ait faktör ile güvenilirlik analizlerine, regresyon ve fark testleri sonuçlarına yer verilmiştir.

3.1. Demografik Bulgular

Örneklemenin demografik özellikleri tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Örneklemenin Demografik zellikleri

Değişken	Kategori	Sıklık	Oran (%)
Cinsiyet	Kadın	164	51,1
	Erkek	157	48,9
Medeni Durum	Evli	142	44,2
	Bekar	179	55,8
Yaş Aralığı	18-25	108	33,6
	26-32	56	17,4
	33-40	49	15,3
	41-47	27	8,4
	48 ve zeri	81	25,2
	İlk-Orta	7	2,2

Öğrenim Düzeyi	Lise	173	53,9
	Ön lisans	43	13,4
	Lisans	50	15,6
	Lisansüstü	48	15
Aylık Gelir (TL)	5000-7500	109	34,0
	7501-10000	71	22,1
	10001-15000	25	7,8
	15001-20000	32	10,0
	20001 ve üzeri	84	26,2
Çalışma Durumu	Serbest Meslek	28	8,7
	Özel Sektör	8	2,5
	Kamu Sektörü	90	28,0
	Ev Hanımı	60	18,7
	Öğrenci	118	36,8
	Diğer	17	5,3

Tablo 1’de görüldüğü gibi kadın sayısı erkek sayısından fazladır. Medeni durum bakımından bekar katılımcılar evli olanlardan daha fazladır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%66,3) 18-40 yaş aralığındadır. Anketi cevaplayanların çoğunluğu (%53,9) öğrenim düzeyi bakımından lise mezunudur. Aylık gelir bakımından katılımcıların yarısından fazlası (%56,1) 5000-10000 TL gelir aralığındaki kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%55,5) ise ev hanımı ve öğrencilerden oluşmaktadır.

3.2. Perakende Hizmet Kalitesine Ait Değişkenlerin Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Çalışmanın bu bölümünde ölçekte kullanılan değişkenlerle ilgili temel istatistikler tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Ölçeğe Ait Temel İstatistikler

Değişkenler	N	R	Min.	Maks.	SS	Varyans	Çarpıklık		Basıklık	
							Değer	Std.Hata	Değer	Std.Hata
F1	321	4	1	5	0,738	0,545	-2,540	0,136	7,470	0,271
F2	321	4	1	5	0,668	0,447	-2,535	0,136	7,728	0,271
F3	321	4	1	5	0,773	0,597	-2,068	0,136	4,085	0,271
F4	321	3	2	5	0,647	0,419	-2,250	0,136	4,684	0,271
F5	321	4	1	5	0,759	0,577	-2,264	0,136	5,519	0,271
F6	321	4	1	5	0,702	0,493	-2,315	0,136	5,683	0,271
G1	321	4	1	5	0,741	0,549	-2,228	0,136	5,185	0,271
G2	321	4	1	5	0,736	0,541	-2,173	0,136	4,838	0,271
G3	321	4	1	5	0,741	0,549	-2,228	0,136	5,185	0,271
G4	321	4	1	5	0,780	0,609	-2,119	0,136	4,226	0,271
G5	321	4	1	5	0,737	0,543	-2,478	0,136	6,771	0,271
K1	321	4	1	5	0,710	0,504	-2,328	0,136	5,896	0,271
K2	321	4	1	5	0,735	0,540	-2,338	0,136	5,528	0,271
K3	321	4	1	5	0,709	0,503	-2,388	0,136	5,940	0,271
K4	321	4	1	5	0,712	0,507	-2,053	0,136	3,972	0,271
K5	321	4	1	5	0,747	0,557	-2,240	0,136	4,977	0,271
K6	321	4	1	5	0,747	0,559	-2,101	0,136	4,521	0,271
K7	321	3	2	5	0,720	0,519	-1,842	0,136	2,594	0,271
K8	321	4	1	5	0,744	0,553	-2,549	0,136	7,232	0,271
K9	321	4	1	5	0,620	0,385	-2,566	0,136	7,508	0,271
P1	321	4	1	5	0,690	0,476	-2,018	0,136	4,058	0,271
P2	321	4	1	5	0,737	0,543	-2,195	0,136	4,478	0,271
P3	321	4	1	5	0,723	0,523	-2,251	0,136	4,912	0,271
POL1	321	4	1	5	0,750	0,562	-2,352	0,136	5,785	0,271
POL2	321	4	1	5	1,009	1,018	-1,747	0,136	2,271	0,271
POL3	321	4	1	5	0,766	0,587	-1,863	0,136	3,124	0,271
POL4	321	4	1	5	0,687	0,471	-2,539	0,136	7,024	0,271
POL5	321	4	1	5	0,639	0,408	-2,963	0,136	10,157	0,271
M1	321	4	1	5	0,694	0,482	-2,339	0,136	5,413	0,271
M2	321	4	1	5	0,661	0,437	-2,280	0,136	5,462	0,271
M3	321	4	1	5	0,658	0,433	-2,456	0,136	6,154	0,271

N: Örneklem, R: Aralık, SS: Standart Sapma, F: Fiziksel Görünüm, G: Güvenilirlik, K: Kişisel Etkileşim, P: Problem Çözme, POL: Politika, M: Memnuniyet

Ölçek boyutlarının güvenilirliği Cronbach Alfa değeri ile ölçülmüştür. Sonuçlar tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Güvenilirlik İstatistikleri

Boyutlar	Madde sayısı	Cronbach's' Alpha	Ortalama	Standart Sapma
Fiziksel Görünüm	6	0,923	4,64	0,71
Güvenilirlik	5	0,922	4,62	0,74
Kişisel Etkileşim	9	0,957	4,64	0,71
Problem Çözme	3	0,885	4,64	0,71
Politika	5	0,902	4,61	0,77
Memnuniyet	3	0,928	4,69	0,67
Ölçek genelinde	31	0,983	4,64	0,73

Tablo 3'de görüldüğü üzere ölçekte yer alan tüm boyutlar için hesaplanan Cronbach Alfa değeri kabul edilebilir minimum değer olan 0.60'ı açmaktadır (Minh vd., 2015). Beş boyutun tümü için ölçek genelinde Cronbach Alfa değerinin 0,983 olması nedeniyle ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir. Bu durum ankette yer alan tüm maddelerin ilgili boyutları temsil edecek kadar güvenilir olduğunu göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen verilerin faktör analizi için yeterliliğini değerlendirmek üzere Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO) örneklem yeterliliği testi (tablo 4) yapılmıştır. Yeterlilik için KMO değerinin 0,60 ve üstünde olması gerekmektedir. Ayrıca korelasyon matrisindeki ilişkilerin faktör analizi yapacak ölçüde yeterli olup olmadığını test etmek üzere Bartlett Küresellik testi yapılmıştır. Bu test sonucunun anlamlı olabilmesi için anlamlılık değeri $p < 0,05$ olmalıdır. Bu durum değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğunu ve faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir (Gürbüz & Şahin, 2018).

Tablo 4: KMO ve Bartlett's Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Testi		,964
	Yaklaşık Ki Kare	11438,708
Bartlett's Küresellik Testi	Df	465
	Sig. (p)	,000

Tablo 4'de görüldüğü gibi KMO değeri 0,964 olduğu için örneklem yeterlidir. Ayrıca Bartlett Küresellik testi sonucuna göre anlamlılık değeri $p < 0,05$ olduğu için değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğu görülmektedir. KMO ve Bartlett's testi sonuçlarına göre faktör analizinin yapılabilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliliği Açıklayıcı Faktör Analizi ve Temel Bileşenler Yöntemi ile Varimax dönüştürme yapılarak değerlendirilmiştir. Buna göre her bir boyutun açıklanan varyansa katkısı tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Toplam Açıklanan Varyans Tablosu

Faktörler	Faktör Yüklerinin Döndürülmüş Toplamları		
	Toplam	Açıklanan Varyans %	Kümülatif %
Fiziksel Görünüm	5,321	17,166	17,166
Güvenilirlik	5,316	17,148	34,314
Kişisel Etkileşim	4,394	14,173	48,487
Problem Çözme	4,172	13,459	61,946
Politika	3,565	11,498	73,444
Memnuniyet	2,146	6,922	80,366

Bu çalışmada olduğu gibi faktör sayısı çok olduğunda açıklanan varyansın %30'dan fazla olması ölçüm başarısının bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır (Öztürk, 2020). Tablo 5'e göre ölçekte yer alan alt boyutların varyansın %80,366'sını açıklaması nedeniyle ölçeğin yapı geçerliliğinin yüksek olduğu görülmektedir.

3.3. Regresyon Analizi

Perakende hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini ne ölçüde etkilediğini değerlendirmek üzere ölçekte yer alan ve bağımsız değişken olarak ifade edilen alt boyutların (fiziksel görünüm, güvenilirlik, kişisel etkileşim, problem çözme ve politika) bağımlı değişken olan müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini değerlendirmek üzere çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Değişkenlere

ait ortalama, standart sapma ve korelasyon katsayıları tablo 6’da, çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları ise tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 6: Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Ort.	SS	Fiziksel Görünüm	Güvenilirlik	Kişisel Etkileşim	Problem Çözme	Politika
Fiziksel Görünüm	4,64	,60	-				
Güvenilirlik	4,62	,65	,85**	-			
Kişisel Etkileşim	4,64	,61	,83**	,89**	-		
Problem Çözme	4,64	,64	,81**	,86**	,89**	-	
Politika	4,61	,66	,79**	,79**	,85**	,85**	-
Memnuniyet	4,68	,62	,79**	,82**	,85**	,81**	,80**

**p<0,05

Korelasyon katsayıları değerlendirildiğinde; perakende hizmet kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyeti ile pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkide (p<0.05) olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Beta (β)	t-değeri	Sig. (p)	Düzeltilmiş R-Kare	F - değeri	p değeri	Durbin Watson
Sabit	,41**	3,018	0,003				
Fiziksel Görünüm	,17**	2,916	0,004				
Güvenilirlik	,15**	2,202	0,028	0,76	204,642	000	1,903
Kişisel Etkileşim	,35**	4,392	0,000				
Problem Çözme	,05	0,841	0,401				
Politika	,19**	3,448	0,001				

Bağımlı Değişken: Müşteri Memnuniyeti **p<0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7’ye göre düzeltilmiş R² değeri 0,76’dır. Bu sonuç müşteri memnuniyetindeki %76’lık varyansın ölçek boyutları tarafından önemli ölçüde açıklandığını göstermektedir. Çoklu doğrusal regresyon testinin anlamlılığını gösteren ANOVA analizinin sonucuna göre; p değerinin 0,01’den küçük olması modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Regresyon analizinin varsayımlarından biri hata terimlerinin birbirleriyle ilişkili (otokorelasyon) olmaması gerekliliğidir. Bu gereklilik için kabul edilebilir “Durbin-Watson” değerinin 1,5-2,5 aralığında olması beklenmektedir. Bu çalışmada “Durbin-Watson” değerinin 1,903 çıkması analizde oto korelasyonun olmadığını göstermektedir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini değerlendirmek üzere β katsayıları incelendiğinde ise fiziksel görünüm (β=0,17; p<0,05), güvenilirlik (β=0,15; p<0,05), kişisel etkileşim (β=0,35; p<0,05) ve politika (β=0,19; p<0,05) boyutları ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca problem çözme (β=0,05; p>0,05) boyutunun müşteriler için oldukça anlamsız olduğu bulgulanmıştır. Buna göre; fiziksel görünüm, güvenilirlik, kişisel etkileşim ve politika boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde oldukça önemli bir etkiye, problem çözme boyutunun ise önemsiz bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda H₁, H₂, H₃ ve H₅ hipotezleri kabul edilmiş, H₄ hipotezi ise red edilmiştir.

3.4. Fark Testleri

Tablo 8’de ölçek boyutlarının cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre farklılıklarının karşılaştırılması amacıyla yapılan t-testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 8: Ölçek Boyutlarının Cinsiyet ve Medeni Durum Değişkenlerine Göre t-testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Değişkenler	Gruplar	N	Ort.	SS	t	p
Fiziksel Görünüm		Erkek	157	4,58	66	1,702	,090
		Kadın	164	4,70	53	1,694	
Güvenilirlik		Erkek	157	4,53	73	2,438	,015**
		Kadın	164	4,70	54	2,422	
Kişisel Etkileşim		Erkek	157	4,54	72	2,833	,005**
		Kadın	164	4,74	47	2,809	
Problem Çözme	Cinsiyet	Erkek	157	4,53	77	2,927	,004**
		Kadın	164	4,74	46	2,897	
Politika		Erkek	157	4,53	74	2,182	,030**
		Kadın	164	4,69	56	2,169	

Memnuniyet	Erkek	157	4,61	68	2,073	,039**
	Kadın	164	4,75	56	2,065	
Fiziksel Görünüm	Evli	142	4,59	64	1,184	,237
	Bekar	179	4,68	57	1,167	
Güvenilirlik	Evli	142	4,60	66	,549	,584
	Bekar	179	4,64	64	,546	
Kişisel Etkileşim	Evli	142	4,59	69	1,401	,162
	Bekar	179	4,69	54	1,365	
Problem özme	Evli	142	4,58	71	1,473	,142
	Bekar	179	4,68	58	1,440	
Politika	Evli	142	4,59	67	,485	,628
	Bekar	179	4,62	64	,482	
Memnuniyet	Evli	142	4,59	72	2,396	,017**
	Bekar	179	4,76	53	2,316	

**p<0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 8’de ölçeğin alt boyutlarında cinsiyet değişkenine göre güvenilirlik, kişisel etkileşim, problem çözme, politika ve memnuniyet boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<0,05). Ortalamalara göre tüm alt boyutlarda kadın katılımcıların ortalama puanları erkek katılımcılara göre daha yüksektir. Buna göre kadın katılımcıların mağazanın hizmet kalitesine yönelik algılarının ve memnuniyetlerinin erkeklere göre daha olumlu olduğu söylenebilir. Medeni durum değişkenine göre ise sadece memnuniyet alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmuştur (p<0,05). Ortalamalara göre bekarlar (4,76) evlilere (4,59) göre mağazada sunulan hizmetten daha fazla memnuniyet duymaktadırlar.

Aşağıdaki tablolarda ölçek boyutlarının yaş (tablo 9), öğrenim düzeyi (tablo 10), gelir düzeyi (tablo 11) ve çalışma durumu (tablo 12) değişkenlerine göre farklılıklarının karşılaştırılması amacıyla yapılan ANOVA testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9: Ölçek Boyutlarının Yaş Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	Ort.	SS	F	p
Fiziksel Görünüm	18-25	108	4,66	,61	1,482	,207
	26-32	56	4,71	,54		
	33-40	49	4,46	,70		
	41-47	27	4,75	,42		
	48 ve zeri	81	4,63	,62		
Güvenilirlik	18-25	108	4,61	,62	1,715	,146
	26-32	56	4,62	,75		
	33-40	49	4,43	,74		
	41-47	27	4,80	,46		
	48 ve zeri	81	4,68	,58		
Kişisel Etkileşim	18-25	108	4,68	,54	1,148	,334
	26-32	56	4,66	,61		
	33-40	49	4,51	,75		
	41-47	27	4,80	,44		
	48 ve zeri	81	4,62	,65		
Problem özme	18-25	108	4,63	,64	1,393	,236
	26-32	56	4,69	,56		
	33-40	49	4,50	,77		
	41-47	27	4,85	,33		
	48 ve zeri	81	4,62	,68		
Politika	18-25	108	4,61	,69	,632	,640
	26-32	56	4,65	,63		
	33-40	49	4,51	,72		
	41-47	27	4,75	,51		
	48 ve zeri	81	4,60	,63		
Memnuniyet	18-25	108	4,77	,48	3,199	,013**
	26-32	56	4,63	,75		
	33-40	49	4,51a	,77		
	41-47	27	4,96b	,14		
	48 ve üzeri	81	4,62	,66		

a, b: Post Hoc testi sonuçlarına göre farklı harfleri içeren gruplar arasındaki farklar önemlidir.

Tablo 9’da görüldüğü üzere yaş değişkenine göre sadece memnuniyet alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Bu farkın 33-40 ile 41-47 yaş aralığındaki katılımcılardan kaynaklandığı Post Hoc Tukey testi sonuçlarına göre bulgulanmıştır. Bu gruptaki katılımcılara ait ortalama değerlere bakıldığında 41-47 yaş aralığındaki katılımcıların memnuniyet düzeylerinin (4,96), 33-40 yaş aralığındaki katılımcılara (4,51) göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 10: Ölçek Boyutlarının Öğrenim Düzeyi Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	Ort.	SS	F	p
Fiziksel Görünüm	İlk-orta	7	4,52	0,74	2,145	,075
	Lise	50	4,75	0,51		
	Ön lisans	48	4,70	0,59		
	Lisans	173	4,66	0,58		
	Lisansüstü	43	4,41	0,77		
Güvenilirlik	İlk-orta	7	4,57	0,71	2,074	,084
	Lise	50	4,71	0,62		
	Ön lisans	48	4,70	0,54		
	Lisans	173	4,64	0,65		
	Lisansüstü	43	4,37	0,77		
Kişisel Etkileşim	İlk-orta	7	4,49	0,80	3,454	,009
	Lise	50	4,79a	0,50		
	Ön lisans	48	4,69	0,51		
	Lisans	173	4,68a	0,58		
	Lisansüstü	43	4,35b	0,86		
Problem Çözme	İlk-orta	7	4,24	1,23	3,341	,011
	Lise	50	4,77a	0,45		
	Ön lisans	48	4,69	0,53		
	Lisans	173	4,67a	0,62		
	Lisansüstü	43	4,37b	0,85		
Politika	İlk-orta	7	4,17	1,52	4,719	,001
	Lise	50	4,80a	0,46		
	Ön lisans	48	4,69a	0,54		
	Lisans	173	4,63a	0,60		
	Lisansüstü	43	4,29b	0,87		
Memnuniyet	İlk-orta	7	5,00	0,66	3,620	,007
	Lise	50	4,80a	0,00		
	Ön lisans	48	4,77a	0,55		
	Lisans	173	4,69b	0,52		
	Lisansüstü	43	4,38	0,59		

a,b: Post Hoc testi sonuçlarına göre farklı harfleri içeren gruplar arasındaki farklar önemlidir.

Tablo 10’da görüldüğü üzere öğrenim düzeyi değişkenine göre kişisel etkileşim, problem çözme, politika ve memnuniyet alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Her bir boyut altında bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan Post Hoc Tukey testi sonuçlarına göre kişisel etkileşim alt boyutunda lise-lisansüstü ve lisans-lisansüstü öğrenim düzeylerindeki katılımcılar arasında bir fark olduğu bulgulanmıştır. Lise mezunlarının (4,79) lisansüstü eğitim düzeylerindeki (4,35) kişilere göre, lisans mezunlarının (4,68) ise lisansüstü mezunlarına (4,35) göre kişisel etkileşim algısı daha yüksektir.

Problem çözme alt boyutunda lise-lisansüstü ve lisans-lisansüstü öğrenim düzeylerindeki katılımcılar arasında bir fark olduğu bulgulanmıştır. Lise mezunlarının (4,77) lisansüstü eğitim düzeylerindeki (4,37) kişilere göre, lisans mezunlarının (4,67) ise lisansüstü mezunlarına (4,37) göre problem çözme algısı daha yüksektir.

Politika alt boyutunda lise-lisansüstü, önlisans-lisansüstü ve lisans-lisansüstü öğrenim düzeylerindeki katılımcılar arasında bir fark olduğu bulgulanmıştır. Lise mezunlarının (4,80) lisansüstü eğitim düzeylerindeki (4,29) kişilere göre, önlisans mezunlarının (4,69) lisansüstü mezunlarına (4,29) göre ve lisans mezunlarının (4,63) ise lisansüstü mezunlarına (4,29) göre politika alt boyutuna yönelik algıları daha yüksektir.

Memnuniyet alt boyutunda lise-lisansüstü, önlisans-lisansüstü ve lisans-lisansüstü öğrenim düzeylerindeki katılımcılar arasında bir fark olduğu bulgulanmıştır. Lise mezunlarının (4,80)

lisansüstü eğitim düzeylerindeki (4,38) kişilere göre, önlisans mezunlarının (4,77) lisansüstü mezunlarına (4,38) göre ve lisans mezunlarının (4,69) ise lisansüstü mezunlarına (4,29) göre memnuniyet alt boyutuna yönelik algıları daha yüksektir.

Tablo 11: Ölçek Boyutlarının Gelir Düzeyi Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	Ort.	SS	F	p
Fiziksel Görünüm	5000-7500	71	4,68	0,66	,773	,544
	7501-10000	25	4,63	0,44		
	10001-15000	32	4,56	0,76		
	15001-20000	84	4,57	0,59		
	20001 üzeri	109	4,71	0,58		
Güvenilirlik	5000-7500	71	4,63	0,66	2,118	,078
	7501-10000	25	4,55	0,58		
	10001-15000	32	4,41	0,92		
	15001-20000	84	4,56	0,67		
	20001 üzeri	109	4,74	0,53		
Kişisel Etkileşim	5000-7500	71	4,69	0,57	2,506	,042
	7501-10000	25	4,67	0,56		
	10001-15000	32	4,43	0,83		
	15001-20000	84	4,55	0,68		
	20001 üzeri	109	4,75	0,52		
Problem Çözme	5000-7500	71	4,69	0,52	2,452	,046
	7501-10000	25	4,64	0,53		
	10001-15000	32	4,42	0,92		
	15001-20000	84	4,54	0,72		
	20001 üzeri	109	4,75	0,58		
Politika	5000-7500	71	4,64	0,63	1,291	,273
	7501-10000	25	4,63	0,67		
	10001-15000	32	4,46	0,98		
	15001-20000	84	4,53	0,65		
	20001 üzeri	109	4,70	0,57		
Memnuniyet	5000-7500	71	4,69	0,64	,771	,545
	7501-10000	25	4,77	0,54		
	10001-15000	32	4,67	0,76		
	15001-20000	84	4,60	0,62		
	20001 üzeri	109	4,74	0,61		

Tablo 11’de görüldüğü üzere gelir düzeyi değişkenine göre kişisel etkileşim ve problem çözme alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$). Her bir boyut altında bu farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan Post Hoc Tukey testi sonuçlarına göre gruplar arasındaki farklılığın önemli düzeyde olmadığı bulgulanmıştır ($p<0,05$).

Tablo 12: Ölçek Boyutlarının Çalışma Durumu Değişkenine Göre ANOVA Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Gruplar	N	Ort.	SS	F	p
Fiziksel Görünüm	Serbest Meslek	17	4,69	0,61	1,211	,304
	Özel Sektör	118	4,69	0,60		
	Kamu Sektörü	90	4,54	0,67		
	Ev Hanımı	8	4,79	0,29		
	Öğrenci	60	4,61	0,65		
	Diğer	28	4,80	0,33		
Güvenilirlik	Serbest Meslek	17	4,69	0,83	,345	,885
	Özel Sektör	118	4,64	0,72		
	Kamu Sektörü	90	4,59	0,61		
	Ev Hanımı	8	4,63	0,70		
	Öğrenci	60	4,56	0,60		
	Diğer	28	4,73	0,48		
Kişisel Etkileşim	Serbest Meslek	17	4,67	0,74	,598	,702
	Özel Sektör	118	4,68	0,66		
	Kamu Sektörü	90	4,57	0,65		
	Ev Hanımı	8	4,71	0,50		
	Öğrenci	60	4,62	0,56		
	Diğer	28	4,77	0,41		
	Serbest Meslek	17	4,67	0,79		

Problem Çözme	Özel Sektör	118	4,69	0,66	,580	,715
	Kamu Sektörü	90	4,59	0,67		
	Ev Hanımı	8	4,58	0,53		
	Öğrenci	60	4,57	0,64		
	Diğer	28	4,75	0,45		
Politika	Serbest Meslek	17	4,62	0,77	1,313	,258
	Özel Sektör	118	4,69	0,62		
	Kamu Sektörü	90	4,54	0,66		
	Ev Hanımı	8	4,75	0,37		
	Öğrenci	60	4,48	0,81		
Memnuniyet	Diğer	28	4,76	0,38	1,058	,383
	Serbest Meslek	17	4,65	0,85		
	Özel Sektör	118	4,76	0,56		
	Kamu Sektörü	90	4,57	0,73		
	Ev Hanımı	8	4,71	0,55		
	Öğrenci	60	4,68	0,61		
	Diğer	28	4,79	0,41		

Tablo 12’de görüldüğü üzere çalışma durumu değişkenine göre ölçek boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p < 0,05$).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Perakendecilik sektöründe elde edilecek rekabet avantajının sürdürülebilirliği müşteri memnuniyeti açısından hizmet kalitesinin tutarlı bir şekilde ve sürekli olarak artırılması amacıyla ve belirli aralıklarla yapılacak ölçümlerle sağlanabilmektedir. Bu amaçla çalışmada örnek bir perakende mağazasında müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olan faktörlerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre beyaz eşya satışının yapıldığı mağazada hizmet kalitesinin belirlenmesinde kişisel etkileşim önemli bir oynamakta ve bunu politika, fiziksel görünüm ve güvenilirlik izlemektedir. Yani araştırmanın yapıldığı mağazadan alışveriş yapan müşteriler, mağazalarıyla ilişkilerini geliştirmede kilit faktör olarak diğer boyutlara nazaran kişisel etkileşim boyutuyla daha fazla ilgilenmektedirler. Bu boyut müşterilerin satış personelini algılama biçimiyle ilgilidir ve araştırmanın yapıldığı mağazada müşterilerin sorularını hızlı bir şekilde yanıtlayacak bilgiye sahip, sosyal beceri yönünden yeterli ve güven sergileyen çalışanların olması sunulan hizmet kalitesinin iyileştirilmesinde oldukça önemli bir faktördür. Bu nedenle mağaza yöneticileri kişisel etkileşim boyutuna daha fazla odaklanarak hizmet kalitesini iyileştirebileceklerdir. Bu sonucun geçmiş araştırmalarla da uyumlu olduğu görülmektedir (Shamdasani ve Balakrishman, 2000; Hsieh ve Hiang, 2004; Beneke, 2012; Ushantha vd., 2014; Mahfooz, 2014; Venkateswaran ve Sundram, 2021; Habaragoda, 2021; Zhang vd., 2022; Verma ve Roshani, 2022; Tias vd., 2022; Sivapalan vd., 2022; Fatimah, 2023; Nguyen vd., 2023).

Çalışma kapsamında ele alınan boyutların demografik değişkenlere göre farklılıkları değerlendirildiğinde ise hizmet kalitesinin belirlenmesinde en çok etkili olan kişisel etkileşim, politika ve güvenilirlik boyutlarında kadın katılımcıların hizmet kalitesine yönelik algılarının erkeklere göre daha olumlu olduğu görülmektedir. Kadınların erkeklere göre kişisel etkileşimi daha fazla önemsedikleri düşünüldüğünde bu sonucun mağaza açısından hizmet kalitesi anlamında avantajlı bir durum yarattığı düşünülebilir. Politika boyutunda ifade edilen yüksek kaliteli ürünlerin sunulması, uygun park yerlerinin olması, kredi kartı gibi ödeme seçeneklerinin bulunması, iade ve değişim olanakları, yüksek değer içerecek nitelikte ve çok çeşitli ürünlerin sunulması gibi konularda kadın katılımcıların hizmet kalitesine yönelik algılarının erkeklere göre daha olumlu olduğu görülmektedir. Bu boyut kapsamında kadınların erkeklere göre beklentilerinin daha düşük olması bu durumun nedeni olarak gösterilebilir. Güvenilirlik boyutunda da kadın katılımcıların hizmet kalitesine yönelik algılarının erkeklere göre daha olumlu olduğu görülmektedir. Hizmetleri her seferinde müşteri beklentilerine uygun düzeyde sunmak, hatasız ve müşteri dostu satış yapmak gibi konularda mağaza imajını olumlu yönde etkilediği düşünülen bu boyut hakkında kadınların erkeklere göre daha olumlu düşünmesi mağaza açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu konular hakkında olumsuz algıların geliştirilmesi, ağızdan ağza olumsuz söylentilerin yayılmasına ve müşterilerin rakip işletmelere kaymasına neden olabilmektedir. Kadınların erkeklere kıyasla alışveriş sonrası diğer müşterilerle olan yüksek etkileşim düzeyleri dikkate alındığında yaşanan olumsuz bir deneyimin diğer müşterileri de çok

fazla etkileyebileceđi dūřunūlmektedir. Bu açıdan mađazanın avantajlı bir durumda olduđu sūylenebilir. Yař deđiřkenine gōre yapılan fark testleri sonucunda 41-47 yař aralıđındaki katılımcıların memnuniyet dūzeylerinin, 33-40 yař aralıđındaki katılımcılara gōre daha yūksək olduđu gōrūlmektedir. Yař arttıķa beklenti dūzeyinin de azaldıđı bu durumun nedeni olarak gōsterilebilir. Őđrenim dūzeyi deđiřkenine gōre farklılıklar deđerlendirildiđinde ise hizmet kalitesinin belirlenmesinde etkili olan kiřisel etkileřim ve politika boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmuřtur. Kiřisel etkileřim alt boyutunda lise mezunlarının, lisansūstū eđitim dūzeylerindeki kiřilere gōre, lisans mezunlarının ise lisansūstū mezunlarına gōre kiřisel etkileřim algısı daha yūksektir. Politika alt boyutunda da lise mezunlarının lisansūstū eđitim dūzeylerindeki kiřilere, Őnlisans mezunlarının lisansūstū mezunlarına ve lisans mezunlarının lisansūstū mezunlarına gōre politika alt boyutuna yōnelik algıları daha yūksektir. Eđitim dūzeyi arttıķa beklentilerin artması bu boyutlara iliřkin ilgi dūzeyinin dūřmesinin nedeni olarak dūřunūlebilir.

Bu arařtırmadan elde edilen sonuçlar, perakende hizmet kalitesi bakımından problem çözme boyutu dıřında diđer tūm boyutların mūřteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olduđunu gōstermektedir. Bu sonuç mađazanın iadeleri/deđiřimleri yōnetme ve mūřteri řikayetlerini nazikçe ve samimi bir řekilde ele alma becerisi olarak ifade edilen problem çözme boyutunun arařtırmanın yapıldıđı mađazada mūřterilerin memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadıđını gōstermektedir. Buna gōre benzer hizmetlerin sunulduđu diđer mađazalarda da problem çözme yaklařımlarının benzer olması ya da mūřterilerin bu boyut kapsamında ifade edilen hususlarda ortalama bir hizmet beklentisinin olması nedeniyle farklı bir hizmet kalitesi algısının oluřmadıđı sūylenebilir. Ayrıca mađazada sunulan hizmetler kapsamında mūřterilerin çok fazla sorun yařamaması ya da bu konu hakkında yeterli bir bilinç dūzeyinde olmaması da memnuniyet üzerinde problem çözme yaklařımlarının etkisinin olmadıđını dūřündürmektedir. Mūřteri memnuniyeti üzerindeki etkisi dikkate alındıđında Őlekte yer alan boyutlar içerisinde en dūřuk ortalamaya (4,61) sahip olması nedeniyle politika boyutunun yeniden gōzden geçirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda yapılacak iyileřtirmeler mūřteri memnuniyet anketleri ya da yūzyūze gōrūřmeler üzerinden mūřterilerden gelen Őneriler dođrultusunda Őst yōnetim tarafından planlanabilir ve belirli aralıklarla yeniden gōzden geçirilebilir.

Hizmet iřletmelerinin sayısındaki hızlı artıř rekabetin artmasına artan rekabet de mūřteri memnuniyetinin daha fazla dikkate alınmasına yol açmıřtır. Bu nedenle perakende sektōründe hizmet sunan iřletmelerin bu çalıřmada ele alınan boyutlar kapsamında yapacakları deđerlendirmelerle mūřterilerin memnuniyet dūzeylerini belirli aralıklarla ve tutarlı bir řekilde Őlmeleri rekabetçi gūcūn artmasında ve gerekli deđiřikliklerin yapılmasında etkili olacaktır. Bu arařtırma, perakende sektōründe beyaz eřya satıřı yapan ve ũ farklı satıř řubesi olan bir mađazada yūrütūlmūřtur ve bu alanlarda gelecekteki çalıřmalar için temel bir arařtırma olarak gōsterilebilir. Ancak farklı bōlge ve řehirlerde, perakende sektōründe faaliyet gōsteren ve farklı ũrūn satıřlarının yapıldıđı mađazalarda yapılacak arařtırma sonuçlarının karřılařtırılması gelecek çalıřmalar için Őnerilmektedir.

Etik Beyan: *Bu çalışmada kullanılan anket yōntemi için Ondokuz Mayıs Őniversitesi Etik Kurulu'ndan 25/12/2020 tarihli ve 2020/911 nolu toplantısında 11 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tūm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.*

Ethics Statement: *Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Ondokuz Mayıs University with the decision number 11 at the meeting dated 25/12/2020 and numbered 2020/911 of the relevant board. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.*

KAYNAKÇA

Ahmed, R., Mehdi, Z., & Samreen, H. (2019). Assessing the existence of RSQS (Retail Service Quality Scale) in the retail store & supermarkets operating in Karachi. *Pakistan Business Review*, 20(4), 853-874. https://www.researchgate.net/profile/Rizwan-Ahmed-8/publication/334173152_ASSESSING_THE_EXISTENCE_OF_RSQS_RETAIL_SERVICE

QUALITY SCALE IN THE RETAIL STORE SUPERMARKETS OPERATING IN KARACHI

- Ali, J., Chaudhry, M. S., Naqvi, F. N., & Raza, S. S. (2021). Measure retail service quality of female clothing brands: A case study of Lahore. *Psychology and Education*, 58(2), 4128-4140. <https://doi.org/10.1177/02560909200602>
- Beneke, J., Hayworth, C., Hobson, R., & Mia, Z. (2012). Examining the effect of retail service quality dimensions on customer satisfaction and loyalty: The case of the supermarket shopper. *Acta Commercii*, 12(1), 27-43. <https://doi.org/10.4102/ac.v12i1.129>
- Bitner, M. J. (1990). Evaluating service encounters: The effects of physical surroundings and employee responses. *Journal of Marketing*, 54(2), 69-82. <https://doi.org/10.1177/002224299005400206>
- Bitner, M. J. (1992). Servicescapes: The impact of physical surroundings on customers and employees. *Journal of Marketing*, 56(2), 57-71. <https://doi.org/10.2307/1252042>
- Dabholkar, P. A., Thorpe, D. I., & Rentz, J. O. (1996). A measure of service quality for retail stores: Scale development and validation. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 24(1), 3-16. <https://doi.org/10.1007/BF02893933>
- Darian, J. C., Tucci, L. A., & Wiman, A. R. (2001). Perceived salesperson service attributes and retail patronage intentions. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 29(5), 205-213. <https://doi.org/10.1108/09590550110390986>
- Das, A., Kumar, V., & Saha, G. C. (2010). Retail service quality in context of CIS countries. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 27(6), 658-683. <https://doi.org/10.1108/02656711011054542>
- Demirağ, B. (Eds.). (2020). *Marka imajı, fiyat, güven, algılanan değerin satın alma niyetine etkisi: Beyaz eşya sektöründe bir uygulama*. International Online Conference on Social Sciences Researches (IOCSSR). <https://www.researchgate.net/publication/350277269>
- Farooqi, R., & Banerji, R. (2013). Evaluation of retail service quality by using RSQS Model: A case study on big bazaar hypermarkets in Nct of Delhi (India). *SSRN Electronic Journal*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2578865>
- Fatimah, F. (2023). Impact of retail service quality on purchasing decisions in traditional retail. *International Social Sciences and Humanities*, 2(3), 932-940. <https://doi.org/10.32528/issn.v2i3.372>
- Finn, D. W., & Lamb Jr, C. W. (1991). An evaluation of the SERVQUAL Scales in a retailing setting. *Advances in Consumer Research*, 18(1), 483-490. <https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=6ddd3478-865b-4fdc-aab9-2cbb1cc41d5a%40redis>
- Gagliano, K. B., & Hathcote, J. (1994). Customer expectations and perceptions of service quality in retail apparel specialty stores. *Journal of Service Marketing*, 8(1), 60-69. <https://doi.org/10.1108/08876049410053311>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Habaragoda, S., & Wathsala, H. A. I. (2021). Service quality and customer satisfaction: An empirical evaluation of RSQS in Sri Lankan supermarkets. *The Journal of Insurance and Finance*, 1(1), 1-16. <https://fbsf.wyb.ac.lk/wp-content/uploads/2021/10/SERVICE-QUALITY-AND-CUSTOMER-SATISFACTION-AN-EMPIRICAL-EVALUATION-OF-RSQS-IN-SRI-LANKAN-SUPERMARKETS>
- Hennig-Thurau, T. (2004). Customer orientation of service employees: Its impact on customer satisfaction, commitment, and retention. *International Journal of Service Industry Management*, 15(5), 460-478. <https://doi.org/10.1108/09564230410564939>

- Huang, M. H. (2009). Using service quality to enhance the perceived quality of store brands. *Total Quality Management*, 20(2), 241-252. <https://doi.org/10.1080/14783360802623100>
- Ingaldi, M. (2021). Retail Service Quality Scale (RSQS) as an example of quality service scale used in traditional trade. *Multidisciplinary Aspects of Production Engineering*, 4(1), 431-441. <https://doi.org/10.2478/mape-2021-0039>
- Hsieh, Y. C., & Hiang, S. T. (2004). A study of the impacts of service quality on relationship quality in search-experience-credence services. *Total Quality Management & Business Excellence*, 15(1), 43-58. <https://doi.org/10.1080/1478336032000149090>
- Ibrahim, Z., Dana, L., Mahdi, A. F., Zin, M. Z. M., Ramli, M. A., & Nor, M. R. M. (2013). Evaluation of Malaysian retail service quality. *Asian Social Science*, 9(4), 14-26. <https://doi.org/10.5539/ass.v9n4p14>
- Islam, M. J., Mustafi, M. A. A., Azmi, T., & Ahmed, F. (2016). Measuring the effect of retail service quality dimensions on customer satisfaction and loyalty: The study on the super shop in Bangladesh. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 7(8), 215-233. <https://www.ijser.org/researchpaper/Measuring-the-Effect-of-Retail-Service-Quality-Dimensions-on-Customer-Satisfaction-and-Loyalty-The-study-on-the-Super-Shop-in-Bangladesh.pdf>
- KPMG (Klynveld Peat Marwick Goerdeler). (2020). *Perakende sektörel bakış*. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/01/sektorel-bakis-2020-perakende.pdf>
- Levy, M., & Weitz, B. A. (2012). *Retailing management*. Mc Graw Hill.
- Mahfooz, Y. (2014). Relationship between service quality and customer satisfaction in hypermarkets of Saudi Arabia. *International Journal of Marketing Studies*, 6(4), 10-22. <https://doi.org/10.5539/ijms.v6n4p10>
- Minh, N. H., Ha, N. T., Anh, P. C., & Matsui, Y. (2015). Service quality and customer satisfaction: A case study of hotel industry in Vietnam. *Asian Social Science*, 11(10), 73-85. <http://dx.doi.org/10.5539/ass.v11n10p73>
- Nhat, N. D. D., & Hau, L. N. (2007). Determinants of retail service quality-a study of supermarkets in Vietnam. *VNUHCM Journal of Science and Technology Development*, 10(8), 15-23. <http://stdj.scienceandtechnology.com.vn/index.php/stdj/article/view/2809>
- Newman, K. (2001). Interrogating SERVQUAL: A critical assessment of service quality measurement in a high street retail bank. *International Journal of Bank Marketing*, 19(3), 126-139. <http://dx.doi.org/10.1108/02652320110388559>
- Nguyen, T. T., Nguyen, A. T. T., & Truong, T. T. M. (2023). Factors affecting customer satisfaction on service quality at San Ha Retail Group. *Tra Vinh University Journal of Science*, 13(2)1-8. <http://dx.doi.org/10.35382/TVUJS.13.2.2023.1930>
- Shamdasani, P. N., & Balakrishnan, A. A. (2000). Determinants of relationship quality and loyalty in personalized services. *Asia Pacific Journal of Management*, 17, 399-422. <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1015834214570>
- Siu, N. Y. M., & Tak-Hing Cheung, J. (2001). A measure of retail service quality. *Marketing Intelligence and Planning*, 19(2), 88-96. <http://dx.doi.org/10.1108/02634500110385327>
- Sivapalan, A., Shankar, A., Das, M., & Konalingam, K. (2022). How to enhance customer loyalty to retail stores via retail service quality practices? A moderated mediated mechanism. *Services Marketing Quarterly*, 43(4), 445-465. <https://doi.org/10.1080/15332969.2021.1997504>
- Tho, T. T. A. (2022). Assessing customer satisfaction with the retail service quality of Zara Vietnam stores. *Tap Chí Nghiên Cứu Tài Chính-Marketing*, 72(6), 13-23. <https://doi.org/10.52932/jfm.vi72.351>

- Tias, A., Sukmono, Y., & Gunawan, S. (2022). Analisis kualitas pelayanan pada ritel modern dengan pendekatan Retail Service Quality Scale (RSQS) dikombinasikan dengan customer satisfaction index (CSI). *Tekmapro: Journal of Industrial Engineering and Management*, 17(2), 61-72. <https://repository.unmul.ac.id/bitstream/handle/123456789/47122/315-Article%20Text-1975-1-10-20220728.pdf?sequence=1>
- Ushantha, R. C., Wijeratne, A. W., Achchuthan, S., & Lanka, S. (2014). An assessment of retail service quality: An empirical study of the RSQS in Sri Lankan supermarkets. *Developing Country Studies*, 4(3), 78-90. <https://core.ac.uk/download/pdf/234681505.pdf>
- Venkateswaran, P. S., & Sundram, S. (2021). Impact of retail service quality and store service quality on patronage intention towards organized retail industry. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12(3), 1462-1471. <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i3.944>
- Verma, M., & Roshani, P. (2022). A study on consumer expectation towards retail service quality with reference to Ghaziabad. *ECS Transactions*, 107(1), 10385-10397. <https://doi.org/10.1149/10701.10385ecst>
- Yılmaz, M., & Vardarlier, P. (2021). Motivasyon araçlarının örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Perakende sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(4), 1347-1365. <https://doi.org/10.15295/bmij.v9i4.1900>
- Zhang, M., Li, Y., Sun, L., & Moustapha, F. A. (2022). Integrated store service quality measurement scale in omni-channel retailing. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 50(7), 839-859. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-02-2021-0056>
- Zia, A., & Hashmi, A. R. (2019). Exploring the factors affecting service quality of zain mobile subscribers in Al Baha, Saudi Arabia. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 8(11), 2400-2405. <https://doi.org/10.35940/ijitee.J9934.0981119>

“City Break” Hareketi Yerel Kalkınmada Etkili Bir Kamu Politikası Olabilir mi? Isparta İli Örneği

Can “The City Break” Movement be an Effective Public Policy for Local Development? Isparta Province Example

Zişan ÖZCAN KORKMAZ¹, Mertcan ÖZTÜRK²

Öz

Amaç: Çalışmanın amacı, city break hareketinin yerel kalkınmanın sağlanmasında kamu politikası örneği olarak etkin bir turizm politikası olup olmadığının tespit edilmesidir.

Tasarım/Yöntem: Araştırma konusunun derinlemesine incelenmesi için amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu çerçevede araştırmanın örneklemini, Isparta bölgesindeki 13 turizm paydaşı oluşturmaktadır. Araştırma için yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmış, veri toplama yöntemi olarak görüşme tekniği tercih edilmiştir. Elde edilen veriler Maxqda programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Bulgular: Analiz sonuçları city break dahilindeki ziyaretçilerin Isparta'nın doğal ve kültürel yapısından etkilendiğini, ulaşım açısından avantajlı bir konumda olduğunu düşündüklerini; fakat city break ziyaretçileri için yeterli düzeyde politika bulunmadığını göstermektedir. Aynı zamanda bilgiye ulaşım konusunda çevrimiçi bilgi ve iletişim sistemlerinin sıklıkla tercih edildiği ve gerçekleştirilen geziler sonrasında görüş ve düşüncelerin değerlendirildiği gözlenmektedir. Diğer sonuçlar ise kurumlar arası iş birliklerinin prosedür tabanlı olduğunu bununla birlikte kurumların sıklıkla yerel politika ve aktivitelere yöneldiğini göstermektedir. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde Isparta'nın city break için zengin bir bölge olduğu ve kalkınma sürecinde city break hareketlerinin etkin bir politika olarak tercih edilebileceği öngörülmektedir. Fakat cevaplar neticesinde Isparta'da city break için yeterli çalışma ve aktivite yapılmadığı, kalkınmaya fayda sağlaması amacıyla bu alana yönelik kamu politikaları geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Sınırlılıklar: Araştırma örneklemini, Isparta'daki turizm paydaşları oluşturmaktadır. Bu unsur araştırmanın temel sınırlılığını oluşturmaktadır.

Özgünlük/Değer: Çalışma, yerel kalkınma ile city break hareketi arasında ilişki kurmasından özgün bir niteliğe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: City Break Hareketi, Yerel Kalkınma, Kamu Politikası, Turizm Politikası

Abstract

Purpose: The aim of this study is to determine whether the city break movement constitutes an effective tourism policy example for achieving local development through public policies.

Design/Methodology: Purposive sampling method was preferred in order to examine the research subject in depth. In this context, the sample of the research consists of 13 tourism stakeholders in the Isparta region. A semi-structured questionnaire was used for the research, and the interview technique was preferred as the data collection method. The obtained data was analyzed using the Maxqda program.

Findings: The analysis results indicate that visitors participating in the city break movement are influenced by Isparta's natural and cultural assets and perceive it to be advantageously located in terms of transportation. However, it reveals that there is an insufficient level of policy specifically tailored to city break visitors. Additionally, online information and communication systems are frequently used for obtaining information, and post-trip evaluations and feedback are commonly conducted. Other findings suggest that inter-institutional collaborations are mostly procedure-based, although institutions frequently engage in local policies and activities. Considering the results, Isparta is deemed to be a region rich in city break potential, and city break movements can be considered an effective policy for development. However, it is also believed that there is a lack of sufficient efforts and activities for city break in Isparta, and the development of public policies specific to this area is necessary to contribute to the local development.

Limitations: The research sample consists of tourism stakeholders in Isparta. This element constitutes the main limitation of the research.

Originality/Value: This study is distinguished by its exploration of the relationship between local development and the city break Movement.

Keywords: City Break Movement, Local Development, Public Policy, Tourism Policy

¹Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, zisankorkmaz@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5842-8638

²Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ozturk.mertcan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3647-2531

1. GİRİŞ

II. Dünya Savaşından günümüze kadar olan sürece bakıldığında, kalkınma olgusunun önem kazandığı görülmektedir (Kutlutürk, 2022). Özellikle artan nüfusa bağlı olarak doğal kaynaklarda ve besin kaynaklarında azalmalar yaşanması ülkeleri üretim faaliyetlerini fazlaştırmaya yöneltmiş fakat üretim noktasında da rekabet düzeyinin yükselmesi, ekonomik kaygılar ve bölgesel geri kalmışlık kalkınma olgusunun daha da önem kazanmasına zemin hazırlamıştır (Türksoy, 2018). Döneme ve şartlara bağlı ortaya çıkan bu fakirleşme oranındaki büyüme, bölge bazlı gelişmişlik düzeyindeki farklılıklar, ekonomik dengesizlikler, adaletsizlik olgusu ve doğal kaynakların tahribatı ülkelerin kalkınmayı farklı boyutlar ve farklı politikalar çerçevesinde ele almasına sebep olmuştur (Gülçubuk, 2013). 1970’li yıllarda ortaya çıkan ekonomik krizle birlikte kalkınma süreçlerinde önemli bir değişim meydana gelmiştir. Bu yıllarda bölge kavramından yerellik kavramına geçiş yapılmış ve kalkınma süreçlerinde, ulusun alt birimi olan bölge yerine kendi olanakları, birikimleri ve potansiyeli ile var olma mücadelesi verebilecek olan yerellik kavramı gündeme gelmiştir (Eraydın, 2004). Bu yeni yaklaşımda temel amaç, ekonominin güçlendirilmesi, yeni iş alanlarının oluşturulması, işsizlik düzeyinin azaltılması ve yoksulluk seviyelerinin düşürülmesidir. Bir başka deyişle, yerel halkın yaşam standartları ve kalitesinin sürdürülebilir şekilde yükseltilmesidir (Sakınç, 2013).

Ülkeler kalkınma noktasında birçok farklı politika izlemiş, birçok farklı sektörden faydalanmıştır. Kalkınmaya yönelik çalışmalar incelendiğinde, turizm faaliyetlerinin, türlerinin (doğa turizmi, kırsal turizm, inanç turizmi, kış turizmi, sağlık turizmi vb.) ve turizm politikalarının kalkınma olgusu için hayati öneme sahip olduğu görülmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sunmakta oldukları ürün ve hizmetlerin, turizm gelirlerinin artırılmasında, sektördeki pazar payının genişletilmesinde ve gelişmiş ülkeler ile rekabet edebilme düzeyinin yükseltilmesinde önemli bir role sahip olduğu öne sürülmektedir (Öztürk & Yazıcıoğlu, 2002). Bu bağlamda kaynaklarının etkin kullanılması ve etkili turizm politikalarının geliştirilmesi bölgeler arasındaki dengesizlikleri gidereceği ve kalkınma için itici bir güç oluşturacağı öne sürülmektedir (Çeken, 2008). Ülkeler turizm sektörünü sahip olduğu ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkileri sebebi ile kalkınma için bir araç olarak görmektedir. Bu sebeple yerel kalkınmanın sağlanmasında ve gelişmişlik düzeyinin artırılmasında turizm etkin bir politik araç olarak kullanılmaktadır (Çeken, 2008). Bu yaklaşıma ilişkin en önemli örneklerden bir tanesi, onuncu kalkınma planında turizm sektörünün bölgesel kalkınma için öncü sektör olması yönündeki temel amaç ve çalışmalardır (Kalkınma Bakanlığı, 2013). Turizm sektörünün kalkınma üzerindeki etkisini niteleyen bir diğer yaklaşım ise on birinci kalkınma planında bulunmaktadır. On birinci kalkınma planında, öncü sektörlerle ilaveten turizm sektörü de öncelikli gelişme alanları içerisine alınmıştır. Bu kalkınma planında turizm sektörü için temel amaç, değişen tüketici eğilimleri ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde turizmin çeşitlendirilmesi, geliştirilmesi, sezon süresinin uzatılması, hizmet kalitesinin artırılması, konaklama süreleri ile harcama düzeylerinin artırılması ve koruma-kollama dengesi içerisinde ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkı sağlaması olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda turizm tabanlı gelişim ve dönüşümlerin her bir bölgenin özelinde ve odaklı anlayış çerçevesinde gerçekleştirileceği vurgulanmıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Bu yaklaşım çerçevesinde söz konusu turizm tabanlı gelişimlerin ve kalkınma çerçevesindeki etkilerin bölgesel bir nitelik taşıyacağı öne sürülebilmektedir. Günümüzde ulaşım (Erdoğan, 2016), altyapı (Bayraktutan, 1992) ve üstyapı olguları kalkınma için büyük önem arz etmektedir. Aynı zamanda araştırmalar şehirlerin ulaşım (Dunne, 2009), altyapı ve üstyapı (Dunne, 2009; Dunne, Flanagan ve Buckley, 2010) gibi olanakları ile city break hareketleri arasında bir ilişki olduğunu da öne sürmektedir. Bu bağlamda city break hareketleri için ulaşım olanaklarının geliştirilmesi, altyapı ve üstyapıya yönelik çalışmaların artırılması ve buna bağlı olarak artacak turistik faaliyetlerin yerel kalkınma üzerinde olumlu etkisi olacağı sonucu öngörülmektedir. Bölgenin sahip olduğu değerler kadar bölge hakkındaki bilgiye nasıl ulaşıldığı da bir o kadar önem arz etmektedir. Günümüzde sosyal medya ve internet başta olmak üzere bilgi iletişim teknolojileri karar verme ve bilgiye ulaşma noktasında büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Bu noktada tüketiciler ürün veya hizmeti tercih etmeden önce söz konusu ürün ve hizmet hakkında çevrimiçi veri tabanlarından veya faaliyete ev sahipliği yapan kurumun sitesinden bilgiye ulaşabilmektedir (Yıldız & Yıldız, 2015). Dunne, Flanagan ve Buckley’in (2011) yaptıkları çalışmada city break hareketlerine katılan ziyaretçilerin %60’ından fazlasının bilgiye ulaşma noktasında internet tabanlı teknolojileri tercih ettiklerini tespit etmişlerdir.

Yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgular incelendiğinde city break hareketlerinin yaygınlaşmasında bilgi iletişim teknolojilerinin rolü olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada city break hareketinin yerel kalkınma için etkin bir turizm politikası olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmada nitel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış soru formu Dunne ve diğerlerinin (2011) İrlanda’da yapmış olduğu çalışmadan derlenmiş olup çalışma amacına göre revize edilmiştir. Veri toplama yöntemi olarak görüşme tekniği tercih edilmiş ve turizm paydaşlarından oluşan 13 kişilik bir katılımcı topluluğuyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Farklı perspektiflere ait cevaplar alınabilmesi için söz konusu kişiler özellikle turizm sektörü içerisinde yer alan veya ilgili kurum ve kuruluşlardan seçilmiştir. Bu kişilerin seçilmesinin temel nedeni, yöneltilen sorulara daha doğru, açıklayıcı ve farklı bakış yönelik cevap verme potansiyelleridir. Görüşmeler neticesinde elde edilen veriler MAXQDA programında analiz edilmiştir. Çalışma bölümleri yerel kalkınma kavramı, city break kavramı, araştırma yöntemi, bulgular ve sonuçtan oluşmaktadır.

2. “CITY BREAK” (MOLA ŞEHİR) KAVRAMI

Günümüzde şehirler iş, arkadaş-akraba ziyareti, alışveriş, kültür, gece hayatı, yiyecek-içecek, spor, festival, özel etkinlikler ve sanat gibi amaçlar ile ziyaret edilebilmektedir (zer, 2010). Kısaca şehirler hem çeşitli hem farklı hem de kolay erişilebilir bir eğlence deneyimi sunmaları sebebiyle, turistler için önemli bölgelere dönüşmeye başlamışlardır (Dunne vd., 2010; Vujici, Stamenkovi, Stankov, Kova, Vasiljevi ve Popov-Locke, 2020). Aynı zamanda şehirlere yapılan ziyaretlerin mevsimselliğe bağlı olmaması ve seyahat maliyetlerinin uygun olması bu gezileri karakterize etmekte ve ziyaretçiler için zaman olgusuna takılmadan tatil yapabilme özgürlüğü sağlamaktadır (Őagovnovic & Kovacic, 2021). Tüm bu nedenler, şehirleri mola niteliği taşıyan kısa tatiller için ideal yerler haline getirmiştir. Turistlerin eğlenmek ve kısa molalar vermek için şehirleri tercih etmeleri, başta Avrupa olmak üzere kentlerin iyileştirilmesi ve yenilenmesini sağlayan yeni ve ağdaş bir seyahat olgusu yaratmıştır (Dunne vd., 2011).

Mola niteliği taşıyan bu kısa tatiller literatürde city break olarak adlandırılmaktadır. City break, yolculuk esnasında bir kasaba veya şehrin eğlence amacıyla geceleme yapılmaksızın kısa süreli ziyaret edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Trew & Cockerell, 2002’den akt. Dunne vd., 2011). City break hareketleri kısa süreli ve çoğunlukla komşulkelere veya yakın bölgelere yapılan kısa yolculuklardan oluşmaktadır. Bu geziler genellikle ana tatilin küçük bir parçasını oluşturmakta veya isteğe bağlı olup bir fırsatı değerlendirme amacıyla hızlıca verilmiş kararlardan oluşmaktadır (Charterina & Aparicio, 2015). “Mola şehir” olarak niteleyebileceğimiz bu kavram açısından kısa süre içerisinde yakın mesafelerdeki yerlerin tercih edilmesi söz konusudur. Ayrıca bireysel veya grup halinde çeşitli amaçlar ile geziler gerçekleştirmek mümkündür.

Dunne (2009) yapmış olduğu çalışmada city break hareketlerinin bir dizi ayırt edici özelliğini tespit etmiştir. Toplamda 5 madde altında toplanan bu özellikler aşağıda açıklanmıştır:

- Süre: City break hareketlerini diğer turizm hareketlerinden ayıran en önemli özellik kalış ve ulaşım sresidir. Zaman kısıtı olan ziyaretçilerin şehirlere hızlı ulaşma olanakları ve şehirlerdeki ilgi çekici olguların bir küme halinde birbirine yakın olması, şehirleri kısa tatiller için ideal yerler haline getirmektedir.
- Mesafe: City break hareketleri için ikinci ayırt edici özellik mesafedir. Ziyaretçiler city break hareketleri için lokasyon tercih ederken görece yaşadıkları yere yakınlke veya bölgeyi tercih etmektedirler. Bununla birlikte ulaşım ağının uluslararası açıdan gelişmiş olması da şehirlerin city break olarak tercih edilmesinde büyük önem arz etmektedir.
- İsteğe Bağlı Yapısı: Bir diğer önemli hususta gezilerin isteğe bağlı olgular neticesinde şekillenebilmesi veya hayata geçirilmesidir. Bu yönüyle city break hareketleri hem fırsatlar neticesinde gelişebilecek bir gezi olmakta hem de bir gezi için “tamamlayıcı” unsur olmaktadır.
- Tarihi Esneklik: City break hareketleri için bir diğer ayırt edici unursa her mevsime hitap etme özelliğidir. City break hareketleri konserler, sportif etkinlikler veya sanat etkinlikleri gibi birçok aktivite için gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede aktivitenin zamanına bağlı olarak ziyaretçiler her mevsim şehri deneyimleyebilmektedir.

- Gezi Grubu: Son özellik olan gezi grubu, city break hareketine katılan ziyaret gruplarını karakterize etmektedir. Yapılan çalışmaya göre ziyaretçilerin büyük bir bölümü eşleriyle veya arkadaşlarıyla seyahat ederken, çok küçük bir kısmı çocukları ile seyahat etmektedir.

Araştırmacılar city break hareketlerinde çocukların gezilere dahil edilmesi veya edilmemesi durumunu üç neden çerçevesinde açıklamıştır. Bunlardan ilki, city break hareketlerine katılanların çocukları yok veya çocukları çoktan aileden ayrılmıştır; ikincisi, city break hareketlerine katılanların dinlenmek ve rutinlerinden uzaklaşmak için çocuklarını yanlarında getirmemektedirler; son olarak, city break hareketleri için tercih edilen şehirlerin çocuklar için uygun olmadığı düşüncesidir.

City break hareketleri, özellikle Avrupa’da olmak üzere en çok tercih edilen tatil türlerinden biri haline gelmiştir. Bunun temel nedeni city break hareketlerinin özgün, esnek ve çeşitli yapısıdır. Bu üç unsur city break hareketlerinin temel çekiciliklerini oluşturmaktadır. City break alanlarında olanakları dâhilinde çeşitli turizm türlerine ev sahipliği yapmaları, gerçekleştirdikleri çeşitli sosyal aktiviteleri ve ziyaretçi beklentilerine hizmet eden faaliyetleri ile oldukça popülerleşmişlerdir. Bunlar dışında city break alanlarının ziyaretçilerin yaşadıkları yerlere yakın olması, kısa tatillere uygun olması ve tatil için tercih edilen alana yakın olması bu alanları çekici kılan diğer unsurlardır (Dunne vd., 2010; Ferens, 2016). Bunları takip eden diğer çekicilik faktörleri maliyet ve mevsimsellik unsurlarıdır (Dunne vd., 2011; Charterina & Aparicio, 2015). City break alanları ulaşım maliyeti düşük yerler olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda bu yerlerde eğlence, iş, eğitim, spor, doğa ve kültür olgularına yönelik birçok turistik ürün, faaliyet ve olanak barındırmaktadır (Dunne, 2009). Bu olanaklar neticesinde city break hareketlerinin mevsimsel süreçlere bağlı kalmadığı ifade edilmektedir. Ferens (2016) ise yapmış olduğu çalışmada Avrupa’daki city break hareketlerindeki artışı 4 madde ile açıklamaktadır. Bunlar;

- Daha fazla tatil ihtiyacı
- Hafta sonları ile birleşen resmî tatiller
- Değişen aile modelleri (Çift gelirli ailelerin tatil için daha fazla birikimi olması; çocuksuz ailelerin daha çok kentsel alanlara seyahat ediyor olması)
- Kısa süreli, ucuz, rahat, hızlı ve birçok ulaşım seçeneği bulunması

Bu sebepler neticesinde city break hareketleri, başta Avrupalı turistler olmak üzere günümüz ziyaretçileri için popüler bir turizm türü olarak görülmektedir. Bunun yanında internetin ve teknolojinin turizm sektörü içinde etkin bir şekilde kullanılması city break hareketlerinin yaygınlaşmasına sebep olan diğer bir olgudur. Potansiyel turistler internet üstünden kısa süreli tatil yapacakları yerler hakkında bilgi edinebilmekte, seyahat acenteleri ve yerel ürün sağlayıcılar tarafından hazırlanan şehir tatili paketleri için rezervasyon yapabilmektedirler (Pobrić, Banda ve Sivac, 2015).

Alanyazını incelendiğinde city break hareketlerinin klasik şehir turizmi hareketlerinden ayrıştırılmasının zor olduğu görülmektedir. Bunun sebebi gerek süreleri ile alakalı gerekse amacına ilişkin bir fikir birliğine varılamamasıdır (Charterina & Aparicio, 2015). Araştırmacıların city break hareketlerinin sürelerine ilişkin yaklaşımları incelendiğinde; Trew ve Cockerell (2002) bir gezinin city break hareketi çerçevesinde değerlendirilmesi için geceleme yapılmaması gerektiğini savunurken; Faché (1994) ise bu tür gezilerin bir ile üç günlük bir süreyi kapsadığını öne sürmüştür. Dunne ve diğerleri (2010) ise dört ile beş veya daha uzun süreli gezilerin de city break hareketi içerisinde olduğunu savunmuştur. City break hareketleri amaçları çerçevesinde incelendiğinde ise Valls, Sureda ve Valls-Tunon (2014) bir gezinin city break hareketi içerisinde değerlendirilebilmesi için tatil, kültür, iş, sağlık, spor, MICE veya diğer turistik amaçlar için gerçekleştirilmesi gerektiğini savunurken Faché (1994) ise bu gezilerin iş dışı sebeplerle gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

3. YEREL KALKINMA

Kalkınma kavramı, üretim düzeyinin ve kişi başına düşen ulusal gelirin artırılmasının yanı sıra, sosyo-kültürel ve ekonomik yapının da iyileştirilmesiyle refah düzeyinde artış sağlanması olarak tanımlanmaktadır (Telbaş, 2022). Kalkınma olgusunun çıkış noktası II. Dünya Savaşı sonrası olarak gösterilmektedir. II. Dünya Savaşı’nın ardından klasik sömürgecilik anlayışından uzaklaşılması ve batı dünyasına ait ekonomi politikalarının gelişmekte olan ülkelere uygulanmaya konulması, kalkınma

olgusunun doğmasına sebep olmuştur. Başka bir deyişle, kalkınma sürecindeki ülkeler özellikle kalkınmış ülkelerin geliştirmiş oldukları ve uyguladıkları politikaları takip etmişlerdir (Kutlutürk, 2022).

Kalkınma olgusu kuramlar açısından incelendiğinde, 1960'lı yıllarda A. Lewis, W. Rostow ve S. Kuznets kalkınmış ülkelerin tarihi süreçlerini incelemiş ve bu süreçleri temel alan kalkınma kuramları geliştirmişlerdir. Kalkınma üzerine yaptıkları çalışmalarda, kalkınmış ülkelerin tarihsel deneyimleri ve geçirmiş oldukları süreçleri kalkınmakta olan ülkelere aktarmayı amaçlamışlardır (Chang, 2004).

Kalkınma politikaları farklı amaçlar ve süreçler çerçevesinde geliştirilebilmektedir. Oakley ve Gerforth (1985) yapmış oldukları çalışmada, kalkınma süreç ve amaçlarını 4 madde altında açıklamışlardır. Bunlar:

- Kalkınma, insanların gelir düzeylerinin artırılması ve yaşam standartlarının yükseltilmesi için, yeni üretim yöntemleri ve sosyal organizasyonların geliştirilmesine yönelik yeni fikirlerin mevcut sosyal sisteme dahil edilmesi süreçlerini içermektedir.
- Kalkınma, geleneksel toplumların gelişmiş batı uluslarının sahip olduğu teknolojik ve toplumsal yapıya ulaşması olarak nitelendirilmektedir.
- Kalkınma, toplumların kendileri için bir gelecek inşa edebilecekleri bir ortam yaratma süreci olarak tanımlanmaktadır.
- Kalkınma, toplumların özgürce karar vermelerine yönelik bir deneyim niteliği taşımaktadır.

Bu 4 madde çerçevesinde geliştirilmiş bir kalkınma modelinin, city break hareketi ile ilişkili olduğu varsayılabilir. Zira yaşam standardı artmış ve gelir düzeyi yükselmiş kişiler özgürce karar vererek gitmek istedikleri yeri belirlemektedir. Kalkınma için bu süreci gerçekleştirecek ve destekleyecek toplum yapısına sahip bireyler gerekmektedir. Özellikle gelişmişlik seviyesinin artmasına büyük katkı sağlayan teknolojik gelişmeler ve yeni fikirler city break için önemli olan süre, mesafe, hızlı bilgi akışı, ulaşım kolaylıkları ve değişen toplum yapısı gibi unsurlar ile de özdeşleşmiş görünmektedir.

Yerel birimlerin küresel ekonomi içerisinde birer ekonomik birim olarak nitelendirilmeye başlanması, “ulusların karşılaştırmalı üstünlüğü” anlayışını değiştirmiş, yerine “bölgelerin ve şehirlerin karşılaştırmalı üstünlüğü” anlayışını ön plana çıkarmıştır (Özaslan, 2004). Bu yeni yaklaşım çerçevesinde kalkınma olgusu öncelikle ulusal daha sonra bölgesel son olarak da alt basamak olarak nitelendirilen yerel çerçevede ele alınmaya başlamıştır.

Yerel kalkınma, kırsal alanlardaki doğal kaynakların kullanılmasını esas alırken öte yandan yöredeki halkın gelir düzeyinin ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi yoluyla gelişmişlik farklarının azaltılmasını da amaçlamaktadır. Bununla birlikte çevresel ve kültürel değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini sağlamaya yönelik, yerelde farklılaşan ihtiyaçları, potansiyelleri ve dinamikleri dikkate alarak çok aktörlü yaklaşımla planlanan faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Yalçın & Yalçın, 2012). Yerel kalkınma politikalarında temel amaç, ekonominin güçlendirilmesi, yeni iş alanlarının yaratılması, işsizlik ve yoksulluk düzeylerinin azaltılması, yerel politikaların oluşumunda demokratik ve özerk kurumların ve örgütlerin etkinleştirilmesidir. Bir başka deyişle, yerel halkın yaşam standartları ve kalitesinin sürdürülebilir şekilde yükseltilmesidir (Sakinç, 2013). Kaya (2008) yerel kalkınmanın amaçlarını 8 madde altında sıralamıştır. Bunlar:

- Kentin fiziksel gelişmişlik düzeyinin yükseltilmesi ile yaşam kalitesi ve ekonomik-sosyal-kültürel aktiviteler için ihtiyaç duyulan alt yapı ve üst yapının geliştirilmesi,
- Yerele ait kültürel değerlerin korunması ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi vasıtasıyla huzurlu bir ortam yaratılması,
- Yerel ekonominin insan ve doğal kaynak potansiyeli ile kentin sahip olduğu avantajlardan optimum düzeyde yararlanılmasına bağlı olarak ekonomik refahın sağlanması ve yerel girişimcilerin rekabet üstünlüğünün artırılması,
- Kentlere özgü ürün ve kaynakların daha iyi pazarlanması ve buna bağlı yeni fırsatlar değerlendirilmesi

- Yerli girişimcilerin desteklenmesi ve dış yatırımcıları kente çekmeye yönelik çalışmalar
- Bilginin üretilmesi, ulaştırılması ve paylaşılmasına yönelik sistemlerin geliştirilmesi
- Ekonomik gelişim sonucu elde edilen kazançların adil ve dengeli dağıtılması
- Kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanması.

Yerel kalkınma politikalarının geliştirilmesinin bir diğer nedeni ise az gelişmiş ülkelerin çoğunda yerel ekonomik birimlerin global çerçevede rekabet edememeleridir. Geleneksel yukardan aşağıya kalkınma politika ve uygulamalarının başarısız olması ve yerelleşme akımının gitgide daha popüler hale gelmesi, yerel kalkınma yaklaşımının gelişmesinde önemli bir unsur olmuştur (Karapınar, 2010).

Göymen (2004) yapmış olduğu çalışmada yerel kalkınmanın temel ilkelerini 3 madde altında açıklamıştır. Bunlar:

- Kalkınmanın odak noktasında insan olmalı. Salt büyümeyi amaçlayan ve büyümenin bireylere ve topluma nasıl yansıdığını ihmal eden yaklaşımlar, hedeflenen kalkınmayı sağlayamamaktadır.
- Kalkınma, eşitlikçi ve kapsayıcı bir yapıya sahip olmalı; kalkınmanın öncülüğünü üstlenen belediyeler, sonuçların toplumun çeşitli katmanlarını nasıl etkilediğini izlemeli ve gerektiğinde kalkınma sürecinden eşit düzeyde faydalanamayan kesimler için pozitif ayırıcı politikalar uygulamalıdır.
- Kalkınma, çok boyutlu (ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel) bir süreç olarak nitelendirilmeli ve söz konusu boyutlar arasında bir “tamamlayıcılık etkisi” yaratılması amaçlanmalıdır.

Kaya (2008), yerel kalkınmanın fiziksel, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal ve etkin yönetim olmak üzere altı alan çerçevesinde geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yerel kalkınma ve söz konusu alanlar arasındaki ilişki şu şekilde açıklanmıştır:

- Fiziksel Kalkınma: Yerel kalkınma için ihtiyaç duyulan altyapı, planlama ve denetim faaliyetlerini kapsamaktadır. Aynı zamanda bu olguların sürdürülebilir bir çerçevede ele alınması gerektiği öne sürülmektedir.
- Sosyal Kalkınma: Gelir dağılımına denge getirilmesi ile sosyal ve beşerî ilişkileri, sosyal dayanışmayı, karşılıklı saygınlığı arttırmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu alanda bireylerin girişimci yönlerinin geliştirilmesine yönelik yaklaşımlarda bulunmaktadır
- Kültürel Kalkınma: Eğitim düzeyinin yükseltilmesi, kültürel etkinliklerin ve katılan bireylerin artırılması, kültür ve tabiat varlıklarının korunması hedeflenmektedir.
- Ekonomik Kalkınma: Kent ekonomisinin geliştirilmesine yönelik planlama, teşvik ve organizasyonları kapsamaktadır. Aynı zamanda istihdam artışına yönelik eğitim ve organizasyon çalışmaları da bu alan içerisinde bulunmaktadır.
- Siyasal Kalkınma: Yerel halkın yönetime katılması ve katılımına yönelik teşvikleri içermektedir.
- Etkin Yönetim: Yerel kaynakların etkin ve verimli şekilde kullanılmasına yönelik çalışmaları içermektedir.

Kalkınma olgusunu yerel çerçevede ele alan girişimlerden Yerel Gündem 21 Projesi, Birleşmiş Milletler tarafından kullanılan bir girişimdir. Çağın sorunlarını çözmeyi ve küresel ortaklığı amaçlayan Gündem 21 girişiminin (Karakuzulu, 2010) yerel düzeyde uygulanan türü olarak nitelendirilmektedir. Yerel Gündem 21, 21. Yüzyılın demokratik yerel yönetim anlayışını ifade eden, sürdürülebilir kalkınma sorunlarının çözümüne yönelik uzun dönemli stratejik planların hazırlanması ve uygulanması yoluyla katılımcı ve çok-sektörlü bir süreç olarak tanımlanan bir projedir (Emrealp, 2005). Bu proje ile yerel öncelikler, yerel toplumlar ve yerel kalkınma konuları önem kazanmıştır (Eroğlu, 2010).

Yerel kalkınma, söz konusu bölgenin yerel ve özel yetenekleri çerçevesinde şekillenmektedir. Söz konusu bölgedeki yerel kalkınma, yerel kaynaklar ile desteklenmediği takdirde ulusal kaynaklardan alınan pay ile istenen gelişme düzeyine ulaşamamaktadır. Bu sebeple yerel

yeteneklerin belirlenmesi ve bunlardan maksimum düzeyde faydalanılması büyük önem arz etmektedir (Clark, Huxley ve Mountford, 2010). Bu olgular çerçevesinde geliştirilen bir yerel kalkınma yaklaşımı bütüncül, homojen ve yaygın bir kalkınma yaklaşımının temelini oluşturmaktadır (Kisman & Tasar, 2014).

Yerel kalkınma sağlanmasında önemli bir role sahip olan yerel girişimler, yeni firmaların bölgeye gelmesini ve sosyal ekonominin gelişmesini teşvik etmektedir. Bu sayede bölgedeki yerel girişimcilik kapasitesi de artış göstermektedir. Ayrıca yerel girişimler, projelerin tasarımı ve uygulanmasında yerel katılımı arttırmakta ve projelerde önemli bir role sahip olan kalkınma ajanslarının oluşturulmasına da katkıda bulunmaktadır (Vázquez-Barquero & Rodríguez-Cohard, 2016). Kalkınma ajanslarının yanında yerel kalkınmaya yönelik projelerde aktif rol alan birçok paydaş bulunmaktadır. Bunlar arasında yerel bankalar, kalkınma bankaları, yerel yönetimler, özel şirketler, üniversiteler, araştırma enstitüleri, sivil toplum kuruluşları ve finans kurumları yer almaktadır (Van Boekel & Van Logtestijn, 2002).

Yerel kalkınma politikaları yerel değerler çerçevesinde geliştirilmiş olsa da (Clark vd., 2010) sonuçlar bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Yerel girişimler kalkınma planlarının kalitesi, nüfusun katılımı, insan faktöründeki beceriler, ekonomik yapı ve kurumlardaki ekonomik yapı ile desteklendiği durumlarda kalkınma düzeyinde önemli bir artış görülürken; yerel inisiyatifler politize edildiğinde ekonomik ve refah düzeyindeki artışların değerini kaybettiği, yerel kamu sektörüne olan güvenin sarsıldığı, yolsuzlukların ortaya çıktığı ve yerel halkın katılım düzeyinin azaldığı tespit edilmiştir (Vázquez-Barquero & Alfonso-Gil, 2015).

4. ARAşTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada city break hareketlerinin yerel kalkınmada neden önemli bir turizm politikası olarak tercih edilmesi gerektiği araştırılmıştır. Gezi türleri arasında popüler bir yere sahip olan city break hareketleri, kısa süreli bir yapıya sahip olması, düşük maliyetli olması, mevsimselliğe bağlı olmaması ve birçok kesime hitap etmesi gibi özellikler ile ön plana çıkmaktadır (Dunne, 2009). Bu özellikleri ile city break hareketleri kentlerin iyileştirilmesi ve yenilenmesini sağlayan popüler bir seyahat türü olarak nitelendirilmektedir (Dunne vd., 2010).

21.Yy'da ülkelerin kalkınmalarının sağlanması ve bu kalkınmanın sürdürülebilir bir yapıya sahip olması, ülkelerin sahip olduğu kaynakların tamamının doğru, etkin ve verimli kullanılmasına bağlıdır. Özellikle doğal kaynaklar açısından zengin ülkeler bu zenginliği etkin ve verimli şekilde kullanarak kalkınma süreçlerini gerçekleştirirken, diğer ülkeler mevcut kaynaklar ve insan gücünü etkin ve verimli bir biçimde birleştirerek kalkınma süreçlerini tamamlamaktadır (United Nations, 1970'den Akt. Başol, Durman ve Çelik, 2005). Bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve kalkınmanın sağlanması noktasında birçok sektör etkin şekilde rol almaktadır. Fakat söz konusu sektörlerin salt etkileri yeterli olmamaktadır. Bu noktada kamu politikaları, kaynakların etkin ve verimli kullanılması ile kalkınmanın sağlanması için büyük önem arz etmektedir (Çeken, 2008). Bu yaklaşım Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından desteklenmektedir. OECD, yerel kalkınmanın sağlanmasında kamu politikası örneği olarak turizm politikası ve kültür olgusunun büyük önem arz ettiğini belirtmekte, birçok ülkede belirli projeleri finanse etmektedir (Hadjimichalis, 2016). Zira hem geleneksel hem yerel kalkınma planlamalarında turizm politikaları önemli bir yere sahiptir.

City break hareketleri taşıdığı özellikler sebebi ile birçok turistik faaliyet ile ilişkilendirilebilmektedir. Özellikle bu gezilerin kısa zaman aralıklarında gerçekleştirilmesi ve tarih açısından esnek bir yapıya sahip olması (Dunne vd., 2010) söz konusu bölgedeki faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve dört mevsime yayılması için ihtiyaç duyulan zemini hazırlamaktadır. City break hareketlerinin sahip olduğu özellikler dikkate alındığında çalışmanın temeli, yerel kalkınmada kısa süreli uygulamaların etkin ve verimli olabileceği düşüncesi üzerine kurulmuştur.

Araştırmada nitel analiz yöntemleri kullanılmış, veri toplama amacı ile görüşme tekniği tercih edilmiş ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Çalışmada Dunne ve diğerleri (2011) tarafından geliştirilen ve bilirkişi gözetiminde revize edilen açık uçlu sorular kullanılmıştır. Hazırlanan yarı yapılandırılmış soru formu 2 ana bölümden ve toplamda 13 sorudan oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerine yönelik sorular sorulmuş; ikinci bölümde ise city break hareketleri ve yerel kalkınma ilişkisine yönelik açık uçlu sorular sorulmuştur. City break

hareketlerinin yerel kalkınma için etkin bir turizm politikası olup olmadığının belirlenmesine yönelik gerçekleştirilen anket uygulaması için Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu’ndan 15/11/2022 tarihli ve 128 nolu toplantısında 10 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır.

Araştırma konusunun derinlemesine incelenebilmesi için amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu çerçevede araştırmanın örneklemini, Isparta bölgesinde turizm politikasına yön veren paydaşlar oluşturmaktadır. Gönüllülük esasına dayanan görüşmelerin tamamı, 15 Haziran-23 Haziran tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Toplam 13 kişiye uygulanan görüşmeler yetkililerin makamlarında gerçekleştirilmiş, ortalama 25 dakika sürmüştür. Görüşmeler kamu kurumu; otel, seyahat acentesi, havayolu şirketi, restoran gibi özel işletmeler ile sivil toplum kuruluşu yetkililerinden oluşmaktadır. Görüşmeler neticesinde elde edilen veriler MAXQDA programında analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında oluşturulan ana temalar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Ana Temalar ve Kod Sayılar

Ana Temalar	Kod Sayısı
Ziyaretçilerin Isparta’ya Geliş Sebepleri	47
Kısa Tatil Yapacak Misafirler İçin Özel Programlar	15
Alternatif Politika ve Programlar	13
Bilgiye Ulaşım Yolları	26
Altyapı ve Üstyapıya Yönelik Algı ve Çalışmalar	13
Ulaşım Olanakları ve En Çok Tercih Edilen Ulaşım Yolları	26
Tatil Sonrası Görüş ve Düşünceler	14
Turizmin Tüm Yıla Yayılması ve Gelişimi Çevre İllerle Ortak Projeler	14
İş Birliği İçinde Olunan Kurumlar ve Ortak Faaliyetler	18
Toplam Tema Sayısı: 9; Toplam Kod Sayısı:186	

5. BULGULAR

Araştırma neticesinde elde edilen bulgular katılımcıların demografik özelliklerine yönelik bulgular ve katılımcıların bakış açılarına yönelik bulgular olmak üzere iki başlık altında sunulmuştur.

5.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek
K1	Kadın	34	Lisans	Sanat Danışmanı/ STK Yön. Kur. Baş.
K2	Erkek	35	Lisans	Havayolu Şirketi Yetkilisi
K3	Erkek	35	Önlisans	Bilet Satış Sorumlusu
K4	Erkek	47	Önlisans	Kamu Kurumu Birim Sorumlusu
K5	Erkek	36	Lisans	Memur
K6	Erkek	30	Yüksek Lisans	Önbüro Müdür Yardımcısı
K7	Erkek	38	Lisans	Önbüro Şefi
K8	Erkek	57	İlkokul	Aşçı
K9	Erkek	45	Ortaokul	Aşçı
K10	Erkek	39	Lisans	Acente yetkilisi/ Mühendis
K11	Erkek	56	Lisans	Acente Yetkilisi
K12	Erkek	43	Lise	Acente Birim Yöneticisi
K13	Erkek	53	Lisans	İ.K. Müdürü/ STK Yön. Kur. Üyesi

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların büyük bir kısmının erkeklerden oluştuğu (12 kişi) görülmektedir. Katılımcıların içerisinde kadın çalışanların azlığı dikkat çekmektedir. Katılımcıların eğitim durumları ve yaş düzeyleri incelendiğinde ise katılımcıların ağırlıklı olarak lisans mezunu olduğu ve yaş ortalamalarının sıklıkla 30 ile 40 arasında olduğu tespit edilmiştir.

5.2. City Break Hareketleri ve Yerel Kalkınma İlişkisine Yönelik Bulgular

Katılımcılara, city break hareketlerinin Isparta'nın sürdürülebilir yerel kalkınma düzeyi üzerine etkilerini incelemek amacıyla bir dizi açık uçlu soru sorulmuştur. Bu sorular sırasıyla;

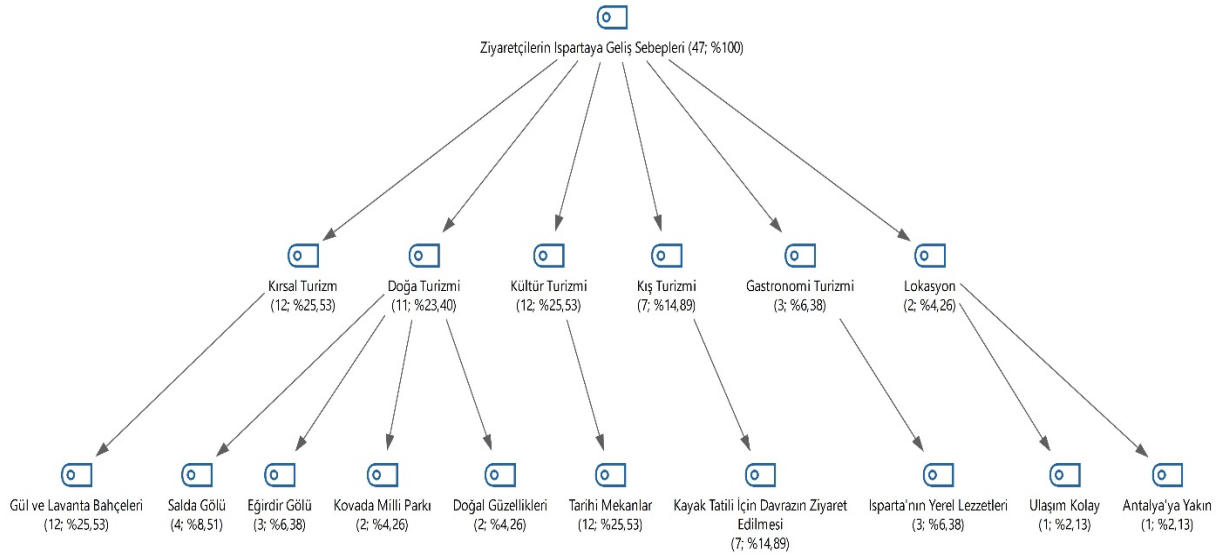
- Ziyaretçilerin Isparta'ya geliş sebeplerine ilişkin bulgular
- Mola veya kısa tatil olarak nitelendirilen gezilere yönelik hazırlanan özel programlara ilişkin bulgular
- Alternatif misafirler ve programlara ilişkin bulgular, bilgiye ulaşım yollarına ilişkin bulgular
- Altyapı ve üstyapıya yönelik algı ve çalışmalara ilişkin bulgular
- Ulaşım olanakları ve en çok tercih edilen ulaşım yollarına ilişkin bulgular
- Tatil sonrası görüş ve düşüncelerin alınması ve değerlendirilmesine ilişkin bulgular
- Turizmin tüm yıla yayılması ve yerel kalkınma için çevre illerle ortak proje ve politikalar yürütülmesine ilişkin bulgular
- İş birliği içinde olunan kurumlar ve ortak faaliyetlere ilişkin bulgular

Elde edilen bulgulara ilişkin bilgilere sonraki bölümde yer verilmiştir.

5.2.1. Ziyaretçilerin Isparta'ya Geliş Sebeplerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan turizm paydaşlarına, ziyaretçilerin Isparta'ya geliş motivasyonları sorulmuştur. Elde edilen cevaplar kod haritasına dönüştürülmüş ve aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1: Ziyaretçilerin Isparta'ya Geliş Sebepleri

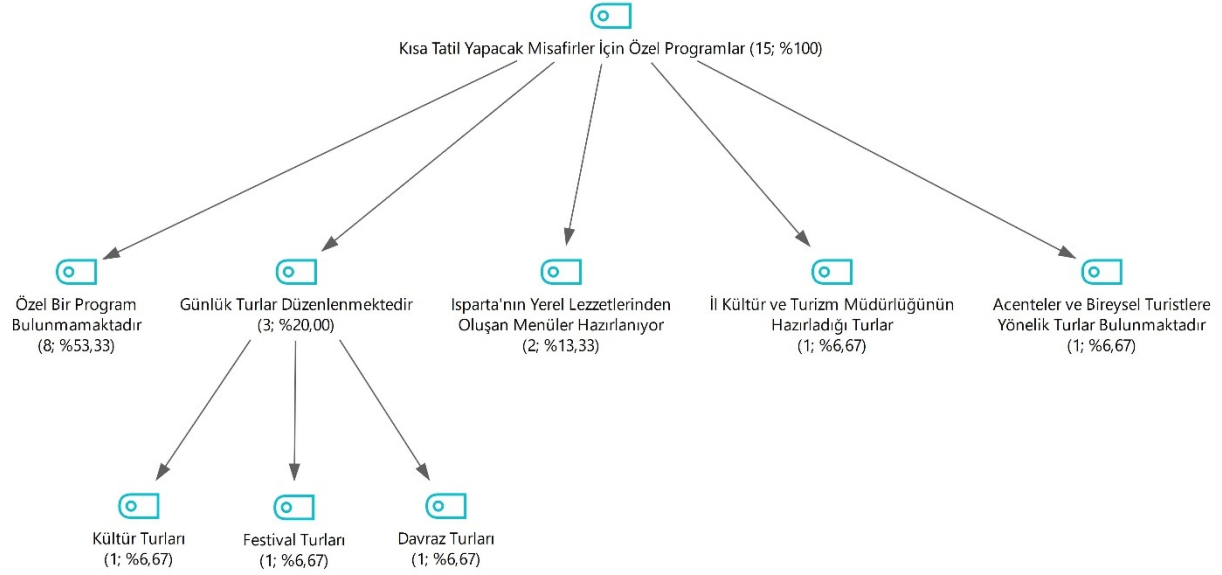
Katılımcılara yöneltilen sorular neticesinde ziyaretçilerin ağırlıklı olarak gül-lavanta bahçeleri (%25,53) ve tarihi mekanlar (%25,53) için Isparta'ya geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu geliş sebeplerini sırasıyla kayak tatili için Davraz (%14,8), Salda Gölü (%8,51), Eğirdir Gölü (%6,38), Isparta'nın yerel lezzetleri (%6,38), Kovada Milli Parkı (%4,26), doğal güzellikleri (%4,26), ulaşım kolaylığı (%2,13) ve Antalya'ya yakınlığı (%2,13) gibi diğer geliş sebepleri takip etmektedir. Elde edilen bulgular 6 ana tema altında birleştirilmiştir. Bunlar: Kırsal Turizm (%25,53), Doğa Turizmi (%23,40), Kültür Turizmi (%25,53), Kış Turizmi (%14,89), Gastronomi Turizmi (%6,38) ve Lokasyon'dur (%4,26).

Elde edilen bulgulara göre katılımcılar, ziyaretçilerin Isparta'nın doğal ve kültürel yapısından etkilendiğini ve bu olguların geliş motivasyonlarının büyük bir bölümünü oluşturduğunu düşünmektedir.

5.2.2. Mola veya Kısa Tatil Olarak Nitelendirilen Gezilere Yönelik Hazırlanan Özel Programlara İlişkin Bulgular

Katılımcılara, Isparta’ya mola veya kısa bir tatil amacıyla gelen ziyaretçiler için özel bir program hazırlanıp hazırlanmadığı sorulmuştur. Verilen cevaplar ile hazırlanan kod haritası aşağıda verilmiştir:

Şekil 2: Mola veya Kısa Tatiller İçin Hazırlanan Özel Programlara İlişkin Bulgular

Elde edilen bulgular, Isparta’da bulunan kurumların büyük bir bölümünün günübirlik veya 1 ile 3 gün arası konaklama yapacak misafirler için özel bir program hazırlamadığını göstermektedir (%53,33). Diğer bulgular incelendiğinde kültür (%6,67), festival (%6,67) ve Davraz (56,67) turları olmak üzere günlük turların düzenlendiği (%20,00), yerel lezzetlerden oluşan menülerin (%13,33), kamu kurumları tarafından turların (%6,67) ve acenteler-bireysel katılımcılar için turların hazırlandığı (%6,67) sonuçlarına ulaşılmaktadır.

Araştırma sonuçları, Isparta’ya kısa süreliğine gelen misafirlerin ağırlıklı olarak bireysel planlar yaptığını ve kurumların ise city break hareketleri çerçevesinde yeterli turlar hazırlamadığını göstermektedir.

5.2.3. Özel Misafirler ve Programlara İlişkin Bulgular

Turizm yetkililerine özel ziyaretçiler(Çocuklu, yaşlı veya engelli) için ne tür turlar hazırlandığı ve ne tür politikalar geliştirdikleri sorulmuştur. Elde edilen verilen ışığında geliştirilen kod haritası aşağıda verilmiştir.

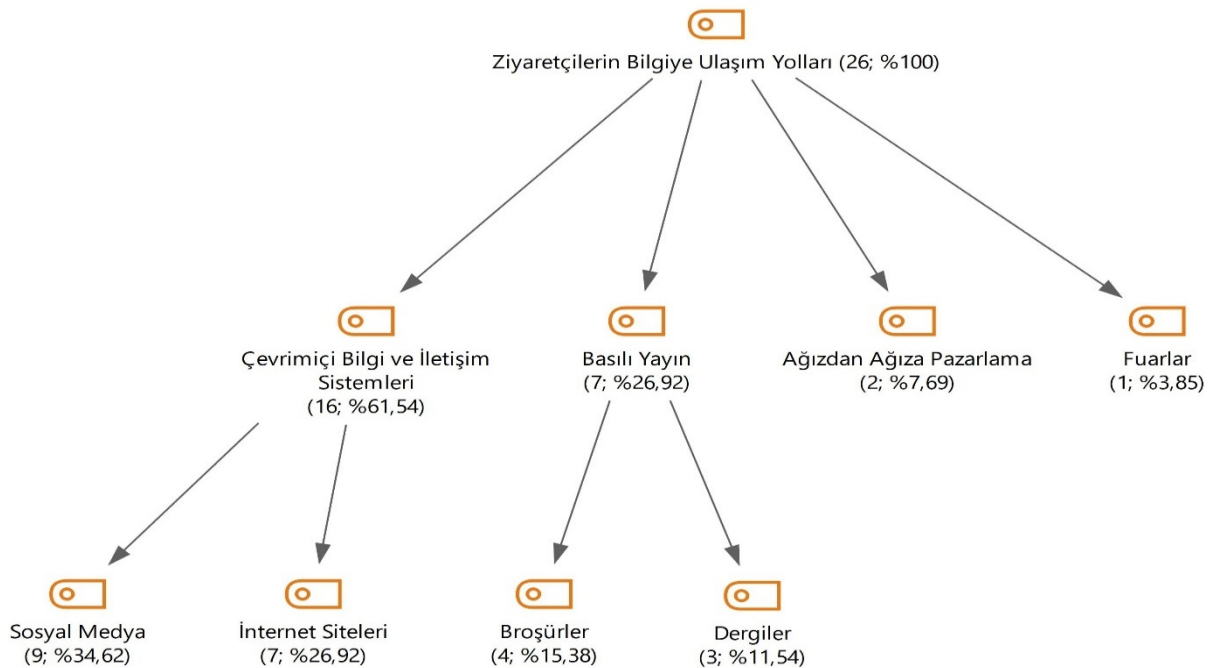
Şekil 3: Özel(ocuklu, Yaşlı, Engelli) Misafirler için Hazırlanan Programlar ve Geliştirilen Politikalara İlişkin Bulgular

Yapılan görüşmeler neticesinde çoğu kurumun alternatif misafirler için özel politikalar ve özel programlar geliştirmediği (%61,54) görülmüştür. Diğer kurumlarnn cevapları incelendiğinde ise bakanlıkça geliştirilen mevcut politikaların izlendiği (%23,08) tespit edilmiştir. Sorulan sorulara aktiviteler çerçevesinde cevap veren kurumlar ise çocuklu aileler için kamp yaşamını tattırmak ve kamp eğitimi vermek amacıyla özel kamp turları geliştirdiğini (%7,69) ve Kızıldağ Milli Parkının sağlık turizmi açısından ön plana çıkartılması (%7,69) gerektiğini belirtmiştir.

Verilen cevaplar neticesinde, çocuklu, yaşlı, engelli veya alternatif ziyaretçiler için kurumların büyük bir bölümünün bir politika geliştirmediği ve bu gruplar için özel tur paketleri hazırlamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5.2.4. Bilgiye Ulaşım Yollarına İlişkin Bulgular

Katılımcılara, ziyaretçilerin Isparta'daki aktiviteler hakkında bilgiye nasıl ulaştıklarına ilişkin sorulan sorulara verilen cevaplar işiğinde oluşturulan kod haritası aşağıda verilmiştir:

Şekil 4: Ziyaretçilerin Bilgiye Ulaşım Yollarına İlişkin Bulgular

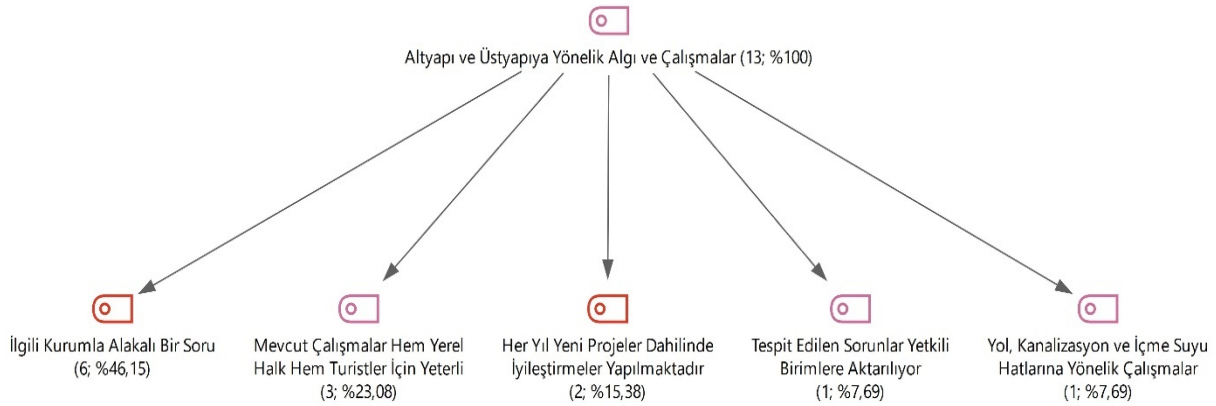
Elde edilen bulgulara göre ziyaretçiler, Isparta’daki aktivitelere ilişkin bilgiye ulaşırken sıklıkla sosyal medya (%34,62) ve internet sitelerinden (%26,92) oluşan çevrimiçi bilgi ve iletişim sistemlerini (%61,54) ve broşürler (%15,38) ile dergilerden (%11,54) oluşan basılı yayınlardan (%26,92) faydalanmaktadır. Bu iki bilgi kaynağını ağızdan ağıza pazarlama (%7,69) ve fuarlar (%3,85) takip etmektedir.

Alınan yanıtlar, çevrimiçi bilgi ve iletişim sistemlerinin gelişmesinin ve yaygınlaşmasının turizm tabanlı bilgi alışverişini kolaylaştırdığını göstermektedir. Ziyaretçiler bir bölgeye gitmeden o bölge hakkında detaylı bilgiye ulaşmakta, o bölgedeki aktiviteleri inceleyebilmekte ve rezervasyon ile ilgili işlemleri hızlıca tamamlayabilmektedir.

5.2.5. Altyapı ve Üstyapıya Yönelik Algı ve Çalışmalara İlişkin Bulgular

Katılımcılara, ziyaretçilerin çekincelerinin önlenmesi için alt yapı ve üst yapıya yönelik ne tür çalışmalar yapıldığını ve mevcut yapıların yeterli olup olmadığı sorulmuştur. Elde edilen cevaplar çerçevesinde oluşturulan kod haritası aşağıda sunulmuştur:

Şekil 5: Altyapı ve Üstyapıya Yönelik Algı ve Çalışmalara İlişkin Bulgular

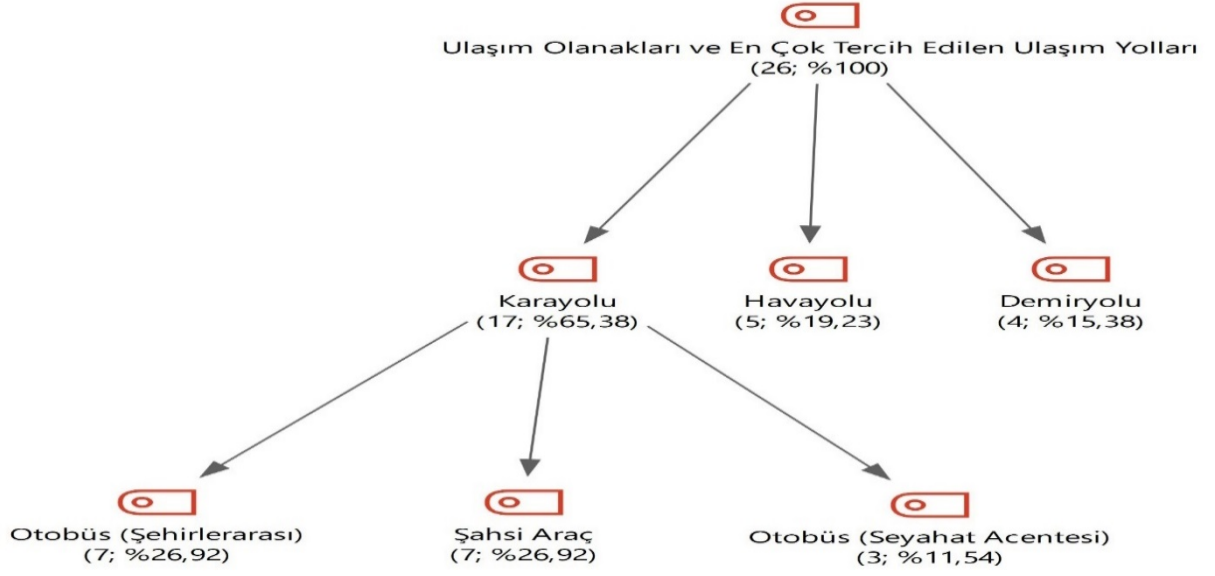

Yapılan görüşmeler neticesinde çeşitli cevaplar elde edilmiştir. Elde edilen cevaplar arasında sayıca en fazla olanı sorunun ilgili kuruma yöneltilmesi gerektiği ve bir görüşlerinin olmadığını yansıtan cevaptır (%46,15). Bu yaklaşımı sırasıyla mevcut yapıların yeterli olduğu (%23,08), her yıl yeni projeler dahilinde iyileştirmeler yapıldığı (%15,38), sorunların tespiti dahilinde yetkili kurumlara aktarıldığı (%7,69) ve yol, kanalizasyon ve içme suyu hatlarına yönelik çalışmalar yapıldığı (%7,69) cevapları takip etmektedir.

Cevaplar neticesinde, katılımcıların Isparta’nın mevcut altyapı ve üstyapısının hem yerel halk için hem de ziyaretçiler için yeterli olduğunu düşündüğü görülmektedir. Aynı zamanda söz konusu yaklaşımı, ilgili kurumların her yıl yeni projelerle altyapı ve üstyapıyı iyileştiriyor olması da desteklemektedir.

5.2.6. Ulaşım Olanakları ve En Çok Tercih Edilen Ulaşım Yollarına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan turizm paydaşlarına, Isparta’nın ulaşım olanakları ve ziyaretçiler tarafından hangisinin tercih edildiği sorulmuştur. Elde edilen cevaplar çerçevesinde kod haritası oluşturulmuş ve aşağıda sunulmuştur:

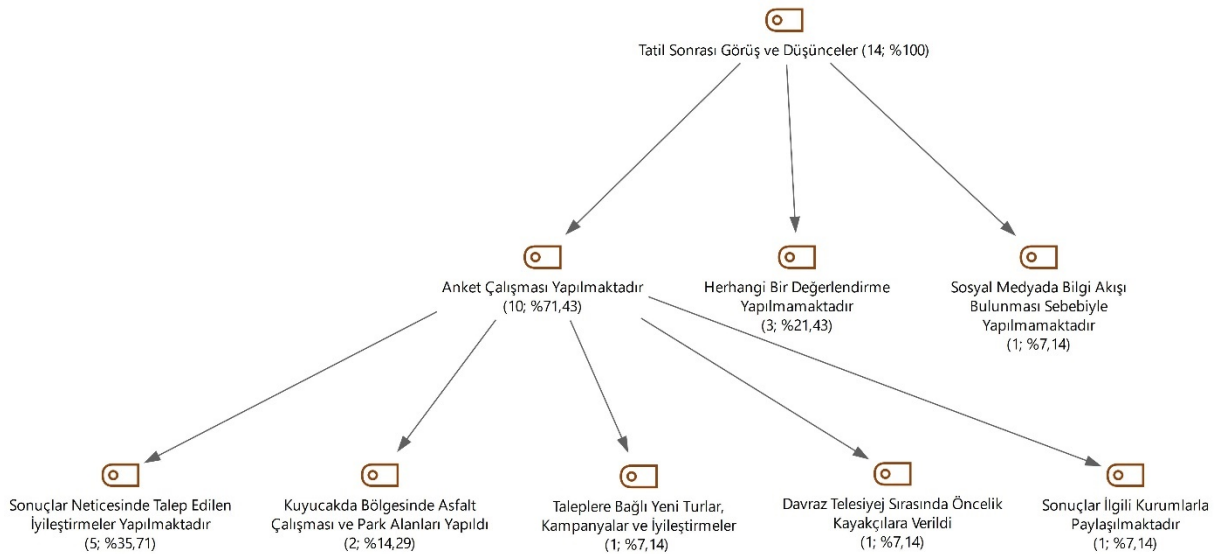
Şekil 6: Ulaşım Olanakları ve En Çok Tercih Edilen Ulaşım Yollarına İlişkin Bulgular

Elde edilen bulgular, ziyaretçiler Isparta'yı ziyaret ederken sıklıkla karayolunu (%65,38) tercih ettiklerini göstermektedir. Karayolu seçeneği alt temalar çerçevesinde incelendiğinde ise ziyaretçiler ağırlıklı olarak şehirlerarası otobüsleri (%26,92) ve şahsi araçlarını (%26,92) tercih etmekte, çok küçük bir grup ise seyahat acentesi tarafından tahsis edilen otobüsleri (%11,54) tercih etmektedir. Karayollarını sırasıyla havayolu (%19,23) ve demiryolu (%15,38) takip etmektedir.

Görüşmeler sırasında karayolu dışındaki opsiyonların neden daha az kullanıldığı sorulduğunda katılımcılar, tren seferlerinin sadece İzmir'le sınırlı kaldığını, havayolunun ise çıkış noktası ve sefer sayısı açısından yetersiz olduğunu dile getirmişlerdir. Görüşmeler sırasında Isparta'nın karayolu açısından büyük bir avantaja sahip olduğu, Antalya gibi birçok önemli şehre yakın olmasının ziyaretçilerin ulaşımı noktasında büyük önem arz ettiği tespit edilmiştir.

5.2.7. Tatil Sonrası Görüş ve Düşüncelerin Alınması ve Değerlendirilmesine İlişkin Bulgular

Katılımcılara, tatil bitiminde ziyaretçilerin görüş ve düşüncelerinin değerlendirilip değerlendirilmediği sorulmuştur. Elde edilen bulgular kod haritasına dönüştürülüp aşağıda sunulmuştur:

Şekil 7: Tatil Sonrası Görüş ve Düşüncelerin Alınması ve Değerlendirilmesine İlişkin Bulgular

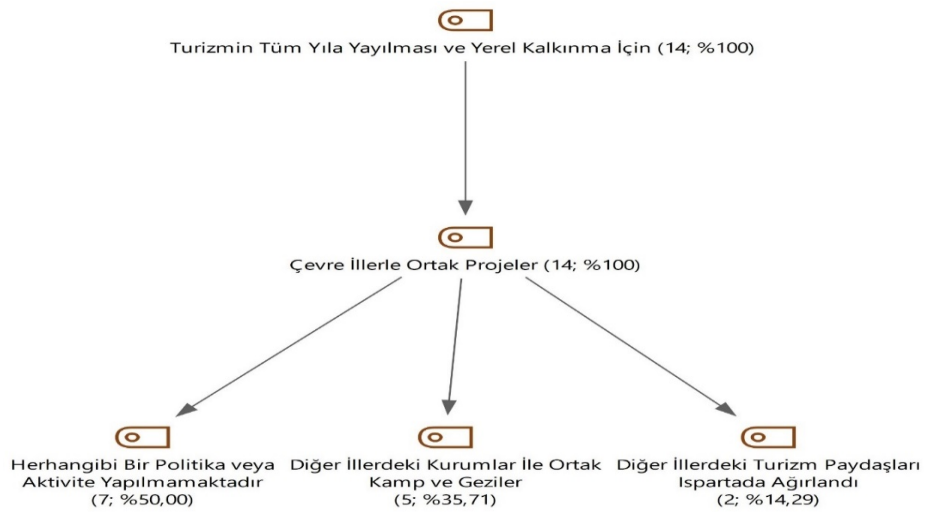
Yapılan görüşmeler sonucunda kurumların büyük bir çoğunluğunun, ziyaretçilerin görüş ve düşüncelerini anket çalışması (%71,43) çerçevesinde incelediği sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar yapılan anket çalışmaları sonucunda, ziyaretçiler tarafından talep edilen iyileştirmeleri yaptıklarını (%35,71), taleplere bağlı yeni turlar ve kampanyalar geliştirdiklerini (%7,14) ve sonuçları ilgili kurumlarla paylaştıklarını (%7,14) belirtmişlerdir. Aynı zamanda spesifik yanıtlar arasında en dikkat çekici olanları, Kuyucak bölgesindeki trafik yoğunluğuna bağlı şikâyet ve görüşler neticesinde asfalt çalışması ve park alanları yapılması (%14,29) ile Davraz’a kayak tatili yapmaya gelenlerin telesiyej sırası ile alakalı görüşleri sonrasında telesiyej sırasında kayakçılara öncelik verilmesine yönelik çalışmalar (%7,14) yapıldığı yönündeki cevaplardır. Bu yaklaşımlar dışında herhangi bir görüş ve değerlendirme yapılmadığını (%21,43) veya görüş ve değerlendirmeler için sosyal medya kanallarının kullanıldığını (%7,14) söyleyen katılımcılarda mevcuttur.

Elde edilen bulgular kurumların, ziyaretçilerin yapmış oldukları gezi veya aktiviteye yönelik görüş ve düşüncelerini değerlendirdiklerini ve bunlara bağlı gerekli düzenleme ve iyileştirmeler yaptıklarını göstermektedir.

5.2.8. Turizmin Tüm Yıla Yayılması ve Yerel Kalkınma İçin Çevre İllerle Ortak Proje ve Politikalar Yürütülmesine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan paydaşlara, turizmin tüm yıla yayılması ve yerel gelişim için çevre illerle ortak proje ve politikalar yürütüp yürütmedikleri sorulmuştur. Elde edilen cevaplar ışığında kod haritası oluşturulmuş ve aşağıda sunulmuştur:

Şekil 8: Turizmin Tüm Yıla Yayılması ve Yerel Kalkınma İçin Çevre İllerle Ortak Proje ve Politikalar Yürütülmesine İlişkin Bulgular

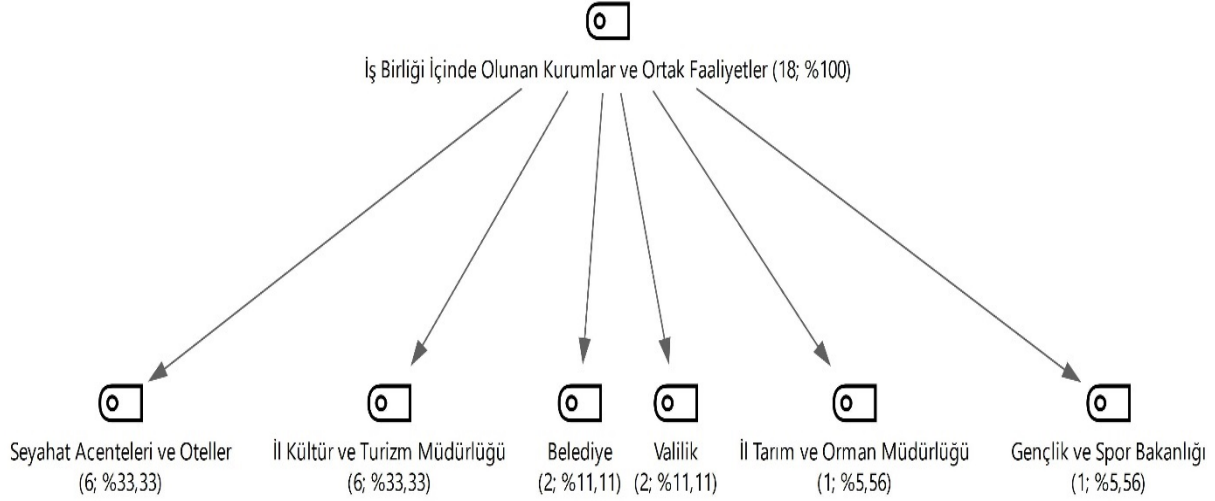
Elde edilen bulgular üç tema altında toplanmıştır. Bunlar sırasıyla herhangi bir politika geliştirilmemekte veya aktivite yapılmamaktadır (%50,00), diğer illerdeki kurumlar ile ortak kamp ve geziler yapılmaktadır (%35,71) ve diğer illerdeki turizm paydaşları Isparta’da ağırlanmıştır (%14,29).

Yapılan görüşmeler, kurumların büyük bir çoğunluğunun politika ve aktiviteler konusunda yerel bir yaklaşım gösterdiğini ve çevre illerle ortak bir aktivite veya politika geliştirme çabası içinde olmadığını göstermektedir. Politika ve aktiviteler için yerel bir yaklaşım uygulayan kurumlar dışında, bazı kurumların çevre illerle ortaklaşa birtakım aktiviteler geliştirdiği de görülmektedir. Katılımcılardan bazıları Isparta Pamukkale ortaklığında birtakım geziler hazırladıklarını, bazıları ise Isparta, Burdur ve Antalya ortaklığında turlar geliştirdiklerini, bu üç bölgenin turistik değerlerinin tek paket haline getirilip ziyaretçilere sunulduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda çevre illerdeki turizm paydaşlarının Isparta’da ağırlandığı ve Isparta’nın tanıtımının yapıldığı da görüşmeler sırasında elde edilen bilgiler arasında yer almaktadır.

5.2.9. İş Birliği İçinde Olunan Kurumlar ve Ortak Faaliyetlere İlişkin Bulgular

Katılımcılara, iş birliği içinde oldukları kurumlar ve bu kurumlarla hangi ortak faaliyetleri gerçekleştirdikleri sorulmuştur. Elde edilen bulgular kod haritasına dönüştürülüp aşağıda sunulmuştur:

Şekil 9: İş Birliği İçinde Olunan Kurumlar ve Ortak Faaliyetlere İlişkin Bulgular

Yapılan görüşmelerde, kurumların sıklıkla seyahat acentesi-otel (%33,33) ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (%33,33) ile iş birliği içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu iş birliklerini sırasıyla Belediye (%11,11), Valilik (%11,11), İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (%5,56) ve Gençlik ve Spor Bakanlığı (%5,56) takip etmektedir.

Sorulara verilen cevaplar incelendiğinde iş birliklerinin temelini prosedür gerektiren işlerin (izinler ve lisans işlemleri) oluşturduğu görülmektedir. Prosedür tabanlı iş birlikleri dışında ortak gezi ve faaliyetler, altyapı çalışmaları, turistik ürün geliştirme ve ar-ge çalışmaları gibi sebeplerle de iş birlikleri yapıldığı katılımcılar tarafından beyan edilmiştir.

City break ve yerel kalkınma ilişkisi, Kaya'nın (2008) çalışmasında ifade ettiği yerel kalkınmanın 6 ana unsuru olan fiziksel, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi kalkınma ve etkin yönetim açısından incelendiğinde, aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 3: Yerel Kalkınma unsurları ile City Break Hareketleri Arasındaki İlişki

Yerel kalkınma alanları	Konusu ve Amacı	City Break ilişkisi	%
Fiziksel Kalkınma	Altyapı, planlama ve denetim faaliyetleri	Altyapı ve Üstyapıya Yönelik Algı ve Çalışmalar	%30,76
		1) Her yıl yeni projeler dahilinde iyileştirmeler yapılmakta	1) %15,38
		2) Sorunların yetkili birimlere aktarılması	2) %7,69
		3) Yol, kanalizasyon ve içme suyu hatlarına yönelik çalışmalar	3) %7,69
Fiziksel Kalkınma	Altyapı, planlama ve denetim faaliyetleri	Tatil Sonrası Görüş ve Düşünceler	%57,14
		1) Sonuçlar ilgili kurumlarla paylaşılmaktadır	1) %7,14
		2) Sonuçlar neticesinde talep edilen iyileştirmeler yapıldı	2) %35,71
		3) Kuyucak bölgesinde Asfalt çalışması ve Park alanları yapıldı	3) %14,29
Sosyal Kalkınma	Sosyal dayanışmayı, karşılıklı saygınlığı arttırma, bireyler için daha iyi yaşam koşullarının sağlanması, kültür olgusunun ön plana çıkarılması	İş Birliği İçinde Olunan Kurumlar ve Ortak Faaliyetler	%66,67
		1) İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü	1) %33,33
		2) Belediye	2) %11,11
		3) Valilik	3) %11,11
		4) İl Tarım ve Orman Müdürlüğü	4) %5,56
Sosyal Kalkınma	Sosyal dayanışmayı, karşılıklı saygınlığı arttırma, bireyler için daha iyi yaşam koşullarının sağlanması, kültür olgusunun ön plana çıkarılması	5) Gençlik ve Spor Bakanlığı	5) %5,56
		Tatil Sonrası Görüş ve Düşünceler	%50,00
		1) Sonuçlar neticesinde talep edilen iyileştirmeler yapıldı	1) %35,71
		2) Kuyucak bölgesinde Asfalt çalışması ve Park alanları yapıldı	2) %14,29

alanları yapıldı

Kültürel Kalkınma	Eğitim düzeyinin yükseltilmesi, kültürel etkinliklerin ve katılan bireylerin arttırılması, kültür ve tabiat varlıklarının korunması	Kısa Tatil Yapacak Misafirler için Özel Programlar	%40,01
		1) Kültür turları	1) %6,67
		2) Festival turları	2) %6,67
		3) Davraz turları	3) %6,67
		4) Isparta'nın yerel lezzetlerinden oluşan menülerin hazırlanması	4) %13,33
5) İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün hazırladığı turları	5) %6,67		
		İş Birliği İçinde Olunan Kurumlar ve Ortak Faaliyetler	%66,67
		1) İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü	1) %33,33
		2) Belediye	2) %11,11
		3) Valilik	3) %11,11
		4) İl Tarım ve Orman Müdürlüğü	4) %5,56
		5) Gençlik ve Spor Bakanlığı	5) %5,56
		Alternatif Misafirler için Programlar	%7,69
		1) Kızıldağ Milli Parkı'nın ön plana çıkarılması	1) %7,69
Ekonomik Kalkınma	Yerel yönetimlerin kent ekonomisi ve gelişimine zemin hazırlaması, planlama, teşvik ve organizasyonlar ile eğitim konularına yönelik çalışmalar	İş Birliği İçinde Olunan Kurumlar ve Ortak Faaliyetler	%66,67
		1) İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü	1) %33,33
		2) Belediye	2) %11,11
		3) Valilik	3) %11,11
		4) İl Tarım ve Orman Müdürlüğü	4) %5,56
5) Gençlik ve Spor Bakanlığı	5) %5,56		
		Alternatif Misafirler için Programlar	%15,38
		1) Kızıldağ Milli Parkı'nın ön plana çıkarılması	1) %7,69
		2) Çocuklu ailelere yönelik kamp ve kamp eğitimi	2) %7,69
		Kısa Tatil Yapacak Misafirler için Özel Programlar	%40,01
		1) Kültür turları	1) %6,67
		2) Festival turları	2) %6,67
		3) Davraz turları	3) %6,67
		4) Isparta'nın yerel lezzetlerinden oluşan menülerin hazırlanması	4) %13,33
		5) İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün hazırladığı turları	5) %6,67
Siyasi Kalkınma	Halkın yönetime katılımı ve teşvikler	İş Birliği İçinde Olunan Kurumlar ve Ortak Faaliyetler	%66,67
		1) İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü	1) %33,33
		2) Belediye	2) %11,11
		3) Valilik	3) %11,11
		4) İl Tarım ve Orman Müdürlüğü	4) %5,56
5) Gençlik ve Spor Bakanlığı	5) %5,56		
Etkin Yönetim	Bilginin üretilmesi, ulaşılması ve paylaşılmasına yönelik sistemlerin geliştirilerek, etkin ve verimli şekilde kullanımı	Ziyaretçilerin Bilgiye Ulaşım Yolları	%92,31
		1) Çevrimiçi bilgi ve iletişim sistemleri (sosyal medya ve internet siteleri)	1) %61,54
		2) Basılı yayınlar	2) %26,92
		3) Fuarlar	3) %3,85
		Tatil Sonrası Görüş ve Düşünceler	%7,14
		1) Sonuçlar ilgili kurumlarla paylaşılmaktadır	1) %7,14

City break hareketleri ile yerel kalkınma arasındaki ilişki, yerel kalkınmanın 6 ana unsuru açısından incelendiğinde, iki yaklaşımın da benzer unsurlar çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu unsurlar çerçevesinde geliştirilecek politika ve eylem planları, sadece yerel kalkınma için değil aynı zamanda city break hareketleri içinde istenen zeminin hazırlanmasında büyük önem teşkil etmektedir. City break hareketleri, fiziksel kalkınma içerisinde nitelendirilen altyapı, planlama ve denetim unsurlarına ihtiyaç duyması sebebi ile yerel kalkınmadan doğrudan etkilenmekte veya bu unsurlar city break çerçevesinde geliştirildiğinde yerel kalkınmayı olumlu etkilemektedir. Diğer

unsurlar içinde benzer olan bir durum söz konusudur. Sosyal kalkınma olgusu dayanışmayı, karşılıklı saygınlığı arttırma, bireyler için daha iyi yaşam koşullarının sağlanması, kültür olgusunun ön plana çıkarılması gibi unsurlar çerçevesinde şekillenmektedir. Söz konusu unsurlar kentlerin gelişmişlik düzeyine doğrudan etki etmekte, bu yönüyle city break hareketleri için ihtiyaç duyulan zemini hazırlamaktadır. Aynı zamanda yerel yönetimlerin etkinliği de city break hareketleri için büyük önem arz etmektedir. City break hareketlerine bakıldığında, ziyaretçilerin sıklıkla özgün değerler ve aktiviteler için bölgeyi ziyaret ettiği görülmektedir. Kültürel kalkınma olgusuna bakıldığında bu olgu, kültürel etkinliklerin ve etkinliklere katılanların sayısının arttırılması, kültür ve tabiat varlıklarının korunması gibi unsurlara odaklanmaktadır. Bu yönüyle kültürel kalkınma, city break hareketleri için temel unsurların korunması ve geliştirilmesini sağlamaktadır. Ekonomik kalkınma, yerel yönetimlerin şehir ekonomisini geliştirmeye yönelik çalışmaları, planlama, teşvik ve organizasyonlar ile eğitim konularına yönelik çalışmaları kapsamaktadır. şehir ekonomisine yönelik projeler, planlar ve organizasyonlar city break hareketleri için önemli birer motivasyon kaynağı potansiyeli taşımaktadır. Yerel yönetimlerin gerçekleştireceği organizasyon ve turlar neticesinde city break hareketlerinde artış gözleneceği ne srlelebilmektedir. Siyasi kalkınma olgusu “yönetişim” çerçevesinde şekillenmektedir. Bu noktada kurumlar arası ortak faaliyetler ve halkın süreçlere dhil edilmesi olgunun temel unsuru olarak nitelendirilmektedir. City break hareketleri birçok turistik faaliyet neticesinde gerçekleştirilebilmektedir. Bu sebeple kurumların ortaklığında gerçekleştirilecek çeşitli faaliyetler city break hareketlerine katılacak ziyaretçilerin bölgeyi tercih etmelerinde önemli bir etken olacaktır. Etkin yönetim ise bilgiye yönelik süreç ve sistemleri kapsamaktadır. City break hareketlerine katılacak ziyaretçilerin bilgiye ulaşım noktasında faydalanacağı unsurlar, etkin yönetim içerisinde değerlendirilen unsurlardan oluşmaktadır. Bu sebeple city break hareketlerinin gelişiminde etkin yönetim unsurları da yer almaktadır. Söz konusu unsurların tamamı dikkatle incelendiğinde, bu unsurların iki yaklaşım arasında bir köprü görevi gördüğü ve yerel kalkınma ile city break hareketleri arasında olumlu bir ilişki olmasında etkin bir rol oynadığı ne srlelebilmektedir.

Yerel kalkınmanın sağlanması ve bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması için başvurulacak önemli yollardan biri de turizm faaliyetleridir (Kılıç & Mancı, 2019). Özellikle bölgeler arası gelir düzeylerini eşitmesi, refah düzeyini arttırması, istihdam yaratma potansiyeli, doğal ve kültürel kaynakların korunması ve etkin kullanılmasını sağlaması, altyapı ve üstyapı üstündeki olumlu etkileri ile turizmin yaygınlaşması bölgelerin kalkınmasına büyük lde katkı sağlamaktadır (Barutçugil, 1986'dan akt. Gürbüz, 2002). Bu konuyla alakalı Durgun (2006) yapmış olduğu çalışmada turizmin kalkınmada öncül sektör olarak değerlendirilmediğini; fakat bölge ekonomisi üzerindeki etkisinin önemli olduğunu ve turizm sektörünün bölgelerarası dengesizliğin giderilmesinde etkin bir rolü olduğunu belirtmiştir. Bu yaklaşımın desteklenmesindeki temel nedenler arasında turizm sektörünün kalkınma için etkin bir sektör olarak nitelendirilmesi (Kalkınma Bakanlığı, 2013; Hadjimichalis, 2016) ve turizm türlerinin kalkınma düzeyleri üzerindeki olumlu etkilerinin tespit edilmesi gösterilebilmektedir (Ukav, 2012; Kuter & nal, 2013; Davutoğlu, 2019; zdemir & Altınar, 2019; Kara vd., 2021).Elde edilen bulgular çerçevesinde city break hareketinin yerel kalkınma için uygulanabilir bir politik unsur olduğu öngörülmektedir. City break hareketleri, bünyesinde birçok turistik faaliyeti barındırması sebebiyle (Kış turizmi, kültür turizmi vb.) turizmin yerel kalkınma üzerindeki etkisini arttırma yetisine sahiptir.

SONUÇ

Bu alışmada Isparta ilindeki city break hareketlerinin (mola şehir) yerel kalkınma üstündeki etkisi incelenmiştir. 13 Turizm paydaşıyla gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde çeşitli sonuçlar elde edilmiş, bu sonuçlar yorumlanmış, literatürle desteklenmiş veya karşılaştırmalar yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, Isparta'nın sahip olduğu doğal ve kültürel değerler sebebiyle ziyaret edildiğini göstermektedir. Bu geziler çoğunlukla kırsal turizm, doęa turizmi ve kültür turizmi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Söz konusu bulgular Balińska'nın (2020) alışması ile kısmi benzerlikler göstermektedir. Bu çalışmaya göre city break ziyaretçileri, kültürel unsurları ile ön plana çıkan şehirleri tercih etmektedir. Bununla birlikte bazı çalışmalar, ulaşımı kolay veya ana destinasyona yakın lokasyonların city break olarak nitelendirilebileceği görüşünü savunmaktadır (Dunne vd., 2010; Dunne vd., 2011; Balińska, 2020). Turizm faaliyetlerinin kalkınma düzeyleri üzerine önemli etkileri

bulunmaktadır. Turizm türleri ve kalkınma düzeylerini araştıran çalışmalar incelendiğinde: Kırsal turizmin (Ukav, 2012; Kuter & Ünal, 2013), sürdürülebilir kültür turizminin (Davutoğlu, 2019), kış turizminin (Kara, Dalgın & Çeken, 2021) ve gastronomi turizminin (Özdemir & Dülger Altınar, 2019) kalkınma üzerine olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bu turizm türleri ve city break hareketleri arasındaki etkileşim göz önüne alındığında city break hareketleri dolaylı açıdan yerel kalkınma için önemli bir araç olarak nitelendirilebilmektedir. Örneğin city break hareketini gerçekleştiren bir birey ya da grup, kırsal turizme yönelik bir faaliyetin de içerisinde yer almış olmaktadır. Zira turizminin bütün bir yıla yayılarak kalkınmaya olumlu yönde etki sağlaması açısından da diğer turizm türlerine nazaran city break hareketinde daha etkin durmaktadır.

Mola niteliği taşıyan kısa tatillere yönelik faaliyet, plan ve politikalar incelendiğinde, Isparta’daki kurumların bu konuya yeterince ilgi göstermediği görülmektedir. Görüşülen kurumların büyük bir bölümünün kısa tatiller için bir program hazırlamadığı azınlıkta kalan kurumların ise Davraz turlarını kapsayan günlük gezi programları, festival-etkinlik vb. faaliyetler hazırladığı tespit edilmiştir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde festival ve etkinliklerin city break hareketleri için büyük önem taşıdığı görülmektedir. Dunne vd., 2010 ve 2011 yıllarında yapmış oldukları çalışmalarda konserlerin, spor faaliyetlerinin, sergilerin, gezi organizasyonlarının ve etkinliklerin city break hareketlerini arttırdığını tespit etmişlerdir. Buradan hareketle festival gibi görece daha kısa süren ve yerel kalkınmayı olumlu etkileyen (Özgürel, Alan ve Bingöl, 2015) turistik faaliyetler geliştirilmesinin hem city break hareketlerinin hem de city break hareketlerine bağlı kalkınma düzeylerinin artmasına yardımcı olacaktır.

Özel misafirlere yönelik program ve politikalar için Isparta’daki kurumlar ile gerçekleştirilen görüşmelerde, kurumların büyük çoğunluğunun çocuklu, engelli veya yaşlı olarak nitelendirilen özel misafirler için herhangi bir organizasyon hazırlamadıkları veya politika izlemedikleri görülmektedir. Günümüzde turizm tabanlı satın almalar da dahil olmak üzere satın alma kararlarında çocuklarda büyük rol oynamaktadır (Tuna vd., 2019). Yaşlılar ise uluslararası alanda seyahat eğiliminin yüksek olduğu ifade edilebilmektedir (Özdipçiner, 2008). Engelliler ise “dünyanın en büyük azınlığı” olarak nitelendirilmekte ve 600 milyon üzerinde bir sayı ile turizm endüstrisi için en büyük özel pazar niteliği taşımaktadır (Zengin ve Eryılmaz, 2015). Özel misafirlerin turizm sektöründeki yeri irdelendiğinde city break hareketleri çerçevesinde bu misafir profilleri için çeşitli girişimlerde bulunulması, hem city break hareketlerini arttıracaktır hemde buna bağlı olarak yerel kalkınma düzeylerinde istenen gelişmeler yaşanacaktır.

Bilgiye ulaşma yolları ile alakalı bulgular incelendiğinde katılımcıların birçok konuda olduğu gibi turizm konusunda da bilgi almak ve rezervasyon süreçlerini hızlıca tamamlayabilmek için çevrimiçi bilgi ve iletişim sistemlerini kullandığı görülmektedir. Dunne vd. (2011) yaptıkları çalışmada city break hareketlerine katılan ziyaretçilerin %60’ından fazlasının bilgiye ulaşma noktasında internet tabanlı teknolojileri tercih ettiklerini tespit etmişlerdir. Yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgular incelendiğinde city break hareketlerinin yaygınlaşmasında bilgi iletişim teknolojilerinin rolü olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırmalar sosyal medya gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin ziyaret yeri tanınırlığını, popülerliğini ve rekabet gücünü arttırmada önemli birer araç olduğunu göstermektedir (Ongun & Erbaş, 2020). Tüm bu unsurlar dikkate alındığında bilgi iletişim teknolojileri, hem city break hareketlerinin hemde ilgili turizm faaliyetlerinin tanıtımının yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu sürece bağlı city break hareketlerinde yaşanacak artış, yerel kalkınma düzeyleri üzerinde olumlu etkiye sebep olacaktır.

Altyapı ve üstyapıya ilişkin sorulara katılımcıların büyük bir çoğunluğu cevap vermemiş ve sorunun ilgili kuruma yöneltilmesi gerektiğini savunmuştur. Cevap veren kurumlar ise altyapı ve üstyapı çalışmalarını yeterli bulmuş veya iyileştirmeler yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca ulaşım konusundaki düşünceleri sorulduğunda sıklıkla şahsi araç ve otobüslerin tercih edildiğini aktarmışlardır. Söz konusu sonuçlar ilgili çalışmalar ile de benzerlik göstermektedir (Dunne vd., 2010; Dunne vd., 2011; Balińska, 2020). Bir turistik ürün ne düzeyde çekici olursa olsun, talep olgusunu yaratan en önemli unsur ulaşılabilirlik düzeyidir (Bardakoğlu, 2011). Bu çerçevede turistik ürün ve hizmetin olduğu bölgedeki ulaşım yolları ile altyapı ve üstyapı düzeylerinin yeterli olması beklenmektedir. Bu bağlamda city break hareketlerinin arttırılması ve yerel kalkınma düzeyinde

olumlu bir etki yaratılabilmesi için ulaşım yolları, altyapı ve st yapı düzeylerinin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Katılımcılara, ziyaretçilerin tatil sonrası görüş ve düşüncelerinin değerlendirilip değerlendirmedikleri sorulmuştur. Elde edilen bulgular, katılımcıların ziyaretçilerin görüş ve düşüncelerine anket çalışmaları vasıtasıyla ulaştıklarını göstermektedir. Elde edilen bilgiler ışığında hizmette iyileştirmeler, talebe bağlı yeni turlar ve yeni kampanyalar yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durum özellikle bilgi alışverişinde vatandaş odaklı düşünüldüğünü; zm arayışında ise özel sektör ve kamu sektörünün iş birliği halinde çalışmalar yürüttüğünü göstermektedir. Yerel kalkınma açısından kamu-özel sektör iş birliğinin etkili sonuçlar verebilmesi vatandaşın memnuniyet düzeyi ile ilişkilendirilebilmektedir. Genel açıdan bakıldığında müşteri görüş ve yorumlarının alınması ve bu bağlamda gerekli düzenlemelerin yapılması, hem city break hareketlerinde hem de bu hareketler çerçevesinde gelişecek yerel kalkınma düzeylerinde olumlu etkiler yaratacaktır.

Katılımcılara, turizmin tüm yıla yayılması ve yerel gelişim için evre illerle ortak yrtlen proje ve politikalara ilişkin sorular sorulmuştur. Elde edilen cevaplar, kurumların büyük bir kısmının (%50,00) yerel bir yaklaşım sergilediğini, bazı kurumların ise evre illerdeki kurumlarla ortak kamp ve geziler düzenlediğini göstermektedir. Bu tür etkinliklerin çoğalması, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda kalkınmanın hızlı şekilde gerekleşebilmesinde oldukça önemlidir. Söz konusu turlar neticesinde gerçekleşecek city break hareketlerinin, Isparta'nın yerel kalkınma düzeyini arttıracığı ne sürülebilmektedir.

Katılımcılara, iş birliği içinde oldukları kurumlar ve ortak faaliyetleri sorulduğunda, birçok kurumun (%33,33) ortak gezi, faaliyetler, altyapı çalışmaları, turistik ürün geliştirme ve ar-ge çalışması çerçevesinde seyahat acentesi, oteller ve farklı kurumlar ile iş birliği içinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır. City break hareketleri için turistik ürün çeşitlendirmesi büyük önem arz etmektedir. Turistik rn çeşitlendirmesi başta arz olmak üzere, bölgelerin sahip olduğu altyapı, üstyapı olanakları ve tamamlayıcı hizmetler ile kültürel ve toplumsal kaynakların farklılığına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir (Akgöz vd., 2016). Bu unsurlar çerçevesinde turistik ürün çeşitlendirmesi yapılması, yeni ürünlerin tespit edilmesi, bu ürünlerin birbirlerine entegre edilmesi ve ilgili kurumlar ortaklığında hizmete sunulması city break hareketlerinde önemli artışlar sağlayacaktır. Aynı zamanda doğa aktivitelerine elverişli olan ve şehir sınırları içerisinde yer alan birçok bölge bulunmaktadır. Bu bölgelerin değerlendirilmesinde ve bu bölgelerde doğa turizmi ve doğa aktiviteleri yapılmasında valilik, turizm müdürlükleri, tarım ve orman müdürlükleri ile ortaklıklar büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple city break hareketleri ve bu hareketlere bağlı yerel kalkınma düzeylerinin arttırılmasında iş birlikleri büyük önem taşımaktadır.

City break hareketleri ile yerel kalkınma arasındaki ilişki yerel kalkınma amaçları açısından incelendiğinde, yerel kalkınma için belirlenen temel amaçların city break hareketleri için de ihtiyaç duyulan olgular olduğu ifade edilebilmektedir. Bu yaklaşımın en temel nedenleri sosyal-kültürel aktiviteler için ihtiyaç duyulan altyapı ve st yapının sağlanması, yerele ait kültürel değerlerin korunmasına yönelik çalışmalar yapılması, kentın sahip olduğu avantajlardan optimum düzeyde faydalanılması, kente özgü ürün ve kaynakların daha iyi pazarlanması ve buna bağlı yeni fırsatların değerlendirilmesi ile bilgiye ait süreç ve sistemlerin geliştirilmesi yer almaktadır (Kaya, 2008). City break hareketleri birçok turizm faaliyetinin ihtiyaç duyduğu gibi altyapı, styapı (Dunne, 2009; Dunne vd., 2010) ve ulaşım (Dunne, 2009) gibi unsurlara ihtiyaç duymaktadır. Yerel kalkınma veya city break hareketleri için bu 3 unsura yönelik gerçekleştirecek eylem planları iki yaklaşımın karşılıklı olarak birbirlerini olumlu etkileyecekleri varsayımının oluşmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte araştırma bulguları city break katılımcıların bir kısmının bölgeyi tercih ederken bölgeye özgü değer ve kültürel unsurlara odaklandıklarını göstermektedir. Buradan hareketle yerele ait değerlerin korunması, kente özgü ürün ve kaynakların daha iyi pazarlanmasının ve faaliyetlere yönelik kentın sahip olduğu avantajların optimum düzeyde kullanılmasının city break hareketlerini arttıracığı n görülebilmektedir. Birçok sektör ve faaliyet için temel unsur olarak görülen bilgiye dayalı sistem ve süreçlerin geliştirilmesi konusu city break hareketleri içinde büyük önem teşkil etmektedir. Özellikle bir alanın tanınırlığının ve popülerliğinin arttırılmasında bilgi iletişim teknolojileri itici bir güç potansiyeli taşıdığı (Ongun & Erbaş, 2020) ve ziyaretçilerin bölgeyi ziyaret etmeden önce bu tür teknolojilerden faydalanarak bölge ve hizmetler hakkında bilgi edindikleri bilinmektedir. Bu sebeple

bilgi iletişim teknolojileri çift yönlü olarak iki yaklaşımın gelişimini desteklemekte ve söz konusu iki yaklaşım arasında bir köprü görevi görmektedir. Literatürdeki bilgiler ve araştırma bulguları dikkat incelendiğinde city break hareketlerine bağlı gelişim gösteren turizm faaliyetlerinin yerel kalkınma üzerinde olumlu etkiye sebep olacağı, bu sebeple city break hareketlerinin yerel kalkınma için etkin bir turizm politikası olarak değerlendirilebileceği tespit edilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmada kullanılan anket yöntemi için Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 15/11/2022 tarihli ve 128 nolu toplantısında 10 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %50, 2. Yazarın katkı oranı ise %50'dir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: Permission for this study was obtained from the Ethics Committee of Suleyman Demirel University with the decision number 10 at the meeting dated 15/11/2022 and numbered 128 of the relevant board. In case of detection of a contrary situation, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 50%, 2nd author's contribution rate is 50%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Balińska, A. (2020). City break as a form of urban tourism. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 2(46), 85-95. <https://doi.org/10.25944/znmwse.2020.02.8595>
- Bardakoğlu, Ö. (2011). *Turistik ürün bakımından destinasyon planlaması ve pazarlaması kapsamında İzmir turizminin değerlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik bir model çalışması* (Yayın no. 298100) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Başol, K., Durman, M., & Çelik, M. Y. (2005). Kalkınma sürecinin lokomotif; doğal kaynaklar. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 61-71. <http://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23490/250167>
- Bayraktutan, Y. (1992). Kalkınma ve altyapı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(03), 83-94. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001594
- Chang, H. (2004). *Kalkınma reçetelerinin gerçek yüzü*. İletişim Yayınları.
- Charterina, J., & Aparicio, G. (2015). A comparison of antecedents of satisfaction in City Break travelling. *Revista Española de Investigación de Marketing Esic*, 19(2), 71-82. <https://doi.org/10.1016/j.reimke.2015.04.002>
- Clark, G., Huxley, J., & Mountford, D. (2010). Organising local economic development: the role of development agencies and companies. *Local Economic and Employment Development (LEED)*. <https://www.oecd.org/development/organising-local-economic-development-9789264083530-en.htm>
- Çeken, H. (2008). Turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi üzerine teorik bir çalışma. *Afyon Kocatepe İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(2), 293-306. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akuiibfd/issue/1628/20411>
- Davutoğlu, E. (2019). *Kültürel turizmin bir yerel kalkınma aracı olarak sürdürülebilirliğinin Mardin kenti örneği üzerinden incelenmesi*. (Yayın no: 575295) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

- Dunne, G. (2009). *Motivation and decision making in City Break travel: The case of Dublin*. VDM Publishing.
https://www.academia.edu/51722203/Motivation_and_Decision_Making_in_City_Break_Travel
- Dunne, G. Flanagan, S., & Buckley, J. (2010). Towards an understanding of international City Break travel. *International Journal of Tourism Research*, 12(5), 409-417.
<https://doi.org/10.1002/jtr.760>
- Dunne, G. Flanagan, S., & Buckley, J. (2011). Towards a decision making model for City Break travel. *International Journal of Culture Tourism and Hospitality Research*, 5(2), 158-172.
<https://doi.org/10.1108/17506181111139573>
- Durgun, A. (2006). *Bölgesel kalkınmada turizmin rolü: Isparta örneği* (Yayın no: 187384) [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Emrealp, S. (2005). *Yerel Gündem 21 el kitabı*. Iula-Emme.
- Eraydın, A. (2003). Bölgesel kalkınma kavram, kuram ve politikalarında yaşanan değişimler. M. Özaslan, H. Özgür, M. Kösecik, & S. Torlak, (Ed.), *Kentsel ekonomik araştırmalar sempozyumu Cilt I içinde* (s. 126-7). Devlet Planlama Teşkilatı ve Pamukkale Üniversitesi.
https://www.researchgate.net/publication/329701656_BOLGESEL_KALKINMA_KAVRAM_KURAM_VE_POLITIKALARINDA_YASANAN_DEGISIMLER
- Erdoğan, H. T. (2016). Ulaşım hizmetlerinin ekonomik kalkınma üzerine etkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 187-215. <https://doi.org/10.17336/igusbd.05060>
- Eroğlu, H. T. (2010). Sürdürülebilir yerel kalkınma ve kent konseyleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 44-55. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423876634.pdf>
- Faché, W. (1994). Short break holidays. In S. Witt, & L. Moutinho (Ed.), *Tourism marketing and management handbook* (p. 459-467). Prentice Hall International.
- Ferens, E. (2016). City Break tourism in Europe. Logistic complex as Agrotourism development mechanism. In V. I. Trukhachev (Ed.). *Quarterly research and practice journal* (pp. 23-25). Agricultural Bulletin of Stavropol Region.
- Göymen, K. (2004). *Yerel kalkınma önderi ve paydaşı olarak belediyeler. Yerel kalkınmada belediyelerin rolü*. Pendik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gülçubuk, B. (2013). Kırsal kalkınma politikaları ve yönetim. 7. *Bölgesel kalkınma ve yönetim sempozyumu*, Tepav. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1389102404-8.7._Bolgesel_Kalkinma_ve_Yonetisim_Sempozyumu.pdf
- Gürbüz, A. (2002). Yerel kalkınma stratejisi içinde turizm ve Safranbolu. *Bilig*, (24), 29-48.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/25401/268058>
- Hadjimichalis, C. (2017). Local development. In D. Richardson, N. Castree, M. Goodchild, A. Kobayashi, & A. Marston (Eds.), *International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment and Technology*, (pp. 1-8). John Wiley & Sons.
<https://doi.org/10.1002/9781118786352.wbieg0324>
- Kalkınma Bakanlığı, (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*. T.C. Kalkınma Bakanlığı.
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf
- Kara, E., Dalgın, T., & Çeken, H. (2021). Ordu ambaşı kayak merkezindeki kış turizmi faaliyetlerinin yerel kalkınmaya etkisi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(63), 1318-1337.
<https://doi.org/10.19168/jyasar.876088>

- Karakuzulu, Z. (2010). Sürdürülebilir kentler ve kasabalar, Yerel Gündem 21 ve Bursa örneği. *Vİ. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, Tücaum. http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp6_43.pdf
- Karapınar, K. (2010). *Türkiye’de yerel kalkınma modeli olarak mikro finans sistemi: Bursa örneği* (Yayın no. 298013). [Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kaya, E. (2008). Yerel kalkınma ve siyaset. *Yerel siyaset*. Okutan Yayıncılık.
- Kılıç, M. ve Mancı, A. R. (2019). Turizm odaklı yerel kalkınma yaklaşımı: Şanlıurfa örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 192-210. <https://dergipark.org.tr/pub/saktad/issue/48413/561589>
- Kisman, Z. A. ve Tasar, I. (2014). The key elements of local development. *Procedia Economics and Finance*, 15, 1689-1696. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00642-X](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00642-X)
- Kuter, N. ve Ünal, H., E. (2013). Kırsal kalkınmada kırsal turizmin önemi. *Kastamonu University Journal of Forestry Faculty*, 13(2), 192-201. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kastorman/issue/17230/179942>
- Kutlutürk, D. S. (2022). *Türkiye’deki bölgesel kalkınma ajanslarının yapısı ve bölgesel kalkınmaya etkileri*. (Yayın no. 717914). [Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Oakley, P., & Garforth, C. (1985). *Guide to extension training (No. 11)*. Food and Agriculture Organization of the United Nations Publications Division.
- Ongun, U., & Erbaş, E. (2020). Sosyal medyanın destinasyon gelişimindeki rolü: lavanta kokulu Kuyucak köyü örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 3129-3154. https://www.researchgate.net/publication/348091932_Sosyal_Medyanin_Destinasyon_Gelisi_mindeki_Rolu_Lavanta_Kokulu_Kuyucak_Koyu_Ornegi_The_Role_of_Social_Media_in_De_stination_Development_The_Case_of_Lavender-Scented_Kuyucak_Village
- Özaslan, M. (2004). Küresel-yerel etkileşimin yeni örgütlenme biçimleri: ağ şebeke tarzı firma ve idari-kurumsal örgütlenmeler. M. Özaslan, H. Özgür, M. Kösecik, & S. Torlak (Ed.). *Kentsel ekonomik araştırmalar sempozyumu Cilt II içinde* (s. 66-93). Devlet Planlama Teşkilatı ve Pamukkale Üniversitesi.
- Özdemir, G., & Altın, D. D. (2019). Gastronomi kavramları ve gastronomi turizmi üzerine bir inceleme. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 1-14. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/748113>
- Özden, M., İnan, Ç., & Hekimler, O. (2016). AB turizm politikası ve kültürel turizmin geleceği. *Cataloging in Publication Data*, 354. https://www.researchgate.net/publication/312213443_EU_Tourism_Policy_and_the_Future_o_f_Cultural_Tourism
- Özdipçiner, N. S. (2008). Türk turizm pazarında yaşlı yabancı tüketicilerin turistik tercihleri. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1(2), 134-146. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/203234>
- Özgürel, G., Alan, R., & Bingöl, Z. (2015). Yerel kalkınmada bir araç olarak festivaller: Munzur kültür ve doğa festivali. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 5(2), 113-121. https://www.academia.edu/20445605/Yerel_Kalk%C4%B1nmada_Bir_Ara%C3%A7_Olarak_Festivaller_Munzur_K%C3%BClt%C3%BCr_ve_Do%C4%9Fa_Festivali_The_Festivals_in_Local_Development_Munzur_Culture_and_Nature_Festival

- Öztürk, Y., & Yazıcıoğlu, İ. (2002). Gelişmekte olan ölkeler için alternatif turizm faaliyetleri üzerine teorik bir alışma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 183-195. <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/1988/>
- Pobrić, A., Banda, A., & Sivac, A. (2015) City Break tourism in Bosnia and Herzegovina–case study of Sarajevo and Mostar. In N. Drešković (Ed.). *Book Of Proceedings International Tourism And Hospitality Management Conference* (pp. 370-376), Fojnica. https://geografija.pmf.unsa.ba/jthm/files/123/JTHM%20%201/RADOVI%20U%20PDF-U/ithmc_conference_proceedings_book_v2-378-384.pdf
- řagovnović, I., & Kovačić, S. (2020). Influence of tourists' sociodemographic characteristics on their perception of destination personality and emotional experience of a City Break destination. *International Journal Of Tourism Cities*. 7(1), 200-223. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJTC-05-2020-0105/full/html>
- Sakınç, S. (2013). Yerel Kalkınma Politikalarında Yerellik ve Katılımcılık. B. Özer, & şeker, G. (Ed.). *Yerel ve Bölgesel Kalkınma: Küresel ve Yerel Bakış Açuları içinde* (s. 25-36). Celal Bayar Üniversitesi Matbaa Birimi.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). *On birinci kalkınma planı (2019 – 2023)*. 23 Temmuz 2019- Mükerrer Resmî Gazete Sayı: 30840. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf
- Tekeli, H. (2001). *Turizm pazarlaması ve planlaması*, Detay Yayıncılık.
- Telbaş, A. (2022). *Türkiye'de bölgesel yatırım teşviklerinin sürdürülebilir kalkınma üzerine etkisi: Manisa ili örneği* (Yayın no. 709241). [Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Trew, J., & Cockerell, N. (2002). The European market for Uk City Breaks. *Insights*, 14 (58), 85-111.
- Tuna, M., Özyurt, B., & Kurt, A. (2019). Çocuk dostu oteller: Kavramsal bir inceleme. *Sivas Interdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3, 63-76.
- Türksoy, N. (2018). *Saroz Bölgesi'nin kırsal kalkınmasında turizm aktivitelerinin rolü* (Yayın no. 495039). [Doktora Tezi, Namık Kemal Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Uca Özer, S. (2010). *şehir turizmi ve kültür: yabancı turistlerin kültürel bir destinasyon olarak İstanbul'u değerlendirmeleri üzerine bir araştırma* (Yayın no. 253919). [Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi] Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ukav, İ. (2012). Adıyaman'ın kırsal turizm potansiyeli. *KMÜ Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi*, 14 (23), 77-81. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/10213/125509>
- United Nations (1970). *Natural resources of feveloping countries*. United Nations Press.
- Valls, J. F., Sureda, J., & Valls-Tunon, G. (2014). Attractiveness analysis of European tourist cities. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 31, 178-194. <https://doi.org/10.1080/10548408.2014.873310>
- Van Boekel, G., & Van Logtestijn M., (2002). *Applying the comprehensive led approach: The case of Mozambique*. Cooperative Branch International Labour Office. https://www.ilo.org/empent/Publications/WCMS_111548/lang--en/index.htm
- Vázquez-Barquero, A., & Alfonso-Gil, J. (2015). Endogenous development in the tropics: the relevance of institutions. *International Forestry Review*, 17(1), 97-110. <https://www.jstor.org/stable/26431588>

- Vázquez-Barquero, A., & Rodríguez-Cohard, J. C. (2016). Endogenous development and institutions: Challenges for local development initiatives. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 34(6), 1135-1153. <https://doi.org/10.1177/0263774X1562492>
- Vujici C. M. D., Stamenkovi C. I., Stankov, U., Kova C. S., Vasiljevi C. D., & Popov-Locke, J. (2020). What will prevail within City Break travel, motivation or demotivation? Case study of Novi Sad, Vojvodina, Serbia. *Geographica Pannonica*, 24(1), 42-55. https://www.researchgate.net/publication/340642163_What_will_prevail_within_citybreak_travel_motivation_or_demotivation_Case_study_of_Novi_Sad_Vojvodina_Serbia
- Yalçın, A., & Yalçın, S. (2012). Sürdürülebilir yerel kalkınma için Cittaslow hareketi bir model olabilir mi? *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 5(1), 32-41. <https://dergipark.org.tr/pub/sobiadsbd/issue/11355/135725>
- Yıldız, S., & Yıldız, Z. (2015). Bilişim teknolojilerinin turizm pazarlaması, dağıtım sistemi ve seyahat acentelerinin iş modeli değişimine etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 595-611. <https://doi.org/10.15869/itobiad.30354>
- Zengin, B. & Eryılmaz, B. (2013). Bodrum destinasyonunda engelli turizm pazarının değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (11), 51-74. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/201957>

**KİLİS 7 ARALIK
ÜNİVERSİTESİ**

